

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телеба-
чення і радіомовлення
№ 1546 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа
R30-04539.

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

3
2024

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International** (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 12 від 22.08.2024)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грбовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, заслужений юрист України;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВОЛОХОВ О. С.,

кандидат юридичних наук,
докторант відділу теорії держави і права
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.1>

**«ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА» ТА «ЯКІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА»:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЬТЬ**

У статті розглянуто ключові положення понять «якість законодавства» та «ефективність законодавства» в контексті їх співвідношення. У дослідженні поставлено наукову проблему та визначено її актуальність, яка передусім пов'язана з тим, що розуміння співвідношення «ефективності» та «якості» дасть змогу визначити рівень результативності та ефективності законодавства. З'ясовано розуміння «якості» та «ефективності» під різним кутом зору. Наведено та проаналізовано основні визначення науковців різних правових шкіл, щодо з'ясування основних ознак, які притаманні якісному та ефективному законодавству. В тому числі, у науковій статті наведені ознаки якісного закону за висновками дослідження Європейської Комісії у сфері законодавства. Підкреслено проблему фактичної відсутності розмежування зазначених понять, та існування лише доктринального визначення якості та ефективності. Якість законодавства є певним необхідним етапом для досягнення його ефективності. Якісне законодавство характеризується своїми внутрішніми властивостями і характеристиками, які переважно стосуються змісту та особливостей прийняття; вплинути на якість законодавства можливо вдосконалюючи правила нормотворчої техніки. Ефективне законодавство насамперед складається з упорядкованих законів, які формують мету заради якої вони були прийняті та містять дієві механізми для реалізації. Вплинути на ефективність законодавства, можна як в момент формування законодавства, так і на етапі реалізації правових норм, в тому числі в процесі правозастосування. Окреслено потребу у розробці та нормативному закріпленні стандартів якості та ефективності законодавства, оскільки існують лише їх доктринальні визначення, які до того ж не є уніфікованими. Наявність стандарту, як своєрідного взірця, було б мірилом відповідності того чи іншого закону розробленим прикладам/критеріям, яке дасть змогу порівнювати рівень результативності та ефективності законодавства на предмет відповідності цим зразкам. Корисним було б прийняття Кодексу законодавчих стандартів, в якості запозичення європейського досвіду, для визначення умовних «легал» якісного законодавства. Також важливе значення для ефективної реалізації якісних правових норм має науковий супровід законодавчої діяльності та залучення громадськості. Нормативне закріплення критеріїв якості законодавства та його ефективності дозволить на законодавчому рівні підняти питання персональної відповідальності суб'єктів законодавчої ініціативи за внесення та прийняття

неякісних та неефективних законів; оцінити роботу уряду направлену на реалізацію законів.

Ключові слова: *ефективність, якість, законотворчість, законодавчий акт, правотворчість, законодавча техніка, правовий стандарт, нормативно-правовий акт.*

Volokhov O. S. “Effectiveness of legislation” and “quality of legislation”: aspects of the relationship and the use of these concepts

The article examines the key provisions of the concepts “quality of legislation” and “effectiveness of legislation” in the context of their relationship. The relevance of the study is related to what is considered effective legislation. Effective legislation will first be of high quality and effective the understanding of quality and efficiency from different points of view is clarified. The main definitions of scientists of various legal schools are presented and analyzed, to clarify the main features inherent in high-quality and effective legislation. In addition, the scientific article presents the concept of a quality law according to the conclusions of the European Commission’s research in the field of legislation. The problem of the actual lack of demarcation of these concepts and the existence of only a doctrinal definition of quality and efficiency is emphasized. The quality of legislation is a certain necessary stage for achieving its efficiency. Quality legislation is characterized by its internal structure and characteristics, which mainly relate to the content and features of law-making procedures; it is possible to influence the quality of legislation by improving the rules of the law-making technique. Effective legislation primarily consists of laws that form the purpose for which they were adopted and contain effective mechanisms for implementation. It is possible to influence the efficiency of legislation both at the time of legislation formation and at the stage of implementation of legal norms, including the process of law enforcement. The need for the development and regulatory consolidation of standards of quality and effectiveness of legislation is outlined, since there are only their doctrinal definitions, which are not unified. The existence of a standard, as a kind of model, would be a measure of the compliance of a particular law with the developed examples/criteria, which would make it possible to compare the level of efficiency of the legislation in terms of compliance with these models. It would be useful to adopt the Code of Legislative Standards due to European experience, to define conditional “patterns” of quality legislation. Scientific support of law-making activity and public involvement is also important for the effective implementation of quality legal norms. Normative consolidation of criteria for the quality of legislation and its efficiency will focus attention on issue of personal responsibility of the subjects of the legislative initiative for the introduction and adoption of low-quality and ineffective laws at the legislative level; evaluate the government’s work aimed at implementing laws.

Key words: *efficiency, quality, law-making, legislative act, law-making, legislative technique, legal standard, normative-legal act.*

Вступ. Як стверджує Х. Ксантакі, визначення якості законодавства є предметом активної дискусії серед вчених, що зумовлено потребою постійного пошуку кращого правового регулювання. Концепція «якісного законодавства» використовується різними дисциплінами та з різним фокусом: юристи говорять про хороші та погані закони, лінгвісти сперечаються про хорошу та погану термінологію, економісти обговорюють ефективність законодавства, а політологи шукають ефективне регулювання [1, с. 45]. Як наслідок, були сформульовані різні підходи та ідеї про те, а що ж вважати якісним та ефективним законодавством. Всі вони єдині в тому, що створення якісного законодавства вважається пріоритетом усіх демократичних урядів світу.

Власне якісний закон є необхідною передумовою ефективного правозастосування, забезпечення правопорядку, розбудови правової держави. Негативні ж наслідки прийняття законодавчого акта неналежної якості можуть бути обтяжливими як для суспільства в цілому, так і для окремих категорій осіб [2, с. 28]. У зв'язку з цим, виникає інтерес до з'ясування сутності понять «якість законодавства» та «ефективність» законодавства». Набуває актуальності питання аспектів співвідношення цих правових категорій, можливість їх розмежування, а також пошук інструментарію за допомогою якого можна досягти або приблизитись до створення якісного та ефективного законодавства. Питання якості та ефективності законодавства залишається надзвичайно важливим, втім більшість науковців не приділяють достатньо уваги розмежуванню цих понять. Під час наукової дискусії про те, що означає якість законодавства, поширилася думка, що якісне законодавство є синонімом ефективного законодавства або ж є його чи не єдиною ознакою. Але ефективність не завжди означає якість закону, а якість часто не призводить до його ефективності. Так, антидемократичне законодавство не є якісним та не відповідає принципу верховенства права; хоча авторитарний режим може приймати відносно ефективні закони, які діють, що звичайно не свідчить про ефективність антидемократичного законодавства, але вже ставить під питання тотожність цих правових категорій.

Ефективність є значно ширшим поняттям ніж якість та дозволяє оцінити властивості законодавства, які останнє набуває і на різних стадіях законодавчого процесу та під час реалізації. Можна говорити про ефективність законодавства на етапі розроблення певних норм та на етапі реалізації. В цьому ж аспекті, якщо говорити про ефективне законодавство, то воно завжди відповідає тим міжнародним стандартам та принципам, які апробовані та визнані цивілізованим та демократичним суспільством та є чинником економічного розвитку суспільства та держави. Якісне законодавство, у свою чергу, може існувати лише у демократичній та правовій державі, де регламентовані законотворчі процеси, зміст і форма проєктів законів повинні відповідати Конституції та Регламенту Уряду; законодавча влада зобов'язана виробляти право через закон [3]. Тобто, близькі за змістом категорії якості та ефективності законодавства не можна вважати ознаками одного ж і того стану розвитку законодавства.

Н.М. Оніщенко, стверджує, що проблематика ефективності та якості законодавства містить наступні теоретичні концепти:

1) розуміння, що ці категорії наукової дійсності є близькими, але не ідентичними поняттями; розгляд і розуміння ефективності як обов'язкового, але не єдиного чинника, показника якості законодавства;

2) визначення якості законодавства, як досягнута *maxima* в конкретних умовах (час, простір) з регулювання суспільних відносин;

3) акцентування на тому, що обов'язковою властивістю «якості» є суспільна користь, пролонгована у часі, що може бути позитивним вектором впливу на постійну стійку тенденцію зміни законодавчих приписів;

4) пропозиція вивчення теоретичної складової якості законодавства з розглядом практичних факторів, зокрема оптимізації, законодавчої діяльності Верховної Ради України (контекст підвищення інституційної спроможності комітетів Верховної Ради України) [4, с. 16].

Як бачимо, розмежовуючи правові категорії якості та ефективності законодавства, а також поглиблюючи знання про них, можна встановити критерії якісного та ефективного законодавства, задля вироблення способів удосконалення законодавчого процесу. Проблема якості та ефективності законодавства розглядалася у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених. Осмисленням даного наукового питання займалися такі вчені, як: Берназюк Я.О., Биркович Т.І., Косович В.М., Кравченко М.Г., Ксантакі Х., Манко Р., Мельник А.А., Моусмуті М., Оніщенко Н.М., Осадчук О.П., Пархоменко Н.М., Риндюк В.І., Тимченко Г.В., Шаповал М.І., Флорын Н. та інші. Водночас вказана проблематика потребує більш ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні співвідношення таких категорій як «якість законодавства» та «ефективність законодавства» через призму їх визначення та встановлення критеріїв якісного та ефективного законодавства для вдосконалення законодавчих процедур.

Результати дослідження. Поняття «якість» походить з латинської мови та означає властивість. Спочатку сформувалося визначення якості у філософському сенсі, зокрема перші уявлення про якість були сформовані Арістотелем, Локком та Гегелем. Вивчення категорії «якість» Арістотель починає з визначення «перших» і «других» сутностей. Під «першою» сутністю предмета він розуміє об'єктивну дійсність матеріального світу, технічні характеристики предмета, під «другою» – виявлення корисності цих характеристик у взаємодії з людиною [5, с. 155]. Німецький філософ Гегель розглядав якість як логічну категорію, вбачаючи в ній початковий ступінь пізнання речей та становлення світу [6, с. 359]. Протягом усієї історії розвитку філософії не припинялися спроби знайти загальне визначення поняття «якість».

Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, то «якість» визначається як внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших; ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням [7, с. 923]. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права визначає «якість» як сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені і передбачені потреби [8, с. 555].

Якщо ми використовуємо категорію «якість» по відношенню до закону, то «якість законодавства» – це, передусім, сукупність його властивостей, що відрізняє його від інших явищ та виявляє його природу, закономірності розвитку і функціонування. Слушно зауважує А.А. Мельник, наголошуючи на тому, що якщо закон ухвалений, то він повинен «працювати», втілюватися в правовій поведінці громадян і діяльності посадовців, в якій застосовується право. Адже синонім слова «якість» – придатність до чого-небудь. Якщо закон відповідає праву, але непридатний для реалізації, то такий закон не може називатися якісним [9]. Водночас, Х. Ксантакі стверджує, що якість законодавчої бази, і, як наслідок, правотворчості, взагалі не стосується його змісту. Якість законодавства – це ефективність законодавчих положень, яка вимірюється за допомогою здатності законів давати бажані результати правового регулювання [1, с. 45-46].

Н.М. Оніщенко зазначає, що під якістю закону слід розуміти сукупність сутнісних характеристик і здатність закону реально задовольнити суспільні потреби та приватні інтереси. Тобто законодавство не повинно бути формальним і залишатися мертвим, а застосовуватися в реальному житті і врегульовувати актуальні правовідносини [10, с. 19]. На думку Демидової Л.М., якість закону це правовий стандарт, сукупність властивостей, яким притаманна потенційна здатність забезпечити ефективне державне правове регулювання та задовольнити певні інтереси держави й суспільства [11, с. 126]. Досліджуючи якість норм права у своїй докторській дисертації, В.М. Косович визначає якість законодавства як сукупність його позитивних характеристик і можливостей позитивно впливати на суспільні відносини, на конкретних людей, їх групи та й, зрештою, суспільство загалом [12, с. 12].

Р. Манко також вважає, що якість законодавства є ключовим моментом, що визначає його ефективність та залежить від дотримання правил юридичної техніки у правотворчому процесі. На думку вченого, якість законодавства полягає не в (політично визначених) цілях, а в законодавчих засобах їх досягнення (відповідності меті). У такому розумінні якість законодавства охоплює як форму законодавчих актів (відповідність правилам нормативної техніки), так і їх зміст (нормативний зміст). Щоб оцінити якість того чи іншого законодавчого акта, необхідно, перш за все, визначити його цілі [13, с. 540–541].

Що стосується визначення категорії «ефективність» то великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття «ефективність», як характеристику якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості [7, с. 358]. Термінологічний тлумачний словник з конституційного права визначає так: «ефективність права – співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети» [8, с. 222].

В.І. Риндюк стверджує, що «якість законодавства» слід тлумачити як внутрішню специфіку закону, як його характерні властивості (ознаки, риси), що відрізняють якісне законодавство від неякісного. Щодо «ефективності законодавства», то остання є його зовнішньою

характеристикою, що виявляється тільки у процесі його дії, в результаті правового регулювання суспільних відносин результат його впливу (дії) на інші об'єкт [14, с. 84].

Вважаємо, що якість законодавства є передумовою його ефективності. Враховуючи те, що якість це внутрішня характеристика, передусім якісний закон повинен мати свої внутрішні особливості (властивості), а саме: чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність і послідовність. Ці внутрішні особливості стосуються як положень будь-якого акта (норм права, які у ньому містяться), так і взаємозв'язку такого акта з іншими актами законодавства такої ж юридичної сили [15, с. 12]. Червонюк В.І., до першої групи властивостей якісного законодавства відносить: відповідність закону праву; соціальну справедливість; гуманістичну природу права, відповідність закону моральним основам, відповідність закону об'єктивним тенденціям суспільного розвитку, ресурсна забезпеченість закону. До другої групи властивостей – фундаментальні, основні властивості закону; техніко-юридичні властивості закону [16, с. 491]. У Дослідженні Європейської Комісії «За демократію через право» міститься висновок про те, що поняття «якість закону», зокрема, охоплює такі елементи як: передбачуваність актів права (чи наслідки приписів права є передбачуваними? чи укладено акта права в зрозумілий спосіб? чи вказує нове законодавство чітко на те, що попередньо ухвалене (і яке саме) законодавство скасовано або змінено? чи зміни інкорпоровано до зведеної версії приписів актів права, припустимою для суспільства?); сталість і послідовність приписів права (чи є приписи актів права сталими та послідовними? чи є приписи актів права сталими настільки, що вони зазнають змін лише за належного попередження про це? чи є їх застосування послідовним?) [17].

Кравченко М.Г., називає наступні ознаки якісного закону: 1) адекватне відображення та узгодження в законі прав, свобод та інтересів різних суб'єктів права; 2) адекватний розподіл прав та обов'язків між суб'єктами права за принципом «немає прав без обов'язків»; 3) своєчасність закону та відповідність його рівню розвитку суспільних відносин; 4) оптимальність рішення, що покладено в основу нормативно-правового регулювання; 5) ресурсне забезпечення закону; 6) правильно сформульована мета і завдання закону; 7) правильний вибір методу нормативно-правового регулювання; 8) гарантованість правових можливостей суб'єктів права; 9) дотримання вимог законодавчої техніки при створенні закону [18, с. 12–15].

Якість закону визначається відповідності змісту правового акту його сфері застосування регулювання. Форма нормативно-правового акту, має бути зрозумілою та простою. Правовий акт має бути сформований ясністю мови та структури за дієвістю, результативністю та дієвістю в своїй суті [19]. Моусмуті М, описує якість закону як його вираження або форми, його змісту або суті. Таким чином, головними елементами нормативної якості є ясність тексту (зрозумілість) [20].

Отже «якість законодавства» є показником якості правотворчості, дотримання правил нормотворчої техніки, а отже вказана правова категорія має наступні ознаки:

1. Передбачуваність та чіткість змісту законів (текст нормативних актів має стійкі та зрозумілі терміни, які сприймаються однаково всіма членами суспільства).
2. Відповідність змісту законів рівню розвитку суспільних відносин (закон прийнято своєчасно та не в супереч існуючому правопорядку).
3. Дотримання вимог нормотворчої техніки (закон прийнято із дотриманням регламенту, національних стандартів правотворчості).
4. Відсутність колізій в законодавстві та дотримання чіткої ієрархії (досить часто низьку якість законодавства можна визначити наявністю колізій).
5. Суттєві зміни до законодавства вносяться лише в рамках правової реформи, оголошеної урядом (часті зміни, які фактично служать правками та доопрацюванням існуючого законодавства свідчать про його низьку якість).

Що стосується ознак ефективного законодавства то спираючись на існуючий науковий доробок можна стверджувати, що ефективність передбачає якість та вже досягнутий результат, визначається як рівень задоволення інтересів суб'єктів правових відносин відповідно до загальних принципів права та правової держави [21, с. 44].

Н.М. Пархоменко стверджує, що ефективність законодавства є однією з передумов ефективності правопорядку як двох взаємозалежних явищ. Однак досягти таких цілей можна лише за умови якісного законодавчого масиву. Тому найбільш конструктивним, з огляду на проблеми правореалізації та правового регулювання, є підхід, згідно з яким простежується сутнісна залежність ефективності законодавства від стану його упорядкованості [22, с. 28].

Можна сказати, що ефективність законодавства має наступні ознаки, які відрізняють цю правову категорію від категорії якості законодавства:

1. Упорядкованість та якість всього законодавчого масиву.
2. Відповідність міжнародним стандартам та європейським принципам у сфері правотворчості та правозастосування.
3. Наявність чіткої мети правового регулювання та правових механізмів для її досягнення.
4. Позитивний вплив на економічний та соціальний розвиток суспільства.
5. Теоретичні концепти передбачають можливість виміру ефективності законодавства та визначення певного її рівня (наприклад розподіл на високу ефективність, середню, низьку тощо).

Спираючись на наведені вище ознаки варто зазначити, що якісний закон є актуальним для правовідносин, які існують, законним – тобто відповідає нормам Конституції, визначеним – тобто є зрозумілим для кожного, відповідає загальним принципам права і нормам моралі. Ефективність це співвідношення між тими цілями, для досягнення яких було прийнято закон, і отриманим фактичним результатом дії цього закону [23, с. 37]. Повністю оцінити ефективність законодавства та вказати на рівень цієї ефективності, можливо лише в результаті певного часу його дії на суспільні правовідносини, тобто після реалізації правових норм.

Отже, поняття ефективності і якості законодавства можна співвідносити таким чином:

Якісне законодавство характеризується своїми внутрішніми властивостями і характеристиками, які переважно стосуються змісту та особливостей прийняття; вплинути на якість законодавства можливо вдосконалюючи правила нормотворчої техніки, контролюючи роботу парламенту; тобто вказана категорія перебуває переважно в площині правотворчості; оцінити якість законодавства можна дослідивши його зміст та перевіривши наявність колізій, зрозумілість термінології тощо.

Ефективне законодавство насамперед повинно складатися з упорядкованих законів, які формують мету заради якої вони були прийняті та містять дієві механізми для реалізації. Вплинути на ефективність законодавства, можна як в момент формування законодавства, коригуючи мету та засоби її досягнення тобто покращуючи його якість, так і на етапі реалізації правових норм, в тому числі в процесі правозастосування.

Тому якісне законодавство, яке відповідає принципам права та вимогам правотворчої техніки буде ефективним, якщо останнє переходить в фактичний стан упорядкованості суспільних відносин, визначений метою прийняття того чи іншого нормативно-правового акту [14, с. 87]. В цьому аспекті можна стверджувати, що якість законодавства є певним необхідним етапом для досягнення його ефективності.

Важливим показником якісного законодавства є відсутність потреби у частому внесенні змін до нього. Адже постійні зміни до окремих законів призводять до ситуації, коли текст внесених до нормативного акту змін значно перевищує зміст основного тексту в його початковій редакції, що відображається на його ефективній реалізації.

Цікавим є аналіз Рекомендації Місії Європейського парламенту, викладений у «Дорожній карті щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України», де у розділі I «Законодавча спроможність та законотворчий процес у Верховній Раді» зазначено, що «...окремі народні депутати та працівники Апарату звертали увагу Місії на незадовільну якість законопроектів у законодавчому процесі. Часто, законопроекти, ініційовані народними депутатами не відповідають вимогам конституційності, бюджетної нейтральності та узгодженості із зобов'язаннями в рамках Угоди про асоціацію України з ЄС, що, у свою чергу, мало б ставати на заваді їхній реєстрації Апаратом» [24].

Корисним було б запозичення зарубіжного досвіду формування законодавчої техніки в тій мірі, яка є корисною для правової системи України. Важливим також є формування вітчизняних правил правотворчості, зокрема врахування суспільної думки, включаючи позицію наукової спільноти. Так, Палатою громад Великобританії була опублікована доповідь про забезпечення стандартів якості законодавства, де розглянуто низку різних механізмів щодо вдосконалення законодавства. Палата громад надала ключові рекомендації, а саме: має бути Кодекс законодавчих стандартів для якісного законодавства, який погоджено між парламентом і урядом; має бути Спільний комітет із законодавчих стандартів створений із наглядовою роллю [25].

Усе вищенаведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення та **висновки**.

Якість законодавства є певним необхідним етапом для досягнення його ефективності. Якісне законодавство характеризується своїми внутрішніми властивостями і характеристиками, які переважно стосуються змісту та особливостей прийняття; вплинути на якість законодавства можливо вдосконалюючи правила нормотворчої техніки. Ефективне законодавство насамперед складається з упорядкованих законів, які формують мету заради якої вони були прийняті та містять дієві механізми для реалізації. Вплинути на ефективність законодавства, можна як в момент формування законодавства, так і на етапі реалізації правових норм, в тому числі в процесі правозастосування.

Наразі існує нагальна потреба у розробці та нормативному закріпленні стандартів якості та ефективності законодавства, оскільки існують лише їх доктринальні визначення, які до того ж не є уніфікованими. Відсутність чітких нормативно закріплених критеріїв призводить до того, що ефективність та якість входить до кола оціночних категорій, які частіше використовуються у ЗМІ, ніж у нормативних документах. Наявність стандарту, як своєрідного зірця, було б мірилом відповідності того чи іншого закону розробленим прикладам/критеріям, яке дасть змогу порівнювати рівень результативності та ефективності законодавства на предмет відповідності цим зразкам. Корисним було б прийняття Кодексу законодавчих стандартів, в якості запозичення європейського досвіду, для визначення умовних «легал» якісного законодавства. Також важливе значення для ефективної реалізації якісних правових норм має науковий супровід законодавчої діяльності та залучення громадськості. В цьому плані доречно враховувати Думку Місії Європейського парламенту в частині рекомендацій щодо якісного і ефективного законотворення: «...апарат Верховної Ради повинен проводити ґрунтовний аналіз кожного запропонованого законопроекту на предмет уникнення дублювання (або суперечності) з існуючим національним законодавством. У реєстрації повинно бути відмовлено у разі невідповідності законопроекту формі та вимогам, встановленим статтями 90 та 91 Регламенту ВРУ [24].

Крім цього, нормативне закріплення критеріїв якості законодавства та його ефективності дозволить на законодавчому рівні підняти питання персональної відповідальності суб'єктів законодавчої ініціативи за внесення та прийняття неякісних та неефективних законів; оцінити роботу уряду направлену на реалізацію законів.

Список використаних джерел:

1. Xanthaki H. Misconceptions in legislative quality: an enlightened approach to legislative drafting. In: *Oliver-Lalana AD (ed) Conceptions and misconceptions of legislation*. Springer, Cham, 2019, 335 p.
2. Артикуца Н.В. Якість закону як соціальна цінність. Людина і закон: публічно-правовий вимір: *матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «VII Прибузькі юридичні читання»*, 25–26 листопада 2011 року. Миколаїв. 2011. С. 28–30.
3. Ioannis Primpas Effectiveness Does Not Always Equate to Legislative Quality: The Case of the 15th Parliamentary Term in Greece *Statute Law Review*. Volume 44, Issue 1, April 2023. URL: <https://academic.oup.com/slr/article-abstract/44/1/hmad001/7103440?login=false> (дата звернення: 25.04.2024)
4. Оніщенко Н.М., Сунегін С.О. Правова політика: чинники удосконалення законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2022/1. С. 13–17.

5. Осадчук О.П. Наукові підходи до визначення поняття «якість». *Наукові праці НУХТ* № 44. 2012 р. С. 155–159.
6. Шаповал М.І. Менеджмент якості. [навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] Київ. Видавний Дім «Знання». 2003. 475 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови [за ред. Бусел В. Т.]. К.: Ірпінь: вид-во «Перун» 2003. 1440 с.
8. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права. / за заг. наук. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : «Хай-Тек Пресс». 2016. 628 с.
9. Мельник А. А. Якість як принципова вимога дієвого закону. *Альманах права*. № 3.2012. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63884/85-Melnik.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.04.2024)
10. Оніщенко Н.М. Гармонізація правової системи України як чинник забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»* 2008. № 4 (28). С. 17–24.
11. Демидова Л.М. Щодо критеріїв якості кримінального законодавства (історичний аспект). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2010. № 14. С. 123–130.
12. Косович, В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 38 с.
13. Rafał Mańko Quality of Legislation Following a Transition from Really Existing Socialism to Capitalism: a Case Study of General Clauses in Polish Private Law *The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space*, 4-5 October, 2012 at the University of Latvia Faculty of Law, Riga.
14. Риндюк В.І. Якість та ефективність законодавства: співвідношення понять. *Правове регулювання економіки*. №17. 2018. С. 80–90.
15. Берназюк Я.О. Особливості застосування критерію «якість закону» під час вирішення публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. № 5. 2020. С. 6–14.
16. Червонюк В.І. Якість закону: сучасна концепція та проблеми демократизації. *Юридична техніка*. 2014. № 8. С. 488–503.
17. Мірило правовладдя. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія). Страсбург, 18 березня 2016 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) (дата звернення: 25.04.2024)
18. Кравченко М.Г. Основні ознаки та вимоги до якісного закону *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4 (6). С. 4–17.
19. Karpen U. Comparative Law: Perspectives of Legislation. *Legisprudence*. № 6 (2). 2015. P. 149–189.
20. Mousmouti M. Operationalising Quality of Legislation Through the Effectiveness Test. *Legisprudence*. 2012. № 6 (2) URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Operationalising-Quality-of-Legislation-throughtheMousmouti/93015b129206675a00ba5aae4c6c26ea9014c3d8>
21. Тимченко Г.В. Розмежування понять «ефективність законодавства» та «ефективне законодавство». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9-2(1). С. 41–44.
22. Пархоменко Н. М. Упорядкування законодавства як спосіб підвищення його ефективності. *Альманах права*. № 14, 2023. С. 27–33.
23. Биркович Т.І., Кабанець О.С. Ефективне законодавство як умова демократичного розвитку суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 35–39.
24. Доповідь та Дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовлена Місією Європейського парламенту з оцінки потреб. URL: <http://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>. (дата звернення: 25.04.2024)
25. First Report «Ensuring standards in the quality of legislation». House of Commons. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201314/cmselect/cmpolcon/85/8502.htm> (дата звернення: 25.04.2024)

ГУСАР В. В.,

студентка III курсу юридичного
факультету
(*Донецький національний університет
імені Василя Стуса*)

МІХАЙЛІНА Т. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
(*Донецький національний університет
імені Василя Стуса*)

УДК 340 : 004

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.2>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ПОМИЛКИ: ПРИЧИНИ ПОЯВИ, ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Метою роботи є дослідження загальних характеристик юридичної помилки, а саме: з'ясування причин появи даного негативного феномену, визначення поняття та розкриття правового значення цього явища.

З'ясовано, що усталеною є класифікація, згідно з якою причини появи помилок у праві поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Під об'єктивними причинами виникнення юридичних помилок, як правило, слід розуміти «відставання» чинного законодавства від стрімкого розвитку суспільних відносин. Суб'єктивними причинами є ті, що прямо пов'язані з діяльністю суб'єкта правотворчості або реалізації права (зокрема, правозастосування). На практиці досить часто відбувається об'єднання цих причин між собою, що спричинено поспішним розвитком суспільних процесів та недостатньою кваліфікацією фахівців в галузі права.

У роботі наголошується на тому, що на доктринальному рівні існують деякі відмінності щодо тлумачення родового поняття «юридична помилка» та його основних ознак. Це створює необхідність формулювання власної дефініції цього поняття, згідно з якою юридичну помилку слід розуміти як діяння (дію чи бездіяльність), що характеризується відсутністю умислу (має виключно необережний характер), вчинене конкретною особою, тобто суб'єктом права, яке виражається в порушенні встановлених правил і спричиняє настання негативних юридичних наслідків, а тому підлягає виправленню задля уникнення його повторюваності. У рамках дослідження також з'ясовано, в чому полягає значення юридичної помилки, та окреслено загальнотеоретичний та практичний аспекти цього питання.

Правове значення юридичної помилки розглядається у роботі як взаємозв'язок діяльності суб'єкта та результатів, що виникають у ході її здійснення. Як зауважувалось вище, наслідки таких дій переважно мають негативний характер, оскільки вони суперечать загальноприйнятим цілям правового регулювання, а тому мають вплив не лише з теоретичної точки зору, але й з практичної також.

Виділяються окремі види юридичних помилок, до яких, зокрема, належать: техніко-юридичні, правозастосовні, доктринальні помилки тощо.

Ключові слова: юридична помилка, якість законодавства, юридична практика, судова практика, правова система, принципи права, правотворчість, юридична відповідальність.

Husar V. V., Mikhailina T. V. General characteristics of a legal error: causes of appearance, concept and legal meaning

The aim of the paper is to study the general characteristics of a legal error, namely: to find out the reasons for the appearance of this negative phenomenon, to define the concept and disclose the legal significance of this.

It is found out that the classification is well-established, according to which the reasons for the appearance of errors in law are divided into objective and subjective. Objective causes of legal errors, as a rule, should be understood as the "lag" of the current legislation from the rapid development of public relations. Subjective reasons are those that are directly related to the activities of the subject of law-making or the implementation of law (in particular, law enforcement). In practice, these reasons are often combined with each other, which is caused by the hasty development of social processes and insufficient qualifications of specialists in the field of law.

The paper notes that at the doctrinal level there are some differences in the interpretation of the generic concept of "legal error" and its main features. This creates the need to formulate our own definition of this concept, according to which a legal error should be understood as an act (action or omission) characterized by the absence of intent (has an exceptionally careless character), committed by a specific person, that is, the subject of law, which is expressed in violation of the established rules and entails the occurrence of negative legal consequences, and therefore is subject to correction in order to avoid its repetition. The study also clarified the significance of a legal error, and outlined the general theoretical and practical aspects of this issue.

The legal significance of a legal error is considered in the work as the relationship between the activity of the subject and the results that arise in the course of its implementation. As noted, the consequences of such actions are mostly negative, since they contradict the generally accepted goals of legal regulation, and therefore have an impact not only from a theoretical point of view, but also from a practical point of view.

There are certain types of legal errors, which, in particular, include: technical and legal, law enforcement, doctrinal errors, and so on.

Key words: legal error, quality of legislation, legal practice, judicial practice, legal system, principles of law, law-making, legal responsibility.

Вступ. Останнє десятиліття характеризується масштабним створенням і прийняттям нових нормативно-правових актів, що покликані регламентувати питання, які набули особливої важливості внаслідок стрімкого розвитку суспільних відносин. Проте, увага дослідників у галузі юриспруденції стає все більш прикутою до якості таких нормативно-правових актів, оскільки вагома їх частина під тиском обставин приймається достатньо швидко.

Зважаючи на це, здійснення глибокого аналізу юридичної помилки як негативного правового явища у загальнотеоретичному аспекті є доволі актуальним. Достатнє наукове осмислення цієї тематики дозволить не лише виправляти наявні теоретичні помилки, але й слугуватиме попередженням вчинення практичних помилок.

Дослідження юридичної помилки в загальнотеоретичному аспекті здійснювали зарубіжні та українські науковці, серед яких: А.В. Айдинян, Ю.М. Бондар, Р.В. Вереша,

С.В. Гаврилюк, Є.П. Євграфова, О.В. Іваненко, Л.І. Каленіченко, Н.М. Оніщенко, Е.У. Прус, В.І. Риндюк, Н.А. Сердюк, І.І. Шевчук. Перелічені науковці внесли чималий вклад у розкриття проблемних питань, що стосуються аналізованого явища.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження загальних характеристик юридичної помилки, а саме: з'ясування причин появи, визначення поняття та розкриття правового значення цього явища.

Результати дослідження. Внаслідок активних правотворчих процесів у сучасній Україні актуалізувалася проблема якості нормативно-правових актів. Зокрема, йдеться про наявність у їх змісті юридичних помилок. Тому одним із основних завдань, що потребує ґрунтового дослідження, є з'ясування причин виникнення такого явища.

Філософським осмисленням помилки займалися мислителі різних історичних епох. Ще за часів античності розкриттю цього питання приділялась неабияка увага. Вперше помилку як наукову проблему досліджував один із найвидатніших філософів Арістотель, який присвятив з'ясуванню причин виникнення помилкових суджень трактат «Про софістичні спростування», де назвав помилки «логічними вадами софістичних роздумів». Підставою логічних помилок Арістотель вважав неправильне застосування словесних фраз або порушення правил логічних операцій. Філософом виділено п'ять головних цілей софістів у суперечках, до яких належать: спростування; помилкове; у мові, яка не відповідає загальноприйнятому; примус; примус співрозмовника до марнослів'я, тобто до частого повторення того самого [1, с. 61]. Це є свідченням того, що помилка не є новим явищем, а має глибоке історичне коріння.

Давньогрецький філософ-матеріаліст Демокріт писав, що «причина помилки – незнання більш правильного» [2, с. 288]. Постійний розвиток науки зумовив появу ще більшої різноманітності поглядів серед вчених щодо з'ясування підстав виникнення помилок. Так, французький філософ та енциклопедист епохи Просвітництва Дені Дідро запевняв: «якщо першопричина полягає у помилковості людей чи неправильно визначених ідеях, то джерело істини повинно знаходитись у правильно визначених ідеях. Помилкова думка – помилка розуму, яка схиляє до помилкового судження» [2, с. 494]. Тому протягом тривалого часу помилку пов'язують з неправильним уявленням індивіда, що спричиняє хибність думок і, як наслідок, неточність дій у практичній діяльності.

Сучасні дослідники розглядають помилку більш неоднозначно, вказуючи не лише на негативний аспект цього явища, але й позитивний також. Наприклад, О.К. Сухотін стверджує, що помилка може виконувати важливу пізнавальну роль, більш важливу і більш пізнавальну, ніж навіть істина. Часто виявляється, що і помилки здатні допомогти науці й увійти в долю співучасником продуктивного пошуку [2, с. 792]. Ця думка заслуговує на свою увагу, попри те, що в наукових колах досить усталеним є уявлення стосовно негативних наслідків досліджуваного явища.

Як було з'ясовано, однією з причин появи помилок є неправильне мислення конкретного суб'єкта. О.М. Бандурка, О.В. Тягло звертають увагу на те, що помилки мислення за своєю природою можна поділити на матеріальні та логічні. Матеріальні помилки пов'язані, наприклад, з порушенням норм належного юридичного процесу. Специфіка логічних помилок полягає у тому, що вони є універсальними, тобто зустрічаються у будь-якому полі соціального простору. Часто логічні помилки мають зв'язок із матеріальними, ініціюють або «підтримують» їх, тоді знання логіки виявляються необхідною передумовою успішного подолання таких комбінованих помилок [3, с. 24].

У юридичній літературі зустрічаються досить різні наукові підходи щодо пояснення причин виникнення юридичних помилок. О.Ф. Скакун наголошує, що помилка в праві можлива за таких обставин, коли правотворчий орган: помилково вважає певний вид відносин такими, що не підлягають правовому регулюванню; помилково покладається на конкретизацію права у ході його застосування; помилково передає питання на розсуд того, хто застосовує право; видає норму, яка взагалі є непотрібною; помилково вирішує питання в установленій нормі. У перших трьох випадках помилка в праві домислює наявність прогалини

[4, с. 400–401]. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що причиною виникнення юридичних помилок можуть бути різні фактори.

Є.П. Євграфова вважає, що помилка – наслідок допущеного прорахунку, неадекватного, неточного або неправильного підходу законодавця до природи й характеру регульованих суспільних відносин, вибору ним правових способів та засобів [5, с. 116]. Тому помилка завжди є наслідком недбалої професійної діяльності конкретного суб'єкта та має негативні результати, зокрема, йдеться про створення суперечностей у суспільних відносинах.

З'ясовуючи причини виникнення юридичних помилок, доцільно наголосити на тому, що вони можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивні причини виникнення помилок у праві не пов'язані з волевиявленням суб'єкта правотворчості, натомість суб'єктивні – ті причини, які беззаперечно пов'язані з діяльністю компетентного суб'єкта, оскільки тільки внаслідок здійснення своїх професійних обов'язків такою особою можливе виникнення юридичних помилок.

До об'єктивних причин появи юридичних помилок С.В. Гаврилюк відносить: корінні зміни, що виникають у правовій системі в останні роки; постійний стрімкий розвиток суспільних відносин; необхідність створення чи оновлення нормативно-правових актів у короткі строки; відсутність єдиної правової політики органів державної влади; недосконалість законодавчої процедури; недостатній рівень розвитку методів пізнання та пояснення правової реальності; слабкий розвиток правових цінностей; неоднорідність правосвідомості та юридичної практики; суперечності між індивідуальними та суспільними інтересами. Натомість до суб'єктивних причин слід віднести: поспішність розгляду та прийняття нових нормативно-правових актів; недостатній професіоналізм та обізнаність законодавців; порушення законодавчого процесу; неконкретність правового регулювання, що створює суперечність норм чинного законодавства; порушення вимог юридичної техніки й ігнорування загальноновизнаних правил нормопроєктування; недостатньо якісна робота експертів, що здійснюють правову та лінгвістичну оцінку нормативно-правових актів тощо [1, с. 61].

Н.М. Оніщенко стверджує, що до об'єктивних причин появи юридичних помилок належить постійний розвиток суспільних відносин, адже законодавець та інші юридичні органи (установи) не завжди встигають за умовами життя. Як наслідок, чинне законодавство відстає від динаміки суспільних відносин і стає в окремих своїх положеннях, частинах і навіть галузях помилковим, оскільки не відповідає суспільним реаліям. Також автор зазначає, що на появу помилок значний вплив справляють суб'єктивні чинники, обумовлені особистісними якостями людини, її поведінкою, окремими діями. У юридичній літературі серед таких причин виокремлюють, зокрема, невисокий рівень підготовки фахівців, недостатній професіоналізм законодавців, а також порушення вимог юридичної техніки [6, с. 77].

Як відомо, помилка завжди тлумачиться як негативне явище, незалежно від того, у якій сфері суспільних відносин вона виникає. Питання визначення поняття юридичної помилки, її правової природи та значення досліджувало чимало науковців, проте сьогодні воно не втратило своєї актуальності, а навпаки залишається одним із головних завдань сучасної юридичної науки. Л.І. Каленіченко слушно зауважує, що сфера теоретичного осмислення сутності та змісту юридичної помилки як категорії правознавства містить низку невирішених питань або питань, що потребують певного уточнення, доповнення, переосмислення, додаткового дослідження та обґрунтування [7, с. 31].

Аналізуючи наукову юридичну літературу, можна дійти висновку, що доктрина налічує чимало підходів щодо визначення поняття помилки. Так, Л.І. Каленіченко надає дефініцію поняттю «помилка» у співвідношенні з поняттям «омана». Науковиця наголошує на тому, що між згаданими поняттями існує тісний зв'язок, однак їх не слід ототожнювати. Оманою є поняття, що характеризує дію, процес, причому воно прямо залежить від життєвого досвіду й обсягу знань людини і значною мірою визначається специфікою об'єкта, що досліджується, метою й можливістю його пізнання, передає неправильне відображення індивідом ознак і відношень предметів та явищ матеріального й духовного світу. Натомість, помилка – це результат неправильної теоретичної чи практичної дії, що виникла у зв'язку

з особистими випадковими причинами; це першопочаткова ненавмисна неправильність, яку немає потреби ставити під сумнів [8, с. 36–39]. С.В. Слінько тлумачить помилку як такий факт, що являє собою неточність, неправильну думку чи неправильну дію або бездіяльність, що відображає сутність і факт існування помилок. Наприклад, у кримінальному процесі помилки можуть мати місце під час прийняття процесуальних рішень, провадження процесуальних і слідчих дій [9, с. 78]. Це слугує підтверженням того, що під час здійснення відповідними суб'єктами своїх професійних обов'язків їм властиво помилятися.

Ще один практичний приклад наводить І.М. Шопіна, яка досліджує слідчу помилку. На думку науковиці, слідча помилка має розглядатися як незаконна або необґрунтована дія (бездіяльність) слідчого, що не містить ознак злочину, виражена в неповноті або односторонності розслідування обставин справи, суттєвому порушенні кримінально-процесуального закону та неправильному застосуванні кримінального закону [10, с. 16].

Е.У. Прус наголошує на тому, що юридична (правова) помилка полягає у неправильному усвідомленні та розумінні юридичних властивостей діяння, а також його наслідків [11, с. 80].

Аналіз доктринальних визначень дозволяє зробити висновок про те, що наразі, попри значну кількість досліджень за даною тематикою, у юридичній літературі досить складно знайти єдине теоретичне визначення поняття «помилка». Це спричинено тим, що частина дослідників визначають помилку як сукупність певних дій відповідного суб'єкта, інші – пов'язують це явище безпосередньо з діяльністю особи. Окремо слід зауважити, що така розбіжність наукових поглядів стосується не лише загального поняття, але й окремих видів юридичних помилок, до яких, зокрема, належать: техніко-юридичні, правозастосовні, доктринальні помилки тощо. З огляду на це, доцільним є формулювання власної дефініції поняття «юридична помилка».

Отже, юридична помилка (помилка у праві) – це діяння (дія чи бездіяльність), що характеризується відсутністю умислу (має виключно необережний характер), вчинене конкретною особою, тобто суб'єктом права, яке виражається в порушенні встановлених правил і спричиняє настання негативних юридичних наслідків, а тому підлягає виправленню задля уникнення його повторюваності.

Сформулювавши поняття юридичної помилки, не менш важливим є виокремлення основних ознак цього явища. По-перше, помилка може бути допущена лише конкретним суб'єктом, переважно особою, яка має відповідні повноваження та здійснює їх на професійній основі. По-друге, помилка не вчиняється умисно, вона є результатом неправильного уявлення особи про певні обставини, фактично йдеться про необізнаність суб'єкта або введення його в оману. По-третє, таке діяння не відповідає загальновизнаним цілям правового регулювання, хоча первинно воно спрямоване на досягнення поставлених цілей і завдань. По-четверте, таке явище як юридична помилка не містить нормативно-правового закріплення, тому недоцільно вважати це діяння протиправним, хоча за його вчинення передбачається настання певних юридичних наслідків.

Невід'ємною характеристикою будь-якого явища, окрім визначення родового поняття й основних ознак, є з'ясування його правового значення. Л.І. Каленіченко зауважує, що аналіз різних підходів до визначення сутності помилки у правознавстві, дає підстави відмітити, що деякі вчені-правознавці пов'язують юридичне значення помилки зі свідомо-вольовою діяльністю суб'єкта правового відношення чи професійної діяльності [7, с. 31]. Йдеться про те, що помилка тісно пов'язана з діяльністю компетентного суб'єкта, вона завжди є результатом вчинення певних дій.

Тому правове значення юридичної помилки можна розглядати як взаємозв'язок діяльності суб'єкта та результатів, що виникають у ході її здійснення. Як зауважувалось вище, наслідки таких дій переважно мають негативний характер, оскільки вони суперечать загальноприйнятим цілям правового регулювання, а тому мають вплив не лише з теоретичної точки зору, але й з практичної також.

Висновки. Проаналізувавши думки науковців щодо причин виникнення юридичних помилок, можна зробити висновок, що досить складно виокремити одну підставу, яка слугує підґрунтям досліджуваного явища. Однак, у науковій юридичній літературі усталеною є класифікація, згідно з якою причини появи помилок у праві поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Під об'єктивними причинами виникнення юридичних помилок, як правило, слід розуміти «відставання» чинного законодавства від стрімкого розвитку суспільних відносин. Суб'єктивними причинами є ті, що прямо пов'язані з діяльністю суб'єкта правотворчості або реалізації права (зокрема, правозастосування). На практиці досить часто відбувається об'єднання цих причин між собою, що спричинено поспішним розвитком суспільних процесів та недостатньою кваліфікацією фахівців в галузі права.

Варто наголосити, що на доктринальному рівні існують деякі відмінності щодо тлумачення родового поняття «юридична помилка» та його основних ознак. Це створює необхідність формулювання власної дефініції цього поняття, згідно з якою юридичну помилку слід розуміти як діяння (дію чи бездіяльність), що характеризується відсутністю умислу (має виключно необережний характер), вчинене конкретною особою, тобто суб'єктом права, яке виражається в порушенні встановлених правил і спричиняє настання негативних юридичних наслідків, а тому підлягає виправленню задля уникнення його повторюваності. У рамках дослідження також з'ясовано, в чому полягає значення юридичної помилки, та окреслено загальнотеоретичний та практичний аспекти цього питання.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк С.В. Юридичні помилки: поняття, класифікація, причини виникнення та шляхи подолання (усунення). *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 1. С. 60–65.
2. Головатий С., Козюбра М., Сироїд О. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ: Книги для бізнесу, 2008. 1202 с.
3. Бандурка О.М., Тягло О.В. Юридична логіка: підручник. Харків : Золота миля, 2017. 216 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків : Еспада, 2007. 840 с.
5. Євграфова Є.П. Практика виправлення законотворчих помилок. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2 (29). С. 107–120.
6. Оніщенко Н.М. До питання про доктринальні юридичні помилки: природа та шляхи подолання. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. Вип. 2 (29). С. 75–84.
7. Каленіченко Л.І. Помилка як категорія правознавства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2014. Вип. 17. С. 31–33.
8. Каленіченко Л.І. «Помилка» та «омана»: аналіз співвідношення понять. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 36–39.
9. Слінько С.В. Юридичні наслідки слідчих помилок. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 6 (36). С. 78–82.
10. Шопіна І.М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.
11. Прус Е.У. Помилка при застосуванні права. Поняття та характеристика. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 51. С. 79–86.

КИРИЧЕНКО Ю. В.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
та загальноправових дисциплін
(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

СМОЛЯРОВА М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.3>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

У статті розкрито проблематику механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист як цілісної динамічної системи організаційно-правових засобів, спрямованих на реалізацію, захист та охорону права на соціальний захист. Водночас надається характеристика кожній підсистемі механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист (механізму реалізації права на соціальний захист; механізму охорони права на соціальний захист; механізму захисту права на соціальний захист).

Акцентовано, що структура механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, це є його внутрішня будова, що складається з упорядкованих елементів, які, взаємодіють між собою та забезпечують потребу особи у соціальному захисті. Ґрунтуючись на результатах аналізу праць вітчизняних науковців з загальної теорії права та конституційного права нами з'ясовано про наявність різних поглядів вчених на структуру механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист.

Звернено увагу на одну з особливостей механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, а саме у процесі здійснення права на соціальний захист людина та громадянин не лише може, але й має діяти відповідним чином. Тобто у разі обґрунтованої потреби в отриманні конкретного виду соціального захисту її дії стають не бажаними, а необхідними.

На основі аналізу наукових поглядів та з урахуванням сутності конституційного права на соціальний захист автори виділяють такі складові механізму забезпечення конституційного права на соціальний захист: правові норми, що забезпечують конституційне право на соціальний захист; гарантії конституційного права на соціальний захист; діяльність органів публічної влади щодо забезпечення конституційного права на соціальний захист.

Ключові слова: конституція, конституційно-правове забезпечення, права людини, право на соціальний захист, механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Kyrychenko Yu. V., Smoliarova M. L. Constitutional and legal provision of the right to social protection in Ukraine

The article reveals the problematics of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection are revealed as a comprehensive and dynamic system of organizational and legal means aimed at the implementation, protection, and safeguarding of the right to social protection. At the same time, each subsystem of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection is characterized (the mechanism for the realization of the right to social protection, the mechanism for safeguarding the right to social protection, and the mechanism for protecting the right to social protection).

It is emphasized that the structure of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection is its internal structure, consisting of ordered elements that interact with each other and ensure an individual's need for social protection. Based on the results of the analysis of works by domestic scholars in the general theory of law and constitutional law, it has been found that there are different views among scientists regarding the structure of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection.

Attention is drawn to one of the features of the mechanism for the constitutional and legal provision of the right to social protection, namely, that in the process of exercising the right to social protection, an individual and a citizen not only can but must act accordingly. In other words, in the case of a justified need for a specific type of social protection, their actions become not desirable but necessary.

Based on the analysis of scientific views and considering the essence of the constitutional right to social protection, the authors highlight the following components of the mechanism for ensuring the constitutional right to social protection: legal norms that ensure the constitutional right to social protection, guarantees of the constitutional right to social protection, and the activities of public authorities in ensuring the constitutional right to social protection.

Key words: *constitution, constitutional and legal provision, human rights, the right to social protection, the mechanism for ensuring rights and freedoms.*

Вступ. Формування свідомого та активного суспільства є ключовим елементом для ефективної реалізації конституційного права на соціальний захист. Громадяни повинні бути обізнані про права у сфері соціального захисту, мати можливість отримувати необхідні соціальні послуги та брати участь у прийнятті рішень, що стосуються соціальної політики держави. Дослідження питань у сфері конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист в Україні надає можливість ознайомитися з проблемами, що виникають у громадян при здійсненні права на соціальний захист.

В юридичній науці дослідженню конституційного права на соціальний захист було приділено чимало уваги, проте питання його механізму реалізації, забезпечення та захисту не було предметом дослідження більшості науковців. Окремих проблемам соціального захисту присвятили роботи представники як конституційного права, так і окремих галузей права, зокрема К. В. Бориченко, М. О. Кравець, Я. В. Лазур, О. В. Негодченко, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун та інші вчені. На сьогодні спостерігається відсутність комплексних досліджень у сфері конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, чим і зумовлено актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист у співвідношенні з іншими механізмами (реалізації, захисту та охорони), виявлення теоретичних й практичних проблем у цій сфері та внесення пропозицій для вдосконалення цього механізму.

Результати дослідження. На сьогодні спостерігається тенденція, щодо неможливості іноді скористатися законодавчо закріпленим конституційним правом людини та громадянина

на соціальний захист. Тому ми вирішили приділити увагу саме соціально-правовим механізмам забезпечення цього права для його ефективної реалізації, захисту та охорони. Звернемо увагу на визначення терміну «соціально-правовий механізм» у юридичній літературі. Так, О. Ф. Скакун під соціально-правовим механізмом забезпечення прав людини розуміє «систему заходів щодо створення умов для здійснення основних прав і свобод людини, похідних від її гідності». Крім цього, вона зазначає, що «завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини – охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної та правової культури населення» [1, с. 229]. Як бачимо, вчена виокремлює елементи механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини.

Питання складових механізму реалізації права висвітлював у своїх працях В. В. Копейчиков, який наголошував, що «концепція реалізації прав і свобод охоплює: передбачені нормами права або діловими звичаями певні дії, які повинні здійснити державні чи громадські органи та громадяни, щоб реально здійснити суб'єктивні права; захист прав і свобод, їх поновлення; правову культуру, правову свідомість; гласність правових актів» [2, с. 18]. Вчений звертає увагу і на такі елементи механізму реалізації прав і свобод як правова свідомість, так й гласність правових актів. Такий елемент як правова свідомість потрібно включити до елементів механізму реалізації конституційного права на соціальний захист, оскільки саме від правосвідомості залежить, як саме будуть реалізовуватись норми права щодо соціального захисту, діятимуть суб'єкти стосовно його забезпечення та захисту. Що ж стосується гласності правових актів, то варто зауважити, що така вимога передбачена законодавством, а отже, її можливо включити до складу такого елемента, як правові норми, що передбачають права та обов'язки. Крім того, гласність є активним обов'язком суб'єктів права, що й забезпечує взаємозв'язок між різними елементами механізму, а саме такий взаємозв'язок є необхідним для забезпечення послідовності та порядку, який дозволить правильно втілювати конституційне право на соціальний захист.

Іншої думки щодо визначення механізму реалізації конституційних норм дотримується М. О. Кравець, яка розуміє його «як сукупність правових і інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці втілення конституційних приписів». І далі вчена наголошує, що «відповідний механізм реалізації Конституції залежить не лише від юридичних засобів, за допомогою яких він діє, а ще має враховувати рівень політичної свідомості, культури населення; історію розвитку держави, наявні явища в суспільстві та інші чинники, які формуються в атмосфері населення» [3, с. 15]. У контексті конституційного права на соціальний захист не кожен із перелічених вченою елементів має значення для його реалізації. Так історія розвитку держави та політична свідомість безпосереднього не впливають на можливість реалізації права на соціальний захист людиною та громадянином. Водночас роль правосвідомості має значення, тому що дозволяє з'ясувати, у яких спосіб на неї впливає політичний стан у державі. Проте виділений склад механізму реалізації є недостатнім для утворення системи, оскільки має значні прогалини щодо норм права та послідовності.

Досліджуючи механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина О. В. Негодченко до його елементів відносить: а) правові норми та нормативно-правові акти, як форми їх вираження; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; д) суб'єктивні права і юридичні обов'язки; е) форми й методи організації здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [4, с. 18].

Загальновідомо, що механізм конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист має свої підсистеми: механізм реалізації права на соціальний захист; механізм охорони права на соціальний захист; механізм захисту права на соціальний захист. Під механізмом реалізації права на соціальний захист розуміється система умов та правових засобів, спрямованих на здійснення права на соціальний захист. Звісно, що це буде процес практичного використання наданих прав і свобод у повсякденному житті.

Інколи у дослідженнях правників, замість розкриття поняття «реалізація суб'єктивного права», висвітлюються реалізація норм права, розуміючи під нею втілення приписів правової норми у практичній діяльності суб'єктів права. Реалізація розглядається

ними через призму традиційних форм – дотримання, виконання, використання та застосування [5, с. 127; 6, с. 14]. Хоча категорії «реалізація норм права» і «реалізація суб'єктивного права» взаємопов'язані, вони мають різне змістовне наповнення і виконують різні функції у правовій системі.

Гарантією реалізації права на соціальний захист є його охорона. У юридичній літературі під механізмом охорони права на соціальний захист розуміють систему соціально-економічних, організаційних, виховних, правових заходів, спрямованих на запобігання порушення права на соціальний захист, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Це такий стан правомірної реалізації права на соціальний захист який здійснюється під їх контролем, але без їх втручання. Тобто механізм реалізації права на соціальний захист та механізм охорони права на соціальний захист взаємопов'язані між собою.

Невід'ємним елементом конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист є механізм захисту, під яким розуміється система конституційно-правових засобів, спрямована на забезпечення виконання юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права на соціальний захист, або відновлення порушеного права, чи припинення правопорушення. Для конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист використовуються правові та організаційні заходи, які застосовуються у випадку порушення або загрози порушення прав і свобод людини. Слід зауважити, що без дії механізму захисту права на соціальний захист неповним буде і механізм охорони права на соціальний захист. Отже, категорії «захист права на соціальний захист» та «охорона права на соціальний захист» близькі за змістом, оскільки вони є складовою частиною забезпечення конституційного права.

Дослідження сутності підсистем механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист дає нам можливість сформулювати його визначення. Для цього необхідно звернути увагу на визначення поняття механізму забезпечення прав і свобод людини Н. М. Оніщенко, яка розглядає його «як комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загально-соціальних умов, що створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення прав і свобод людиною» [7, с. 487–488]. Беручи до уваги це визначення, під механізмом конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист можна розуміти цілісну динамічну систему організаційно-правових засобів, спрямованих на реалізацію, захист та охорону права на соціальний захист.

До переліку складових елементів механізму забезпечення прав і свобод громадян Я. В. Лазур відносить: а) норми права; б) правовідносини; в) принципи прав і свобод громадян; г) стадії їх забезпечення; д) гарантії здійснення прав і свобод громадян; е) юридичні факти; є) акти застосування норм права [8, с. 395]. Але у цьому дослідженні вчений не визначає особливості кожного із названих елементів. Зрозуміло, що структура механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист, це є його внутрішня будова, що складається з упорядкованих елементів, які, взаємодіють між собою та забезпечують потребу особи у соціальному захисті.

У юридичній літературі елементами механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист правники визначають принципи права, норми права, правовідносини, юридичні факти, юридичну діяльність, систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства, правосвідомість суб'єктів права, стадії забезпечення права на соціальний захист та гарантії права на соціальний захист. Так, О. Д. Бардакова вказує, що «механізм реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина має включати такі елементи як: гарантії здійснення прав людини, юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини), процес фактичного втілення можливості та необхідності в дійсність, умови та фактори такого процесу» [9, с. 15]. Іншої думки притримується К. В. Бориченко, яка вважає, що «механізм здійснення права на соціальний захист є лише елементом масштабного механізму забезпечення досліджуваного права, що охоплює в себе механізм нормативного забезпечення права,

механізм його реалізації, охорони та захисту. Виходячи з вищезазначеного недоцільно включати в механізм здійснення досліджуваного права правові норми та юридичні факти, які фактично є елементами механізму правового регулювання права на соціальний захист, а також його охорону та захист, які самі по собі є системою заходів та засобів, що вживаються з відповідною метою» [10, с. 225]. Водночас особливістю механізму конституційно-правового забезпечення права на соціальний захист є те, що з метою досягнення бажаного результату – забезпечення, підтримання, відновлення гідного рівня життя, людина не лише може, але й має діяти відповідним чином. Тобто у разі обґрунтованої потреби в отриманні конкретного виду соціального захисту її дії стають не бажаними, а необхідними. Сам стан нужденності людини спонукає її до необхідних дій, спрямованих на забезпечення його подолання.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових поглядів та з урахуванням сутності конституційного права на соціальний захист можна виділити такі складові механізму забезпечення конституційного права на соціальний захист: правові норми, що забезпечують конституційне право на соціальний захист; гарантії конституційного права на соціальний захист; діяльність органів публічної влади щодо забезпечення конституційного права на соціальний захист. Виділені компоненти дозволяють діяти механізму ефективно, а головне – ефективно виконувати мету щодо реалізації, охорони та захисту конституційного права на соціальний захист.

На нашу думку, наявність великої кількості законодавчих актів, які регулюють питання у сфері соціального захисту, ускладнює розуміння сутності конституційного права на соціальний захист та його гарантій. І тому вважаємо за необхідне розробити та запровадити єдині принципи державної соціальної політики, державні соціальні гарантії, а також пріоритетні напрямки, на підставі яких повинні прийматися всі законодавчі акти, що регулюють та забезпечують право на соціальний захист людини та громадянина, а також для всіх суб'єктів, які забезпечують це право.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. (Енциклопедичний курс) : Підручник. Харків : Еспада, 2006. 776.
2. Копейчиков В. В. Реалізація суб'єктивних прав громадян. *Радянська держава і права*. 1984. №3. С. 13–19.
3. Кравець М. О. Проблеми реалізації Конституції в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 1(2). С. 14–17.
4. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: автореф. ... дис. д-ра. юр. наук : 12.00.07 / Нац. ін-т внут. справ. Київ, 2004. 38 с.
5. Макаренко Л. О. Реалізація права як ефективний засіб досягнення мети правового регулювання. *Альманах права*. 2011. № 2. С. 126–129.
6. Фігель Ю. О. Особливості реалізації прав студентами юридичних спеціальностей. *Митна справа*. 2011. № 5 (77). Ч. 2. С. 13–17.
7. Оніщенко Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод особи. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко]. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003–2011. Т. II: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 2005. С. 487–488.
8. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.
9. Бардакова Д. О. Механізми захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, 06 березня 2018 року. м. Ірпінь, УДФС України, 2018. С. 14–15.
10. Бориченко К. В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2020. 452 с.

КУМЕЙКО А. В.,
докторант відділу аспірантури
і докторантури
(Національна академія
Служби безпеки України)

УДК 351+342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.4>

СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ

Обґрунтовано, що сфера державної безпеки вимагає функціонування системи органів, які компетенційно здатні виконувати функції із забезпечення потреб оборони, інформаційної, енергетичної та економічної безпеки. До складу суб'єктів, що мають забезпечувати потреби сектору державної безпеки, віднесено: військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, спеціальні служби та підрозділи, суб'єкти цивільного захисту, суб'єкти господарювання у сфері оборонно-промислового комплексу України, а також громадськість, що на добровільних засадах виконують функції із забезпечення обороноздатності країни. Зроблено висновок, що до системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку, відносяться: військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, спеціальні служби та підрозділи, суб'єкти цивільного захисту, суб'єкти господарювання у сфері оборонно-промислового комплексу України, а також громадськість, що на добровільних засадах виконують функції із забезпечення обороноздатності країни. До структури системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку входять: Міністерство оборони України, Державна спеціальна служба транспорту, Національна гвардія України, Національна поліція, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України.

***Ключові слова:** державна безпека, система, правопорушення, запобігання, класифікація, суб'єкт владних повноважень.*

Kumeiko A. V. The system of law enforcement agencies for the prevention of offenses that encroach on state security

It is substantiated that the sphere of state security requires the functioning of a system of bodies that are competently able to perform functions to ensure the needs of defense, information, energy and economic security. Subjects that must provide for the needs of the state security sector include: military formations, law enforcement and intelligence agencies, special services and units, civil defense subjects, economic subjects in the sphere of the defense-industrial complex of Ukraine, as well as the public, which on a voluntary basis perform functions to ensure the country's defense capability. It was concluded that the system of law enforcement agencies for the prevention of offenses that encroach on state security includes: military formations, law enforcement and intelligence agencies, special services and units, civil defense

entities, business entities in the field of the defense-industrial complex of Ukraine, as well as the public, who on a voluntary basis perform functions to ensure the country's defense capability. The structure of the system of law enforcement agencies for the prevention of offenses affecting state security includes: the Ministry of Defense of Ukraine, the State Special Transport Service, the National Guard of Ukraine, the National Police, the State Border Service of Ukraine, the State Migration Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, Security Service of Ukraine, State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, Apparatus of the National Security and Defense Council of Ukraine, intelligence agencies of Ukraine, Ministry of Strategic Industries of Ukraine.

Key words: *state security, system, offense, prevention, classification, subject of authority.*

Постановка проблеми. Сфера державної безпеки вимагає функціонування системи органів, які компетенційно здатні виконувати функції із забезпечення потреб оборони, інформаційної, енергетичної та економічної безпеки. До складу суб'єктів, що мають забезпечувати потреби сектору державної безпеки, відносяться військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, спеціальні служби та підрозділи, суб'єкти цивільного захисту, суб'єкти господарювання у сфері оборонно-промислового комплексу України, а також громадськість, що на добровільних засадах виконують функції із забезпечення обороноздатності країни [1, с. 165–172].

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження питання забезпечення ефективності подолання внутрішніх та зовнішніх загроз державної безпеки в різні часи досліджувались у наукових працях таких вчених, як В.Л. Грохольський [2, с. 120–124], О. Ф. Долженков [3], О.Ю. Дрозд [4], Є.О. Дубовий [5], В.А. Ліпкан [6], Ю.О. Лєгеца [7, 42–49], Є.О. Лєгеца [8] та ін..

Метою наукової статті є здійснення характеристики системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про національну безпеку України» [9] визначається, що виконання функцій державної безпеки і оборони покладається на правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією України та Законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України. При цьому під силами оборони розуміється сукупність Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією України та законами України покладено функції із забезпечення оборони та вимог державної безпеки. Таким чином, доцільним є висновок, що до системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку, відносяться: військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, спеціальні служби та підрозділи, суб'єкти цивільного захисту, суб'єкти господарювання у сфері оборонно-промислового комплексу України, а також громадськість, що на добровільних засадах виконують функції із забезпечення обороноздатності країни.

Розкриття змісту системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку визначено у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку», де відображена така її структура. Так, до структури системи правоохоронних органів із запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку входять: Міністерство оборони України, діяльність якого регламентується згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 [10], Збройні Сили України, що виконують покладені на них обов'язки відповідно до Закону України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII [11], Державна спеціальна служба транспорту (яка здійснює повноваження згідно із вимогами Закону України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV [12]), Міністерство внутрішніх справ України, що діє відповідно до Постанови Кабінету

Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [13], Національна гвардія України, компетенція якої закріплена у Законі України від 13 березня 2014 року № 876-VII [14], Національна поліція України, що діє згідно із вимогами Закону України від 2 липня 2015 року № 580-VIII [15], Державна прикордонна служба України, компетенція якої закріплюється згідно із Законом України від 3 квітня 2003 року № 661-IV [16], Державна міграційна служба України, що діє згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360 [17], Державна служба України з надзвичайних ситуацій, зміст компетенції якої викладено у Постанові Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 [18], Служба безпеки України, що діє згідно із положеннями Закону України № 2229-XII від 25.03.1992 року [19], Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, що виконує повноваження згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3475-IV [20], Апарат Ради національної безпеки і оборони України [21], розвідувальні органи України, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, що здійснює повноваження відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2020 р. № 819 [22].

Таким чином, є доволі розширеним перелік суб'єктів, що мають повноваження із запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку. З означеного бачимо, що сфера національної безпеки і оборони за інституційним критерієм має: по-перше, керівну ланку; по-друге, виконавчу ланку. Зокрема правоохоронні органи логічно розподілені до останньої. Однак, як приклад, Служба безпеки України може бути віднесена як до однієї, так і іншої групи.

Класифікація органів та суб'єктів, уповноважених на запобігання вчинення правопорушень, що посягають на державну безпеку, може бути здійснена за повноваженнями, що безпосередньо на реалізацію державної політики у сфері національної безпеки і оборони (наприклад, Служба безпеки України) та опосередковано – на розслідування та усунення наслідків вчинених правопорушень чи запобігання їх вчинення (наприклад, Національна поліція України, Державне бюро розслідувань [23]).

Залежно від сфери реалізації повноважень з питань запобігання правопорушень, що посягають на державну безпеку, можуть бути систематизовано на повноваження, що виконуються: у сфері забезпечення екологічної безпеки; у сфері забезпечення енергетичної безпеки; у сфері воєнної безпеки; у сфері інформаційної безпеки та кібербезпеки; у сфері оборони та мобілізаційної діяльності.

Суб'єктів із запобігання правопорушень, що посягають на державну безпеку можна класифікувати за характером повноважень, що ними виконуються, і вони поділяються за таким критерієм на: органи загальної компетенції (до таких органів відносяться органи прокуратури, органи внутрішніх справ тощо); органи спеціальної компетенції (до такої підгрупи відносяться органи Служби безпеки України, органи Державної прикордонної служби України тощо).

За змістом повноважень, що виконуються органами публічної влади, органи у сфері запобігання правопорушень, що посягають на державну безпеку, поділяються на: органи, що виконують контрольно-наглядові повноваження (органи Міністерства фінансів України, органи державної аудиторської служби); органи, що виконують правозахисні повноваження (органи адвокатури, нотаріат, громадські організації); органи, що виконують правоохоронні повноваження (органи Національної поліції, органи прокуратури); органи, що виконують адміністративно-деліктні повноваження (суд, органи прокуратури, органи Національної поліції тощо); органи, що здійснюють розслідування у справі про кримінальне правопорушення, що посягає на державну безпеку.

М. Руденко та О. Шайтуро виділяють у системі органів публічної влади, що забезпечують державну безпеку: органи загального призначення (наприклад, Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна міграційна служба України); органи спеціального призначення (наприклад, Державна прикордонна служба України, Національне антикорупційне бюро України); органи спеціального призначення з правоохоронними функціями (наприклад, Служба безпеки

України, Національна гвардія України); інші правоохоронні органи (наприклад, Державна лісова охорона, Державна екологічна інспекція України тощо) [24].

За функціональним змістом органи, що складають систему суб'єктів запобігання вчинення правопорушень у сфері державної безпеки, поділяються на: органи, що вживають заходів із забезпечення адміністративно-правової охорони прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави; органи, що вживають заходи кримінально-правового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави; органи, що виконують інші правоохоронні функції [25].

Висновок. Таким чином, здійснення класифікації системи суб'єктів із запобігання вчинення правопорушень у сфері державної безпеки за такими критеріями, як: нормативним зміст компетенції; за обсягом повноважень; за сферою реалізації повноважень; за характером повноважень; за змістом повноважень; за функціональним змістом.

Список використаних джерел:

1. Руденко М., Шайтуро О. Поняття та система правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового закону «Про національну безпеку України»: питання правової визначеності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2019. № 1 (85). С. 165–172.
2. Грохольський В. Л. Загальні визначення принципів права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2002. Вип. 19. С. 120–124.
3. Долженков О.Ф. До питання про оптимізацію співвідношення оперативно-розшукової та слідчої функції. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. Випуск 2. С. 25–29.
4. Дрозд О. Ю. Основні напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції у сфері захисту викривачів. *Реалізація державної антикорупційної політики вміжнародному вимірі* : Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.): у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 94–96.
5. Дубовий Є. О. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності правоохоронних органів у сфері обігу підакцизних товарів : автореф. дис. канд. юрид. наук. Науково-дослідному інституті публічного права. Національна академія внутрішніх справ, 2021. 24 с.
6. Ліпкан В. А. Національна безпека України. Київ. КНБ, 2009. 574 с.
7. Легеза Ю.О. Особливості кримінальної відповідальності за рейдерство. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, 2022. № 1 (61), 42–49. <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.7>
8. Легеза Є.О., Легеза Ю.О. Напрями вдосконалення законодавства України в частині адміністративно-правового забезпечення реалізації економічної функції держави. *ScienceRise : Juridical Science*. 2019. Volume 2 (8). С. 28–33.
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
10. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>
11. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
12. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15>
13. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text>
14. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

15. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
16. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>
17. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-п#Text>
18. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п#Text>
19. Про Службу безпеки України : Закон України № 2229 -XII від 25.03.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
20. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>
21. Апарат Ради національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rmbo.gov.ua/ua/Aparat-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>
22. Деякі питання Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2020 р. № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-п#Text>
23. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
24. Руденко М., Шайгуро О. Поняття та система правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового закону «Про національну безпеку України»: питання правової визначеності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, 2019. № 1 (85). С. 165–172.
25. Коросташова І. М. Адміністративно-правова охорона: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*, 2015. № 2. С. 66–72.

ЛУКАШЕВИЧ І. М.,
аспірант кафедри теорії та історії
держави і права
(Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права
«КРОК»)

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.5>

БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ ЯК СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СПОРІВ

В статті автором розкрито актуальність наукового дослідження теоретико-правових та практичних аспектів медіації в бізнес-середовищі. Відзначено важливість аналізу секторального прояву медіація як економіко-правового інституту. Акцентовано увагу на тому, що високий рівень актуальності тематики цієї наукової роботи обумовлений цілою низкою факторів, що перш за все пов'язані із компромісним призначенням медіації, з одного боку, та важливістю прискорення розв'язання спорів у бізнес-середовищі – з іншого боку.

У змісті роботи розкрито сутність ключового поняття бізнесу та бізнес-середовища задля чіткого окреслення меж правовідносин, де виникають відповідні спори і можна застосувати медіацію. Узагальнено доктринальні підходи до розуміння феномену бізнес-середовища, визначено їх переваги та недоліки. Обґрунтовано, що відповідно до обраного нами широкого, системного підходу до розуміння сутності бізнес-середовища, спори що в ньому виникають становлять широкий перелік, відрізняються між собою як предметом, так і суб'єктивним складом та можуть бути систематизовані на наступні види за такими критеріями як суб'єктивний склад; характер та предмет спорів; галузева приналежність спірних правовідносин тощо.

Запропоновано під медіацією спорів у бізнес-середовищі розуміти альтернативний спосіб вирішення спорів за участю професійного, нейтрального посередника (медіатора), заснований на принципах добровільності, конфіденційності процедури, незалежності медіатора та полягає у допомозі медіатора сторонам спірних правовідносин у бізнес-середовищі самостійно (без залучення юрисдикційного органу) віднайти компроміс та юридично подолати непорозуміння щодо укладання, тлумачення й розірвання господарського договору та/чи порушення законодавства або вирішити будь-який інший медіабельний спір між собою і прийти до взаємоприйнятної, взаємовигідної з економічної та репутаційної точок зору рішення щодо його врегулювання, уклавши за результатами такої процедури обов'язковий до виконання договір.

Ключові слова: медіація, бізнес-середовище, примирення, конфлікт, компроміс, юридичний процес, господарська діяльність.

Lukashevych I. M. Business environment as a field of application of mediation in the resolution of disputes

In the article, the author revealed the relevance of the scientific study of theoretical-legal and practical aspects of mediation in the business environment. The importance of the analysis of the sectoral manifestation of mediation as an economic and legal institution was noted. Attention is focused on the fact that the high level of relevance

of the topic of this scientific work is due to a number of factors, primarily related to the compromise purpose of mediation, on the one hand, and the importance of speeding up the resolution of disputes in the business environment, on the other hand.

The content of the work reveals the essence of the key concept of business and business environment in order to clearly delineate the boundaries of legal relations, where relevant disputes arise and mediation can be applied. Doctrinal approaches to understanding the phenomenon of the business environment are summarized, their advantages and disadvantages are determined. It is substantiated that, in accordance with our chosen broad, systematic approach to understanding the essence of the business environment, the disputes that arise in it constitute a wide list, differ among themselves both in terms of subject and subject composition, and can be systematized into the following types according to such criteria as subject composition; nature and subject of disputes; branch affiliation of disputed legal relations, etc.

It is suggested that the mediation of disputes in the business environment should be understood as an alternative way of resolving disputes with the participation of a professional, neutral mediator (mediator), based on the principles of voluntariness, confidentiality of the procedure, independence of the mediator and consisting in the mediator's assistance to the parties to disputed legal relations in the business environment independently (without the involvement of a jurisdictional body) to find a compromise and legally overcome misunderstandings regarding the conclusion, interpretation and termination of an economic contract and/or violation of legislation or resolve any other mediated dispute between them and come to a mutually acceptable, mutually beneficial from the economic and reputational point of view, a decision regarding its settlement, concluding as a result of such a procedure, a contract is binding.

Key words: mediation, business environment, reconciliation, conflict, compromise, legal process, economic activity.

Вступ. Медіабельність спорів, що виникають у сфері бізнесу, підтверджується позитивним зарубіжним досвідом законодавчого впровадження та активного практичного використання медіації задля подолання конфлікту між бізнес-контрагентами, виробником і споживачем або між підприємцем та державою в особі окремих органів та посадових осіб. Так, наприклад, сьогодні у США успішно функціонує створена Рада з розгляду справ і апеляцій щодо товарних знаків (The Trademark Trial and Appeal Board), яка постійно направляє учасників бізнес-середовища до медіації, звертаючи увагу на її об'єктивні переваги у порівнянні із тривалими та економічно затратними навіть для бізнесу «судовими тяганинами». У свою чергу, у Великобританії після затвердження у 1998 році Цивільних процесуальних правил (Civil Procedure Rules (CPR)), було покладено на сторону спору обов'язок спробувати певні види ADR (медіативні форми вирішення спорів. – *Прим. авт.*) як на початку спору, так і протягом періоду існування такого спору. У протилежному випадку, відповідно до CPR, суд має широкий розсуд, щоб накласти на сторону, що ухилялась від ADR частково або повністю судові витрати іншої сторони, незалежно від задоволення позову [1]. Таким чином, CPR став фундаментальним актом британського законодавства, що посприяв широкому застосуванню бізнес-медіації при вирішенні різноманітних комерційних спорів. Тому сьогодні провідними країнами світу особлива увага акцентується на питаннях медіації в тих чи інших різновидах спорів чи середовищах, де вони виникають. І бізнес-середовище є тією пріоритетною стратегічною сферою, що потребує найбільш активного застосування медіативних можливостей вирішення спорів та подолання відповідних бізнес-конфліктів.

Високий рівень актуальності тематики цієї наукової роботи обумовлений цілою низкою факторів, що перш за все пов'язані із компромісним призначенням медіації, з одного

боку, та важливістю прискорення розв'язання спорів у бізнес-середовищі – з іншого боку. Зокрема, актуальність наукового дослідження феномену бізнес-середовища, як сфери застосування медіації зумовлена:

- по-перше, поточною глобалізацією усіх сфер життя, в першу чергу, економічної, через що виникає необхідність вироблення універсальних, не прив'язаних до конкретної юрисдикції механізмів врегулювання спорів, що виникають у бізнес-відносинах, ускладнених міжнародним елементом;

- по-друге, повномасштабним вторгненням РФ в Україну, що викликало економічну кризу в нашій країні, та суттєво посилило конфліктогенність в бізнес-середовищі;

- по-третє, новизною медіації в нормативно-правовій та доктринальній площині, що вимагає проведення як галузевих, так і загальнотеоретичних правових досліджень медіації в сфері бізнес-середовища;

- по-четверте, євроінтеграційними процесами, що активно відбуваються в Україні та вимагають від національних правотворців та правозастосовців якісно осмислювати та запозичувати позитивний європейський досвід, міжнародні стандарти у сфері врегулювання комерційних спорів, де медіація вже не один рік займає передові позиції саме в сфері бізнес-середовища;

- по-п'яте, високим рівнем медіабельності спорів, що виникають у бізнес-середовищі.

Стан опрацювання теми наукової роботи. В юридичній науці окремі аспекти бізнес-середовища як сфери застосування медіаційних форм розв'язання спорів були досліджені такими вітчизняними вченими як Г. Єрмоєнко, Н. Мазаракі, К. Токаревою, О. Яновською та ін. Серед зарубіжних науковців, які приділяли увагу питанням практики та правового забезпечення медіації у бізнес-середовищі варто відзначити наступних: Ф. Стефек, Л. Отіс, К. Хорт, Л. Боуль, Е. Тейлор, Г. Шварц та інших. Сьогодні в юридичній науці сформовано значний науковий масив праць, які стосуються тих чи інших аспектів медіації. Проте нині суттєво актуалізується необхідність дослідження теоретико-правових аспектів бізнес-середовища, як сфери застосування медіації, які невиправдано залишились поза увагою вчених.

Постановка завдання. Тому в якості завдання цієї наукової роботи буде встановлення та аналіз теоретико-правових аспектів бізнес-середовища, як сфери застосування медіації.

Результати дослідження. Розпочинаючи наше дослідження вважаємо за доцільне перш за все, необхідно розкрити сутність ключового поняття бізнесу та бізнес-середовища задля чіткого окреслення меж правовідносин, де виникають відповідні спори і можна застосувати медіацію. В одній зі своїх останніх заяв Світовий банк дав офіційне тлумачення поняттю «бізнес-середовище», під яким пропонує розуміти набір нормативно-правових, інституціональних та регуляторних умов, за яких працює бізнес. [2]. Варто відзначити, що у зарубіжній, як і у вітчизняній доктрині не вироблено єдиного підходу до розуміння бізнес-середовища. На приклад представники бразильської економічної доктрини визначають бізнес-середовище як все те, що стосується компанії, і це все, що виходить за межі галузевих рамок або обмежень організації, середовище характеризується інтенсивною конкуренцією, економічною інтенсивністю, технологічними змінами, обміном інформацією, невизначеністю щодо державної політики та іншим. фактори, які можуть загрожувати майбутньому компанії. Зовнішнє середовище характеризує ті зовнішні фактори впливу, які організації не контролюють [3].

Варто відзначити, що в своїй науковій роботі вітчизняний вчений С.Е. Сардак зробив пробу узагальнити доктринальне розуміння поняття «бізнес-середовище», в межах якого наводить запропоноване визначення Р. Ананда та Р. Уорда, які характеризують бізнес-середовище як багатовимірне поняття, яке складається з таких факторів, як ринкова конкурентоспроможність, державна політика та регулювання, поширення технологій і розташування серед інших [4]. На думку Д.В. Нікитенка, правильніше вживати поняття «ділове середовище», під яким вчений пропонує розуміти сферу регуляторного середовища, злочинності, корупції, доступу до інфраструктури та фінансового розвитку [5].

Крім того, деякі вітчизняні вчені визначають бізнес-середовище як сукупність ресурсів та процесів в економічній системі (ресурсний підхід) (С.Е. Сардак) [6]. Перевагами цього доктринального підходу є увага до матеріального, внутрішнього наповнення бізнес-середовища, а саме до ресурсів та процесів їх використання, перерозподілу та розпорядження, без чого здійснення будь-яких бізнес-процесів дійсно неможливо. Достатнє ресурсне (фінансове, техніко-технологічне, кадрове тощо) забезпечення є необхідним як для «старту» бізнес-діяльності, так і для того, щоб триматись в подальшому «на плаву», оскільки недостатній обсяг ресурсів для виконання особою взятих на себе зобов'язань та продовження рентабельної бізнес-діяльності є підставою для визнання її банкрутом у порядку, визначеному законом. Водночас ми не можемо повністю підтримати окреслений підхід через його звужений характер, оскільки акцент автором зроблено виключно на ресурсах та процесах їх використання при визначенні бізнес-середовища. В результаті розуміння бізнес-середовища характеризує його як матеріально виражений об'єкт або сукупність матеріальних об'єктів та створює враження про відсутність суб'єктної складової у цьому явищі. Разом із цим, така сукупність ресурсів без участі суб'єктів, які мають сталі, тісні взаємозв'язки між собою, не має суттєвого значення та цінності для бізнесу, економіки та суспільства в цілому. Саме тому помилково звужувати поняття бізнес-середовища лише до його матеріально-технічної площини, тобто до ресурсів та процесів (технологій, технік) їх використання в господарській діяльності. Крім того, звужений характер цього доктринального підходу пов'язаний із визначенням місця бізнес-середовища виключно у межах економічної системи, що не відповідає нашій дійсності. Так, в цілому не заперечуючи передове значення економічної функції бізнесу, маємо зазначити, що на сучасному етапі розвитку суспільства бізнес-середовище набуло багатоаспектний і поліфункціональний характер, оскільки воно здійснює на суспільство не лише економічний, але і політичний, соціокультурний, інформаційний, екологічний вплив. Наприклад, у розвинутих державах одним із принципів побудови політичної системи та публічного адміністрування є паритетні засади взаємодії бізнесу і держави, що обґрунтовує належне законодавче лобювання інтересів у нормотворчому процесі, інших форм участі бізнесу у формуванні та реалізації державної політики. При підготовці, обговоренні проектів загальнонаціонального або місцевого нормативно-правового акту відповідними органами публічної влади розраховується вірогідний вплив таких рішень, зокрема, на сектор бізнесу та економіки в цілому. Таким чином, бізнес-середовище має політичну функцію, а тому частина його ресурсів використовується в межах політичної системи. Так само можна віднайти схожі приклади впливу бізнес-середовища на культурну, екологічну, інформаційну та інші сфери суспільного життя.

Також варто відзначити, що частина науковців підтримує системний підхід, в межах якого бізнес-середовище є складною, багатомірною, поліфункціональною системою, частиною суспільного середовища, сукупністю окремих суб'єктів економіки та взаємозв'язків між ними (М.І. Мельник) [7]. Суттєвою перевагою цього наукового підходу до визначення бізнес-середовища є зосередження уваги на його системному та поліфункціональному характері. У багатьох інших доктринальних позиціях, в тому числі досліджених в цій науковій роботі, можна спостерігати посилений акцент на економічній природі бізнес-середовища як інструменту отримання прибутку та задоволення економічних інтересів окремих суб'єктів бізнесу, з одного боку, та суспільства, з іншого боку. Крім того, нам імпонує визначення бізнес-середовища як частини суспільного середовища, що підкреслює його фундаментальне, загальносуспільне значення як засобу забезпечення національного багатства і добробуту в суспільстві. Разом із тим, така наукова дефініція має дещо абстрактний, узагальнений характер. Оперуючи у цьому визначенні поліфункціональним характером бізнес-середовища, вчений разом із тим не називає принаймні його основні функції. Крім того, закріплюючи у дефініції складний та багатомірний характер бізнес-середовища, науковець при цьому зосереджує уваги виключно на єдиній складовій такої системи, а саме на суб'єктах та відносинах між ними.

Крім того, деякі вчені пропонують під бізнес-середовищем розуміти сукупність факторів та суб'єктів господарської діяльності (Д.В. Нікитенко) Умовно назвемо такий доктринальний підхід суб'єктно-факторним. – (Прим. авт.) [8]. Відмінністю порівняно із попередніми доктринальними позиціями та одночасно перевагою цього підходу є зосередження уваги на зовнішній оболонці бізнес-середовища у вигляді різноманітних зовнішніх факторів впливу, під яким формується його внутрішній зміст (конгломерація суб'єктного складу, переважаючі види промисловості, бізнес-діяльності, основні організаційно-правові форми суб'єктів бізнесу тощо). Дійсно, на формування бізнес-середовища впливає ціла сукупність правових, політичних, соціальних, економічних, культурних факторів, що визначають особливі умови для функціонування бізнесу у рамках конкретного суспільства. Різний підхід до побудови бізнесу в американському та українському суспільстві перш за все обумовлений, різним історичним, національним досвідом, відмінним ступенем економічного розвитку, різним менталітетом населення у цих двох державах. Разом із цим, науковцями, що підтримують цю наукову дефініцію бізнес-середовища, повністю залишено поза увагою матеріально-технічну складову бізнесу, що є, безумовно, недоліком цього доктринального підходу. Також, на наше переконання, в межах цього наукового підходу до визначення бізнес-середовища, дещо звужено представлена суб'єктна складова цього явища, а саме виключно суб'єктами господарської діяльності. Ми вважаємо, що суб'єкти є центральними, ключовими, але далеко не єдиними учасниками бізнес-середовища. Не можна надати комплексне визначення цьому поняттю, залишивши повністю поза увагою державу в особі органів публічного управління бізнесом, що здійснюють постійний аналіз, моніторинг, контроль, стимулювання бізнесу задля запровадження ефективної інституційної та регуляторних умов його функціонування, так само і споживача, який через свої потреби, інтереси, вимоги формує пропозицію у бізнес-секторів та без якого неможливо увягти завершений економічний цикл із успішною реалізацією виробленої продукції.

Підсумовуючи ці доктринальні позиції, пропонуємо визначати бізнес-середовище як частину суспільного середовища, що є багаторівневою системою ресурсів, процесів, факторів розвитку економічної діяльності та суб'єктів, які безпосередньо здійснюють бізнес-діяльність, та інших учасників господарських правовідносин (споживачів, органів публічного управління бізнесом тощо), які у сукупності забезпечують функціонування відповідної сфери національної та міжнародної економіки.

Відповідно до обраного нами широкого, системного підходу до розуміння сутності бізнес-середовища, спори що в ньому виникають становлять широкий перелік, відрізняються між собою як предметом, так і суб'єктним складом та можуть бути систематизовані на наступні види за такими критеріями:

1) залежно від суб'єктного складу:

– спори між самостійними суб'єктами господарської діяльності (наприклад, спори щодо невиконання бізнес-контрагентом договору);

– спори між суб'єктом господарської діяльності та споживачем; (наприклад, спору щодо недоліків придбаного товару);

– спори між суб'єктом господарської діяльності та органами публічної влади, наділеними господарською компетенцією; (наприклад, спір між підприємством, що здійснює виробництво військового одягу, та військовою частиною щодо виконання договору закупівлі відповідної продукції);

– спори між суб'єктом господарської діяльності та органом публічного управління бізнес-сектором (наприклад, спори між суб'єктом, що здійснює господарську діяльність у сфері надання медичних послуг та Міністерством охорони здоров'я України з приводу анулювання ліцензії);

– спори між суб'єктом господарської діяльності та його учасниками, між учасниками суб'єкта господарської діяльності (наприклад, спір між акціонерами та акціонерним товариством з приводу виплати дивідендів, розподілу доходу та майна товариства після його припинення чи реорганізації);

2) залежно від характеру та предмету спорів:

- спори майнового характеру (наприклад, спори, пов'язані з підтвердженням прав на майно та грошові суми);
- спори немайнового характеру (наприклад, спори щодо повернення незаконно відчуженого майна або захисту ділової репутації бізнесмена);
- спори змішаного характеру, коли наявні одночасно вимоги майнового та немайнового характеру (наприклад, спір щодо визнання договору купівлі-продажу недійсним та одночасно визнання права власності на незаконно відчужений об'єкт нерухомого майна);

3) залежно від галузевої приналежності спірних правовідносин:

- цивільно-правові спори у бізнес-середовищі (наприклад, спори щодо відшкодування шкоди, завданої недоліками товару або захисту прав на ділову репутацію суб'єкта бізнесу);
- господарсько-правові спори у бізнес-середовищі (наприклад, корпоративні спори);
- адміністративно-правові спори у бізнес-середовищі; (наприклад, податкові спори).

Висновки. Отже, під медіацією спорів у бізнес-середовищі пропонуємо розуміти альтернативний спосіб вирішення спорів за участю професійного, нейтрального посередника (медіатора), заснований на принципах добровільності, конфіденційності процедури, незалежності медіатора та полягає у допомозі медіатора сторонам спірних правовідносин у бізнес-середовищі самостійно (без залучення юрисдикційного органу) віднайти компроміс та юридично подолати непорозуміння щодо укладання, тлумачення й розірвання господарського договору та/чи порушення законодавства або вирішити будь-який інший медіабельний спір між собою і прийти до взаємоприйняттого, взаємовигідного з економічної та репутаційної точок зору рішення щодо його врегулювання, уклавши за результатами такої процедури обов'язковий до виконання договір.

Список використаних джерел:

1. The Civil Procedure Rules 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/3132/part/8/made>
2. Страшний С. Бізнес-середовище як об'єкт державного регулювання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. Вип. 2. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardyo_2010_2_20
3. Сардак С. Е. Управління розвитком бізнесу в умовах глобалізації економіки. *Європейський вектор економічного розвитку* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 2 (7). С. 154–159
4. Мельник М. І. Класифікація бізнес-середовища : системний підхід. *Регіональна економіка*. 2008. № 2. С. 251–26.
5. Нікитенко Д. В. Інвестиційна сприятливість бізнес-середовища як чинник інвестиційної безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 114–120.
6. Поліщук М.Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право*. 2014. № 65. С. 134–139.
7. Єрмоєнко Г. Медіація як спосіб вирішення суперечок. URL: https://www.training.com.ua/live/interview/Mediatsiya_yak_sposib_virishennya_superechok
8. Присяжнюк І. Запровадження медіації як форми відновного правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 65–69. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2012_2_14

МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П.,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9.23:351.746

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.6>

**РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ
В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ,
СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

У статті розкрито роль і місце Римського статуту Міжнародного кримінального суду в системі адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни полягає у наступному. Доведено, що Римський Статут МКС є ключовим кроком світової спільноти щодо утвердження універсальних норм права, спрямованих на розвиток демократії та забезпечення справедливості у притягненні до відповідальності за найтяжчі злочини Він визначає юрисдикцію щодо переслідування найнебезпечніших міжнародних злочинців, включаючи злочини агресії. Зроблено висновок що, розширення юридичних гарантій захисту громадян України завдяки міжнародним юрисдикційним механізмам закріплені в міжнародно-правових актах, коли норми-принципи міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України потребують уточнення та деталізації в національних нормах права, що затверджують юридичний інструментарій та правові процедури. Україна підписала Римський Статут МКС у 2000 році, але не ратифікувала його, хоча це було одним з міжнародних зобов'язань після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році, через ряд психологічних несприятливих чинників російсько-української війни. З'ясовано що, у повному обсязі в контексті російсько-української війни він не може бути застосований, оскільки Україна не ратифікувала статут МКС, незважаючи на це, був виданий ордерів на арешт російського диктатора та його відповідальних осіб за незаконну депортацію українських дітей з тимчасово окупованих територій, що свідчить про намір МКС притягти їх до відповідальності за воєнні злочини. Актуалізовано, що ратифікація Статуту МКС та гармонізація українського законодавства з ним відкривають Україні перспективи успішної співпраці у боротьбі з найтяжчими злочинами і сприяють удосконаленню національного законодавства, що стане логічним продовженням правової політики України на міжнародній арені. Запропоновано компромісний варіант, а саме ратифікувати Статут МКС Верховною Радою України з відтермінуванням його вступу в дію на один рік після закінчення воєнного стану в Україні, уведеного у зв'язку з повномасштабним російським терористичним вторгнення в Україну.

Ключові слова: *агресія, адміністративно-правове забезпечення, демократія, депортація, діти, міжнародні договори, норма права, норми-принципи, права, свободи і законні інтереси, ратифікація російсько-українська війна, справедливість, статут, уточнення та деталізація.*

Makhmurova-Dyshliuk O. P. The Rome Statute of the International Criminal Court in the system of administrative and legal protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens in the conditions of the Russian-Ukrainian war

The article examines the role and place of the Rome Statute of the International Criminal Court in the administrative and legal framework for safeguarding the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens during the Russian-Ukrainian war. It is demonstrated that the Rome Statute of the ICC represents a pivotal step by the international community toward the establishment of universal legal norms aimed at fostering democracy and ensuring justice in the prosecution of individuals responsible for the gravest crimes. The Statute outlines jurisdiction over the prosecution of the most dangerous international criminals, including crimes of aggression. The research concludes that the enhancement of legal protections for Ukrainian citizens through international jurisdictional mechanisms is anchored in international legal instruments. However, the principles of international treaties, integrated into Ukraine's national legislation, necessitate clarification and detailed articulation within national legal norms to establish effective legal tools and procedures. Despite Ukraine signing the Rome Statute of the ICC in 2000, it has yet to ratify it, a step mandated by the 2014 EU Association Agreement, due to several unfavorable psychological factors arising from the Russian-Ukrainian conflict. The Statute cannot be fully applied in the context of the war as Ukraine has not ratified it. Nevertheless, the issuance of arrest warrants for the Russian dictator and his officials for the unlawful deportation of Ukrainian children from occupied territories signifies the ICC's intent to hold them accountable for war crimes. The article underscores that ratifying the ICC Statute and aligning Ukrainian legislation with it will facilitate effective cooperation in addressing the gravest crimes and enhance national legal frameworks, thereby continuing Ukraine's international legal policy. It is proposed that the Verkhovna Rada of Ukraine ratify the ICC Statute, with its enactment deferred for one year following the cessation of martial law imposed due to the Russian invasion.

Key words: *aggression, administrative and legal protection, children, clarification and detailing, democracy, deportation, international treaties, justice, legal norm, principles, ratification, rights, freedoms, and legitimate interests, Russian-Ukrainian war, statute.*

Вступ Враховуючи безпрецедентний характер російської агресії та масштабні порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема незаконні депортації та інші воєнні злочини, питання ефективного захисту прав громадян України стає вкрай важливим. 17 липня 1998 року в Римі 120 держав прийняли статут, відомий як «Римський Статут Міжнародного кримінального суду», який заснував Міжнародний кримінальний суд. Це стало першим випадком в історії, коли держави вирішили визнати юрисдикцію постійного міжнародного кримінального суду для переслідування осіб, які скоїли найтяжчі злочини на їхніх територіях або їхніми громадянами після набуття чинності Римським Статутом 1 липня 2002 року. Міжнародний кримінальний суд не замінює національні суди, а обов'язком кожної держави є здійснення кримінальної юрисдикції щодо осіб, відповідальних за міжнародні злочини. Суд втручається лише тоді, коли держава не здатна або не бажає належним чином розслідувати або переслідувати злочинців. Основна місія Міжнародного кримінального суду полягає в тому, щоб покласти край безкарності осіб, які вчиняють найтяжчі злочини, що турбують міжнародне співтовариство, та сприяти запобіганню подібним злочинам [1].

Науковий аналіз ролі Римського статуту МКС у забезпеченні прав і свобод громадян в умовах російсько-української війни має важливе значення для розуміння потенційних переваг та викликів, пов'язаних з його ратифікацією. Він також сприяє вивченню можливостей

гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що є важливим кроком у зміцненні міжнародного правопорядку та забезпеченні справедливості для жертв воєнних злочинів.

Огляд останніх досліджень. До проблеми міжнародно-правового та адміністративно-правового забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах війни в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, С. Бескоровайний, Ю. Бисага, Я. Букреєв, А. Вишневський, В. Галунько, І. Глобенко, П. Діхтієвський, Т. Доцюк, Я. Журавель, М. Доненко, І. Дзюба, В. Біла, В. Колпаков, Т. Короткий, М. Кравцова, О. Кузьменко, О. Куракін, С. Кучевська, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущено, Д. Михайлов, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, С. Сірій, О. Сікорський, Т. Тарахонич, Г. Христова на ін. Проте вони аналізовану нами проблематику безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Отже, аналіз запропонованої тематики є вкрай актуальним як для вдосконалення національної правової системи, так і для зміцнення міжнародних зусиль у боротьбі з безкарністю за найтяжчі злочини, що загрожують миру та безпеці людства

Мета статті полягає в тому щоб на основі норм міжнародного права та теорії адміністративного права розрити місце і роль Римського статуту Міжнародного кримінального суду в системі адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни.

Виклад основних положень. Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) це міжнародний правовий документ, прийнятий у липні 1998 р. на конференції у місті Рим. Статут набрав чинності у липні 2002 р., встановлюючи основні принципи та компетенцію МКС. Він є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, які вчинили найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства. Доповнює національні системи кримінального правосуддя, забезпечуючи їх ефективне функціонування. Злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС включають геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії. Також Римський Статут забезпечує захист прав обвинуваченого та забезпечення справедливого судочинства, визначає види покарань та процедури їх застосування [1].

Отже, Римський Статут Міжнародного кримінального суду є ключовим комплексним кроком світової спільноти щодо утвердження універсальних норм права стосовно розвитку демократії та права, в аспектах невідворотності та справедливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, які визнаються світовим товариством як найбільш небезпечні для миру та прав людини.

Проте, треба погодитися з С. Кучевською, що ратифікація Статуту та гармонізація українського законодавства з ним відкривають перспективи успішної співпраці у боротьбі з найтяжчими злочинами, сприяючи удосконаленню національного законодавства. Цей крок стане логічним продовженням правової політики України на міжнародній арені. Законопроект про ратифікацію повинен супроводжуватись проектом закону про внесення змін до національного законодавства. Гармонізація національного та міжнародного права повинна враховувати особливості побудови національної правової системи. Однак, правильно підкреслює вчена, що аналіз свідчить про суперечливість існуючих висловлювань щодо узгодженості положень вітчизняних норм права та Статуту, що законодавець України поки що не створив необхідного правового масиву для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини [3].

Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає переслідування таких злочинів як військові злочини та злочини агресії, і визначає юрисдикцію суду у випадках вчинення серйозних міжнародних злочинів. У випадку повномасштабного вторгнення росії в Україну, це може визначатися як злочин агресії. Згідно з Кримінальним кодексом МКС, злочин агресії включає вчинення акту агресії за ознаками визначеними в Резолюції Асамблеї ООН 3314 (XXIX). Однозначно таким діянням є нічим не спровокована військова агресія росії щодо України, порушення її територіальної цілісності [2].

Тим самим, слід підкреслити, що об'єм правових засобів захисту в сучасний період значно розширено завдяки підключенню до національних, внутрішньодержавних механізмів механізму захисту прав та свобод людини засобами міжнародної юрисдикції. Мова йде про міжнародно-правові гарантії прав людини, які закріплені в універсальних та регіональних міжнародних нормативно-правових актах. Однак реальне здійснення та захист основних прав людини конкретно особою забезпечується передусім правовими механізмами, що діють у законодавстві національних держав. Так ст. 9 Конституції України зазначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто є частиною внутрішньодержавного права України. Але щоб норми міжнародних договорів реально почали використовуватися у правозастосуванні, недостатньо лише назвати їх частиною внутрішньодержавного права. Загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером не є такими, що діють самі по собі, вони сприймаються національною правовою системою в першу чергу, не як норми-регулятори прямої дії, а як норми-принципи. Тому, як правило перед їх правозастосуванням виникає необхідність видання відповідного національного нормативно-правового акту високого рівня у форму закону, спрямованого на виконання міжнародних норм права. Правова національна система припускає безпосередню дію належним чином ратифікованих норм міжнародних договорів поряд з національним законодавством, але пріоритет останнього полягає у тому, що саме воно забезпечує засоби реалізації, охорони та захисту прав людини [4].

Виходячи з таких теоретичних позицій Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт російського диктатора та так званої «уповноваженої у справах дітей російської федерації». Палата Міжнародного кримінального суду вважає, що вони несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за воєнні злочини незаконної депортації та переміщення населення, зокрема дітей, з окупованих територій України до російської федерації. Тим самим, названі особи мають статус підозрюваного у міжнародному злочині і мають бути заарештовані. Коли перебувають на території держави-учасниці Римського статуту. Будь-яка з цих держав взяла на себе зобов'язання, отримавши ордер про арешт та передачу до МКС, невідкладно арештувати та передати цих осіб під юрисдикцію названого суду. За загальним правилом особи вищого рангу держави, зокрема президент, користуються імунітетом – їх не можна притягнути до відповідальності під час перебування на посаді (персональний імунітет), а також після закінчення повноважень за ті дії, які є офіційними (державними) за своєю суттю та були скоєні під час перебування на посаді (функціональний імунітет). Втім, МКС, який розглядає справи щодо скоєння військово-політичною верхівкою геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, цих імунітетів не визнає [5].

Отже, Римський статут Міжнародного кримінального суду визначає юрисдикцію та засади переслідування найбільш небезпечних міжнародних злочинців, включаючи за злочини агресії. Однак, в аналізованому нами випадку російсько-української війни, останнє не може бути застосоване, адже Україна не ратифікувала Римський статут. Тим самим, видання ордеру на арешт російського диктатора та його відповідальної особи свідчать про намір Міжнародного кримінального суду притягти їх до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема депортацію та переміщення населення.

Як відомо Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, але не ратифікувала його, хоча після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році це було одним із міжнародних зобов'язань України. В умовах російсько-української війни Україна не може ратифікувати Римський статут через не підтримки цього військовослужбовцями Збройних сил інших сил оборони. Адже, навколо Римського статуту тривалий час тривала інформаційна війна, яка породила неправдиву інформацію про можливі арешти українських військових за кордоном. Тим самим, політичні сили, що знаходяться при владі, на наш погляд правильно, відклали це питання до закінчення російсько-української війни. Одночасно Римський статут передбачає можливість визнання юрисдикції суду в певних справах без ратифікації, і Україна вже визнала юрисдикцію МКС за двома заявами Міністерства закордонних справ у 2014 та 2015 роках [6]. Нами пропонується компромісний варіант згідно з яким Верховна рада

України може ратифікувати Римський статут вже умовах сьогодення, однак відтермінувати його вступ в законну дію на один рік після закінчення воєнного стану в Україні.

Висновки. Отже, роль і місце Римського статуту Міжнародного кримінального суду в системі адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни полягає у наступному:

– Римський Статут МКС є ключовим кроком світової спільноти щодо утвердження універсальних норм права, спрямованих на розвиток демократії та забезпечення справедливості у притягненні до відповідальності за найтяжчі злочини;

– Римський статут МКС визначає юрисдикцію щодо переслідування найнебезпечніших міжнародних злочинців, включаючи злочини агресії;

– розширення юридичних гарантій захисту громадян України завдяки міжнародним юрисдикційним механізмам закріплені в міжнародно-правових актах, коли норми-принципи міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України потребують уточнення та деталізації в національних нормах права, що затверджують юридичний інструментарій та правові процедури;

– Україна підписала Римський Статут МКС у 2000 році, але не ратифікувала його, хоча це було одним з міжнародних зобов'язань після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році, через ряд психологічних несприятливих чинників російсько-української війни;

– у повному обсязі в контексті російсько-української війни він не може бути застосований, оскільки Україна не ратифікувала статут МКС, незважаючи на це, був виданий ордерів на арешт російського диктатора та його відповідальних осіб за незаконну депортацію українських дітей з тимчасово окупованих територій, що свідчить про намір МКС притягти їх до відповідальності за воєнні злочини;

– ратифікація Статуту МКС та гармонізація українського законодавства з ним відкривають Україні перспективи успішної співпраці у боротьбі з найтяжчими злочинами і сприяють удосконаленню національного законодавства, що стане логічним продовженням правової політики України на міжнародній арені;

– нами пропонується компромісний варіант, а саме ратифікувати Статут МКС Верховною Радою України з відтермінуванням його вступу в дію на один рік після закінчення воєнного стану в Україні, уведеного у зв'язку з повномасштабним російським терористичним вторгнення в Україну.

Список використаних джерел:

1. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. 2022. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду. *Верховна Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук: Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 331 арк.
4. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина – Ужгород, 2003. 346 с.
5. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт путіна. *DEJURE*. 2023. URL: <https://dejure.foundation/tpost/gkvdkupo71-mzhnarodnii-krimnalnii-sud-vidav-order-n>
6. Чому Україна не може ратифікувати Римський статут під час війни. *Радіо Свободи*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-maluska-ukraina-rymskyu-statut/31880061.htm>

ОРЖИНСЬКА Е. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

МАРТИНОВА Д. О.,

студентка IV курсу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 349. 3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.7>

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ (З УРАХУВАННЯМ РІШЕНЬ ЄСПЛ)

Війна на території України та окупація її територій призвели не лише до збільшення чисельності людей з інвалідністю з числа раніше здорових людей, а оголила проблематику становища людей з інвалідністю. Це і зниження доступності до медичних послуг, освіти та працевлаштування для цієї вразливої групи населення. Вторгнення призводить до пошкодження інфраструктури, яка є життєво важливою для інтеграції осіб з інвалідністю, такої як пандуси, спеціалізований транспорт та інше.

Тому в статті здійснюється комплексний аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини по категорії справ захисту прав та свобод осіб з інвалідністю в Україні, яка дає можливість оцінити ефективність існуючих механізмів захисту і визначити напрями для їх вдосконалення; розгляд стану захисту прав та свобод осіб з інвалідністю в сучасних умовах (після повномасштабного вторгнення).

Акцентується увага на пасивності державної політики в Україні щодо захисту прав та свобод осіб з інвалідністю, тобто такої яка зводиться до компенсаційних витрат – пенсій, грошової допомоги, пільг, тощо.

Підсумовуючи дослідження дослідниками зауважується, що для ефективного захисту прав людей з інвалідністю в умовах конфлікту необхідно впровадити низку конкретних рекомендацій, спрямованих на уряд України та міжнародні організації, зокрема щодо: забезпечення доступу до медичних і реабілітаційних послуг для людей з інвалідністю; необхідності створення ефективної системи евакуації та переселення для людей з інвалідністю; розширення програм соціальної підтримки та забезпечити їх достатнє фінансування; покращення інформаційної підтримки для людей з інвалідністю та надаються рекомендації щодо ініціювання внесення змін в Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», а саме доповнити цей закон статтею 25-1 «Гарантії держави, щодо працевлаштування осіб з інвалідністю» наступного змісту: «Державні та унітарні комунальні підприємства зобов'язані створювати робочі

місця для осіб з інвалідністю та використовувати найману працю осіб з інвалідністю. Штатна чисельність осіб з інвалідністю повинна бути передбачена у розмірі не менше 10 відсотків від загального штату державного та унітарного комунального підприємства».

Ключові слова: конституційне право, права та свободи осіб з інвалідністю, практика Європейського суду з прав людини.

Orzhynska E. I., Martynova D. O. Status of providing the rights and freedoms of persons with disabilities in Ukraine: today's challenges (taking into account decisions of the ECtHR)

The war on the territory of Ukraine and the occupation of its territories led not only to an increase in the number of people with disabilities from the number of previously healthy people, but also exposed the problematic situation of people with disabilities. This also reduces access to medical services, education and employment for this vulnerable population group. The encroachment results in damage to infrastructure that is vital to the integration of people with disabilities, such as ramps, specialized transport and more.

Therefore, the article carries out a comprehensive analysis of the precedent practice of the European Court of Human Rights in the category of cases of protection of the rights and freedoms of persons with disabilities in Ukraine, which makes it possible to assess the effectiveness of existing protection mechanisms and determine directions for their improvement; consideration of the state of protection of the rights and freedoms of persons with disabilities in modern conditions (after a full-scale invasion).

Attention is focused on the passivity of the state policy in Ukraine regarding the protection of the rights and freedoms of persons with disabilities, i.e., which is reduced to compensatory expenses – pensions, cash assistance, benefits, etc.

Summarizing the research, the researchers note that for the effective protection of the rights of people with disabilities in conflict conditions, it is necessary to implement a number of specific recommendations aimed at the government of Ukraine and international organizations, in particular regarding: ensuring access to medical and rehabilitation services for people with disabilities; the need to create an effective evacuation and resettlement system for people with disabilities; expanding social support programs and ensuring their sufficient funding; improvement of information support for people with disabilities and recommendations are provided for initiating changes to the Law of Ukraine «About the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine», namely, to supplement this law with Article 25-1 «State guarantees regarding the employment of persons with disabilities» with the following content: «State and unitary communal enterprises are obliged to create jobs for persons with disabilities and use hired labor of persons with disabilities. The staff number of persons with disabilities should be provided in the amount of at least 10 percent of the total staff of the state and unitary utility company».

Key words: constitutional law, rights and freedoms of persons with disabilities, practice of the European Court of Human Rights.

В сучасному суспільстві інвалідність являє собою глобальну проблему і не дивлячись на численні міжнародні правові акти, акти національного законодавства України ініціативи державних, недержавних, міжнародних, громадських та інших організацій – саме ця категорія людей є найбільш уразливою та незахищеною.

Загалом, протягом усієї історії становлення державності України, стан прав людей з інвалідністю в Україні був складним, проте спостерігалися певні покращення завдяки зусиллям держави та громадських організацій. Україна ратифікувала кілька важливих

міжнародних стандартів, які спрямовані на захист прав людей з інвалідністю. Серед них Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Україною в 2009 році [1], яка стала основним керівним документом для реформ у цій сфері.

Базові права та гарантії для людей з інвалідністю визначені Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [2]. Також Україною було прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на забезпечення доступу до освіти, працевлаштування, охорони здоров'я та соціального захисту. Важливим кроком стало введення нових будівельних норм, що регулюють доступність інфраструктури для осіб з інвалідністю.

Завдяки законодавчим змінам, на сьогоднішній день, система соціального захисту інвалідів охоплює не лише державну соціальну допомогу та пенсійне забезпечення, систему пільг і компенсацій та соціально-побутове обслуговування, але й включає охорону здоров'я, освіту та зайнятість осіб з інвалідністю, а також соціальну і професійну реабілітацію та соціальну інтеграцію в суспільство. Тобто, соціальний захист осіб з інвалідністю включає не лише матеріальні питання, а й весь спектр проблем і потреб людського життя. Це зумовлено тим, що в сучасному суспільстві будь-яка людина потребує розширеного соціального захисту, який полягає не тільки в фінансово-матеріальній підтримці, а й у створенні різнобічних умов для повноцінного функціонування і розвитку особи, максимальної реалізації її потреб та інтересів [3, с. 8].

Проте, попри ці законодавчі зміни, на практиці залишалися численні проблеми (бар'єри) і не лише в реалізації законодавчих норм, а і у людських відносинах до осіб з інвалідністю. До таких бар'єрів можна віднести: недостатня адаптація громадського транспорту; архітектурні бар'єри; недостатнє фінансування соціальних програм; недостатня інформованість суспільства щодо прав людей з інвалідністю; недостатність доступу до необхідних послуг (пенсії, грошова допомога, пільги тощо) особливо, якщо у людини є затримка розумового розвитку, повна або часткова відсутність слуху, зору тощо; відсутність інтеграції в суспільство та негативне відношення з боку інших осіб. Можна сказати, що існує значна різниця між законодавчими нормами та їх реалізацією, що вимагало постійного моніторингу та контролю з боку державних органів і громадянського суспільства.

Обравши європейський шлях розвитку українського суспільства, головним цінностями якого є забезпечення прав і свобод людини, Україна взяла на себе обов'язок забезпечувати належний соціальний захист та підтримку, інтеграцію у суспільство, створювати рівні можливості для повноцінного життя, освіти, розвитку, превлаштування тощо в тому числі і незахищених верств населення до яких відносять і осіб з інвалідністю. Це все і зумовлює актуальність нашого дослідження, а саме огляд проблемних питань захисту прав інвалідів, їх реалізації та надання рекомендації щодо поліпшення їх становища.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу прецедентної практики Європейського суду з прав людини по категорії справ захисту прав та свобод осіб з інвалідністю в Україні яка дає можливість оцінити ефективність існуючих механізмів захисту і визначити напрями для їх вдосконалення; розгляд стану захисту прав та свобод осіб з інвалідністю в сучасних умовах (після повномасштабного вторгнення).

Загалом політику України у сфері соціального захисту громадян з особливими потребами можна охарактеризувати як пасивну, тобто таку яка зводиться до компенсаційних витрат – пенсій, грошової допомоги, пільг, тощо.

Про пасивність державної політики свідчать рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) зокрема:

Справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (заява № 48408/12). Цей кейс є показовим для розуміння того, як міжнародні стандарти можуть впливати на національне законодавство та практику захисту прав осіб з інвалідністю.

Факти справи: Веніамін Тимошенко та інші заявники, які є особами з інвалідністю, звернулися до ЄСПЛ зі скаргою на те, що українська держава не забезпечила належних умов для їхнього доступу до правосуддя та соціальних послуг. Основними проблемами, з якими вони зіткнулися, були:

- Відсутність доступності громадських будівель для осіб з інвалідністю.
- Недостатня адаптація транспорту, що ускладнювало пересування містом.
- Обмежений доступ до соціальних послуг через архітектурні бар'єри.

Скарги заявників: Заявники стверджували, що такі умови значно обмежують їхню можливість інтегруватися у суспільне життя і користуватися своїми правами, передбаченими Європейською конвенцією з прав людини, зокрема:

- Стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя).
- Стаття 14 (заборона дискримінації).
- Стаття 6 (право на справедливий суд).

Рішення ЄСПЛ: визнано, що Україна порушила права заявників. Суд встановив, що держава не забезпечила належних умов для доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та соціальних послуг, що призвело до дискримінації. ЄСПЛ вказав на важливість забезпечення доступності інфраструктури та послуг для осіб з інвалідністю, що є ключовим аспектом інтеграції цієї вразливої групи у суспільне життя [4].

Ще одним показовим кейсом є справа «Сілі проти України» (заява № 42903/14).

Факти справи: Микола Сілі, інвалід третьої групи (втрата зору на праве око) засуджений до довічного позбавлення волі, звернувся до ЄСПЛ зі скаргою на побутові умови тримання заявника у Роменській виправній колонії № 56 (стаття 3 Конвенції) та у ненаданні державними органами України, зокрема адміністрацією Роменської виправної колонії № 56 та центром правової допомоги, допомоги в отриманні ним доступу до відповідних послуг та інформації з метою дотримання всіх необхідних вимог для оформлення його права на пенсію по інвалідності (стаття 1 Першого протоколу до Конвенції).

В цьому кейсі інтерес викликає не саме рішення, де було оголошено порушення статті 3 Конвенції щодо умов тримання заявника під вартою у Роменській виправній колонії № 56, а решту скарг у заяві визнано неприйнятними (у зв'язку з відсутністю доказової бази, щодо офіційних звернень засудженого до адміністрації Виправної колонії № 56 з проханням у допомозі отримання пенсії по інвалідності), а спільна окрема думка суддів Юдківської та Гусейнова, яка частково не співпадала з позицією більшості. Так, відповідно до цієї окремої думки у цій справі порушено важливе питання щодо обсягу позитивних зобов'язань держави стосовно ув'язнених у соціально-економічній сфері. Судді у окремій думці дійшли висновку, що органи державної влади не виконали свої позитивні зобов'язання, передбачені національним законодавством стосовно допомоги заявнику у його зусиллях, пов'язаних із заявленим правом на пенсію по інвалідності. Це так само негативно вплинуло на можливість заявника подати заяву про призначення пенсії та домогтися її належного розгляду. Тому ми вважаємо, що ця скарга була прийнятною, а також що було порушено статтю 1 Першого протоколу до Конвенції» [5].

Не можемо не оминати увагою ще одну справу «Савіни проти України» (Заява N 39948/06).

Факти справи: заявники сімейна пара чоловік та дружина, обидва є сліпими з дитинства та мали семеро дітей, звернулися до ЄСПЛ оскаржуючи передання їхніх трьох неповнолітніх дітей під опіку держави. Причиною для передання трьох неповнолітніх дітей під опіку держави стала сліпота батьків, через яку вони не могли забезпечити дітям належний догляд та житлові умови. При цьому подружжя постійно зверталось до державних та комунальних органів з заявами щодо поліпшення тих чи інших умов побуту.

Рішенням ЄСПЛ: суд визнав, що дії державних органів порушують статтю 8 та повторив, що право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя і що заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням у права, гарантовані статтею 8 (п. 47) [6].

Але цей кейс є цікавим не лише зі сторони поваги до сімейного та приватного життя, але він розкриває більш глибоку проблему інвалідів в Україні, а саме працевлаштування цієї вразливої категорії людей, тобто знову ж таки порушенню питання інтеграції у суспільство.

Відволікаючись від основного викладу, не можемо не зауважити, що на нашу думку, враховуючи реалії сьогодення, воєнні дії на території України та кількість людей, які за ці два роки стали інвалідами питання працевлаштування таких осіб є одним із найбільш актуальним та болючим. Яке вже повинно вирішуватись державними органами і не лише можливістю відкриття власної справи (оскільки не всі інваліди мають потенційно господарський хист) та податковими пільгами, а закріпленням на законодавчому рівні обов'язку суб'єктів господарювання (в тому числі обов'язково державних органів, органів місцевого самоврядування тощо) працевлаштовувати певний відсоток інвалідів (не менше 10 %).

Повертаючись до соновного викладу матеріалу, відзначаємо, що наведені вище нами кейси з практики ЄСПЛ підкреслюють кілька важливих аспектів інтеграції осіб з інвалідністю:

1. Забезпечення рівних можливостей: інтеграція осіб з інвалідністю вимагає створення умов, які забезпечать їм рівний доступ до всіх сфер суспільного життя, включаючи правосуддя, освіту, роботу та соціальні послуги.

2. Дотримання міжнародних стандартів: виконання рішень ЄСПЛ та імплементація міжнародних стандартів, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, є критично важливими для забезпечення прав осіб з інвалідністю на національному рівні.

3. Соціальна справедливість: інтеграція осіб з інвалідністю є питанням соціальної справедливості та рівності. Недопущення дискримінації і забезпечення рівних можливостей сприяє побудові справедливого і інклюзивного суспільства.

4. Розвиток інфраструктури: важливість адаптації міської інфраструктури, транспорту та громадських будівель для осіб з інвалідністю є ключовим аспектом їхньої інтеграції. Це сприяє покращенню їхньої якості життя і забезпечує доступ до необхідних послуг.

5. Забезпечення надання адміністративних послуг: важливість надання доступу до відповідних адміністративних послуг та інформації про них та моніторингу якості такої інформації.

6. Забезпечення права на повагу до сімейного життя: важливість невтручання в сімейне життя та винесення державними органами справедливих і здатних забезпечити належний захист інтересів сім'ї рішень. Державні органи повинні надавати реальну допомогу через відповідні програми, а не бути пасивними спостерігачами та «інквізиторами».

Загалом зазначені справи демонструють типові порушення прав осіб з інвалідністю та підкреслюють необхідність інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя через забезпечення рівних можливостей та дотримання міжнародних стандартів.

Війна на території України та окупація її територій призвели не лише до збільшення чисельності людей з інвалідністю з числа раніше здорових людей, а оголила проблематику становища людей з інвалідністю. Це і зниження доступності до медичних послуг, освіти та працевлаштування для цієї вразливої групи населення. Вторгнення призводить до пошкодження інфраструктури, яка є життєво важливою для інтеграції осіб з інвалідністю, такої як пандуси, спеціалізований транспорт та інше.

Окрім цього, важливо провести аналіз дій окупаційних сил з точки зору відповідності міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людей з інвалідністю. Цей аналіз допоможе виявити будь-які порушення прав людей з інвалідністю та визначити шляхи захисту їхніх прав і відновлення інклюзивного середовища.

Відповідно до міжнародних стандартів, всі люди, включаючи тих, хто має інвалідність, мають мати рівний доступ до основних прав і можливостей без будь-якої форми дискримінації. Тому важливо враховувати ці стандарти при оцінці впливу вторгнення на права людей з інвалідністю і при визначенні необхідних заходів для їх захисту і відновлення правового порядку.

Загалом можна виділити наступні аспекти, що постраждали в Україні з моменту повномасштабного вторгнення, а саме:

1. Доступ до медицини та реабілітаційних послуг: Багато медичних закладів, які надавали спеціалізовану допомогу людям з інвалідністю, були зруйновані або стали

недоступними через бойові дії. Це обмежило можливості для отримання необхідної медичної та реабілітаційної допомоги [7, с. 20].

2. Переселення та евакуація: Люди з інвалідністю стикалися з додатковими труднощами під час евакуації з зон бойових дій. Недостатня доступність транспорту та відсутність спеціалізованої допомоги ускладнювали процес переселення [8, с. 26].

3. Фінансова підтримка та соціальні послуги: Економічна криза, викликана війною, зменшила обсяги фінансування соціальних програм, що негативно вплинуло на виплати та послуги, які надаються людям з інвалідністю.

4. Доступність інфраструктури: Багато об'єктів інфраструктури, включаючи будівлі та дороги, були зруйновані, що створило додаткові бар'єри для людей з інвалідністю у повсякденному житті.

5. Психологічна підтримка: Психологічний стан людей з інвалідністю погіршився через постійний стрес та небезпеку, що потребувало додаткової психологічної допомоги та підтримки, яка часто була недоступною.

Аналіз відповідності дій окупаційних сил міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людей з інвалідністю свідчить що, на захоплених територіях України не відповідали міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людей з інвалідністю. Зокрема, варто зазначити наступні порушення:

1. Ненадання медичної допомоги: окупаційні сили не забезпечували належну медичну допомогу людям з інвалідністю, що суперечить статтям 11 та 25 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, які передбачають право на здоров'я та медичну допомогу під час надзвичайних ситуацій.

2. Обмеження пересування: окупаційні сили обмежували свободу пересування, що порушувало статтю 9 Конвенції, яка гарантує доступність та свободу пересування для осіб з інвалідністю.

3. Недостатній захист від насильства: люди з інвалідністю часто ставали жертвами насильства та зловживань з боку окупаційних сил. Це порушує статтю 16 Конвенції, яка передбачає захист від насильства та зловживань.

4. Ігнорування особливих потреб: окупаційні адміністрації не враховували особливі потреби людей з інвалідністю при організації життєдіяльності на окупованих територіях, що суперечить загальному принципу недискримінації та рівноправності [9].

Україна та міжнародні організації вжили низку заходів для захисту прав людей з інвалідністю. Серед цих заходів було організовано евакуацію людей з інвалідністю із зон активних бойових дій та їх тимчасове розміщення у безпечних регіонах. Значну роль у цьому процесі відігравали волонтерські та громадські організації, такі як Червоний Хрест та HelpAge International, які забезпечували логістичну підтримку та надавали необхідні ресурси.

Основними викликами стали знищення інфраструктури, обмежений доступ до медичних і реабілітаційних послуг, а також проблеми з евакуацією та переселенням. Знищення медичних закладів, які надавали спеціалізовану допомогу, суттєво ускладнило доступ до необхідних послуг для людей з інвалідністю. Військові дії призвели до порушення логістичних ланцюгів, що ускладнило постачання медикаментів та інших необхідних ресурсів.

Евакуація людей з інвалідністю є особливо складною через їхні фізичні обмеження та недостатню доступність транспорту. Багато людей залишалися у небезпечних зонах через відсутність спеціалізованої допомоги для евакуації. Соціальні служби також зіткнулися з труднощами у наданні необхідної допомоги, оскільки фінансування програм є обмеженим, а попит на послуги значно перевищував можливості [10, с. 10–18].

Військовий конфлікт також спричинив психологічні травми, що вимагає додаткової психологічної підтримки. Люди з інвалідністю зазнали високого рівня стресу та тривожності, що погіршувало їхнє загальне ментальне становище. Інформаційна підтримка в умовах конфлікту була недостатньою, що призвело до того, що багато людей не знали про свої права та доступні їм послуги.

Висновки. Підсумовуючи наше дослідження, необхідно зауважити, що для ефективного захисту прав людей з інвалідністю в умовах конфлікту необхідно впровадити низку конкретних рекомендацій, спрямованих на уряд України та міжнародні організації.

По-перше, необхідно відновити зруйновану інфраструктуру, забезпечити доступ до медичних і реабілітаційних послуг для людей з інвалідністю. Це потребує залучення міжнародної допомоги та інвестицій у будівництво нових медичних закладів та реабілітаційних центрів. Важливо враховувати при відбудові та будівництві нових об'єктів безбар'єрність для людей з інвалідністю.

По-друге, необхідно створити ефективну систему евакуації та переселення для людей з інвалідністю. Це включає забезпечення доступного транспорту та спеціалізованої допомоги під час евакуації. Волонтерські та громадські організації повинні отримати додаткові ресурси та підтримку для виконання цих завдань. Важливо також забезпечити тимчасове житло, яке відповідає потребам людей з інвалідністю, з урахуванням їх фізичних обмежень.

По-третє, необхідно розширити програми соціальної підтримки та забезпечити їх достатнє фінансування. Це включає виплати та послуги, які допоможуть людям з інвалідністю інтегруватися у суспільство та забезпечити їхні основні потреби. Психологічна підтримка повинна стати доступнішою, зокрема через мобільні бригади психологів та онлайн-консультації.

По-четверте, необхідно покращити інформаційну підтримку для людей з інвалідністю. Це включає створення доступних інформаційних ресурсів та гарячих ліній, які надаватимуть консультації та інформацію про права та доступні послуги. Важливо також проводити інформаційні кампанії, щоб підвищити обізнаність суспільства про проблеми та права людей з інвалідністю.

По-п'яте, необхідно ініціювати законодавчі зміни в Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», а саме доповнити цей закон статтею 25-1 «Гарантії держави, щодо працевлаштування осіб з інвалідністю» наступного змісту: «Державні та унітарні комунальні підприємства зобов'язані створювати робочі місця для осіб з інвалідністю та використовувати найману працю осіб з інвалідністю. Штатна чисельність осіб з інвалідністю повинна бути передбачена у розмірі не менше 10 відсотків від загального штату державного та унітарного комунального підприємства». Вносити зміни в Господарський кодекс України не має потреби, оскільки запропоновані нами зміни корелюються з нормами глави 8 «Державні та унітарні комунальні підприємства» вказаного кодексу, зокрема з наступними нормами частини першої статті 74, частини одинадцятої статті 75-2, частини 9 статті 77 та частин другої та десятої статті 78 Господарського кодексу України.

Щодо ж приватних суб'єктів господарювання то держава повинна стимулювати їх створювати робочі місця для інвалідів шляхом надання пільгових кредитів тощо. Загалом «влаштувати особу з інвалідністю на роботу» – це повинна бути національна ідея, стратегія тощо.

І на останок відмітимо про необхідність покращення умов тримання ув'язнених осіб і не лише осіб з інвалідністю. Саме залучення коштів на реконструкцію, нове будівництво тощо установ відбування покарань повинно бути стратегією змін Міністерства юстиції України.

Реалізація цих рекомендацій потребує тісної співпраці між урядом України, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. Лише скоординовані зусилля дозволять забезпечити належний захист прав людей з інвалідністю, покращити їхнє становище та інтеграцію у суспільство, що є важливим кроком до побудови інклюзивного та справедливого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Конвенцію ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 26.05.2024).

2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закону України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 26.05.2024)

3. Доступність до правосуддя осіб з особливими фізичними потребами. Львів, 2013. 160 с. URL: http://www.fond.lviv.ua/wp-content/biblioteka/Dost_do_pravosyddia_obmezemuh.pdf (дата звернення 26.05.2024).

4. Справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (заява № 48408/12). 02 жовтня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#Text (дата звернення 26.05.2024).

5. Справа «Сілі проти України» (заява № 42903/14), 08 липня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g46#Text (дата звернення 26.05.2024).

6. Справа «Савіні проти України» (Заява N 39948/06), 18 грудня 2008 року. Офіційний сайт верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (дата звернення 26.05.2024).

7. Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини «Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації 24 лютого – 15 травня 2022 року». 29 червня 2022 року. 56 с. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf> (дата звернення 26.05.2024).

8. Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини «Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації 24 лютого – 15 травня 2022 року». 29 червня 2022 року. 56 с. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-08-17/2022-06-UkraineArmedAttack-UKR.pdf> (дата звернення 26.05.2024).

9. Війна та інклюзивність: як ворожий агітпроп намагається погіршити сприйняття українцями людей з інвалідністю. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/220957/2023-12-24-viyna-ta-inklyuzyvnist-yak-vorozhyu-agitprop-namagaietsyapogirshyty-spryunyattya-ukraintsyamy-lyudey-z-invalidnistyu/ (дата звернення 26.05.2024).

10. Швидка оцінка досвіду евакуації людей з інвалідністю в Україні внаслідок воєнних дій: Звіт з дослідження. ПРООН в Україні. 2022. 100с. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/ReportEvacuation.pdf> (дата звернення 26.05.2024).

ПЕКАРЧУК А. В.,
аспірантка
(Пенітенціарна академія України)

УДК 342.565
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.8>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні обумовлюється необхідністю вдосконалення судової системи для забезпечення правладдя та імплементації європейських стандартів здійснення правосуддя. Метою дослідження є характеристика структурно-функціонального аспекту конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні.

У роботі охарактеризовано структурно-функціональний аспект правосуддя, включаючи його роль у захисті прав і свобод громадян, підтриманні правопорядку, а також визначено окремі напрями удосконалення.

Україна перебуває у процесі масштабних реформ, спрямованих на підвищення ефективності, незалежності та прозорості судової системи. Дослідження структури та функцій судової влади дозволило виявити проблемні аспекти та запропонувати ефективні механізми їх подолання, що особливо важливо в умовах низької довіри громадян до судів через корупцію та політичний тиск. Вивчення правових механізмів, що забезпечують прозорість та підзвітність суддів, є ключовим для підвищення довіри до судової влади.

У роботі охарактеризовано різні рівні судової системи, їх функції та основні принципи, такі як незалежність суддів, гласність судового процесу та рівність перед законом. Крім того, проаналізовано гарантії матеріального та соціального захисту суддів.

Наголошено на значенні конституційних основ правосуддя, які визначають правові рамки діяльності судової системи. Відзначається важливість конституційного регулювання для ефективного функціонування судової системи, яка забезпечує законність, захист прав і свобод громадян та підтримання правопорядку.

Резюмується, що функції правосуддя охоплюють широкий спектр діяльності, спрямованої на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, вирішення правових спорів та підтримання правопорядку. Виконання цих функцій вимагає ефективних механізмів реалізації, а також вирішення існуючих проблем і викликів, з якими стикається судова система. Для реалізації цих функцій має бути створена чітка система судових органів.

Ключові слова: конституція, людські права, незалежність суду, правовладдя, правосуддя, суд.

Pekarchuk A. V. Constitutional and legal regulation of justice: structural and functional aspect

The relevance of the study of the constitutional and legal regulation of justice in Ukraine is determined by the necessity to improve the judicial system to ensure the rule of law and the implementation of European standards for the administration of justice. The purpose of the study is to characterize the structural and functional aspect of the constitutional and legal regulation of justice in Ukraine.

The paper characterizes the structural and functional aspect of justice including its role in protecting citizens' rights and freedoms, maintaining law and order, and also identifies certain areas of improvement.

Ukraine is being in the process of large-scale reforms aimed at increasing the efficiency, independence and transparency of the judicial system. The study of the judiciary structure and functions made it possible to identify problematic aspects and propose effective mechanisms for overcoming them, which is especially important in conditions of low public trust in the courts because of corruption and political pressure. Studying legal mechanisms ensuring transparency and accountability of judges is a key to increasing trust in the judiciary.

The paper describes different levels of the judicial system, their functions and basic principles, such as the independence of judges, transparency of the judicial process and equality before the law. In addition, the guarantees of material and social protection of judges were analyzed.

The importance of the constitutional foundations of justice determining the legal framework of the judicial system is emphasized. The importance of constitutional regulation for the effective functioning of the judicial system, which ensures legality, protection of citizens' rights and freedoms and maintenance of law and order, is noted.

It is summarized that the functions of justice cover a wide range of activities aimed at ensuring legality, citizens' rights and freedoms protecting, resolving legal disputes and maintaining law and order. The performance of these functions requires effective implementation mechanisms, as well as solutions to existing problems and challenges faced by the judicial system. To implement these functions, a clear system of judicial institutions must be created.

Key words: *constitution, human rights, judicial independence, rule of law, justice, court.*

Вступ. Дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні є надзвичайно актуальним з низки причин, що стосуються як теоретичних аспектів права, так і практичних викликів, з якими стикається сучасна українська судова система.

Результати такого дослідження є основою для забезпечення правовладдя. Поняття верховенства права є основоположним принципом функціонування правової держави. Конституційно-правове регулювання правосуддя забезпечує механізми реалізації цього принципу, гарантує захист прав і свобод людини та підтримує правопорядок. У сучасних умовах, коли Україна прагне досягти європейських стандартів у сфері правосуддя, дослідження структури та функцій судової влади набуває особливого значення.

Важливим чинником дослідження означеного предмету є завершення реформування судової системи. Україна продовжує здійснювати масштабні реформи судової системи, спрямовані на підвищення її ефективності, незалежності та прозорості. Однак, ці реформи стикаються з численними викликами, включаючи корупцію, політичний тиск та недовіру суспільства до суддів. Вивчення структурно-функціональних аспектів правосуддя дозволяє виявити проблемні аспекти та запропонувати ефективні механізми для їх подолання.

Однією з ключових умов інтеграції України до Європейського Союзу є відповідність її судової системи європейським стандартам, що включає забезпечення незалежності суддів, ефективності судових процесів та доступності правосуддя для громадян. Дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя є першочерговим завданням для подальшого урахування європейського досвіду, що допоможе адаптувати українське законодавство та судову практику до вимог Європейського Союзу.

Однією з найбільших проблем сучасної української судової системи є низький рівень довіри з боку громадян, що зумовлено не лише випадками корупції та некомпетентності, але й відсутністю прозорості у діяльності судів. Дослідження структурно-функціональних

аспектів правосуддя сприятиме підвищенню довіри суспільства до судової влади через удосконалення правових механізмів, які забезпечують прозорість та підзвітність суддів.

І хоча вказані проблеми перебувають у центрі уваги українських правників, так, згадаємо Ю. Барабаша, С. Головатого, М. Козюбру, М. Савчина та ін., однак, як слушно відзначає В. Бурій «наявність ефективних правових засобів врегулювання спорів (конфліктів) є неодмінною умовою функціонування будь-якого демократичного суспільства. Фундаментальним правом, яке визнали однією з найвищих конституційних цінностей переважна більшість сучасних країн, є право на доступ до правосуддя» [1, с. 25]. Розгляд доступу до правосуддя як гарантії демократичного суспільства [2, с. 79–85] надає темі правосуддя перманентної актуальності.

Таким чином, тематика конституційно-правового регулювання правосуддя потребує комплексного аналізу і висвітлення різних складових системи правосуддя, її правових основ та функціонування в межах конституційного права.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика структурно-функціонального аспекту конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні.

Результати дослідження. Досягнення поставленого завдання передбачає необхідність відзначення окремих пропедевтичних аспектів. Так, у першу чергу йдеться про поняття та значення правосуддя в конституційному праві.

На думку О. Єщенко «правосуддя визначається як процес забезпечення справедливості та вирішення правових конфліктів у відповідності з встановленими нормами та законами, що включає в себе надання правової допомоги, вирішення судових справ та забезпечення виконання судових рішень» [3, с. 182].

А. Полянський розглядає правосуддя як функцію: «Правосуддя – це функція судової влади, здійснювана у чітко визначених законом процесуальних формах і спрямована на справедливе розв'язання (вирішення) конфліктів, які виникають між суб'єктами суспільних відносин» [4, с. 2].

Доволі широке розуміння правосуддя обґрунтовують О. Богданов та Р. Панчишин, вказуючи, що це поняття розглядається через мету судочинства, принцип судочинства або як засаднича характеристика судочинства. Автори наголошують: «Правосуддя як особлива сутнісна якість сучасного судочинства є конституційною та міжнародною вимогою до якості та ефективності розгляду та вирішення справи у судах всіх юрисдикцій та інстанцій» [5, с. 39].

Водночас, узагальнюючі різні підходи до розуміння правосуддя, слід вказати на те, що правосуддя, як одна з гілок державної влади, відіграє ключову роль у реалізації вимог правовладдя, забезпеченні законності, захисті прав і свобод людини. У конституційному праві правосуддя зазвичай визначається як сукупність юридичних процедур, що здійснюються судовими органами з метою розгляду та вирішення правових спорів, забезпечення правопорядку та захисту прав і свобод осіб.

Конституція будь-якої держави, як акт установчої влади народу, закріплює фундаментальні права і свободи людини. Правосуддя є інструментом їх забезпечення та захисту. Наприклад, в Конституції України містяться положення про право на судовий захист (стаття 55) [6]. А у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (що була ратифікована Україною) закріплено право на справедливий суд [7], що забезпечуються через діяльність судових органів.

З'ясувавши зміст поняття правосуддя, можемо перейти до висвітлення безпосередньо предмету дослідження. Наголосимо на тому, що саме конституційні основи правосуддя визначають правові рамки, в межах яких функціонує судова система, і закріплюють основні принципи її діяльності. Розкриємо ключові аспекти конституційних основ правосуддя.

Висвітлюючи структурний аспект правосуддя, слід вказати, що структурно системи правосуддя охоплює різні рівні та інституції судової влади, які разом забезпечують реалізацію правосуддя. Розглянемо основні елементи структури судової системи та їх функції.

Місцеві суди – це найнижчий рівень судової системи, який розглядає переважно більшість справ, включаючи цивільні, кримінальні, господарські та справи про адміністративні правопорушення. Місцеві суди є першою інстанцією для більшості спорів.

Відзначимо функціонування господарських судів, які розглядають господарські спори; адміністративних судів, які вирішують спори, що виникають у сфері публічно-правових відносин, зокрема між громадянами та органами державної влади.

Апеляційні суди – розглядають апеляції на рішення місцевих судів. Їхнє завдання – перевірити законність і обґрунтованість рішень судів першої інстанції.

Відповідно до законодавства, вищими спеціалізованими судами є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд [8].

Верховний суд – є найвищим судом, що «забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» [8].

Не можемо не згадати і про орган конституційної юстиції. В Україні це окремий судовий орган, який має повноваження перевіряти конституційність законів. Конституційний Суд України також вирішує питання щодо тлумачення Конституції та розглядає конституційні скарги [9].

Таким чином, структура системи правосуддя включає різні рівні судових органів та інституцій, які разом забезпечують ефективне функціонування судової системи. Кожен рівень та інституція мають свої функції, що дозволяє системі правосуддя забезпечувати законність, захист прав і свобод громадян, та підтримання правопорядку.

Вкажемо на основні принципи функціонування судової влади. Зважаючи на предмет пізнання, акцентуємо увагу на тих з них, що потребують удосконалення у контексті організації діяльності судів в Україні. Так, відзначимо незалежність суддів. Конституція гарантує незалежність суддів, що означає неможливість втручання в їхню діяльність з боку виконавчої та законодавчої влади, а також будь-яких інших осіб чи організацій. Наприклад, у Конституції України (ст. 126) міститься заборона впливу на суддю. У цьому ж контексті слід вказати і на непідкупність суддів. Забороняється будь-який тиск, підкуп або інший вплив на суддів у процесі прийняття рішень.

Відповідно до п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» під втручанням у діяльність судів слід вважати будь-який вплив на суддю (вимога, прохання, насильство, вказівка, підкуп, погроза, критика судді у ЗМІ та ін.) з боку якої -небудь особи для схилення судді до вчинення чи невчинення якихось процесуальних дій або прийняття відповідного рішення. Неважливо, якими засобами, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції відбувається втручання [10].

Додамо, що саме необхідність відновлення довіри до судів, посилення вимог до доброчесності суддів були ключовими факторами реформування судової системи, яке і нині є ще не завершеним. Відтак, це наступний важливий аспект, який потребує окремого комплексного пізнання.

Не можна також не відзначити окремі аспекти гарантій суддівської незалежності. Одним з яких є недоторканність суддів. Судді не можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності без згоди відповідного органу (в Україні – це Вища рада правосуддя). І цей аспект функціонування судової влади потребує детального вивчення. Окремі аспекти вказаної проблематики досліджував О. Свида [11].

Гарантії незалежності суддів включають і прозору процедуру призначення та звільнення суддів. Мають бути встановлені чіткі правила та процедури щодо призначення, переведення та звільнення суддів, що забезпечують об'єктивність і неупередженість цього процесу.

Згадаємо також гласність судового процесу та рівність всіх перед законом і судом. Відкритість і доступність судових засідань для громадськості та засобів масової інформації забезпечує прозорість судової влади і дозволяє суспільству контролювати правосуддя. В Україні цей принцип закріплено в статті 129 Конституції [6]. Ніхто не може бути привілейований перед законом чи судом, усі мають рівні права на судовий захист. Це закріплено, наприклад, у ст. 24 Конституції України [6].

Важливою конституційною гарантією незалежності та неупередженості суддів є забезпечення матеріального та соціального захисту суддів. Йдеться про гарантії, які включають

належне матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення та інші соціальні гарантії, що забезпечують незалежність суддів від зовнішніх впливів.

Функціональний аспект діяльності судів також передбачає порядок здійснення правосуддя. У цьому аспекті важливим є закріплення процедур, що визначають порядок розгляду справ, права і обов'язки суддів, а також процедури оскарження судових рішень. Ці положення детально врегульовані в процесуальних кодексах (цивільному, кримінальному, адміністративному та ін.). Однак, ця складова структурно-функціонального аналізу виходить за межі конституційно-правового регулювання.

Ще одним аспектом, який значною мірою виходить за межі конституційного регулювання, але основи якого є складовою конституційного порядку (принаймні в межах теорії поділу влади) – це взаємодія судової влади з іншими гілками влади. Судова влада взаємодіє з іншими гілками влади через механізми стримувань і противаг, що забезпечує баланс між різними гілками влади та запобігає узурпації влади. Так, як відомо, Конституційний Суд України має право здійснювати конституційний контроль за законодавчими актами. Водночас, варто відзначити і взаємодію з органами правопорядку. Судова влада співпрацює з органами правопорядку, забезпечуючи правомірність та законність дій під час кримінального провадження та судового розгляду справ.

Загалом функції правосуддя є багатограничними і охоплюють різні аспекти діяльності судових органів. Вони спрямовані на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, а також підтримання правопорядку. Такими напрямками серед іншого є:

- розгляд і вирішення правових спорів (суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні та інші справи, оцінюють докази та приймають рішення, що мають обов'язковий характер; вони застосовують норми права до конкретних обставин справи, виносячи вердикт). Суди відіграють ключову роль у вирішенні конфліктів між громадянами, організаціями та державними органами. Це сприяє мирному врегулюванню спорів і запобігає їх ескалації;

- захист прав і свобод людини (кожна особа має право звернутися до суду для захисту своїх прав і свобод, якщо вони порушені або оспорується; судова влада забезпечує справедливий розгляд справи і ухвалення законного рішення). Суди забезпечують дотримання прав і свобод, закріплених у Конституції та інших законах, а також у міжнародних договорах;

- забезпечення правопорядку (судова влада здійснює контроль за дотриманням законодавства усіма суб'єктами правовідносин). Додамо, що прийняття судових рішень має превентивний характер, оскільки встановлення юридичної відповідальності та покарання за порушення закону сприяє запобіганню правопорушенням у майбутньому.

Наголосимо також, що складовою частиною функціонування правосуддя є виконання судових рішень. Рішення суду є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами правовідносин. Виконання судових рішень забезпечується виконавчою службою, яка має повноваження примусового виконання, включаючи арешт майна, стягнення боргів та інші заходи. Суди здійснюють контроль за виконанням своїх рішень, що включає розгляд скарг на дії виконавчої служби та вирішення питань, пов'язаних з виконанням рішень. Однак, вкажемо на системні проблеми виконання в Україні рішень судів. Ця системна проблема знайшла відображення у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, Р. Степанян згадує про «пілотне рішення Європейського суду з прав людини у справі Yuriy Nikolayevich Ivanov проти України, у якій вказується на системну помилку – невиконання рішень національних судів, яка є несумісною зі ст. 6 та ст. 13 Європейської конвенції з прав людини» [12, с. 136].

Висновки. Таким чином, дослідження конституційно-правового регулювання правосуддя в Україні з точки зору структурно-функціонального аспекту є важливим для забезпечення ефективного, незалежного та прозорого правосуддя. Ефективне функціонування судової системи є необхідною умовою для забезпечення справедливості та захисту прав людини. Вивчення структурних та функціональних аспектів правосуддя є основою для вивчення окремих аспектів удосконалення судочинства.

Функції правосуддя охоплюють широкий спектр діяльності, спрямованої на забезпечення законності, захист прав і свобод громадян, вирішення правових спорів та підтримання правопорядку. Виконання цих функцій вимагає ефективних механізмів реалізації, а також вирішення існуючих проблем і викликів, з якими стикається судова система. Для реалізації цих функцій має бути створена чітка система судових органів.

Список використаних джерел:

1. Бурій В. О. Право на доступ до правосуддя як одна з передумов забезпечення інших прав і свобод людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 25–28.
2. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 79–85.
3. Єщенко О. В. Ідея доступу до правосуддя в різних видах судочинства. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/259/7692/>
4. Полянський А. Г. Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020.
5. Богданов О. М., Панчишин Р. І. Правосуддя як якісна характеристика судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 39–42.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
8. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
9. Про Конституційний Суд України. Закон України від 13 липня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
10. Про незалежність судової влади. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 липня 2007 року № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>
11. Свида О.Г. Вища рада правосуддя: проблеми функціонування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 463–467.
12. Степанян Р.Е. Імплементція доктрин Європейського суду з прав людини у кримінально-процесуальне законодавство України : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2023. 212 с.

ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

*(Вищий навчальний приватний**заклад «Дніпровський гуманітарний**університет»)*

УДК 340.132.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.9>**МЕТОД «ЧЕСНОГО ЧИТАННЯ» (THE “FAIR READING” METHOD)
У ТЛУМАЧЕННІ ПРАВА В УКРАЇНІ**

У статті описано генезу та причини появи методу «чесного читання» (The “Fair Reading” Method). Надано загальну характеристику змісту методу «чесного читання». Наведено відомості судової статистики (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень) щодо застосування методу «чесного читання» у судовій діяльності. Стисло викладено історію впровадження методу «чесного читання» в українське судочинство. Окреслено національний теоретико-прикладний субстрат, на який накладається практика застосування методу «чесного читання» в Україні. Проаналізовано вибрані приклади судового застосування методу «чесного читання» в Україні, відмічено вдалі та не зовсім вдалі практики такого застосування. Також відзначено застосування методу «чесного читання» до інших, ніж норми права, юридичних текстів – рішень судів, заяв учасників справи. Визначено переваги методу «чесного читання», у т.ч. у порівнянні із звичним в Україні граматичним методом тлумачення: 1) апелює до розумного (розсудливого) читача, з точки зору якого і необхідно проводити «чесне» читання; 2) наголошує на чесному, безсторонньому, об'єктивному читанні, вільному від особистих уподобань, у тому числі доктринально-правових; 3) відтак має міцний зв'язок із загальноправовими принципами розумності, добросовісності, справедливості; 4) надає хронологічний орієнтир для застосування і тлумачення мовних засобів: час ухвалення тексту норми; 5) звертає увагу на необхідність поміркованості у тому, що називають «судовою правотворчістю», здатний балансувати та попереджувати надмірно вільне судове тлумачення права; 6) орієнтує на і фактично застосовується при тлумаченні не лише правових норм (їх джерел), але і інших правових текстів. Окреслено також ризики і проблеми, пов'язані із практичним застосуванням та доктринальною розробкою методу «чесного читання».

Ключові слова: тлумачення права, метод тлумачення права, метод чесного читання, судове тлумачення права, суддівська правотворчість, граматичний метод тлумачення права, верховенство права.

Chernopiatov S. V. The “Fair Reading” Method of law interpretation Ukraine

The article describes the genesis and reasons for the “Fair Reading” Method emergence. A general overview of the content of the “Fair Reading” Method is provided. Judicial statistics (based on data from the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine) regarding the “Fair Reading” Method application in judicial practice are presented. The history of introducing the “Fair Reading” Method into Ukrainian judicial proceedings is succinctly outlined. The national theoretical and practical substrate upon which the practice of applying the “Fair Reading” Method in Ukraine is

imposed is delineated. Selected examples of judicial application of the “Fair Reading” Method in Ukraine are analyzed, highlighting successful and less successful practices of such application. Additionally, the application of the “Fair Reading” Method to legal texts other than norms of law, such as court decisions and statements of case participants, is noted. The advantages of the “Fair Reading” Method are identified, including (1) its appeal to a reasonable reader who conducts an honest reading; (2) its emphasis on unbiased and objective interpretation free from personal preferences, including doctrinal legal ones; (3) its therefore strong connection with general legal principles of reasonableness, conscientiousness, and fairness; (4) its providing a chronological guideline for the application and interpretation of linguistic means based on the time of adoption of the norm text; (5) it being focused on the necessity of moderation in what is termed “judicial law-making”, and being capable of balancing and preventing excessively unrestrictive judicial interpretation of the law; (6) it being applicable not only to legal norms (their sources), but also to other legal texts. Risks and problems associated with the practical application and doctrinal development of the “Fair Reading” Method are also outlined.

Key words: *interpretation of law, method of interpreting law, fair reading method, judicial interpretation of law, judicial law-making, grammatical method of interpreting law, rule of law.*

Вступ. Термін «метод “чесного читання”» («*The “Fair Reading” Method*») (далі також **Метод**) впровадили, а сам цей метод формалізовано описали саме під цим збірним терміном два американські автори – Антонін Грегорі Скалія (*Antonin Gregory Scalia*) та Браян Ендрю Гарнер (*Bryan Andrew Garner*) у своїй книзі 2012 року «*Reading Law. The Interpretation of Legal Texts*» [1]. Антонін Скалія (1936–2016) – американський юрист, суддя, суддя Верховного Суду США (1986–2016), відомий доволі консервативними поглядами та прихильністю до текстуалізму та оригіналізму у тлумаченні права [2]. Браян Гарнер (нар. 1958) – американський дослідник у сфері права та філології, лексикограф [3].

У загальному, згідно із наданим авторами визначенням, **Метод** полягає в тому, аби «визначати застосування регулятивного тексту до певних обставин на основі того, як розумний [розсудливий] читач, який повністю компетентний у мові, зрозумів би цей текст на час його прийняття» [1]. Артикуляція **Методу**, як впливає із контексту цитованої праці авторів, є певною реакцією на виклики, які постають у зв’язку із поширенням занадто «вільного» суддівського тлумачення права, яке, по суті, змінює писане право і творить нове.

За даними Єдиного державного реєстру судових рішень [4], станом на 31 травня 2024 року, 49 судових рішень так чи інакше згадують «чесне читання», з них 12 – судів першої інстанції, 17 – судів апеляційної інстанції, 20 – Верховного Суду.

Метод ще не отримав наукової рефлексії. У юридичній науковій публіцистиці популяризатором **Методу** є пан Станіслав Кунянський, адвокат [5], який, як і Скалія та Гарнер, вбачає у ньому певний порятунок від надміру свавільної «суддівської правотворчості», або ж «судового активізму», як її характеризує автор [6].

Першим же суддею, який артикульовано застосував **Метод** у судовому рішенні (і в подальшому неодноразово застосовував), є пан Михайло Слободін, суддя Східного апеляційного господарського суду (формально – колегія суддів під головуванням судді Михайла Слободіна) – у двох постановках від 18.05.2021 року [7, 8]. У актах Верховного Суду вперше на «чесне читання» посилаються у своїх окремих думках судді Олена Кібенко [9] та Василь Крат [10]. Перше ж застосування **Методу** у судовому рішенні Верховного Суду відбулося 12.01.2023 року [11].

Щодо масштабів застосування **Методу** учасниками справи важко виснувати щось конкретне, але воно, як мінімум наявне, про що свідчить його згадування про відповідні аргументи учасників справи у судових рішеннях [див., напр., 12].

Все активніше застосування **Методу** судами, і передусім Верховним Судом, свідчить про зростання його прикладеного та доктринального значення – як фактичного, так і перспективного, а отже – і про необхідність наукової рефлексії з цього приводу.

Постановка завдання. З огляду на відсутність досліджень **Методу** в українському контексті, вбачається, що наразі кожен його аспект має потенціал для наукової рефлексії. В цьому ж дослідженні ставимо за мету розглянути передумови застосування **Методу** в Україні, проаналізувати приклади його застосування, виділити переваги та ризики і проблеми, пов'язані із практичним застосуванням та доктринальною розробкою **Методу**.

Результати дослідження. Звичайно, **Метод** не є чимось абсолютно новим для нашого права. Так, загально визнаним в українській теорії права методом (способом) тлумачення норм права є так звані «мовний», або «граматичний», «філологічний», «текстовий» – тлумачення шляхом аналізу тексту норми права «на основі використання законів філології, літературознавства, психолінгвістики» [13, с. 153], «граматики, лексики, філологічних наук» [14, с. 424]. Цей спосіб широко і артикульовано застосовується судами («граматичне тлумачення» згадується у більше 9 тис. судових рішень – за даними Єдиного державного реєстру судових рішень [4]). Філологічне тлумачення як пріоритетний спосіб тлумачення (щоправда, стосовно положень правочинів, а не норм права) передбачене ЦК України [15] (ч. 3 ст. 213 – «при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів»).

Проаналізуємо вибрані приклади судового застосування **Методу**. У Постанові Східного апеляційного господарського суду від 18.05.2021 року у справі № 922/3990/19 [8] **Метод** застосовано до Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16.04.2009 року [16]. У постанові зазначено: «Пряме і чесне читання рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16.04.2009 свідчить про те, що орган місцевого самоврядування не може скасувати свого власного рішення індивідуального характеру, якщо воно потягло виникнення прав у третіх осіб, наприклад, права вимагати укладення договору оренди землі. Заборона існує незалежно від того, на якій стадії виконання перебуває відповідне рішення органу місцевого самоврядування, оскільки ніяке казуїстичне тлумачення норми судом чи учасниками спору не повинно спотворювати змісту норми права; обмежувати зміст норми права; розширювати зміст норми права».

Необхідність тлумачення в цьому випадку цього рішення Конституційного Суду була зумовлена тим, що в його резолютивній частині відповідь на питання про можливість скасування рішень органу місцевого самоврядування індивідуального характеру викладена доволі нечітко («орган місцевого самоврядування має право приймати рішення, вносити до них зміни та/чи скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»). Однак при цьому у мотивувальній частині (абз. 6 п. 5) чітко зазначено: «ненормативні правові акти органу місцевого самоврядування є актами одноразового застосування, вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, тому вони не можуть бути скасовані чи змінені органом місцевого самоврядування після їх виконання».

У Постанові Східного апеляційного господарського суду від 18.05.2021 року у справі № 922/2794/20 [7] **Метод** застосовано до ст. 79-1 ЗК України. Зазначено: «Пряме і чесне читання норми ст. 79-1 ЗК України Закону свідчить про неможливість виникнення ділянки як об'єкту цивільних прав до моменту реєстрації права власності на цю земельну ділянку. Норма ч. 4 ст. 79-1 ЗК України, на яку посилається позивач, регламентує формування земельної ділянки, а не виникнення об'єкту цивільних прав. Відповідно ж до ч. 9 ст. 79-1 Земельного Кодексу України земельна ділянка як об'єкт цивільних прав виникає пізніше дати формування тільки після реєстрації права власності на таку ділянку». В цьому випадку «чесне читання» допомогло подолати вибірковий підхід для вибору застосовної норми, на якому наголошував учасник справи та витлумачити її зміст шляхом розумного врахування системного зв'язку норм, об'єднаних цілісним текстом ст. 79-1 ЗК України.

У Постанові Східного апеляційного господарського суду від 22.07.2021 року у справі № 520/4005/2020 [17] **Метод** застосовано до ч. 6 ст. 91 ГПК України [18] («Якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги»). Суд мав намір вирішити питання, чи поширюється норма другого речення на випадки, коли наявна нотаріальна копія відповідного документа. Суд виснував, що «в разі відсутності оригіналу письмового доказу та наявності сумнівів учасників спорів у цьому доказі, такий доказ не приймається судом до уваги незалежно від наявності нотаріально посвідчених копій».

Вкрай цікавою є Постанова Східного апеляційного господарського суду від 12.01.2022 року у справі № 922/4208/21 [19] **Метод** застосовано до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» («висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права»). Суд виснував, що «пряме і чесне читання наведеної норми свідчить про відсутність імперативного припису про наслідування або обов'язку відтворення правових позицій ВС [...]. [В] країнах ліберальних демократій імперативний припис закону не може бути сформульований фразами на кшталт «враховується», «приймається до уваги» тощо».

Верховний Суд застосував **Метод** у Постанові від 12.01.2023 року у справі № 334/9179/21 [11] для тлумачення п. 5 ч. 1 ст. 150 ЦПК України [20] («Позов забезпечується: [...] 5) зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту»). Суд виснував, що, хоча загальне правило допускає забезпечення позову і до пред'явлення позову, у цьому випадку позов може бути забезпечений зупиненням продажу арештованого майна лише після подання позову.

Верховний Суд (колегія суддів Касаційного цивільного суду) використав **Метод** при обґрунтуванні доцільності відступу від попередніх правових висновків Верховного Суду про те, що витрати на проведення експертизи відшкодовуються лише у випадку її призначення та проведення після відкриття провадження у справі [21]. Згодом такий відступ був реалізований Верховним Судом (Велика Палата), який виснував: «відшкодування витрат за проведення експертизи не обмежується випадком її призначення та проведення після відкриття провадження у справі. [...] сторона, на користь якої ухвалено рішення, має право на відшкодування витрат за експертизу, проведеною до подання позову, якщо такі витрати пов'язані з розглядом справи, зокрема якщо судом враховано відповідний висновок експерта як доказ» [22].

Цікавим є Рішення Вінницького районного суду Вінницької області, де суд застосував **Метод** для аналізу заяв по суті справи [23].

Дискусійним видається тлумачення Верховним Судом із посиланням на **Метод** [24] підп. 17.4 підпункту 17 пункту 1 розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України («у разі втрати виконавчого документа суд, який розглядав справу як суд першої інстанції, незалежно від того, суд якої інстанції видав виконавчий документ, може видати його дублікат, якщо стягувач або державний виконавець, приватний виконавець звернувся із заявою про це до закінчення строку, встановленого для пред'явлення виконавчого документа до виконання»). Суд мав намір передати справу на розгляд Великої Палати (яка зрештою відмовилася розглядати справу [25]), щоб вирішити, чи підлягають у даному випадку позитивному доказуванню, що виконавчий документ дійсно втрачений. Суд в ухвалі зазначив таке: «розумний читач, який повністю володіє мовою зрозумів би текст норми у її взаємозв'язку з іншими нормами та засадами цивільного судочинства так, що при вирішенні питання про видачу дублікату виконавчого листа у зв'язку з його втратою заявник повинен повідомити суду обставини, за яких виконавчий лист було втрачено, подавши відповідні докази; протилежний підхід, що стягувач не повинен доводити фізичної втрати оригіналу виконавчого листа, а має доводити відсутність у нього виконавчого документа, суперечить реалізації принципу змагальності сторін та доведення перед судом обґрунтованості своїх вимог». Вбачається, що тут

оголошено застосування **Методу**, однак насправді застосовано інші прийоми тлумачення, оскільки **Метод** якраз не передбачає звернення до принципів права. В свою чергу, пропонування Судом висновок із тексту аналізованої норми не впливає, і за допомогою **Методу** побудований бути не міг.

Висновки. Отже, чи має сенс існування методу «чесного читання», коли вже маємо «граматичний метод». На нашу думку, відповідь позитивна. Метод «чесного читання» має низку переваг: 1) апелює до розумного (розсудливого) читача, з точки зору якого і необхідно проводити «чесне» читання; 2) наголошує на чесному, безсторонньому, об'єктивному читанні, вільному від особистих уподобань, у тому числі доктринально-правових; 3) відтак має міцний зв'язок із загальноправовими принципами розумності, добросовісності, справедливості; 4) надає хронологічний орієнтир для застосування і тлумачення мовних засобів: час ухвалення тексту норми; 5) звертає увагу на необхідність поміркованості у тому, що називають «судовою правотворчістю», здатний балансувати та попереджувати надмірно вільне судове тлумачення права; 6) орієнтує на і фактично застосовується при тлумаченні не лише правових норм (їх джерел), але і інших правових текстів.

Існує і низка проблемних питань, які могли б бути вирішені, у т.ч., науковою рефлексією: 1) співвідношення **Методу** та інших методів тлумачення (передусім телеологічного та аксіологічного) і їх розмежування, у тому числі з точки зору ієрархії, алгоритму та техніки тлумачення; 2) узгодженість **Методу** та принципу верховенства права, оскільки вбачається певний потенціал для, якщо не конфлікту, то певної їх опозиційності; 3) об'єм тексту, який повинен бути об'єктом прикладання цього методу (згрубша – чи наш розумний та розсудливий читач має «прочитати» лише норму, що тлумачиться, чи весь відповідний інститут, галузь, національне право і т.д.); 4) обсяг фахової компетенції та «фонових» компетенцій і поінформованості абстрактного «розумного та розсудливого читача». Без вирішення таких питань можливі випадки необґрунтованого або неправильного застосування **Методу** та ситуацій, коли покликанням до **Методу** лише маскуються намір утвердити бажану правову позицію.

Список використаних джерел:

1. Scalia Antonin, Garner Bryan A. Reading Law. The Interpretation of Legal Texts. West : West Publishing Company, 2012. 608 p.
2. Antonin Scalia / Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Antonin_Scalia
3. Bryan A. Garner / Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bryan_A._Garner
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 31.05.2024)
5. Право без води і бруду / Станіслав Кунявський. URL: <https://kuniansky.com.ua/>
6. Кунявський Станіслав. Від букви до духу закону: тернистий шлях в нікуди. URL: <https://www.kuniansky.com.ua/all/descent-to-the-spirit-of-law/>
7. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 18.05.2021 року у справі № 922/2794/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97096796>
8. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 18.05.2021 року у справі № 922/3990/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97241031>
9. Окрема думка судді Кібенко О.Р. від 14 вересня 2022 року у справі № 909/298/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106636468>
10. Окрема думка судді Крата В.І. від 05 вересня 2022 року у справі № 554/1924/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454334>
11. Постанова Верховного Суду від 12 січня 2023 року у справі № 334/9179/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108515936>
12. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 вересня 2022 року у справі № 640/17065/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106764518>
13. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посібник. Вид. 9-е. Львів : Край, 2007. 192 с.

14. Загальна теорія держави і права : Підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
16. Рішення Конституційного суду України від 16.04.2009 № 7-рп/2009 у справі № 1-9/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09>
17. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 22.07.2021 року у справі № 520/4005/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98667837>
18. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
19. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 12.01.2022 року у справі № 922/4208/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102723545>
20. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
21. Ухвала Верховного Суду від 20.09.2023 року у справі № 712/4126/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113626683>
22. Постанова Верховного Суду від 22.11.2023 року у справі № 712/4126/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115546317>
23. Рішення Вінницького районного суду Вінницької області від 11.10.2023 року у справі № 128/1699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114100333>
24. Ухвала Верховного Суду від 07.12.2023 року у справі № 572/3591/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115545810>
25. Ухвала Верховного Суду від 07.02.2024 року у справі № 572/3591/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920093>

ЦИВІЛІСТИКА

БАРАНКОВА В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільної юстиції
та адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.10>**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ
У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування предмету доказування у нотаріальній справі, визначенню чинників його формування. Наголошується, що доказова діяльність у нотаріальному провадженні здійснюється за особливими правилами, що розповсюджуються й на зміст та порядок формування предмету доказування, який має суттєві відмінності від подібних правил у цивільному процесі внаслідок безспірного характеру нотаріальної діяльності.

Визначається, що предметом доказування у нотаріальному процесі є сукупність юридичних фактів матеріально-правового та процесуально-правового характеру, встановлення і перевірка яких необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії.

Обґрунтовується, що чинниками формування складу предмету доказування є положення матеріального та процесуального закону, а також твердження заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії та їх представників. Визначення факту, що входить до предмету доказування, в законі, безумовно, має переважне значення, адже твердження заінтересованих осіб мають ґрунтуватися саме на положеннях закону, перебувати в межах гіпотези та диспозиції відповідних норм, що підлягатимуть застосуванню при вчиненні конкретної нотаріальної дії.

Висвітлюються особливості правил формування предмету доказування у нотаріальній справі, що полягають у тому, що нотаріус не тільки має обов'язок визначати факти, що увійдуть до предмету доказування, та докази на їх підтвердження, але ще й зобов'язаний поінформувати про це заінтересованих осіб. Складовою правил щодо формування предмету доказування визнається реалізація роз'яснювальних повноважень нотаріуса через необхідність виконання ним функцій контролю за законністю вчинюваних дій та сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав. Зміст предмету доказування зумовлюється видом нотаріальної дії, але в його складі також є факти, встановлення яких передбачено обов'язками нотаріуса виконувати загальні правила вчинення нотаріальних дій і не залежить від їх виду.

Доводиться, що факти, що звільняються від доказування, перебувають у складі предмету доказування.

Висновується, що невстановлення нотаріусом факту, що перебуває у складі предмету доказування, є підставою для визнання дій нотаріуса незаконними та втрати чинності відповідного нотаріального акту, саме тому нотаріальне законодавство передбачає можливість перевірки наявності (відсутності) юридичного факту через активні дії нотаріуса щодо самостійного збирання доказів.

Ключові слова: *нотаріус, доказування у нотаріальному процесі, предмет доказування у нотаріальній справі, чинники формування предмету доказування у нотаріальній справі, права та обов'язки нотаріуса, обов'язки доказування у нотаріальному провадженні.*

Barankova V. V. Features of the formation of the ultimate fact in the notary process

This article covers the study of the features of formation of the ultimate fact matter in notarial proceedings and determination of the factors of its formation. The author emphasises that evidentiary activities in notarial proceedings are carried out under special rules which also apply to the content and procedure for the formation of the ultimate fact matter, which has significant differences from similar rules in civil proceedings due to the indisputable nature of notarial activities

It is determined that the ultimate fact in the notarial process is a set of legal facts of a substantive and procedural nature, the establishment and verification of which are necessary for the performance of a specific notarial act.

The author substantiates that the factors which determine the composition of the ultimate fact matter are the provisions of substantive and procedural law, as well as the statements of the interested persons – participants to a notarial act and their representatives. The definition of the fact included in the ultimate fact matter in the law is undoubtedly of paramount importance, since the statements of the interested parties should be based on the provisions of law, be within the hypothesis and disposition of the relevant rules to be applied when performing a particular notarial act.

The article also highlights the features of the rules for forming the ultimate fact in a notarial case, which consist in the fact that a notary is not only obliged to determine the facts that will be included in the ultimate fact and evidence to support them, but is also obliged to inform the interested parties about it. The rules on the formation of the ultimate fact recognise the exercise of the notary's explanatory powers due to the need to perform the functions of control over the legality of actions and assistance to individuals and legal entities in exercising their rights. The content of the ultimate fact is determined by the type of notarial act, but it also includes facts, the establishment of which is provided for by the notary's obligations to comply with the general rules of notarial acts and does not depend on their type.

It is proved that the facts exempt from proof are part of the ultimate fact.

The author concludes that the failure of a notary to establish a fact that can be considered a part of the so-called ultimate fact is a ground for declaring the notary's actions illegal and invalidating the relevant notarial act, which is why notarial legislation provides for the possibility of verifying the presence (absence) of a legal fact through the notary's active actions to collect evidence independently.

Key words: *notary, proof in the notarial process, the ultimate fact in a notarial case, factors of formation of the ultimate fact in notarial proceedings, rights and obligations of a notary, obligations of proof in notarial proceedings.*

Вступ. Нотаріальна діяльність при вчиненні конкретної нотаріальної дії представляє собою специфічну правову форму юрисдикційної правозастосовної діяльності, у межах якої нотаріальний орган має на підставі дослідження доказів встановити низку передбачених законом фактів та здійснити їх правову кваліфікацію, що віднайде своє закріплення у відповідному нотаріальному акті – документі. Можливості реалізації правозастосовних юрисдикційних повноважень нотаріуса зумовлюються ефективністю проведення доказової діяльності, що має свій склад, зміст та суб'єктів і володіє принциповою специфікою стосовно доказової діяльності у класичних юридичних процесах, зокрема, цивільного.

Особливість процесу доказування зумовлюється предметом нотаріальної діяльності, який становлять безспірні документи, права та факти і, як наслідок, відсутністю спору про право чи про факт, а також засад змагальності у нотаріальному процесі.

Зазначені обставини зумовлюють існування властивих саме нотаріальному процесу правил доказування, зокрема, й формування обов'язків доказування у суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин стосовно різних елементів процесу доказування, серед яких пропонуємо виділяти вказівку на факти, визначення доказів, подання (витребування) доказів, дослідження доказів, оцінку доказів.

Усі із наведених елементів доказування поєднуються спрямованістю завдань доказування, вирішення яких є можливим лише за умови правильного встановлення сукупності передбачених законом фактів, що зумовлюють законність та обґрунтованість нотаріального акту, тобто предмету доказування у конкретній нотаріальній справі.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблематика доказування у нотаріальному процесі досліджувалася такими вченими як Є.І. Білозерська, М.В. Бондарєва, Н.В. Васирина, А.Г. Серветник, С.Я. Фурса та іншими, але продовжує бути достатньо дискусійною через неналежне унормування зазначених питань у нотаріальному процесуальному законодавстві. Поняття та зміст предмету доказування, особливості чинників та правил його формування розглядалися або як один з інститутів доказування в цілому, або у прикладному аспекті для характеристики вчинення конкретної нотаріальної дії. Вважаємо, що особливості визначення фактів та вказівки на докази при вчиненні нотаріальних дій мають бути об'єктом самостійних досліджень як специфічні правила формування предмету доказування, як підстави вчинення нотаріальної дії.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення специфічних правил унормування визначення фактів та вказівки на докази як таких елементів доказування у нотаріальному провадженні, що утворюють специфічні правила формування змісту предмету доказування у нотаріальній справі, визначення особливостей чинників його формування, а також висвітлення обумовленості законності та обґрунтованості нотаріального акту правильністю визначення предмету доказування.

Результати дослідження. Вчинення будь-якої нотаріальної дії і постановлення законного та обґрунтованого нотаріального акту ґрунтується на правильному визначенні предмету доказування у справі.

У нотаріальному процесі поняття предмету доказування володіє загальнотеоретичним характером і позбавлено законодавчого унормування, зокрема, і з тієї причини, що нотаріальне законодавство, на думку деяких авторів, питання про докази та доказування практично не регулює [1, с. 3].

Натомість зазначене не означає, що ці категорії відсутні у нотаріальному процесі. У Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 р. (далі – Порядок), неодноразово вживається термін «докази», передбачаються обов'язки нотаріуса щодо витребування та доказів, оцінки доказів, проте, на жаль, без жодного законодавчого визначення змісту та ознак таких понять. Попри це, аналіз чинного нотаріального законодавства дозволяє визначити і зміст елементів доказування у певній нотаріальній справі, і правила розподілу обов'язків доказування щодо кожного з них, але зазначені обов'язки виникають у зв'язку із необхідністю встановлення певного кола фактів, сукупність яких становить предмет доказування у нотаріальній справі.

Предметом доказування у нотаріальному процесі більшість науковців визнають сукупність юридичних фактів, встановлення і перевірка яких необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії [2, с. 98; 1, с. 13; 3, с. 279; 4, с. 77; 5, с. 87; 6, с. 157].

Коло цих фактів, передусім, окреслює як матеріальне, так і нотаріальне процесуальне законодавство. Отже, першим і визначальним чинником формування предмету доказування у нотаріальній справі є гіпотеза та диспозиція тих норм права, що підлягатимуть застосуванню при вчиненні конкретної нотаріальної дії.

При вчиненні нотаріальних дій здебільшого застосовуються матеріальні норми права: при посвідченні правочинів – статті 202–214 Цивільного кодексу; при посвідченні довіреностей – ст. 244–250 Цивільного кодексу тощо. Отже, слід встановлювати факти, передбачені цими нормами, але стосовно деяких нотаріальних дій такий зв'язок із матеріальним правом

не простежується (наприклад, при посвідченні справжності перекладу документів; посвідченні фактів, що фізична особа є живою або перебуває у певному місці тощо).

При цьому особливість правил визначення фактів та вказівки на докази у нотаріальному процесі полягає у тому, що нотаріус не тільки має обов'язок визначати факти, що увійдуть до предмету доказування, та докази на їх підтвердження, але ще й зобов'язаний поінформувати про це заінтересованих осіб. Такий висновок ґрунтується на комплексному аналізі повноважень нотаріуса, закріплених, на жаль, переважно не безпосередньо у Законі «Про нотаріат», а й у багатьох правових положеннях Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

До прикладу, відповідно до правил п.п. 5.5 Порядку при видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус зобов'язаний з'ясувати наявність спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, перелік яких визначено у ст. 1241 ЦК України. При оформленні спадщини як за законом, так і за заповітом нотаріус у випадках, коли з документа, що посвідчує право власності, вбачається, що майно може бути спільною сумісною власністю подружжя, повинен з'ясувати, чи є у спадкодавця той з подружжя, який його пережив і який має право а 1/2 частку в спільному майні подружжя (п.п. 4.22 п. 4 гл. 10 розд. П Порядку). За правилами п.п. 5.16 п. 5 гл. 10 розд. П Порядку якщо в заповіті зазначені родинні відносини спадкоємців зі спадкодавцем, нотаріус перевіряє документи, що підтверджують факт родинних відносин.

Безпосереднім прикладом виконання такого обов'язку нотаріуса слугують також правила з'ясування нотаріусом волевиявлення осіб, що не були ініціаторами вчинення нотаріальної дії, але на права яких вчинення нотаріальної дії вчинить правовий вплив. Наприклад, при посвідченні правочинів щодо відчуження нерухомого майна, обтяженого боргом, посвідчується лише у разі згоди кредитора і набувача на переведення боргу на набувача.

Неналежне виконання нотаріусом своїх роз'яснювальних повноважень щодо висвітлення заінтересованим особам наявності правового зв'язку між фактами предмета доказування із необхідністю подання (витребування) доказів на їх підтвердження має настільки вагоме практичне значення, що може потягти за собою унеможливлення виконання таких завдань нотаріату як запобігання виникненню судових спорів. Навпаки, на жаль, іноді саме з цього приводу і виникають цивільні справи. Так, наприклад, у справі за позовом Особи 1 до Мелітопольської районної державної нотаріальної контори про визнання дій відповідача протиправними та зобов'язання його вчинити певні дії позивач обґрунтував свої вимоги саме тим, що нотаріус у відповіді на його звернення визначила певний перелік документів, які необхідні для здійснення державної реєстрації нерухомого майна в разі оформлення спадщини, при цьому жодним законом не обґрунтувала свої вимоги [7].

Другим чинником формування предмету доказування слід вважати твердження заінтересованих осіб, і особливо це важливо з практичної точки зору у складних нотаріальних діях, де як засіб відкриття нотаріальної справи передбачено письмову заяву заінтересованої особи, що фіксує твердження заявників про факти.

Визначення факту, що входить до предмету доказування, в законі, безумовно, має переважне значення, адже твердження заінтересованих осіб мають ґрунтуватися саме на правилах закону, перебувати в межах гіпотези та диспозиції відповідних норм, що підлягатимуть застосуванню при вчиненні конкретної нотаріальної дії. Йдеться про те, що у предмет доказування увійдуть і, відповідно, підлягати доказуванню (встановленню) будуть юридичні факти, обрані заінтересованими особами з кола тих, що закріплені у законодавстві. Наприклад, подаючи заяву про видачу свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, заявник має визначити склад спадкового майна, який в подальшому буде встановлено нотаріусом, зазначити про наявність інших спадкоємців, сформулювати твердження про час та місце смерті іншого з подружжя. При видачі свідоцтва про право на спадщину заявник має визначити підстави спадкування, що є в наявності саме у його випадку, склад спадкового майна, своє волевиявлення щодо прийняття спадщини чи відмови від неї, наявність інших спадкоємців, встановлений законом спосіб прийняття спадщини саме ним,

за необхідності – наявність судового рішення про задоволення позову про надання додаткового строку на прийняття спадщини тощо.

Відповідні пункти Порядку, які регулюють процесуальний порядок вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії, містять як перелік фактів, що підлягають встановленню та перевірці нотаріусом, так і вказівку на засоби їх доказування, однак заінтересована особа з цього переліку обирає саме ті факти, що існують саме у її правовій ситуації і, відповідно, засоби їх доказування, що наявні саме у неї. Наприклад, законом передбачено встановлення факту права власності продавця на нерухоме майно при вчиненні посвідчення договору його купівлі – продажу та перелік документів, що підтверджують цей факт (п.п. 1.2 п. 1 гл. 2 розд. II Порядку). При цьому безпосередньо власник визначає, який саме із визначених законом документів (наприклад, договір дарування чи свідоцтво про право власності) має бути поданий (або, у разі необхідності, витребуваний нотаріусом в іншої особи) як доказ, бо підстави набуття ним свого часу права власності могли бути різними і про це відомо саме йому, а не нотаріусу.

Специфіка таких елементів доказування як вказівка на факти та визначення доказів визначається безспірністю нотаріального провадження та відсутністю у ньому змагальних засад. Внаслідок зазначених обставин предмет доказування та склад доказів у нотаріальному процесі формують не стільки твердження заінтересованих учасників нотаріальної дії, а, переважно, безпосередньо закон. Визначення факту здійснюється з метою формування предмету доказування як сукупності підстав вчинення нотаріальної дії і може відбуватися як через твердження про ці факти (чи їх відсутність) заінтересованих учасників нотаріальної дії, так і через розумову діяльність нотаріуса, що має наслідком поінформування про необхідність встановлення цих фактів вищезазначених суб'єктів нотаріальної дії. Визначення доказу означає наведення обставини, які він здатний підтвердити, надання опису засобу доказування та встановлення місця, особи, адреси, звідки він може бути отриманий.

Більше того, невиконання нотаріусом обов'язку встановлення факту, що перебуває у предметі доказування конкретної нотаріальної справи, тягне за собою визнання дій нотаріуса незаконними та втрату їх чинності, саме тому нотаріальне законодавство передбачає можливість перевірки наявності (відсутності) юридичного факту через активні дії нотаріуса щодо збирання доказів, про що зазначалося у літературі [4, с. 81]. Наприклад, у судовій справі за позовом ОСОБА_1 до приватного нотаріуса Дніпровського міського нотаріального округу, ОСОБА_2 про визнання незаконною постанови та зобов'язання вчинити певні дії позивач обґрунтовував свої вимоги, зокрема, тим, що при відкритті спадкової справи за заявою іншого спадкоємця нотаріус порушила вимоги закону в частині обов'язкового надання довідки про місце відкриття спадщини. Під час судового розгляду суд дослідив цю підставу позову і встановив, що на виконання ст. 69 Закону України «Про нотаріат», пункту 4.14 Порядку місце відкриття спадщини перевірено приватним нотаріусом. Так, зі спадкової справи вбачається, що нотаріусом зроблено запит до департаменту адміністративних послуг та дозвільних процедур Дніпропетровської міської Ради про надання відомостей про проживаючих (зареєстрованих) осіб за адресою: АДРЕСА_2. Згідно відповіді на запит приватного нотаріуса спадкодавець була зареєстрована за адресою: АДРЕСА_2 з 20 серпня 1974 року до дня смерті ІНФОРМАЦІЯ_1. Інші зареєстровані особи за вказаною адресою відсутні [8].

Особливість формування предмету доказування у нотаріальній справі полягає, подекуди, і у певній встановленій законом обумовленості включення факту до предмету доказування вказівкою на його докази. Йдеться про те, що у правилах Порядку непоодинокі випадки, коли визначення факту, що увійде до предмету доказування, відбувається через посилання на необхідність дослідження певних доказів. Попри те, що докази представляють собою не факти, а відомості (інформацію) про факти і з цієї причини не входять до предмету доказування, у нотаріальному процесі вказівка на факт, що перебуває у предметі доказування, доволі часто здійснюється через визначення доказу.

До прикладу, відповідно до п.п. 2.3 п. 2 гл. 16 розд. II Порядку вчинення виконавчого напису в разі порушення основного зобов'язання та (або) умов іпотечного договору здійснюється нотаріусом після спливу тридцяти днів з моменту надісланих іпотекодержателем

повідомлень – письмової вимоги про усунення порушень іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця. А згідно з п.п. 2.4 п. 2 гл. 16 Розд. II Порядку вчинення виконавчого напису за заявою одного з іпотекодержателів здійснюється нотаріусом після спливу десяти днів з дня одержання іншими іпотекодержателями письмового повідомлення про звернення стягнення на предмет іпотеки. Відповідно до наведених правил до предмету доказування вчинення виконавчого напису входять і факти поінформування учасників матеріально-правових відносин, з яких випливає право вимоги кредитора, про необхідність усунення порушень або звернення стягнення на предмет іпотеки.

Проявом такої ситуації є Постанова Запорізького апеляційного суду від 8 листопада 2022 р. у цивільній справі за апеляційною скаргою ОСОБА_1 в особі представника ОСОБА_2 на рішення Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 3 травня 2022 р. у справі за позовом ОСОБА_1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Фінансова Компанія Центр фінансових рішень», треті особи приватний виконавець виконавчого округу Запорізької області, приватний нотаріус Львівського міського нотаріального округу, про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. Задовольняючи апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, яким у задоволенні позову було відмовлено, апеляційний суд, зокрема, виходив з наступного. Безспірність заборгованості чи іншої відповідальності боржника – це обов'язкова умова вчинення нотаріусом виконавчого напису (стаття 88 Закону України «Про нотаріат»). Однак характер правового регулювання цього питання дає підстави для висновку про те, що безспірність заборгованості чи іншої відповідальності боржника для нотаріуса підтверджується формальними ознаками – наданими стягувачем документами згідно з Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів.

Захист прав боржника у процесі вчинення нотаріусом виконавчого напису відбувається у спосіб, передбачений підпунктом 2.3 пункту 2 Глави 16 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій, – шляхом надіслання іпотекодержателем повідомлень – письмової вимоги про усунення порушень іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця. В матеріалах справи відсутні належні та допустимі докази, що при вчиненні напису нотаріус отримував від фінансової компанії (позивача) первинні бухгалтерські документи щодо видачі кредиту та здійснення його часткового погашення (квитанції, платіжні доручення, меморіальні ордери, розписки, чеки тощо), тому у нотаріуса були відсутні підстави вважати, що розмір заборгованості перед банком, суми штрафних санкцій та процентів, зазначені у напис, і є безспірними. Ознакою безспірності вимоги є відсутність заперечень боржника щодо заборгованості та її розрахунку, а також відсутності будь-яких суперечностей у поданих документах. На підтвердження заборгованості нотаріусу мають бути подані документи, що свідчать про визнання боржником вимог кредитора. Тобто нотаріус повинен упевнитися в розумінні боржником пред'явлених для нього вимоги та визнання їх. Документом, що підтверджує такий факт, є отримання боржником вимоги стягувача з підписом боржника про його отримання. Проте документи, на підставі яких було вчинено виконавчий напис, не містять доказів обізнаності ОСОБА_1 з вимогою Товариства з обмеженою відповідальністю «Фінансова Компанія Центр фінансових рішень» про сплату заборгованості за кредитним договором [9].

Також, наприклад, правилами п.п. 4.12 п. 4 гл. 10 розд. II Порядку визначено, що свідочтво про право на спадщину видається за наявності у спадковій справі всіх необхідних документів. Роз'яснення щодо того, які саме документи є необхідними для вчинення конкретної нотаріальної дії, а, отже, для встановлення певного факту, має надати нотаріус, зважаючи на покладений на нього у абз. 3 ст. 5 Закону обов'язок сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду. Отже, специфічним для формування предмету доказування у нотаріальному процесі є нерозривний зв'язок таких елементів доказування як вказівка на факти та визначення доказу.

Виняток з загальних правил формування предмету доказування та забезпечення його доказовим матеріалом складають нотаріальні дії щодо посвідчення нотаріусом фактів, в існуванні яких можна переконатися особисто внаслідок того, що вони відбуваються тепер, а не в минулому (поза межами нотаріального провадження). У таких випадках виключається необхідність дослідження доказів, а отже, і їх визначення. Прикладами зазначеного можуть бути правила статей 80, 81 Закону. Практично за загальновизнаною термінологією процесуального права тут йдеться про факти, що не потребують доказування.

До прикладу, під час посвідчення нотаріусом факту перебування особи у певному місці докази на підтвердження цього факту не подаються, оскільки нотаріус переконується у цьому факті безпосередньо і наочно, що не виключає використання письмового доказу – документа, що подається для встановлення особи, за зверненням якої вчинюється ця нотаріальна дія. У випадку ж посвідчення цього факту щодо малолітньої особи нотаріусу також мають бути подані документи на підтвердження особи батьків, що є ініціаторами вчинення такої нотаріальної дії, та факту родинних стосунків між батьками та дитиною.

У процесуальній літературі висловлено твердження, що в предмет доказування у цивільних судових справах, крім підстав позову та заперечень проти позову, входять обставини, які мають значення для справи, але не потребують доказування [10, с. 79]. Вважаємо, що зазначене правило діє і у нотаріальному процесі, тому не можна погодитися з твердженням Білозерської Є.І. про те, що у даному випадку традиційного предмета доказування немає [11, с. 41].

По-перше, у нотаріальному процесі взагалі немає так званого «традиційного» предмету доказування, він є специфічною правовою категорією, що відбиває особливості нотаріальної процесуальної форми і, вочевидь, має специфіку стосовно предмету доказування у традиційних юридичних процесах, зокрема, у цивільному. По-друге, не можна звільнити від доказування факт, який не треба встановлювати, тобто, звільнення від обов'язку збирання чи подання доказів на підтвердження факту не означає, що його не треба встановлювати, а отже, і включати до предмету доказування. По-третє, послідовно спочатку визначається коло фактів, що складають предмет доказування, а вже потім розподіляються обов'язки їх доказування чи звільнення від доказування. По-четверте, у предметі доказування даної нотаріальної дії, будуть, як показано вище, не тільки факти, в яких можна переконатися наочно, а й інші факти, що мають юридичне значення для вчинення нотаріальної дії.

Саме останній аргумент дозволяє висувати про ще одну особливість формування предмету доказування: попри те, що предмети доказування у нотаріальних справах є різними за складом, бо зумовлюються особливостями тієї чи іншої нотаріальної дії, до їх складу неминуче будуть входити і однакові факти, встановлення яких зумовлено обов'язком нотаріуса дотримуватися загальних правил вчинення нотаріальних дій незалежно від їх виду, наприклад, визначення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб і перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, перевірка повноважень представника фізичної або юридичної особи (ст. 44 Закону), факт сплати до бюджету податку з доходів фізичних осіб (абз. 1 ст. 2 Закону), установа особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (ст. 43 Закону), оплата нотаріальної дії (ст. 42 Закону) тощо.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє висувати, що доказова діяльність у нотаріальному провадженні здійснюється за особливими правилами, які розповсюджуються й на зміст та порядок формування предмету доказування, що має суттєві відмінності від подібних правил у цивільному процесі внаслідок безспірного характеру нотаріальної діяльності.

Предметом доказування у нотаріальному процесі є сукупність юридичних фактів, встановлення і перевірка яких необхідні для вчинення конкретної нотаріальної дії.

Чинниками формування складу предмету доказування є положення матеріального та процесуального закону, а також твердження заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії та їх представників.

Визначення факту, що входить до предмету доказування, в законі, безумовно, має переважне значення, адже твердження заінтересованих осіб мають ґрунтуватися саме на положеннях закону, перебувати в межах гіпотези та диспозиції відповідних норм, що підлягатимуть застосуванню при вчиненні конкретної нотаріальної дії. До складу предмету доказування увійдуть і, відповідно, підлягати доказуванню (встановленню) будуть юридичні факти, обрані заінтересованими особами з кола тих, що закріплені у законодавстві. При цьому факти, що звільняються від доказування, перебувають у складі предмету доказування.

При цьому особливість правил визначення фактів та вказівки на докази у нотаріальному процесі полягає у тому, що нотаріус не тільки має обов'язок визначати факти, що увійдуть до предмету доказування, та докази на їх підтвердження, але ще й зобов'язаний поінформувати про це заінтересованих осіб.

Доказова діяльність у нотаріальному процесі тісно взаємопов'язана, а в деяких випадках і обумовлена реалізацією роз'яснювальних повноважень нотаріуса через необхідність виконання ним функцій контролю за законністю вчинюваних дій та сприяння фізичним та юридичним особам у реалізації їх прав.

При визначенні предмету доказування нотаріусу слід враховувати, що деякі факти, що підлягають встановленню, визначаються у законі опосередковано: через посилання на обов'язок нотаріуса досліджувати певні докази на їх підтвердження.

Невстановлення нотаріусом факту, що перебуває у складі предмету доказування, є підставою для визнання дій нотаріуса незаконними та втрати чинності відповідного нотаріального акту, саме тому нотаріальне законодавство передбачає можливість перевірки наявності (відсутності) юридичного факту через активні дії нотаріуса щодо самостійного збирання доказів.

Зазначене дозволяє висувати про нерозривний і досить специфічний зв'язок у нотаріальному процесі таких елементів доказування як вказівка на факт та визначення доказу, що не скасовує того факту, що докази не входять до складу предмету доказування.

Зміст предмету доказування в цілому буде різним залежно від виду нотаріальної дії (як, власне, він різний і у всіх судових справах залежно від предмету та підстав позову), але в його складі також є факти, встановлення яких передбачено обов'язками нотаріуса виконувати загальні правила вчинення нотаріальних дій і не залежить від їх виду.

Список використаних джерел:

1. Білозерська Є.І. Докази та доказування у нотаріальному процесі : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2013. 21 с.
2. Баранкова В.В. Доказування в нотаріальному процесі. *Проблеми законності*. 2000. № 42. С. 94–100.
3. Фурса С.Я. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посібник. Київ. 2012. 920 с.
4. Бондарєва М.В., Василина Н.В. Належність та допустимість доказів у нотаріальному процесі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 7. С. 76–77
5. Серветник А.Г. Предмет доказування у нотаріальному провадженні з вчинення виконавчого напису. *Право і суспільство*. 2018. № 3. Ч. 2. С. 83–91.
6. Мельник І.С. Процесуальні особливості вчинення виконавчих написів за нотаріально-посвідченими правочинами. *Наше право*. 2013. № 10. С. 155–160.
7. Постанова Запорізького апеляційного суду від 24 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93614037>
8. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 13 жовтня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92214254>
9. Постанова Запорізького апеляційного суду від 8 листопада 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107374045>
10. Фурса С. Я. Адвокат у цивільному процесі : наук.-практ. посібник. Київ. 2006. 448 с.
11. Білозерська Є.І. Предмет доказування у нотаріальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 10. С. 40–43.

ГЛИНЯНА К. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.122:364.4-053.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.11>**ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ
«ЗАХИСТ» ТА «ОХОРОНА» ПРАВ ДИТИНИ**

На сучасному етапі розвитку України, виникла реальна потреба для виникнення нового відношення до цілої низки понять і категорій, що відповідають новому витку в удосконаленні цивільного і сімейного права.

Інтереси дітей, реально існуючі соціальні явища і їх правовий захист повинні здійснюватися в залежності від характеру існуючого інтересу дитини, при цьому необхідне існування загальної зацікавленості в його найбільш доцільному задоволенні.

Вирішення даної проблеми багато в чому залежить від менталітету суспільства, можливо, саме з цим фактором пов'язано неприйняття багатьох «європейських цінностей», зокрема тих, які безпосередньо пов'язані із захистом інтересів дитини.

Диференційований підхід до таких понять як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, які стосуються насамперед для того, щоб у законодавця було чітке уявлення про те, про що саме йдеться, і наскільки в тому чи іншому випадку є необхідність конкретно в правовому захисті.

Протягом багатьох десятиліть існувала ситуація, коли величезна кількість соціальних, економічних факторів, що впливають на розвиток дитини, тісно взаємодіяли з нормами цивільного права і були націлені на одну і ту же мету – захист прав дитини, проте формулювання цієї мети було занадто абстрактним, лише в загальному вигляді.

У цих умовах закріплення в законодавстві України, особливо в Сімейному кодексі, поняття «захист прав та інтересів дитини» це не просто використання традиційного поняття «захист прав і законних інтересів дитини», а введення в правовий обіг поняття, наповненого новим змістом, і вимагає свого законодавчого закріплення як юридичного терміну, в якому в змістовному плані були б враховані всі основні специфічні аспекти захисту прав та інтересів дитини.

Ключові слова: *правовий захист, правова охорона, держава, сім'я, правове регулювання, гарантії, захист прав дитини, приватна особа, шлюб.*

Glinyana K. M. Definition and correlation of the concepts of “protection” and “protection” of children’s rights

At the current stage of Ukraine’s development, there is a real need for a new approach to a number of concepts and categories that correspond to a new round in the improvement of civil and family law.

Children’s interests, actual social phenomena and their legal protection must be carried out depending on the nature of the child’s existing interest, while the existence of a general interest in its most expedient satisfaction is necessary.

The solution to this problem largely depends on the mentality of the society, perhaps the rejection of many “European values”, in particular those directly related to the protection of the child’s interests, is connected with this factor.

A differentiated approach to such concepts as “legal protection” and “legal protection” of a child, which are primarily concerned with ensuring that the legislator has a clear idea of what exactly it is about, and how much legal protection is specifically needed in this or that case.

For many decades, there was a situation when a huge number of social and economic factors affecting the development of the child closely interacted with the norms of civil law and were aimed at the same goal - the protection of the rights of the child, but the formulation of this goal was too abstract, only in in general.

In these conditions, the concept of “protection of the rights and interests of the child” is not simply used in the legislation of Ukraine, especially in the Family Code, but rather the introduction into legal circulation of a concept filled with new content and requires its own legislative consolidation as a legal term, in which all the main specific aspects of protecting the rights and interests of the child would be taken into account in a meaningful way.

Key words: *legal protection, state, family, legal regulation, guarantees, protection of children's rights, private person, marriage.*

Постановка проблеми. Ставши суб’єктом міжнародного права, Україна робить усе можливе для того, аби бути рівноправним членом світової спільноти, і одним із кроків у цьому напрямку є приведення норм національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права про права та свободи людини, громадянина, а також наближення рівня життя свого народу до рівня загальноєвропейських стандартів. Згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року, сім’я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства та держави (ст. 23). Проблема забезпечення прав дитини – одна з наболілих проблем людства. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших осіб, піддатливістю до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих. Вони є однією з найменш захищених верств населення.

На сьогодні питання про правові аспекти захисту прав дитини набуло особливої актуальності. Протягом багатьох років турбота держави про дітей отримала свій розвиток в численних нормах цивільного та сімейного права, метою яких було здійснення державної охорони дітей. Соціально-економічна ситуація, що склалася в пострадянський період у країнах колишнього Радянського Союзу не обійшла стороною і Україну. Сьогодні ми зіткнулися з поглибленням протиріч різного характеру, які безпосередньо торкнулися охорони прав і законних інтересів неповнолітніх, загостренням проблеми їх соціальної адаптації. Нова правова реальність зажадала і нового ставлення до принципів, що визначають цивільно-правовий статус особистості взагалі й дитини зокрема [1, с. 417].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки в роботах сучасних юристів розглядалися різноманітні аспекти правового захисту дітей, багато з них не втратили своєї актуальності і в сучасних умовах, такі як проблеми формування та реалізація державної політики, щодо захисту цивільних прав дітей в Україні, в публікаціях таких авторів як М. М. Біленська, А. В. Дакал, К. Є. Дубовицька, Л. Кривачук, Є. М. Лібанова, Р. А. Майда-ник, Н. О. Опольська, Я. Ф. Радиш, проблемами захисту немайнових прав дитини за цивільним правом України займалися І. В. Жилінкова, О. Козак, Т. В. Лобанова, Є. А. Мухамедова, К. Е. Поджаренко, Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, дослідженням механізму міжнародного права, щодо захисту прав дітей стали предметом наукових праць О. І. Вінгловської, Н. М. Оніщенко О. Л. Львова, Л. Ю. Малюги, Д. Морісон, С. Л. Сунегіна та багатьох інших.

Мета статті полягає в тому що сьогодні постає нагальна потреба у визначні та обґрунтуванні сучасних поглядів щодо таких основних категорій як «правовий захист» і «правова охорона» дитини.

Виклад основного матеріалу. Термінологічна адекватність використовуваних певних понять, в даному випадку мова йде про таких як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, лежить в основі професійної компетентності, що дозволяє більш чітко розмежувати ці поняття як в теоретичному так і в практичному аспектах.

У контексті нашого дослідження це положення має особливе значення і перш за все для створення законодавчої бази, яка була б не декларативною, а заснованою на специфіці, як правового так і соціального статусів дітей в рамках цивільного права.

Аналіз сучасної юридичної літератури, в першу чергу, вітчизняної дає можливість зробити висновок про те, що єдиної точки зору про тотожність або нетотожність даних понять немає, але оскільки в рамках функціонування, вони, по суті справи, виконують основні функції права – регулятивну й охоронну, то, безумовно, не можуть розглядатися як суміжні категорії.

Ми дотримуємося точки зору, заснованої на необхідності розмежування цих близьких, але нетотожних термінів.

При розгляді понять «правовий захист» і «правова охорона» дитини, безумовно, не можемо торкнутися такого питання як обсяг і зміст даних термінів, що дозволило б розмежувати їх без шкоди можливості їх прагматичного застосування.

Надалі це дало б можливість розібратися і в такому понятті як «самозахист», з огляду на те, що мова йде про певну специфіку правозастосування даного поняття, пов'язаної з цілою низкою обставин і, насамперед, таких як вік, психологічний стан, рівень соціалізації, тощо.

Дефініції досліджуваних нами понять, як, втім і будь-яких інших, передбачає, перш за все, їх точність і однозначність, навіть за умови, якщо за низкою ознак вони можуть бути тотожними.

Академічний тлумачний словник української мови надає наступні тлумачення: «захист – дія за значенням захищати, захистити та захищатися, захиститися...; заступництво, охорона, підтримка, брати під захист – заступатися за кого, що-небудь, захищати від посягань, нападу і т. ін.»; «охорона, дія за значенням охороняти, спеціальна служба, що охороняє» [2 с. 824].

У вітчизняній юриспруденції вживається також таке слово, як термінопоняття, отже, правові поняття структурно і змістовно виражаються в мовних формах визначення, судження, згорнутого судження, тощо. Використовуючи семантичні та синтаксичні характеристики правових понять, можна виявити їх співвідносність з фактами та висновками – двома найважливішими компонентами їх структури [3, с. 94].

Питання про розмежування досліджуваних нами понять з точки зору «співвідносити з фактами та висновками» дуже важливий, оскільки в різні часові періоди вітчизняної історії, в цілому, і історії правої думки, зокрема, не завжди це положення знаходило свій відбиток, особливо в законодавчій практиці, коли, наприклад, ті чи інші висновки робилися, поза конкретних фактів, що вільно або мимоволі призводили до можливості підміни понять.

Складність розмежування таких термінів, як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, полягає ще й у тому, що, по суті справи, ніколи в юридичній літературі не піднімалося питання про визначення меж їх використання як в теорії, так і на практиці.

На наш погляд, алгоритм дослідження даних понять може бути наступним: 1) початковий етап, на якому ще неможливо охопити всі аспекти розробки, і тим більше запропонувати по ним апробовані результати, оскільки вони розглядаються в суто певному ракурсі, а саме – правовий захист і охорону прав дитини; 2) визначення основних підходів, з пропозицією можливих конкретних варіантів; 3) розгляд їх співвідношення не тільки з точки зору подібності, аналогії, але можливості кореляції в залежності від конкретного етапу дослідження.

Слід звернути увагу і на такий важливий фактор, як розв'язання термінологічної проблеми, тільки в контексті їх соціальної обумовленості.

Ми неодноразово стикаємося з тим, що будь-які проблеми пов'язані з необхідністю захисту і охорони прав дитини в законодавчому плані, вирішуються з використанням традиційних понять, оскільки власного термінологічного і класифікаційного апарату, заснованого на істотній специфіці будь-якого питання, пов'язаного з проблемою реалізації прав дитини поки не існує.

Однак, слід визнати, що це досить складна проблема, оскільки кожен раз виникає питання, а чи потрібно це робити там, де з цим справляються традиційні поняття, тому ми вважаємо, що така необхідність виникає тільки в тому випадку, коли мова може йти про їх змістовності, того чи іншого тлумачення, чи обмеженості, коли виникає потреба дещо іншого підходу до традиційних понять в умовах нової правової реальності, а також нових підходів до її сприйняття.

З усього вищесказаного ми можемо зробити наступні висновки: на початковому етапі дослідження, втім як і на наступних, ми повинні в повній мірі, скористатися тим, що запропонована нами методологія, заснована на синергетичному підході дає нам можливість використання необмеженого числа напрямків дослідження, однак ця «комплексність» логічно завжди повинна бути спрямована на облік оцінки потреб та інтересів дитини.

Як ми вже відзначали вище, оскільки на початковому етапі неможливо охопити всі аспекти даної проблеми, ґрунтуючись на будь-яких апробованих результатах, то безумовно, в першу чергу, необхідно з'ясувати наскільки специфіка дослідження саме прав дитини впливає з того, що ми можемо говорити про специфічність понять «правовий захист» і «правова охорона» дитини.

На наш погляд, це пов'язано перш за все з тим, що в практиці законотворчості величезну роль грає необхідність однозначності юридичного терміну, оскільки не поняття, а саме юридичний термін функціонує в контексті правових актів.

Семантична однозначність даних термінів протягом багатьох років приводила до їх ототожнення, але якщо ми говорили про специфіку використання в рамках дослідження прав дитини, то звичайно, необхідно розмежувати їх правовий зміст. І тут можемо перейти до другого етапу – визначення основних підходів, з пропозицією конкретних варіантів; для цього ми могли б говорити про однозначності тих чи інших юридичних термінів, але повинні повністю відповідати змісту правового поняття, яке, у свою чергу, має бути достатньо однозначним, інакше кажучи, наповнене точним смисловим визначенням, і хоча це досить складний і тривалий процес (оскільки вимагає всебічного підходу з позиції різних дисциплін), він є необхідним етапом дослідження.

У цьому плані питання про смислове визначення досліджуваних понять набуває особливого значення, наприклад, емоційно – смислове відношення до понять «захист» і «охорона» прав дитини, засноване на традиційному досвіді їх сприйняття і використання в нормах цивільного права України має істотну відмінність.

Однак, коли ми говоримо про захист і охорону прав дитини з урахуванням потреб і інтересів, і якщо навіть за багатьма ознаками вони і можуть бути тотожними, то все ж ми говоримо про різні поняття, оскільки навіть в найзагальніших питаннях, таких як захист інтересів в сім'ї, колективі, охорони основних, вже закріплених в законодавчих актах права, ми не можемо орієнтуватися тільки на те, як ці юридичні терміни використовуються в Цивільному кодексі України при визначенні захисту цивільних прав та інтересів особистості (гл. 3 ст. 5).

Оскільки, під захистом розуміється «встановлені законом вид і міра можливого впливу на суспільні відносини, що зазнала протиправний вплив, з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Визначення такої поведінки через право (можливість) або через обов'язок залежить від суб'єкта здійснення такої діяльності, а також волевиявлення учасника цивільних правовідносин, права якого піддавалися несприятливого вплив [4, с. 42].

У Сімейному кодексі України, а також в Законі України «Про охорону дитинства» [5] не міститься деталізація потреб і інтересів дитини з точки зору психологічних аспектів її розвитку в залежності від віку і засвоєння їм соціального досвіду.

У зміст поняття «соціальний досвід» не входить тільки набуття дитиною певних знань будь-яких навичок, оскільки це складний і тривалий процес, що охоплює і такий фактор як формування основних потреб, що формуються в ході взаємодії з навколишнім світом.

На даному етапі розвитку дитини необхідне формування такого захисного механізму, який би в повній мірі, допоміг уникнути внутрішнього конфлікту, оскільки у неї поступово розвивається інтерес до власного внутрішнього життя, і в залежності від віку до неї приходить усвідомлення суперечливості своїх потреб, які самостійно вона не може усунути, тому що не розуміє природу їх виникнення, яка досить часто безпосередньо пов'язана з етапами кризи, пов'язаного з віковими змінами.

На нашу думку, саме в такі періоди розвитку, захист прав дитини, а в разі необхідності, правовий захист прав та інтересів, не може ґрунтуватися тільки на тих визначеннях захисту прав і охоронюваних законів інтересів, які закріплені законодавством України.

По-перше, тому що, в конкретному розумінні наші «захисти прав дитини», поняття «захист прав», як в цілому, так і зокрема, набагато ширше як за змістом, так і за обсягом тим поняттям, яке є в законодавстві України, оскільки реалізація справжніх потреб і інтересів дитини залежить від цілих факторів, які можуть задовольнятися не тільки правовими засобами, а й за допомогою моральних, економічних та інших цінностей, заснованих на оцінці нервово-психологічного стану дитини.

В даному контексті, на наш погляд, введення в законодавство понять, що дозволяють в повній мірі захищати права дитини будуть, в будь-якому випадку, мати оцінювальний характер, з точки зору наскільки вони доцільні, інакше кажучи, прагматично виправдані.

У вітчизняній філософській літературі проблема цінностей аналізується від початку 60-х років ХХ ст. Але і досі в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних аксіологів не має однозначного трактування поняття «цінності» і сьогодні їх існує понад сто.

Більшість вчених звертають увагу на те, що будь-яка людина (а тим більше дитина), зі всієї сукупності психічних аспектів, акцентує увагу саме на оцінюванні того чи іншого явища, поведінки людей, з якими спілкується, причому емоційне і раціональне сприйняття буде залежати від психологічного стану.

Найважче в Україні на сьогоднішній день соціально-економічна і політична обстановка, створила певну систему цінностей, в якій розривається і формується дитина, як особистість, і яка далеко не завжди відповідає всім вимогам її нормальної соціалізації.

У цих умовах закріплення в законодавстві України, особливо в Сімейному кодексі, поняття «захист прав та інтересів дитини» це не просто використання традиційного поняття «захист прав і законних інтересів дитини», а введення в правовий обіг поняття, наповненого новим змістом, і вимагає свого законодавчого закріплення як юридичного терміну, в якому в змістовному плані були враховані всі основні специфічні аспекти захисту прав та інтересів дитини.

По-друге, тому, що в конкретному розумінні нами цих понять, беручи до уваги, те, що при дослідженні прав дитини ми неодноразово зіштовхуємося з тим, що не будь-які інтереси та потреби є правовими, а тільки ті, які визначені в законодавстві, то цілком природно багато з них не можуть бути реалізовані. І саме в цих випадках, на наш погляд, і необхідний їх захист зацікавленими в цьому особами – членами сім'ї, вихователями, викладачами та просто приватними особами, не обов'язково при наявності певної кваліфікації.

Однак, як показує практика, здійснення такого захисту рано чи пізно потребуватиме її законодавчого закріплення і класифікації як в цивільному праві України, і особливо, з граничним ступенем однозначного розуміння в Сімейному кодексі України, оскільки саме там термін «захист» винесено як необхідний тільки у другому розділі – Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів, де сказано, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу [гл. 2, § 18 (1)].

У нашому дослідженні ми вже звертали увагу на те, що цілком можливе існування правових за змістом, але не охоронюваних законом інтересів, для розуміння захисту прав дитини це положення має особливе значення, оскільки іноді ці інтереси в повній мірі забезпечуються моральними нормами, але з певного віку (на цьому питанні ми надалі зупинимося більш детально) вона повинна не тільки зрозуміти, а й прийняти той факт, що багато з її потреб мають протиправний характер і не можуть бути задоволені.

Наприклад, таке цілком реальне і практичне питання про забезпечення кожної дитини комп'ютером, хоча б шкільного віку, є не просто потребою, а й необхідністю, при переході на дистанційне навчання або при складанні зовнішнього тестування.

З цілком зрозумілих причин не держава, ні тим більше, деякі батьки, неспроможні його придбати, а це вже порушення законного права дитини на отримання освіти.

Отже, в таких випадках, в спеціальних фракціях Верховної Ради, можуть бути прийняті підзаконні акти із зазначенням деяких осіб, що відповідають за їх реалізацію.

Висновки. Можемо стверджувати що ситуація, яка на сьогодні існує у світі, так і в Україні, вносить свої корективи, і діти можуть її сприймати тільки в інтерпретації дорослих, отже, виникає потреба в пошуку її донесення саме до дітей, оскільки поки що ніхто не в змозі передбачити психологічних наслідків як для дітей так і для дорослого населення.

Отже, і тут ми цілком усвідомлено говоримо саме про правовий захист дітей, а не охорону, оскільки в даному випадку поняття «захист», «правовий захист» має набагато широкій зміст.

Грунтуючись на тому, що дане поняття розглядається в логіці, ми цілком можемо скористатися цим і в нашому дослідженні, а саме, тому що найважливіші характеристики слова, його обсяг і зміст пов'язані зі значенням і сенсом, отже, саме сенс (сигніфікат) показує, яка інформація міститься в слові. При цьому значення і сенс (обсяг і зміст в поняттях можуть співвідноситись по-різному).

Так деякі поняття мають одне і теж значення, але висловлюють різний зміст. Деякі поняття, якщо вони не позначають ні одні з реальних предметів або явищ, можуть мати тільки сенс (оскільки мислимо ми в рамках конкретних образів «образне мислення», але не має значення... Отже, елементи логічної структури поняття безпосередньо пов'язані з елементами логічної характеристики слова та самого предмета, про який складено дане поняття. Це необхідно враховувати при використанні різних видів понять в реальному розумовому процесі.

Список використаних джерел:

1. Глиняна К. М. Проблеми реформування законодавства у сфері охорони дитинства. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 417–420.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. К.: Наукова думка, Т. 3, С. 379; Т. 5. С. 824.
3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс. 2012. 492 с.
4. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р.: наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитоновна Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.
5. Закон України «Про охорону дитинства». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30, ст. 142.

ЛАНТУХ Я. В.,
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 347.921
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.12>

СИСТЕМА ПРОЦЕДУР ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ, СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття присвячена систематизація процедур захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства, надання на цій основі авторських пропозицій щодо вирішення окремих актуальних проблемних питань. Процедури захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства доцільно систематизувати на три групи: процедури попереднього судового контролю; процедури подальшого судового контролю; процедури розгляду позову про відшкодування шкоди, завданої неправомірними актами виконавця. Недоцільно окремо визначати нормативно наслідки неналежного оформлення подання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, оскільки розгляд такого подання відбувається із дотриманням загальних положень процесуальної форми, а отже у таких випадках підлягають застосуванню положення щодо повернення позовної заяви. Визначення відстрочки виконання рішення як підстави для зупинення виконавчого провадження призводитиме до його невинновданого затягування, а отже не відповідає принципу розумності строків виконавчого провадження, Тому окремі наукові позиції, у яких відстоюється необхідність внесення відповідних змін до законодавства, потребують додаткового обґрунтування. Оскільки похідні вимоги, як правило, розглядаються судами тієї ж самої юрисдикції, що й основні вимоги, то справи про визнання незаконними та скасування постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору та про розмір мінімальних витрат виконавчого провадження та водночас про відшкодування шкоди, завданої такими актами державного виконавця, мають належати до юрисдикції адміністративних судів. Якщо вимоги про відшкодування шкоди мають самостійний характер, вони мають розглядатись у порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: захист прав, виконавче провадження, цивільне судочинство, учасники виконавчого провадження, законні інтереси, судовий захист, правова охорона.

Lantukh Ya. V. System of procedures for protection of subjective rights, freedoms, legitimate interests of participants in executive proceedings in civil proceedings

The article is devoted to the systematization of the procedures for the protection of subjective rights, freedoms, and legitimate interests of the participants in the executive proceedings in the order of civil proceedings, providing on this basis the author's proposals for the solution of certain topical issues. Procedures for the protection of subjective rights, freedoms, and legitimate interests of participants in executive proceedings in civil proceedings should be systematized into three groups:

procedures of preliminary judicial control; procedures for further judicial control; procedures for consideration of a claim for compensation for damage caused by unlawful acts of the executor. It is impractical to separately determine the normative consequences of improper filing of an application for a temporary restriction on the right to leave Ukraine, since consideration of such an application takes place in compliance with the general provisions of the procedural form, and therefore in such cases the provisions on the return of the claim statement are subject to application. Determining the postponement of the execution of the decision as a reason for stopping the executive proceedings will lead to its unjustified prolongation, and therefore does not correspond to the principle of reasonableness of the terms of the executive proceedings. Therefore, certain scientific positions, which advocate the need to make appropriate changes to the legislation, require additional justification. Since derivative claims are, as a rule, considered by courts of the same jurisdiction as the main claims, cases of recognition as illegal and annulment of decisions of the state bailiff on the collection of enforcement fees and the amount of minimum costs of enforcement proceedings and at the same time on compensation for damage caused by such acts of the state executor, should belong to the jurisdiction of administrative courts. If the claims for damages are of an independent nature, they should be considered in civil proceedings.

Key words: *protection of rights, executive proceedings, civil proceedings, participants in executive proceedings, legal interests, judicial protection, legal protection.*

Вступ. Захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства не можна назвати достатньо ефективним, про що свідчить значна кількість задоволених чи частково задоволених скарг на судові ухвали та постанови з питань виконавчого провадження. Водночас, забезпечення ефективної системи захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства потребує узагальнення актуальних процедур такого захисту.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація процедур захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства, надання на цій основі авторських пропозицій щодо вирішення окремих актуальних проблемних питань.

Огляд наукових досліджень. Найближчим до досліджуваної тематики є робота В.М. Прутуляка (Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах, 2016 р.) [1, с. 90]. Окремі питання діяльності суб'єктів виконання судових рішень та захисту прав учасників виконавчого провадження отримують увагу у поодиноких публікаціях (див, наприклад, М.Є. Кисельов (Поняття, мета і принципи адміністративно-правового регулювання діяльності приватних виконавців, 2020 р.) [2]. Втім, з моменту публікації цих здобутків минув значний проміжок часу, що зумовлює необхідність їх оновлення.

Результати дослідження. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах, присвячені у Розділі VI ЦПК України. Серед вказаних питань найбільшою мірою вплив суду, спрямований на сприяння належному виконанню судових рішень у цивільних справах проявляється під час вирішення судом питань про тимчасове обмеження у праві виїзду за кордон, як захід стимулювання виконання рішення суду; надання судом відстрочки і розстрочки, встановлення чи зміни способу і порядку виконання рішення суду [1, с. 90].

В узагальненні Верховного Суду України судової практики щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України було зроблено висновки, щодо неприпустимості обмеження виїзду з України у спосіб та порядок не передбачений чинним

законодавством. При розгляді цивільних справ суди не повинні отожднювати питання тимчасового обмеження боржників у праві виїзду за межі України із видами забезпечення позову.

Окремо наголошується на правильності судової практики, коли судом неналежно оформлене подання залишається без руху та надається строк для усунення недоліків. У разі не усунення недоліків, таке подання повертається. У зв'язку із цим у юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо закріплення зазначеного правила у ЦПК України: «У разі неналежного оформлення подання державного виконавця про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, суд залишає неналежно оформлене подання без руху. Суд надає строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання державним виконавцем ухвали. Якщо державний виконавець не виправить недоліки визначені ухвалою суду у встановлений строк суддею строк подання вважається неподаним і повертається державному виконавцеві» [1, с. 93, 95–96; 3].

Оцінюючи таку пропозицію, варто вказати про єдність процесуальної форми розгляду цивільних справ, а отже варто підтримати актуальну практику щодо застосовності у таких випадках положень ст. 185 ЦПК України. Вказане свідчить про недоцільність внесення таких змін.

До процесуальних дій, вчинюваних судом та спрямованих на сприяння належному виконанню судових рішень віднесено також розгляд справ щодо надання особі відстрочки або розстрочки виконання. Також до повноважень суду віднесено правомочність вирішення питання про встановлення способу і порядку виконання рішення чи його зміну. Виключно суд наділений повноваженнями щодо вирішення питань відносно обставин, які роблять неможливим, перешкоджають або ускладнюють примусове виконання судових рішень. До таких питань зокрема відносяться: відстрочка, розстрочка виконання рішення, зміна чи встановлення способу і порядку виконання рішення [1, с. 112].

Законодавство не містить вичерпного переліку підстав розгляду судом клопотання про відстрочку або розстрочку виконання (у ЦПК України такими вказуються хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність коштів на рахунку, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо), тому відстрочка чи розстрочка виконання може надаватись при встановленні будь-якої поважної, на думку суду, обставини. Без сумніву відстрочка, розстрочка надається у виняткових випадках і в «розумних межах».

У юридичній літературі висловлюються пропозиції, що у разі відстрочки виконання варто закріпити на законодавчому рівні, що у разі надання судом відстрочки виконавче провадження підлягає зупиненню та встановленню заборони на вчинення всіх без винятку виконавчих дій за виконавчим провадженням. Наприклад, виконавець не має права протягом часу дії відстрочки накладати арешт на майно боржника, проте він має можливість продовжити збір відомостей про майновий стан боржника (робити запити в банки, податкові органи тощо). Вважається, що сенс відстрочки полягає у припиненні на період її дії будь-яких дій з виконання рішення, в тому числі і щодо збирання інформації про боржника [1, с. 114–115].

Відповідно до ст. 38 Закону «Про виконавче провадження» [4] повне зупинення виконавчого провадження передбачається тільки у разі поновлення судом строку на апеляційне оскарження виконуваного рішення або у разі прийняття до розгляду апеляційної скарги. Крім того, не вбачається підстав вважати, що права сторін виконавчого провадження чи інших заінтересованих осіб порушуватимуться діями виконавця щодо збору інформації про боржника чи іншими діями, необхідними для повного та своєчасного виконання рішення.

Контрольні повноваження, якими наділений суд, відносно законності рішень і дій державного виконавця, здійснюються судом за розглядом скарг заінтересованих осіб. Визнання рішень, дій, бездіяльності державного виконавця у виконавчому провадженні незаконними – відноситься до виключної компетенції суду [1, с. 155].

Роль суду у виконавчому провадженні відповідно до законодавства України характеризується здійсненням ним попереднього і подальшого контролю (захисту). Попередній судовий захист полягає в тому, що суд дає санкцію (дозвіл) на вчинення процесуальної дії.

Подальший судовий захист полягає у здійсненні судом нагляду відносно вже вчиненої виконавчої дії і виражається, як правило, у розгляді судом скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця.

На відміну від судового контролю в інших сферах, судовий контроль за виконанням судових рішень спрямований не лише на забезпечення законності в державному управлінні та захист прав і законних інтересів осіб, а й на реальне виконання рішень суду, що є ефективною гарантією досягнення мети правосуддя, підвищення авторитету суду та судової влади в цілому. Таким чином, варто погодитись із висловлюваною в науковій літературі позицією, що судовий контроль за виконанням судових рішень варто розглядати як форму реалізації судової влади (у широкому розумінні), а також як систему передбачених процесуальним законом засобів [1, с. 160, 171–172].

Спірними предметом обговорення для суддів та науковців виявились юрисдикція скарг на постанови державного виконавця про стягнення витрат за проведення виконавчих дій та штрафу, виконавчого збору, а також у разі виконання цивільного позову, вирішеного в рамках кримінальної справи, і при зведеному виконавчому провадженні. Так, свого часу висловлювались різні позиції щодо того, до юрисдикції яких судів належать скарги на зазначені акти державного виконавця: суд, який ухвалив виконуване рішення чи адміністративний суд? Таким чином, існуючий порядок судового розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність дій державного виконавця чи іншої особи державної виконавчої служби в процесі виконавчого провадження, відповідно до якого вони розглядаються в загальних, господарських і адміністративних судах, в залежності від вказівки на це в законі, є ускладненим, що не сприяє ефективності правосуддя у зазначеній категорії справ [1, с. 169–170].

Окреслена проблематика зберігає актуальність і сьогодні. Так, частково задоволено касаційну скаргу на постанову апеляційного суду, ухвалу суду першої інстанції про закриття провадження у справі за скаргою, оскільки відповідна скарга має розглядатись у порядку адміністративного судочинства. Така позиція апеляційного суду та суду першої інстанції ґрунтувались на тому, що оскаржувана постанова начальника відділу ДВС прийнята після завершення виконавчого провадження, крім того – обґрунтована необхідністю вирішення питань про стягнення виконавчого збору та витрат виконавчого провадження. Суд касаційної інстанції, частково задовольняючи касаційну скаргу, вказав що оскаржувана постанова начальника відділу ДВС прийнята за результатами розгляду скарги на акт державного виконавця, що мав місце під час виконавчого провадження. Тому скарга на таку постанову має розглядатись у порядку цивільного судочинства. Щодо ж стягнення виконавчого збору та витрат виконавчого провадження, то касаційний суд вказав, що вказаною постановою не вирішуються зазначені питання, а тому вона не є постановою державного виконавця про стягнення виконавчого збору та витрат виконавчого провадження [5]. Цінність такої позиції – в уточненні визначення постановою державного виконавця про стягнення виконавчого збору та витрат виконавчого провадження як предмета юрисдикції адміністративних судів за рахунок відсіювання тих актів, які безпосередньо не присвячені вирішенню цих питань.

Врахування наукових здобутків щодо структури судового рішення, зокрема щодо таких його частин, як мотивувальна та резолютивна дозволяє зробити висновок, що у разі, якщо питання стягнення виконавчого збору та витрат виконавчого провадження є предметом уваги тільки у мотивувальній частині, для обґрунтування резолютивної частини то така постанова не повинна розглядатись як предмет юрисдикції адміністративного суду.

Заслуговує на увагу проблематика відшкодування шкоди, завданої неправомірними актами виконавця. Так, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду дійшла висновку, що в межах розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби суд не може розглядати питання про відшкодування моральної шкоди або інших збитків, приймаючи ухвалу, постановлену за результатами розгляду скарги, в порядку судового контролю за виконанням судових рішень. Проте в разі завдання шкоди неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю державного виконавця особа має право звернутися до суду з позовом про відшкодування шкоди,

завданої посадовою або службовою особою органу державної влади (статті 1174, 1166, 1167 ЦК України) [6]. Вказане надає підстави для виділення окремого виду досліджуваних процедур – які застосовуються при розгляді позову про відшкодування шкоди, завданої неправомірними актами державного виконавця.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. № 1403-VIII [7], приватний виконавець є особою, на яку у передбачених законодавством випадках *покладається* примусове виконання рішень. Таке формулювання дає підстави погодитись із висловлюваною у юридичній літературі позицією про правову природу повноважень приватного виконавця – це *делеговані* повноваження [2, с. 142]. Вказане надає підстави поширити зазначений вище висновок Об'єднаної палати й щодо діяльності приватних виконавців.

Висновки.

1. Процедури захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів учасників виконавчого провадження у порядку цивільного судочинства доцільно систематизувати на три групи: процедури попереднього судового контролю (р. 6 ЦПК України); процедури подальшого судового контролю (р. 7 ЦПК України); процедури розгляду позову про відшкодування шкоди, завданої неправомірними актами виконавця.

2. Недоцільно окремо визначати у ст. 441 ЦПК України наслідки неналежного оформлення подання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, оскільки розгляд такого подання відбувається із дотриманням загальних положень процесуальної форми, а отже у таких випадках підлягають застосуванню положення ст. 185 ЦПК України.

3. Визначення відстрочки виконання рішення як підстави для зупинення виконавчого провадження призводитиме до його невиправданого затягування, а отже не відповідає принципу розумності строків виконавчого провадження, Тому окремі наукові позиції, у яких відстоюється необхідність внесення відповідних змін до законодавства, потребують додаткового обґрунтування.

4. Оскільки похідні вимоги, як правило, розглядаються судами тієї ж самої юрисдикції, що й основні вимоги, то справи про визнання незаконними та скасування постанов державного виконавця про стягнення виконавчого збору та про розмір мінімальних витрат виконавчого провадження та водночас про відшкодування шкоди, завданої такими актами державного виконавця, мають належати до юрисдикції адміністративних судів. Якщо вимоги про відшкодування шкоди мають самостійний характер, вони мають розглядатись у порядку цивільного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Питуляк В.М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах : дис. ... к.ю.н.: 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 205 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U004478/> (дата звернення: 22.05.2024 р.).

2. Кисельов М.Є. Поняття, мета і принципи адміністративно-правового регулювання діяльності приватних виконавців. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 140–144, с. 142. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/25.pdf (дата звернення 06.06.2024 р.).

3. Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України: Верховний Суд; Узагальнення судової практики від 01.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13#Text> (дата звернення 06.06.2024 р.).

4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України* : офіційне видання від 22.07.2016–2016 р., № 30, стор. 5, стаття 542.

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09.11.2022 р. у справі № 758/14745/13-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354380> (дата звернення: 06.06.2024 р.).

6. Постанова Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду 31.07.2023 р. у справі № 216/5508/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112664735> (дата звернення 06.06.2024 р.).

7. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. *Урядовий кур'єр* : офіційне видання від 27.07.2016 № 139 (дата звернення: 06.06.2024 р.).

ПОКОТИНСЬКИЙ М. А.,
аспірант
(Державний податковий університет)

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.13>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ АВТОРІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена розкриттю актуальних до впровадження у національну систему захисту прав автора комп'ютерної програми міжнародних стандартів, формулюванню на цій основі перспективи подальшого розвитку захисту прав авторів у порядку цивільного судочинства. Опрацьовано роботи з проблематики, як: режим правової охорони комп'ютерних програм; цивільно-правовий захист суб'єктивних цивільних прав інтелектуальної власності судом; патентно-правова охорона винаходу, пов'язаного з комп'ютерною програмою; виключні права на твори науки, літератури та мистецтва як об'єкти цивільно-правової охорони. Таким чином, можна визначити такі особливості комп'ютерної програми як об'єкта авторського права у європейському правовому просторі, що можна визначити керівними щодо подальшого розвитку національного законодавства стосовно розвитку способів захисту прав авторів комп'ютерних програм: функціональне призначення (керування роботою машини); вираження у коді, що як правило не може бути сприйнятий користувачем безпосередньо; комп'ютерна програма не може бути зведена виключно до коду, оскільки це не узгоджується із її економічною цінністю (користувача цікавить не сам код, а функціонал програми). Визначено, що обмеження захисту прав на комп'ютерну програму зумовлене, з одного боку, можливістю її відносно легкого копіювання, а з іншого – необхідністю забезпечення можливості розробки іншого подібного програмного забезпечення. Не мають вважатись складовими вихідного чи об'єктного коду комп'ютерної програми змінні (тимчасові) дані, що утворюються в результаті роботи програми (наприклад, тимчасові дані комп'ютерної гри у конкретні моменти гри тощо). Визначено, що форма комп'ютерної програми як об'єкта авторського права, за європейською практикою, включає до себе не тільки вихідний (об'єктний) код, але й ознаки того, що конкретна програма містить у собі певні інструкції (здатна керувати роботою машини). Саме цей другий елемент представляє інтерес до розвитку у національному законодавстві про авторське право.

Ключові слова: міжнародні стандарти захисту, правовий захист, захист авторських прав, право автора на комп'ютерну програму, комп'ютерна програма, суд.

Pokotynski M. A. International standards for the protection of the rights of authors of computer programs in civil proceedings

The purpose of the article is to reveal the international standards that are relevant for the implementation of the national system of protection of the rights of the author of a computer program, to formulate on this basis the prospects for the further development of the protection of the rights of authors in civil proceedings. Works on issues such as: the regime of legal protection of computer programs have been elaborated; civil protection of subjective civil intellectual property rights by

the court; patent protection of an invention related to a computer program; exclusive rights to works of science, literature and art as objects of civil protection. Thus, it is possible to define the following features of a computer program as an object of copyright in the European legal space, which can be defined as guidelines for the further development of national legislation regarding the development of methods of protecting the rights of authors of computer programs: functional purpose (controlling the operation of the machine); an expression in the code that, as a rule, cannot be perceived by the user directly; a computer program cannot be reduced exclusively to code, as this is inconsistent with its economic value (the user is not interested in the code itself, but in the functionality of the program). It was determined that the limitation of the protection of rights to a computer program is caused, on the one hand, by the possibility of its relatively easy copying, and on the other hand, by the need to ensure the possibility of developing other similar software. Variable (temporary) data generated as a result of program operation (for example, temporary data of a computer game at specific moments of the game, etc.) should not be considered components of the source or object code of a computer program. It was determined that the form of a computer program as an object of copyright, according to European practice, includes not only the source (object) code, but also signs that a specific program contains certain instructions (capable of controlling the operation of the machine). It is this second element that is of interest for development in national copyright legislation.

Key words: *international protection standards, legal protection, copyright protection, author's right to a computer program, computer program, court.*

Вступ. Наприкінці 2022 року було прийнято новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX, який вступив у дію з 01.01.2023 року [1]. Прийняття закону є важливим кроком у гармонізації й адаптації національного законодавства у сфері інтелектуальної власності до стандартів ЄС. Новий закон став логічним продовженням реформи у сфері інтелектуальної власності, яка розпочалася 2020 року шляхом прийняття відповідного закону про національний орган інтелектуальної власності, законів, якими було змінено правове регулювання відносин промислової власності (зміни торкнулися винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок тощо). Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX унормував доволі багато відносин по-новому, у тому числі з урахуванням розвитку цифрового середовища та перехід багатьох об'єктів авторського права у цифрову форму. Зміни торкнулися також і способів та порядку захисту авторських прав. Однією з новацій було оновлення порядку позасудового захисту авторських та суміжних прав, які порушені в мережі Інтернет (так звана процедура «TAKE DOWN NOTICE»). Цей порядок є важливим з огляду на те, що практично всі об'єкти авторського права станом на сьогодні перемістилися у цифрове середовище, у мережу Інтернет, а кожен веб-сайт – це по суті сукупність цифрового контенту, який охоплює різні об'єкти авторського права (письмові твори, фотографічні твори, аудіовізуальні твори тощо). Відтак, у разі неправомірного використання таких творів на веб-сайті законом повинна бути передбачена швидка процедура реагування з боку правовласника з метою припинення порушення [2]. Погоджуючись із автором, зазначимо про існування й інших проблем захисту прав авторів комп'ютерних програм, відповідь щодо яких міститься саме міжнародному досвіді. Так, система захисту вказаних прав засобами авторського права не повною мірою враховує специфіку комп'ютерної програми як об'єкта авторського права: викладення її у вигляді вихідного чи об'єктного кодів, закладення у неї функціонального алгоритму тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття актуальних до впровадження у національну систему захисту прав автора комп'ютерної програми міжнародних стандартів, формулювання на цій основі перспективи подальшого розвитку захисту прав авторів у порядку цивільного судочинства.

Огляд останніх досліджень. Проблематика захисту прав авторів на міжнародному рівні отримала увагу у роботах з таких питань, як: режим правової охорони комп'ютерних програм: національний та міжнародний досвід (Ходош А.В., 2023 р.) [3], патентно-правова охорона винаходу, пов'язаного з комп'ютерною програмою (Іванюченко О.В., 2014 р.) [4], цивільно-правовий захист суб'єктивних цивільних прав інтелектуальної власності судом (Данилюк А.І., 2016 р.) [5], виключні права на твори науки, літератури та мистецтва як об'єкти цивільно-правової охорони (Котляр А.О., 2014 р.) [6] та деяких інших. Водночас, з моменту їх виконання минув значний проміжок часу, що вимагає актуалізації їх результатів.

Виклад основного матеріалу. Стандарти захисту прав авторів у європейському правовому просторі містяться у значній кількості актів нормативного, роз'яснювального, рекомендаційного характеру, а також – в актах судового правозастосування, насамперед – рішеннях Європейського Суду з прав людини та Суду Справедливості ЄС. Зокрема, можна вказати на такі документи, як: Директива Ради 91/250/ЄЕС від 14 травня 1991 р. про правовий захист комп'ютерних програм [7], Директива Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві [8], Директива Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про захист прав інтелектуальної власності [9], Директива Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про правовий захист комп'ютерних програм [10], Регламент Європейського Парламенту та Ради від 17 червня 2008 року про право, застосовне до договірних зобов'язань (Рим I) [11], Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. [12], Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 24.07.1971 р. [13], Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20.12.1996 р. [14], Типові положення щодо захисту комп'ютерного програмного забезпечення, авторське право: щомісячний огляд Всесвітньої організації інтелектуальної власності [15], Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. [16]. Щодо судових актів, то прикладами можна навести: рішення Суду Справедливості ЄС від 11.06.2020 р. у справі *Brompton Bicycle Ltd v Chedech/Get2Get* [17], наказ Суду Справедливості ЄС від 30.01.2018 р. у справі *Murphy v EUIPO* [18], рішення ЄСПЛ від 12.07.2016 р. у справі *Sia Akka/Laa v. Latvia* [19], рішення ЄСПЛ від 07.07.2016 р. у справі «Зосімов проти України» [20].

Відповідно до законодавства ЄС і міжнародного права, що застосовується в Європейському Союзі, комп'ютерні програми повинні охоронятися як літературні твори в розумінні Бернської конвенції. Їх дефініція як така може викликати сумніви. Дійсно, хоча комп'ютерна програма може мати форму «тексту», тобто списку інструкцій, які має виконати комп'ютер, у багатьох відношеннях це особливий вид тексту, який не схожий ні на яку іншу категорію літературних творів.

Мета такої програми полягає не в тому, щоб її читати чи запускати будь-яким іншим способом безпосередньо користувачем, а в тому, щоб керувати роботою машини, здатної обробляти інформацію, а саме комп'ютера. Використовувана форма комп'ютерної програми, у якій такі програми зазвичай розповсюджуються користувачам, не читається людьми, оскільки вона призначена для виконання машиною. Крім того, навіть у зрозумілому для людини вигляді комп'ютерна програма зрозуміла лише кваліфікованим особам, оскільки вона написана на штучній мові (мові програмування), яка найчастіше недоступна пересічним користувачам цих програм. Це означає, що комп'ютерні програми як твори, що охороняються, мають одну особливо важливу особливість з точки зору авторського права: враховуючи спосіб роботи комп'ютерів, кожне використання програми зазвичай вимагає одного або кількох дій щодо її відтворення, дій, які підлягають дозволу з боку власника авторських прав на програму.

Тому охорона комп'ютерних програм, як вона задумана в законодавстві ЄС, помітно відрізняється від «звичайних» норм авторського права і більше схожа на спеціальну схему охорони. Така схема захисту надає власникам прав більший контроль, з одного боку, над діями користувачів у їхній приватній сфері, яка зазвичай виходить за межі авторського

права, а з іншого боку, над діями, які зазвичай не підпадають під виключні права автора, такі як зміна твору користувачем для його чи її власних потреб. Цей контроль настільки значний, що навіть просте ознайомлення з твором допускається лише у виняткових випадках, обмеженою мірою та за певних умов. Крім того, винятки, які зазвичай передбачені авторським правом, починаючи з винятку «приватної копії», виключаються зі схеми захисту комп'ютерних програм [21].

Зазначені особливості не отримали належної уваги законодавця у Законі «Про авторське прав і суміжні права». Зокрема, зазначений Закон містить статтю 25, присвячену правовому регулюванню вільного використання комп'ютерної програми. Водночас, зазначений Закон не містить специфічних способів та механізмів захисту прав авторів комп'ютерних програм, що відбивали б зазначені особливості цього об'єкту авторського права.

Охорона літературних творів має одне істотне обмеження, а саме те, що вона, в принципі, обмежується формою вираження твору, іншими словами, текстом. Питання в цій справі полягає в тому, чи може – і якщо так, то в якій мірі – охорона, надана правом ЄС комп'ютерним програмам, застосовуватися поза межами самого тексту. Іншими словами: як далеко можна розширити поняття «текст», коли йдеться про такі програми?

На практиці формами вираження комп'ютерних програм, які захищаються згідно з Директивою 2009/24, є вихідний код і об'єктний код, оскільки вони дозволяють відтворювати конкретну програму, повністю або частково. Навпаки, інші елементи комп'ютерної програми в ширшому розумінні, такі як, серед іншого, її функціональні можливості, не захищені цією директивою. Таке тлумачення Директиви 2009/24 – або директиви, яка їй передувала – як обмеження захисту вихідним кодом і об'єктним кодом комп'ютерної програми відповідає природі захисту авторським правом, оскільки літературні твори, схема захисту, обрана законодавчим органом ЄС. Така охорона обов'язково охоплює текст твору, оскільки у випадку літературного твору вираження інтелектуальної творчості автора відображається в тексті. Однак у випадку комп'ютерної програми текст є кодом, тобто структурованим набором інструкцій, згідно з якими машина повинна виконувати завдання, поставлені автором програми.

Комп'ютерна програма в широкому розумінні не може бути зведена до свого коду. Дійсно, те, що цікавить користувача і спонукає його або її заплатити ціну покупки комп'ютерної програми, – це не можливість отримати доступ до коду цієї програми, опція, яка зазвичай недоступна в будь-якому випадку, оскільки програма надається йому чи їй виключно у формі об'єктного коду, а радше функціональних можливостей програми, які за допомогою комп'ютера дозволяють досягти певного результату [21].

Врахування економічної складової комп'ютерної програми (її функціонал з точки зору покупця) відкриває широке поле для розвитку засобів охорони передусім, майнових прав авторів комп'ютерної програми. Зазначене положення може бути віднесено до перспективних положень захисту прав авторів комп'ютерних програм у європейському правовому просторі. Такі положення не діють наразі, але вони дедалі актуалізуються і мають бути враховані й у національній системі авторського права.

Обмеження захисту комп'ютерних програм їх виразом у формі коду також відповідає меті такого захисту. Ця мета полягає в тому, щоб захистити авторів програм від їх несанкціонованого відтворення та копіювання, яке стало дуже простим і недорогим у цифровому середовищі, а також від розповсюдження «піратських» копій цих програм. Проте захист комп'ютерних програм не повинен перешкоджати розробці конкуруючого або сумісного програмного забезпечення, за умови, що це програмне забезпечення не є просто копіями існуючих програм або використання програм законними користувачами у їхній приватній сфері. Тому логічно, що Суд обмежує захист тими формами вираження, які дозволяють відтворити комп'ютерну програму повністю або частково.

Значення змінних не є елементом коду комп'ютерної програми. Це просто дані, зовнішні по відношенню до коду, які комп'ютер створює та повторно використовує під час виконання програми. Ці дані не існують у момент створення програми її автором або коли

вона завантажується в пам'ять комп'ютера, оскільки вони генеруються лише під час виконання програми. Тому вони не дозволяють відтворювати програму або навіть її частину. Значення змінних не задовольняє критерію оригінальності, викладеному в статті 1(3) Директиви 2009/24, оскільки це не власне інтелектуальне творіння автора програми. У випадку таких програм, як відеоігри Sony, значення спірних змінних є результатом прогресу в грі та, зрештою, результатом поведінки гравця. Дійсно, автор розробив категорії змінних, які записуються, а також правила, за якими їх значення визначається в ході гри. Однак це значення само по собі вислизає від творчого контролю автора, оскільки воно обов'язково залежить від факторів, які неможливо передбачити заздалегідь, таких як поведінка гравця. Тому ця цінність не може бути захищена авторським правом.

Значення змінних, створених програмою, є лише перехідним, тимчасовим, оскільки воно може змінюватися під час виконання програми. Хоча вираження творчості автора не обов'язково має бути постійним, щоб користуватися охороною, наданою Директивою 2009/24, необхідно щоб об'єкт охорони можна було ідентифікувати з достатньою точністю та об'єктивністю. Констатується, що стаття 1(1)–(3) Директиви 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про правовий захист комп'ютерних програм має тлумачитися так, що захист, наданий цією директивою відповідно до цього положення, не поширюється на вміст змінних, які захищена комп'ютерна програма передала в оперативну пам'ять комп'ютера та використовує під час його роботи, у ситуації, коли інша програма працює одночасно оскільки захищена комп'ютерна програма змінює цей вміст, однак об'єктний код або вихідний код останньої програми не змінюються [21].

Кожна комп'ютерна програма за своєю природою складається з двох вагомих елементів – коду та функціональних можливостей. Їх незалежність обумовлюється застосуванням до них різних режимів правової охорони. Водночас вони є нерозривно пов'язаними один з одним, оскільки код виступає формою вираження комп'ютерної програми, за результатами зчитування якого комп'ютером в дію приводиться та чи інша функція програми. Отже, автор статті переконаний, що дійсно ефективного захисту від потенційних правопорушень комп'ютерна програма може отримати лише у разі запровадження комплексного режиму її правової охорони. Тобто, національне законодавство повинно прямо передбачати можливість застосування до комп'ютерних програм різних форм правової охорони, визначаючи одночасно з цим чіткі критерії та умови кожної з них. Використання розглянутого в цій статті світового досвіду до розв'язання окресленої проблеми зіграє безумовно позитивну роль в контексті визначення базових принципів побудови такого режиму правової охорони комп'ютерних програм [3, с. 208].

Відповідно до п. 26 статті 2 Закону «Про авторське право і суміжні права комп'ютерна програма визначається як зокрема, «інструкція... виражена у вихідному або об'єктному кодах». Таким чином, зовнішнім вираженням (формою комп'ютерної програми, що отримує правову охорону) є тільки код, а інструкція віднесена скоріше до змісту програми. Це не повною мірою відповідає європейській практиці захисту прав авторів комп'ютерних програм. Так, власник авторського права на комп'ютерну програму подав позов проти ліцензіатана тій підставі, що останній вніс зміни до цієї програми без згоди першого. Цей позов, поданий до французького суду першої інстанції, який відхилив його, ґрунтувався на відповідальності за порушення авторського права (відповідальність *ex delicto*), а не на порушенні умов договору (відповідальність *ex contractu*). Вирішуючи зазначене питання Суд справедливості ЄС виходив з наступного. Законодавчий орган ЄС не вимагає, щоб заходи, процедури та засоби правового захисту, прийняті в державах-членах для захисту інтелектуальної власності, максимально демонстрували якості, перелічені в статті 3 Директиви 2004/48, тобто вони повинні бути найбільш ефективними, або найбільш переконливим або створювати найменші перешкоди для законної торгівлі. Директива базується на мінімальних стандартах (стаття 2(1)). За відсутності процесуальних норм, що впливають з Директиви 2004/48, або для того, щоб ґрунтуватися на тих, які вона містить, національний законодавчий орган має

встановити процедурні рамки, призначені для забезпечення дотримання прав, на які поси-лається ця директива. Він повинен робити це з належним урахуванням правил самої Дирек-тиви та, у будь-якому випадку, принципів еквівалентності та ефективності [21].

Зазначене, у поєднанні із наведеними вище положеннями про змінні дані у комп'ютер-ній програмі надає підстави для висновку, що зовнішня форма комп'ютерної програми як об'єкту авторського права має включати й відповідну інструкцію, що закладена в основу програми, а не тільки власне код програми. Тоді й відпадуть проблеми із розмежуванням постійних та змінних даних комп'ютерної програми як об'єкту авторського права. Крім того, це стане на заваді реєстрації як комп'ютерних програм будь-яких кодів, ще містять відповідних інструкцій.

Проведене дослідження надає підстави для таких **висновків**.

Таким чином, можна визначити такі особливості комп'ютерної програми як об'єкта авторського права у європейському правовому просторі, що можна визначити керівними щодо подальшого розвитку національного законодавства стосовно розвитку способів захи-сту прав авторів комп'ютерних програм: функціональне призначення (керування роботою машини); вираження у коді, що як правило не може бути сприйнятий користувачем безпо-середньо; комп'ютерна програма не може бути зведена виключно до коду, оскільки це не узгоджується із її економічною цінністю (користувача цікавить не сам код, а функціонал програми).

Обмеження захисту прав на комп'ютерну програму зумовлене, з одного боку, можли-вістю її відносно легкого копіювання, а з іншого – необхідністю забезпечення можливості розробки іншого подібного програмного забезпечення.

Не мають вважатись складовими вихідного чи об'єктного коду комп'ютерної про-грами змінні (тимчасові) дані, що утворюються в результаті роботи програми (наприклад, тимчасові дані комп'ютерної гри у конкретні моменти гри тощо).

Таким чином, форма комп'ютерної програми як об'єкта авторського права, за євро-пейською практикою, включає до себе не тільки вихідний (об'єктний) код, але й ознаки того, що конкретна програма містить у собі певні інструкції (здатна керувати роботою машини). Саме цей другий елемент представляє інтерес до розвитку у національному законодавстві про авторське право.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 01.12.2023 – 2023 р., № 57, стор. 2, стаття 166.
2. Тарасенко Л. Порядок припинення порушень авторського права з використанням мережі інтернет: новації правового регулювання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. № 76. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/11797> (дата звернення: 19.06.24 р.).
3. Ходош А.В. Режим правової охорони комп'ютерних програм: національний та між-народний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 205–208. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/46.pdf (дата звернення: 18.06.24 р.).
4. Іванюченко О.В. Патентно-правова охорона винаходу, пов'язаного з комп'ютерною програмою : дис. ... к.ю.н. : 12.00.03; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2014. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U004457/> (дата звер-нення: 17.06.2024 р.).
5. Данилюк А.І. Цивільно-правовий захист суб'єктивних цивільних прав інтелекту-альної власності судом: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03; Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. Київ, 2016. 256 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U004349/> (дата звернення: 17.06.2024 р.).
6. Котляр А.О. Виключні права на твори науки, літератури та мистецтва як об'єкти цивільно-правової охорони (вітчизняний та міжнародний аспект): дис. ... к.ю.н.: 12.00.03;

- Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 181 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0414U003849/> (дата звернення: 17.06.2024 р.).
7. Директива Ради 91/250/ЄЕС від 14 травня 1991 р. про правовий захист комп'ютерних програм. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/1991/250/oj> (дата звернення: 19.06.24 р.).
8. Директива Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2001 року про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj> (дата звернення: 19.06.24 р.).
9. Директива Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року про захист прав інтелектуальної власності. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj> (дата звернення: 19.06.24 р.).
10. Директива Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року про правовий захист комп'ютерних програм. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/24/oj> (дата звернення: 19.06.24 р.).
11. Регламент Європейського Парламенту та Ради від 17 червня 2008 року про право, застосовне до договірних зобов'язань (Рим I). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj> (дата звернення: 19.06.24 р.).
12. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 12.11.2010 – 2010 р., № 84, стор. 503, стаття 2989, код акта 53260/2010.
13. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 24.07.1971 р. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 18.10.2007 – 2007 р., № 75, стор. 173, стаття 2809, код акта 41116/2007.
14. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20.12.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text (дата звернення: 19.06.24 р.).
15. Типові положення щодо захисту комп'ютерного програмного забезпечення, авторське право, щомісячний огляд Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), № 1, 1978 р., стор. 7. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/copyright/120/wipo_pub_120_1978_01.pdf (дата звернення: 19.06.24 р.).
16. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 *Офіційний вісник України* офіційне видання від 05.07.2010 – 2010 р., № 48, / № 33, 2010, ст. 970; № 84, 2010, ст. 298 /, стор. 226, стаття 1601, код акта 51720/2010.
17. Judgment of the Court of 11 June 2020, Brompton Bicycle Ltd v Chedech/Get2Get, C833/18, EU:C:2020:461. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=227305&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3325549> (дата звернення: 19.06.24 р.).
18. Order of the Court of 30 January 2018, Murphy v EUIPO, C538/17 P, EU:C:2018:47. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=originality&docid=199063&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=2730520#ctx1> (дата звернення: 19.06.24 р.).
19. Case of Sia Akka/Laa v. Latvia, 562/05, 12/07/2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-164659> (дата звернення: 19.06.24 р.).
20. Case of Zosymov v. Ukraine, 4322/06, 07/07/2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-164467> (дата звернення: 19.06.24 р.).
21. Opinion of Advocate General Campos Sánchez-Bordona of 25 April 2024, Sony Computer Entertainment Europe Ltd v Datel Design and Development Ltd, Datel Direct Ltd, JS, C 159/23, EU:C:2024:363. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62023CC0159> (дата звернення: 19.06.24 р.).

СТАВНІЧЕНКО М. В.,
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 347.626

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.14>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ У СПІЛЬНОМУ МАЙНІ ЧЕРЕЗ НЕДОСКОНАЛІСТЬ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ

Метою роботи є дослідження основних проблем, пов'язаних з визначенням часток у спільній сумісній власності через недосконалість державних реєстрів, а також запропонувати можливі шляхи вирішення цих проблем з метою підвищення правової визначеності та захисту прав власників.

Методологічну основу дослідження утворюють загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: герменевтико-правовий метод, історико-правовий метод, методи аналізу та синтезу, формально-логічний метод, метод порівняльно-правового аналізу, метод узагальнення.

Наукова новизна. Дослідження підкреслює недосконалість існуючих державних реєстрів, яка призводить до правової невизначеності та створює перешкоди для ефективного управління спільною сумісною власністю. Запропоновано уніфіковані стандарти ведення реєстрів та автоматизація процесів як ключові фактори для покращення ситуації.

Однією з головних проблем є недостатня інтеграція різних реєстрів між собою, що ускладнює доступ до актуальної та повної інформації про власників і об'єкти власності. Це може призводити до дублювання записів, помилок в даних та затримок у процесі передачі прав власності. Наприклад, відсутність єдиної бази даних, яка б охоплювала всі види нерухомого майна та його власників, створює значні труднощі для нотаріусів, банків та інших учасників ринку.

Для подолання цих проблем необхідно запровадити єдину інформаційну систему, яка б об'єднувала всі існуючі реєстри. Це дозволило б забезпечити оперативний доступ до інформації та уникнути правової плутанини. Така система повинна мати високий рівень безпеки та захисту даних, щоб запобігти несанкціонованому доступу та маніпуляціям з інформацією.

Автоматизація процесів ведення реєстрів також є важливим кроком до підвищення ефективності управління власністю. Використання сучасних технологій, таких як блокчейн, може забезпечити прозорість і незмінність даних, що є критично важливим для захисту прав власників. Автоматизовані системи дозволять скоротити час на обробку документів, зменшити кількість помилок та підвищити рівень довіри до реєстрів.

Для успішної реалізації запропонованих заходів необхідно провести широку інформаційну кампанію та навчання персоналу, який буде працювати з новими системами. Це допоможе забезпечити їх ефективне впровадження та використання на практиці. Важливо також забезпечити співпрацю між різними державними органами та приватним сектором для координації зусиль та досягнення максимальних результатів.

Висновки. Таким чином, недосконалість державних реєстрів значно ускладнює визначення часток у спільній сумісній власності, що впливає на економічні

рішення та правову визначеність власників. Для вирішення цих проблем необхідно запровадити уніфіковані стандарти реєстрації, забезпечити регулярне оновлення даних та підвищити прозорість реєстраційних процедур. Це сприятиме зменшенню кількості юридичних конфліктів та підвищенню ефективності управління майном.

Ключові слова: *спільна сумісна власність, державні реєстри, правова невизначеність, реєстрація майна, управлінські рішення, технічні проблеми реєстрів, відсутність точних даних, оформлення прав власності, законодавчі прогалини, державна реєстраційна служба, юридичні аспекти.*

Stavnichenko M. V. Problems of determining the share in joint property related to imperfect state registers

The purpose of the study is to investigate the main issues related to the determination of shares in common joint property due to imperfections in the State registers, and also to propose possible ways to address these issues with a view to enhancing legal certainty and protecting the rights of owners.

The methodological basis of the study is formed by general scientific and special methods of scientific cognition: hermeneutical and legal method, historical and legal method, methods of analysis and synthesis, formal logical method, method of comparative legal analysis, and method of generalization.

Scientific novelty. The study emphasizes the imperfection of the existing state registers, which leads to legal uncertainty and creates obstacles to the effective management of common joint property. Unified standards for maintaining registers and process automation are proposed as key factors to improve the situation.

One of the main problems is the lack of integration of different registries with each other, which makes it difficult to access up-to-date and complete information about owners and property. This can lead to duplication of records, data errors, and delays in the transfer of property rights. For example, the absence of a unified database covering all types of real estate and its owners creates significant difficulties for notaries, banks and other market participants.

To overcome these problems, it is necessary to introduce a unified information system that would combine all existing registers. This would ensure prompt access to information and avoid legal confusion. Such kind of system should have a high level of security and data protection to prevent unauthorized access and manipulation with information.

Automating the processes of maintaining registers is also an important step for improving the efficiency of property management. The use of modern technologies, such as blockchain, can ensure transparency and immutability of data, which is critical to protecting the rights of owners. Automated systems will reduce the time for processing documents, reduce the number of errors, and increase the level of trust in registries.

To successfully implement the proposed measures, it is necessary to conduct a broad information campaign and train the staff who will work with the new systems. This will help ensure their effective implementation and use in practice. It is also important to ensure cooperation between various government agencies and the private sector to coordinate efforts and maximize results.

Conclusions. Thus, the imperfection of state registries significantly complicates the determination of shares in common joint property, which affects to economic decisions and legal certainty of owners. To solve these problems, it is necessary to introduce unified registration standards, ensure regular data updates and increase the transparency of registration procedures. This will help reduce the number of legal conflicts and increase the efficiency of property management.

Key words: *common joint property, state registers, legal uncertainty, property registration, management decisions, technical problems of registries, lack of accurate data, registration of property rights, legislative gaps, state registration service, legal aspects.*

Вступ. Актуальність дослідження важко переоцінити, оскільки ця проблема має значний вплив на правову визначеність і стабільність у відносинах власності. Дослідження цієї теми є важливим з кількох причин.

Перш за все, від точності та надійності державних реєстрів залежить правова ясність статусу власності громадян і юридичних осіб. Невизначеність в частках спільної сумісної власності може призводити до конфліктів між співвласниками, ускладнення процедур купівлі-продажу нерухомості, а також до проблем з оподаткуванням і страхуванням.

Далі, актуальність цього дослідження посилюється існуванням великої кількості судових спорів, які виникають через недостатньо чітко визначення часток у спільній власності. Це вказує на необхідність вдосконалення законодавчої та реєстраційної бази, а також на потребу в удосконаленні технологій ведення реєстрів.

Також, важливим аспектом є вплив недосконалості реєстрів на інвестиційний клімат країни. Невизначеність у правах власності може стримувати потенційних інвесторів, які бачать великі ризики в вкладеннях в об'єкти нерухомості, що, в свою чергу, негативно впливає на економіку.

В контексті глобалізації та інтеграції економік, проблема інтеграції національних реєстрів у міжнародні системи інформації стає особливо актуальною. Ефективна інтеграція може сприяти поліпшенню трансграничних економічних відносин, а також підвищенню прозорості і відкритості ринків.

Таким чином, дослідження проблематики частки у спільній сумісній власності і вдосконалення державних реєстрів є надзвичайно важливим для забезпечення правової визначеності, захисту прав власності та стабільності економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема визначення часток у спільному майні через недосконалість державних реєстрів залишається актуальною та дискусійною у правовій спільноті. Це підтверджують численні дослідження та публікації, що виходять у відповідь на виклики, які виникають перед системою правового регулювання у цій сфері. Аналіз останніх наукових робіт показує, як глибоко занурені дослідники в ідентифікацію проблем і шукають шляхи їхнього вирішення. В Україні темою цікавились різні вчені, зокрема, О. Журба, І. Запатрина, Ю. Пилипенко, Л. Ситник.

Метою статті є дослідження основних проблем, пов'язаних з визначенням часток у спільній сумісній власності через недосконалість державних реєстрів, а також пропозиції можливих шляхів вирішення цих проблем з метою підвищення правової визначеності та захисту прав власників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення часток у спільній сумісній власності є однією з важливих юридичних процедур, яка впливає на права та обов'язки співвласників майна. Однак, в Україні ця процедура часто ускладнюється через недосконалість державних реєстрів. Проблеми, пов'язані з недоліками реєстраційних систем, мають значний вплив на правову визначеність і захист прав власників.

Однією з головних проблем є неповнота та неточність даних у державних реєстрах. Часто інформація про спільну сумісну власність не оновлюється своєчасно або містить помилки, що призводить до складнощів у визначенні часток кожного з власників.

Другою проблемою є відсутність уніфікованих стандартів для ведення реєстрів. Це призводить до різних підходів у різних регіонах та органах реєстрації, що створює правову невизначеність і може стати причиною юридичних суперечок між співвласниками.

Недосконалість реєстрів ускладнює процес визначення часток у спільній сумісній власності. У разі розподілу майна, відсутність чіткої інформації у реєстрах може призвести

до конфліктів між співвласниками. Часто один із співвласників змушений звертатися до суду, щоб довести свої права на частку у спільному майні, що збільшує витрати і затягує процес розподілу [13, с. 112].

Проблеми також виникають у випадках спадкування. Якщо інформація про власників майна не була оновлена або була невірною, спадкоємці можуть зіткнутися з труднощами у визначенні своїх часток у спадковому майні. Це може призвести до затримок у процесі спадкування та додаткових витрат на юридичні послуги.

Для вирішення проблем, пов'язаних з недосконалістю державних реєстрів, необхідно здійснити кілька кроків. Перш за все, необхідно запровадити уніфіковані стандарти для ведення реєстрів на національному рівні. Це дозволить забезпечити однаковий підхід до реєстрації майна у всіх регіонах країни [16, с. 50].

По-друге, необхідно забезпечити регулярне оновлення та перевірку даних у реєстрах. Це можна досягти шляхом автоматизації процесів і впровадження сучасних інформаційних технологій, що дозволять швидко і точно вносити зміни до реєстрів.

Також важливо забезпечити доступ до реєстрів для всіх зацікавлених сторін, включаючи співвласників майна, нотаріусів та інших юридичних осіб. Це дозволить своєчасно виявляти і виправляти помилки, а також зменшити кількість судових спорів.

Проблеми з визначенням часток у спільній сумісній власності можна проілюструвати кількома практичними прикладами. Наприклад, у разі розірвання шлюбу, відсутність чітких даних про майно у реєстрах може значно ускладнити процес розподілу спільного майна. Якщо реєстр не містить точної інформації про власників та їх частки, один із подружжя може залишитися без своєї частки або бути змушеним доводити свої права у судовому порядку [12].

Інший приклад стосується спадкування. Якщо спадкоємці стикаються з неповною або неправильною інформацією у реєстрах, вони можуть витратити значні кошти на юридичні послуги, щоб встановити свої права на спадщину. Це особливо актуально в умовах великої кількості спадкоємців або складної структури майна.

У дослідженні процесу державної реєстрації права власності на майно, що належить декільком особам у формі спільної сумісної власності, важливе місце займає аналіз юридичних викликів, що виникають у результаті смерті одного зі співвласників.

Згідно з Цивільним кодексом України, спільна сумісна власність характеризується відсутністю чітко визначених часток кожного з власників у праві власності, що вказує на рівне право кожного на весь об'єкт власності без виділення індивідуальних частин [3].

Проте, при смерті одного із співвласників необхідно перерозподілити його частку між іншими власниками або передати її спадкоємцям, що може змінити форму власності з сумісної на часткову. Це підвищує значення чіткого та правильного дотримання законодавчих процедур під час перерозподілу, щоб гарантувати законність передачі часток і запобігти юридичним спорам та непорозумінням між учасниками [3].

Процес реєстрації права власності і подальший перерозподіл майна забезпечують правову визначеність і допомагають уникнути конфліктів, гарантуючи, що кожен співвласник або його правонаступники отримують відповідну частину майна. Таке регулювання сприяє стабільності правових відносин і підтримує порядок у сфері обігу нерухомості [10].

Важливість дотримання правил і законодавчих норм підкреслюється в контексті забезпечення прав і інтересів всіх сторін. Юридична визначеність у цій сфері відіграє критичну роль в забезпеченні справедливості і ефективності правової системи в цілому. Таким чином, знання та правильне застосування законодавства у випадку смерті одного зі співвласників стає ключовим для забезпечення стабільності та захисту прав власності в Україні.

Ще один приклад стосується виникнення права спільної сумісної власності подружжя, оскільки його особливістю є можливість фактичної реєстрації права приватної власності на земельну ділянку за одним із подружжя. Ця інформація фіксується в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Інший із подружжя автоматично стає суб'єктом права спільної сумісної власності згідно із законом. Як правило, реєстрація земельної ділянки

за одним із подружжя не впливає на режим спільної сумісної власності, оскільки подружжя володіє і користується ділянкою спільно.

Проте на практиці реєстрація ділянки на ім'я одного з подружжя може спричинити правові проблеми. У Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно ділянка буде вказана як приватна власність того з подружжя, на чие ім'я вона зареєстрована [9, с. 33].

Це може стати проблемою у разі смерті одного з подружжя або розірвання шлюбу, коли іншому з подружжя доведеться доводити, що ділянка була придбана під час шлюбу і належить обом як спільна сумісна власність. Такі ж питання виникають при арешті або стягненні ділянки [4].

Відсутність інформації в реєстрі може використовуватись для приховування ділянки при поданні майнової декларації.

Тому доцільно реєструвати земельну ділянку, як і будь-яке інше майно, набуте під час шлюбу (за винятком майна, визначеного ст. 57 СК України) як спільну сумісну власність у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, що вимагає уточнення відповідних положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [5].

З 8 серпня 2020 року в Україні набули чинності зміни до Закону України «Про нотаріат», які значно спростили процес отримання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя (колишнього подружжя). Тепер це можливо на підставі спільної заяви або у випадку смерті одного з подружжя. Це нововведення стосується й земельних ділянок, що дозволяє одному з подружжя або обом одразу отримати свідоцтво про право власності як під час перебування у шлюбі, так і після його розірвання [6].

Ці зміни значно полегшують процедуру посвідчення права на частку у спільному майні, проте вони фактично припиняють право спільної сумісної власності. Для збереження цього права більш ефективним є реєстрація права спільної сумісної власності за всіма співвласниками. Це підкреслює важливість узгоджених дій між подружжям при прийнятті рішень щодо відчуження земельної ділянки [5].

Згідно з ч. 1 ст. 65 Сімейного кодексу України (СК України), спільна власність на земельну ділянку вимагає узгодження між подружжям при прийнятті рішення про її відчуження одним з них. Це означає, що чоловік і жінка, як співвласники, мають розпоряджатися спільним майном за спільною згодою. Оскільки укладення договору про розпорядження земельною ділянкою потребує нотаріального посвідчення та/або державної реєстрації, згода на укладання такого договору має бути оформлена у відповідній формі [11].

Відповідно до ч. 2 ст. 369 Цивільного кодексу України (ЦК України) та ч. 3 ст. 65 СК України, згода другого з подружжя на укладення договорів, що потребують нотаріального посвідчення та/або державної реєстрації, має бути надана письмово і нотаріально посвідчена. Це забезпечує захист прав того з подружжя, хто не бере безпосередньої участі в укладенні договору [3].

Презумпція згоди одного з подружжя базується на особливому характері подружніх відносин, заснованих на взаємній довірі та спільності інтересів. Вимога закону щодо попередньої згоди на укладення договору щодо спільного майна одним з подружжя захищає права того з подружжя, хто не бере безпосередньої участі в укладенні договору.

Той, хто надає згоду, не є стороною договору; його згода не створює правових наслідків цього договору, а лише є юридичним фактом, дотримання якого надає право другому з подружжя укладати договір [7, с. 104].

Таким чином, для розпорядження земельною ділянкою (вчинення будь-яких правочинів щодо неї) необхідна попередня згода другого з подружжя. Оскільки договори щодо набуття земельної ділянки у власність потребують нотаріального посвідчення, згода другого з подружжя повинна бути надана в письмовій формі та нотаріально посвідчена [17, с. 97].

У разі придбання земельної ділянки без згоди другого з подружжя, чоловік або дружина має право звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним. Це забезпечує додатковий захист прав подружжя та запобігає можливим зловживанням [15, с. 305].

Зміни до Закону України «Про нотаріат» від 8 серпня 2020 року суттєво спростили процес отримання свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, включаючи земельні ділянки. Однак, для збереження права спільної сумісної власності більш ефективною є реєстрація цього права за всіма співвласниками. Усі правочини щодо спільної власності вимагають узгоджених дій між подружжям та належного оформлення згоди другого з подружжя, що забезпечує захист їхніх прав та запобігає можливим конфліктам [6].

Сімейний кодекс України дає змогу подружжю укласти договори між собою щодо будь-якого майна, не вилученого з цивільного обігу. Проте відчуження земельної ділянки, що вже є спільною власністю подружжя, фактично не може мати юридичних наслідків, що робить такий правочин фіктивним [2].

В результаті, якщо подружжя вирішує перерозподілити свої частки в спільній власності, це можливе лише через договір дарування або відчуження за особисті кошти одного із подружжя. Інакше, відчуження частки земельної ділянки за кошти, що належать обом, просто поверне цю частку до спільної власності, що не призведе до юридичних наслідків [14, с. 167].

Для вирішення зазначених проблем потрібні системні реформи у сфері реєстрації майна. Перш за все, необхідно реформувати існуючі реєстри, забезпечивши їх точність і актуальність. Це можна зробити шляхом створення єдиного національного реєстру, який буде містити повну і достовірну інформацію про всі об'єкти нерухомості та їх власників.

Також важливо провести навчання та підвищення кваліфікації працівників, які займаються реєстрацією майна. Вони повинні бути обізнані з сучасними технологіями і методами ведення реєстрів, щоб забезпечити високу якість і точність даних [1, с. 378].

Не менш важливим є підвищення прозорості реєстраційних процедур. Власники майна повинні мати можливість легко і швидко отримувати доступ до інформації про свої права та обов'язки, а також своєчасно вносити зміни до реєстрів у разі необхідності [2, с. 254].

Недосконалість державних реєстрів ускладнює визначення часток у спільній сумісній власності, що створює юридичні та економічні проблеми для власників. Для вирішення цих проблем потрібні системні реформи, спрямовані на підвищення точності, актуальності та прозорості реєстрів [13, с. 65].

Впровадження сучасних технологій, навчання персоналу та забезпечення доступності інформації дозволить зменшити кількість конфліктів і покращити правову визначеність у питаннях спільної сумісної власності.

Реформи у сфері реєстрації майна сприятимуть не лише підвищенню ефективності управління спільною власністю, але й загальному покращенню економічного клімату в країні. Чіткі та прозорі реєстри стануть основою для стабільного і надійного правового середовища, що буде сприяти інвестиціям та економічному зростанню.

Висновок. Недосконалість державних реєстрів створює значні проблеми у визначенні часток у спільній сумісній власності, що впливає на правову визначеність та захист прав власників. Для вирішення цих проблем необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на покращення якості ведення реєстрів та забезпечення їх доступності. Це дозволить підвищити ефективність управління спільною сумісною власністю та зменшити кількість юридичних конфліктів між співвласниками.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми приватного права в Україні: тези доповідей учасників Регіональної студентсько-курсантської наукової конференції (26 квітня 2013 р.) / за ред. В.О. Кучера, Г.Б. Яновицької, Г.В. Смолина. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 288 с.
2. Борисова В. І. Цивільне право України. т. 1 / Борисова В. І., Баранова Л.М., Жилінкова І. В. та ін. К.: Юрінком Інтер, 2007. 480 с.
3. Гудим М. Правова природа державної реєстрації як юридичного факту в механізмі динаміки речових прав. *Вісник Національного технічного університету України «Київський*

політехнічний інститут імені гора Сікорського». Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2020. Вип. 1 (45). С. 45–51.

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної ради України*, 2002, № 3-4, ст. 27.

5. Летнева О. Публічно-правова сутність державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 3. Ч. 1. С. 111–120.

6. Марусенко Р. Стан законодавчого забезпечення та перспективи державної реєстрації прав на земельні ділянки. *Українське комерційне право*. 2010. Вип. 10. С. 30–37.

7. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острого, 22 травня 2020 року. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. 144 с.

8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>

9. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

10. Роз'яснення для громад: Як виправити помилку, яка виникла під час реєстрації права власності на нерухоме майно? URL: <https://decentralization.ua/news/16860>.

11. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 21, ст. 135.

12. Спасибо-Фатєєва І. Державна реєстрація як юридичний факт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Pres_Spasibo_Fateeva.pdf

13. Сукманова О. Державна реєстрація як провідний спосіб охорони права власності. *Право і суспільство*. 2019. Вип. 2. С. 63–69.

14. Харітонов Є. О. Цивільне право України / Є. О Харітонов, О. В. Старцев / Вид. 2-ге., перероб. та доп. К.: Істина, 2007. 816 с.

15. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356

17. Чирик А. О. Спільна часткова власність на земельну ділянку: монографія; за заг. ред. проф. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 20-20. 172 с.

ТЕКУТ'ЄВ М. Є.,
аспірант кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Навчально-науковий інститут
гуманітарних та соціальних наук
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.15>

ПРАКТИКА ЄСПЛ У ВСТАНОВЛЕННІ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Метою наукової статті визначено здійснення характеристики практики ЄСПЛ у встановленні стандартів захисту майнових прав осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в умовах воєнного стану. З'ясовано, що вирішення справ, пов'язаних із захистом прав особи, що постраждала внаслідок збройного конфлікту, має базуватися на встановленні дотримання «принципів Пінейру». Підкреслено, що застосування «принципів Пінейру» має досягати мети затвердження міжнародних стандартів та впровадження ефективних рекомендацій державам, агентствам ООН і загальній міжнародній спільноті щодо вирішення комплексних правових і технічних питань реституції житла, землі та майна. Акцентовано, що одним із важливих прав переміщених осіб, що мають бути забезпечені на національному рівні, є право особи повернення до місць їх проживання, за умови настання безпечних для цього умов, що є умовою постконфліктної світобудови. Зроблено висновок, що практика ЄСПЛ є базисом для захисту на європейському рівні майнових прав переміщених осіб, які постраждали внаслідок окупації частини України внаслідок повномасштабного збройного вторгнення російської федерації. До головних обов'язків української держави віднесено не лише створення умов для проживання її громадян на територіях, що не перебувають під окупацією російської федерації, але і створення умов у повоєнний період для їх повернення та подальшої соціальної реінтеграції. Наголошено, що попри наявні проблеми із забезпеченням реалізації міжнародних та європейських стандартів захисту майнових прав переміщених осіб, їх існування та поступове провадження є безумовним надбанням світової спільноти та орієнтиром для розвитку сучасного демократичного світу.

Ключові слова: майнова права, нормативно-правове регулювання, захист, реалізація, світові стандарти, Європейський Суд з прав людини.

Tekutiev M. Ye. The practice of the ECtHR in establishing standards for the protection of the property rights of persons who have been injured as a result of armed conflict under the conditions of martial conditions

The purpose of the scientific article is to characterize the practice of the ECtHR in establishing standards for the protection of property rights of persons who have suffered as a result of an armed conflict under martial law. It was found that the resolution of cases related to the protection of the rights of a person injured as a result of an armed conflict should be based on the establishment of compliance with the "Pineiro

principles". It is emphasized that the application of the "Pineiro principles" should achieve the goal of approving international standards and implementing effective recommendations to states, UN agencies and the general international community on solving complex legal and technical issues of housing, land and property restitution. It was emphasized that one of the important rights of displaced persons, which must be ensured at the national level, is the right of a person to return to their place of residence, provided that conditions are safe for this, which is a condition of the post-conflict world order. It was concluded that the practice of the ECtHR is the basis for the protection at the European level of the property rights of displaced persons who suffered as a result of the occupation of part of Ukraine as a result of the full-scale armed invasion of the Russian Federation. The main responsibilities of the Ukrainian state include not only the creation of conditions for the residence of its citizens in territories not under the occupation of the Russian Federation, but also the creation of conditions in the post-war period for their return and further social reintegration. It was emphasized that despite the existing problems with ensuring the implementation of international and European standards for the protection of property rights of displaced persons, their existence and gradual implementation are an unconditional asset of the world community and a reference point for the development of the modern democratic world.

Key words: *property rights, legal regulation, protection, implementation, world standards, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Важливою у регулюванні захисту майнових прав осіб в умовах воєнного стану та після його скасування є практика ЄСПЛ. Керівними засадами діяльності ЄСПЛ при розгляді звернень є дотримання принципів ООН стосовно реституції житла та майна біженців та переміщених осіб, що закріплено у справах «Саргсян проти Азербайджану» (*Sargsyan v Azerbaijan*) [1] та «Чірагов проти Вірменії» (*Chiragov v Armenia*) [2].

Перша хвиля справ, що надійшли до ЄСПЛ у зв'язку із порушенням майнових та особистих немайнових прав особи в умовах збройного російсько-українського конфлікту є характерним для 2016 року. Так, у 2016 році за офіційними показниками Секретаріату ЄСПЛ на розгляді у зазначеному суді перебувало понад 3500 справ, де предметом оскарження були питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також порушення особистих немайнових та майнових прав на території окупованих регіонів Донецької та Луганської областей.

За даними статистичного звіту ЄСПЛ за 2023 рік засвідчено, що проти України було подано 2531 справа, що від загальної кількості 34650 заяв складає близько 7 %. Предметом оскарження є дії національного уряду щодо недотримання вимог ст. 8 Конвенції про основоположні права та свободи, що встановлює право особи на повагу до приватного і сімейного життя, та ст. 10 Конвенції про основоположні права та свободи, де закріплюється право особи на свободу вираження поглядів.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження захисту майнових прав осіб, що постраждали в наслідок збройних конфліктів, вивчались у наукових працях В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Л. Р. Білої-Гіунової, В. М. Гаращука, Н. В. Коваленко, І. Б. Коліушка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Ю. О. Легези, Р. С. Мельника, О. В. Маковської, О. І. Миколенка та ін.. Разом з тим, у наукових дослідженнях доволі фрагментарно досліджується питання застосування європейських стандартів у механізмі захисту майнових прав в умовах воєнного стану в Україні.

Метою наукової статті є практика ЄСПЛ у встановленні стандартів захисту майнових прав осіб, які постраждали в наслідок збройного конфлікту в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Вирішення справ, пов'язаних із захистом прав особи, що постраждала в наслідок збройного конфлікту, має базуватися на встановленні дотримання

«принципів Пінейру». Застосування «принципів Пінейру» має досягати мети затвердження міжнародних стандартів та впровадження ефективних рекомендацій державам, агентствам ООН і загальній міжнародній спільноті щодо вирішення комплексних правових і технічних питань реституції житла, землі та майна [3, с. 8–9; 4, с. 44].

Зміст «Принципів Пінейру» передусім пов'язується із здійсненням такої процедури, як процедура реституції житла, майна, а також земельних ділянок переміщених осіб, що були втрачені внаслідок збройного конфлікту чи іншої об'єктивної обставини, що настала поза волею потерпілої особи. Механізм реалізації «Принципів Пінейру» базується на досвіді правового регулювання збройного конфлікту за участі Кіпру, Косово, Боснії та Герцеговини та інших регіонів [5, с. 168–169; 6, с. 145–156; 7, с. 108–110].

Одним із важливих прав переміщених осіб, що мають бути забезпечені на національному рівні, є право особи повернення до місць їх проживання, за умови настання безпечних для цього умов, що є умовою постконфліктної світобудови [8].

Необхідно акцентувати, що до найважливіших принципів захисту переміщених осіб відноситься принцип повернення їхнього житла, землі, майна, якщо вони були його незаконно, безпідставно позбавлені, що володіють правом отримання компенсації за втрачене житло, землю, майно у випадку неможливості фактичного повернення його за рішенням незалежного і неупередженого судового органу [3, с. 8–9]. Також важливе значення у захисті прав переміщених осіб відіграє нормативна вимога захисту права на отримання компенсації за втрачене житло, землю, майно. Цей принцип визначає, що всі біженці і переміщені особи володіють правом на повну і ефективну компенсацію в якості невід'ємної частини процесу реституції. Формами компенсації може бути як грошовий еквівалент, так і у натурі. Реституція вважається практично неможливою тільки у виняткових обставинах, коли, відповідно до постанови незалежного, неупередженого суду, житло, земля, майно зруйновані чи фактично надалі не існують [9].

Відповідні принципи мають бути імплементовані до законодавства України чи іншої країни, що потерпає від збройного конфлікту. Принципи міжнародно-правового регулювання статусу переміщених осіб та захисту їх прав відносяться до так званого, «м'якого права», що мають суттєвий вплив на суспільні відносини і мають визнаватися як джерело адміністративного права» через те, що держави дотримуються та імплементують їх у національне законодавство через моральну і політичну значущість [4, с. 15–16].

Україна як член Ради Європи бере участь у проєкті «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб», що є частиною Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» 2023–2026 рр., затверджений 14 грудня 2022 р. Комітетом міністрів Ради Європи у співпраці з Урядом України [10]. Запропоновані у чинному Плані дій заходи спрямовані на підтримку процесів відбудови та економічного відновлення України, збільшення потенціалу українських державних установ, посилення демократичного управління, верховенства права, захисту основоположних прав громадян, а також підтримку програми реформ у рамках європейської перспективи України, відповідно до рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 року надати Україні статус кандидата в ЄС [10].

Впровадження заходів, передбачених Планом дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» 2023–2026 рр., затвердженим 14 грудня 2022 р., є гарантією ефективності імплементации Україною стандартів Ради Європи у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до Рекомендацій Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року [11] визнано, що внутрішньо переміщені особи є особами із особливим адміністративно-правовим статусом, що визначає їх потреби, та захист інтересів таких осіб є певним пріоритетом у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування при визначенні змісту положень національного законодавства та практики його правозастосування.

Захист майнових прав осіб, що постраждали в наслідок збройного конфлікту в умовах воєнного стану має відповідати таким принципам, як: створення умов для реституції майнових прав, і пріоритетно права особи на житло; право компенсації вартості втраченого майна [11].

Захист майнових прав переміщених осіб у практиці ЄСПЛ відноситься до таких категорій справ, як: справи категорії «сімейне життя та житло в контексті потужних сімейних зв'язків» (рішення ЄСПЛ від 27 липня 1998 року у справі «Ментеш та інші проти Туреччини» (Menteş and Others v. Turkey)) [12]; «механізм відшкодування власності» (рішення ЄСПЛ від 22 грудня 2005 року у справі «Хенідес-Арестіс проти Туреччини» (Xenides-Arestis v. Turkey)) [13]; «житло та приватне життя» (рішення ЄСПЛ від 16 червня 2015 року у справі «Саргсян проти Азербайджану» (Sargsyan v. Azerbaijan)); рішення ЄСПЛ від 31 липня 2003 року у справі «Дімейдс проти Туреччини» (Demades v. Turkey)); «належне житло» (рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року у справі «Доган та інші проти Туреччини» (Dogan and Others v. Turkey)); рішення ЄСПЛ від 22 квітня 2010 року у справі «Гюльмамедова проти Азербайджану» (Gulmammadova v. Azerbaijan)).

Важливе значення для врегулювання майнових прав переміщених осіб для України має рішення ЄСПЛ, ухвалене у справі «Кіпр проти Туреччини». Порушення прав заявників у зазначеній справі пов'язується із періодом турецьких збройних операцій на території північного Кіпру у 1974 р. та подальшого поділу Кіпру, що пов'язується із проголошенням у листопаді 1983 р. «Турецької Республіки Північного Кіпру» («ТРПК»). Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй було ухвалено 18 листопада 1983 р. резолюцію 541 (1983), де було визнано юридично недійсним проголошення Північного Кіпру, та містився заклик до світової спільноти не визнавати Північний Кіпр. Зазначена ситуація мала порушення прав доступу для греків-кіпріотів, які були власниками майна на північному Кіпрі, і отримали заборону доступу до нього, можливості контролювати, його використання. Комісія, створена 20 вересня 1999 р. в межах Великої палати Суду стверджувала, що до 1989 року влада турків-кіпріотів не застосовувала спеціальних заходів, котрі б забезпечували незмінність офіційного земельного кадастру і реєстрацію «покинutoї» власності та її відчуження. Бенефіціарам цього відчуження надавалися «сертифікати на володіння». Вони не були спеціальними документами, що гарантують право володіння власністю. З 1989 року почали надавати офіційні документи, вноситися зміни до земельного кадастру, які фіксували зміну власників, що стало юридичними фактами порушення майнових прав греків-кіпріотів. ЄСПЛ визнав, що відбувалося тривале порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через відмову дозволити повернутися переміщеним грекам-кіпріотам до їхніх домівок у північній частині Кіпру (пункт 175); їм відмовляють у доступі та контролі, використанні та користуванні їхнім майном, а також у будь-якій компенсації за порушення їхніх майнових прав (пункт 189) [14].

Висновок. Отже, зазначена практика є базисом для захисту на європейському рівні майнових прав переміщених осіб, які постраждали внаслідок окупації частини України внаслідок повномасштабного збройного вторгнення російської федерації.

До головних обов'язків української держави відтак відноситься не лише створення умов для проживання її громадян на територіях, що не перебувають під окупацією російської федерації, але і створення умов у повоєнний період для їх повернення та подальшої соціальної реінтеграції.

Очевидно, що попри наявні проблеми із забезпеченням реалізації міжнародних та європейських стандартів захисту майнових прав переміщених осіб, їх існування та поступове провадження є безумовним надбанням світової спільноти та орієнтиром для розвитку сучасного демократичного світу.

Список використаних джерел:

1. CASE OF SARGSYAN v. AZERBAIJAN (Application no. 40167/06) URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%3A%5B%22001-155662%22%5D%7D>
2. CASE OF CHIRAGOV AND OTHERS v. ARMENIA (Application no. 13216/05). URL.: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%22001-155353%22%5D%7D>
3. Параскева К. Реституція майна внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та стандартів Ради Європи. *Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції*: матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 року). Київ, 2016. 148 с.
4. Крахмальова К.О. Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 2. Т. 2. С. 43–45.
5. Котормус Т. І. Адміністративно-правові гарантії захисту права власності громадян України в районах проведення операції Об'єднаних сил. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ : ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 2019. 259 с.
6. Маковська О.В. Адміністративний режим антитерористичної операції : дис. ... к.ю.н. : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 220 с.
7. Коваленко Н. В., Легеза Ю.О., Маковська О.В. Адміністративно-правовий режим антитерористичної операції в Україні : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2017. 179 с.
8. Brookings project on internal displacement. Дата оновлення: 28.06.2017. URL: <http://www.brookings.edu/about/projects/idp>
9. Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб: Резолюція ПАРЄ № 1708 (2010) від 28 січня 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d>
10. План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» 2023-2026 рр. URL.: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
11. Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 5 квітня 2006 року. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1>
12. CASE OF MENTEŞ AND OTHERS v. TURKEY (58/1996/677/867). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%3A%5B%22001-58120%22%5D%7D>
13. CASE OF XENIDES-ARETIS v. TURKEY (Application no. 46347/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%3A%5B%22001-71800%22%5D%7D>
14. Судова справа Європейського суду з прав людини («Кіпр проти Туреччини» від 10.05.2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109229>

ТКАЧЕНКО К. Л.,
прокурор відділу
(Сумська обласна прокуратура),
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.9; 347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.16>

СПАДКУВАННЯ ПРАВА ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ: ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено проблемні питання стосовно спадкування права постійного користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній чи комунальній власності. Автором розкрито передумови виникнення даної проблематики сучасного законодавства, якими є трансформаційні процеси земельних відносин та матеріального законодавства, що регулює дану суспільну сферу, у пострадянський період становлення нашої держави. В статті проаналізовано процес законодавчих змін щодо закріплення права користування земельною ділянкою за визначеним колом суб'єктів та встановлено, що спадкові можливості фізичної особи відносно даного права залежать від наявності у спадкодавця за його життя статусу голови або члена фермерського, селянського (фермерського) господарства. Зокрема автор акцентує увагу на суперечливості позиції що право користування земельною ділянкою, яке виникає у особи на підставі державного акту на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи.

В статті проаналізовано правову природу права постійного користування земельною ділянкою та звернуто увагу на його необмежену дію у часі і як наслідок – не розповсюдження на нього встановлених цивільним законодавством строків позовної давності. Крім того, до процесуальних особливостей розгляду спадкових спорів, предметом у яких є визнання за спадкоємцем такого виду права, є обов'язкова участь у даних судових справах органів державної влади чи органів місцевого самоврядування в залежності від виду власності (державної чи комунальної) земельної ділянки. Автор пропонує розширити процесуальні повноваження загальних судів при розгляді справ щодо спадкування права постійного користування земельною ділянкою, шляхом законодавчого закріплення можливості суду з власної ініціативи збирати письмові докази щодо факту реєстрації фермерського господарства та участі у ньому спадкодавця, якому належить зазначене вище право. При цьому, в статті наведено обґрунтовані доводи того, що таке розширення повноважень суду не буде порушенням принципів диспозитивності та змагальності цивільного процесу.

Ключові слова: *спадкування, склад спадщини, фермерське господарство, статутний капітал, спадкоємець, спадкодавець, землекористувач, процесуальні повноваження, земельне законодавство, цивільне судочинство.*

Tkachenko K. L. Inheritance of the rights of permanent use of a land plot: peculiarities of judicial protection of the civil rights of participants in hereditary legal relations

The article examines problematic issues regarding the inheritance of the right to permanent use of a land plot that is in state or communal ownership. The author revealed the prerequisites for the emergence of this issue of modern legislation, which are the transformational processes of land relations and material legislation regulating this social sphere, in the post-Soviet period of the formation of our state. The article analyzes the process of legislative changes to secure the right to use a plot of land for a defined circle of subjects. It is established that the inheritance possibilities of an individual of a given right depend entirely on whether the heir has the status of head or farmer, peasant (farmer) member during his lifetime. Such an author focuses on the well-known position that the right to use a land plot, which is observed in a person on the basis of a state act on the right to use a land plot, is not part of the inheritance and ends with the death of the person.

The article analyzes the legal nature of the right to permanent use of a plot of land and draws attention to its unlimited effect in time and, as a result, non-distribution of the statute of limitations established by civil law. In addition, among the procedural features of consideration of inheritance disputes, the subject of which is the recognition of this type of right by the heir, is the mandatory participation in these court cases of state authorities or local self-government bodies in the form of ownership of (state or communal) land. The author proposes to expand the procedural powers of general courts when considering the case of alienation of the right to permanent use of a plot of land, by legislatively approving the possibility of the court on its own initiative to collect written evidence regarding the fact of registration of the farm and participation in this inheritance, which should be the above-mentioned right. At the same time, the article provides substantiated evidence that such an extension of the court's powers will not be a violation of the principles of dispositiveness and adversarial nature of the civil process.

Key words: *inheritance, composition of inheritance, farming, authorized capital, heir, testator, land user, procedural repetitions, land legislation, civil justice.*

Вступ. Земельне законодавство нашої держави пройшло складний і тернистий шлях свого становлення, зумовлений доволі суперечливими суспільно-політичними процесами в державі. Основу земельного права в Україні до початку дев'яностих років становила виключна державна власність на землю. Похідним від права державної власності було право землекористування, що виступало єдиною можливістю титульного виростання громадянином землі за своїм цільовим призначенням. Прийняття Земельного кодексу (ЗК) України у 1990 році започаткувало інститут землеволодіння, який передбачав існування двох форм володіння землею – довічне успадковане володіння землею громадянами та постійне володіння – для ряду юридичних осіб. Окрім права володіння, ЗК України містив і право землекористування – постійного або тимчасового – для громадян. У новій редакції ЗК України, що набрала чинності у 1992 році, інститут землеволодіння змінило право приватної власності, але право постійного землекористування не скасовувалося, що в свою чергу спричинило цілий ряд колізійних ситуацій і зокрема – у спадковому праві. Через неоднозначність формулювання у правових актах одним з найбільш дискусійних питань у цій сфері до цього часу залишаються законодавчі норми в сфері спадкування права постійного користування землею, що вимагає проведення комплексних та ґрунтовних досліджень у сфері вказаної проблематики.

Погляди вчених щодо врегулювання суперечливих питань, пов'язаних зі спадкуванням права постійного користування землею, різняться за своєю сутністю, проте більшість із них схиляються до думки, що таке право варто або спростити, або трансформувати в інше.

Так, Е. Юрченко зауважує, що з метою збереження земель фермерськими господарствами та скорочення витрат на переоформлення та реалізацію земельних прав доцільно «закріпити необмежене в часі право фермерських господарств, їх засновників і членів на безоплатну приватизацію цих земельних ділянок без їх поділу» [1, с. 102]. У роботі М. Антонюк та О. Сидорук пропонується трансформувати право постійного землекористування у право власності [2, с. 88]. М. Мірошніченко та Р. Марусенко вважають, що від права постійного землекористування необхідно відмовитися взагалі, адже суб'єкти цього права змушені функціонувати у несприятливих умовах під час господарської діяльності, бо не мають можливості залучати інвестиції під такі земельні ділянки, відчужувати їх тощо [3, с. 80]. В свою чергу, І. О. Гелецька, М. П. Баб'юк та І. А. Заплітна вказують, що право постійного користування землею виступає як окремий елемент системи речових прав на землю. За позицією авторів, проблематика суб'єктного складу цього права потребує негайного законодавчого врегулювання, зокрема, у контексті земель, що були надані головам селянських (фермерських) господарств на праві постійного користування [4, с. 435].

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження проблематики судового захисту цивільних прав учасників спадкових правовідносин при спадкуванні права постійного користування земельною ділянкою.

Результати дослідження. Визначення права постійного користування земельною ділянкою закріплено у ст. 92 ЗК України та означає у своєму змісті право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку [5].

З процесуальної точки зору вказана дефініція вбачає дві основні особливості, які повинні враховуватись при відправленні правосуддя у спорі, що виник у правовідносинах вказаного виду: 1) дане право є безстроковим, а тому для його судового захисту апріорі не поширюються встановлені цивільним законодавством строки позовної давності. З огляду на це, володілець такого права, а також його спадкоємець не обмежені у часі і можуть пред'явити позов про його захист будь-коли, незалежно від того, протягом якого часу таке право порушується з боку інших суб'єктів; 2) дане право прямо пов'язане із правом державної або комунальної власності, а тому держава або ж відповідний орган місцевого самоврядування повинен залучатись судом до участі у такій категорії справ в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Виключенням є випадки, коли спір виник між постійним землекористувачем та державою або ж органом місцевого самоврядування, якому належить право розпорядження землями комунальної власності, оскільки в такому разі вказані суб'єкти матимуть статус відповідача.

Частина друга статті 92 ЗК України передбачає вичерпний перелік суб'єктів, які можуть набувати право постійного користування земельною ділянкою і серед них відсутні як фізичні особи-підприємці, так і пересічні громадяни, які з певних підстав набули дане право раніше і продовжують володіти ним вже після зміни земельного законодавства. Натомість, вказана стаття у п. «д» частини другої декларує автоматичне виникнення такого права лише в одній категорії фізичних осіб – у власників квартири або нежитлового приміщення багатоквартирного будинку, які згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» є одночасно і співвласниками багатоквартирного будинку.

Одразу ж слід зауважити, що наявність у співвласника багатоквартирного будинку права постійного користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, не породжує у такої фізичної особи особистого права на розпорядження ані таким правом, ані земельною ділянкою на власний розсуд, в тому числі і шляхом вчинення заповідального розпорядження у формі заповіту чи спадкового договору. Це пов'язано з тим, що на відміну від суб'єктів, зазначених у пунктах «а – г» та «е – ж» ч. 2 ст. 92 ЗК України, наявність права постійного користування земельною ділянкою у фізичних осіб пов'язано не лише із наявністю певного законодавчо визначеного статусу, але і з прямо визначеною метою: обслуговування будинку та забезпечення задоволення житлових,

соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. В свою чергу, після смерті фізичної особи її право власності на житлове або нежитлове приміщення припиняється і відповідно вона автоматично втрачає статус співвласника багатоквартирного будинку. З огляду на це, для такої особи припиняється і право постійного користування земельною ділянкою, що з юридичної точки зору само по собі унеможливило його спадкування. Примітним є також і той факт, що згідно з п «д» ч. 2 ст. 92 ЗК України метою наявності права постійного користування земельною ділянкою у співвласника багатоквартирного будинку є, в тому числі, забезпечення задоволення різного роду потреб також і наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, хоча у останніх наявності такого права земельне законодавство не передбачає.

Разом з тим, відносини спадкування щодо права постійного користування земельною ділянкою державної або комунальної власності мають місце у тому випадку, коли дане право виникло раніше, аніж коли його набуття було фактично заборонено нормою ч. 2 ст. 92 ЗК України. Зокрема, Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-ХІІ, який втратив чинність з 01.01.2002 року, передбачав можливість надання землі у постійне користування (без заздалегідь установленого строку) громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства (ч. 1 ст. 7 ЗК України від 18 грудня 1990 року) [6]. З набранням чинності Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 року № 2768-ІІІ таке право постійного користування не втрачалось та зберігалось за громадянами, але водночас норма п. 6 Розділу Х Перехідних положень ЗК України зобов'язувала всіх, хто має у постійному користуванні земельні ділянки, але за новим кодексом не можуть мати їх на такому праві до 1 січня 2005 року, переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них. При цьому, при переоформленні права постійного користування земельними ділянками, наданими для ведення селянських (фермерських) господарств, у довгострокову оренду строк оренди мав визначатись селянським (фермерським) господарством відповідно до закону. В подальшому термін переоформлення було продовжено Законом України № 2059-ІV від 06.10.2004 до 1 січня 2008 року [7].

Зобов'язуючи громадян переоформити право постійного користування у право власності чи право оренди, ЗК України в той же час не передбачав конкретного механізму такої трансформації, як не гарантував і відшкодування понесених фізичною чи юридичною особою у зв'язку з таким переоформленням витрат. По суті, на громадян, які безоплатно отримали право постійного користування, покладался тягар оплатного його переоформлення, що суперечило принципам верховенства права та справедливості. Крім того, новий ЗК України залишав істотну прогалину у сфері спадкових правовідносин: декларуючи громадянину право на отримання у власність земельної ділянки, що перебувала у його постійному користуванні, норми Перехідних положень ЗК України жодним чином не врегульовували питання переходу права постійного користування в порядку спадкування у тому разі, якщо громадянин за життя не встиг реалізувати гарантовану йому законом можливість. При цьому, п. 6 Розділу Х ЗК України не містив і застереження щодо припинення права постійного користування у разі його непереоформлення в строк до 1 січня 2008 року.

З вищевикладених підстав, рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі № 1-17/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) положення пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо зобов'язання переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право власності або право оренди без відповідного законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). В обґрунтування такого рішення Конституційний Суд України зазначив: «Кодексом не встановлено чітких матеріально-правових і процесуальних гарантій зміни громадянами юридичного титулу права постійного користування земельною ділянкою на право власності чи право оренди. Переоформлення відповідних прав включає також земельно-кадастрові роботи та інші послуги, які суб'єкти підприємницької діяльності надають на

платній основі, встановлюючи їх розцінки на свій розсуд. Таким чином, постійним землекористувачам не гарантована можливість зміни законно набутого права за сприяння і за рахунок держави, яка є ініціатором таких змін» [8].

Після того, як громадяни вступали в постійне користування земельними ділянками для фермерського господарства, вони ставали засновниками селянських (фермерських) господарств. Право постійного користування цими землями належало громадянам і не підлягало передачі селянському (фермерському) господарству. В результаті, стали поширеними випадки, коли селянське (фермерське) господарство, засноване громадянином, втрачало право користування земельною ділянкою після смерті свого засновника.

Тривалий час у судовій практиці існував підхід, згідно з яким право постійного користування земельними ділянками не входило до складу спадщини і припинялося у випадку смерті користувача, на чие ім'я був виданий Державний акт на право постійного користування [9]. Зокрема, вказаний висновок був зроблений Верховним Судом України у його постанові від 05.10.2016 р. у справі № 181/698/14-ц [10], який в подальшому був взятий за основу Верховним Судом при вирішенні подібних справ (як приклад – постанова Верховного Суду від 03.04.2019 р. у справі № 525/1385/16-ц) [11]. Логіка вказаних Судів при цьому ґрунтується на особливостях правового статусу фермерського господарства, член якого, володіючи правом постійного користування земельною ділянкою, фактично передавав його такому господарству. При цьому, Суди посилались на норму ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство», згідно з якою до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) може входити зокрема право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, а також інші майнові права, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу. При цьому, за ч. 1 ст. 19 вказаного Закону, майно фермерського господарства належить йому на праві власності, а успадкувати фермерське господарство можливе лише як цілісний майновий комплекс або його частину (ст. 23 Закону № 973-IV) [12].

Водночас, вказані висновки були досить непереконливими з точки зору цивільного законодавства, за яким до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті за винятком тих, що вказані у ст. 1219 ЦК України. При цьому, дана стаття Цивільного кодексу України не забороняє спадкування права постійного користування земельною ділянкою, а отже за принципом цивільного права «дозволено все, що прямо не заборонено законом», таке право повинно входити до складу спадкової маси.

Однак, Велика Палата Верховного Суду у справі № 922/989/18 вирішила конкретизувати викладений вище висновок та у своїй постанові від 23 червня 2020 року зазначила наступне: «У разі смерті громадянина – засновника селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства) право постійного користування земельною ділянкою, наданою для ведення фермерського господарства його засновнику, не припиняється зі смертю цієї особи, а зберігається за фермерським господарством до якого воно перейшло після створення фермерського господарства. Звідси право постійного користування земельною ділянкою саме через перехід його до селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства) не входить до складу спадщини. Спадкувати можна права померлого засновника (члена) щодо селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства), а не земельну ділянку, яка перебуває в користуванні такого господарства» (п. 73 постанови). Підґрунтям до такого висновку Велика Палата обрала мету надання права постійного користування, вказавши, що одержання громадянином – засновником правостановлюючого документа на право власності чи користування земельною ділянкою для ведення СФГ є необхідною передумовою державної реєстрації та набуття СФГ правосуб'єктності як юридичної особи (п. 68) При цьому голова фермерського господарства, якому була передана у власність, постійне користування чи оренду земельна ділянка, у відносинах, а також спорах з іншими суб'єктами, виступає не як самостійна фізична особа, власник, користувач чи орендар земельної ділянки, а як представник (голова, керівник) фермерського господарства (п. 61) [13].

В той же час, у п. 60 даної постанови Великою Палатою було однозначно констатовано той факт, що громадяни та юридичні особи, які до 01 січня 2002 року отримали у постійне користування земельні ділянки, правомочні використовувати отримані раніше земельні ділянки на підставі цього правового титулу без обов'язкового переоформлення права постійного користування на право власності на землю чи на право оренди землі. Тобто по суті, Верховний Суд, визнаючи продовження дії права постійного користування, допускає і можливість успадкування даного права у тому випадку, якщо його володілець з якихось причин свого часу не створив фермерське господарство.

З вищевикладеного вбачається висновок, що користуючись вказаною правовою позицією при розгляді позовів спадкоємців, суди повинні в обов'язковому порядку встановити чи реєстрував померлий володілець права постійного користування земельною ділянкою селянське (фермерське) господарство (за Законом від 20.12.1991 р. № 2009-XII) чи фермерське господарство (за Законом від 19.06.2003 р. № 973-IV) як юридичну особу, або ж такий факт за життя спадкодавця не мав місця. Відсутність факту реєстрації вказаних організаційно-правових форм господарювання є безумовною підставою до визнання за фізичними особами в порядку спадкування права постійного користування земельною ділянкою. У випадку ж наявності доказів членства у фермерському господарстві, доцільним є аналіз установчих документів на предмет закріплення у них правового статусу права постійного користування земельною ділянкою.

В той же час, деякі суди ухвалюють свої рішення про задоволення позовних вимог без встановлення вказаних обставин, прикладом чого є: рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 05 березня 2024 року у справі № 644/3809/23 [14], рішення Троянецького районного суду Сумської області від 14 березня 2023 року у справі № 588/1474/22 [15], рішення Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 року у справі № 178/8/22 [16], рішення Снігурівського районного суду Миколаївської області від 27 лютого 2024 року у справі № 485/224/24 [17].

Письмовим доказом відсутності членства спадкодавця в фермерському чи селянському (фермерському) господарстві могла б стати довідка органу місцевого самоврядування або ж органу Держгеокадастру в межах території яких знаходиться земельна ділянка, право постійного користування якою заявлено позивачем як об'єкт спадкування. Разом з тим, чинне законодавство не передбачає обов'язкового обліку створених фермерських господарств, як це передбачено для особистих селянських господарств згідно з наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами» від 14.04.2017 р. № 572 [18]. Крім того, витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про державну реєстрацію фермерського господарства може бути належним доказом у справах даного виду лише в тому разі, якщо володілець права постійного користування земельною ділянкою буде одночасно і головою такого господарства. У випадку ж лише його членства у фермерському господарстві, такі відомості міститимуть лише установчі документи, наявні у реєстраційній справі.

З огляду на вищевикладене, існує необхідність законодавчого закріплення права суду при розгляді справ з вказаним вище предметом позову, витребувати з власної ініціативи за запитом від органів місцевого самоврядування чи територіальних органів Держгеокадастру інформацію щодо наявності на адміністративній території місцезнаходження земельної ділянки, право постійного користування якою заявлено позивачем як об'єкт спадкування, зареєстрованого фермерського чи селянського фермерського господарства, а також щодо членства спадкодавця у такому господарстві. Крім того, суд повинен мати процесуальну правомочність доступу до документів реєстраційної справи фермерського господарства з метою встановлення фактичних обставин справи щодо наявності членства спадкодавця у такій юридичній особі.

Слід зауважити, що наділення суду вказаними процесуальними повноваженнями жодним чином не суперечитиме засадам диспозитивності та змагальності цивільного

судочинства, оскільки у справах даної категорії зіштовхується приватний інтерес спадкоємця та публічний інтерес держави або певної територіальної громади, у власності яких знаходиться земельна ділянка, надана свого часу спадкодавцеві у постійне користування. В цьому взаємозв'язку суд, будучи незалежним представником судової гілки влади, своїм рішенням не повинен підривати засад державного устрою та посягати на державну власність, що може стати наслідком відсутності достатніх процесуальних повноважень на встановлення фактичних обставин справи.

Проблема недосконалості земельного законодавства в частині конкретизації правомочностей спадкоємця отримати належне спадкодавцеві право постійного користування земельною ділянкою так і не була усунута за рахунок тлумачення норм права судовою гілкою влади. Натомість, з метою врегулювання спадкових відносин щодо права постійного користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності, законодавець доповнив розділ X Земельного Кодексу України пунктом 6¹, в якому передбачив право спадкоємців громадян, яким належало право постійного користування земельними ділянками державної чи комунальної власності, призначеними для ведення селянського (фермерського) господарства викупити таку земельну ділянку без проведення земельних торгів. При цьому, в абзаці одинадцятому вказаного пункту зазначено, що «Право постійного користування, право довічного успадкованого володіння земельними ділянками державної чи комунальної власності зберігається за суб'єктом відповідного права, які не здійснили купівлю таких земельних ділянок відповідно до абзацу першого цього пункту» [19].

В той же час, вказана норма не конкретизує, чи зобов'язаний спадкоємець володільця права постійного користування земельною ділянкою, з метою викупу такої земельної ділянки, попередньо успадкувати це право та отримати свідоцтво про право на спадщину або визнати його в судовому порядку.

Висновки. Проблематика судового захисту цивільних прав учасників спадкових праводносин у справах про спадкування права постійного користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності, в першу чергу ґрунтується на недосконалості правового регулювання вказаного інституту земельного права, яке внаслідок перехідних періодів зміни матеріального земельного законодавства, не врахувало всіх особливостей суспільних відносин даного виду. З огляду на це, нагальною є потреба у чіткому законодавчому закріпленні включення вказаного спеціального права до категорії успадковуваних за умови його належності спадкодавцеві. Крім того, необхідним є і законодавче розширення процесуальних повноважень суду при розгляді справ даної категорії з метою ухвалення судового рішення, яке б не порушувало прав держави чи територіальної громади через безпідставне вилучення земельної ділянки з державної чи комунальної власності.

Список використаних джерел:

1. Юрченко Е. Правова доля земельних ділянок, наданих особам на праві постійного користування для створення та ведення фермерського господарства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 99–103.
2. Антонюк М., Сидорук О. Правова природа права постійного землекористування в історичній перспективі. *Юридична Україна*. 2018. № 3–4. С. 83–89.
3. Мірошніченко М., Марусенко Р. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-ге вид. Київ: Алерта, 2013. 544 с.
4. Гелецька, І. О., Баб'юк, М. П., Заплітна, І. А. Правові проблеми спадкування права постійного користування земельною ділянкою. *Retrospection and modern European approaches to jurisprudence* : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. С. 422–437. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/175/8448/17627-1> (дата звернення: 10.03.2024)
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

6. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#top> (дата звернення: 15.03.2024).
7. Про внесення змін до Земельного кодексу України : Закон України від 06.10.2004 р. № 2059-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-15/ed20041230#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Кулинич А. Земля у спадок. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemlya-u-spadok.html> (дата звернення: 16.03.2024).
10. Постанова Верховного Суду України від 05 жовтня 2016 р. у справі № 181/698/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61942656> (дата звернення: 16.03.2024)
11. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 525/1385/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81286465> (дата звернення: 16.03.2024).
12. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 922/989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458880> (дата звернення: 18.03.2024).
14. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 05 березня 2024 року у справі № 644/3809/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117678785> (дата звернення: 18.03.2024).
15. Рішення Тростянецького районного суду Сумської області від 14 березня 2023 року у справі № 588/1474/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109548841> (дата звернення: 22.03.2024).
16. Рішення Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 року у справі № 178/8/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104119615> (дата звернення: 18.03.2024)
17. Рішення Снігурівського районного суду Миколаївської області від 27 лютого 2024 року у справі № 485/224/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117271361> (дата звернення: 18.03.2024)
18. Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.04.2017 р. № 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-17#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19 жовтня 2022 року № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n41> (дата звернення: 20.03.2024).

ЯВТУШЕНКО О. В.,
аспірант кафедри цивільного права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.17>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В АКТІ ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ОЦІНКА ЙОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У БЕЗПЛОТНИКАХ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У статті досліджується вплив Акту про штучний інтелект на правове регулювання безпілотних транспортних засобів у Європейському союзі та аналіз основних положень цього нормативно-правового акту, зокрема щодо відповідальності розробників та операторів систем штучного інтелекту (ШІ). У дослідженні розглянуто ключові аспекти гармонізації правил для ШІ, що регулюють розвиток, впровадження та використання так званих систем штучного інтелекту «високого ризику», до яких відносяться безпілотні транспортні засоби.

Акт про штучний інтелект, прийнятий Європейським Парламентом 13 березня 2024 року, має на меті встановлення єдиного правового поля для ШІ систем у Європейському Союзі, що сприятиме захисту здоров'я, безпеки та основних прав осіб, а також підтримці інновацій та розвитку ШІ технологій. Основні положення акту включають вимоги щодо прозорості, технічної документації, оцінки ризиків та управління ними, а також дотримання вимог безпеки та захисту даних. Дослідження обов'язків розробників та операторів ШІ систем в рамках згаданого нормативно-правового акту показало, що розробники зобов'язані забезпечити прозорість та інформування користувачів про функціонування ШІ системи, її можливості та обмеження. Вони також повинні вести детальну технічну документацію та зберігати записи про роботу системи для ретроспективного аналізу та виявлення можливих помилок. Оператори, у свою чергу, зобов'язані використовувати ШІ системи відповідно до інструкцій розробників, забезпечити належне навчання персоналу та постійний моніторинг роботи систем, а також дотримуватися вимог щодо захисту персональних даних та конфіденційності.

Для досягнення мети дослідження були використані загальнонаукові методи наукового пізнання, включаючи діалектичний, історичний, формально-логічний (догматичний), метод системного аналізу, синтезу, дедукції, індукції, а також спеціально-наукові методи, такі як формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод аналогії та метод правового моделювання.

Ключові слова: безпілотники, безпілотні транспортні засоби, БПЛА, дрони, ІТ право, об'єкти цивільних прав, правове регулювання, правовий режим, цивільно-правова відповідальність, штучний інтелект.

Yavtushenko O. V. The impact of the Artificial intelligence act on the legal regulation of unmanned vehicles in the EU: a civil law analysis

This article explores the impact of the Artificial Intelligence Act on the legal regulation of unmanned vehicles (UVs) in the European Union and analyzes the main provisions of this regulatory act, particularly regarding the responsibilities of developers

and operators of artificial intelligence (AI) systems. The study examines key aspects of the harmonization of AI rules governing the development, deployment, and use of so-called «high-risk» AI systems, which include unmanned vehicles.

The Artificial Intelligence Act, adopted by the European Parliament on March 13, 2024, aims to establish a unified legal framework for AI systems within the European Union, promoting the protection of health, safety, and fundamental rights, as well as supporting innovation and the development of AI technologies. The main provisions of the act include requirements for transparency, technical documentation, risk assessment and management, as well as compliance with safety and data protection standards.

The analysis of the responsibilities of AI system developers and operators under this regulatory act revealed that developers are required to ensure transparency and inform users about the functioning of AI systems, their capabilities, and limitations. They must also maintain detailed technical documentation and keep records of system operations for retrospective analysis and the identification of potential errors. Operators, in turn, are obligated to use AI systems in accordance with developers' instructions, provide adequate training for personnel, continuously monitor system performance, and adhere to data protection and confidentiality requirements.

To achieve the research objectives, general scientific methods of knowledge were used, including dialectical, historical, formal-logical (dogmatic), systems analysis, synthesis, deduction, induction, as well as specialized scientific methods such as formal-legal, comparative-legal, analogy method, and legal modeling.

Key words: *artificial Intelligence (AI), civil liability, drones, IT law, legal regime, legal regulation, objects of civil rights, unmanned aerial vehicles (UAVs), unmanned vehicles (UVs).*

Вступ. Швидкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі також – ШІ) створює нові можливості для різних секторів економіки, включаючи транспортну галузь. Однією з найбільш перспективних областей застосування ШІ є безпілотні транспортні засоби (далі також – БПТЗ), які обіцяють значно підвищити ефективність і безпеку транспортних систем. Однак, використання БПТЗ також ставить перед правовою системою нові виклики, що вимагають чіткої регламентації та визначення правових рамок для забезпечення належного рівня безпеки, захисту прав користувачів та інших учасників дорожнього руху.

Оскільки базовою технологією для функціонування та розвитку БПТЗ є штучний інтелект, то прийняття Європейським Парламентом Акту про штучний інтелект 13 березня 2024 року стало важливим кроком у гармонізації правил для ШІ систем у Європейському Союзі. Цей нормативно-правовий акт спрямований на створення єдиного правового поля для розробки, впровадження та використання ШІ технологій, включаючи безпілотні транспортні засоби. Акт передбачає комплекс вимог щодо прозорості, технічної документації, оцінки ризиків та управління ними, а також дотримання вимог безпеки та захисту даних. Особлива увага приділяється відповідальності розробників та операторів ШІ систем, що є ключовим аспектом для забезпечення належного функціонування БПТЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що значна кількість наукових праць присвячена розробці технічних аспектів ШІ та безпілотних транспортних засобів, а також їх правовому регулюванню і впливу цієї технології на права людини. Серед закордонних вчених значну увагу цим питанням у своїх роботах приділяють Лаура Осса, Патрісія Гомез, Йонас Талберг, Магнус Лудгрєн та деякі інші. На вітчизняному рівні питанню правового регулювання ШІ значну увагу приділяють Шишка Н.В., Мічурін Є.О. та інші. Водночас, з огляду на стрімкий розвиток технології, нам видається, що згадане питання є недостатньо дослідженим як на національному, так і на міжнародному рівні і потребує додаткового доктринального опрацювання.

Незважаючи на наявність численних досліджень, залишаються невирішеними деякі аспекти правового регулювання БПТЗ, зокрема питання цивільно-правової відповідальності розробників та операторів ШІ систем.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз ризик-орієнтованого підходу Акту про штучний інтелект та дослідження його впливу на правове регулювання безпілотних транспортних засобів у Європейському Союзі. Цілями статті є аналіз основних положень Акту про штучний інтелект, що регулюють розвиток, впровадження та використання «high-risk» систем ШІ, зокрема безпілотних транспортних засобів, визначення відповідальності розробників та операторів цих систем, а також оцінка правових наслідків впровадження Акту для безпілотних транспортних засобів у Європейському Союзі. Окрім того, стаття має на меті розробити рекомендації щодо удосконалення правового регулювання БПТЗ для забезпечення більшої безпеки та підтримки інновацій у сфері ШІ в Україні. У роботі також зосереджено увагу на визначенні відповідальності розробників та операторів, що є ключовим для забезпечення безпеки та ефективності використання БПТЗ, їх комерційного використання та визначення рівня оборотоздатності.

Результати дослідження. Акт про ШІ складається з 13 розділів та 113 статей. Цей нормативно-правовий акт спрямований на вдосконалення європейського ринку шляхом сприяння використанню штучного інтелекту, який є безпечним, поважає права людини та захищає здоров'я, безпеку та навколишнє середовище. Він встановлює правила продажу, використання та моніторингу штучного інтелекту в ЄС, а також забороняє певні практики застосування ШІ. Він також встановлює конкретні правила для систем штучного інтелекту з високим ступенем ризику та їхніх операторів і вимагає, щоб певні системи штучного інтелекту були прозорими. Акт також містить правила продажу моделей ШІ загального призначення та заходи з підтримки інновацій, особливо для малого бізнесу та стартапів.

Першою важливою новелою Акту про штучний інтелект стало те, що законодавець уперше на загальноєвропейському нормативному рівні (фактично у статусі закону, а не Білої книги як це було раніше у 2020 році) дав визначення поняттю системи штучного інтелекту, яка відповідно до пункту 1 статті 3 «означає машинну систему, яка розроблена для роботи з різним рівнем автономності та може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка, для явних або неявних цілей, робить висновки на основі отриманих вхідних даних, яким чином генерувати вихідні дані, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище» [1]. Водночас, акт не дає визначення поняттю «штучний інтелект», а оперує категорією «ШІ система».

Науковці, які працювали над Актом про ШІ, зокрема Йохан Лаукс, Сандра Вахтер та Брендт Міттерштадт зазначають, що «зусилля, спрямовані на розробку «надійного ШІ» за допомогою регуляторних законів, таких як Закон про ШІ, визнають необхідність довіри до ШІ для його широкого впровадження. Це, очевидно, передбачає, що ШІ може бути можливим об'єктом довіри» [7]. Група експертів високого рівня зі штучного інтелекту (AI HLEG), експертна група, призначена для консультування Європейської комісії щодо її стратегії у сфері штучного інтелекту, у своїх «Керівних принципах етики для надійного ШІ» 2019 року [5, с. 4] визначає «довіру» як не що інше, як «фундамент суспільства». Дослідження показують, що довіра пов'язана з такими позитивними змінами, як вищий рівень економічного зростання, вищий рівень громадянської активності, вища якість державного управління та нижчий рівень злочинності й корупції. Акт про штучний інтелект покликаний стати інструментом регулювання ризиків, спрямованого на зміцнення довіри до штучного інтелекту, обидва причинно-наслідкові зв'язки мають важливе значення. По-перше, якщо довіра до інституцій визначає прийнятність ризиків, пов'язаних зі штучним інтелектом, то для того, щоб Акт про штучний інтелект був успішним (правозастосовним), він сам повинен викликати довіру. По-друге, якщо сприйняття прийнятності ризиків визначає довіру, то вирішальне значення матимуть фактичні результати застосування ШІ та ставлення суспільства до цієї технології в цілому.

Закон про штучний інтелект спирається на складну мережу довірчих відносин, які він лише неявно і недостатньо диференціює. Стаття 3 Акту про штучний інтелект визначає такі ролі як «провайдер», «користувач», «розповсюдjuвач», «нотифікований орган» тощо. Ця таксономія суб'єктів у сфері штучного інтелекту не є чіткою. Ролі провайдерів і користувачів «можуть легко переплітатися, наприклад, коли користувач надає розробнику навчальні дані» [8]. Більше того, не існує визначеної «ролі» для адресатів або суб'єктів рішення чи прогнозу ШІ. Такими суб'єктами можуть бути громадяни, від яких, ймовірно, очікується довіра до системи регулювання ШІ «у цілому». Це ставить під сумнів так звану патерналістську (партиципативну) модель регулювання ризиків, яка була обрана Європейською комісією.

Найважливішою концепцією Акту про ШІ є ризик-орієнтований підхід з чотирма рівнями ризику для систем ШІ:

1) Системи неприйнятjого ризику (регламентується главою 2 Акту) [2].

Системи штучного інтелекту з неприйнятними ризиками будуть заборонені на території ЄС через шість місяців після набуття чинності. До таких систем належать такі (з певними винятками):

- використання підсвідомих, маніпулятивних або оманливих методів, що спотворюють поведінку та заважають ухваленню обґрунтованих рішень, завдаючи значної шкоди;
- використання вразливостей, пов'язаних з віком, інвалідністю або соціально-економічними обставинами, з метою спотворення поведінки, що (з достатньою ймовірністю) спричиняє значну шкоду;
- біометричні системи категоризації, що виводять чутливі атрибути;
- соціальний скоринг, тобто оцінка або класифікація осіб або груп на основі соціальної поведінки або особистих характеристик, що спричиняє шкідливе або несприятливе ставлення до цих людей;
- оцінка ризику вчинення особою кримінальних правопорушень виключно на основі профайлінгу або особистісних рис і характеристик;
- створення баз даних розпізнавання осіб шляхом нецільового зчитування;
- визначення емоцій на робочих місцях або в навчальних закладах, за винятком систем штучного інтелекту з медичних міркувань та міркувань безпеки;
- дистанційна біометрична ідентифікація в режимі реального часу в публічно доступних місцях для правоохоронних органів (за винятком випадків, коли її використання є суворо необхідним у певних визначених сценаріях).

2) Системи високого ризику (регламентується главою 3 Акту) [3].

До систем штучного інтелекту з високим ступенем ризику Акт про штучний інтелект встановлює детальні та всеосяжні зобов'язання та вимоги, які застосовуються переважно до постачальників і розповсюдjuвачів цих систем. Ці зобов'язання стосуються широкого кола заходів з управління ШІ та технічних втручань (зокрема, прозорості, управління ризиками, підзвітності, управління даними, людського нагляду, точності, надійності та кібербезпеки), які необхідно впроваджувати на етапах проектування та розробки, а також контролювати та підтримувати протягом усього життєвого циклу ШІ. Існує дві основні групи систем ШІ з високим рівнем ризику:

Системи, регламентовані Додатком II, тобто системи, призначені для використання в якості компонента безпеки продукту або які самі є продуктом, на який поширюється законодавство ЄС в Додатку II і який повинен пройти оцінку відповідності; це, як правило, системи ШІ, що використовуються в контексті схильних до ризику, суворо регульованих продуктів.

Системи, регламентовані Додатком III, тобто системи ШІ, призначені для служіння спеціальним цілям, переліченим у Додатку III, зокрема:

- незаборонені біометричні дані;
- критична інфраструктура;
- освіта та професійна підготовка, включаючи системи для визначення доступу або вступу, оцінки результатів навчання, моніторингу та виявлення забороненої поведінки під час тестів;

- зайнятість, управління працівниками та доступ до самозайнятості, включаючи системи найму, відбору, моніторингу, звільнення або просування по службі;
- доступ до основних державних і приватних послуг та користування ними, включаючи кредитний скоринг, а також ціноутворення у сфері медичного страхування та страхування життя;
- правоохоронна діяльність;
- управління міграцією, наданням притулку та прикордонним контролем;
- відправлення правосуддя та демократичні процеси, включно зі штучним інтелектом, що впливає на вибори, наприклад, алгоритми рекомендацій у соціальних мережах.

Якраз до цієї категорії варто також відносити і ШІ системи, на базі яких побудовані безпілотні транспортні засоби. Постачальники високоризикових систем штучного інтелекту повинні реєструвати їх у спеціалізованій базі даних [6] перед виходом на ринок. Ця база буде створена та керуватиметься Комісією, яка також забезпечить технічну та адміністративну підтримку постачальникам. Відомості, що містяться у базі даних ЄС, будуть відкриті для громадськості.

Відповідно до ст.ст. 8–17 Акту, постачальники систем ШІ з високим ступенем ризику повинні впровадити систему управління ризиками протягом усього життєвого циклу системи ШІ з високим ступенем ризику; здійснювати управління даними, гарантуючи, що навчальні, валідаційні та тестові набори даних є релевантними, достатньо репрезентативними та, наскільки це можливо, не містять помилок і є повними відповідно до цільового призначення; складати технічну документацію для демонстрації відповідності та надавати органам влади інформацію для оцінки цієї відповідності; розробити систему штучного інтелекту для ведення обліку високих ризиків, щоб вона могла автоматично реєструвати події, важливі для виявлення ризиків на національному рівні, а також суттєві модифікації протягом життєвого циклу системи; надати інструкції з використання для подальшого розгортання системи, щоб забезпечити її відповідність нормативним вимогам; запровадити систему управління якістю для забезпечення відповідності вимогам.

3) Системи обмеженого ризику (регламентується главою 5 Акту) [4].

Системи ШІ з обмеженим ризиком повинні відповідати мінімальним вимогам щодо прозорості та/або маркування. Зобов'язання щодо прозорості стосуються насамперед систем ШІ, призначених для безпосередньої взаємодії з фізичними особами. Крім того, компромісний текст вимагає від постачальників систем ШІ, що генерують синтетичний аудіо-, відео- або текстовий контент, забезпечити маркування вихідних даних систем ШІ в машиночитному форматі, щоб їх можна було виявити як штучно створені або підроблені. Ці провайдери повинні також забезпечити ефективність, інтероперабельність, стійкість і надійність своїх технічних рішень. Додаткові зобов'язання щодо прозорості та маркування існують для розробників певних систем ШІ (які уможливають розпізнавання емоцій або біометричну категоризацію, глибокі підробки або маніпуляції з текстами, що становлять суспільний інтерес). Інші системи ШІ з мінімальними ризиками можуть бути охоплені майбутнім добровільним кодексом поведінки, який буде створений відповідно до Закону про ШІ.

4) Системи загального призначення (регламентується главою 5 Акту) [4].

Класифікація систем ШІ на основі ризиків доповнена правилами для моделей ШІ загального призначення (GPAI), які були введені в текст у відповідь на появу фундаментальних моделей, таких як «великі мовні моделі» («LLMs»). Конкретні зобов'язання для цих моделей можна згрупувати в наступні чотири категорії – з додатковими зобов'язаннями для таких моделей ШІ загального призначення, які тягнуть за собою системні ризики: складання та підтримка в актуальному стані технічної документації моделі, включаючи процес навчання, тестування та результати оцінки; забезпечення прозорості для постачальників систем, які бажають інтегрувати модель у власну систему ШІ; впровадження політики дотримання законодавства про авторські права та публікація детального звіту про навчальні дані, використані під час розробки моделі.

Провайдери GРАІ з системним ризиком (який буде оцінюватися на основі технічних порогових значень, що вказують на високий рівень впливу, який буде розвиватися в майбутньому) повинні додатково проводити оцінку моделей, впроваджувати заходи з оцінки та зменшення ризиків, підтримувати процедури реагування на інциденти та звітування про них, а також забезпечувати належний рівень захисту кібербезпеки. Комісія ЄС може ухвалювати підзаконні НПА для зміни порогових значень.

Акт про штучний інтелект також передбачає широкі провозастосовні повноваження та потенційно високі штрафи. Штрафи повинні бути ефективними, пропорційними та стримуючими і можуть мати значний вплив на бізнес. Вони варіюються від 7,5 до 35 млн євро або від 1,5 до 7% світового річного обороту (залежно від того, яка з цих сум вища – у випадку МСП, включаючи стартапи, залежно від того, яка з них нижча), залежно від тяжкості порушення.

Висновки. Акт про штучний інтелект є важливим кроком у гармонізації правового регулювання ШІ в Європейському Союзі. Він встановлює чіткі вимоги щодо прозорості, технічної документації, управління ризиками, безпеки та захисту даних для систем ШІ, включаючи вимоги до провайдерів та постачальників ШІ систем на базі яких побудовані сучасні безпілотні транспортні засоби. Основна мета цього акту – забезпечення високого рівня захисту прав людини та безпеки, а також підтримка інновацій у сфері ШІ. Важливою новелою є впровадження ризик-орієнтованого підходу, що класифікує системи ШІ на чотири рівні ризику, зокрема, системи високого ризику, які потребують особливої уваги та дотримання строгих вимог.

Акт також акцентує увагу на відповідальності розробників та операторів ШІ систем, що є ключовим для забезпечення безпеки та ефективності. Україна, з огляду на обраний нею євроінтеграційний шлях, повинна буде з часом також імплементувати ці норми у свою правову систему. Це забезпечить гармонізацію українського законодавства з європейським, сприятиме розвитку інноваційних технологій, зокрема безпілотних транспортних засобів, та підвищить рівень захисту прав людини і безпеки. Така імплементация вимагатиме значних зусиль та ресурсів, але буде важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та розвитку технологічного потенціалу країни.

Саме тому, уже зараз є сенс розробити і прийняти дорожню карту змін до національного законодавства і, у першу чергу, до затвердженої в грудні 2021 року Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Робота над такими змінами дозволить не просто підсилити євроінтеграційні процеси, але і закладе правові підвалини для створення в Україні технологічного хабу розробки рішень на базі штучного інтелекту.

Список використаних джерел:

1. Article 3: Definitions | EU Artificial Intelligence Act. EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/article/3/> (date of access: 08.06.2024).
2. Article 5: Prohibited Artificial Intelligence Practices | EU Artificial Intelligence Act. EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/article/5/> (date of access: 08.06.2024).
3. Chapter III: High-Risk AI System | EU Artificial Intelligence Act. EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/chapter/3/> (date of access: 08.06.2024).
4. Chapter V: General Purpose AI Models | EU Artificial Intelligence Act. EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/chapter/5/> (date of access: 08.06.2024).
5. Ethics guidelines for trustworthy AI. Shaping Europe's digital future. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60419 (date of access: 08.06.2024).
6. EUR-Lex – 52021PC0206 – EN – EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021PC0206#:~:text=>

title%20vii-,EU%20DATABASE%20FOR%20STAND-ALONE%20HIGH-RISK%20AI%20SYSTEMS,-Article%2060 EU (date of access: 08.06.2024).

7. Laux J., Wachter S., Mittelstadt B. Trustworthy artificial intelligence and the European Union AI act: On the conflation of trustworthiness and acceptability of risk. *Regulation & Governance*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1111/rego.12512> (date of access: 08.06.2024).

8. Zarra A., de Andrade N. N. G. Artificial Intelligence Act: A Policy Prototyping Experiment: Operationalizing the Requirements for AI Systems – Part I. Search eLibrary: SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4365515 (date of access: 08.06.2024).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

DR HAIZMANN JAN,
Master of Laws,
Managing Partner
(*Correggio Consulting*)

ZAHNITKO O. P.,
Master of Laws,
Candidate of Legal Sciences,
Doctorate Student
(*State Institution “Valentyn Mamutov
Economy and Legal Research Institute
of the National Academy of Sciences
of Ukraine”*),
Senior Lecturer at the Information,
Business and Administrative Law
Department
(*National Technical University of Ukraine
“Kyiv Igor Sikorsky Polytechnics
Institute”*)

UDC 346.7 / UDC 346.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.18>

**TRANSPOSING IN UKRAINIAN CONTEXT FOR COMMUNICATION
CHANNELS BETWEEN EUROPEAN SECURITIES MARKETS AUTHORITY
AND THE ENERGY MARKET PARTICIPANTS¹**

The findings indicate that European Securities Markets Authority's (ESMA) communication structure, reflecting the EU *acquis*, is crucial for Ukraine as it implements these regulations domestically and delegates authority back to EU supranational bodies. Ukrainian energy markets are being transformed by the undertakings the Association Agreement with the EU and Ukraine's candidate country path since 2022 application for the EU membership. ESMA's commitment to open dialogue and stakeholder collaboration is central to its mission, ensuring regulatory actions meet community expectations and foster public understanding and confidence. To increase cooperation and interaction with EU institutions, ESMA would be first mirror to be adapted to as the NSSMC will be required to communicate with the ESMA and, eventually, become an integral part thereof. Financial aspects of the energy markets became a part of the NSSMC mandate almost simultaneously with the candidacy status and, therefore, the government of Ukraine should double down on its communications model that must span horizontal, sectoral and transversal boundaries in order to impose appropriate risks management standards and practices in the commodity markets. Aside he NSSMC's engagement

¹ Part of the research for the article was funded by the European Union under *EuropAid* Project: 'Assistance to the National Securities and Stock Market Commission (NSSMC) in improvement of Ukraine's energy commodity markets and commodity products organized trading in Ukraine.'

with the ESMA, particularly concerning energy product futures and forwards, communications with national competent authorities across the Member States will be a part of the *modus vivendi* for Ukrainian regulator and market participants. NSSMC transparent and unbiased communication, should also follow practices of its peers in the EU to simplify compliance by the Ukrainian market participants. In a series of articles, we explored other robust commodity market authorities such as Germany's BaFin, Belgium's FSMA, and the Netherlands' AFM, concentrating in this paper specifically ESMA's communication practices. We argue that material difference in communication strategy creates a ground for regulatory arbitrage, even if in soft law and identify here, based on the content analysis, areas for replication in Ukraine to enhance effective communication in dynamic commodity markets.

Key words: *regulatory communication, European Securities Markets Authority (ESMA), energy markets, wholesale energy product, National Securities and Stock Market Commission (NSSMC).*

Гайцман Я. Д., Загнітко О. П., Транспозиція в контекст України каналів комунікації між Європейським органом з ринків цінних паперів та учасниками енергетичного ринку

Отримані результати свідчать про те, що комунікаційна структура Європейського органу з ринків цінних паперів (ESMA), що відбиває *acquis* ЄС, має вирішальне значення для України, яка має імплементувати законодавство ЄС як власне, а згодом, після отримання членства, мусить делегувати частину повноважень наднаціональним органам ЄС. Українські енергетичні ринки трансформуються завдяки зобов'язанням Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року та шляху України як країни-кандидатки після подання заявки на членство в ЄС у 2022 році. Відданість ESMA відкритому діалогу та співпраці із заінтересованими сторонами є центральною частиною місії цього органу, гарантуючи, що його регуляторна діяльність відповідає очікуванням ринкової спільноти, сприяють суспільному розумінню та довірі, які у підсумку зміцнюють соціальну справедливість. На шляху до посилення співпраці та взаємодії НКЦПФР з установами ЄС відповідно до законів про організовані товарні ринки та їх державне регулювання, ухвалених у 2019 та 2024 роках, ESMA стане першим органом, практики якого потрібно віддзеркалювати, адже НКЦПФР повинна комунікувати з ESMA та, зрештою, після отримання Україною членства в ЄС, стати невід'ємною частиною Європейського органу з ринків цінних паперів. Фінансові аспекти енергетичних ринків стали частиною повноважень НКЦПФР майже одночасно з набуттям Україною статусу країни-кандидатки, отже, уряд України повинен подвоїти свої зусилля з розбудови інституційної моделі комунікацій, зокрема на енергетичних ринках, щоб такі комунікації поширювалися за кордони НКЦПФР як інституції в горизонтальних, галузевих та наскрізних (компетенційних) відносинах із метою запровадження належних стандартів та практик з управління фінансовими й кредитними ризиками на товарних ринках. Крім взаємодії НКЦПФР з ESMA, щодо ф'ючерсів і форвардів на енергетичні продукти зокрема, частиною *modus vivendi* для українських регуляторів і учасників ринку стане спілкування з національними компетентними органами держав-членів ЄС. В цьому аспекті прозора та неупереджена комунікація також має наслідувати практику національних відповідників НКЦПФР серед держав-членів ЄС, що спростить дотримання законодавства українськими учасниками ринку. У серії статей ми дослідили низку національних органів державної влади, що здійснюють державне регулювання на товарних ринках, таких як BaFin (Німеччина), FSMA (Бельгія) та AFM (Нідерланди), натомість у цій роботі

ми зосередилися на комунікаційних практиках саме ESMA. Ми стверджуємо, що істотні відмінності національних та наднаціональних комунікаційних стратегій створює ґрунт для регуляторного арбітражу, навіть якщо це стосується лише «м'якого права» та неформальних каналів комунікації, і визначаємо в цій статті, на основі контент-аналізу, царини ефективної комунікації на динамічних товарних ринках, які варто відтворити в Україні.

Ключові слова: комунікація регуляторних органів, Європейський орган з ринків цінних паперів (ESMA), енергетичні ринки, оптовий енергетичний продукт, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

Introduction. Ukrainian energy markets have been undergoing severe transformations to become more competitive and harmonize with the EU rules under the Association Agreement [1]. Since Ukraine was qualified to become a candidate for the EU membership in 2022, the trend towards seamless cooperation, exchange of information and other interaction between Ukraine and the EU institutions have accelerated both on Ukrainian and the EU side. A key part of the energy market reform was separation of financial side from physical side in trading transactions, which led to a series of new risks, similar in nature to the capital markets risk. The mandate was regulatory overview of the financial risk management in the industry, therefore, was centralized in the hands of capital markets and organized commodity markets authority, National Securities and Stock Market Commission (NSSMC), while the physical side operational risks are handled by the neutral dispatcher and the transmission system operator. The NSSMC interactions with the EU in relation to futures and forwards of the energy products require understanding of the external communications by the relevant EU authority, that is, the European Securities Market Authority, a body that unites and coordinates all national competent authorities in the Member States [2].

Research background and objectives. NSSMC takes its mandate to oversee the commodity markets, in particular, energy market from 2019 recast of the statute on the capital markets [3] and 2024 recast statute of the NSSMC status and powers [4], a topic not researched in depth by Ukrainian and world academics, partially due to the fact that the reform became effective in late 2021, just a few months before the 3rd phase of invasion by Russia and Belarus, partially to its little effective implementation through secondary and tertiary legislation before the markets were brought to almost a halt in February 2022. The ESMA, on the other hand taps its powers and procedures from ESMA Regulation, that mandates transparent and unbiased communication [5], the authority and soft law has already been subject to a number of academic studies, commentaries and treatises, to name a few published just in English language in recent years, Niamh Moloney (2018) [6], Annetje Ottow (2015) [7], Marloes van Rijsbergen (2021) [8], Eilis Ferran et al. (2023) [9]. None of those were analysis from the angle of cooperating with Ukrainian authority, least of all to transpose and replicate the practice to the NSSMC. To demonstrate that institutions shape and control life within organizations through communications, Meyer and Scott (1983) identified institutional sectors and fields of organized activity (such as education), where beliefs and values predominated; in contrast with technical sectors (such as manufacturing), where market forces and techniques were more influential. [10]. This spawned institutional communications theory that was well summarized by the proposition that “institutions operate in organizing through formal communication” [2] and central role belongs to the application of formal rules (codes, ordinances) to organizational practices that drives the decision-making [11].

Failed institutional communications, therefore, creates uncertainty, increasing the risks and incentivizing complacency. This article examines the practices of the institutional communication framework by the ESMA and the EU market participants, identifying areas for replication in Ukraine and filling the gap for effective communication in the dynamic commodity markets. While the EU supranational frameworks can provide valuable references, the authors undertook, in a separate article, to analyze best communication practices of the competent authorities at the robust commodity markets such as Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht (BaFin)

[12], Germany, Financial Services and Markets Authority (FSMA), Belgium [13] and the Dutch Authority for the Financial Markets (AFM), The Netherlands [14] – all catering for the financial risks in the organized commodities markets, in particular, energy products, save those exempt under REMIT [15] from definition of the markets in financial instruments under MiFID II [16], such as wholesale energy products.

Findings. The European Securities and Markets Authority (ESMA) reflects in its communication structure the EU *acquis* that Ukraine needs to implement on the domestic market and on its path to the EU membership first and then delegate back part of the authority to the supranational bodies of the EU. ESMA is committed to fostering open dialogue and collaboration with all stakeholders to shape evidence-based regulation and policy. Central to this commitment is promoting public understanding, confidence, and acceptance of ESMA's decisions. As an EU authority dedicated to openness and transparency, ESMA actively encourages interaction with market participants and broader stakeholders. This engagement is integral to ESMA's mission to ensure that regulatory actions align with the needs and expectations of the broader community.

Stakeholder Relations. ESMA's stakeholder engagement is guided by its strategic objectives of investor protection, orderly markets, and financial stability. ESMA uses the two-tier governance: the Board of Supervisors consisting of the heads of the national financial markets regulators in twenty seven EU member states, and the executive Management Board that runs the functions centralized by ESMA under the EU *acquis*, in particular development and implementation of a long-term work programme, budget and staff resource matters under the leadership of Executive Director [17]. To ensure alignment of its strategic objectives, ESMA follows key principles in its interactions with stakeholders: efficiency and prioritization, balanced interaction, transparency and accessibility. The principles are followed in the boundary-spanning of the institutional communication by ESMA.

Efficiency and prioritization mean that ESMA strives to optimize its resources by prioritizing stakeholder engagement activities according to the objectives outlined in its strategy for 2023–2028. ESMA senior management and staff respond to stakeholder requests and speaking engagements based on these priorities, maximizing measurable efficiency in external communications.

ESMA strives for *balanced* representation of interests and prioritizes engagements that offer the most value in advancing topics outlined in its annual work program. Additionally, ESMA proactively engages with stakeholders, including those with limited resources or organizational capacity (e.g., retail investors), and ensures geographical diversity by reaching out to local stakeholders whenever feasible. In case of Ukraine, ESMA officers were interested to offer their opinion early on after the candidacy status, even prior to the commencement of negotiations on the Ukraine's membership in the EU.

To enhance accessibility and promote equality of access, ESMA leverages digital tools and virtual meetings for consultations and communication efforts. The publication of forward-looking calendars and planned consultations ensures transparency regarding ESMA's upcoming activities. ESMA also regularly publishes details of its meetings with stakeholders, including those of its Chair, Executive Director, and CCP Supervisory Committee, providing stakeholders with insight into ESMA's engagement efforts. Any member of the public, such as journalists, anti-corruption activists, lobbyism monitoring groups, independent sociologists can see and use the data from the dairies of ESMA, similarly to other agencies of the EU's government executive branch.

Through those three basic principles, communications by ESMA are fostered to increase efficacy, transparency, and aligned with strategic objectives through various types of the stakeholder engagement, main of which are listed below.

Formal Groups. ESMA structures interactions with stakeholders through formal groups and targeted outreach efforts.

The **Securities and Markets Stakeholder Group** (SMSG) is established by ESMA's founding regulation and serves as a formal platform for engagement with stakeholders. SMSG members represent financial market participants in the EU, their employees' representatives, consumers, users of financial services, representatives of SMEs, and top-ranking independent

academics [18]. SMSG meets at least four times a year in accordance with the timetable agreed between SMSG and ESMA; on top of those four meetings, SMSG must meet with the Board of Supervisors regularly, at least twice a year. SMSG is led by the Steering Committee, selected by the peers from among the experts and consisting of SMSG Chair and two Vice-Chairs. And three voting members of the ESMA Board of Supervisors may request the Board of Supervisors to seek advice from the SMSG. The stakeholder group is also Group is one of the five privileged complainants about a possible breach of (non-compliance with) the EU Law by the securities regulator of the EU Member State pursuant to ESMA Regulation article 17.2 [5]. The NSSMC's Consulting and Expert Board provided under recently recast law on the state regulation of the capital markets and organized commodity markets [3] could borrow major principles of arm's length interaction, transparency and planning from SMSG's rules of procedure.

ESMA Consultative Working Groups (CWGs) are organized by ESMA's standing committees and focus on specific policy areas and facilitate in-depth discussions with relevant stakeholders. The working groups are permanent, but the number of groups may vary following change of plans and priorities of the standing committees. There are four types of standing committees in ESMA, the bodies are divided unequally. Main kinds are the horizontal standing committees (eight) and sectoral standing committees (three), supplemented with the CCP Supervisory Committee and the CCP Resolution Committee, each of the last two constitute the type of the standing committee of its own. The committees are composed and operate similarly to the Board of Supervisors.

Currently, the following horizontal standing committees and their CWGs that are operational.

ESMA Risk Standing Committee (RSC) is tasked with coordinating financial stability and assessing the risks as well as trends of the market; its two CWGs are (a) **Financial Stability and Risk Monitoring Working Group** that focuses on risk for financial stability and orderly markets, and (b) **Investor Trends and Research Working Group (IRWG)** that deals with risk related to consumers, ESG and innovation. The RSC itself is tasked with risk monitoring and the analysis of economic, market, and financial stability developments across ESMA's remit (including macro-prudential risks) by establishing risk indicators and promoting joint analytical methods. It also works on sustainable finance, retail investor protection, and financial innovation analysis and trends.

ESMA Supervision Policy Committee (ESPC) covers policymaking and supervisory convergence activities related to ESMA's direct supervisory mandates (Securitisation, TR/STFR, Data reporting service providers, Benchmarks and Credit Rating Agencies), with the exception of CCPs. ESMA Supervision Policy Committee (ESPC) functions in a dedicated sectoral configurations, initially on benchmark administrators and the shared supervisory mandates where competencies of ESMA cross with national authority. ESPC has established a **temporary task force** to address issues regarding the implementation of the Regulation laying down a general framework for securitisation and creating a specific framework for simple, transparent and standardised securitisation (Securitisation Regulation) [19].

The Investor Protection Standing Committee (IPSC) has been established with the focus on the retail investors protection coordination and build further on the work of the Investor Protection and Intermediaries Standing Committee (IPISC), e.g., costs and fees charged to investors; the IPSC also acts the policy-setter for consumer protection: conduct of business rules, distribution of investment products, investment advice and suitability. IPSC also deals with financial innovation under the ESMA Regulation [5], including, in addition, all relevant aspects of distribution of financial products by intermediaries, coordination of financial education activities, policy and convergence aspects of financial innovation (for example, sales practices and distribution channels), and sustainability.

IPSC Working Group was established to “(i) contribute preparing policy work – as mandated by the IPSC – to help establish a single rulebook and to promote supervisory convergence among national competent authorities in the area of retail investor protection on a range of issues such as authorisation, conduct of business rules, systems and controls, firms' organisation, cross-border activities and sustainable finance; and to (ii) act as a hub for the ongoing sharing of supervisory

experiences on real cases, with a view to contributing towards building a common supervisory culture and consistent supervisory practices.” [2]

ESMA Sustainability Standing Committee (SSC) plays two roles (a) of a coordination and expert pool to other horizontal ESMA standing committees on sustainable finance and (b) transversal issues of sustainable finance such as taxonomy, greenwashing, green bonds, ratings for environmental, social and governance (ESG) corporate responsibility. SSC does not develop policy on the supervision, however, SSC rather promotes awareness and coordinated action on regulatory, supervisory and enforcement aspects for sustainability of finance markets. **CWG** for SSC is set to assist with the committee’s objectives to enable sustainable finance and ensure effective integration of ESG across all areas.

ESMA Digital Finance Standing Committee (DFSC) is tasked with addressing issues related to digital finance and technological innovation (such as issues relating to Regulation on markets in crypto-assets (MiCA), digital operational resilience for the financial sector (DORA), distributed ledger technology, artificial intelligence and cybersecurity. DFSC established **DLT Working Group** to address issues relating to the distributed ledger technology (in Ukraine often referred to as ‘blockchain’ technology) pilot regime.

ESMA IT Standing Committee (ITSC), formerly referred to as the IT Management and Governance Committee (ITMG) focuses on work on information technology governance, exchange of data & information between national authorities and ESMA. ITSC established permanent working group CISON, that stands for **Chief Information Security Officers Network**, besides, ITSC founded ‘temporary’ the **European Single Access Point Task Force (ESAP TF)**, that reports jointly to the Data Standing Committee (DSC) and the ITSC, has been established to address in particular all the issues related to the implementation of single access point within the EU.

ESMA DSC is covering any and all topics under ESMA Regulation related to data reporting, data disclosure and quality in respect to any type of data, including those under the mandate of other committees or ESMA ESPC, including trade repositories or securitisation repositories. According to its main tasks, DSC has established (a) the **Reporting Working Group (RWG)**, that addresses the mandates, *inter alia*, securitisation and trade repositories, investment funds and data reporting platforms under MiFIR, and (b) the **Disclosure Working Group (DWG)**, that is required to address, *inter alia*, publicly disclosed data such as issuers’ disclosure data including prospectus and European single electronic format (ESEF).

Among the sectoral committees, the following CWGs are operational. Issuers Standing Committee (ISC) that works on different regulatory aspects of issuer information as defined by the Transparency Directive [20], Accounting Directive [21], IAS Regulation [22] and Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) [23]. ISC had established **Prospectus Working Group (PWG)**, **Shareholder Transactions Working Group (STWG)** with respect to takeover bids and major shareholding, **Financial Reporting Working Group (FRWG)** also known externally as European Enforcers Coordination Sessions (EECS), with respect to financial reporting and related topics. Moreover, ISC also has **Sustainability Reporting Working Group (SRWG)**, **Corporate Governance Task Force (CGTF)** to agree on the tasks concerning the Shareholder Rights Directive [24] and **European Single Electronic Format Project Team**. The site of ESMA also indicates two CWGs: (a) for corporate reporting and (b) for corporate finance.

The Markets Standing Committee (MSC) is responsible for transparency and efficiency of financial instruments secondary markets and commodity derivative markets, they oversee implementation of the post-trading processes and operations as well as market infrastructure resilience, integrity and surveillance. MSC established the following permanent working groups: **Secondary Markets Working Group (SMWG)**, **Commodity Derivatives Working Group (CDWG)**, **Market Integrity Working Group (MIWG)**, and **Post-Trading Working Group (PTWG)**.

Final sectoral standing committee, the Investment Management Standing Committee (IMSC) that deals with implementation of the investment vehicles, such as acquis on undertaking for collective investments in transferable securities (UCITS), alternative investment funds and their specialized management companies, (AIFM) and money market funds (MMF) has established

Consultative Working Group called **Operational Working Group (OWG)** established to support the IMSC to contribute to the ESMA strategic priorities and thematic drivers of the ESMA Strategy.

The Proportionality and Coordination Committee (PCC), that works on institutional tasks, which are transversal to all aspects of the mandate, such as supervisory independence, information exchange on fitness and propriety, equivalence monitoring and international cooperation. Although the PCC has the power to establish permanent working groups or temporary task forces or project team/drafting teams, the PCC does not report to have any neither in the procedure nor on the ESMA website.

The last but not the least is the CCP Policy Committee (CCP PC), that is tasked with the assessment of risks to investors, markets and financial stability, promotion of supervisory convergence and the central counterparty (CCP) technical advice. CCP PC established a CWG that assists with the policies on the implementation, the revision or potential extensions of EMIR [25] or similar reports related to other EU legislation for matters affecting CCPs.

Targeted Meetings. ESMA conducts bilateral and multilateral meetings with individual stakeholders or groups to discuss pertinent issues and reach out to targeted market participants. The meetings can be scheduled by the initiative of ESMA as well as by the stakeholders in the form of the strategic consultations, status meetings etc.

Open Hearings, Round Tables, Webinars and Workshops. These forums provide opportunities for all interested stakeholders to share their comments and perspectives on specific policy areas in an open and inclusive setting, they can be set ad hoc but primarily they are pre-planned on certain pressing issues and their regular reviews. ESMA organizes workshops where participants engage in discussions under conditions of equality, promoting mutual learning and idea exchange; roundtable workshops offer participants a venue to meet as equals to engage in mutual learning.

Transparency and Public Consultations. ESMA upholds the principles of openness and transparency outlined in the Treaty on the Founding of the European Union (TFEU). To ensure transparency in the policymaking, ESMA not only publishes the calendars of its meetings (see above) but also publishes on its website, at least three times per year, overviews of meetings held with external stakeholders at the staff level. Meetings with ESMA senior officers are published more frequently. The ESMA Chair ensures that meetings with external stakeholders are made public within two weeks. Similarly, the Executive Director, CCP Supervisory Committee Chair, and Independent Members adhere to transparency principles, with meetings at the Senior Management level published separately. The transparency principle has only a few exemptions, such as (a) meetings essential for ESMA's work (SMSG, CWGs, meetings related to ESMA supervisory mandates or ongoing media interactions) and recurring meetings (ESMA's meetings in international organizations/bodies), (b) encounters of a purely private, social, or spontaneous nature, and (c) members of the Board of Supervisors, the Management Board, or representatives of national authorities in ESMA Groups.

Public Consultations. The purpose of public consultation is to foster consensus among all relevant stakeholders on suitable legislative or regulatory measures, enhancing ESMA's decision-making process. ESMA may organize informal discussions and consult stakeholders at an early stage, ensuring that those consulted have sufficient time to respond. ESMA targets a broad spectrum of interested parties, including market participants, consumers, and end-users, by widely disseminating consultation proposals, primarily through its website.

ESMA publishes an annual work program in advance, offering interested parties the opportunity to make submissions and provide reasoned consultative proposals. ESMA engages stakeholders through public hearings, roundtables, technical workshops, and written consultations. Additionally, ESMA utilizes appropriate processes such as face-to-face meetings and conference calls to better target consultations to affected parties. Upon careful consideration of all responses received, ESMA, unless otherwise requested by the respondent, makes all responses to formal consultations public or provides a summary of the responses. ESMA also publishes its own feedback to the comments addressing all major points raised during the consultation process. If significant issues arise, ESMA may conduct a second round of consultations. All formal proposals and advice are also published.

Speaking Engagements and Ad Hoc Feedback. ESMA representatives participate in events and conferences in Europe and internationally, offering insights and engaging with stakeholders on regulatory matters. ESMA also cooperates with stakeholders for their requests regarding ESMA speakers, encouraging consolidation of requests for speaking appearances, particularly when inviting multiple ESMA speakers for the same event. ESMA is open to general and specific inquiries about its work, stakeholders can send email using the contact information on the web-portal, subscribe to ESMA's news alerts, follow ESMA on Twitter and LinkedIn for real-time updates and announcements.

Conclusions and implications. Through various interaction methods, ESMA ensures that stakeholders are actively engaged in the policymaking process, fostering collaboration, transparency, and dialogue. ESMA employs a range of communication practices to ensure transparency and consistency in legal and regulatory policy. These practices include open dialogue, public consultations, publication of documents, stakeholder engagement through working groups, targeted meetings (that are transparent to the public), transparent decision-making, use of digital platforms, openness to the publicity.

ESMA fosters open communication with stakeholders, encouraging interaction and feedback to shape evidence-based regulation and policy. Regular public consultations are held to gather input from market participants and other stakeholders, ensuring that diverse perspectives are considered in regulatory decisions. ESMA routinely publishes reports, guidelines, and regulatory updates to keep stakeholders informed about current and upcoming regulations and policies. Active engagement with market participants, national authorities, and other relevant entities to maintain a continuous exchange of information and experience. Clear and accessible explanations of regulatory decisions are provided to enhance public understanding and confidence in ESMA's actions. Leveraging digital platforms and social media to disseminate information swiftly and efficiently to a broad audience. Finally, ESMA is open to the speaking engagements on the basis of simple and non-discriminatory practices. The outlined practices collectively could benefit NSSMC as a part of the communication strategy, and the structure (committees, working groups, annual report sections, Q&As etc.) can be replicated by NSSMC to enable its mission of a transparent and consistent regulatory environment across the financial side of all products, debt, equity and commodity equally.

Further research in the area could address each communication channel terms of reference and codification in positive law and administrative process, quantitative reflection of the communications on the business activities (e.g., number of new registrations and transactions), qualitative appraisal of the communications channels and their relative efficacy from the rule of law standpoint. The research could be further segmented by the target audience, such as communications with other domestic regulators, with ESMA and national authorities, with resident and non-resident corporate sector, with consumers of various demographics.

References:

1. Consolidated text: Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014A0529%2801%29-20231201> (visited on June 21, 2024).
2. European Securities and Markets Authority. *Financial Services and Markets Authority*: official web-site. URL: <https://www.esma.europa.eu/> (visited on June 22, 2024).
3. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 №3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n2602> (accessed on 17 April 2024).
4. Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках : Закон України від 22.02.2024 № 3585-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3585-20> (visited: June 21, 2024).

5. Consolidated text: Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/77/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010R1095-20220812> (visited on June 22, 2024).
6. Moloney N. *The Age of ESMA: Governing EU Financial Markets*. UK: Bloomsbury Publishing, 2018. – 392 pages.
7. Ottow A. *Market and Competition Authorities: Good Agency Principles*. UK: OUP Oxford, 2015. – 275 pages.
8. van Rijsbergen M. *Legitimacy and Effectiveness of ESMA's Soft Law*. UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2021. – 360 pages.
9. Ferran E., Howell E., Steffek F. *Principles of Corporate Finance Law*. UK: OUP Oxford, 2023. – 720 pages.
10. Meyer, J., Scott, W. *Organizational environment: Ritual and rationality*. Beverly Hills, CA: Sage, 1983.
11. Kuhn, T., Nelson, N.. *Reengineering identity: A case study of multiplicity and duality in organizational identification*. *Management Communication Quarterly*, 2002. Vol. 16, P. 5–38.
12. Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht. *Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht*: official web-site. URL: https://www.bafin.de/DE/Startseite/startseite_node.html;jsessionid=0F2C212BEF1B50507EEB92435D41326A.internet941 (visited on June 22, 2024).
13. Financial Services and Markets Authority. *Financial Services and Markets Authority*: official web-site. URL: <https://www.fsma.be/en/about-fsma> (visited on June 22, 2024).
14. The Dutch Authority for the Financial Markets. *Dutch Authority for the Financial Markets*: official web-site. URL: <https://www.afm.nl/en/over-de-afm> (visited on June 22, 2024).
15. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2011.326.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2011%3A326%3ATOC (visited on June 22, 2024).
16. Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Regulation (EU) No 648/2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0600-20240109> (visited on June 22, 2024).
17. Governance Structure. *Financial Services and Markets Authority* : official web-site. URL: <https://www.esma.europa.eu/about-esma/governance-structure> (visited on June 22, 2024).
18. SMSG Rules of Procedure *Financial Services and Markets Authority*: official web-site. URL: <https://www.esma.europa.eu/document/smsg-rules-procedure> (visited on June 22, 2024).
19. Regulation (EU) 2017/2402 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 laying down a general framework for securitisation and creating a specific framework for simple, transparent and standardised securitisation, and amending Directives 2009/65/EC, 2009/138/EC and 2011/61/EU and Regulations (EC) No 1060/2009 and (EU) No 648/2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017R2402> (visited on June 22, 2024).
20. Consolidated text: Directive 2004/109/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 on the harmonization of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02004L0109-20240109> (visited on June 22, 2024).
21. Consolidated text: Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC

(Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013L0034-20240109> (visited on June 22, 2024).

22. Consolidated text: Commission Regulation (EU) 2023/1803 of 13 September 2023 adopting certain international accounting standards in accordance with Regulation (EC) No 1606/2002 of the European Parliament and of the Council (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02023R1803-20240109> (visited on June 22, 2024).

23. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022L2464> (visited on June 22, 2024).

24. Consolidated text: Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02007L0036-20240109> (visited on June 22, 2024).

25. Consolidated text: Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on OTC derivatives, central counterparties and trade repositories (Text with EEA relevance) (EMIR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R0648-20220812> (visited on June 22, 2024).

ЛЕВКІВСЬКА В. М.,
аспірантка кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка),
юрист 1-ї категорії
(Центр європейських студій
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.336.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.19>

ЕФЕКТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано ефективність законодавства та правозастосування в контексті їх ролі в правовому забезпеченні національної економічної безпеки.

Детально розглянуто ключові аспекти забезпечення економічної безпеки в контексті різноманітної системи власності в Україні. Основна увага приділяється ролі суб'єктів господарювання та їх власним зусиллям, а також важливості створення ефективної інфраструктури державними та місцевими органами влади. Дискусія включає аналіз законодавчого закріплення функцій та обов'язків, спрямованих на забезпечення економічної безпеки, і роль Служби безпеки України у цьому процесі, особливо у контексті захисту інформації у стратегічних сферах.

Висвітлено потенціал спільної діяльності різних суб'єктів економічної безпеки, особливо через взаємодію, обмін інформацією, спільне планування та реалізацію заходів. Важливість правового регулювання в цій сфері, а також проблема забезпечення законодавчої єдності, розглядається як ключовий елемент, що вимагає спільних зусиль різних рівнів управління, включаючи Президента, Верховну Раду, міністерства та органи місцевого самоврядування.

Підкреслено щодо необхідності прийняття Закону «Про економічну безпеку України», який повинен включати визначення основних понять, механізмів забезпечення економічної безпеки, а також встановлення критеріїв, показників та порогових параметрів. А також на важливості координації зусиль правоохоронних органів, створенні системи контролю для протидії економічним злочинам та необхідності комплексного підходу до запобігання та припинення економічних і податкових злочинів.

На основі проведеного дослідження, визначено, що зміцнення економічної безпеки України вимагає комплексних заходів, включаючи структурну перебудову економіки, боротьбу з криміналізацією економічної сфери, розробку законодавчих і нормативно-правових пропозицій для формування системи управління економічною безпекою, а також необхідність підвищення ефективності державного контролю та посилення його функцій, з акцентом на важливість регулярного, систематичного та ефективного контролю.

Ключові слова: правозастосування, національна економічна безпека, законодавство, національні інтереси, глобалізація, правове забезпечення.

Levkivska V. M. Effective legislation and law enforcement as the basis of legal security of national economic security

The article analyzes the effectiveness of legislation and law enforcement in the context of their role in the legal provision of national economic security.

The key aspects of ensuring economic security in the context of a diverse property system in Ukraine are considered in detail. The main focus is on the role of business entities and their own efforts, as well as the importance of creating an effective infrastructure by state and local authorities. The discussion includes an analysis of the legislative establishment of functions and duties aimed at ensuring economic security, and the role of the Security Service of Ukraine in this process, especially in the context of information protection in strategic areas.

The potential of joint activities of various subjects of economic security is highlighted, especially through interaction, exchange of information, joint planning and implementation of measures. The importance of legal regulation in this area, as well as the problem of ensuring legislative unity, is considered a key element that requires the joint efforts of various levels of government, including the President, the Verkhovna Rada, ministries and local self-government bodies.

The need to adopt the Law "On Economic Security of Ukraine" was emphasized, which should include the definition of basic concepts, mechanisms for ensuring economic security, as well as the establishment of criteria, indicators and threshold parameters. And also on the importance of coordinating the efforts of law enforcement agencies, creating a control system to combat economic crimes and the need for an integrated approach to preventing and stopping economic and tax crimes.

On the basis of the conducted research, it was determined that strengthening the economic security of Ukraine requires complex measures, including the structural restructuring of the economy, the fight against the criminalization of the economic sphere, the development of legislative and regulatory proposals for the formation of the economic security management system, as well as the need to increase the effectiveness of state control and strengthen its functions, with an emphasis on the importance of regular, systematic and effective control.

Key words: law enforcement, national economic security, legislation, national interests, globalization, legal support.

Вступ. Сфера права забезпечення економічної безпеки наповнюється орієнтацією на світову економіку, зміною процесу досягнення цілей через принцип «відкритості» економіки та зміни відносин власності. Загальні законодавчі принципи впливають із Закону про національну безпеку України.

– усунення прогалин в законодавстві України щодо регулювання всіх аспектів фінансово-господарської діяльності господарських організацій регіону;

– встановлення режиму економічних санкцій щодо юридичних та фізичних осіб, які порушують чинне законодавство України;

– встановлення правил поведінки, загальнообов'язкових для всіх суб'єктів господарювання в системі ринкових відносин [1].

Однак багато положень законів у різних сферах насправді не працюють або їх важко виконати. Тому на сьогоднішній день в Україні більшість суб'єктів господарювання використовують для захисту більше неправові, а примусові методи, які виходять за рамки чинного законодавства. Загалом сьогоднішнє завдання полягає в тому, щоб якнайшвидше забезпечити необхідну для України нормативно-правову основу у зазначеній сфері:

– привести у відповідність численні та часто суперечливі нормативно-правові акти з новим законодавством;

– розробити та оприлюднити нові закони та інші нормативні акти для забезпечення імплементації законодавства у сфері економічної безпеки, у тому числі проведення

економічних реформ. У сфері правового регулювання економічної безпеки домінуючу роль відіграють законність і правопорядок, за допомогою яких втілюються в реальність обов'язкові рішення держави, закріплені в різноманітних нормативних актах. Багато залежить від підвищення якості законів та іншої юридичної практики.

Водночас у сфері забезпечення економічної безпеки основними напрямками загального оновлення механізму правової держави, на думку (*Mărginean, (2001)*) є зміцнення правової системи та правового порядку суспільства і країни, забезпечення дисципліни, трансформація правових норм в опосередковані ними суспільні відносини [9, с. 125].

Вважаємо, що правовий механізм гарантування економічної безпеки – це єдина система правових та інших засобів, за допомогою яких державне право здійснює цілеспрямований вплив на суспільні відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і духовних благ.

Правові механізми забезпечення економічної безпеки включають такі основні елементи: правові норми, правові відносини, юридичні факти, що визначають наявність загрози економічній безпеці України, законодавство, правоохоронна діяльність. Самостійним питанням забезпечення економічної безпеки є визначення меж і суб'єктів цієї діяльності. Тут неприпустимі надмірне розширення меж і кількості тем, а також спрощення проблеми. Потрібен правовий механізм, який дає можливість державі та приватним компаніям реалізувати свої інтереси у забезпеченні економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Незважаючи на численні наукові дослідження в галузі правових засад забезпечення економічної безпеки такими вченими, як О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. В. Джунь, А. Д. В. Задохайло, існує дефіцит комплексних досліджень механізму правового забезпечення економічної безпеки в Україні.*

Метою статті є аналіз ефективності законодавства та правозастосування в контексті їх ролі в правовому забезпеченні національної економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У різноманітній системі власності, для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання важливі їх власні зусилля, створення інфраструктури державними та місцевими органами влади, та законодавче закріплення функцій та обов'язків забезпечення економічної безпеки [2, с. 142]. Регулювання діяльності суб'єктів економічної безпеки здійснюється Службою безпеки України, з урахуванням необхідності захисту інформації у стратегічних сферах та належного національного правового регулювання [4, с. 680].

Розглядаючи можливі напрями організації спільної діяльності суб'єктів економічної безпеки, необхідно мати на увазі, що широка взаємодія може здійснюватися у формі взаємного обміну інформацією, спільного планування та реалізації заходів, взаємного використання сил і засобів для вирішення спільних завдань суб'єктів процесу, організації спеціального моніторингу тощо. У сфері правового регулювання економічної безпеки проблема забезпечення законодавчої єдності є гострою і може бути вирішена лише спільними зусиллями Президента, Верховної Ради, міністерств та органів місцевого самоврядування.

Найважливішим завданням удосконалення правового нагляду за економічною безпекою є прийняття Закону «Про економічну безпеку України». Закон має містити основне поняття економічної безпеки, механізм її забезпечення, перелік критеріїв, показників, кількісних (порогових) параметрів. Водночас важливо також передбачити механізми та процедури розгляду та оцінки указів і постанов Президента та Верховної Ради з точки зору їх відповідності національним інтересам в економічній сфері та реальній економічній безпеці України [1].

Актуальність координації зусиль правоохоронних органів вимагає створення багаторівневої системи контролю для ефективної протидії економічним злочинам, забезпечуючи при цьому незалежність кожного органу [6]. Необхідно комплексний підхід правоохоронних і контролюючих органів до запобігання та припинення економічних і податкових злочинів, з урахуванням єдності економічного, правового та оперативно-розшукового простору, а також ефективного використання оперативно-розшукових сил та методів.

Під час і після проведення заходу інформація, що зачіпає інтереси однієї із взаємодіючих сторін, може бути передана третім особам або засобам масової інформації лише за згодою іншої сторони. Крім того, обґрунтованість і необхідність взаємодії визначається наступними факторами:

1. Наявність загальних цілей і завдань щодо дотримання законності провадження господарської діяльності, припинення корисливості, запобігання, виявлення та розкриття злочинів, вчинених суб'єктами господарської діяльності.

2. Об'єктивно необхідним є комплексний підхід до збору, аналізу та оцінки інформації про криміногенну ситуацію у сфері економіки, оскільки жодна із зазначених установ не володіє всією інформацією, достатньою для протидії економічній злочинності.

3. Кримінальне провадження за економічні та податкові злочини може бути порушено у випадках недоведення участі у вчиненні інших злочинів. Така практика часто використовується в діяльності іноземних правоохоронних органів. Довести звинувачення в ухиленні від сплати податків виявилось легше, ніж довести інші кримінальні звинувачення, оскільки в першому випадку переважають документальні докази, тоді як у другому всі докази часто базуються на зізнаннях, які можна спростувати в будь-який момент.

Важливим напрямом удосконалення заходів економічної безпеки є контрольні функції, які виконують державні установи. У найзагальнішому розумінні можна сказати, що неефективність загального державного контролю є однією з основних причин приховування незаконних комерційних операцій в економічній сфері та безкарності злочинів. Слід зазначити, що контроль необхідний як:

- форма демократичного розвитку державного управління;
- елемент виховання державних службовців, формування та утвердження в них почуття відповідальності за виконання покладених обов'язків;
- зворотній зв'язок для отримання своєчасної та достовірної інформації про фактичне виконання управлінських рішень;
- умови прийняття рішення про продовження, зміну чи припинення реалізованих заходів;
- ефективні методи (засоби) впливу на об'єкти регулювання з метою оптимізації їх діяльності та зміцнення дисципліни, законності і правопорядку.

Особливої актуальності на сьогодні набуло питання підвищення ефективності існуючого державного контролю та посилення функцій державного контролю. Ефективність засобів контролю залежить від того, чи контролер або посадова особа повністю відповідає таким основним вимогам:

1. Контроль повинен здійснюватися постійно, регулярно або систематично, здійснення контролю має бути своєчасним, а охоплення об'єктів контролю – ретельним і повним;

2. Контроль має бути оперативним, дієвим і гласним, контроль має бути загальним, форми і методи контролю різноманітними (перевірки вищих органів до підлеглих, письмові звіти, журнали контролю, наради, наради тощо).

При цьому держава забезпечує правову базу для прийняття економічних рішень, рівні умови та стабільність комерційних правил, розвиває сектори економіки, які не впливають на приватні підприємства, формує інфраструктуру, контролює основні параметри відтворення та грошового обігу шляхом здійснення контрольної діяльності. Сприяє забезпеченню верховенства права в економічній сфері, дає можливість використовувати саме державне регулювання в інтересах суспільства в цілому, як активізуючи його бажану діяльність, так і обмежуючи небажані форми. Отже, держава також вживає заходів кримінального та адміністративного характеру проти діяльності незаконних монополій (наприклад, створених для підвищення цін). Тому виконання основного завдання держави щодо створення максимально сприятливих умов для громадян, груп громадян, усіх фізичних і юридичних осіб у сфері економіки немислиме без постійного вдосконалення кримінального, адміністративного та іншого законодавства, спрямованого на забезпечення прав людини і суспільства, їх захист від організованої злочинності, корупції та інших проявів злочинності [12].

Зміцнення економічної безпеки України вимагає не тільки комплексних заходів для структурної перебудови економіки, але й посилення боротьби з криміналізацією економічної сфери. Це передбачає реалізацію ефективних державних адміністративно-правових форм, спрямованих на підвищення рівня і якості системи національної економічної безпеки, особливо в період трансформації економічних відносин. Важливим напрямком є розробка законодавчих і нормативно-правових пропозицій для формування системи управління економічною безпекою, з урахуванням можливостей та відповідальності кожного суб'єкта [11].

Багатогаровість і комплексність діяльності, пов'язаної із захистом соціально-економічних інтересів, обґрунтовує необхідність такого регулювання. Забезпечення економічної безпеки досягається на всіх рівнях відповідними суб'єктами та методами. Економічна безпека держави – органи влади та управління, що мають повну повноту щодо застосування законодавчих, адміністративних, економічних та інших заходів регулювання економічних відносин. На соціальному рівні суб'єктами, які гарантують економічну безпеку, є різні громадські структури (наприклад, асоціації захисту прав споживачів тощо), які також використовують правові заходи, але не мають права видавати закони. Економічна безпека основного корпусу підприємства забезпечується структурним зв'язком підприємства, комерційного банку чи самого окремого виробника за допомогою законів та економічних стимулів.

Найважливішим питанням для Української держави є формування високоорганізованого, продуктивного та життєздатного інформаційного середовища, сукупності інформаційних ресурсів, покликаних задовольняти індивідуальні, соціальні та національні інформаційні потреби та сприяти забезпеченню економічної безпеки [3, с. 30].

Зміцнення економічної основи національної безпеки України потребує активізації зовнішньоекономічного співробітництва та координації діяльності різних суб'єктів господарювання. Для цього важлива розробка стратегії розвитку, що враховує інтереси всіх учасників, а також вдосконалення правової системи у сфері економічної безпеки. Стратегія національної безпеки передбачає конкретизацію засад зовнішньої та внутрішньої політики країни, включаючи визначення національних інтересів, можливих загроз і основних цілей. Це передбачає пошук стратегічних варіантів для досягнення національних цілей, враховуючи політичні, економічні та інформаційні можливості держави.

По-перше, порушення біполярної системи, яка раніше становила архітектуру та динаміку міжнародних відносин, перетворює будь-яку проблему прийняття рішень щодо забезпечення національної безпеки з двовимірної на багатовимірну. За домовленістю пошук ранньої оптимальної стратегії можна виконувати в плоскій системі координат. Сьогодні розв'язання цієї проблеми передбачає розв'язання багатьох завдань у багатовимірному просторі, в якому активно функціонує багато відносно самостійних суб'єктів міжнародних відносин, які раніше координувалися біполярною системою.

Простота біполярної архітектури та функцій об'єктивно сприяє надійності та передбачуваності результатів аналізу міжнародної та національної безпеки. Без цього визначення національних цілей і розробка ефективних стратегій їх досягнення стає набагато складнішим питанням. Зокрема, це викликало гостру дискусію щодо найефективнішої аналітичної основи для формулювання стратегії. При формуванні стратегії завжди виникає необхідність мати чітку позицію щодо напрямку майбутньої стратегії, що означає визначеність у підході (реалізм, конструктивізм, лібералізм тощо) до забезпечення національної безпеки. Йдеться про те, чи має бути участь країни в міжнародних справах активною, відносно активною, чи країна має зосереджуватися лише на внутрішніх питаннях.

По-друге, процес глобалізації по-новому висунув на перший план деякі стратегічні проблеми, спричинені великими відмінностями в рівнях розвитку країн. У багатьох країнах відбуваються серйозні зміни в усіх сферах суспільного життя, що є наслідком переоцінки соціальних і національних ціннісних орієнтацій. Ці зміни породили протиріччя в політичному та економічному та соціальному розвитку, створивши загрозу соціальній стабільності. З одного боку, посилюються взаємнесумісні цінності. Таким чином, пара цінностей «свобода і рівність» перетворюється на дилему: «відкрите» чи «закрите» суспільство.

Останнє, у свою чергу, можна сформулювати так: або примат прав і свобод людини як абсолютних цінностей, як передумов прогресивного розвитку і, отже, безпеки, як об'єктивної необхідності для світу, в якому існують дуже багаті та дуже бідні. Або визнати «рівність» найвищою цінністю і за допомогою державних механізмів «все розподілити по справедливості». Але історичний досвід багатий на приклади того, що за таких обставин неминуче обмеження прав і свобод будь-якої особи в усіх сферах суспільного життя. З іншого боку, існує ще одна не менш глобальна проблема – необхідність переоцінки ролі держави в сучасному світі з точки зору можливостей і механізмів, що забезпечують сталий і безпечний розвиток суспільства.

По-третє, деякі нетрадиційні загрози міжнародній стабільності та національній безпеці значно посилюються в усьому світі. Сьогодні не бракує способів визначення стратегічних цілей і пріоритетів, коли йдеться про національну безпеку. Але більшість ґрунтується на «інтуїції». Аналіз цих підходів показує, що вони описують такі «змінні», взаємодія яких визначає рівень національної безпеки: базові положення (принципи, цілі, пріоритети тощо), відображені в керівних документах із забезпечення міжнародної та національної безпеки, можливості збройних сил та інших частин сектору безпеки, загрози системам (ризик) міжнародної та національної безпеки.

Майже стовідсоткова зміна будь-якої з цих «змінних» призведе до порушення бажаного балансу між ними, який вважається оптимальним, що потребує уточнення (зміни) інших змінних. Крім того, підхід, заснований на «інтуїції», передбачає розподіл національних інтересів і цілей у порядку пріоритетності без урахування наслідків реалізації стратегії, яка вважається оптимальною. Безсумнівно, необхідний комплексний аналіз цих змінних. Але більшою мірою йдеться про статичний опис проблем національної безпеки, а не про дослідження прогнозів динаміки розвитку та взаємозв'язків між цими змінними в контексті визначення шляхів реалізації національних інтересів. Тому ці методи є статично описовими та надто спрощеними.

Певною мірою вони можуть бути використані при розробці документів концептуального рівня (через їх відносно довгостроковий характер). Але на них не варто покладатися при формуванні таких доктринальних документів, як військова доктрина чи стратегія національної безпеки. Що може зробити статичний, описовий підхід, так це вказати загальний напрямок для аналізу питань національної безпеки та формулювання відповідних концепцій, доктрин і стратегій. Але ці методи не дають чіткої відповіді на питання про те, як визначити цілі та як побудувати ієрархію цілей. Тож нонсенс виникає при формулюванні стратегії національної безпеки, коли сама стратегія визначає кінцеву мету, і навпаки, коли заявлена мета має визначати ту чи іншу стратегію досягнення своєї мети. Тобто виникає ситуація, що суперечить визначенню процесу досягнення його цілей, засобів і методів [7, с. 92].

Модернізація підходу до формулювання стратегії національної безпеки зосереджується на виборі ключових факторів, таких як загрози, технології чи ресурси, для планування збройних сил. Наприклад, використання переваг сучасних технологій або більш ефективного використання ресурсів може нейтралізувати загрози. Різні підходи до використання ресурсів вимагають перегляду ролі та завдань збройних сил, можливо, зміни їх географічного застосування чи основних завдань. Орієнтація на ресурси може вести до розвитку збройних сил, здатних вести обмежені прикордонні конфлікти, замість широкомасштабної війни.

Аналіз потенційних загроз та ресурсів змушує стратегів виходити з припущення, що наявні сили можуть бути недостатніми для широкомасштабних воєн. Такий підхід, який став традиційним в Україні, призвів до відмови від «єдиної кругової оборони» на території країни на користь зосередження на відсічі агресії на декількох оперативних напрямках, особливо у контексті недофінансування та скорочення збройних сил. Зосередження на загрозах національній безпеці не повинно призводити до інтуїтивного визначення пріоритетів, адже це створює ризик надмірної реакції на загрозу. Пошук оптимальних рішень для досягнення національних цілей вимагає організації процесів забезпечення національної безпеки, в якому різні змінні є лише стартовими точками [5].

Адже, як уже зазначалося, загрози також певною мірою є функцією національних інтересів і цілей. Крім того, зосередження на одній зі змінних, тобто розглядання її як основного фактора, що визначає стратегію, не дає можливості узагальнити вищезазначений процес у всіх деталях. Очевидно також, що в будь-якому разі лише відносно статичні національні інтереси та цілі є вирішальними змінними при формуванні керівних документів щодо забезпечення національної безпеки.

Життєво важливі інтереси, наприклад, будуть такими завжди, незалежно від того, як ми оцінюємо загрози їх реалізації та які рішення приймаємо щодо заходів, спрямованих на їх реалізацію. Саме реалізація конкретних інтересів уособлює бажаний рівень національної безпеки, тобто стан соціальних інститутів (суспільства, держави) після реалізації обраних нами рішень щодо забезпечення безпеки. Саме національні інтереси, а не чинники процесу досягнення національної безпеки спонукають стратегів національної безпеки шукати варіанти досягнення певної країни. Тому найбільш логічним з підходів, орієнтованих на «інтуїцію», є метод, який ґрунтується на побудові ієрархії національних інтересів (цілей) і на цій основі пошуку засобів і методів досягнення їх реалізації. Позитивним моментом такого підходу є те, що він передбачає оцінку національних цінностей, які лежать в основі формування національних інтересів. Цей метод широко використовується в США, Аргентині, а останнім часом і в Україні. При цьому підході національні інтереси передусім класифікуються за категоріями та ступенем важливості. Категорії використовуються для кращого визначення національних інтересів, особливо в Сполучених Штатах, де прийнятними вважаються чотири категорії національних інтересів: захист батьківщини; економічне процвітання; просування цінностей; сприятливий світовий порядок [8].

Класифікація національних інтересів є умовною, і один інтерес може належати до кількох категорій одночасно. Експерти зазвичай розділяють інтереси на категорії: безпека, добробут, цінності. Важливість інтересів може змінюватися в залежності від ситуації. При формуванні стратегії національної безпеки, американські експерти часто класифікують національні інтереси як життєві, основні та другорядні. Однак, важливість інтересів має умовний характер і залежить від конкретної ситуації. Пошук оптимальної стратегії залежить від ієрархії інтересів, але цей процес не може уникнути суб'єктивізму стратегів і завжди відкритий для дискусій. Наприклад, аналіз національних інтересів країн під час війни в Іраку в 2003 році показує, що вибір стратегії може обмежувати потенційні можливості держави щодо забезпечення національної безпеки. Вартість відкладення реалізації інтересу може виявитися значно вищою, ніж прийняття рішення в даний момент [10].

Більше того, навіть коли існує суспільно-політичний консенсус щодо певних національних інтересів, його ієрархія є лише необхідною умовою забезпечення національної безпеки. З точки зору ієрархії національних інтересів, реалізація тієї чи іншої цілі, передбачена стратегією і розглядається як умова реалізації національних інтересів, не відповідає категорії та рівню важливості інтересів, пов'язаних із конкретними цілями. З цієї причини прихильники підходів до пошуку оптимальних стратегій на основі рівнів національних інтересів часто рекомендують звужити діапазон змінних. Наприклад, рекомендується враховувати лише два фактори: потенційну шкоду національним інтересам і актуальність (важливість) інтересу.

Але, як слушно зазначив американський дослідник Майкл Н. Шмітт, у цьому випадку цілі можуть бути пріоритетними лише на тому чи іншому рівні інтересу, а не між ними. Загалом описані методи формування оптимальної політики об'єднуються своєю інтуїтивністю. Вони подають висновки, але не підкреслюють структуру та послідовність процесу, що призвів до них. Тобто спочатку доцільно довіритися інтуїції експертів, щоб перевірити в передумови, які вони представляють (починаючи з набору національних інтересів і закінчуючи загрозами їм), а потім погоджуватися з висновками, зробленими з цих передумов. У контексті зменшення невизначеності при розробці стратегії національної безпеки не варто очікувати від «інтуїтивного» підходу більшого, ніж він може дати. Але було б неправильно заперечувати значення експертної інтуїції в її розвитку. Це завжди буде відігравати важливу роль.

Чинники, що впливають на національну безпеку, є непослідовними та різноманітними, а формування та функціонування системи забезпечення національної безпеки не дозволяє жорстко формалізувати процес визначення національних інтересів, встановлення ієрархії національних інтересів, формування стратегії, спрямованої на реалізацію національних інтересів. Враховуючи складність, непослідовність і відсутність передбачуваності умов, які забезпечують національну та міжнародну безпеку, роблять надійні кількісні вимірювання практично неможливими, такі надії можуть бути невиправданими в майбутньому. У цьому випадку наявна інформація та більш-менш формалізовані процедури можуть забезпечити впевненість, необхідну для забезпечення оптимальності рішень, які приймає служба безпеки.

Тому покладатися на «інтуїцію» для пошуку оптимального рішення цих проблем стає все важче. Тому актуальним є розробка методів, здатних зменшити вплив невизначеностей і невідповідностей, які негативно впливають на адекватність прийняття управлінських рішень для забезпечення реальності процесів національної безпеки. Пропонується вирішити це питання шляхом системного аналізу самого процесу прийняття рішень. Його невід'ємною частиною має бути також аналіз динаміки та параметрів розвитку ситуації, у тому числі використання «інформованої» інтуїції та зазначених вище інформаційних механізмів для прийняття управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу сформовані висновки, які полягають в тому, що в рамках забезпечення національної економічної безпеки України ключове значення мають ініціативи економічних агентів, а також розробка і впровадження інфраструктурних проектів державними та місцевими органами влади, що доповнюється законодавчим закріпленням відповідних функцій та обов'язків. Регулятивна діяльність у цій сфері підпадає під юрисдикцію Служби безпеки України, з особливим фокусом на захист стратегічно важливої інформації. Надзвичайно актуальним є стимулювання взаємодії між різними учасниками економічної безпеки, включно з обміном інформацією, координацією спільних планів та заходів. Важливим етапом є розробка та прийняття Закону «Про економічну безпеку України», що має включати визначення основних концепцій та механізмів забезпечення економічної безпеки, а також встановлення критеріїв та кількісних параметрів. Не менш важливою є координація дій правоохоронних органів та створення мультирівневої системи контролю для протидії економічній злочинності. Зміцнення економічної безпеки вимагає реалізації комплексних заходів, спрямованих на структурну перебудову економіки, активізацію міжнародного економічного співробітництва та модернізацію правової системи країни для адаптації до сучасних глобальних викликів та загроз.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці комплексних стратегій і методів щодо ефективного законодавчого регулювання та правозастосування для зміцнення національної економічної безпеки України, враховуючи глобальні зміни, технологічний розвиток і міжнародну динаміку.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469– VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.01.2024).
2. Розробка форм і способів інформаційної боротьби при виконанні внутрішніми Міністерства внутрішніх справ України службово-бойових завдань (шифр «Концепт»): звіт про НДР (заклуч.) 02.12.09 / Акад. ВВ МВС України ; кер. В. І. Воробйов; викон. : О. Д. Черкашин, В. Л. Петров, С. В. Белай. Харків, 2009. 312 с.
3. Duhov V.E. "State security in the country's economic security system", *Visnik Nacional'noi juridichnoi akademii Ukraini imeni Jaroslava Mudrogo*, 2011, vol. 4, pp. 27–35.
4. Integrating climate change adaptation into civil protection: comparative lessons from Norway, Sweden and the Netherlands. *Local Environment*. Vol.17, Issue 6-7. 2012. P. 679–694.
5. International Labor Organization (ILO), *Socio-Economic Security Programme „Economic Security for a Better World”*, 2004.

6. Konstadinides T. Civil Protection in Europe and the Lisbon solidarity clause: A genuine legal concept or a paper exercise. URL: https://www.-jur.uu.se/digitalAssets/585/c_585476-1_3-k_wps2011_3.pdf (дата звернення 09.01.2024).
7. Kubaienko A.V. Activation of the Economic Security of Ukraine in Terms of the European Integration. *Montenegrin Journal of Economics*. 2018. Vol. 14, № 2. С. 91–114.
8. Luijff, Eric & Besseling, Kim & Graaf, Patrick. (2013). Nineteen National Cyber Security Strategies. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 9. 3. 10.1504/IJCIS.2013.051608.
9. Mărginean, (2001). Analiza comparativă a finanțării politicilor sociale din România, alte țări în tranziție și țările UE, în „Calitatea vieții”, Revistă de politici sociale, anul XII, nr. 1–4, p. 214.
10. Newson R. A. Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There? URL: <https://smallwarsjournal.com/blog/counter-unconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there> (дата звернення 23.05.2024)
11. Nilsson S.C., Swedish National Security: Challenges and Opportunities beyond 2014. The Royal Swedish Academy of War Sciences, 2013. 57 p.
12. Resilience: a core element of collective defence. URL: <http://www.-nato.int/docu/Review/2016/Also-in-2016/nato-defence-cyber-resilience/EN/index.-htm> (дата звернення 09.05.2024)

ОСІНСЬКИЙ О. Л.,
аспірант
(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова
Національної академії наук України»)

УДК 477.340.1.1110/1370

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.20>

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА АКАДЕМІЇ НАУК ЗА ЧАСІВ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Стаття присвячена дослідженню формування української академічної науки та особливості господарсько-правового режиму майна Української академії наук періоду Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року.

У статті зазначено, що одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана Павла Скоропадського.

Досліджено, що гетьман П. Скоропадський усвідомлював значну роль науки для розбудови незалежної України, розглядав Академію наук як невід'ємний атрибут української державності.

Доведено, що створенню Української академії наук у період гетьманату П. Скоропадського передували тривалий історичний шлях формування національних наукових традицій, які були закладені у часи Ярослава Мудрого, продовжені під час Українського Відродження (Острозька академія, Києво-Могилянська академія XVII–XVIII ст.) та остаточно сформувавшись у період української незалежності 1918 р.

Встановлено, що одним із актуальних питань є дослідження формування господарської діяльності Української академії наук та правового режиму її майна у період гетьманату П. Скоропадського.

У статті зазначено, що Українській академії наук здійснювала наукову та господарську діяльність на основі Статуту Академії. Доведено, що відповідно до Статуту, Академія мала статус юридичної особи з правом набувати, відчужувати, заставляти майно рухоме та нерухоме. Голова-Президент Академії наук, обраний на загальних зборах здійснював представництво Академії в усіх справах, що торкалися науки та майна УАН.

З'ясовано, що Академія наук мала статус юридичної особи, що давало їй право набувати, відчужувати та заставляти нерухоме майно. Зазначено, що господарське управління майном Академії наук здійснювало Правління Академії наук відповідно до положень Статуту Академії, а саме: управління нерухомим майном та управління і матеріальною складовою Академії, що складалось з: асигнувань державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів.

Доведено, що Правління Академії наук здійснювало контроль за розподілом грошових фондів Академії, що призначались на річне утримання Академії (заробітну плату штатних працівників та штати Ботанічного саду, Геодезичного інституту та ін.) відповідно до положень Статуту Академії. Правління Академії наук звітувало перед Головою-Президентом Академії наук про здійснену господарську діяльність.

Ключові слова: академія, Академія наук, розвиток української науки у період гетьмана П. Скоропадського, господарсько-правовий режим, господарсько-правовий режим майна Академії наук, господарсько-правове управління майном Академії наук.

Osinskyi O. L. Economic and legal regime of the property of the Academy of Sciences during the activity of Hetman Pavlo Skoropadskyi

The article is devoted to the study of the formation of Ukrainian academic science and the peculiarities of the economic and legal regime of the property of the Ukrainian Academy of Sciences during the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi in 1918.

The article states that one of the significant stages of the formation of Ukrainian academic science was the period of Ukrainian independence, which was associated with the activities of Hetman Pavlo Skoropadskyi.

It has been investigated that Hetman P. Skoropadskyi was aware of the significant role of science for the development of independent Ukraine, considered the Academy of Sciences as an integral attribute of Ukrainian statehood.

It is proved that the creation of the Ukrainian Academy of Sciences during the hetmanate period of P. Skoropadskyi was preceded by a long historical path of formation of national scientific traditions, which were laid in the time of Yaroslav the Wise, continued during the Ukrainian Renaissance (Ostroh Academy, Kyiv-Mohyla Academy of the XVII–XVIII centuries) and were finally formed during the period of Ukrainian independence in 1918.

It has been established that one of the important issues is the study of the formation of the economic activity of the Ukrainian Academy of Sciences and the legal regime of its property during the period of the hetmanate of P. Skoropadskyi.

The article states that the Ukrainian Academy of Sciences carried out scientific and economic activities based on the Statute of the Academy. It has been proven that, according to the Charter, the Academy had the status of a legal entity with the right to acquire, alienate, and pledge movable and immovable property. The Chairman-President of the Academy of Sciences, elected at the general meeting represented the Academy in all matters related to science and property of the Ukrainian Academy of Sciences.

It was found that the Academy of Sciences had the status of a legal entity, which gave it the right to acquire, alienate and mortgage real estate. It is noted that the economic management of the property of the Academy of Sciences was carried out by the Board of the Academy of Sciences in accordance with the provisions of the Statute of the Academy, namely: management of immovable property and management and material component of the Academy, which consisted of: allocations from the state treasury, private donations, profits from publications of the Academy of Sciences and other income.

It is proven that the Board of the Academy of Sciences exercised control over the distribution of the Academy's monetary funds, which were intended for the annual maintenance of the Academy (wages of full-time employees and staff of the Botanical Garden, the Geodetic Institute, etc.) in accordance with the provisions of the Academy's Statute. The Board of the Academy of Sciences reported to the Chairman-President of the Academy of Sciences on the economic activity carried out.

Key words: academy, Academy of Sciences, development of Ukrainian science during the period of Hetman P. Skoropadskyi, economic and legal regime, economic and legal regime of the property of the Academy of Sciences, economic and legal management of the property of the Academy of Sciences.

Вступ. Одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана Павла Скоропадського.

Повалення самодержавства, розпад російської імперії, вибух Української революції 1917–1921 років створили необхідні передумови для остаточного запуску інституювання національного наукового процесу.

Це надає право стверджувати про процес створення Української академії наук – (далі УАН), як про «академічну революцію», результатом якою була, подія національного значення – заснування першої в історії України національної Академії наук, що стала головним центром розвитку, стимулювання, координації наукових досліджень у масштабах усієї держави [1, с. 154].

Провідні науковці України одразу після революції 1917 р. зініціювали постановку питання про Українську академію наук [2, с. 25].

Одним із ініціаторів створення національного академічного середовища в Україні був Голова Української Центральної Ради М. Грушевський.

Створення Академії наук: «для українського відродження є практично історичним чудом ...» [3, с. 119].

Водночас, доцільно зазначити, що «історичне чудо», а саме створення УАН у 1918 р., як першого національного центру наукових досліджень незалежної України, стало результатом діяльності багатьох політичних діячів та науковців, що у важкий період політичних перетворень зробили ґрунтовний науковий осередок, що мав стати першою українською національною організацією наукових досліджень.

Розвиток української академічної науки співпав зі значним злетом наукових досліджень вітчизняних вчених, а саме: професора М. Грушевського, історика, літературознавця, що доклав багато зусиль до інституалізації української науки, економіста М. Туган-Барановського, східознавця і літературознавця А. Кримського, біолога М. Кащенко, історика Д. Багалія, філолога С. Смаль-Стоцького, механіка та матеріалознавця С. Тимошенка, М. Василенка та ін., що становили кістяк першого складу академіків УАН [1, с. 8]. Велику підготовчу роботу зі створення Академії провів міністр народної освіти М. Василенко.

Очільником ідеї створення Української академії наук стала діяльність гетьмана Павла Скоропадського, завдяки якому була здійснена діяльність щодо формування такої вагомій для незалежної України інституції у складних революційних умовах.

Гетьман П. Скоропадський усвідомлював роль науки для розбудови незалежної України, розглядав Академію наук як невід'ємний атрибут української державності, попри всі несприятливі умови, політичні кризи, навіть початок громадянської війни [1, с. 8].

Питання освіти, науки і культури стали складовою державної політики доби гетьманату П. Скоропадського. Їх розв'язання у першу чергу пов'язане з нагальною проблемою захисту національних інтересів українського народу, що перебуває на етапі національно-державної самоідентифікації [4, с. 19].

Постановка завдання. У зв'язку з вищенаведеним, особливого значення, набуває питання дослідження особливостей формування Української академії наук, її господарської діяльності та правового режиму майна у період гетьманату П. Скоропадського.

Слід відзначити, що дослідження окремих історико-правових аспектів формування та розвитку українського академічного середовища, створення та діяльності Української академії наук та правового режиму її майна у період гетьманату П. Скоропадського вже знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: Верба С., Галушко К., Гирича І., Зайцева З.І., Іванійчук Т.Ю., Матвеева Л.М., Ніколаєнко Є., Папакін Г., Полонська-Василенко Н., Осташко Т., Терещенко Ю. та ін., однак комплексного наукового дослідження з цього питання не проводилось, що і стало метою цієї роботи.

Результати дослідження. Створення УАН було заповітною мрією української інтелігенції кінця XIX ст. Події 1917 р. стали потужним імпульсом пробудження громадської ініціативи у пошуках нових ефективних форм організації науки у країні. Глибока демократична традиція, віддавна притаманна вітчизняним вченим, запалила іскру надії на те, що відкриваються можливості для докорінної зміни у сфері організації науки [5, с. 4].

Українська академія наук – це історичне надбання всього українського народу, результат вікового суспільного поступу. Її збереження, подальше існування, модернізація відповідають сучасним потребам культурного, наукового, науково-технічного та економічного розвитку суспільства, завданням успішності, стабільності, держави [1, с. 11].

Створенню УАН у період гетьманату П. Скоропадського передував тривалий історичний шлях формування національних наукових традицій, що були закладені у часи Ярослава Мудрого, продовжені під час Українського Відродження (Острозька, Києво-Могилянська академія) та остаточно сформувались у період української незалежності 1918 р.

У цьому контексті видається доцільною думка М. Грушевського, що стосується «трьох академії» України – наукових центрів, що дали поштовх для розвитку національної науки [6, с. 339].

Доцільно зазначити видатну роль у формуванні національної Академії наук М. Грушевського, загально визнаного лідера української науки того часу. Упродовж багатьох років, вчений перебував на чолі руху за організацію українського наукового життя у формі повноцінної Академії, керував уже створеними і створював нові наукові інституції, які виразно демонстрували тенденцію перетворення на українську Академію (Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка у Львові, Українське наукове товариство у Києві) [7, с. 42].

Павло Скоропадський, який прийшов до влади 29 квітня 1918 р., став гідним продовжувачем такої історичної традиції. Виступаючи з промовою на відкритті Українського державного університету в Києві 6 жовтня 1918 р., гетьман зазначив: «...в сьогоднішній день, коли ми кладемо найбільшу основу української науки, ми повинні перш за все з вдячністю згадати про тих історичних діячів, які у свій час також прямували до цієї високої мети – гетьманів Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як поборників і заступників народної освіти на Україні повинні назавше залишитися на сторінках історії українського національного самопізнання» [8, с. 28].

Таким чином, П. Скоропадський у своїй промові, в першу чергу, наголошував на надзвичайну увагу до науки, що була започаткована гетьманами Війська Запорозького, зокрема: І. Мазепою, Б. Хмельницьким, які були очільниками такої професійної форми спілкування, як наукові товариства, вищим щаблем яких стала УАН [1, с. 11].

Отже, попри всі політичні події, наявність жорсткої політичної кризи, гетьманом П. Скоропадським була здійснена діяльність, що дозволила довести справу заснування Академії до логічного кінця.

З метою підготовки документів щодо заснування УАН була створена спеціальна комісія у складі: Д. Багалія, М. Кащенко, Г. Павлуцького, О. Сперанського, Є. Тимченко, В. Модзалевського, тощо. Комісією було розроблено ряд установчих документів, а саме: а) про створення УАН, про Статут УАН, про штати та бюджет УАН [9, с. 3].

Так, на сторінках «Спогадів» П. Скоропадський зазначав: «Я палко співчував цьому починанню. Була складена комісія під головуванням професора Вернадського і внесено закон про заснування Академії з усіма необхідними асигнівками, і він пройшов. Вже і приміщення для початку робіт Академії було підшукано» [10, с. 45].

Таким чином, П. Скоропадський уважав створення УАН необхідним атрибутом незалежної держави та здійснював підтримку науковців. Академія була для нього вагомим компонентом розвитку української культури і науки та української мови, піднесення її ролі і значення як мови національного, державного, наукового спілкування [1, с. 184].

29 березня 1918 р. на загальних зборах «М. С. Грушевський запропонував обрати комісію з 12 осіб для розробки статуту Академії і окрему комісію, яка б вияснила фінансовий бік справи» [7, с. 35].

Комісія для вироблення законопроекту про заснування УАН, працювала з 9 липня до 17 вересня 1918 р. у складі: А. Лободи, Г. Павлуцького, В. Лучицького, М. Грушевського, О. Корчак-Чепурківського, І. Ганицького [11, с. 75].

14 листопада 1918 року гетьманом П. Скоропадським був затверджений Закон про заснування УАН як окремої державної установи, що перебувала у безпосередньому управлінні верховної влади. Також, для УАН було надано приміщення.

Складовими частинами закону, стали Статут і штати УАН в Києві та її установ, прийняті Радою міністрів УД 6 листопада [12].

На новостворену УАН покладалися функції поширення та розвитку наукових установ. Згідно з опублікованим 26 листопада 1918 року Статутом УАН (далі – Статут), її мета визначалася як «вивчення сучасного і минулого України, української землі та народу. За Статутом УАН мала три відділи: історико-філологічний з «Класом українського красном письменства»; фізико-математичний з «Класом прикладного природознавства»; Відділ соціальних наук з класами юридичних та економічних наук [13, с. 14–15].

Першим президентом УАН став В. Вернадський. Незважаючи на фінансові труднощі, уряд зумів налагодити належне фінансування. Штатні академіки за рівнем оплати порівнювалися до заступника міністра. Вірогідні асигнування надходили на різні дослідницькі програм і напрями наукових досліджень. В системі УАН, окрім інститутів, були засновані Національна бібліотека, Ботанічний сад, астрономічна обсерваторія, демографічний інститут, інститут вивчення економічної кон'юнктури, музеї, видавництва. Загалом система УАН включала 45 структур, які усі отримали державне фінансування. Планувалося щорічно виділяти 1,5 млн. карбованців на наукові дослідження, експедиції, підготовку наукових видань, науково-технічне обладнання [14, с. 204].

УАН отримала максимально сприятливий режим для роботи – статус самоврядної юридичної особи, право заснування нових наукових закладів, безмитного і позацензурного отримання літератури і наукового обладнання, присвоєння наукового ступеня доктора наук, організації наукових форумів. Усі наукові видання академії виходили українською мовою, а за бажанням автора могли друкуватися іноземними мовами [1, с. 140].

Господарська діяльність УАН та правовий режим її майна у період гетьманату П. Скоропадського регулювалися Статутом УАН [12].

Відповідно до Розділу II п. 13. Статуту УАН, Академія мала статус юридичної особи. Мала право набувати, відчужувати та заставляти нерухоме майно. Згідно п. 14 Статуту УАН у справах фінансового та бюджетного характеру Академія мала відносини з відповідними законодавчими установами через Міністра народної освіти [15, с. 14].

Голова-Президент обирався Академією на Спільному зібранні на три роки та затверджувався верховною владою через Раду Міністрів п. 32 Статуту.

Господарське управління майном УАН здійснювало Правління Академії, що діяло у складі 3 членів Академії. Правління Академії здійснювало як управління нерухомим майном, так і матеріальною складовою УАН. За результатами своєї діяльності Правління Академії складало річний звіт, що подавався на розгляд Спільному Зібранню (п. 58–59 Статуту УАН) [15, с. 9].

Відповідно до Розділу VII п. 100 Статуту УАН, майно УАН складалось з: асигнувань державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів. Також, на утримання УАН, у тому числі на друк видань, премій, допомог, щороку з Державної Скарбниці відпускались відповідні суми. Крім того, для утримання певних наукових відділів створювали окремі фонди, що надходили з Державної Скарбниці (п. 101–102 Статуту УАН) [15, с. 9].

Так, розподіл зазначених фондів детально представлений у Розділу VII, де зазначено розподіл витрат на річне утримання Академії, зарплати особовому складу та викладачам, відділам, а також окремим підрозділам (штат Ботанічного саду, штат Геодезичного інституту та ін.) [15, с. 14].

Висновки. Враховуючи вище наведене, видається доцільним зробити наступні висновки.

Одним із значних етапів формування української академічної науки став період української незалежності, що пов'язаний з діяльністю гетьмана П. Скоропадського, яка мала на меті зміцнення української держави, її суверенітету, політичної й економічної незалежності.

П. Скоропадський розумів значення розвитку наукової думки, освіти для процвітання держави, всього українського народу, усвідомлював значення світового розвитку науки.

Гетьман П. Скоропадський цілком підтримував направлення засновників Академії на використання іноземних зразків, для розбудови національної Академії України [1, с. 58].

Таким чином, попри важкі політичні події того часу, наявність жорсткої політичної кризи, гетьманом П. Скоропадським була проведена робота, що дозволила здійснити формування першого національного наукового осередка – Української академії наук.

Створення УАН у 1918 р., як першого національного центру наукових досліджень незалежної України, стало результатом діяльності багатьох політичних діячів та науковців, а саме: М. Грушевського, М. Василенко, Д. Багалія, А. Кримського, М. Туган-Барановського та ін.

Складовими частинами Закону про заснування УАН стали Статут і штати УАН в Києві та її установ, прийняті Радою міністрів Української Держави 6 листопада 1918 р. [12].

На новостворену УАН поклалися функції поширення та розвитку наукових установ.

УАН здійснювала наукову та господарську діяльність на основі Статуту Академії. Відповідно до Статуту, Академія мала статус юридичної особи з правом набувати, відчужувати, заставляти майно рухоме та нерухоме. Голова-Президент Академії наук, обраний на загальних зборах здійснював представництво Академії в усіх справах, що торкалися науки та майна УАН.

Господарське управління майном Академії Наук здійснювало Правління УАН відповідно до положень Статуту, а саме: управління нерухомим майном, управління грошовими фондами Академії, що складались з: асигнувань Державної скарбниці, приватних пожертв, прибутків з видань УАН та інших доходів.

Правління УАН здійснювало контроль за розподілом грошових фондів Академії, що призначались на річне утримання Академії (заробітну плату штатних працівників та штати Ботанічного саду, Геодезичного інституту та ін.). Відповідно до положень Статуту Академії, Правління Академії наук звітувало перед Головою-Президентом Академії наук про здійснену господарську діяльність.

Список використаних джерел:

1. Папакін Г. Павло Скоропадський та Українська академія наук. К.: «Українські пропілеї». 2018. 335 с.
2. Виступ М. Василенка на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук від 09.07.1918. НБУВ. Інститут архівознавства. ф. 251. оп. 1. спр. 1Б. арк. 1. Опубл.: Історія Академії наук України. 1918–1923. 78 с.
3. Вернадський В.І. Щоденники 1917–1921. К.: Наукова думка. 1994. Кн. 1. Жовтень 1917 – січень 1920. 327 с.
4. Верба С. Правове регулювання наукової діяльності у період гетьманату Павла Скоропадського 1918 року. *Наукові записки*. Випуск 13. *СЕРІЯ: ПРАВО*. 2022. С. 19–23.
5. Матвеева Л. М. Становлення Української академії наук (1918–1928 рр.). УІЖ. 2008. № 6. С. 4–7.
6. Грушевський М. Три Академії. Твори у 50-ти томах. Т. 10 (1): Серія «Історичні студії та розвідки (1924–1930)». Львів: Вид. «Світ». 2015. С. 399–412.
7. Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. К. АН України. Інститут української археографії. 1993. 322 с.
8. Відродження: щоденна безпартійна газета. К. 1918. Випуск за 08.10.1918 року.
9. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук в Києві. Київ : Друк. Укр. наук. т-во. 1919. IV 88. XXXIV с. Видання Української Академії наук.
10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія. 1995. 493 с.
11. Онопрієнко В., Щербань Т. Джерела з історії Українського наукового товариства у Києві. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». 2008. С. 74–75.

12. Статут Української академії наук у Києві. *Державний вісник*. 26.11.1918. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/21-16_2201-1-135-37-jpg/

13. Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук: Нарис історії. Київ : Наукова думка. 1993. 414 с.

14. Галушко К., Терещенко Ю., Гирич І., Папакін Г., Осташко Т. та ін. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2018. 335 с.

15. Статут і штати Української Академії наук у Києві. Київ : Видання Української Академії наук. 1919. 22 с.

ПЕТРУНЕНКО Я. В.,доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу
проблем модернізації господарського
права та законодавства*(Державна установа «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова**Національної академії наук України»)*

УДК 338.4 (035.3) (477) (340.144)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.21>**СТАН ТА ОПТИМАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ**

У статті обґрунтовано важливість забезпечення соціально-економічних прав громадян у контексті сучасних подій. Війна, що триває в Україні з 24 лютого 2022 р., завдала значних збитків країні та її населенню: загинули та постраждали тисячі людей, знищено житло, зруйновано інфраструктуру. Усе це призвело до порушення багатьох соціально-економічних прав людини, таких як право на життя та здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на житло, працю та соціальне забезпечення, право на справедливий суд, право на освіту та охорону здоров'я. Підкреслено, що забезпечення соціально-економічних прав людини є важливим завданням для держави в умовах війни. Це допоможе захистити права громадян та сприятиме відновленню України у післявоєнній перспективі.

Вивчено поточну ситуацію щодо забезпечення соціально-економічних прав людини в умовах війни, а також досліджено низку проблем, що виникають у цьому контексті. Проаналізовано вплив війни на життя населення України, зокрема на доступ до основних соціальних послуг, економічну активність та зайнятість громадян. Також розглянуті окремі питання стосовно внутрішньо переміщених осіб, їх соціальної підтримки та правового статусу. Окреслені оптимальні напрями забезпечення соціально-економічних прав людини в умовах війни. Автор розглядає можливості покращення реалізації соціальних програм, створення спеціальних заходів для груп, що постраждали внаслідок війни, та реформи системи соціального захисту.

Завершальна частина статті містить конкретні пропозиції стосовно покращення ситуації із забезпеченням соціально-економічних прав громадян в умовах війни, де важливим елементом є акцентування уваги на міжнародному співробітництві та підтримці України з боку міжнародних партнерів. Загалом, ідея статті полягає в аналізі та визначенні шляхів покращення умов життя громадян України в умовах війни та забезпечення їх соціально-економічних прав. Відтак, стаття може слугувати важливим джерелом інформації для фахівців у галузі соціальної політики, правозахисників та дослідників.

Ключові слова: соціально-економічні права, воєнний стан, захист прав, російсько-українська війна.

Petrunenko Ia. V. The state and optimal directions of ensuring socio-economic human rights in Ukraine in the context of war

The article substantiates the importance of ensuring the socio-economic rights of citizens in the context of current events. The war that has been going on in Ukraine since 24 February 2022 has caused significant damage to the country and its population: thousands of people were killed and injured, homes were destroyed, and infrastructure was destroyed. All of this has led to a violation of many socio-economic human rights, such as the right to life and health, the right to liberty and security of person, the right to housing, labour and social security, the right to a fair trial, the right to education and healthcare. It is emphasised that ensuring socio-economic human rights is an important task for the state in times of war. This will help to protect the rights of citizens and contribute to Ukraine's post-war recovery.

The current situation with regard to ensuring socio-economic human rights in the context of war is studied, and a number of problems arising in this context are investigated. The author analyses the impact of the war on the life of the population of Ukraine, in particular on access to basic social services, economic activity and employment. The article also considers certain issues related to internally displaced persons, their social support and legal status. The author outlines the best ways to ensure socio-economic human rights in times of war. The author considers the possibilities of improving the implementation of social programmes, creating special measures for groups affected by the war, and reforming the social protection system.

The final part of the article contains specific proposals for improving the situation with the socio-economic rights of citizens in times of war, where an important element is to focus on international cooperation and support for Ukraine by international partners. In general, the idea of the article is to analyse and identify ways to improve the living conditions of Ukrainian citizens in times of war and to ensure their socio-economic rights. Therefore, the article can serve as an important source of information for social policy experts, human rights activists and researchers.

Key words: *socio-economic rights, martial law, protection of rights, Russian-Ukrainian war.*

Вступ. Соціально-економічні права людини є надважливою складовою розвитку будь-якої держави. Ці права включають в себе доступ до основних соціальних послуг і ресурсів, таких як праця, житло, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення і багато інших. Загалом, соціально-економічні права людини є необхідними для стабільного і збалансованого розвитку держави, забезпечують високий стандарт життя громадян та сприяють їх активній участі в суспільному та економічному житті країни.

Закріплення «соціального» принципу держави у Конституції України означає, що вона гарантує повний спектр цих прав людини і громадянина. Та з початком російського вторгнення в Україну ситуація, у тому числі й зі станом забезпечення соціально-економічних прав людини, кардинально змінилася. Вже майже три роки ми живемо в умовах тотального напруження, стресу, відсутності можливостей для безпечного існування. Так, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на 27 серпня 2023 р. підтверджено загибель 9 511 і поранення 17 206 цивільних людей в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення росії [1]. Більше ніж 1 618 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії рф. Станом на 20 серпня 2023 р. за офіційною інформацією ювенальних прокурорів 503 дитини загинули та понад 1 115 отримали поранення різного ступеня тяжкості [2]. І хоч право на життя, відповідно до теорії конституційного права, належить до природних, невід'ємних прав людини, це право безпосередньо пов'язане з іншими групами прав, є їх індикатором та відповідним орієнтиром. У цьому контексті абсолютно вірною видається теза про те, що «потреба та важливість права на життя у сучасних умовах

є як ніколи важливою, адже відсутність даного права унеможливує існування усіх інших прав. Будь-які права не мають жодного значення, в той час як у людини забирають право на її нормальне функціонування, розвиток та буття загалом» [3, с. 72].

Теоретичною основою представленої статті стали праці таких відомих науковців, як Р. Джабраїлов, О. Макарова, В. Мамутов, Н. Петрова, М. Савчин, А. Санченко, А. Токунова, В. Устименко, М. Хацер та ін. Також проведено аналіз нормативно-правової бази за темою дослідження, аналітичних матеріалів ООН та урядових організацій України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану забезпечення соціально-економічних прав населення в умовах війни та пошук оптимальних шляхів вирішення основних проблем у цій сфері. Реалізувати визначену мету передбачається через виконання таких завдань: 1) визначити чинники впливу соціально-економічних прав на стабільність держави; 2) охарактеризувати основні наслідки порушення цієї категорії прав для держави; 3) на підставі проведеного науково-правового аналізу запропонувати шляхи вирішення основних проблем соціальної сфери у контексті євроінтеграційних устремлень України.

Результати дослідження. У ст. 3 Конституції України [4] встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що, власне, й визначає нашу державу як соціальну. До соціально-економічних прав і свобод громадян України за Конституцією України [4] відносяться: право на власність (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я (ст. 49); право на безпечне довкілля (ст. 50); право на освіту (ст. 53); свобода літературної, художньої, технічної та наукової діяльності (ст. 54). Важливість цих прав і свобод для розвитку держави, її стабільності можна пояснити наступним чинниками:

(1) *людський капітал.* Людський капітал є ключовим ресурсом для економічного розвитку. Освічені, здорові і здатні до праці громадяни мають більший потенціал для здійснення вкладу у господарський розвиток країни. Забезпечення освітою та доступом до якісної медичної допомоги сприяє підвищенню якості життя і продуктивності нації.

(2) *соціальна стабільність.* Забезпеченість громадян основними соціально-економічними правами сприяє зменшенню нерівності та соціальних конфліктів у суспільстві. Соціальна стабільність є важливою умовою для ефективного управління і інвестицій.

(3) *економічний розвиток.* Доступ до праці, підприємницька ініціатива і захист права власності є потужними драйверами економічного зростання. Робочі місця і бізнес підтримують економіку країни, сприяють збільшенню виробництва і споживчого попиту.

(4) *подолання бідності і покращення добробуту.* Забезпечення соціально-економічних прав допомагає знижувати рівень бідності в країні. Це важливо для підтримки тих, хто знаходиться у найбільш вразливому становищі.

(5) *громадська довіра й легітимність влади.* Забезпеченість громадян основними соціально-економічними правами сприяє підвищенню громадської довіри до уряду і легітимності влади. Громадяни, які відчують, що їх потреби враховуються, більш схильні співпрацювати з владою і дотримуватися законів.

(6) *міжнародна співпраця та інвестиції.* Держави, які дотримуються міжнародних стандартів у сфері соціально-економічних прав, залучають більше іноземних інвестицій і підтримують співпрацю з міжнародними партнерами.

Без належного захисту соціально-економічних прав людини розвиток держави може бути ускладнений. Люди, які не мають доступу до основних соціальних благ, більш схильні до бідності, насильства та інших проблем, які можуть негативно вплинути на розвиток держави.

У науковій літературі відзначається, що Україна стикнулася зі значним зменшенням ВВП, зростанням безробіття, великою кількістю внутрішньо переміщених осіб та осіб, що виїхали за межі країни. Наведені проблеми будуть актуальними під час ведення воєнних дій

та у поствоєнний період, що вимагає реформування соціально-економічної сфери країни. Однак, ключовою проблемою та викликом, що буде супроводжувати розвиток національної соціально-економічної системи у найближчі десятиріччя, є економічна адаптація та соціальна допомога військовим і членам їх родин [5, с. 50–51].

Треба зауважити, що соціально-економічні права людини є невід'ємними правами абсолютно усіх людей незалежно від їхнього походження, статусу або національності. Держави мають зобов'язання захищати ці права і забезпечувати доступ до них усім громадянам, тому захист і реалізація цих прав є завданням як урядів, так і міжнародних організацій. Порушення цих прав чи недостатня державна політика щодо їх забезпечення може собою мати серйозні наслідки для громадян та суспільства в цілому. Серед них:

(1) бідність і соціальна вразливість. Порушення соціально-економічних прав може спричинити зростання бідності, безробіття та вразливості серед населення. Люди можуть опинитися у складних економічних умовах, не мати змоги забезпечити собі належного стандарту життя та адекватної медичної допомоги.

(2) погіршення стану здоров'я та рівня освіти. Порушення соціально-економічних прав може мати наслідком обмеження доступу до медичної допомоги та освіти. Недостатній доступ до якісної медичної допомоги може призвести до загрози здоров'ю та життю громадян. Неотримання належної освіти у свою чергу може обмежити можливості громадян у здобутті гідної роботи та реалізації власного потенціалу.

(3) соціальна нерівність. Порушення соціально-економічних прав може сприяти зростанню соціальної нерівності в суспільстві. Нерівні можливості для доступу до ресурсів і послуг можуть призвести до розділених соціальних класів та населення, що зазнає дискримінації.

(4) соціальна напруга. Порушення соціально-економічних прав може мати наслідком появу соціальної напруги та конфліктів. Неспокій в суспільстві може підвищити ризик для громадського порядку і стабільності.

(5) міграція. Внаслідок порушення соціально-економічних прав люди можуть шукати кращі умови життя в інших регіонах або навіть закордоном. Це може викликати масову міграцію та внутрішнє переміщення.

(6) втрата довіри до влади. Порушення соціально-економічних прав може призвести до втрати довіри громадян до державних органів та інституцій, які відповідають за їх захист.

(7) загроза стабільності. Порушення соціально-економічних прав може спричинити загрозу стабільності та розвитку суспільства, оскільки економічний і соціальний дисбаланс може вплинути на рівень життя усього населення.

Та пропри ці застороги, слід відмітити, що обмеження окремих прав чи навіть їх порушення з боку держави є виправданими. У цьому контексті варто зголоситись із думкою відомого дослідника-конституціоналіста М.В. Савчина про те, що сутність обмежень фундаментальних прав людини відповідно до принципу верховенства права полягає у забезпеченні легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [6, с. 151–152].

Війна в Україні завдала значних збитків соціально-економічним правам людини. До основних з них, з якими стикаються громадяни України в умовах війни, належать:

порушення права на життя та здоров'я: внаслідок війни в Україні вбито та поранено велику кількість цивільних осіб (статистичних даних не наводимо, оскільки вони, на жаль, постійно оновлюються);

порушення права на житло: за даними ООН, понад 12 млн. українців були змушені покинути свої домівки через війну, з них близько 8 млн. стали внутрішньо переміщеними особами;

порушення права на працю та соціальне забезпечення: велика кількість підприємств були знищені або пошкоджені внаслідок війни, що призвело до масового безробіття та скорочення соціальних виплат;

порушення права на освіту: у багатьох регіонах України школи та інші освітні заклади були пошкоджені або знищені, що призвело до призупинення освітнього процесу;

порушення права на охорону здоров'я: велика кількість медичних закладів у багатьох регіонах України були пошкоджені або знищені, що ускладнило доступ до медичної допомоги.

Сума прямих збитків, завданих житловому фонду України в результаті повномасштабної війни, станом на кінець травня 2023 р. складала понад 54 млрд. доларів США. За інформацією Київської школи економіки (КСЕ), лівова частка тих прямих збитків – 46.6 млрд. доларів США – від руйнування та пошкодження багатоквартирних будинків. Загалом на той час постраждало 18.6 тис. таких будинків: 13.2 тис. – пошкоджені, 5.4 тис. – повністю зруйновані. Ще понад 7 млрд. доларів США із вищезазначеної суми прямих збитків – наслідок знищених та пошкоджених приватних будинків. Таких на той момент було вже понад 144 тис., з них зруйновано майже 59 тис. [7]. Але показники руйнувань і завданих ними збитків невинно ростуть і на сьогодні вже є значно більшими.

На момент підготовки цієї статті, 3 428 закладів освіти в Україні (школи та університети, дитсадки і дитячі будинки) постраждали через бомбардування та обстріли з боку росії. 365 з них зруйновано повністю [8]. Лише близько 10% освітньої інфраструктури України залишилися непошкодженими в результаті обстрілів, що стало безпрецедентним явищем у сучасній історії. Україна стала першою країною, в якій воєнні дії призвели до руйнування стількох навчальних закладів. Зробимо акцент на тому, що Україні потрібна національна стратегія для відновлення освітньої інфраструктури, оскільки наразі спостерігаємо лише окремі ініціативи щодо відновлення шкіл та дитсадків в окремих регіонах. Ця ситуація суттєво ускладнює процес залучення міжнародної допомоги, оскільки кошти витрачаються безрезультатно або часто залишаються невикористаними через відсутність чіткого плану дій.

Верховний комісар ООН з прав людини у своїй доповіді справедливо зазначив, що «під час надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, захист громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав має вирішальне значення. Переміщення населення та руйнування соціальної інфраструктури, викликані збройними конфліктами, часто істотно підривають можливості доступу до освіти, роботи, охорони здоров'я або інших послуг, необхідних для підтримки гідного рівня життя та отримання засобів до існування. Нехтування економічними, соціальними та культурними правами під час конфліктів та інших надзвичайних ситуацій може призвести до подальших порушень прав людини і, своєю чергою, до подальших конфліктів» [9]. Проте, як демонструє наш досвід, низка речей у цій площині, на жаль, є поза можливістю їх практичної реалізації.

Так, у другій половині 2022 р. росія збільшила інтенсивність обстрілів основних об'єктів громадської інфраструктури нашої країни, зокрема систем електро- та водопостачання, для того, щоб, насамперед, призвести до посилення соціально-економічних проблем. Зі зниженням температур удари ракетами та безпілотниками серйозно пошкодили принаймні 40% енергетичної інфраструктури України, регулярно призводячи до довготривалих відключень електропостачання. Це систематично позбавляло мільйони громадян України доступу до електроенергії, порушувало режим надання найважливіших послуг, зокрема у таких сферах, як охорона здоров'я та освіта, а також впливало на системи опалення та постачання води в морозні періоди. Наприклад, інколи водопостачання у Києві було відсутнім для 80% мешканців міста.

Як вірно підкреслюють представники економічної науки, «незважаючи на окремі позитивні зміни, досягнуті в результаті реформування економіки, відбувається занепад і руйнування українських населених пунктів. Стан ринку праці характеризується загостренням проблем зайнятості та безробіття, низьким професійно-кваліфікаційним рівнем незайнятих осіб, відсутністю нових робочих місць. Ці та інші факти становлять загрозу демографічному відтворенню, створюють позитивне напруження» [10, с. 139].

Окреслені проблеми щодо захисту і розвитку соціально-економічних прав громадян в умовах війни є лише одним із багатьох аспектів тієї загальної глобальної проблеми, з якою

зіштовхнулась Україна. Вже зараз зрозуміло, що самотужки її подолати нам не вдасться. Тому ці заходи повинні мати системний характер, з чітко визначеною дорожньою картою, та бути спрямованими і на вирішення внутрішньодержавних проблем (у першу чергу, подолання корупції в усіх сферах), і на пошук дієвих механізмів міжнародної підтримки.

Відновлення економіки України після війни буде визначено можливістю і швидкістю зменшення фінансових ризиків. Воно включає відновлення обсягів податкових та митних надходжень до державного та місцевих бюджетів, стабілізацію бюджетних надходжень та їх відповідність зростаючим видаткам, контроль над бюджетним дефіцитом, розширення ресурсної бази банківської системи та її спрямування на фінансування реального сектору економіки, зменшення непрацюючих кредитів та раціоналізацію боргової політики.

Сьогодні Україна стоїть перед надзвичайним викликом. З максимальною згуртованістю українського народу, підтримкою міжнародного співтовариства із досягнутої на шляху до перемоги консолідації, наша країна прагне відновити можливості для гідного та якісного життя своїх громадян, ґрунтуючись на ефективному використанні національного людського, природно-ресурсного та економічного потенціалу, з особливим акцентом на підтримці найбільш постраждалих регіонів та громад, які потерпали від тимчасової окупації.

Також існує значна загроза активізації процесів перенесення підприємств в інші локації у разі збільшення чи тривалого збереження наявних економічних і воєнних перешкод для нормального функціонування бізнесу в Україні, а також у разі скасування обмежень для виїзду військовозобов'язаних громадян. Подолання цієї загрози визначатиметься можливістю створення безпечних умов для ведення бізнесу в Україні, відновленням фінансової системи країни, яка має виявитися спроможною надавати необхідні інструменти підтримки та розвитку бізнесу, отриманням фінансової підтримки від партнерів і залученням іноземних інвестиційних ресурсів. Мова йтиме і про відновлення транспортної, комерційної та логістичної інфраструктури в Україні.

Висновки. По результатах проведеного дослідження представляється можливим сформулювати певні узагальнюючі висновки. Так, згадані у статті проблеми забезпечення соціально-економічних прав громадян в умовах війни спонукають до спроб розробки деяких пропозицій з їх вирішення. Зокрема:

(1) Для покращення виробничої спроможності доцільно *першочергово сконцентрувати зусилля на:*

забезпеченні фінансування оборотного капіталу підприємств;
підтримці промислових підприємств у подоланні ними невикористаних перешкод;
впровадженні та розширенні податкових заохочень для бізнесу;
зменшенні логістичних витрат бізнес-суб'єктів, які працюють у регіонах, постраждалих від бойових дій;

допомозі по вирішенню логістичних проблем, пов'язаних із постачанням енергетичних ресурсів, сировини, матеріалів і комплектуючих, а також готової продукції;

запобіганні непрозорій конкуренції між учасниками ринку в одній та у різних галузях;
продовженні програми релокації бізнесу на безпечні території в Україні;

інформаційно-консультативній підтримці виробників щодо пошуку нових ринків і розширення партнерських зв'язків.

(2) *З метою зупинення відтоку капіталу з України і запобігання релокації бізнесу закордон доцільним вбачається:*

розвиток інфраструктури, спрямованої на підтримку економічної активності, включаючи створення індустріальних парків і логістичних складів;

впровадження податкових заохочень для підтримки промислових видів діяльності;
розширення програм надання пільгових кредитів для бізнес-суб'єктів.

(3) *Для покращення трудового потенціалу (у тому числі, й заохочення повернення мігрантів з-за кордону) доцільно:*

розширити практику грантової та кредитної підтримки стартапів;

створити можливості ефективної реалізації працездатними громадянами власного досвіду, знань, кваліфікації, трудового потенціалу;

організувати тимчасову зайнятість на релокованих підприємствах для обслуговування сил оборони, гуманітарних потреб внутрішньо переміщених осіб, подолання наслідків руйнації й відбудови інфраструктури, виробничого та житлового фондів;

розвивати новітні гнучкі форми зайнятості, а також запроваджувати її альтернативні моделі;

адаптувати сферу підготовки та перепідготовки кадрів для подолання освітньо-професійних асиметрій ринку праці;

запроваджувати для бізнесу інструменти мотивації до створення робочих місць для збереження зайнятості громадян;

розробити цільові програми відновлення робочих місць у промисловості і відродження територій, постраждалих від бойових дій;

для підтримання дієздатності національної системи соціального захисту запровадити заходи по забезпеченню виплати допомоги, зокрема внутрішньо переміщеним особам, із використанням для цих потреб цифрових технологій, спрощеної процедури отримання статусу безробітного і призначення допомоги по безробіттю під час війни;

з метою спрощення для бізнес-суб'єктів процедури пошуку працівників, започаткувати платформу, яка консолідує дані про роботодавців і пошукувачів роботи, що дозволить локалізувати на одному майданчику максимум пропозицій ринку праці та відомостей про кадровий потенціал;

організувати професійну підготовку та перепідготовку внутрішньо переміщених осіб та осіб, які втратили роботу в період військової агресії.

Практична реалізація вказаних заходів потребує оперативного прийняття низки законодавчих ініціатив, зокрема: перегляд мінімальних державних соціально-економічних стандартів для населення; спрощення методики призначення і виплати державної соціальної допомоги населенню, особливо на тимчасово окупованих та звільнених територіях; встановлення чітких термінів (і забезпечення їх неухильного дотримання) погашення заборгованості за рішеннями судів щодо пенсійних виплат і на виконання програм, пов'язаних із соціальним захистом населення; призначення державної соціальної допомоги та житлових субсидій в умовах воєнного стану особам, які втратили роботу або з якими тимчасово призупинено трудові відносини; врегулювання питань практичної реалізації (через «Портал електронних послуг Пенсійного фонду України») права на пенсійне забезпечення для громадян, які перебувають за кордоном у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ, на тимчасово окупованих територіях України чи на територіях, де ведуться бойові дії.

Наступна площина забезпечення соціально-економічних прав громадян має стосуватися післявоєнного періоду та бути максимально наближеною до європейських стандартів. У цьому контексті зусилля мають бути направлені на:

1) відповідність політики у галузі соціальних прав національного рівня європейським стандартам у сфері соціально-економічних прав, послідовне їх впровадження та узгодження;

2) підвищення рівня інформованості про соціальні права людини та систему Європейської соціальної хартії серед населення України.

Запропоновані напрями є тільки базовими і частковими орієнтирами при розробці комплексної державної стратегії забезпечення соціально-економічних прав громадян в умовах війни та можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Україна: втрати серед цивільних осіб. *United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-08/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%2027%20August%202023%20UKR.pdf>
2. Ювенальні прокурори: 503 дитини загинуло в Україні внаслідок збройної агресії РФ. Інформаційне агентство «Interfax-Україна», 20 серпня 2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/929862.html>
3. Макарова О.В., Подоляк М.І. Право на життя: актуальні питання сьогодення. *Сімнадцяті юридичні читання. Правничо-політичні цінності як фактор демократичного розвитку України: Матеріали міжн. наук. онлайн-конференції, 24-25 листопада 2022 р.* / Ред. кол.: В.П. Андрущенко, Б.І. Андрусишин, Ю.С. Шемшученко та ін. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2023. С. 69–73.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Хацер М.В. Соціально-економічні аспекти допомоги військовим і членам їх родин у воєнний та поствоєнний час. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*. 2023. № 1(23), С. 50–59. URL: <https://management-journal.org.ua/index.php/journal/article/view/424/219>
6. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право. К.: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
7. Понад \$54 млрд. – збитки житлового фонду України внаслідок повномасштабної війни на кінець травня 2023 р. Київська школа економіки (КСЕ). URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ponad-54-mlrd-zbitki-zhitlovogo-fondu-ukrayini-vnaslidok-rovnomasshtabnoyi-viyni-na-kinets-travnya-2023-roku>
8. 7 мільйонів дітей війни в Україні. Проект Міністерства освіти і науки України. URL: <https://saveschools.in.ua>
9. Захист економічних, соціальних і культурних прав в умовах конфлікту. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf>
10. Буряк Є.В., Редько К.Ю., Чернопол А.О., Орленко О.В. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку України в умовах війни (євроінтеграційні аспекти). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34/2022. С. 135–143. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/617/568>

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГРИНЬ Д. В.,
доктор філософії з права

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.22>**ЩОДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ
ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ**

Стаття досліджує актуальні питання та виклики, пов'язані з пошуком рівноваги між професійними обов'язками та особистими потребами працівників у сучасному суспільстві. Останні десятиліття характеризуються суттєвими змінами на робочому місці, викликаними соціально-демографічними трансформаціями та технологічним прогресом. Збільшення участі жінок у робочій силі, старіння працездатного населення та нові технології значно впливають на очікування та потреби працівників щодо балансу між роботою та особистим життям. Ці фактори створюють додатковий тиск на працівників, спричиняючи конфлікти між професійною та приватною сферами.

Розглядаються різні підходи до забезпечення балансу між роботою та особистим життям, досліджуються детермінанти, що впливають на цей баланс у різних групах населення, та аналізується їхній вплив на задоволеність працею та продуктивність працівників.

Також у статті приділяється увага впливу культурних змін та змін у ціннісних орієнтирах нових поколінь на формування сучасних очікувань щодо балансу між роботою та особистим життям. Визначаються переваги та недоліки надомної роботи як одного з сучасних методів забезпечення балансу, аналізується вплив технологій на розмивання меж між професійною та приватною сферами.

Особливий акцент зроблено на актуалізації проблематики балансу роботи та особистого життя в Україні, де це питання ще не набуло достатньої уваги на державному рівні та у наукових дослідженнях. У статті наголошується на необхідності розробки відповідних політик та впровадження ефективних практик на державному та корпоративному рівнях для підтримання здоров'я, продуктивності та задоволеності працівників.

Висновки статті підкреслюють важливість забезпечення балансу між роботою та особистим життям для покращення якості життя працівників та підвищення їхньої продуктивності.

Ключові слова: робота, трудові відносини, конфлікт інтересів, надомна робота, працездатне населення, трудова діяльність, баланс роботи та особистого життя.

Hryn D. V. On the issue of work-life balance for employees

The article explores the current issues and challenges related to finding a balance between professional responsibilities and personal needs of employees in modern society. The last decades have been characterized by significant changes in the workplace caused by socio-demographic transformations and technological progress. Increased participation of women in the labor force, an aging working population and new technologies have a significant impact on employees'

expectations and needs for work-life balance. These factors create additional pressure on employees, causing conflicts between the professional and private spheres.

The article examines different approaches to work-life balance, explores the determinants that affect this balance in different population groups, and analyzes their impact on employee job satisfaction and productivity.

The article also pays attention to the impact of cultural changes and changes in the value orientations of new generations on the formation of modern expectations regarding work-life balance. The author identifies the advantages and disadvantages of home-based work as one of the modern methods of ensuring balance, and analyzes the impact of technology on the blurring of the boundaries between the professional and private spheres.

Particular emphasis is placed on the actualization of the work-life balance issue in Ukraine, where this issue has not yet received sufficient attention at the state level and in scientific research. The article emphasizes the need to develop appropriate policies and implement effective practices at the state and corporate levels to maintain employee health, productivity and satisfaction.

The conclusions of the article emphasize the importance of ensuring work-life balance to improve the quality of life of employees and increase their productivity.

Key words: *work, labor relations, conflict of interest, home-based work, working population, labor activity, work-life balance.*

Останні кілька десятиліть стали свідками революційних змін на робочому місці, що зумовлено соціально-демографічними змінами та технологічним прогресом. Такі фактори, як збільшення участі жінок у робочій силі та старіння працездатного населення, суттєво впливають на очікування та потреби людей від роботи.

Збільшення кількості жінок, які беруть участь у трудовій діяльності, сприяло зростанню кількості домогосподарств з подвійним доходом, що створює додатковий тиск на людей, які мають поєднувати роботу та особисте життя.

Нові технології дозволяють людям працювати швидше і виконувати робочі завдання з будь-якого місця і в будь-який час, що призводить до більшого втручання робочої сфери в особисте життя і потенційно до більшого стресу серед працівників. Зміни культурних цінностей також відіграють важливу роль у формуванні сучасних очікувань щодо балансу між роботою та особистим життям. Зростаюча участь жінок у робочій силі зробила застарілою традиційну модель ідеального працівника, який, як правило, є чоловіком, працює повний робочий день, повністю присвячує себе роботі і для якого приватне життя ніколи не заважає роботі.

Крім того, визначення успіху для багатьох працівників могло змінитися. Нові покоління, такі як міленіали, бачачи труднощі своїх батьків, які присвячували багато часу роботі і стикалися з проблемами як на роботі (наприклад, скорочення штату, часті звільнення), так і вдома (наприклад, високий рівень розлучень), можуть шукати більш збалансований підхід до вирішення питань, пов'язаних з роботою та особистим життям, і надавати пріоритет приватному життю над роботою.

Аналіз останніх публікацій. Україні, на жаль, не так багато досліджень, присвячених нашій темі. Тому ми спираємося на зарубіжних дослідників, таких як Kossek, Lewis, Hammer, Rantanen, Kinnunen, Mauno, Tillemann, Eby, Casper, Lockwood, Bordeaux, та Brinley.

Безумовно, існує зацікавленість проблемою встановлення балансу між робочим часом і особистим життям серед українських учених. Так, О. Гуменна провела дослідження балансу праці та життя серед працівників закладів вищої освіти та обґрунтувала необхідність прагнення працівників до рівноваги з метою покращення якості власного життя. Вчені М. Ткалич та А. Хмілевська відзначають, що баланс праці та життя має безпосередній вплив на задоволеність працею та трудовий потенціал працівника. Проте, детермінанти, які визначають цей баланс, мають значні відмінності у різних групах населення, що, в кінцевому

підсумку, впливає на очікування людей стосовно останнього. І. Заюков стверджує, що раціональне управління робочим часом може призвести не лише до зростання продуктивності праці, але й сприяти збереженню здоров'я зайнятого населення.

Проте, проблематика балансу роботи та особистого життя в Україні не набула достатньої актуалізації у державних законодавчих документах (хоча б на рівні декларацій) і наукових публікаціях.

Стаття має на меті дослідити питання забезпечення балансу між роботою та особистим життям працівників у контексті сучасних змін та викликів.

Виклад основного матеріалу. Не дивно, що вищезгадані зміни зробили взаємодію між роботою та особистим життям предметом інтересу як дослідників, так і широкої громадськості [1]. Взаємозв'язок між особистим життям і роботою став важливим і може мати значний вплив на добробут людей, їхнє ставлення до роботи та продуктивність праці. Дуже важливо розглядати взаємодію роботи та особистого життя, оскільки дуже часто дослідження в основному зосереджені на вивченні негативної сторони взаємодії між роботою та особистим життям (конфлікт), здебільшого ігноруючи її позитивну сторону (збагачення). Люди можуть відчувати обидва аспекти взаємодії між роботою та особистим життям одночасно з певними наслідками з точки зору ставлення до роботи та добробуту [2].

Паралельно з соціально-демографічними та культурними змінами, згаданими вище, ми також спостерігаємо зростаюче протистояння між організаціями та працівниками щодо гнучкості, це у своєму дослідженні зазначає Poelmans та Caligiur. У той час як організації вимагають від працівників більшої гнучкості, що вимагає довшого робочого дня і більшої мобільності, щоб витримати зростаючу конкуренцію, працівники вимагають від організацій гнучкості в плані графіка і місця роботи, щоб краще відповідати їхнім життєвим потребам. Ініціативи щодо поєднання роботи та особистого життя, які надають працівникам гнучкість, набувають все більшого поширення. Однак, чи можуть ці ініціативи успішно задовольнити потреби як працівника, так і організації – питання, яке залишається без відповіді [3].

Надомна робота – це практика поєднання роботи та особистого життя, яка значно поширилася за останнє десятиліття завдяки технологіям, що дозволяють працівникам виконувати свою роботу з дому (поза офісом) у робочий час. Хоча відсоток працівників, які працюють з дому, є значним, одне з питань, на яке досі немає остаточної відповіді, полягає в тому, чи є надомна робота корисною чи шкідливою для людей та організації. Враховуючи, що в українському законодавстві не так давно з'явилося розмежування надомної та дистанційної роботи, особливий моніторинг щодо задоволеності працівників від такого виду роботи не ведеться, тому спираємося на зарубіжний досвід.

Важливо зауважити, що з часом працівники можуть сприймати домашню роботу як «право», а не перевагу, і, як наслідок, не робити внесок в організацію, як того очікує їхній роботодавець. Узгодження організаційної культури та клімату є важливим, оскільки це може вплинути на ефективність роботи організації.

Академічне вивчення взаємозв'язку між роботою та особистим життям розпочалося наприкінці 1970-х років у США, коли відбулися демографічні зміни в робочій силі (зросла кількість працюючих жінок, батьків, які працюють на двох роботах, та одиноких батьків) і, як наслідок, зросла стурбованість добробутом та якістю життя працівників [1]. Хоча існує і інша думка, що фактичний термін «баланс між працею та життям» вперше з'явився у Великобританії у 60–80-х роках, як планка в жіночому визвольному русі. Оскільки процес активного долучення жінок до робочої сили створював багато проблем для їх сімейних обов'язків, які нікуди не поділись. І для задоволення даних потреб під активним впливом профспілок, які набирали популярність в той час, роботодавці активно змінювали свої погляди [4].

Також серед інших факторів, що сприяють зростанню інтересу до питань, пов'язаних з роботою та особистим життям, які зазвичай згадуються в дослідницькій літературі, є технологічні зміни та глобалізація, які потенційно спричиняють більший конфлікт між роботою та особистим життям і стрес серед працівників.

Треба зауважити, що конфлікт між роботою та особистим життям може посилитися, оскільки технологічний прогрес сприяє розмиванню меж між роботою та особистим життям. Повсюдна присутність комп'ютерів, мобільних телефонів та інших досягнень у сфері інформаційно-комунікаційних технологій сприяла тому, що певну роботу можна виконувати цілодобово, практично з будь-якого місця і за підтримки організаційної культури «завжди увімкненої» [5]. Це може призвести до збільшення тривалості робочого дня та інтенсифікації роботи, що скорочує особистий/сімейний час. Однак технологічний прогрес також може дозволити працівникам успішно балансувати між роботою та особистим життям. Крім того, глобальна конкуренція може чинити тиск на організації, змушуючи їх вимагати від працівників більшої гнучкості та більшої тривалості робочого часу, а отже, посилювати конфлікт між роботою та особистим життям.

Традиційно в літературі, присвяченій робочому та сімейному життю, використовувався термін «робота-сім'я», оскільки вона здебільшого була присвячена вивченню управління робочими та сімейними вимогами. Оскільки потреба у догляді за дітьми є найпомітнішою з позаробочих потреб, дослідження та політика у сфері «робота-сім'я» стосувалися переважно працівників, які відповідали за догляд за дітьми, традиційно жінок. Дедалі частіше дослідники та організації визнають, що всі працівники (незалежно від того, мають вони сімейні обов'язки чи ні) мають життя поза роботою, яке потрібно підтримувати, і, відповідно, використовують термін «work-life» [6]. Строго кажучи, терміни «робота-життя» і «робота-сім'я» не є нейтральними, оскільки «робота-життя» включає працівників із сім'ями і без них, тоді як «робота-сім'я» – ні. Однак деякі автори використовують термін «робота-сім'я» в загальному сенсі для позначення аспектів, пов'язаних і не пов'язаних з роботою (наприклад, Hammer та Zimmerman [7]). У дослідженнях тривають дебати щодо визначення робочого та позаробочого середовища. Що стосується «роботи», то більшість досліджень, присвячених взаємозв'язку між роботою та особистим життям, зосереджені на формальній оплачуваній діяльності [8]. Однак широке визначення роботи охоплює участь у формальній економіці (наймана праця), у неформальній або «чорній» економіці (а отже, не включеній до державного обліку заробітної плати) і в неоплачуваній діяльності (наприклад, хатня робота, волонтерство) [9].

У контексті порушеної нами теми звернемося до теорій поєднання роботи та особистого життя. Так, література, присвячена роботі та особистому життю, ґрунтується на ключовому принципі, що робоча та позаробоча сфери є відмінними та окремими. Дослідження в цій галузі зосереджені на взаємозв'язку між робочою та позаробочою сферами, на тому, як люди поведуться в кожній з них, а також на пов'язаних з цим наслідках взаємодії між роботою та особистим життям, таких як стрес і благополуччя. У цій літературі традиційно домінує теорія ролей, яка стосується «того факту, що люди поведуться по-різному і передбачувано залежно від їхньої соціальної ідентичності та ситуації» [10, с. 68]. Дві протилежні перспективи – дефіциту та експансії – були використані для вивчення залучення до множинних ролей. Теорія дефіциту ролей стверджує, що люди виконують кілька ролей, і кожна з них висуває вимоги та очікування, які можуть суперечити одна одній. Оскільки люди мають обмежені ресурси, такі як час та енергія, виконання кількох ролей означає конкуренцію за ці дефіцитні ресурси для задоволення рольових вимог, що призводить до конфлікту [11].

Водночас, у своїй впливовій праці Greenhaus та Beutell об'єднали літературу про конфлікт між робочою та сімейною ролями (за винятком ролі «дозвілля») і запропонували модель з трьома джерелами конфлікту: час (час, присвячений одній ролі, ускладнює виконання вимог іншої ролі), напруження (напруження від участі в одній ролі ускладнює участь в іншій ролі) та поведінка (поведінка, необхідна в одній ролі, ускладнює виконання вимог іншої ролі).

Розширюючи теоретичну модель, розроблену Greenhaus та Beutell, Frone та інші дослідники розробили модель для пояснення передумов та наслідків конфлікту між роботою та сім'єю, чітко розмежувавши конфлікт між роботою та сім'єю (тобто, коли робота заважає сім'ї) та конфлікт між сім'єю та роботою (тобто, коли сім'я заважає роботі). Іншими

словами, конфлікт між роботою та особистим життям є двонаправленим. Робота може втручатися в особисте життя (наприклад, відповідати на робочі дзвінки під час вечери з друзями), а особисте життя може втручатися в роботу (наприклад, рано піти з роботи, щоб відвезти літніх батьків до лікаря). Попередні дослідження виявили більшу поширеність конфліктів між роботою та особистим життям, ніж між роботою та особистим життям, а це означає, що життєві «кордони» є більш проникними, ніж робочі [12]. Іншими словами, працівники можуть вважати, що вони мають більшу гнучкість у виконанні вимог сімейної ролі, ніж робочої, і, отже, більш схильні відчувати, що робота заважає життю, ніж навпаки. Це може свідчити про те, що ці два типи можна вважати різними конструктами. Можна погодитися з тим, що, асиметрична проникність кордонів між роботою та особистим життям не означає, що вплив конфлікту між роботою та особистим життям на ставлення та поведінку працівників є більшим, ніж вплив конфлікту між особистим життям та роботою.

Із більш сучасних моделей, то це дослідження Carlson та Frone, вони пропонують нову концептуальну модель конфлікту між роботою та особистим життям і виділяють два типи втручання між робочою сферою та сферою сім'ї: внутрішнє та зовнішнє втручання. Зовнішнє втручання генерується зовнішнім по відношенню до людини джерелом (наприклад, візит до лікаря, який змушує працівника піти з роботи раніше). Внутрішні перешкоди породжуються власними вимогами (наприклад, заклопотаність хворою дитиною, яка перешкоджає виконанню роботи). Передумови рольового конфлікту між роботою та особистим життям численні і можуть виникати як у робочій сфері (наприклад, робочий час або робочі обов'язки), так і в особистій сфері (наприклад, обов'язки по догляду за дитиною). Передумови конфлікту між роботою та особистим життям також можуть бути пов'язані з особистими або диспозиційними факторами людини, такими як стать або особистість. Таким чином, концепція конфлікту між роботою та особистим життям є важливою складовою балансу між роботою та особистим життям.

Висновки. Баланс між роботою та особистим життям є ключовим фактором для підтримання здоров'я, продуктивності та задоволеності працівників. Вивчення цієї проблематики в Україні є недостатньо розвиненим, проте існує значний потенціал для подальших досліджень. Зарубіжний досвід показує, що ефективне управління робочим часом і зосередженість на рівновазі між професійною та приватною сферами сприяють підвищенню якості життя та продуктивності працівників. Дослідження українських вчених підтверджують важливість цього питання, підкреслюючи необхідність врахування специфічних детермінантів для різних груп населення. Для досягнення кращого балансу між роботою та особистим життям важливо розробити відповідні політики та впровадити ефективні практики на державному та корпоративному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Kossek, Lewis, & Hammer. Work–life initiatives and organizational change: Overcoming mixed messages to move from the margin to the mainstream. *Human Relations*. 2010. № 63(1). pp. 3–19.
2. Rantanen, Kinnunen, Mauno, & Tillemann. Introducing theoretical approaches to work-life balance and testing a new typology among professionals. In S. Kaiser, M. Ringlstetter, D. R. Eikhof, & M. Pina e Cunha (Eds.), *Creating balance? International perspectives on the work-life integration of professionals*. Berlin: Springer. 2011. pp. 27–46.
3. Poelmans, & Caligiuri. *Harmonizing work, family, and personal life: From policy to practice*. Cambridge: Cambridge University Press. 2008.
4. T. Lappegård, F. Goldscheider, E. Bernhardt (2017). Work–Life Balance: History, Determinants, and Consequences of New Breadwinning Models in the Industrialized World. *Demographic research*. Vol. 37, no. 26, pp. 853–866. URL: <https://www.demographic-research.org/volumes/vol37/26/37-26.pdf>.
5. Major, Germano, Jones, Burke, & Westman. The changing nature of work and its impact on the work-home interface. In F. Jones, R. J. Burke, & M. Westman (Eds.), *WorkLife Balance: A Psychological Perspective*. New York: Psychology. 2006. pp. 13–38.

6. McMillan, Morris, & Atchley. Constructs of the work/life interface: A synthesis of the literature and introduction of the concept of work/life harmony. *Human Resource Development Review*. 2011. № 10(1). pp. 6–25.

7. Hammer, & Zimmerman. Quality of work life. In S. Zedeck (Ed.), *American Psychological Association Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association. 2011. pp. 399–431.

8. Eby, Casper, Lockwood, Bordeaux, & Brinley. Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980–2002). *Journal of Vocational Behavior*. 2005. № 66(1). pp. 124–197.

9. Pahl. *Divisions of labour*. Oxford: Blackwel. 1984.

10. Biddle. Recent development in role theory. *Annual Review of Sociology*. 1986. pp. 67–92.

11. Greenhaus, & Beutell. Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*. 1985. № 10(1). pp. 76–88.

12. Frone, Russell, & Cooper. Relation of workfamily conflict to health outcomes: A four year longitudinal study of employed parents. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 1997. № 70(4). pp. 325–335.

13. Carlson, & Frone. Relation of behavioral and psychological involvement to a new four-factor conceptualization of work-family interference. *Journal of Business and Psychology*. 2003. № 17(4). pp. 515–535.

КОСТОГРИЗ Я. О.,кандидат юридичних наук,
перший заступник керівника
(Солом'янська окружна прокуратура
міста Києва)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.23>**ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ**

Стаття присвячена аналізу впливу корупційних практик на функціонування ринку праці та визначенню основних викликів, які постають перед суспільством у боротьбі з корупцією в цій сфері. Корупція є однією з найсерйозніших загроз для соціально-економічного розвитку будь-якої країни, і її негативний вплив на ринок праці не можна недооцінювати.

У статті розглядаються різні аспекти впливу корупції на ринок праці. По-перше, корупція спотворює процес розподілу робочих місць, що призводить до нерівного доступу до працевлаштування. Хабарництво, кумівство та зловживання службовим становищем стають звичайними практиками, що порушують принципи справедливості та рівності можливостей. Це, в свою чергу, знижує мотивацію працівників, зменшує їхню продуктивність та підриває довіру до ринку праці. По-друге, корупційні практики впливають на рівень заробітної плати та умови праці. По-третє, корупція підриває інституційну довіру та ефективність державного управління у сфері трудових відносин. Автор наголошує на недовірі до державних інституцій знижує ефективність регуляторних механізмів, сприяє поширенню тіньової економіки та нелегальної зайнятості, ускладнюючи забезпечення прав працівників та поширення експлуатаційних практик. У статті також висвітлюються можливі шляхи подолання корупції на ринку праці. Серед них – підвищення прозорості та підзвітності процесів працевлаштування, посилення контролю за дотриманням трудового законодавства, впровадження ефективних механізмів захисту викривачів корупції та розвиток соціального діалогу між працівниками, роботодавцями та державними інституціями. Особлива увага приділяється освітнім та інформаційним кампаніям, спрямованим на підвищення обізнаності суспільства про шкідливість корупції та її наслідки для ринку праці.

Таким чином, стаття акцентує увагу на необхідності скоординованих зусиль усіх учасників ринку праці для створення справедливого та прозорого трудового середовища, яке сприятиме економічному зростанню та соціальній стабільності.

Ключові слова: ринок праці, корупція, заробітна плата, продуктивність праці, умови праці, соціальна мобільність, безробіття, інвестиційний клімат.

Kostohryz Ya. O. Impact of corruption on the labor market: current issues

The article analyzes the impact of corrupt practices on the functioning of the labor market and identifies the main challenges that society faces in the fight against corruption in this area. Corruption is one of the most serious threats to the socio-economic development of any country, and its negative impact on the labor market should not be underestimated.

This article examines various aspects of the impact of corruption on the labor market. First, corruption distorts the process of job allocation, which leads to

unequal access to employment. Bribery, nepotism, and abuse of office become common practices that violate the principles of fairness and equality of opportunity. This, in turn, reduces the motivation of employees, decreases their productivity and undermines confidence in the labor market. Second, corrupt practices affect wages and working conditions. Thirdly, corruption undermines institutional trust and the effectiveness of public administration in the field of labor relations. The author emphasizes that distrust in state institutions reduces the effectiveness of regulatory mechanisms, promotes the spread of the shadow economy and illegal employment, making it difficult to ensure workers' rights and the spread of exploitative practices. The article also highlights possible ways to overcome corruption in the labor market. These include increasing the transparency and accountability of employment processes, strengthening control over compliance with labor laws, introducing effective mechanisms to protect whistleblowers, and developing social dialogue between employees, employers, and government institutions. Particular attention is paid to educational and information campaigns aimed at raising public awareness of the harmfulness of corruption and its consequences for the labor market.

Thus, the article emphasizes the need for coordinated efforts of all labor market participants to create a fair and transparent labor environment that will contribute to economic growth and social stability.

Key words: *labor market, corruption, wages, labor productivity, working conditions, social mobility, unemployment, investment climate.*

Вступ. Корупція є однією з найсерйозніших соціально-економічних проблем сучасного світу, яка впливає на всі аспекти суспільного життя, включаючи ринок праці. Незважаючи на численні міжнародні та національні зусилля, спрямовані на боротьбу з корупцією, вона залишається значним викликом для розвитку країн і досягнення соціальної справедливості. Корупційні практики підривають основи економічної стабільності, знижують ефективність управління ресурсами та спотворюють механізми ринкових відносин.

Ринок праці є однією з найвразливіших сфер економіки, яка відчуває на собі негативний вплив корупції. Замість забезпечення справедливого та прозорого розподілу робочих місць, корупція створює умови для нечесних практик, таких як хабарництво, кумівство та зловживання владою. Це призводить до порушення принципу рівних можливостей для всіх працівників, зниження якості робочої сили та демотивації кваліфікованих фахівців.

Метою статті є висвітлення актуальних питань впливу корупції на ринок праці та надання рекомендацій для створення справедливого та ефективного трудового середовища, яке сприятиме сталому економічному розвитку та соціальному прогресу.

Виклад основного матеріалу. Пропозиція праці вимірюється рівнем участі в робочій силі та співвідношенням зайнятості до населення [1], як прямо, так і опосередковано. Вплив корупції на пропозицію робочої сили досліджувався в багатьох роботах, і було виявлено, що корупція може впливати на пропозицію робочої сили через низку каналів. Однак мало що було зроблено для створення більш загальної теоретичної бази для дослідження того, як корупція змінює ринок праці та співвідношення зайнятості до населення через різні канали. Загальновідомо, що низький рівень участі робочої сили та співвідношення зайнятості до населення впливає на продуктивність праці на рівні підприємств та країни, зменшує податкові надходження та уповільнює економічне зростання і розвиток. Таким чином, дослідження цього питання є важливим з точки зору політики. Урядам вкрай важливо мінімізувати негативний вплив корупції на пропозицію робочої сили для сприяння економічному зростанню.

Спробуємо виокремити ключові аспекти впливу корупції на ринок праці. Перше, і найголовніше це несправедливий розподіл робочих місць або іншими словами нерівність у доступі до робочих місць. Це спричинено тим, що корупція часто призводить до нерівного доступу до робочих місць, де вакансії можуть бути надані некомпетентним або менш кваліфікованим кандидатам в обмін на хабарі або інші неправомірні вигоди. Це підриває

конкурентний принцип працевлаштування і демотивує кваліфікованих фахівців, які не мають корупційних зв'язків, але здатні ефективно виконувати роботу.

Як наслідок з першого впливає другий аспект і це **зниження мотивації працівників**. Працівники, які бачать, що їхні зусилля та кваліфікація не оцінюються належним чином через корупційні практики, можуть втрачати мотивацію до праці. Це призводить до зниження продуктивності та якості роботи. Крім того, це впливає на поширення безробіття. Так, у Стратегії подолання бідності, затвердженій розпорядженням Кабінету міністрів України від 16 березня 2016 року № 161-р, сказано, що рівень безробіття за дев'ять місяців 2015 року становив 9 відсотків, а серед безробітних кожен п'ятий перебуває у стані незайнятості більш як 12 місяців [2]. І ці показники з кожним роком зростають. Це свідчить про те, що корупція може сприяти погіршенню стану ринку праці, особливо в регіонах з великим скупченням вимушено переміщених осіб.

Третій аспект є не менш важливим, оскільки це **зниження рівня заробітних плат**. Корупція може призводити до зниження реальної заробітної плати працівників. Корупційні схеми можуть включати незаконне утримання частини заробітної плати працівників на користь посадових осіб або посередників. Крім того, корупційні витрати роботодавців можуть перекладатися на працівників шляхом зменшення їхніх заробітків або зменшення соціальних виплат. І це прямо чи опосередковано породжує четвертий аспект, а саме **погіршення умов праці**. На підприємствах, де панує корупція, умови праці можуть значно погіршитися. Роботодавці можуть уникати витрат на безпеку праці, охорону здоров'я та інші важливі аспекти, необхідні для забезпечення належних умов праці, шляхом підкупу інспекторів та інших посадових осіб. Це підвищує ризик нещасних випадків і професійних захворювань серед працівників.

Окремо слід сказати про **зниження продуктивності та мотивації працівників**. Корупція деморалізує працівників, знижуючи їхню мотивацію та продуктивність. Коли працівники бачать, що просування по службі і винагороди залежать не від їхніх заслуг, а від корупційних зв'язків, вони втрачають стимул до професійного розвитку і підвищення ефективності своєї праці.

Вищезазначене є підґрунтям для шостого аспекту це **підрив довіри до ринку праці**. Корупція підриває довіру до ринку праці та до державних інституцій, які регулюють трудові відносини. Це може призводити до зростання соціальної напруги та виникнення трудових конфліктів, що, у свою чергу, впливає на стабільність і передбачуваність економічного середовища.

Логічно, що це призводить до сьомого аспекту – **економічних наслідків**. Корупція на ринку праці може мати серйозні економічні наслідки, зокрема зниження інвестиційної привабливості країни, зменшення продуктивності праці на національному рівні, зниження якості послуг і продукції, а також уповільнення загального економічного зростання. Про це ще наголошувалася у старому, але досі чинному указі Президента від 9 лютого 2004 року № 175/2004, яким затверджено Заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції [3]. У документі йдеться про необхідність аналізу причин невідповідності надходження доходів до бюджету України динаміці основних макропоказників економічного і соціального розвитку України. Це свідчить про те, що корупція може впливати на економічні показники, що, в свою чергу, впливає на ринок праці.

Завершальним акцентом є те, що корупція чинить **вплив на соціальну мобільність**, зокрема, знижує соціальну мобільність. Оскільки доступ до високооплачуваних і престижних посад часто залежить від корупційних схем, а не від заслуг і здібностей працівників. Це закріплює нерівність і посилює соціальне розшарування. А також погіршення інвестиційного клімату, тому що корупція напряму створює несприятливий інвестиційний клімат, що може призводити до зниження обсягів інвестицій у економіку. Це, в свою чергу, зменшує кількість нових робочих місць та можливості для працевлаштування.

Можна стверджувати, що корупція зменшує пропозицію праці, заохочуючи діяльність у тіньовій економіці, знижуючи продуктивність приватного сектору та змінюючи податковий

тягар, спотворюючи компроміс між заощадженнями та споживанням. Корупція також має непрямий негативний вплив на ринок праці через вищий податковий тягар, зниження продуктивності приватного сектору та збільшення обсягів тіньової економіки. Водночас, вища заробітна плата, зростання споживання та краща якість регуляторного середовища зменшують негативний вплив корупції на результати функціонування ринку праці. Тож, щоб зменшити негативний вплив корупції на ринок праці, урядам необхідно розробити комплексний підхід не лише до боротьби з корупцією як такою, але й працювати над покращенням якості регулювання та просування політики, спрямованої на скорочення діяльності в тішовій економіці. Покращення податкового адміністрування та заохочення приватного сектору не лише безпосередньо впливають на обсяги виробництва, але й можуть розглядатися як політичні заходи, спрямовані на покращення пропозиції робочої сили в офіційній економіці [5].

Треба розуміти те, що подолання корупції на ринку праці є складним і багатограним завданням, яке потребує скоординованих зусиль державних органів, роботодавців, працівників та громадянського суспільства. Передусім кореспондуючи першому аспекту порушеної нами проблеми необхідно, щоб здійснювати підвищення прозорості та підзвітності процесів працевлаштування. Це може бути впровадження електронних систем подачі та обробки заявок на роботу: Використання автоматизованих платформ може зменшити людський фактор у процесі прийняття на роботу, що мінімізує можливість хабарництва та інших форм корупції. Або ж прозорі конкурсні процедури, а саме відкриті конкурси з чіткими критеріями відбору та оприлюднення результатів конкурсів допоможуть забезпечити справедливий доступ до робочих місць. Хоча як показує практика в нашій країні це працює погано.

Наступний важливий крок у досягненні мети мінімізації корупції це посилення контролю за дотриманням трудового законодавства. І тут, на нашу думку, важливу роль відіграє Державна служба України з питань праці, оскільки необхідно збільшення кількості та якості перевірок підприємств на дотримання трудового законодавства, а також надання інспекторам достатніх повноважень для вжиття відповідних заходів. Важливо також не забувати про антикорупційне навчання для інспекторів праці. Забезпечення інспекторів праці знаннями та інструментами для виявлення та протидії корупційним схемам.

Неабияке значення має розвиток соціального діалогу між працівниками, роботодавцями та державними інституціями, зокрема:

- формування тристоронніх комітетів: створення платформ для регулярних зустрічей між представниками працівників, роботодавців та державних органів для обговорення та вирішення проблем, пов'язаних з корупцією на ринку праці;

- спільні антикорупційні ініціативи: впровадження програм та заходів, спрямованих на підвищення доброчесності та прозорості у взаєминах між працівниками та роботодавцями.

Необхідно наголосити на важливій складовій зазначеного вище компоненту, на наш погляд, це освітні та інформаційні кампанії, які направлені на підвищення обізнаності суспільства про шкідливість корупції.

Наостанок ми залишили ключову складову боротьбу з корупцією – це реформування системи оплати праці та соціальних гарантій. У цьому контексті ми погоджуємося з М. Пижовою, яка говорить, що практика спонукає переоцінювати і коригувати старі підходи до організації оплати праці, своєчасно реагувати на нові проблеми, що виникають в ході економічних перетворень. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки в Україні першорядними завданнями є відновлення і розширене відтворення людського потенціалу; відновлення економічного зростання в якості основи збільшення добробуту працівників; формування високотехнологічної національної відтворювальної системи і відповідної їй сучасної структури робочої сили високої якості; подолання відносин відчуження і експлуатації, в тому числі і за допомогою суттєвого зростання заробітної плати і розвитку всіляких систем участі працівників у прибутках і доходах; формування механізмів співпраці з метою розвитку як на макро-, так і на макрорівні [4]. Безумовно впровадження механізмів, які забезпечують справедливу оплату праці, що зменшує стимули для хабарництва та інших корупційних дій. А також забезпечення працівників достатніми соціальними гарантіями сприяє зниженню рівня корупції.

Звичайно це не вичерпний перелік заходів, однак ми переконані, що ці заходи сприятимуть створенню справедливого, прозорого та підзвітного ринку праці, де права працівників захищені, а корупційні практики мінімізовані.

Висновки. Корупція є серйозною перешкодою на шляху до сталого економічного розвитку та соціальної справедливості. Вплив корупційних практик на ринок праці виявляється в численних аспектах, кожен з яких має глибокі економічні та соціальні наслідки. В рамках цієї статті було розглянуто ключові питання, пов'язані з впливом корупції на ринок праці, а також запропоновано можливі шляхи подолання цієї проблеми.

По-перше, корупція спотворює процес розподілу робочих місць, що призводить до несправедливого доступу до можливостей працевлаштування. Хабарництво, кумівство та зловживання владою стають поширеними практиками, які порушують принцип рівних можливостей та підривають довіру до ринку праці. Це, в свою чергу, знижує мотивацію та продуктивність працівників, оскільки кваліфіковані фахівці часто залишаються без належної винагороди за свою працю.

По-друге, корупція негативно впливає на рівень заробітних плат та умови праці. Корумповані роботодавці можуть знижувати витрати на оплату праці та соціальні гарантії, що призводить до погіршення умов праці та зниження життєвого рівня працівників. Це створює додатковий тиск на соціальну систему та посилює економічну нерівність.

По-третє, корупційні практики підривають інституційну довіру та ефективність державного управління у сфері трудових відносин. Недовіра до державних інституцій знижує ефективність регуляторних механізмів, що, в свою чергу, призводить до посилення тіньової економіки та нелегальної зайнятості. Це ускладнює забезпечення прав працівників та сприяє поширенню експлуатаційних практик.

У контексті боротьби з корупцією на ринку праці важливим є впровадження комплексних антикорупційних заходів. Серед них – підвищення прозорості та підзвітності процесів працевлаштування, посилення контролю за дотриманням трудового законодавства, запровадження ефективних механізмів захисту викривачів корупції та розвиток соціального діалогу між працівниками, роботодавцями та державними інституціями.

Особливу увагу слід приділити освітнім та інформаційним кампаніям, спрямованим на підвищення обізнаності суспільства про шкідливість корупції та її наслідки для ринку праці. Важливо створювати умови для формування антикорупційної культури серед усіх учасників ринку праці.

Таким чином, для подолання впливу корупції на ринок праці необхідні скоординовані зусилля державних інституцій, роботодавців, працівників та громадянського суспільства. Лише спільними зусиллями можна створити справедливе та прозоре трудове середовище, яке сприятиме економічному зростанню та соціальній стабільності.

Список використаних джерел:

1. Christian Ahlin, Jiaren Pang, Are financial development and corruption control substitutes in promoting growth? *Journal of Development Economics*, Volume 86, Issue 2, 2008, Pages 414–433.
2. Стратегія подолання бідності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 року № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text>.
3. Заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції: указ Президента від 9 лютого 2004 року № 175/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004#Text>
4. Пижова М. О. Право на справедливу оплату праці: як різновид соціально-економічних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 64, 2021. С. 176–179. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/35-1.pdf>.
5. Arusha Cooray, Ratbek Dzhumashev, The effect of corruption on labour market outcomes, *Economic Modelling*, Volume 74, 2018, Pages 207–218.

ПАВЛОВСЬКА Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного
та господарського права і процесу
(Івано-Франківський навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.24>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЧЕРЕЗ ВИЗНАЧЕННЯ ТРУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРАЦІВНИКА

Стаття присвячена трудовій функції працівника, яка є необхідною умовою для реалізації особою права на працю. З'ясовано, що змістом права на працю є можливість особи вільно обирати працю та вільно погоджуватися на неї. Визначено, що вільне обрання праці виражається у свободі праці. Встановлено, що спеціальність, кваліфікація, посада при укладенні трудового договору в науці трудового права є елементами трудової функції, яка є істотною умовою трудового договору та визначає конкретне коло обов'язків працівника. Проаналізовано зміст норм трудового законодавства, які визначають трудову функцію працівника. Правові новели трудового законодавства щодо визначення трудової функції працівника на практиці означають, що працівник для здійснення певного виду трудової діяльності повинен мати певні компетентності, необхідні для її здійснення. Сукупність здобутих особою компетентностей засвідчуються відповідним документом та формують професійну кваліфікацію. Присвоєння професійних кваліфікацій, як і їх назва, можливе за наявності професійного стандарту. Професійні стандарти можуть розроблятися роботодавцями, їх організаціями та об'єднаннями, органами державної влади, науковими установами, галузевими радами, громадськими об'єднаннями, іншими заінтересованими суб'єктами. Держава контролює порядок розробки та введення в дію професійних стандартів через створення відповідного органу Національного агентства кваліфікацій, який здійснює функції у сфері кваліфікації. Встановлено, що відсутність професійної кваліфікації (повної чи часткової) не означає, що особа не може реалізувати своє право на працю, тим більше, якщо роботодавець не висуває спеціальних вимог до такої роботи. Робиться висновок, що трудова функція може визначатися не лише професійною кваліфікацією, а й видом трудової діяльності, яка не потребує спеціальних знань. Роботодавець вправі самостійно визначати придатність працівника до виконання трудових функцій, які мають бути чітко сформульовані.

Ключові слова: право на працю, свобода праці, трудова функція, професійний стандарт, професійна кваліфікація.

Pavlovska L. V. Implementation of the right to work through determination of the employee's labor function

The article is devoted to the labor function of an employee, which is a necessary condition for a person to exercise the right to work. It was found that the content of the right to work is the possibility of a person to freely choose work and freely

agree to it. It was determined that the free choice of work is expressed in the freedom of work. Specialty, qualification, position when concluding an employment contract in the science of labor law are elements of the labor function, which is an essential condition of the employment contract and determines the specific scope of the employee's duties. The content of the norms of labor legislation, which determine the labor function of an employee, is analyzed. The norms of labor legislation regarding the definition of the employee's labor function in practice mean that the employee must have certain competencies necessary to perform a certain type of labor activity. The set of competencies acquired by a person is certified by a relevant document and forms a professional qualification. Assignment of a professional qualification, as well as its name, is possible if there is a professional standard. Professional standards can be developed by employers, their organizations and associations, state authorities, scientific institutions, industry councils, public associations, and other interested entities. The state controls the procedure for the development and implementation of professional standards through the establishment of the National Qualifications Agency, which performs functions in the field of qualifications. Lack of professional qualifications (full or partial) does not mean that a person cannot exercise his right to work, including if the employer does not set special requirements for such work. It is concluded that the labor function can be determined not only by professional qualifications, but also by the type of work that does not require special knowledge. The employer has the right to independently determine the suitability of the employee to perform labor functions, which must be clearly formulated.

Key words: *right to work, labor freedom, labor function, professional standard, professional qualification.*

Вступ. Право на працю та його зміст є фундаментом сучасного трудового права, характеризує рівень, ступінь та обсяг, у яких держава забезпечує та гарантує громадянам реалізацію їх прав.

В Україні право на працю закріплено в статті 43 Конституції України, зміст якого полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Вільне обрання праці означає свободу праці, тобто можливість особи займатися чи не займатися працюю. Свобода праці присутня у всіх відомих національному законодавству формах реалізації права на працю від найпростішої – укладення трудового договору до призначення чи обрання на посаду. Будь-яка форма передбачає чітке визначення виду трудової діяльності особи, що охоплюється поняттям «трудова функція», яке з'явилося в трудовому законодавстві з 2022 року, попри те, що давно використовується наукою трудового права. Тому особливості реалізації особою права на працю через законодавче визначення трудової функції працівника й зумовлює актуальність і обрання зазначеної теми.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження трудової функції працівника через яку особа реалізує своє конституційне право на працю.

Результати дослідження За своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації. Людина вільно погоджується на роботу, яку для неї створює і пропонує держава, оскільки можливість заробляти собі на життя, як правило, залежить від держави, яка створює умови для реалізації цієї можливості через вільний вибір професії та роду трудової діяльності, реалізацію програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб тощо [1, с. 102].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 встановив, що реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладення ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, яка передбачається структурою і штатним розписом підприємства, установи

чи організації [2]. Спеціальність, кваліфікація, посада при укладенні трудового договору в науці трудового права є елементами трудової функції, яка є істотною умовою трудового договору та визначає конкретне коло обов'язків працівника, що встановлюється трудовим законодавством, кваліфікаційною характеристикою, посадовою інструкцією, а також погоджується сторонами трудового договору, враховуючи, з одного боку, специфіку організації виробничого процесу, а з іншого – професійні можливості та індивідуальні особливості працівника [3, с. 106].

Попри те, що поняття «трудова функція» давно використовується дослідниками інституту трудового договору, у трудовому законодавстві цей термін з'явився недавно. Так, чинний Кодекс законів про працю законом від 1.04.2022 року № 2179-IX було доповнено статтями 4-1 та 4-2, в яких серед нових термінів для трудового законодавства визначено й поняття трудової функції. Слід зазначити, що законом № 2179-IX змінено також окремі норми закону України «Про оплату праці», закону України «Про освіту» та закону України «Про зайнятість населення».

Відповідно до ч. 2 ст. 4-1 КЗпП України трудова функція – це інтегрований, переважно автономний набір трудових дій, що визначається характерним для нього технологічним процесом та передбачає наявність певних компетентностей, необхідних для їх виконання [4].

Із змісту ст. 4-2 КЗпП України випливає, що трудова функція працівника описана у професійному стандарті, в якому визначаються вимоги до компетентностей, обов'язків та кваліфікацій працівників. Тобто наявність професійної кваліфікації працівника є умовою для працевлаштування. При прийнятті на роботу працівнику потрібно підтвердити професійну кваліфікацію (повну чи часткову), адже саме вона дає змогу здійснювати всі чи частину трудових функцій, які визначені відповідним професійним стандартом.

Правові новели трудового законодавства щодо визначення трудової функції працівника на практиці означають, що: 1) працівник для здійснення певного виду трудової діяльності повинен мати певні компетентності, необхідні для її здійснення; 2) сукупність здобутих особою компетентностей засвідчуються відповідним документом та формують професійну кваліфікацію; 3) присвоєння професійних кваліфікацій, як і їх назва, можливе за наявності професійного стандарту.

Професійні стандарти можуть розроблятися роботодавцями, їх організаціями та об'єднаннями, органами державної влади, науковими установами, галузевими радами, громадськими об'єднаннями, іншими заінтересованими суб'єктами. Тобто органи державної влади не єдині суб'єкти формування професійного стандарту та присвоєння професійної кваліфікації. До прикладу, професійна кваліфікація адвоката присвоюється відповідно до закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» за результатами кваліфікаційного іспиту, організація та проведення якого здійснюється кваліфікаційною палатою кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Порядок складення кваліфікаційних іспитів, методика оцінювання та програма кваліфікаційних іспитів затверджуються Радою адвокатів України, яка є органом адвокатського самоврядування. Також ця Рада затверджує зразки свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю і посвідчення адвоката України і забезпечує ведення Єдиного реєстру адвокатів України [5]. Тобто недержавні самоврядні інституції вправі присвоювати професійну кваліфікацію особі, яка дає змогу здійснювати певний вид трудової діяльності.

Держава контролює порядок розробки та введення в дію професійних стандартів через створення відповідного органу Національного агентства кваліфікацій, який здійснює функції у сфері кваліфікації. Зокрема, даний орган реєструє професійні стандарти та забезпечує відкритий доступ до них через функціонування Реєстру кваліфікацій, в яких міститься інформація про професію (вид занять), професійні та часткові професійні кваліфікації, освітні кваліфікації, професійні стандарти з урахуванням рівнів Національної рамки кваліфікацій.

Національне агентство кваліфікацій є постійно діючим колегіальним органом до складу якого входять дванадцять членів з представників Міністерства освіти та науки

України, Мінекономіки, спільного представницького органу всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців та спільного представницького органу репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок. Персональний склад Агентства затверджує Кабінет Міністрів України [6].

За відсутності професійних стандартів вимоги щодо компетентностей, обов'язків та кваліфікації працівників можуть визначатися кваліфікаційними характеристиками (ч. 7 ст. 4-2 КЗпП України).

Кваліфікаційні характеристики розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення за поданням Національного агентства кваліфікацій. Таким органом є Міністерство економіки України. На сьогодні, кваліфікаційні характеристики визначені у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженому наказом № 336 Міністерства праці та соціальної політики України 29.12.2004 р. Довідник визначає перелік основних робіт, які властиві тій або іншій посаді, та забезпечує єдність у визначенні кваліфікаційних вимог щодо певних посад. Довідник є нормативним документом, обов'язковим з питань управління персоналом на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності. Довідник служить основою для розроблення посадових інструкцій працівникам, які закріплюють їх обов'язки, права та відповідальність. Відповідно до п. 3 вказаного довідника, кваліфікаційна характеристика професії працівника має такі розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати», «Кваліфікаційні вимоги». Під кваліфікаційними вимогами слід розуміти вимоги до освітньо-кваліфікаційного рівня, вимоги до післядипломної освіти і мінімальні вимоги до стажу роботи. Тобто сучасною термінологією вимоги щодо професійної кваліфікації (повної чи часткової), яка, знову ж таки, у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників характеризується як «здатність особи виконувати завдання й обов'язки певної роботи» [7].

В той же час, трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання роботи, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації (ч. 1 ст. 21 КЗпП України). Постановою Кабінету Міністрів України № 1316 від 25.11.2022 р. Затверджено Перелік робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації. До переліку увійшли лише найпростіші види трудової діяльності на кшталт кур'єра, мийника посуду чи двірника. Перегляд переліку робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації, здійснюється за поданням Національного агентства кваліфікацій у разі потреби не рідше одного разу на три роки [8].

Як видається відсутність професійної кваліфікації (повної чи часткової) не означає, що особа не може реалізувати своє право на працю, тим більше, якщо роботодавець не висуває спеціальних вимог до такої роботи. З огляду на це, трудова функція може визначатися не лише професійною кваліфікацією, а й видом трудової діяльності, яка не потребує спеціальних знань. Роботодавець вправі самостійно визначати придатність працівника до виконання трудових функцій, які мають бути чітко сформульовані. А працівник вправі погоджуватись на ці умови чи відхиляти їх. Законодавством забороняється примушування працівника до укладення трудового договору, який містить умови, щодо яких не досягнуто взаємної згоди (ч. 2 ст. 9 КЗпП України).

Висновки. Таким чином, трудова функція працівника визначається професійною кваліфікацією, яку особа здобула та яка засвідчена відповідним документом або ж видом роботи, якщо її виконання не потребує спеціальних знань. Виходячи із змісту права на працю, особа визначає самостійно вид своєї трудової діяльності через здобуття професійної кваліфікації за результатами навчання або ж виконання роботи, яка не потребує попередньої кваліфікації яку вона вільно обирає та на яку погоджується. Завдання держави це створити умови для такого вибору чи здобуття освіти та як результату професійної кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Процевський О.І. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. № 6. С. 101–105.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>
3. Дігтяренко Г.В. Трудова функція працівника за законодавством України: зміст та основні елементи. *Юридичний вісник* 2(47) 2018 с.103-107.
4. Кодекс законів про працю України Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 р. *ВВР*. 1971. Додаток до № 50, ст. 375.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: закон України від 5.07.2012р. № 5076-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
6. Статут Національного агентства кваліфікацій: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1029 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2022-%D0%BF#Text>
7. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників: затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики № 336 від 29.12.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>
8. Перелік робіт, які не потребують наявності в особи професійної або часткової професійної кваліфікації: постанова Кабінету Міністрів України № 1316 від 25.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1316-2022-%D0%BF#Text>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

АНДРЕЄВ Д. О.,
кандидат юридичних наук,
помічник судді

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.25>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ
В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

В роботі проаналізовано проблеми та перспективи системи надання правової допомоги в Україні. Система надання правової допомоги в Україні є важливим елементом механізму забезпечення доступу до правосуддя для всіх верств населення. Її ефективне функціонування гарантує реалізацію права на правовий захист, сприяє верховенству права та зміцненню демократичних інституцій. Частиною першою статті 59 Конституції України передбачено, що кожен громадянин має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно. 2 червня 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про правову допомогу». Метою цього Закону є визначення права на правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання правової допомоги, державні гарантії щодо правової допомоги та інші питання щодо надання послуг з правової допомоги. Тема дослідження є надзвичайно актуальною, адже вона стосується фундаментальних принципів функціонування держави як правової та соціальної. Впровадження стандартів правової соціальної держави в Україні потребує системних дій. На першому місці має бути визнання, захист та забезпечення гарантованих державою прав і свобод людини. Створення ефективної системи захисту прав людини є однією з головних задач держави. Це має відповідати міжнародним та європейським стандартам. Реалізація конституційного положення про те, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності соціальної політики, залежить від ефективності системи захисту прав людини. Дослідження має практичне значення, бо його основні положення та висновки можуть бути використані в майбутньому удосконаленню законодавства системи надання правової допомоги, підвищення ефективності її функціонування, а також для забезпечення доступності правових послуг для всіх верств населення. У підготовці загальних і спеціальних курсів лекцій з адміністративного права та менеджменту в Україні, а також стати підґрунтям для подальшої розробки порушеної тематики.

***Ключові слова:** надання правової допомоги, доступ до правосуддя, верховенство права, проблеми, перспективи, адміністративне право.*

Andreiev D. O. Administrative and legal principles of organization and functioning of the legal aid system in Ukraine: problems and prospects

The article analyzes the problems and prospects of the legal aid system in Ukraine. The legal aid system in Ukraine is an important element of the mechanism for

ensuring access to justice for all segments of the population. Its effective functioning guarantees the realization of the right to legal defense, promotes the rule of law and strengthens democratic institutions. Part one of Article 59 of the Constitution of Ukraine provides that every citizen has the right to legal aid. In cases provided for by law, such assistance is provided free of charge. On June 2, 2011, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Legal Aid". The purpose of this Law is to define the right to legal aid, the procedure for exercising this right, the grounds and procedure for providing legal aid, state guarantees for legal aid and other issues related to the provision of legal aid services. The topic of the study is extremely relevant, as it concerns the fundamental principles of the functioning of the state as a legal and social state. Implementation of the standards of a legal welfare state in Ukraine requires systematic action. The first priority should be the recognition, protection and enforcement of human rights and freedoms guaranteed by the state. Creating an effective system of human rights protection is one of the main tasks of the state. This should be in line with international and European standards. The implementation of the constitutional provision that human rights and freedoms determine the content and direction of social policy depends on the effectiveness of the human rights protection system. The study is of practical importance, as its main provisions and conclusions can be used in the future to improve the legislation of the legal aid system, increase the efficiency of its functioning, and ensure the availability of legal services for all segments of the population. It can be used in the preparation of general and special lecture courses on administrative law and management in Ukraine, as well as become the basis for further development of the subject matter.

Key words: *legal aid, access to justice, rule of law, problems, prospects, administrative law.*

Постановка проблеми. З моменту набрання чинності Закону про правову допомогу минуло більше десяти років. Застосування Закону та практика надання правової допомоги на сьогодні показали, що чинне законодавство має багато недоліків, а система правової допомоги є неефективною та забюрократизованою, а також такою, що порушує як права людини, так і професійні права та гарантії адвокатів. Як чинний Закон про правову допомогу, так і система правової допомоги, що діє, не узгоджуються ні з Конституцією, ні з міжнародними зобов'язаннями України. Практика надання правової допомоги в Україні провалюється, особливо це стосується принципу вільного вибору адвоката та допущення дискримінації осіб за економічним і майновим станом. Водночас у системі правової допомоги наразі відсутні критерії для надання правової допомоги малозабезпеченим особам та відсутність встановлених часових рамок для визначення фінансового стану особи, і, як наслідок, правова допомога пропонується будь-кому, хто забажає, без огляду на його фінансові можливості. Система правової допомоги, яка існує зараз в Україні, створює реальну загрозу незалежності адвокатській професії, включаючи судову систему і верховенству права. Також є проблеми із заміною адвокатів з правової допомоги, які можуть призвести на відмову у справедливому та швидкому судовому розгляді. Нарешті, є численні звіти про явища корупції та зловживань владою, включаючи затримки в отриманні правової допомоги, насильницькі дії, адвокати, що вимагають додаткових виплат, і вибірковий розподіл справ державні чиновники. Закон про адвокатуру та міжнародні стандарти вимагають, щоб адвокатська практика була незалежною професійною діяльністю, у тому числі незалежністю від держави. Більше того, є можливість для держави мати вплив на значну кількість адвокатів з надання правової допомоги. Таким чином, державою допускається неналежне і домінуючий вплив не лише на професію адвоката, але й на ці інституції, які вирішальними для існування верховенства права та незалежності суду в Україні. Враховуючи таку незадовільну ситуацію з системою правової

допомоги в Україні, існує нагальна потреба реформ шляхом передачі адміністрування правової допомоги від держави незалежному органу, із широким залученням адвокатури як незалежного конституційного інституту, що усуває можливості тиску та втручання держави в професійну діяльність адвокатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість досліджень, присвячених адміністративно-правовим засадам організації та функціонування системи надання правової допомоги в Україні в роботах Ісакової В.М., Рогатинської Н., Ковбасюка Ю.В., Рішко М., Варфоломєєвої Т.В., Колпакова В.К., Соколенко О.Л., Трошинського В.П., Лібанової Е.М., Мельниченко А.А., Петрос О.М., Іваницької О.М. та інших. Ці дослідження можна поділити на кілька груп: дослідження, що аналізують законодавство про систему надання правової допомоги. В цій групі досліджень автори досліджують норми Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють систему надання правової допомоги. Аналізуються поняття та принципи системи надання правової допомоги, суб'єкти та об'єкти правовідносин, форми та методи надання правової допомоги, фінансування системи тощо. Дослідження, що аналізують практику функціонування системи надання правової допомоги. В цій групі досліджень автори досліджують діяльність органів та установ, що надають правову допомогу, аналізують статистичні дані про надання правової допомоги, досліджують думки населення про роботу системи. Дослідження, що вивчають проблеми розвитку системи надання правової допомоги. В цій групі досліджень автори визначають основні проблеми, з якими стикається система надання правової допомоги, такі як недостатнє фінансування, недосконалість законодавства, низька обізнаність населення про свої права, нестача кваліфікованих кадрів тощо. Дослідження, що пропонують шляхи удосконалення системи надання правової допомоги. В цій групі досліджень автори пропонують різні шляхи вирішення проблем, з якими стикається система надання правової допомоги, такі як збільшення фінансування, вдосконалення законодавства, підвищення обізнаності населення про свої права, підготовка кваліфікованих кадрів тощо. Результати вітчизняних і закордонних досліджень свідчать про необхідність подальшого розроблення цієї проблеми.

Мета полягає у визначенні проблем та перспектив розвитку системи надання правової допомоги в Україні. Проаналізувати адміністративно-правові засади організації та функціонування системи. Запропонувати шляхи удосконалення системи надання правової допомоги.

Виклад основного матеріалу. Система безоплатної правової допомоги в Україні відіграє важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя для вразливих груп населення. Ця система надає безоплатну юридичну допомогу тим, хто її найбільше потребує, включаючи внутрішньо переміщених осіб, дітей, жертв домашнього насильства, людей з інвалідністю, малозабезпечених, ветеранів та учасників бойових дій. Завдяки цій системі вразливі групи населення можуть отримати кваліфіковану юридичну консультацію та допомогу у захисті своїх прав [2]. Це сприяє більш справедливому та рівноправному суспільству, де всі мають доступ до правосуддя. Система безоплатної правової допомоги є цінним ресурсом для вразливих груп населення України. Вона допомагає їм захистити свої права, отримати доступ до правосуддя та жити повноцінним життям [1].

Відповідно до частини 1 статті 59 Конституції України, кожен має право на правову допомогу. За обставин, передбачених законом, така допомога надається безкоштовно. На виконання зазначеного положення Конституції України та міжнародно-правовими зобов'язаннями, які Україна взяла на себе після ратифікації Конвенції, 2 червня 2011 р. Верховна Рада України ухвалила рекомендований Радою Європи Закон України «Про правову допомогу» (далі – Закон про правову допомогу), який набрав чинності 9 липня 2011 року [6]. Метою цього Закону є, зокрема, визначення змісту «право на правову допомогу», порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання правової допомоги, державні гарантії щодо правової допомоги тощо. Закон передбачає як первинну, так і вторинну правову допомогу [10].

Первинна правова допомога полягає в обов'язку держави інформувати людей про їх права і свободи, і засоби захисту цих прав і свобод через правову систему шляхом оскарження рішень, дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб та «силовиків». До первинної правової допомоги належать такі правові послуги, як: забезпечення доступу до правової інформації; консультації та роз'яснення правових питань; складання претензій, скарг та інших правових документів (крім процесуальних документів); та сприяння доступу до вторинної правової допомоги та посередництво [5].

Суб'єктами первинної правової допомоги є всі особи, які перебувають під юрисдикцією України, а також суб'єктами надання такої допомоги є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права, а також спеціалізовані установи [2].

Вторинна правова допомога – це обов'язок держави забезпечити рівні можливості доступу осіб до правосуддя та включає такі юридичні послуги, як захист; представництво інтересів осіб судами, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та перед іншими особами; та складання процесуальних документів [8].

Безоплатна правова допомога відіграє важливу і необхідну функцію захисту різних інтересів людей, суспільства в цілому, надання суспільним відносинам ознак стабільності, впорядкованості за допомогою специфічних юридичних засобів та державних гарантій [7]. У цьому і полягає загальносоціальна сутність права людини на безкоштовну юридичну допомогу. БПД також має й регулятивну природу, суспільним призначенням якої є впорядкування суспільних відносин, розв'язання соціальних конфліктів і протиріччя [11].

Закон визначає широкі коло суб'єктів, які мають право на отримання вторинної правової допомоги: особи, у яких середньомісячний дохід сім'ї нижчий від прожиткового мінімуму; діти-сироти; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав; діти, які є жертвами насильства в сім'ї (або потенційними жертвами); особи, які перебувають під адміністративним арештом; підозрювані у скоєнні злочинів, затриманих органами слідства; особи, узяті під варту в порядку запобіжного заходу; особи, справи яких відповідно до кримінально-процесуального кодексу підлягають участі та присутності адвоката; біженці та особи, які потребують додаткового чи тимчасового захисту; ветерани війни; жертви нацистських переслідувань; особи, щодо яких розглядаються справи про обмеження їх цивільної дієздатності; громадяни країн, з якими Україна підписала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, іноземців та осіб без громадянства відповідно міжнародним договорам, учасницею яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держави-учасниці надавати певним особам правову допомогу.

Одним із головних недоліків Закону про правову допомогу є те, що в ньому не закріплено принципу вільного вибору адвоката, що не узгоджується зі статтею 59 Конституції України. Відповідно до Закону саме центр правової допомоги приймає рішення про такий захист та призначає захист адвоката особі [12]. Відповідно, особа, проти якої порушено кримінальну справу, якій надається правова допомога, фактично позбавлена права на вільний вибір захисника [9].

Крім того, Закон також безпосередньо сприяє дискримінації за економічною та майновою ознаками. Закон «Про правову допомогу» досі не визначає конкретних критеріїв надання правової допомоги особам з низьким рівнем доходу, ані терміни перевірки фінансового стану особи проти яких порушено справу. Як наслідок, така правова допомога наразі надається (за рахунок державних коштів) будь-кому незалежно від його матеріального стану [5].

У низці положень Закону про адвокатуру неодноразово наголошується, що адвокатська діяльність є незалежна професійна діяльність, у тому числі незалежність від держави. Ця незалежність однак порушується, наприклад, центри правової допомоги вимагають від адвокатів надати підтверджуючі документи, необхідні для отримання винагороди за послуги правової допомоги, які можуть містити конфіденційну інформацію про матеріал справи. Як наслідок, ряд осіб у системі правової допомоги (наприклад, керівники та чиновники центрів правової допомоги, серед яких чимало люстрованих прокурорів, колишніх міліціонерів,

посадові особи та інші особи) мають доступ до документації на умовах адвокатської таємниці. Це є порушенням українського законодавства та міжнародних стандартів [9].

Адміністрація системи правової допомоги державою також здійснюється через Міністерство юстиції сприяли неправомірному впливу на розподіл справ між адвокатами правової допомоги [7]. Адвокати, що входять до системи, отримують абсолютно різний доступ до призначених ними справ відповідних центрів правової допомоги, про що стало відомо як зі скарг, які надійшли, так і загальнодоступна статистика розподілу справ. Наприклад, річні завдання через центри правової допомоги мають приблизно десять справ. Проте лише за три місяці в Чернівецькій області адвокат Л. отримав 73 доручення, а повірений Н. лише одну; у Дніпропетровській області адвокат С. отримав 170 доручень, при цьому повірений Т. лише одну; в Одеській області адвокат П. отримав 237 доручень, тоді як адвокат Л. тільки одну; та в Полтавській області адвокат М.Й. отримано 451 доручення, тоді як адвокат Д. тільки дві [10].

Адвокати підтверджують, що доручення здійснюються суб'єктивно центрами, деякі адвокати мають доступ до прибуткових і цікавих завдань, а інші – більш складні і не дуже прибуткові справи [5]. Для тих адвокатів, які перебувають у системі правової допомоги, також існує потенційна загроза для незалежності адвокатів, що впливає з їх винагороди. Оплата праці таких адвокатів зараз зменшилася порівняно з тим, що було на початку, і в цілому дуже мала (зараз 1,2 дол. США за годину), особливо після вирахування податків. Також повідомлялося що є затримки з перерахуванням коштів з держказначейства адвокатам за надані послуги. Недостатня або затримка винагороди сприяє, у кращому випадку, більшій залежності адвокатів щодо державних, у гіршому випадку, корупційних дій [2].

Викликом подальшої незалежності юридичної професії є система допуску адвокатів до системи правової допомоги, шляхом створення додаткового, непрозорого тестування та підбір адвокатів. Така практика є не лише двосторонньою, а й фактично формою держави регулювати вибірковий контроль над тим, яким адвокатам дозволено займатися юридичною практикою [11]. Справжню загрозу становить також намір держави розширити ліцензування адвокатів з надання правової допомоги на майбутню незалежність юридичної професії та можливість державного домінування над професією. Держава заявила про намір збільшити кількість адвокатів з надання правової допомоги до 15 000 осіб, які потім будуть від імені всіх адвокатів, зареєстрованих в Україні [11].

Адміністрація системи правової допомоги показала, що кошти з державного бюджету України та інших джерел (у тому числі міжнародних донорів) використовуються неефективно та нерационально, на шкоду громадянам України та громадянам у всьому світі, які сплачують податки фінансування державного бюджету України та бюджетів міжнародних донорів відповідно. Наприклад, чисельність посадових осіб і службовців, зайнятих адмініструванням центрів правової допомоги щороку збільшується. Наприклад, у 2015 році в центрах правової допомоги працювало 125 осіб, у 2019 році цей показник уже сягнув 581 особи, наразі, в умовах повномасштабної агресії російської федерації, планується його збільшення до 3500. У 2017 році майже половина правової допомоги коштів витрачалася на утримання центрів правової допомоги та посадових осіб [6].

Крім того, Кабінет Міністрів України нещодавно зменшив винагороду, призначену на правову допомогу адвокатів, одночасно збільшуючи фінансування бюрократичного апарату цієї системи [3].

Узагальнюючи вище сказане, зазначимо основні проблеми надання правової допомоги в Україні: недостатнє фінансування системи надання правової допомоги; недосконалість законодавства про систему надання правової допомоги; низька обізнаність населення про свої права; нестача кваліфікованих кадрів; недоступність правової допомоги для людей з обмеженими можливостями; бюрократичні бар'єри при отриманні правової допомоги. Зважаючи на вищезазначені проблеми, які існують у системі правової допомоги України існує нагальна потреба в реформі. Така реформа піде на користь правам людини, професійним правам і гарантіям адвокатів, і, зрештою, платників податків і міжнародних донорів. Внески на правову допомогу витрачатимуться більш ефективно, прозоро та підзвітно [3].

В сучасних умовах посттрансформаційного розвитку України міжнародні донорські організації виступають важливими суб'єктами підтримки соціальних реформ, зокрема судової системи за забезпечення верховенства права шляхом надання безкоштовної юридичної допомоги, фінансової, матеріально-технічної та консультативної допомоги. Пріоритети соціального інвестування міжнародних донорів охоплюють найбільш проблемні аспекти соціального і економічного розвитку України, формування ефективної управлінської вертикалі, накопичення людського капіталу країни [1]. Проте, рівень реального впровадження рекомендацій міжнародних фахівців залишається невисоким, так само, як і власні донорські оцінки ефективності реалізованих проєктів, оскільки стримуючими факторами при цьому є недоліки вітчизняної системи державного управління, подолання яких – складне завдання для більшості міжнародних організацій, що працюють в Україні. Однак, незважаючи на зазначене, можна з впевненістю сказати, підтримка української держави міжнародними донорами як фінансово, так й консультативно має вагомe значення для реалізації структурних реформ та забезпечення сталого розвитку України [3].

Одночасно проаналізувавши законодавче забезпечення розвитку системи БПД, враховуючи Канадський досвід, та з огляду на практичний досвід роботи системи БПД протягом майже восьми років поспіль можна з впевненістю сказати, що незважаючи на прогресивні кроки, здійснені під час запровадження системи БПД, реалізацію спеціального законодавства в зазначеній сфері, та позитивні наробки, система надання БПД в Україні ще вимагає її удосконалення і трансформації урахуванням потреб суспільства, перш за все в частині конкретизації видів правових послуг та розширення перелік суб'єктів права на БВПД, а також спрощення доступу до отримання такої допомоги. Своєчасна оптимізація чинного законодавства, дала б можливість зменшити існуючі ризики недосконалого функціонування всієї системи надання БПД в Україні [7].

Деякі з основних проблем потенційно може бути вирішено реформою всередині існуючої системи [8]. Однак принципове питання адвокатури, і потенційна загроза незалежності судової влади та верховенства права в Україні, може бути лише вирішено шляхом зняття державного контролю за наданням правової допомоги. Тому необхідно докорінно змінити існуючу систему правової допомоги та створити нову модель надання правової допомоги та її адміністрування.

Запропонуємо, що майбутня модель характеризуватиметься створенням юридичних суб'єктів публічного права (наприклад, Фонд правової допомоги), який буде створено державою, але незалежно керуватиметься та фінансуватиметься державою та зовнішніми донорами та спонсори, в тому числі з приватного сектора.

Фонд правової допомоги буде контролюватись правлінням, яке має очолювати незалежні адвокати, обрані шляхом вільних і відкритих виборів на встановлений строк. Фонд матиме секретаріат з невеликою кількістю працівників, які будуть відповідати за його функціонування.

Основні перспективи розвитку системи надання правової допомоги: збільшення фінансування системи; вдосконалення законодавства про систему надання правової допомоги; підвищення обізнаності населення про свої права; підготовка кваліфікованих кадрів; забезпечення доступності правової допомоги для людей з обмеженими можливостями; усунення бюрократичних бар'єрів при отриманні правової допомоги.

Висновки. Таким чином, у дослідженні було проаналізовано систему правової допомоги, яка зараз існує в Україні. Визначено, її недосконалості та таку, що недостатньо гарантує основні права людини на захист своїх прав. Недоліки в законодавстві та практиці правової допомоги дали можливість для неправомірного державного тиску та контролю за адвокатами, що сприяє корупції та загрожує незалежності адвокатури. Тому в цьому дослідженні запропоновано змінити існуючу систему правової допомоги на таку, яка забезпечить ефективно та прозоре використання коштів, що надходять до системи правової допомоги, дотримання прав людини та дотримання професійних прав та гарантій адвокатів на справедливих,

прозорих та недискримінаційних умовах. У центрі цих реформ, на нашу нефахову думку, має існувати модель правової допомоги, яка передбачає фінансування та утримання системи в руках держави через Міністерство фінансів через Омбудсмена.

Список використаних джерел:

1. Державна політика в соціогуманітарній сфері: навч. посібник/ В.П. Трощинський, П.К. Ситнік, В.А. Скуратівський та ін. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 96 с.
2. Державна цільова програма формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02. 2013 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2013-%D0%BF>.
3. Доступна та якісна правова допомога в Україні. Ключові результати проекту. 2019. URL: <http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2014/03/KEY-RESULTS.pdf>
4. Експертний висновок щодо проекту Закону України «Про безоплатну правову допомогу». 2008. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU08197?an=2>.
5. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на формування та функціонування системи безоплатної правової допомоги: рішення Рахункової палати від 23.08.2016р. № 16-1. 2016. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2016/Zvit_16-1_2016/zvit_16-1.pdf.
6. Ісакова В.М. Право на правову допомогу: до питання про визначення місця в системі прав людини. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11505/1/Isakova.pdf>
7. Ковбасюк Ю.В., Трощинський В.П. Соціальна і гуманітарна політика: підручник. Київ: НАДУ, 2016. 792с.
8. Козьяков І., Говоруха О. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги. 2018. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/koziakov_govoruha.pdf.
9. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 липня 2012 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2012-%D1%80>.
10. Мацькевич М.М. Поняття гарантій конституційних культурних праві свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. №3 с.219-227
11. Міністерство юстиції зацікавлене в розвитку незалежної системи БПД. Урядовий портал. 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-yusticiyi-zacikavlene-v-rozvitku-nezalezhnoyi-sistemi-bpd>.
12. Типове положення про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2012 № 483/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-12>.

БАСКО А. В.,
доктор філософії в галузі права,
докторант
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.26>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ ТЕРИТОРІЙ

В результаті дослідження встановлено, що адміністративне правопорушення у сфері благоустрою територій – це протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння, яке посягає на суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення належного функціонування комплексу робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів з покращання мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму та інше, що здійснюються на території населеного пункту з метою її раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля і за вчинення якого передбачена адміністративна відповідальність.

Встановлено, що види адміністративних правопорушень у сфері благоустрою територій не є систематизованими, а встановлюються системою нормативних актів, які набули лише часткового узагальнення в нормах Закону України «Про благоустрій населених пунктів», а їх юридичний аналіз для мети правозастосовної практики потребує аналізу крім законів рішень ОМС, якими затверджуються Правила благоустрою конкретного населеного пункту та територіальної громади. З'ясовано, що рішення ОМС щодо тлумачення норм про правила благоустрою та покладання відповідальності за їх дотримання на громадян та юридичних осіб має узгоджуватись з принципом законності щодо неможливості покладання додаткових обов'язків відповідним рішенням місцевої ради в супереч нормам закону.

Визначено, що особливості застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій регулюються виключно Кодексом України про адміністративні правопорушення, а окремі процедурні положення особливо щодо розподілення повноважень у сфері виявлення, фіксації таких правопорушень та юрисдикції конкретного підрозділу ОМС щодо застосування заходів адміністративної відповідальності за їх порушення можуть регулюватись підзаконними актами прийнятими в установленому порядку ОМС.

Ключові слова: сфера благоустрою територій, повноваження ОМС, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, заходи адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій.

Basko A. V. Peculiarities of application by local self-government bodies of measures of administrative responsibility for offenses in the field of territorial improvement

As a result of the study, it was established that an administrative offense in the field of territorial improvement is an illegal, culpable, socially harmful act that encroaches on social relations, consisting in the sphere of ensuring the proper functioning of a complex of works on engineering protection, clearing, drainage and landscaping of the territory, as well as socio-economic, organizational, legal and environmental measures to improve the microclimate, sanitary cleaning, noise reduction, etc., carried out on the territory of the settlement for the purpose of its rational use, proper maintenance and protection, creation of conditions for the protection and restoration of a favorable human life environment and for the commission of which administrative responsibility is provided.

It has been established that the types of administrative offenses in the field of territorial improvement are not systematized, but are established by a system of normative acts, which have acquired only a partial generalization in the norms of the Law of Ukraine "On the Improvement of Settlements", and their legal analysis for the purpose of law enforcement practice requires analysis in addition to the laws of local government decisions, which approve the Rules for improvement of a specific settlement and territorial community. It was found out that the decision of the Local Government Organization regarding the interpretation of the norms on the rules of landscaping and placing responsibility for their observance on citizens and legal entities should be consistent with the principle of legality regarding the impossibility of imposing additional duties by the relevant decision of the local council contrary to the provisions of the law.

It was determined that the specifics of the application by local self-government bodies of measures of administrative responsibility for offenses in the field of territorial improvement are regulated exclusively by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and separate procedural provisions, especially regarding the distribution of powers in the field of detection and recording of such offenses and the jurisdiction of a specific subdivision of the local government regarding the application of measures of administrative responsibility their violation may be regulated by by-laws adopted in accordance with the established procedure of the local government.

Key words: *area of land improvement, powers of local self-government bodies, administrative offense, administrative responsibility, measures of administrative responsibility for offenses in the area of land improvement.*

Вступ. Розвиток сучасних міст та підвищення технологічного рівня промисловості у світі зумовлюють загострення проблеми існування комфортного середовища для життя людини. Конституція України гарантує кожному громадянину достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, зобов'язує органи державної влади забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на всій території держави. Одним з ефективних засобів реалізації конституційного права громадян на сприятливе житлове середовище є благоустрій населених пунктів. Процеси, пов'язані з громадським благоустроєм, явища, що його супроводжують, та їх наслідки, зокрема, адміністративна відповідальність за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, займають важливе місце в діяльності органів місцевого самоврядування (далі – ОМС). Загальна тенденція дотримання правил благоустрою територій населених пунктів в Україні характеризується зростанням правопорушень в цій сфері, що зумовлено негативними наслідками військової агресії на територію України, зокрема внутрішньою міграцією, значним збільшенням кількості осіб, які проживають в містах (населених) пунктах відносної безпеки,

а відповідно збільшенням навантаження на комунальні служби, внутрішній рівень агресії до війни в Україні та зниження на цьому фоні загального культурного рівня окремих громадян. Як наслідок в 2023–2024 роках кількість правопорушень у сфері благоустрою різко збільшилась майже на 60%, до таких найбільш поширених правопорушень слід віднести: облаштування несанкціонованих місць для утилізації побутових відходів; облаштування тимчасових будівель в місцях паркової рекреаційної зон та місцях без належного оформлення документів на їх розміщення; самовільне захоплення земель комунальної власності з метою розміщення на них зон для відпочинку, паркування транспортних засобів та зберігання іншого майна; незаконне будівництво місць для технічного обслуговування автомобілів та іншої техніки або переобладнання під такі та схожі види діяльності приміщень не за призначенням (наприклад, гаражів); паління сміття та інших відходів життєдіяльності людини та ін.

У зв'язку з цим питання ефективної реалізації ОМС повноважень щодо застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій є нагальним та таким що потребує наукового аналізу в межах проблематики даної наукової статті.

Стан дослідження проблематики статті. Проблематику окремих питань щодо застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед наукових праць, які безпосередньо пов'язані з дослідженням заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій слід виокремити роботи наступних авторів: О. Ігнатенка, який в результаті дослідження запропонував розробити та затвердити Методику запобігання адміністративним правопорушенням в сфері благоустрою населених пунктів [1]; Пряхіна Є.В., здійснив аналіз адміністративно-правового регулювання і забезпечення дотримання правил благоустрою населених пунктів [2]; Белікова О.В., яка запропонувала механізм реалізації заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері земельних відносин в Україні [3]; Щербина Є.М., який запропонував з метою вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері внести зміни в уже чинні нормативно-правові акти (зокрема, в КУпАП, Закон України «Про благоустрій населених пунктів»), а також прийняти інші, зокрема Інструкцію щодо притягнення до відповідальності за адміністративні проступки, пов'язані з порушенням державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів [4]. В той же час питання ефективної реалізації ОМС повноважень щодо застосування заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій, висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження.

Таким чином на досягнення *мети дослідження* – з'ясування особливостей застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій плануємо до виконання наступні завдання дослідження: з'ясування видів та характеристики складів адміністративних правопорушень у сфері благоустрою територій; визначення особливостей застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій та виокремлення напрямків її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що на сьогодні в Україні вироблена хоча і не досконала але в певній мірі ієрархічна система нормативно-правових актів, які регулюють особливості застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій, спробуємо здійснити її аналіз нижче.

Основним законом є Конституція України, яка в ст. 13 закріплює те, що «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» [5].

Закон України «Про благоустрій населених пунктів» [6] визначає, що «благоустрій населених пунктів – це комплекс робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів із покращання мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму. Їх виконують на території населеного пункту з метою її раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля» [6]. Відповідно до ст. 10 Закону «до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить – визначення в установленому порядку розміру відшкодувань юридичними та фізичними особами за забруднення довкілля та інші екологічні збитки, спричинені порушенням законодавства у сфері благоустрою та охорони навколишнього природного середовища; в свою чергу в статті 40 «Самоврядний контроль у сфері благоустрою населених пунктів» визначено, що самоврядний контроль у сфері благоустрою населених пунктів здійснюється сільськими, селищними, міськими радами та їх виконавчими органами.; для здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів, виконанням Правил благоустрою території населеного пункту, в тому числі організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян, утримання в належному стані закріплених за підприємствами, установами, організаціями територій, сільські, селищні, міські ради можуть утворювати інспекції з благоустрою населених пунктів. Натомість, попри те що в законі виокремлено окремий розділ VIII «Відповідальність за порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів» в жодній нормі цього закону не визначено хто є суб'єктом застосування заходів відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів. У зв'язку з цим пропонуємо: 1) частину 3 статті 40 Закону «Самоврядний контроль у сфері благоустрою населених пунктів» доповнити нормою такого змісту: *«виявлення правопорушень у сфері благоустрою території населених пунктів, оформлення матеріалів справ про адміністративні правопорушення та притягнення осіб до адміністративної відповідальності чи направлення таких матеріалів до уповноваженої особи для їх розгляду і прийняття рішення»; ст. 42 розділу VIII цього Закону доповнити нормою наступного змісту: «Заходи відповідальності за порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів застосовуються органами публічної адміністрації (їх посадовими особами), юрисдикція яких визначена законами України».*

Наступним нормативним актом, який встановлює правові засади застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому в ст. 30 «Повноваження в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку» визначено перелік власних та делегованих повноважень ОМС у сфері благоустрою територій, зокрема до яких віднесено: організація благоустрою населених пунктів, залучення на договірних засадах з цією метою коштів, трудових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також населення; здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян» [7]. В той же час слід визначити, що знову ж таки жодна норма цього закону не наділяє ОМС (їх посадовими особами) повноваженнями щодо застосування заходів відповідальності за порушення законодавства у сферах публічного адміністрування ОМС в цілому і стосовно забезпечення благоустрою територій, виключно в статті 30 такі повноваження конкретизовані стосовно «уповноваження інспекторів з паркування здійснювати у випадках, визначених законом, розгляд справ про адміністративні правопорушення та проводити тимчасове затримання транспортних засобів». У зв'язку з цим пропонуємо п. 7 частини 1 статті 30 Закону «Повноваження в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку» після слід «здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян» доповнити нормою наступного змісту: *«застосовувати заходи відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів».*

Основним нормативним актом яким урегульовано правові в тому числі процесуальні засади застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій є Кодекс України про адміністративні правопорушення [8]. Найбільш системним та поширеним правопорушенням є порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів (ст. 152). Однак слід відмітити, що воно є і найскладнішим для кваліфікації діянь або бездіяльності, які підпадають під цю норму, адже потребують тлумачення двох понять «державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів» та «правил благоустрою територій населених пунктів». Так поняття «державних стандартів у сфері благоустрою населених пунктів» в законодавстві не закріплено взагалі, тобто відсутня така класифікація ДСТУ. Сутність «правил благоустрою територій населених пунктів» визначена в Законі про благоустрій та Типових правилах благоустрою територій, затверджених Наказом Мінрегіонрозвитку від 27.11.2017 року [9].

В самому Законі про благоустрій теж не визначено переліку порушень правил благоустрою територій населених пунктів, однак в статті 34 визначено самі ці правила, до яких віднесено: 1) порядок здійснення благоустрою та утримання територій об'єктів благоустрою; 2) вимоги до впорядкування територій підприємств, установ, організацій; 3) вимоги до утримання зелених насаджень на об'єктах благоустрою – територіях загального користування; 4) вимоги до утримання будівель і споруд інженерного захисту території; 5) вимоги до санітарного очищення території; 6) розміри меж прилеглої до підприємств, установ та організацій території у числовому значенні; 7) порядок розміщення малих архітектурних форм; 8) порядок здійснення самоврядного контролю у сфері благоустрою населених пунктів; 9) інші вимоги, передбачені цим та іншими законами.

Таким чином очевидно, що порушення правил благоустрою територій населених пунктів визначено в Законі через порушень обов'язків суб'єктів відносин у сфері благоустрою, а це – фізичні особи, юридичні особи та органи публічної влади. Так до зобов'язань громадян у цій сфері, які у випадку їх порушення будуть вважатись адміністративним правопорушенням у сфері благоустрою слід віднести: утримувати в належному стані об'єкти благоустрою (їх частини), що перебувають у їх власності або користуванні, а також визначену правилами благоустрою території населеного пункту прилеглу до цих об'єктів територію; дотримуватися правил благоустрою території населених пунктів; не порушувати права і законні інтереси інших суб'єктів благоустрою населених пунктів; відшкодовувати в установленому порядку збитки, завдані порушенням законодавства з питань благоустрою населених пунктів; допускати на об'єкти благоустрою, що перебувають у їх власності або користуванні, аварійно-рятувальні та інші служби для здійснення заходів щодо запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

До зобов'язань юридичних осіб приватного права у цій сфері, які у випадку їх порушення будуть вважатись адміністративним правопорушенням у сфері благоустрою слід віднести: утримувати в належному стані об'єкти благоустрою (їх частини), що перебувають у їх власності або користуванні, а також визначену правилами благоустрою території населеного пункту прилеглу до цих об'єктів територію; утримувати в належному стані закріплені за ними на умовах договору з балансоутримувачем об'єкти благоустрою (їх частини); усувати на закріплених за ними об'єктах благоустрою (їх частинах) за власний рахунок та в установлені строки пошкодження інженерних мереж або наслідки аварій, що сталися з їх вини; усувати на закріплених за ними об'єктах благоустрою (їх частинах) наслідки надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в установленому порядку; проводити згідно з планами, затвердженими органами державної влади, ОМС, інвентаризацію та паспортизацію закріплених за ними об'єктів благоустрою (їх частин), що здійснюються у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства; у процесі утримання об'єктів благоустрою (їх частин) дотримуватися відповідних технологій щодо їх експлуатації та ремонту, регулярно здійснювати заходи щодо запобігання передчасному зносу

об'єктів, забезпечення умов функціонування та утримання їх у чистоті й належному стані; відшкодувати збитки та іншу шкоду, завдану ними внаслідок порушення законодавства з питань благоустрою та охорони навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, установлених законодавством України; допускати на об'єкти благоустрою, що перебувають у їх власності або користуванні, аварійно-рятувальні та інші служби для здійснення заходів щодо запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Очевидно, що місцеві ради в затверджених ними Правилах благоустрою територіальної громади можуть конкретизувати такі заборони, в той же час не можуть збільшувати перелік таких заборон, якщо такі не визначені в Законі, однак такі випадки є наявними. Так нижче розглянемо деякі випадки спорів, що виникають на підставі невиконання підприємствами, установами та організаціями вимог у сфері благоустрою населених пунктів, зокрема п. 4 ч. 1 ст. 18 Закону про благоустрій, а саме – зобов'язання усунути на закріплених за ними об'єктах благоустрою (їх частинах) наслідки надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в установленому порядку.

Так рішенням суду було визнано законним невиконання підприємством припису управління благоустрою Вінницької міської ради щодо необхідності приведення у відповідність до стандартів благоустрою прибудинкової території Товариства з обмеженою відповідальністю «Центральна фармацевтична компанія» на території обслуговування якої в результаті стихійного лиха «буревію» було створено загрозу життю та здоров'ю громадян – ряд дерев були пошкоджені та загрожували обваленням. Приписом було зобов'язано підприємству самостійно за власний рахунок усунути дані наслідки стихійного лиха, натомість підприємство подало заперечення до управління благоустрою мотивуючи це тим, що в нього відсутня спеціальна техніка для ліквідації цих наслідків і такі пошкодження знаходяться за межами розташування їх офісу. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду визнав такі заперечення обґрунтованими, а рішення управління благоустрою міста таким, що прийнято з перевищенням повноважень, визначених законодавством [10]. Схоже рішення було прийнято Дніпровським окружним адміністративним судом за позовною заявою Товариства з обмеженою відповідальністю «ДІКСОН» до Комунального підприємства «Управління контролю за благоустроєм міста» Дніпровської міської ради, за якою позивач клопотав про визнання незаконним рішення управління благоустрою щодо необхідності зведення надбудови біля приміщення підприємства яке їй не належить а лише знаходиться в їх оренді для усунення можливості пошкодження громадян обломками конструкцій фасаду, які знаходяться в аварійному стані. Судом було визнано такий припис нікчемним і визначено, що рішення (припис) про усунення недоліквідованої конструкції мало бути спрямованим до власника будівлі а не орендаря [11]. Аналіз судової практики свідчить, що такі випадки перевищення повноважень ОМС у сфері благоустрою територій є частими, що в першу чергу свідчить про некомпетентність посадових осіб у цій сфері, а по друге в недостатності коштів ОМС для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та мінімізації фондів для їх ліквідації.

Наразі логічним постає питання хто може бути суб'єктом даного виду правопорушення: чи тільки громадяни, і суб'єкти підприємницької діяльності чи і посадові особи органів публічної влади. І тут слід відзначити що не один науково-практичний коментар КУпАП ні акти тлумачення законодавства не дають на це відповіді. Однак з урахуванням аналізу санкції статті 152 КУпАП можна зробити висновок, що до таких суб'єктів віднесено і посадових осіб. Відповідно 2 Закону України «Про державну службу» посадовими особами вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій [12]. Відповідно до Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III «посадова особа місцевого самоврядування – особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого

бюджету» [13]. Таким чином суб'єктом даного правопорушення може бути будь-яка посадова особа органу публічної влади, яка відповідальна за дотримання правил благоустрою.

На виконання задач дослідження в межах цієї статті, нижче доцільно визначити особливості застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій та виокремити напрямки її удосконалення.

Аналіз законодавства та практики його застосування дає можливість виокремити такі особливості застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій:

1) протокол про адміністративне правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів складають посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчими органами, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад (ст. 255 КУпАП);

2) матеріали справ про адміністративне правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів розглядають виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад (ст. 219 КУпАП), також такими повноваженнями наділені адміністративні комісії при виконавчих органах міських, сільських, селищних рад (у разі створення їх рішеннями відповідних рад) (ст. 218 КУпАП);

3) справа про адміністративне правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів розглядається у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (ст. 277 КУпАП);

4) адміністративними комісіями справи про адміністративні правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів розглядаються за місцем проживання порушника (ст. 276 КУпАП);

5) копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено (ст. 285 КУпАП);

6) постанову адміністративної комісії про адміністративні правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів може бути оскаржено – у виконавчий комітет (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їх повноваження) відповідної ради або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими цим Кодексом (ст. 288 КУпАП);

7) рішення виконавчого комітету про адміністративні правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів може бути оскаржено (а у населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчих органів, що виконують їх повноваження) сільської, селищної, міської ради – у відповідну раду або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими цим Кодексом (ст. 288 КУпАП);

8) скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови (ст. 289 КУпАП);

9) скарга на постанову по справі про адміністративне правопорушення у сфері благоустрою населених пунктів розглядається правомочними органами (посадовими особами) в десятиденний строк з дня її надходження (ст. 292 КУпАП), у випадку оскарження до суду, у порядку визначеному КАСУ [14].

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що адміністративне правопорушення у сфері благоустрою територій – це протиправне, винне, суспільно шкідливе діяння, яке посягає на суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення належного функціонування комплексу робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів з покращання мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму та інше,

що здійснюються на території населеного пункту з метою її раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля і за вчинення якого передбачена адміністративна відповідальність.

Встановлено, що види адміністративних правопорушень у сфері благоустрою територій не є систематизованими, а встановлюються системою нормативних актів, які набули лише часткового узагальнення в нормах Закону України «Про благоустрій населених пунктів», а їх юридичний аналіз для мети правозастосовної практики потребує аналізу крім законів рішень ОМС, якими затверджуються Правила благоустрою конкретного населеного пункту та територіальної громади. З'ясовано, що рішення ОМС щодо тлумачення норм про правила благоустрою та покладання відповідальності за їх дотримання на громадян та юридичних осіб має узгоджуватись з принципом законності щодо неможливості покладання додаткових обов'язків відповідним рішенням місцевої ради в супереч нормам закону.

Визначено, що особливості застосування ОМС заходів адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері благоустрою територій регулюються виключно Кодексом України про адміністративні правопорушення, а окремі процедурні положення особливо щодо розподілення повноважень у сфері виявлення, фіксації таких правопорушень та юрисдикції конкретного підрозділу ОМС щодо застосування заходів адміністративної відповідальності за їх порушення можуть регулюватись підзаконними актами прийнятими в установленому порядку ОМС.

Список використаних джерел:

1. Ігнатенко О.П. Удосконалення механізмів притягнення окремих категорій винних осіб до адміністративної відповідальності у сфері благоустрою населених пунктів. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1.2015. С. 126–129.
2. Пряхін Є. В. Адміністративно-правове регулювання і забезпечення дотримання правил благоустрою населених пунктів в Україні : дисер. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Львів : Держ.ун-т внутр. справ. 2007. 19 с.
3. Белікова О.В. Механізм реалізації заходів адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері земельних відносин в Україні . *Адміністративне право і процес: науково практичний журнал*. 2013. № 4 (6). С. 132–139.
4. Щербина Є.М. Адміністративна відповідальність за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук*: 12.00.07. Міжнар. унт бізнесу та права. Херсон, 2012. 20 с.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 16 вересня 2005 року № 2807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 49. Ст. 517.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
9. Про затвердження Типових правил благоустрою територій: наказ Мінрегіонрозвитку від 27.11.2017 року. *Офіційний вісник України* від 06.02.2018. № 11. Стор. 48. Ст. 399.
10. Постанова від 04 серпня 2021 року, справа № 826/11103/18, адміністративне провадження № К/9901/2346/20. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=98764922&red=100003930b64518267f6aca70d8701375e96e8&d=5> (дата звернення – 20.03.2024)
11. Рішення № 99651289, 15.09.2021, справа №160/7538/2. Дніпропетровський окружний адміністративний суд. <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99651289> (дата звернення – 20.03.2024)

12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

14. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

БУБЛЕЙНИК В. А.,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Класичний приватний університет)

УДК 342.228+342.7
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.27>

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Наукова стаття присвячена запобіганню корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Доведено, що на сьогоднішній день правова основа щодо запобігання корупції під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства потребує удосконалення та внесення змін до чинного законодавства. Адже в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Акцентовано увагу, що Закон України «Про адміністративні послуги» лише формально описує механізми надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства в частині протидії корупції та має характер відсилки до інших нормативно-правових актів, що призводить до унікальних і досить діаметрально протилежних тлумачень норм адміністративними органами.

Визначено напрями вдосконалення правового регулювання корупційних ризиків під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. А саме, до напрямів удосконалення правових засад запобігання корупції при наданні електронних послуг у сфері міграції та громадянства віднесено розробку та прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», розмір плати за різні види електронних послуг має визначатися виключно законом, а не підзаконними актами, Закону України «Про адміністративний збір». Розробка та прийняття Закону «Про адміністративні збори», що номенклатура зборів за адміністративні послуги має бути уніфікована; необхідність уніфікації розмірів адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Що стосується вдосконалення нормативно-правової бази для запобігання корупції при наданні електронних послуг у сфері міграції та громадянства, то слід врахувати наступні моменти. Розробка та прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», розмір плати за різні види електронних послуг має визначатися виключно законом, а не підзаконними актами.

Автор констатує, що проблема налагодження надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства виходить за рамки суто технічної та інформаційної, оскільки в традиційно сформованій вітчизняній системі адміністративного управління існують корумповані та усталені механізми.

Ключові слова: послуга, правове регулювання, електронна послуга, напрями, запобігання корупції, нормативно-правовий акт.

Bubleinyk V. A. Prevention of corruption risks during the provision of electronic services in the field of migration and citizenship in the system of public services

The scientific article is devoted to the prevention of corruption during the provision of electronic services in the field of migration and citizenship. It has been proven that today the legal basis for preventing corruption during the provision of electronic services in the field of migration and citizenship requires improvement and amendments to the current legislation. After all, in the Law of Ukraine "On Administrative Services", the description of the mechanism of the procedure for providing electronic services in the field of migration and citizenship with regard to the prevention of corruption contains only formal aspects and has a strong character in relation to other regulatory legal acts, which, in turn, leads to its own and quite opposite interpretation of norms by subjects of public administration.

Attention is drawn to the fact that the Law of Ukraine "On Administrative Services" only formally describes the mechanisms for providing electronic services in the field of migration and citizenship in terms of combating corruption and has the character of a reference to other normative legal acts, which leads to unique and quite diametrically opposite interpretations of norms by administrative bodies

The directions for improving the legal regulation of corruption risks during the provision of electronic services in the field of migration and citizenship have been determined. Namely, the development and adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" is included in the areas of improvement of the legal framework for the prevention of corruption in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship, the amount of fees for various types of electronic services should be determined exclusively by law, not by-laws, of the Law of Ukraine "About the administrative fee". Development and adoption of the Law "On Administrative Fees" that the nomenclature of fees for administrative services should be unified; the need to unify the size of administrative fees for all types of electronic services.

As for the improvement of the legal framework for the prevention of corruption in the provision of electronic services in the field of migration and citizenship, the following points should be taken into account. by-laws.

The author states that the problem of setting up the provision of electronic services in the field of migration and citizenship goes beyond the purely technical and informational, since there are corrupt and established mechanisms in the traditionally formed domestic system of administrative management.

Key words: *service, legal regulation, electronic service, directions, prevention of corruption, legal act.*

Вступ. Європейський вибір України означає більш активне впровадження електронних послуг, без яких неможливий розвиток освіти, науки, підприємництва, економіки та інших сфер суспільної діяльності, міжнародних та дипломатичних відносин.

Відповідно до Конституції України, людина, її права і свободи є головною соціальною цінністю в Україні, а головним завданням виконавчої влади є надання якісних послуг фізичним та юридичним особам. Це впливає із суті нової ролі держави по відношенню до людини, яка закріплена в Конституції України. Стаття 3 Основного Закону говорить: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Споживачем по відношенню до органів державної влади електронних послуг у сфері імміграції та громадянства є не заявник, а відповідний споживач цих послуг. Крім того, державна влада в особі органів публічної влади повинна орієнтуватися на потреби громадян, так само, як усі постачальники послуг у цивільній та економічній сферах орієнтуються на потреби споживачів [1].

У цьому контексті в науковій літературі почали приділяти увагу новій функції органів публічної адміністрації: процедурам надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства.

Огляд літературних джерел. Буханевич О. вказує, що існування диспропорцій у правовому регулюванні платних та безоплатних електронних послуг значною мірою пояснює негативні явища, які стримують розвиток прозорої системи електронних послуг у сфері міграції та громадянства [2, с. 181]. Їх усуненню, принаймні частково, могло б сприяти прийняття системного законодавства про плату за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства (наприклад, Закону України «Про плату за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» або Закону України «Про адміністративний збір»), що принаймні частково може бути спрощено [2, с. 181]. На нашу думку, такі законодавчі акти могли б стати правовим підґрунтям для розвитку прямих та опосередкованих зв'язків між суб'єктами надання електронних послуг та суб'єктами звернення у сфері міграції та громадянства, а також були б суттєвим підґрунтям для забезпечення стабільності та прозорості розвитку органів державної влади та місцевого самоврядування [2].

О. Смельяненко визначає електронні послуги як надання урядової інформації в електронному вигляді, наприклад, програм і напрямів діяльності уряду та формування стратегій вирішення найважливіших суспільних проблем. електронні послуги характеризуються новими формами участі громадян та співпраці між урядом і громадянами» [19].

Вчений Легеза Євген під електронними послугами розуміє різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі Інтернету» [20, с. 17]. Більш доречним є використання терміну «електронні послуги», тобто послуги в цифровій формі, пов'язані з використанням документообігу [21; 22]. Однак категорія електронних послуг не розкрита в законодавстві, що свідчить про актуальність цієї теми.

Цілі та завдання дослідження. Метою цієї статті є опис правового регулювання запобігання корупційним ризикам у процесі надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства.

Правовою основою запобігання корупційним ризикам у процесі надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства є: Указ Президента України № 810 від 22 липня 1998 року «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні», в якому йдеться про запровадження електронних послуг у сфері міграції та громадянства Мається на увазі [5]. 15.02.Постанова Кабінету Міністрів України. 2006 р. № 90-р «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг у сфері міграції та громадянства, що надаються органами виконавчої влади» визначає, серед іншого, сфери електронних послуг у сфері міграції та громадянства [6].

Наприклад, стаття 3 Закону України «Про звернення громадян» включає не лише заяви, пропозиції, зауваження та клопотання, а й скарги громадян, викладені в письмовій або усній формі [17]. Звернення зі скаргою до відповідного суб'єкта правовідносин у сфері надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства є невід'ємним правом громадян та інших осіб. Це право передбачено статтею 40 Основного Закону України, в якій зазначено, що «Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів або особисто подавати скарги, і ці органи, посадові і службові особи зобов'язані розглянути їх у встановлені законом строки». Це конституційно визнано, оскільки, як зазначено в Конституції, «зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [4].

Незважаючи на наявність у тексті Закону України № 5203-VI від 6 вересня 2012 року «Про адміністративні послуги» [9] окремих слухних положень, які можуть позитивно вплинути на правовідносини у цій сфері суспільного життя (наприклад, умови надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства (стаття 10) та оплати електронних послуг (ст. 11), слушною є новела щодо встановлення пріоритету правового регулювання електронних послуг (ст. 11).

Досить повним і змістовним видається визначення електронних послуг, наведене в Законі: «Адміністративна послуга – надання суб'єктом надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства за заявою фізичної або юридичної особи, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону», результат здійснення владних управлінських функцій з метою їх припинення». Дивно, однак, що це визначення чомусь згадується в преамбулі. Як відомо, законодавча практика вимагає, щоб у преамбулі зазначався основний зміст закону, а не визначення поняття [9].

Доктрина електронних послуг принципово відрізняється від закріпленої в національному законодавстві природи адміністративних відносин і ґрунтується на припущенні, що адміністративне право розглядається як право «публічних послуг», а не «адміністративне» право і нібито спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх відносинах з адміністративними органами. Така оцінка правової природи відносин між владою та громадянами є дискусійною в науці адміністративного права, а її готовність до імплементації в національне законодавство викликає сумніви [9].

Стаття 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] уточнює принцип платності надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Текст статей 12 та 13 Закону України. Відповідно до них, парламент пропонує врегулювати на законодавчому рівні структуру виконавчих органів місцевих органів виконавчої влади та місцевих рад. Йдеться про створення на законодавчому рівні центру надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства як структурного підрозділу (або робочого органу) місцевого органу виконавчої влади, виконавчого органу міської ради та запровадження посади адміністратора [9].

Хоча законодавець формулює загальні принципи визначення плати за електронні послуги, порядок здійснення платежів за платні електронні послуги та обмеження щодо збору та використання сервісних фондів організаціями, які надають електронні послуги у сфері міграції та громадянства, слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні не існує єдиного закону, який би регулював порядок надання електронних послуг. Слід зазначити, що він відійшов від законодавчого визначення сутності категорії «плата за надання (адміністративний збір)» та встановлення притаманних цьому платежу ознак. Слід зазначити, що з'ясування правової природи плати за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства має не лише теоретичне, а й практичне значення. Правова природа платежу визначає, серед іншого, рівень регулювання, наслідки несплати плати за надання адміністративних послуг та повноваження органів, що надають електронні послуги у сфері міграції та громадянства, щодо суб'єкта звернення [22].

Наразі існує низка підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг» [13], «Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг» [14], «Технологічна картка адміністративної послуги Про затвердження вимог до її створення» [11] та «Про затвердження Типового положення про центри надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства» [12]. КМУ також схвалив Концепцію Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства на період до 2017 року [18] та План заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг [12].

Необхідно внести зміни до статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги» [9], а саме: у першому реченні абзацу другого частини першої після слів «в електронній формі надаються» додати слова «через веб-сайти суб'єктів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства або»; частину другу викласти в такій редакції: «2. Суб'єкт звернення має право на отримання адміністративної послуги незалежно від місця знаходження суб'єкта надання адміністративної послуги, а також суб'єкта звернення (включаючи реєстрацію місця проживання фізичної особи), місця провадження його діяльності та місця знаходження відповідного об'єкта (екстериторіальність), крім випадків, установлених законом»; частину третю виключити; в абзаці другому частини четвертої після слів «в електронній

формі» додати слова «(електронна заява) – через веб-сайт суб'єкта надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства або»; у частині восьмій після слів «шляхом прямого доступу» додати слова «через відкриті API-адреси»; у частині дев'ятій: у пункті 4 після слів «у тому числі через» додати слова «відкриті API-адреси відповідних інформаційних систем та електронних баз даних (реєстрів) та»; пункт 5 викласти в такій редакції: «5) забезпечити надання в електронній формі усіх електронних послуг, крім тих, результат надання яких відповідно до закону потребує використання спеціальних бланків та/або інших особливих матеріальних форм свого виразу (паспорти, пластикові картки, автомобільні номери тощо)».

Також вважаємо слушними формулювання пропонувані змін до статті 12 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] щодо суб'єктів надання адміністративних послуг, а саме: «У разі не утворення обласними чи районними державними адміністраціями центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства у населених пунктах, які є адміністративними центрами областей, районів і Автономної Республіки Крим, а також у містах Києві та Севастополі, центри надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, що утворені за рішенням відповідних селищних або міських рад, можуть забезпечувати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, у тому числі відповідними обласними, районними та міськими державними адміністраціями, на основі узгоджених рішень».

У разі утворення центрів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства районними та/або обласними державними адміністраціями такі центри можуть забезпечувати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства обласних, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування на основі їх узгоджених рішень».

Аналізуючи текст чинного Закону «Про адміністративні послуги» [9], у ст. 5 його знаходимо вимогу, згідно з якою встановлення підстав для одержання адміністративної послуги, коло суб'єктів надання адміністративної послуги та їх повноваження, перелік та вимоги до обов'язкових для отримання адміністративної послуги документів, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, терміни їх надання та підстави для відмови у наданні адміністративної послуги визначаються виключно законами України. Однак коментатори Закону зазначають, що такі положення, як перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; умови платності або безоплатності її надання; підстави для відмови у її наданні, на жаль, не знайшли чіткого затвердження в жодному законодавчому акті. Зазначені положення, на наш погляд, також потребують необхідної нормативної регуляції за допомогою внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» [21].

Висновки. У цій статті розглядаються нормативно-правові акти щодо корупційних ризиків при наданні електронних послуг у сфері міграції та громадянства. Зокрема, Закон України «Про адміністративні послуги» лише формально описує механізми надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства в частині протидії корупції та має характер відсилки до інших нормативно-правових актів, що призводить до унікальних і досить діаметрально протилежних тлумачень норм адміністративними органами.

Визначено напрями вдосконалення правового регулювання корупційних ризиків під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства. А саме, до напрямів удосконалення правових засад запобігання корупції при наданні електронних послуг у сфері міграції та громадянства віднесено розробку та прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», розмір плати за різні види електронних послуг має визначатися виключно законом, а не підзаконними актами, Закону України «Про адміністративний збір». Розробка та прийняття Закону «Про адміністративні збори», що номенклатура зборів за адміністративні послуги має бути уніфікована; необхідність уніфікації розмірів адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Список використаних джерел:

1. Тимошук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. *Зарубіжний досвід і пропозиції для України*. К. : Факт, 2003. С. 496.
2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2016. 455 с.
3. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-p>.
4. Іващенко О.Ю. Оскарження електронних послуг у Великій Британії та Україні (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2012. 234 с.
5. Концепція адміністративної реформи в Україні. К. : Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.
6. Концепція розвитку системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. С. 168–170.
7. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 43–48.
8. Острах М. Б. Поняття електронних послуг: теоретичний аспект. *Держава і право : збірник наукових праць*. К., 2009. С. 155–159.
9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.
10. Zadyraka, Nataliia. Leheza, Yevhen. Bykovskiy, Mykola. Zheliezniak, Yevhenii. Leheza, Yulia. 2023. Correlation of Legal Concepts of Administrative Procedure and Administrative Liability in the Sphere of Urban Planning. *Jurnal cita hukum indonesian law journal*. Vol. 11 No. 1, pp. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v11i1.31784>.
11. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44-2013-p/paraп7#п7>.
12. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/718-2013-p>.
13. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 року № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-p/paraп9#п9>.
14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57-2013-p>.
15. Про затвердження Примірного положення про центр надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року № 118. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-p/paraп8#п8>.
16. Про затвердження Примірного регламенту центру надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-p>.
17. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня року № 614-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-p>.

19. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
20. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani Revista De Derecho*, 11(2), 55–79. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>.
21. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur. 2022. the essence of the principles of ukrainian law in modern jurisprudence. *revista jurídica portucalense*, december, 342–363. doi: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
22. Volobuieva, Olena. Leheza, Yevhen. Pervii, Vita. Plokhuta, Yevhenii. Pichko, Roman. 2023. Criminal and Administrative Legal Characteristics of Offenses in The Field of Countering Drug Trafficking: Insights from Ukraine. *Yustisia*. Vol 12, No 3. 262–277. DOI: <https://doi.org/10.20961/yustisia.v12i3.79443>

ВАСЮК С. В.,

Ph.D.,

доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.28>

ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Авторкою на основі аналізу наукових підходів, вироблених адміністративно-правовою наукою пропонується власна позиція до розкриття змісту поняття підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України. Здійснено аналіз відомчого законодавства щодо основних завдань підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України, а також надано їм характеристику.

Запропоновано певну деталізацію на законодавчому рівні, що дозволить максимально швидко та якісно виконувати підрозділам організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України, покладені на них завдання. У результатах дослідження, авторкою робиться пропозиція щодо доповнення п. 1 розділу 2 наказу НП України від 22.01.2016 № 39 «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві» та п. 1 розділу 2 наказу НП України від 27.11.2015 № 126 «Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України» наступними підпунктами: здійснення аналітичного та методичного супроводження окремих видів злочину та правопорушень, вчинених на територіях обслуговування, а також подій, що можуть викликати суспільний резонанс; аналіз стану та ефективності службової діяльності органів і підрозділів поліції щодо протидії злочинності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення громадського порядку та безпеки, а також запобігання заворушень на територіях обслуговування; оформлення інформаційно-аналітичних матеріалів щодо результатів аналізу оперативної обстановки за окремими видами правопорушень та злочинів; координація дій для своєчасного запобігання терористичній діяльності, зокрема забезпечення належного та оперативного реагування на загрозу вчинення терористичного акту, а також своєчасного виявлення та усунення причин і умов, що сприяють його вчиненню; підготовка та аналітичне супроводження оперативної інформації про поточні зміни криміногенної ситуації; здійснення контролю за підготовкою та коригування спеціальних оперативних планів, планів операцій та відпрацювань на територіях обслуговування; підготовка пропозицій керівництву головних управлінь Національної поліції в Автономній

Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві щодо вдосконалення системи оперативного аналізу, а також стабілізації оперативної обстановки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *поняття, основні завдання підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України.*

Vasiuk S. V. The concepts and tasks of the units of organizational and analytical support and operational response of the National Police of Ukraine

Based on the analysis of scientific approaches developed by administrative and legal science, the author offers an author's position on the disclosure of the concept of units of organizational and analytical support and operational response of the National Police of Ukraine. An analysis of the departmental legislation regarding the main tasks of the units of organizational and analytical support and operational response of the National Police of Ukraine was carried out, and their characteristics were also provided.

A certain level of detailing at the legislative level is proposed, which will allow the units of organizational and analytical support and operational response of the NP of Ukraine to perform the tasks assigned to them as quickly and qualitatively as possible. As a result of the research, the author makes a proposal to supplement clause 1 of section 2 of the order of the National Police of Ukraine dated 22.01.2016 № 39 "On the approval of the Standard Regulation on the management of organizational and analytical support and operational response of the main departments of the National Police of Ukraine in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, regions, the city of Kyiv" and clause 1 of section 2 of the order of the National Police of Ukraine dated 27.11.2015 № 126 "On approval of the Regulations on the Department of Organizational Analytical Support and Operational Response of the National Police of Ukraine" with the following subsections: implementation of analytical and methodical monitoring of certain types of crime and offenses committed in the service territories, as well as events that may cause a public outcry; analysis of the state and effectiveness of the official activities of police bodies and units in combating crime, protecting the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, ensuring public order and security, as well as preventing riots in service areas; preparation of information and analytical materials regarding the results of the analysis of the operational situation for certain types of offenses and crimes; coordination of actions for the timely prevention of terrorist activity, in particular, ensuring a proper and prompt response to the threat of committing a terrorist act, as well as timely identification and elimination of the causes and conditions that contribute to its commission; preparation and analytical support of operational information on current changes in the criminogenic situation; implementation of control over the preparation and adjustment of special operational plans, plans of operations and exercises in the service territories; preparation of proposals for the leadership of the main departments of the National Police in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, regions, and the city of Kyiv regarding the improvement of the system of operational analysis, as well as the stabilization of the operational situation and elimination of the consequences of emergency situations.

Key words: *concepts, main tasks of organizational and analytical support and operational response units of the National Police of Ukraine.*

Вступ. Аналіз вітчизняного законодавства свідчить про те, що діяльність будь-якого державного органу повинна здійснюватися, відповідно до покладених на нього завдань, які у свою чергу мають базуватися на основних принципах функціонування органу державної влади. Водночас чинні нормативно-правові акти, що використовуються у службовій діяльності органів і підрозділів поліції, закріпили ряд завдань, на яких базується вся діяльність підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України, які у свою чергу покликані надавати поліцейські послуги населенню.

Теоретико-методологічною основою статті є наукові розробки таких фахівців у галузях теорії держави і права та адміністративного права, як В. Б. Авер'янової, Н. О. Армаша, Ю. П. Битяка, В. В. Середи, Ю. Я. Гладуна, Т. О. Гуржія, Я. В. Журавля, В. В. Зуй, Д. С. Каблова, О. П. Картацева, О. П. Колпакова, Л. В. Крупної, О. В. Литвина, А. В. Ліпенцева, У. І. Ляховича, Ю. С. Назара, В. О. Негодченка, О. О. Пабати, О. О. Сергєєва, Ю. Н. Старілова, Ю. С. Шемшученка, І. М. Шопіної та ін.

На теоретичному рівні правовий статус підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП розглядався такими науковцями-практиками як: Ю. Я. Гладун, А. В. Ліпенцев, В. О. Негодченко, О. О. Сергєєв. Однак, зважаючи на те, що підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП проходять етап свого становлення та розвитку, окреслення їх поняття та завдань є доволі актуальним питанням.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз поняття та основних завдань підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України, а також правового регулювання їх діяльності.

Результати дослідження. У складі апарату Національної поліції України (далі – НП України) працює Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (далі – ДООЗОР). Його діяльність регламентується наказом НП України «Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України» № 126 від 27.11.2015 р. [1].

Відповідно до даного положення ДООЗОР забезпечує і здійснює в межах своєї компетенції функції НП України щодо координації, аналізу, планування, контролю та узгодження дій територіальних (міжрегіональних) органів, структурних (відокремлених) підрозділів поліції з реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності [1].

На рівні головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та областях, м. Києві та м. Севастополі діють управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (далі – УООЗОР) утворені наказом МВС України № 39 від 22.01.2016. Цим же самим наказом затверджено Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та областях, м. Києві та м. Севастополі (далі – ГУНП) [2].

Відповідно до вищезазначеного положення УООЗОР здійснюють координацію, аналіз, планування, контроль та узгодження діяльності структурних підрозділів апарату ГУНП і відокремлених структурних підрозділів ГУНП з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2].

На сьогодні нормотворець визначає такі пріоритетні завдання підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України:

1. Моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни.

2. Вивчення, аналіз і узагальнення результатів службової діяльності та ефективності поліцейської діяльності на певній території обслуговування, встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних і адміністративних правопорушень, організація ужиття, в межах компетенції, заходів щодо їх усунення.

3. Організація діяльності чергових частин, ситуаційних відділів/центрів, підрозділів «102» Головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві.

4. Здійснення організаційного та методичного забезпечення аналітичної роботи органів і підрозділів поліції, організація комплексного аналізу стану забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також поліцейських послуг на території обслуговування, аналіз відповідних результатів роботи органів і підрозділів поліції.

5. Здійснення контролю за виконанням органами та підрозділами поліції Конституції України та інших законів України, указів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів МВС, інших актів законодавства України.

6. Забезпечення у межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань із мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності, територіальної оборони, організація та проведення заходів щодо рятування людей, забезпечення їх безпеки, охорона майна у разі стихійного лиха, аварій, катастроф і ліквідації їх наслідків у органах і підрозділах поліції, у тому числі в особливий період, їх координація та методичне забезпечення [2].

На нашу думку, одним із ключових завдань, які покладаються на підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України є моніторинг оперативної обстановки на території обслуговування та організація реагування на її зміни, що реалізується ситуаційним відділом.

Ситуаційний відділ – це служба, яка функціонує на правах чергової частини, для взаємодії усіх підрозділів ГУНП, із метою забезпечення координації та управління силами та засобами ГУНП, у тому числі в разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій.

Ситуаційний відділ є невід’ємною складовою інформаційної інфраструктури електронного урядування, спрямованої, насамперед, на підвищення ефективності діяльності органів і підрозділів поліції за рахунок оперативного формування більш обґрунтованих управлінських рішень. Основою функціонування ситуаційного відділу є чергові зміни, які у цілодобовому режимі забезпечують моніторинг оперативної обстановки, збір, накопичення, аналіз й узагальнення інформації, необхідної для формування та ухвалення управлінських рішень, забезпечує введення ступенів готовності та спеціальних оперативних планів у головних управліннях Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві.

Так, на думку Ю. Я. Гладуна та А. В. Ліпенцева, моніторинг оперативної обстановки – це визначення загальної характеристики злочинності в окремому регіоні та області загалом, а також її види; виявлення причин і передумов вчинення правопорушень; встановлення варіантів розв’язання проблеми та їх обґрунтування; вжиття заходів щодо їх стабілізації [3, с. 119–128].

На нашу думку, оперативна обстановка – це комплекс важливих для органів і підрозділів поліції соціально-демографічних, соціально-політичних і соціально-економічних факторів, які є характерними для конкретної території обслуговування у певний проміжок часу, що виражається через систему кількісних та якісних характеристик стану злочинності, захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, а також охорони громадського порядку та громадської безпеки. Зміна оперативної обстановки, що зумовлює негайне реагування на певні події, є підставою для вироблення та ухвалення управлінських рішень, тобто виступає базою для цілеспрямованого впливу відповідних підрозділів на конкретні обставини, що виникли у певній місцевості. Також слід відмітити, що ситуаційний відділ підрозділів

організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України є одним із ключових технологічних основ стратегічного управління і представлений як організаційно-технічний комплекс, основою якого є інформаційне і програмне забезпечення підтримки управлінських рішень на ґрунті комплексного моніторингу оперативної обстановки та впливу на дотримання публічної безпеки та порядку. Слід зазначити, що завдання, котрі вирішуються на основі технічного забезпечення ситуаційного відділу, дозволяють аналітикам та інспекторам істотно впливати на ухвалення управлінських рішень стратегічного рівня шляхом доведення до керівництва органів та підрозділів поліції оперативної та об'єктивної інформації, а також прогнозування та планування розвитку ситуації на територіях обслуговування.

Водночас вищезазначене завдання потребує певної деталізації на законодавчому рівні, що дозволить максимально швидко та якісно виконувати підрозділам організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України, покладені на них завдання. Зокрема, пропонуємо доповнити п. 1 розділу 2 наказу НП України від 22.01.2016 № 39 «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві» [2] та п. 1 розділу 2 наказу НП України від 27.11.2015 № 126 «Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України» наступними підпунктами [1]:

1. Здійснення аналітичного та методичного супроводження окремих видів злочину та правопорушень, вчинених на територіях обслуговування, а також подій, що можуть викликати суспільний резонанс.

2. Аналіз стану та ефективності службової діяльності органів і підрозділів поліції щодо протидії злочинності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення громадського порядку та безпеки, а також запобігання заворушень на територіях обслуговування.

3. Оформлення інформаційно-аналітичних матеріалів щодо результатів аналізу оперативної обстановки за окремими видами правопорушень та злочинів.

4. Координація дій для своєчасного запобігання терористичній діяльності, зокрема забезпечення належного та оперативного реагування на загрозу вчинення терористичного акту, а також своєчасного виявлення та усунення причин і умов, що сприяють його вчиненню.

5. Підготовка та аналітичне супроводження оперативної інформації про поточні зміни криміногенної ситуації.

6. Здійснення контролю за підготовкою та коригування спеціальних оперативних планів, планів операцій та відпрацювань на територіях обслуговування.

7. Підготовка пропозицій керівництву головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві щодо вдосконалення системи оперативного аналізу, а також стабілізації оперативної обстановки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [1].

Вищезазначена деталізація завдання щодо моніторингу оперативної обстановки та організації реагування на її зміни, у свою чергу, посилить контроль із боку керівництва за своєчасністю та якістю реагування нарядів поліції на злочини та правопорушення, а також сприятиме підвищенню рівня захисту життя, здоров'я, власності громадян від протиправних посягань та забезпечить життєдіяльність інфраструктури області в цілому. Окрім цього, у разі загострення оперативної обстановки це надасть можливість швидкого прийняття управлінських рішень із метою вжиття невідкладних заходів для стабілізації оперативної обстановки та недопущення розвитку її негативних наслідків у майбутньому.

Висновки. З огляду на вищезазначене, вважаємо, що нормативно-правові акти, що використовуються у діяльності підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НП України, потребують доповнень, які в свою чергу, спростять реалізацію, покладених на них чинним законодавством завдань, а також сприятимуть досягненню позитивних зрушень у роботі органів та підрозділів поліції загалом.

Список використаних джерел:

1. Наказ НП України від 27.11.2015 № 126 «Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України». URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>.
2. Наказ МВС України від 22.01.2016 № 39 «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві». URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/mvs-ukrajini-nakazi/nakaz-mvs-ukrajini-vid-22012016-pro-272903.html>.
3. Гладун Ю.Я., Ліпенцев А.В. Побудова типового центру забезпечення публічної безпеки на прикладі ситуаційного центру головного управління Національної поліції у Львівській області. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1, С. 119–128.

ГЕРАСИМЧУК Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін

(Національна академія внутрішніх
справ)

ЧЕПКОВА К. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри військового права

(Військовий інститут
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.9: 614.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.29>

ПРАВОВА ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЛІКАРСЬКИХ КОМІСІЙ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано правова основа організації діяльності військово-лікарських комісій в системі Збройних Сил України. Авторами приділено увагу діючим нормативно-правовим актам в сфері здійснення військово-лікарських експертиз. Зроблено акцент на закони України, які стали передумовою для внесення ряду змін до керівних наказів Міністерства оборони України в зазначеній вище сфері (Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» (21.03.2024) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» (11.04.2024)).

Авторами статті розглянуто відповідно до наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» від 14.08.2008 № 402 систему військово-лікарських комісій та відображено це графічно.

В статті приділено увагу рішенням, які приймаються військово-лікарськими комісіями, та окреслено які види рішень можуть бути прийняті відповідно до останніх змін до нормативно-правових актів.

У статті автори дослідили питання порядку оскарження постанов військово-лікарських комісій, оскільки механізм оскарження рішень органів державної влади є обов'язковим елементом правової держави. Встановлено, що механізм оскарження передбачає наступні варіанти: до військово-лікарської комісії вищої ланки та в судовому порядку (до судів адміністративної юрисдикції).

Авторами приділено увагу судовій практиці, яка вже певним чином склалася в Україні. Зокрема, розглянуто правовий висновок Верховного Суду України від 2020 року щодо надання оцінки заключенням військово-лікарських комісій.

За результатами проведеного аналізу визначено, які новели були запроваджені в організації діяльності військово-лікарських комісій в Збройних Силах України.

Ключові слова: військово-лікарська експертиза, військово-лікарська комісія, структура військово-лікарської комісії, постанови військово-лікарських комісій, порядок оскарження.

Herasymchuk L. V., Chepkova K. O. Legal basis for organizing the activities of military medical commissions in the Armed Forces of Ukraine

The article analyzes the legal framework for organizing the activities of military medical commissions in the system of the Armed Forces of Ukraine. The authors pay attention to the current regulatory legal acts in the field of military medical examinations. The emphasis is placed on the laws of Ukraine which became a prerequisite for introducing a number of amendments to the guiding orders of the Ministry of Defense of Ukraine in the above area (Laws of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring the Rights of Servicemen and Police Officers to Social Protection" (21.03.2024) and "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Certain Issues of Military Service, Mobilization and Military Registration" (11.04.2024)).

The authors of the article reviewed the system of military medical commissions in accordance with the Order of the Ministry of Defense of Ukraine "On Approval of the Regulation on Military Medical Examination in the Armed Forces of Ukraine" No. 402 dated August 14, 2008, and reflected this graphically.

The article focuses on the decisions made by military medical commissions and outlines the types of decisions that may be made in accordance with the latest amendments to the regulatory legal acts.

In the article, the authors examine the procedure for appealing against decisions of military medical commissions, since the mechanism for appealing against decisions of public authorities is an essential element of the rule of law. The author establishes that the appeal mechanism provides for the following options: to the military medical commission of the highest level and in court (to the courts of administrative jurisdiction).

The authors pay attention to the case law which has already been established in Ukraine to some extent. In particular, the author analyzes the legal opinion of the Supreme Court of Ukraine of 2020 on the assessment of the conclusions of military medical commissions.

Based on the results of the analysis, the author identifies the novelties introduced in the organization of the activities of military medical commissions in the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *military medical examination, military medical commission, structure of military medical commission, resolutions of military medical commissions, appeal procedure.*

Вступ. Питання діяльності військово-лікарських комісій (далі – ВЛК) в період дії воєнного стану та оголошеної загальної мобілізації на території України є надзвичайно актуальним, оскільки стосується всіх військовозобов'язаних осіб. У квітні 2024 року внесено низку змін до ряду нормативно-правових актів, які стосуються діяльності ВЛК.

Постановка завдання. Метою даної статті є огляд та аналіз проведених змін до нормативно-правової бази в сфері організації та діяльності ВЛК.

Результати дослідження. Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» (21.03.2024) [1] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» (11.04.2024) [2] стали підставою для перегляду та внесення змін до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402 [3].

Сектор безпеки і оборони – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних

та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, діяльність яких спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [4].

У кожного із перерахованих вище органів існує внутрішня система військово-лікарських комісій, діяльність яких врегульована локальними підзаконними нормативно-правовими актами. Для прикладу у системі Міністерства внутрішніх справ України діє Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії Міністерства внутрішніх справ, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 № 285 [5]; у системі Державної прикордонної служби чинним є Положення про проходження медичного огляду у Державній прикордонній службі України, затверджене наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 06.05.2009 № 333 [6] тощо.

У Збройних Силах України основоположним нормативно-правовим актом в сфері діяльності військово-лікарської експертизи є Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402, Положення про лікарсько-льотну експертизу в державній авіації України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 20.11.2017 № 602 [7].

Ключовим поняттям є військово-лікарська експертиза, виходячи з якого можна виокремити три основні завдання, які здійснюються ВЛК.

Перше – це медичний огляд, який здійснюється стосовно призовників; військовослужбовців та членів їхніх сімей (крім членів сімей військовослужбовців строкової військової служби); військовозобов'язаних, резервістів (кандидатів у резервісти); громадян, які приймаються на військову службу за контрактом; кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та закладах фахової передвищої військової освіти (далі – ВВНЗ), ліцеїстів військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв (далі – ліцеїсти); осіб, звільнених з військової служби.

Друге завдання – це визначення ступеня придатності до військової служби, навчання у вищих військових навчальних закладах.

Третє завдання, за наявності відповідних обставин, це встановлення причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, осіб, звільнених з військової служби, а також причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв), які призвели до смерті військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби.

Для здійснення військово-лікарських експертиз в Збройних Силах України створена система ВЛК, яка виглядає наступним чином (рис. 1).

Для більш предметного розуміння питання системи ВЛК в Збройних Силах України існують адміністративно-територіальні зони відповідальності штатних ВЛК за проведення військово-лікарської експертизи, які визначаються наказом Міністерства оборони України від 16 листопада 2016 року № 608 «Про затвердження адміністративно-територіальних зон відповідальності закладів охорони здоров'я Збройних Сил України за організацію медичного забезпечення» [8].

Штатні і позаштатні (постійно та тимчасово діючі) ВЛК з питань військово-лікарської та лікарсько-льотної експертизи підпорядковуються вищим штатним ВЛК.

Штатні та позаштатні (постійно і тимчасово діючі) ВЛК приймають постанови. Постанови ВЛК оформлюються свідоцтвом про хворобу, довідкою військово-лікарської комісії, протоколом засідання штатної ВЛК.

Постанови штатних та позаштатних ВЛК обов'язкові до виконання.

Постанови ВЛК приймаються на підставі Розкладу хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби (далі – Розклад хвороб), пояснень щодо застосування статей Розкладу хвороб та таблиць додаткових вимог до стану здоров'я.

Розклад хвороб розроблений відповідно до вимог Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду.

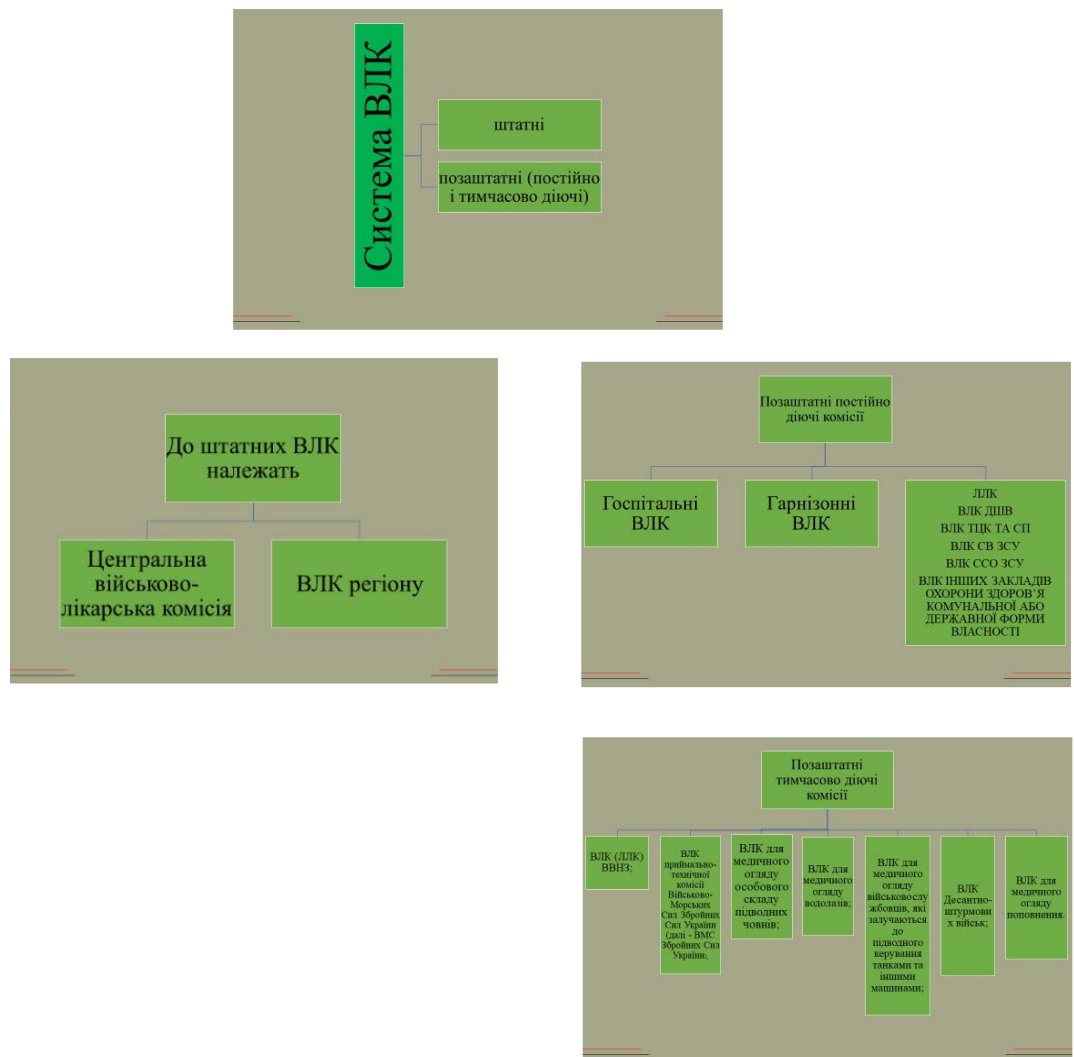

Рис. 1

Строки проведення медичних оглядів, а також лабораторних та інструментальних досліджень, включно з необхідністю направлення на додаткові методи дослідження, лабораторні обстеження, визначаються з урахуванням необхідності отримання повної та об'єктивної інформації про стан здоров'я людини, та не можуть становити більше 14 днів.

Кількість оглянутих за робочий день не повинна перевищувати 50 чоловік.

Постанова ВЛК Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) про ступінь придатності військовозобов'язаного до військової служби, прийнята в облікових цілях в мирний час, дійсна протягом п'яти років з дня закінчення медичного огляду.

Постанова ВЛК районних, міських ТЦК та СП про ступінь придатності військовозобов'язаного до військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період дійсна протягом одного року з дня закінчення медичного огляду.

Копія довідки ВЛК з підписом про ознайомлення та датою видається особі, яка пройшла медичний огляд.

В постанові ВЛК можуть бути зафіксовані наступні види рішень (рис. 2):

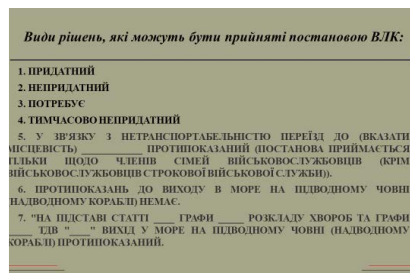

Рис. 2

Конституцією України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [9].

Не виключенням є постанови ВЛК. На нормативному рівні встановлений порядок оскарження постанов ВЛК (рис. 3):

Рис. 3

Постанова ВЛК скасовується у випадках, коли попередня постанова ВЛК на дату її прийняття не відповідала законодавству та/або була прийнята на підставі недійсних документів.

Постанова ВЛК відмінюється у випадках, коли необхідно привести зміст попередньої постанови ВЛК (яка була прийнята правильно) у відповідність до чинного законодавства.

Рішення, постанови Центральної військово-лікарської комісії можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Постанова ВЛК регіонів може бути оскаржена Центральною військово-лікарською комісією або у судовому порядку.

ВЛК ТЦК та СП Автономної Республіки Крим, областей, міста Києва мають право переглядати постанови ВЛК районного (міського) ТЦК та СП, крім постанов, які згідно з наказом Міністерства оборони України № 402, підлягають розгляду, контролю та затвердженню Центральною військово-лікарською комісією, ВЛК регіону.

Скарги на дії (бездіяльність) чи постанови ВЛК районних (міських) ТЦК та СП подаються за підпорядкованістю до ВЛК Київського міського ТЦК та СП, Севастопольського міського ТЦК та СП, обласних ТЦК та СП, ТЦК та СП Автономної Республіки Крим.

Дії (бездіяльність), рішення, постанови, прийняті ВЛК обласних (Київського міського, Севастопольського міського) ТЦК та СП, ТЦК та СП Автономної Республіки Крим, оскаржуються в штатних ВЛК.

Дії (бездіяльність), рішення, прийняті за результатами розгляду звернень ВЛК регіону, оскаржуються в Центральну військово-лікарську комісію.

У разі визнання штатною ВЛК заяви чи скарги щодо перегляду (відміни, скасування) постанови ВЛК обґрунтованою, ВЛК штатної ВЛК переглядає оскаржувану постанову ВЛК або приймає рішення про направлення на контрольне обстеження та медичний огляд ВЛК.

Таке рішення є обов'язковим до виконання та має бути реалізовано не пізніше ніж в місячний строк з дати прийняття.

У разі прийняття рішення про направлення на контрольне обстеження та медичний огляд, військовослужбовці та інші особи, направляються для проходження медичного огляду ВЛК в інший заклад охорони здоров'я, ніж той, в якому проводився медичний огляд ВЛК, постановою якої оскаржується.

Стосовно оскарження постанови ВЛК в судовому порядку, в Україні вже певним чином склалася судова практика. Верховний Суд України в своїй постанові від 12.06.2020 [10] сформував правовий висновок. Суть якого полягає в тому, що суди не вправі надавати оцінку діагнозу особи на предмет того, чи підпадає він/вона під дію статей розкладу хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби виходить за межі судового розгляду.

Таким чином, якщо особа, яка отримала постанову ВЛК, не погоджується із його рішенням у зв'язку із медичним заключенням стосовно встановленого/не встановленого діагнозу, то оскарження необхідно здійснювати до ВЛК вищого рівня.

Якщо ж особа, під час проходження ВЛК, не пройшла всіх визначених лікарів чи не здала всі встановлені аналізи, внаслідок чого отримала невірне заключення ВЛК, оскарження доцільно здійснювати в судовому порядку.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що на державному рівні здійснюються заходи до вдосконалення механізму організації та діяльності ВЛК. Зокрема, чітко прописали, що медичні огляди мають тривати не більше, ніж 14 днів (у разі додаткових медичних обстежень), і рішення ВЛК мають видавати людині під підпис на руки. Раніше це було можливо, але не обов'язково.

Встановлено терміни дійсності рішень ВЛК: 5 років у мирні часи, та 1 рік – на особливий період.

Обов'язковим компонентом будь-якої правової держави є наявність механізмів оскарження будь-яких рішень. Відповідно до внесених змін до наказу Міністерства оборони України № 402 став зрозумілішим механізм оскарження висновків ВЛК, види і обов'язки військово-лікарських комісій.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист : Закон України від 21.03.2024 № 3621-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 № 3633-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 19. Ст. 78.
3. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>.
4. Про національну безпеку : Закон України від 2469-VIII від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2017 № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text>.

6. Про затвердження Положення про проходження медичного огляду у ДПС України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 06.05.2009 № 333. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0570-09#Text>.

7. Положення про лікарсько-льотну експертизу в державній авіації України : наказ Міністерства оборони України від 20.11.2017 № 602. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-17#Text>.

8. Про затвердження адміністративно-територіальних зон відповідальності закладів охорони здоров'я Збройних Сил України за організацію медичного забезпечення : наказ Міністерства оборони України від 16 листопада 2016 року № 608. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/608_nm_2016.pdf.

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Постанова Верховного Суду України від 12.06.2020 по справі № 810/5009/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/89793141>.

ГОРДІЄНКО А. В.,докторант кафедри конституційного
та адміністративного права*(Запорізький національний університет)*

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.30>**СУТНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ
ТА БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ**

У статті досліджено сутність інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України. Вказано, що адміністративно-правовий механізм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України є складним комплексним утворенням, що включає сукупність організаційних і правових засобів, за допомогою яких держава забезпечує цей охорону атмосферного повітря та безпеку повітряного простору. Адміністративно-правовий механізм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору спрямований на створення умов, що сприяють дотриманню, виконанню, використанню та застосуванню правових норм, які регламентують суспільні відносини в сфері забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору усім суб'єктам еколого-правових відносин.

Зроблено висновок, що визначення адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору триває в умовах гострих наукових дискусій, що позначається на такому елементі, як форми захисної діяльності. Найбільш науково завершеним є підхід до визначення форм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, представлений як інтегрування регулюючих, реалізуючих, охоронних, захисних правових методів і форм, які у сукупності спрямовані на досягнення мети вирішення конфлікту різних інтересів і відновлення балансу між приватним та публічним інтересом у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, атмосферне повітря, охорона, безпека, повітряний простір.

Hordiienko A. V. The essence of the instruments of the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine

The article examines the essence of the instruments of the administrative-legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine. It is indicated that the administrative and legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and the safety of the airspace of Ukraine is a complex formation that includes a set of organizational and legal means. With the help of which the state ensures the protection of atmospheric air and the safety of airspace. The administrative and legal mechanism for ensuring air protection and airspace safety is aimed at creating conditions that facilitate the observance, implementation, use and application of legal norms that regulate public relations in the field of air protection and airspace safety to all subjects of environmental and legal relations.

It is concluded that the definition of the administrative-legal mechanism for ensuring the protection of atmospheric air and airspace safety continues in the context of heated scientific discussions, which affects such an element as the forms of protective activity. The most scientifically complete is the approach to determining the forms of ensuring air protection and airspace safety, presented as an integration of regulatory, implementing, protective, protective legal methods and forms, which together are aimed at achieving the goal of resolving conflicts of different interests and restoring the balance between private and public interests in the field of air protection and airspace safety.

Key words: *administrative and legal mechanism, atmospheric air, protection, security, airspace.*

Постановка проблеми. Складним та комплексним утворенням адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України є сукупність організаційних і правових засобів, за допомогою яких держава забезпечує охорону атмосферного повітря та безпеку повітряного простору. Адміністративно-правовий механізм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору спрямований на створення умов, що сприяють дотриманню, виконанню, використанню та застосуванню правових норм, які регламентують суспільні відносини в сфері забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору усім суб'єктам еколого-правових відносин.

Метою цієї статті є аналіз сутності інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо питання інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, наукові пошуки були проведені такими науковцями, як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць та багатьма іншими.

Виклад основного матеріалу. Окремі вчені вказують, що забезпечення доцільно розглядати як форму оптимального «балансу між екологічною та економічною складовими сталого розвитку» [1, с. 342].

Механізм адміністративно-правового регулювання розглядається як сукупність чи комплекс адміністративно-правових засобів, порядок певного роду діяльності, система засобів, заходів, способів, методів у їх різному поєднанні, а «дискусії з приводу внутрішньої будови лежить у площині доцільності виокремлення тих чи інших елементів загалом у структурі розглядуваного механізму, або віднесення їх до основних чи факультативних» [2, с. 13].

Інструментальну основу механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України складають методи, які у широкому сенсі сприймаються як способи, за допомогою яких здійснюється вплив на об'єкти з метою практичного виконання певних завдань. Щодо адміністративно-правових форм, які також є частиною механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, це зовні виражені дії суб'єктів публічного управління, що здійснюються у межах компетенції та тягнуть наслідки. Методи адміністративно-правового регулювання реалізуються за допомогою адміністративно-правових форм, які обумовлюються змістом зазначених методів [3, с. 177].

Адміністративно-правове регулювання сфери забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору складає сукупність нормативно-встановлених заходів впливу пануючих суб'єктів публічного управління та їх посадових осіб на поведінку інших учасників таких правовідносин, спрямованих на досягнення оптимального забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, вирішення завдань і здійснення функцій публічно-управлінської діяльності у цій сфері.

Варто вказати, що у спеціальній літературі виділяють методи адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, зокрема методи переконання та примусу. Зокрема переконання – це основний метод діяльності органів публічного управління, сутність якого є застосування суб'єктами, які наділені повноваженнями, заходів виховання та роз'яснення, а також пропаганди з метою формування необхідної поведінки суб'єкта [4].

Примус визначається як допоміжний метод адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, що застосовуються при неможливості використання засобів переконання, переважно тоді, коли відбувається порушення вимог правових приписів. Примус традиційно визначають як різновид прямих адміністративних методів впливу, що застосовується суб'єктами публічного управління [4]. Під формою традиційно розуміють зовні виражені дії органів публічного управління, які здійснюються в межах компетенції та тягнуть певні наслідки [5, с. 45].

За характером наслідків розрізняють: 1) правові, які призводять до наслідків правового характеру; 2) неправові, які здійснює орган публічного управління та, які не приводять до юридичних наслідків [4].

Видачу дозвільних документів, ведення реєстраційного обліку, прийняття постанови про призначення адміністративного стягнення доцільно віднести до юридично значимих, тобто правових форм діяльності.

Неправовими формами діяльності органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору виступають організаційні дії та матеріально-технічні операції.

Кваліфікація адміністративно-правових інструментів забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є досить умовною, оскільки зазначені інструменти застосовуються у взаємодії. За характером впливу суб'єктів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору доцільно поділити на керовані об'єкти: контрольно-наглядові (інструменти, в основі яких є метод безпосереднього прямого впливу щодо суб'єктів управління управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору на відповідні об'єкти управління (видача дозволів, ліцензій, вчинення реєстраційних дій, застосування заходів адміністративної відповідальності, здійснення нагляду, контролю тощо); та фінансові (інструменти, в основі яких є метод опосередкованого впливу (надання податкових пільг, матеріальне заохочення тощо).

До основних форм контрольно-наглядових інструментів у межах механізму адміністративно-правового забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору відносяться: ліцензування господарської діяльності у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, аудитом у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, контролем і моніторингом у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору; дозвільна складова та оцінка впливу на атмосферне повітря та повітряний простір; державна екологічна експертиза тощо.

Контрольно-наглядові інструменти адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору – це сукупність прийомів та способів впливу органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору на суб'єкти господарювання за допомогою надання окремим зацікавленим суб'єктам дозволу на реалізацію їх статутного права вчиняти певні дії в умовах загальної заборони на здійснення певного виду діяльності у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Основними формами реалізації контрольно-наглядових інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, які безпосередньо впливають на механізм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, доцільно визнати екологічне ліцензування та аудит і державну екологічну експертизу.

Крім того до контрольно-наглядових інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору

включають державний контроль та нагляд, охорону та відтворення природних ресурсів, моніторинг атмосферного повітря тощо. Контрольна державна діяльність, безумовно залишається функцією публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, її стадією і формою [6, с. 97].

Отже, під контрольно-наглядовими інструментами у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору доцільно розуміти діяльність уповноважених, щодо здійснення контрольно-наглядових функцій держави, органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, спрямовану на дотримання господарюючими суб'єктами правових норм та нормативів з метою забезпечення стану оптимальної захищеності атмосферного повітря та безпеки повітряного простору від можливого негативного впливу іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, її наслідків тощо.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» під державним екологічним наглядом розуміється діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямована на попередження, виявлення та припинення порушень органами державної влади, місцевого самоврядування, юридичними особами, фізичними особами-підприємцями та громадянами вимог, встановлених відповідно до міжнародних договорів, законів, інших нормативно-правових актів в галузі охорони навколишнього середовища [7].

Реалізується контрольно-наглядова діяльність у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору за допомогою вжиття передбачених законодавством заходів щодо припинення або усунення наслідків виявлених порушень, у тому числі шляхом перевірок, діяльності щодо систематичного спостереження за виконанням обов'язкових умов, аналізу та прогнозування стану їх дотримання при здійсненні органами публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, господарюючими суб'єктами їхньої діяльності.

Значна роль в процесі охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору відводиться адміністративно-юрисдикційним методам забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Як вказується у спеціальній літературі, «для створення надійних засад охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору необхідне існування всіх видів юридичної відповідальності та особливо важливе місце в цій сфері посідає адміністративна відповідальність» [8, с. 95].

Щодо сфери забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, під якою розуміємо стан оптимальної захищеності атмосферного повітря та повітряного простору, воно орієнтоване як на протистояння, так й на попередження виникнення загроз (внутрішніх і зовнішніх), то традиційно найбільш універсальною та доцільною, з точки зору практики, є класифікація адміністративно-юрисдикційних методів на: 1) адміністративно-попереджувальні; 2) методи адміністративного припинення; 3) методи адміністративної відповідальності.

Варто вказати, що органи публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору поряд з адміністративно-правовими методами, пов'язаними з адміністративними правопорушеннями, з метою забезпечення безпеки, застосовують низку адміністративно-правових методів щодо охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору від шкідливих чинників, пов'язаних з правомірними діями осіб. Наведену систему адміністративно-правових методів доцільно визнати методом адміністративним санкціонування у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Серед адміністративно-попереджувальних заходів доцільно виділити такі групи: 1) попередню профілактику; 2) профілактику припинення. Попередня профілактика, що здійснюється органами публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, громадськими об'єднаннями та спрямована на розробку та здійснення заходів, пов'язаних з попередженням адміністративних правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, крім того, виявленням

та усуненням причин, що сприяють вчиненню, має пріоритетне значення в системі профілактичних заходів. Особливу увагу доцільно приділити принципам і формам взаємодії правоохоронних з природоохоронними органами у сфері запобігання та розкриття правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Методи адміністративного припинення відносяться до другої групи адміністративно-юрисдикційних методів забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Суть цих методів полягає в примусовому припиненні протиправних діянь, що вчиняють особи, та запобіганні шкідливих наслідків, відповідно, адміністративне припинення має застосовуватися оперативно та вчасно.

Зазначені методи, спрямовані на оптимальне забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, та можуть виражатися у: 1) вимогах припинити протиправні діяння; 2) адміністративному затриманні; 3) забороні робіт, які порушують режим природокористування; 4) фізичному впливі на правопорушника тощо.

До наступної групи адміністративно-юрисдикційних методів забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору традиційно відносить адміністративну відповідальність, підставою якої є: нормативна; фактична та процесуальна.

Проте варто підкреслити, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору має особливості, оскільки зумовлена специфікою об'єкта посягання, а саме: 1) відповідальність настає за вчинення правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору; 2) шкода від правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору розглядається у матеріальному (економічна) та нематеріальному (екологічна) аспектах; 3) адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору встановлюється спеціальним (адміністративним і галузевим) законодавством різного профілю, зокрема за критерієм охорони окремого природного об'єкту (атмосферне повітря, повітряний простір); 4) астосування адміністративних стягнень у цій сфері входить до компетенції уповноважених органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, судів; 5) перелік відповідних адміністративних стягнень за вчинення правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору включає у себе попередження, адміністративний штраф, конфіскацію знаряддя вчинення або предмета адміністративного припинення діяльності; 6) однією з головних проблем при розгляді справ про адміністративні правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору є дотримання процесуальних строків.

Висновки. Підсумовуючи наведене варто вказати, що визначення адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору триває в умовах гострих наукових дискусій, що позначається на такому елементі, як форми захисної діяльності. Найбільш науково завершеним є підхід до визначення форм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, представлений як інтегрування регулюючих, реалізуючих, охоронних, захисних правових методів і форм, які у сукупності спрямовані на досягнення мети вирішення конфлікту різних інтересів і відновлення балансу між приватним та публічним інтересом у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору.

Наведений підхід дає змогу побачити сумісність наявних інструментів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору з інструментами міжнародного правозахисного механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Інтергративний підхід забезпечує Застосування прогресивних та ефективних форм взаємодії особи, суспільства, органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, держави в цілому, на пошук оптимальних моделей такої взаємодії. Пропонована модель адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору має на меті створення оптимальних умов для

виконання державою забезпечувальної функції, шляхом створення дієвої системи заходів у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, на встановлення юридичних процедур щодо охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Проте варто вказати й на проблемні місця та причини неефективності форм охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, що застосовують на практиці, зокрема: неналежний стан законодавства, відсутність оптимальних заходів юридичної відповідальності та процедур застосування щодо правопорушників у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, та щодо органів публічного управління у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, на які покладено обов'язок захищати та відновлювати порушені права; протиріччя у процесі застосування санкцій тощо.

Таким чином, забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору доцільно розглядати як: складову охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору; діяльність, що проводиться паралельно з охороною атмосферного повітря та забезпеченням безпеки повітряного простору; діяльність, що проводиться паралельно з охороною атмосферного повітря та забезпеченням безпеки повітряного простору. За змістом механізм забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору включає: нормативно-інституціональний механізм, процедурно-процесуальний та інструментальний механізми.

Зокрема нормативно-інституціональна складова механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору характеризується стратегічними та тактичним рівнем реалізації адміністративно-правової політики держави у сфері забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору. Зміст інструментальної складової механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору утворює такі групи методів як: 1) загальні та спеціальні методи управлінської діяльності у сфері охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору, що обумовлюють реалізацію функції органів публічного управління в цілому (переконання, примус, економічні, адміністративні методи); 2) методи, які визначають адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення охорони атмосферного повітря та безпеки повітряного простору України (адміністративні заборони, обов'язки, дозволи, пільги, заохочення, стимули, покарання, примус тощо), тобто ті методи, які забезпечують реалізацію такого статусу.

Список використаних джерел:

1. Євстігнєєв А. С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. К., 2018. 434 с.
2. Городецька І. А. Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 42 с.
3. Єсімов С. С., Гурковський М. П. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. № 4. С. 171–186.
4. Сірант М. Механізми адміністративно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки: інструментальна основа. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/nov/22532/27.pdf>
5. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 329 с.
6. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС 2018., 323 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 45. С. 546.
8. Сливка М. М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Львів, 2018. 214 с.

КОЛЕСНИКОВА М. В.,

доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-
економічної безпеки
(Сумський державний університет)

ЗІНЧЕНКО Г. С.,

магістр II курсу
(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.31>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВИЗНАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ

Актуальність теми дослідження. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань використання електронних доказів в адміністративному судочинстві та можливих напрямів удосконалення сучасного регулювання електронних доказів, використовуючи досвід зарубіжних країн.

За останні роки Україна стикнулася зі стрімким розвитком інформаційних технологій, коронавірусом та з військовою агресією Російської Федерації. Саме ці чинники призвели до активізації дистанційної діяльності органів та установ, зокрема і судів. Крім того, дедалі більше громадян країни почали використовувати електронні докази у процесі доказування під час розгляду справи судом з метою результативного забезпечення захисту законних прав та своїх інтересів.

Часте використання електронних доказів в адміністративному судочинстві розкрило значну кількість спірних питань, які нині все ще неврегульовані чинним законодавством, та які ускладнюють процес доказування сторонам адміністративного процесу. Дедалі більше адміністративних справ, в яких суди визнають електронні докази недопустимими згідно положень ст. 74 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) у зв'язку з порушенням порядку їх збирання, збереження та оформлення. Нажаль на практиці під час використання електронних доказів виявилася значна кількість проблемних питань як суто юридичних, так і технічних, щодо їх залучення до доказового процесу.

Саме тому постало питання щодо дослідження особливостей використання електронних доказів в адміністративному процесі та визнання їх допустимими під час розгляду справи. Аналіз європейських стандартів щодо використання електронних доказів на прикладі міжнародної організації Ради Європи показав, що Україна має звернути увагу на рекомендаційні положення Ради Європи та її органів задля врегулювання спірних питань електронних доказів та результативного їх використання в адміністративному процесі.

На основі проведеного аналізу та ознайомлення з європейськими стандартами щодо використання електронних доказів, нами були розглянуті пропозиції науковців та запропоновані власні підходи до вирішення спірних питань щодо використання електронних доказів в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: електронні докази, Рада Європи, принципи, Рекомендації, Європейський суд з прав людини.

Kolesnikova M. V., Zinchenko H. S. Directions for improving the administrative procedural legislation of Ukraine regarding the recognition of electronic evidence

The article is devoted to the study of problematic issues of the use of electronic evidence in administrative proceedings and possible directions for improving the modern regulation of electronic evidence, using the experience of foreign countries.

In recent years, Ukraine has faced the rapid development of information technologies, the coronavirus, and the military aggression of the Russian Federation. It was these factors that led to the activation of remote activities of bodies and institutions, including courts. In addition, more and more citizens of the country began to use electronic evidence in the process of proving during the court proceedings in order to effectively ensure the protection of legal rights and their interests.

The frequent use of electronic evidence in administrative proceedings has revealed a significant number of controversial issues, which are still not regulated by the current legislation, and which complicate the process of evidence for the parties to the administrative process. There are more and more administrative cases in which courts recognize electronic evidence as inadmissible in accordance with the provisions of Article 74 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine (hereinafter referred to as the Code of Administrative Procedure of Ukraine) due to violation of the procedure for their collection, preservation and processing. Unfortunately, in practice, during the use of electronic evidence, a significant number of problematic issues, both purely legal and technical, regarding their involvement in the evidentiary process were revealed.

That is why the question arose regarding the study of the peculiarities of the use of electronic evidence in the administrative process and their recognition as admissible during the case review. The analysis of European standards regarding the use of electronic evidence on the example of the international organization of the Council of Europe showed that Ukraine should pay attention to the advisory provisions of the Council of Europe and its bodies in order to settle controversial issues of electronic evidence and their effective use in the administrative process.

On the basis of the conducted analysis and familiarization with European standards regarding the use of electronic evidence, we considered the proposals of scientists and proposed our own approaches to solving controversial issues regarding the use of electronic evidence in administrative proceedings.

Key words: *electronic evidence, Council of Europe, principles, Recommendations, European Court of Human Rights.*

Вступ. Перш за все, слід наголосити на тому, що поштовхом для розширення засобів доказування в Україні стало прийняття у 2003 р. Цивільного кодексу України, та Законів України «Про електронні документи і електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис», де вперше було закріплено електронний документ як форму документа, та в подальшому поширення у різних сферах суспільного життя, зокрема в судочинстві. Однак, до прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» в 2017 р. електронні документи відносилися до письмових, а вже електронні носії, що містили аудіовізуальну інформацію – до речових доказів [1].

Нині поняття електронних доказів в адміністративному судочинстві закріплене в ст. 99 КАСУ, яка передбачає, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні

документи (текстові документи, фотографії, графічні зображення, плани, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), мультимедійні, текстові, та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі [2].

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження проблемних питань використання електронних доказів в адміністративному судочинстві та можливих напрямів удосконалення сучасного регулювання електронних доказів.

Результати дослідження. Сьогодні європейська спільнота розуміє наскільки нові технології та доступ до мережі Інтернет впливають на правила та способи доказування в судочинстві. Електронні докази багато в чому відрізняються від інших типів доказів, і тому під час роботи з електронними доказами в судах чи інших компетентних органах, які виконують судові функції, виникає значна кількість спірних питань. Такі виклики вказують на необхідність покращення знання про електронні докази та роботу з ними.

Ми хочемо зосередити нашу увагу саме на діяльності у сфері електронних доказів міжнародної організації Ради Європи, до якої входить 46 держав-членів, зокрема і Україна.

Так, 30 січня 2019 р. Комітет Міністрів Ради Європи затвердив «Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних процесах» (далі – Рекомендації), де визначено основні принципи щодо використання електронних доказів в цивільних та адміністративних судочинствах, які слугують державам-членам практичним інструментом, щоб допомогти їм адаптувати роботу їхніх судових та інших органів щодо використання таких доказів під час вирішення спорів та уникнення проблем, які виникають у зв'язку з таким використанням. При цьому, слід вказати, що у преамбулі Рекомендацій пояснюється, що ці керівні принципи повинні застосовуватися лише в тій мірі, в якій вони не суперечать національному законодавству, і що вони не мають обов'язкової сили, вони не прагнуть гармонізувати національне законодавство держав-членів. Ці настанови не слід тлумачити як такі, що приписують конкретну юридичну цінність певним формам електронних доказів [3].

Варто почати з того, що у вказаних Рекомендаціях встановлено, що електронні докази – це докази, отримані з даних, які містяться на будь-якому пристрої або створені ним, функціонування якого залежить від програмного забезпечення або даних, що зберігаються або передаються через комп'ютерну систему чи мережу. Вони можуть мати форму тексту, відео, фотографій або звуків. Суди не повинні відхиляти електронні докази та не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони зібрані та/або подані в електронній формі. Електронні докази повинні оцінюватися так само, як і інші види доказів, зокрема щодо їх допустимості, точності, цілісності та автентичності, вони не повинні дискримінуватися та не мати переваг перед іншими видами доказів. У цьому відношенні суди також повинні прийняти технологію нейтрального підходу. Цікавим є те, що Рекомендації вказують, що суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів лише через відсутність вдосконаленого або кваліфікованого електронного підпису [4].

Стосовно збирання та передання електронних доказів, то Комітетом Міністрів Ради Європи було встановлено, що електронні докази слід збирати належним і безпечним способом і передавати їх до суду за допомогою надійних служб, наприклад довірчих служб. Зважаючи на те, що існує вищий ризик потенційного знищення або втрати електронних доказів порівняно з неелектронними доказами, держави-члени мають встановити процедури безпечного вилучення та збору електронні докази. Електронні докази необхідно збирати, структурувати та управляти таким чином, щоб полегшити їх передачу до інших судів, зокрема до апеляційного суду, з огляду на це слід заохочувати та сприяти передачі електронних доказів електронними засобами, щоб підвищити ефективність судового розгляду. Що стосується надійності, то суди повинні враховувати всі відповідні фактори щодо джерела та автентичності електронних доказів. Наскільки це дозволяє національна правова система та на розсуд суду, слід вважати надійність електронних даних за умови, що особу підписанта можна бути перевірені, а цілісність даних захищена, якщо і доки не буде обґрунтованих сумнівів у протилежному [3]. З приводу цього, у справі №30544/96 García Ruiz

v. Spain Європейський суд з прав людини зазначив, що хоча ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює жодних правил щодо прийнятності доказів або способу їх оцінки, тому це, в першу чергу, питання регулювання національним законодавством і національними судами [5].

Крім того, Рекомендаціями передбачається, що поведження з електронними доказами не повинно бути не вигідним для сторін у адміністративному процесі. Якщо суд вимагає від сторони надати роздруківки електронних доказів, така сторона не повинна бути позбавлена можливості надати відповідні матеріали [3]. У справі №7183/11 Letinčić v. Croatia Європейський суд з прав людини наголосив на тому, що принцип рівності сторін передбачає, що кожній стороні повинна бути надана розумна можливість представити свої доводи, включно зі своїми доказами, за умов, що вони не ставлять її в суттєво не вигідне становище по відношенню до її опонента [6].

Загалом, окрім розглянутих Рекомендацій, у якості подальших дій щодо удосконалення політики відносно електронних доказів, Європейський комітет з питань правового співробітництва підготував методичні рекомендації, спрямовані на надання практичних вказівок щодо поведження з електронними доказами в цивільних та адміністративних процесах для судів та інших компетентних органів, у тому числі для сторін процесу, практикуючих юристів [7].

Окремо слід звернути увагу і на практику Європейського суду з прав людини, оскільки наразі суд не має конкретної позиції щодо відповідності та допустимості електронних доказів. Та попри це існує значна кількість справ, де електронні докази визнавалися допустимими під час доказового процесу. Так, у справі №38263/08 Georgia v. Russia, суд, розглядаючи звіт «Супутникові зображення високої роздільної здатності та конфлікт у Південній Осетії», опублікований Американською асоціацією сприяння розвитку науки, встановив, що аналіз супутникових знімків у звіті являє собою об'єктивний доказ, який стосується питань, які були оспорювані у справі, і, зокрема, причини пошкодження будинків у Грузії [8]. Особливо важливим є те, що існують випадки, коли електронні докази, взяті не з відкритих джерел, були визнані релевантними для підтвердження заяв про те, що конкретні дії органів державної влади порушували права та свободи Конвенції. Наприклад, використання у справі №75186/12 Navalnyy and Gunko v. Russia відеозапису, який показував, що спосіб затримання першого заявника не був необхідним для доставлення його до відділення поліції [9].

Таким чином, на основі вищезазначеного, можемо сказати, що дійсно важливим є те, що міжнародні європейські установи звертають увагу на технологічні зміни у світі і їх наслідки у формі появи електронних доказів, та поширюють керівні принципи щодо ефективного використання їх у судочинстві. На нашу думку, Україна має звернути увагу на рекомендаційні положення Ради Європи та її органів задля врегулювання спірних питань електронних доказів та результативного їх використання в адміністративному процесі.

На основі проведеного аналізу та ознайомлення з деякими європейськими стандартами щодо використання електронних доказів, пропонуємо наступні напрями удосконалення сучасного регулювання електронних доказів в адміністративному процесі в Україні.

По-перше, з метою розмежування понять «оригінал» та «копія» електронного доказу для подальшого уникнення суперечностей, вважаємо за потрібне внести зміни до ст. 99 КАСУ та закріпити поняття «оригінал електронного доказу» та поняття «копія електронного доказу».

По-друге, враховуючи те, що нині так і не врегульовано порядок засвідчення електронних копій електронного доказу, пропонуємо внести зміни до ст. 99 КАСУ та ст. 34 Закону України «Про нотаріат» та викласти положення у такій редакції: «Електронна копія електронного документа засвідчується у нотаріальному порядку відповідно до Закону України «Про нотаріат». На нашу думку, нотаріус, як уповноважена законом особа, може взяти на себе обов'язок стверджувати, що саме конкретна копія електронного доказу знята з відповідного електронного доказу, з огляду на те, що у нього є доступ до всіх необхідних реєстрів та технічна можливість.

По-третє, істотною перешкодою для цілкового врегулювання електронних доказів як засобів доказування є відсутність єдності з приводу різних видів електронних доказів (наприклад, електронні документи, скріншоти, відео та аудіо) у теорії доказування, саме тому постає необхідність у чіткій класифікації електронних доказів за їх внутрішнім змістовим наповненням та форматом існування.

По-четверте, однією із нагальних проблем відносно електронних доказів є неврегульованість порядку збирання, збереження та чіткого оформлення різних видів електронних доказів, зважаючи на це ми вважаємо за доцільне додати окреме положення до КАСУ, яке б передбачувало основні принципи щодо цього.

По-п'яте, з метою збереження електронних доказів, оскільки трапляються різні випадки із їх пошкодженням чи видаленням, наприклад, проникнення вірусу в систему, розглянути варіанти захисту електронних доказів. С.В. Дяченко та В.Р. Шевчук пропонують для вирішення цієї проблеми, розбудову системи блокчейна, тобто технології, яка буде забезпечувати високий рівень обліку та ідентифікації інформації, надає можливість користувачам поширювати дані в мережі, а також працювати у цій системі одразу декільком користувачам, зафіксувавши кожну проведену транзакцію. На думку вчених, цей спосіб електронного документообігу являється прогресивним та вже застосовується багатьма країнами, адже він викликає довіру до правдивості електронних даних [10, с. 149]. Зі свого боку С.О. Кравцов, А.С. Завгородня та А.О. Точій визначають окрему проблему як порушення приватності листування особи, оскільки відсутнє єдине спеціальне сховище для збереження таких доказів після завершення судового розгляду та вирішення справи по суті, яке б не дозволяло в подальшому внесення змін чи спотворення наданого електронного доказу, зокрема використання електронного цифрового підпису сторонніми особами з метою рейдерського захоплення або засвідчення документів. На жаль, нині навіть спеціалісти з ІТ-технологій не можуть впевнено відповісти на запитання стосовно можливих втручань зацікавлених осіб в електронні файли [11, с. 223].

І на останок, з огляду на те, що існує високий ризик підробки та знищення електронних доказів, який викликає сумніви у їх достовірності та належності, вважаємо за потрібне запровадити механізм захисту електронних доказів від підробки або знищення, зокрема доповнити положення КАСУ статтею «Порядок забезпечення електронних доказів».

Таким чином, зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що запропоновані та розглянуті нами підходи до вирішення спірних питань щодо використання електронних доказів в адміністративному процесі піднімуть доказовий процес в адміністративному судочинстві в Україні на новий рівень та зроблять його ще більш ефективним. Загалом питання регулювання електронних доказів в адміністративному судочинстві залишається актуальним для наступних досліджень.

Висновки. Аналіз європейських стандартів щодо використання електронних доказів на прикладі міжнародної організації Ради Європи показав, що Україна має звернути увагу на рекомендаційні положення Ради Європи та її органів задля врегулювання спірних питань електронних доказів та результативного їх використання в адміністративному процесі.

На основі проведеного аналізу та ознайомлення з європейськими стандартами щодо використання електронних доказів, нами були розглянуті пропозиції науковців та запропоновані власні підходи до вирішення спірних питань щодо використання електронних доказів в адміністративному судочинстві. Вважаємо, що розглянуті шляхи удосконалення піднімуть доказовий процес в адміністративному судочинстві в Україні на новий рівень та зроблять його ще більш ефективним. Загалом питання регулювання електронних доказів в адміністративному судочинстві залишається актуальним для наступних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. 2147-VIII.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV.
3. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on electronic evidence in civil and administrative proceedings. Council of Europe: website. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680902e0c.
4. Explanatory Memorandum. Council of Europe: website. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680902e0c.
5. García Ruiz v. Spain (no.30544/96): judgment. *HUDOC European Court of Human Rights*: website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58907%22%7D>.
6. Letinčić v. Croatia (№7183/11): judgment. *HUDOC European Court of Human Rights*: website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-162422&filename=CASE%20OF%20LETIN%20C4%8CI%20C4%86%20v.%20CROATIA.docx&logEvent=False>.
7. Electronic evidence in civil and administrative proceedings. *Council of Europe* : website. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-electronic-evidence-and-explanatory-memorandum/1680968ab5>.
8. Georgia v. Russia (№38263/08): judgment. *HUDOC European Court of Human Rights* : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-274%22%7D>.
9. Navalnyy and Gunko v. Russia (№75186/12) : judgment. *HUDOC European Court of Human Rights* : website. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-205817%22%7D>.
10. С.В. Дяченко, В.Р. Шевчук Електронні засоби доказування в цивільному процесі. *Правова держава*. 2021. № 42. С.145–153.
11. Кравцов С.О., Завгородня А.С., Точій А.О. Особливості використання електронних доказів у системі засобів доказування в цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 220–223.

КРОПИВНИЦЬКИЙ М. О.,
кандидат юридичних наук (PhD)

УДК 342.951:[349.3-624](477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.32>

ЗАХОДИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються питання, пов'язані з визначенням заходів інформаційно-правового забезпечення соціального захисту населення в контексті цифровізації суспільних, соціальних, економічних та ін. процесів, зокрема в адміністративно-правовій площині, для досягнення адресатами (реципієнтами) такого захисту визнаних міжнародно-правових соціальних стандартів (насамперед гідного рівня життя) зокрема й високого рівня соціальної безпеки в соціумі загалом.

Підкреслено всеохопне зростання ролі інформації як одного з найважливіших ресурсів розвитку суспільства. Окреслюються концептуальні термінологічні параметри поняття «інформаційне суспільство». Доведено, що, оскільки інформація є однією зі складових частин соціальної системи, інформаційне забезпечення соціальних прав має вагоме значення в їх реалізації. Наведено перелік нормативно-правових актів, що визначають особливості інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації у соціальній сфері. Вказано, що за умов повномасштабної війни РФ проти України важливого значення набуло застосування інформаційно-комунікаційних технологій у багатьох сферах, у тому числі щодо соціального забезпечення громадян, особливо на тлі пошуку нової парадигми правового регулювання у сфері соціального захисту, а також соціального страхування як його основної організаційно-правової форми: цифрові технології багато в чому сприяють оптимізації адміністративних процедур, а цифровий зв'язок полегшує доступ до матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам.

Показано, що цифровізація соціальної сфери спрощує отримання різних видів державних соціальних та страхових допомог, пенсій, соціальних послуг тощо й базується на Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери й Положенні про Єдину інформаційну систему соціальної сфери.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, електронне врядування, єдиний соціальний реєстр, Єдина інформаційна система соціальної сфери.

Kropyvnytskyi M. O. Administrative and legal aspect of measures of information and legal provision of social security in the context of digitalization

The article deals with issues related to the definitions of measures of informational and legal provision of social security in the context of digitalization of public, social, economic etc processes, in particular in the administrative and legal sphere for achieving recognized international legal social standards (primarily a decent standard of living), in particular, and a high level of social safety in general by addresses (recipients) of social security.

The comprehensive growth of the role of information as one of the most important resources for the development of society is emphasized. The conceptual

terminological parameters of the concept of “information society” are outlined. It is proved that since information is one of the constituent parts of the social system, the informational provision of social rights is of great importance in their realization. The list of normative legal acts defining the specifics of informational provision of public administration bodies in the social sphere is given. It is indicated that under the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, the use of information and communication technologies in many areas has become important, including regarding the social security, especially on the background of the search for a new paradigm of legal regulation in social security sphere as well as social insurance as its main organizational and legal form: digital technologies greatly contribute to the optimization of administrative procedures and digital communication facilitates access to material support and social services for insured persons.

It is shown that the digitalization of the social sphere simplifies the receipt of various types of state social and insurance benefits, pensions, social services etc. and is based on the Strategy of Digital Transformation of the Social Sphere and the Regulation of the Unified Information System of the Social Sphere.

Key words: *information, information society, e-governance, unified social register, Unified information system of the social sphere.*

Вступ. У постіндустріальну епоху, що наступила, індустрія інформаційних технологій органічно увійшла в усі сфери людської діяльності. Усі ці тенденції насамперед свідчать про те, що суспільство переходить у нову стадію – стадію «інформаційного соціуму», що характеризується, різким зростанням ролі інформації, високим рівнем її ефективності, залежністю майбутнього від рівня розвитку інформаційного сектора. Під інформаційним суспільством (як соціологічною концепцією постіндустріального суспільства) розуміють сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації), яке характеризується: 1) здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інформацію; 2) наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства; 3) високим рівнем доступності всіх членів суспільства необхідної інформації; 4) великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки. Інформаційне суспільство характеризується визнанням інформації одним з найважливіших суспільних ресурсів [2, с. 41]. Скорочуються соціальні практики аграрного та індустріального виробництва – вони технологізуються, стають інноваційними й інформаційно насиченими [7, с. 132]. Дедалі більша частина суспільства долучається до роботи з інформацією, інформація стає найважливішим ресурсом суспільства. Поряд з поняттями «промислова індустрія», «інфраструктура промисловості» дедалі частіше в діловій мові ми зустрічаємо поняття «інформаційна індустрія», «інформаційна інфраструктура» [6, с. 75]. Окремі аспекти досліджуваної тематики у своїх працях висвітлювали Е. Е. Аблякимов, Г. О. Білінова, Н. А. Малиш, І. Г. Оксьом, Я. В. Сімутіна, В. Р. Чалик та ін., водночас питання комплексного аналізу заходів інформаційно-правового забезпечення населення (особливо в контексті цифровізації) потребують подальшого наукового осмислення з огляду на динамічний характер розвитку саме інформаційної складової суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою даною статті є простежити динаміку розвитку заходів інформаційно-правового забезпечення соціального захисту населення на тлі цифровізації суспільних, соціальних, економічних та ін. процесів, зокрема в адміністративно-правовій площині, як запоруки досягнення адресатами такого захисту стандартів гідного рівня життя, визначених міжнародно-правовими актами.

Результати дослідження. У реалізації конституційних соціальних прав людини велике значення має інформаційне забезпечення їх реалізації, тому що інформація є однією зі складових частин соціальної системи. Найбільш розвиненим вважається той об'єкт, у якому інтенсивніше і багатше організований інформаційний обмін. За сучасних умов реалізація

конституційних положень щодо забезпечення реалізації соціальних прав громадян можлива тільки завдяки застосуванню сучасних інформаційних технологій, що є частиною модернізації соціальної сфери [15, с. 116]. Як зазначає І. Г. Оксьом, основними законодавчими актами, які регулюють інформаційну взаємодію у соціальній сфері є: Конституція України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, закони України: «Про інформацію», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про адміністративні послуги», «Про електронну комерцію» [9, с. 53].

Основними нормативно-правовими актами, що визначають особливості інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації у соціальній сфері, Г.О. Блінова вважає наступні: Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року № 5492-V; Положення Про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 року № 117; Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, затверджене постановою Правління Пенсійного фонду України від 18 червня 2014 року № 10-1; Положення про Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування, затверджене постановою Правління Пенсійного фонду України від 08 жовтня 2010 року № 22-1; Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 року № 121; Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 року № 376; Положення про Єдиний державний реєстр ветеранів війни, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 року № 700 [3, с. 339]. Ведення бойових дій в Україні активізувало такі інститути соціальної підтримки як гуманітарна допомога та волонтерство, з'явилися у соціальній сфері ще такі інформаційні ресурси як: автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги та Реєстр волонтерів антитерористичної операції [15, с. 119].

Дедалі більше країн зазнають масштабного впливу різних форм цифровізації праці, відтак змушені шукати відповіді на нові виклики та впроваджувати їх у національне законодавство. При цьому сучасні виклики, спричинені, з одного боку, глобалізацією, розвитком цифрової економіки, діджиталізацією бізнесу, а з другого – повномасштабною війною рф проти України, зумовили необхідність формування нової політики зайнятості та соціального захисту для забезпечення якості життя населення. Особливо важливого значення в умовах війни набуло застосування інформаційно-комунікаційних технологій у багатьох сферах, у тому числі й у відносинах з використання найманої праці та соціального забезпечення громадян. Ці технології відкривають потенціал для необхідного перенаштування ринку праці, створення нових можливостей для зайнятості за рахунок поширення її нестандартних форм, трансформації системи соціального забезпечення. Як зазначає Е. Е. Аблякимов, державна політика в галузі електронних інформаційних ресурсів повинна охоплювати комплекс правових та організаційних заходів, а основна увага приділятися забезпеченню уніфікації інформаційно-комунікаційних технологій, процедур обміну інформацією між різними органами публічної влади, наданню якісних інформаційних послуг органам публічної влади, громадянам, суб'єктам підприємницької діяльності тощо [1, с. 103–104]. Цифровізація економіки, поява нових форм зайнятості, розвиток штучного інтелекту приводять до пошуку нової парадигми правового регулювання у сфері соціального захисту, а також соціального страхування як його основної організаційно-правової форми. Активна зміна системи правозастосування щодо реалізації соціально-забезпечувальних прав громадян, цифрові технології багато в чому сприяють оптимізації адміністративних процедур, а цифровий зв'язок полегшує доступ до матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам. Водночас нові форми зайнятості (зокрема, праця на онлайн-платформах) створюють

нові виклики для системи соціального страхування, яка нерозривно пов'язана з трудовими правовідносинами та соціальними внесками на користь застрахованих осіб з метою їх захисту від соціальних ризиків [14, с. 5–11].

Активні бойові дії на території України спричинили розрив безпосередньої живої комунікації багатьох українців з працівниками державних органів в сфері соціального захисту за місцем довоєнного фактичного проживання і тому цифровізація соціальної сфери суттєво спростила можливість отримати підтримку від держави віддалено, оскільки за допомогою онлайн-платформ відбувається дистанційна взаємодія держави та її громадян. Кінцевою метою такої взаємодії є підвищення рівня та якості життя населення, тому що цифрові платформи спрощують формування та функціонування мереж зв'язків, обміну інформацією та здійснення різноманітних активних та пасивних операцій, необхідних для реалізації права на соціальний захист. Це стосується отримання різних видів державних соціальних та страхових допомог, пенсій, соціальних послуг тощо [14, с. 287–288]. Основними тенденціями, які характеризують розвиток цифрових технологій у соціальній сфері в Україні визначено такі: електронне врядування, цифрові освіта, здоров'я, культурні ініціативи, цифрова інклюзія, цифрові фінансові технології, соціальні мережі та комунікація, цифрова ідентифікація, цифрові інструменти для благодійності та соціальної допомоги, роботизація та автоматизація в соціальних сферах [8, с. 61].

Задля забезпечення правового регулювання інформаційної взаємодії усіх пріоритетних державних цифрових платформ, у тому числі в соціальній сфері було прийняте Положення про електронну взаємодію державних електронних інформаційних ресурсів, затверджене постановою КМУ від 08 вересня 2016 р. № 606 [4] та Порядок організації електронної інформаційної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, затверджений постановою КМУ від 10 травня 2018 р. № 357 [5]. Така взаємодія дає змогу не лише більш оперативно надавати різноманітні послуги соціального характеру шляхом здійснення обміну електронними даними між суб'єктами цифрової взаємодії з електронних інформаційних ресурсів під час надання адміністративних послуг, а й виявляти правопорушення з боку отримувачів різних видів соціального забезпечення. До прикладу, постановою Київського апеляційного суду від 27 вересня 2022 р. у справі № 754/17669/21-ц [10] було задоволено апеляційну скаргу Київського міського центру зайнятості та стягнуто з відповідача кошти, отримані в якості допомоги по безробіттю, в сумі 14 478 грн 83 коп. Звертаючись до суду з позовом, Київський міський центр зайнятості зазначив, що відповідач 29 грудня 2020 р. подала через Єдиний портал електронних послуг «Дія» заяву про взяття її на облік як безробітної, а також дала згоду на обробку її персональних даних та була проінформована про те, що її персональні дані буде оброблено з метою здійснення верифікації та моніторингу достовірності інформації, поданої для нарахування та отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття. Але, при здійсненні обміну даними з Пенсійним фондом України було виявлено, що відповідач в період перебування на обліку в якості безробітної перебувала в трудових відносинах з ФОП. 14 травня 2021 р. позивачем було складено Акт про проведення розслідування страхових випадків та обґрунтованості виплати матеріального забезпечення. В зв'язку з цим позивач просив стягнути з відповідача нараховане та виплачене матеріальне забезпечення в сумі 14 478 грн 83 коп і, як результат, його позовні вимоги задоволені.

Особливістю соціальної політики України (особливо у воєнний час) стала її подальша цифровізація, коли практично всі операції доступні онлайн. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери, схвалена Кабінетом міністрів України в 2020 р. [12], визначає напрями та завдання комплексної цифрової трансформації всіх компонентів системи соціального захисту населення на основі єдиних підходів, стандартів і технологій. Нормативно-правове забезпечення реалізації цієї Стратегії передбачається шляхом системного перегляду нормативно-правових актів з питань соціального захисту населення та внесення до них змін. Реалізація цієї Стратегії здійснюється шляхом виконання актів законодавства у соціальній сфері, розроблення нових актів, необхідних для цифрової трансформації соціальної сфери,

реалізації пілотних проектів із створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери чи її окремих елементів, проведення моніторингу стану реалізації цієї Стратегії. *Єдина інформаційна система соціальної сфери* повинна бути створена із забезпеченням захисту інтересів держави, включаючи передачу у державну власність вихідних кодів (програмних кодів та текстів) на всі елементи програмного забезпечення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, крім тих, що представлено на міжнародному ринку технологій (операційні системи, системи керування базами даних, системи бізнес-аналізу тощо).

Як відзначено в Стратегії, на сьогодні процеси інформатизації в інституціях соціального захисту населення відбуваються здебільшого неkoordinовано та з різними рівнями ефективності. Наявні або ті, що створюються, інформаційні системи (наприклад, Єдина інформаційно-аналітична система управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL) лише секторально та/або частково забезпечують автоматизацію процесів у соціальній сфері. При цьому соціальна сфера загалом не є цілісним об'єктом цифровізації. Необхідність розроблення та реалізації цієї Стратегії викликана такими факторами, що є характерними для соціальної сфери: 1) відсутність єдиного інформаційного середовища, зокрема єдиного обліку одержувачів соціальної підтримки, та системи їх верифікації; 2) відсутність єдиної системи управління видатками на соціальний захист населення, їх розподілу та контролю за їх цільовим використанням; 3) складні процедури звернення за соціальною підтримкою, низький рівень сервісу, корупційні ризики; 4) значна кількість звернень громадян, які не є автоматизованими, дублюють один одного або є зайвими; 5) відсутність ефективної системи моніторингу та контролю зазначених процесів; 6) надмірний бюрократичний апарат і невиправдані адміністративні витрати на утримання інституцій соціального захисту. Метою цієї Стратегії є забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків. Для реалізації цієї Стратегії необхідна інформаційна система, створена з урахуванням новітніх інформаційних та управлінських технологій, єдиних сучасних стандартів якості обслуговування громадян, з можливістю прийняття ефективних організаційних і структурних рішень. Завданнями цієї Стратегії є: 1) підвищення ефективності соціального захисту громадян; 2) удосконалення системи управління фінансовими ресурсами соціальної сфери; 3) автоматизація системи управління та контролю в соціальній сфері; 4) технологічний розвиток інформаційних ресурсів соціальної сфери з використанням інноваційних технологій.

Для підвищення ефективності соціального захисту громадян у рамках Стратегії планується: 1) створення в межах Єдиної інформаційної системи соціальної сфери Єдиного соціального реєстру, до якого включатиметься інформація про отримувачів усіх видів соціальної допомоги з обов'язковим зазначенням їх статусу, права на отримання того чи іншого виду соціальної підтримки, а також відомостей про реалізацію такого права або користування ним. Єдиний соціальний реєстр повинен нього необхідних даних з діючих інформаційних систем соціальної сфери; 2) створення в межах Єдиної інформаційної системи соціальної сфери реєстру інституцій соціального захисту – надавачів тих чи інших видів соціальної підтримки; 3) створення на базі Єдиної інформаційної системи соціальної сфери мережі універсальних сервісних центрів соціальної сфери (на базі інституцій соціального захисту та інших сервісних центрів для обслуговування громадян: центрів надання адміністративних послуг, об'єднаних територіальних громад, банківських установ, поштових підприємств тощо), впровадження єдиних стандартів обслуговування громадян з питань надання будь-яких видів соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна»; 4) забезпечення на базі Єдиної інформаційної системи соціальної сфери можливості обслуговування громадян незалежно від їх зареєстрованого місця проживання; 5) створення на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг «Портал Дія» Єдиного соціального веб-порталу як підсистеми Єдиної інформаційної системи соціальної сфери для забезпечення дистанційного доступу громадян до всіх послуг, що надаються інституціями соціального захисту, зокрема осіб, які мають порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та

інтелектуального розвитку, а також різні комбінації порушень, з дотриманням вимог ДСТУ ISO/IEC 40500:2015 «Інформаційні технології. Настанова з доступності веб-контенту W3C (WCAG) 2.0»; 6) впровадження технології електронного інформування громадян з питань надання соціальної підтримки через засоби мобільного зв'язку, електронну пошту, мобільний додаток Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Портал Дія» тощо; 7) створення в Єдиній інформаційній системі соціальної сфери підсистеми для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів; 8) запровадження в межах Єдиної інформаційної системи соціальної сфери єдиного електронного документа в соціальній сфері з широкими функціональними можливостями, в якому, зокрема, фіксуватиметься інформація, необхідна для ідентифікації особи для отримання конкретних видів соціальної допомоги та доступу до інформації з Єдиного соціального реєстру.

Одним з інструментів втілення в життя комплексної програми соціального захисту має стати цифрова «Єдина інформаційна система соціальної сфери», яка впроваджується Міністерством соціальної політики України. Єдина система повинна забезпечити доступність/інклюзивність, прозорість, простоту отримання соціальних послуг та виплат бенефіціарами, зокрема внутрішньо переміщеними особами, особами та сім'ями у складних життєвих обставинах, людьми з інвалідністю, військовослужбовцями, ветеранами, пенсіонерами, незалежно від місця реєстрації на всій території України. Ключовим обмеженням для користування такою системою є недостатня цифрова грамотність у бенефіціарів соціальної системи, неповне покриття інтернетом території України та економічна недоступність технічних засобів для користування цією системою. Проведення комплексної цифрової трансформації всіх компонентів системи соціального захисту населення матиме вплив на вразливі верстви населення (пенсіонери, особи з інвалідністю, ветерани війни, багатодітні сім'ї, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, та інших категорій осіб, які мають право на державну допомогу та пільги відповідно до окремих законів України). Економія бюджетних коштів прогнозується від 15 млрд. грн. на рік [13, с. 4, 28].

Згідно з Положенням про Єдину інформаційну систему соціальної сфери, затвердженим постановою Кабінету міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404 [11], Єдина інформаційна система соціальної сфери – інформаційно-комунікаційна система, що безпосередньо забезпечує реалізацію функцій суб'єктів Єдиної системи, інформаційну підтримку і супровід їх діяльності та є сукупністю взаємозв'язаних загальних і функціональних підсистем, програмно-інформаційних комплексів, програмно-технічних засобів, які забезпечують логічне поєднання відповідних інформаційних ресурсів, обробку та захист інформації, електронну інформаційну взаємодію. Суб'єктами Єдиної системи є Мінсоцполітики, підприємства, установи та організації, що належать до сфери управління Мінсоцполітики, Пенсійний фонд України та його територіальні органи, Нацсоцслужба та її територіальні органи, Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю та його територіальні відділення, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, надавачі будь-яких видів соціальної підтримки. Метою створення Єдиної системи є забезпечення цілісної автоматизації процесів у соціальній сфері шляхом оптимізації та розвитку електронної інформаційної взаємодії суб'єктів Єдиної системи, спрямованої на забезпечення прозорості соціальної сфери, цифровізацію ринку соціальної підтримки та підвищення рівня її доступності для осіб, які її потребують (п. 5 Положення). Сфера застосування Єдиної системи охоплює такі напрями надання соціальної підтримки: 1) загальнообов'язкове державне соціальне та пенсійне страхування, пенсійне забезпечення; 2) соціальний захист населення, зокрема осіб, які належать до вразливих груп та/або перебувають у складних життєвих обставинах, ведення випадку особи під час отримання соціальної підтримки, надання допомоги в подоланні складних життєвих обставин; 3) надання державної соціальної допомоги, житлових субсидій,

соціальної стипендії, інших передбачених законодавством пільг і виплат; 4) ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою; 5) запобігання та протидія домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми; 6) надання соціальної підтримки, спрямованої на захист прав дітей, їх оздоровлення, відпочинок, усиновлення; 7) проведення соціальних, реабілітаційних заходів, соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, забезпечення гендерної рівності, абсолютної нетерпимості до сексуальної експлуатації та насильства, дискримінації за будь-якою ознакою; 8) здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг та інших видів соціальної підтримки, забезпечення державних соціальних стандартів і гарантій для населення (п. 6 Положення).

Висновки. На даному етапі розвитку людства соціум вступив у нову фазу, де основним предметом праці є інформація і знання, знаряддям праці – інформаційні технології та засоби комунікації, а саме суспільство поступово стає інформаційним. Звернення суспільної свідомості до проблем інформаційної безпеки пов'язано з новими особливостями життя у сучасному суспільстві. Загалом позитивним аспектом впливу інформатизації на соціальну сферу та показником ефективності запровадження цифрових технологій в цю сферу є своєчасна, повна, грамотна, зрозуміла інформація для населення, яка дозволить громадянам дізнаватись про свої права та реалізовувати їх, тому якісна інформаційно-роз'яснювальна робота сприятиме розвитку злагодженої взаємодії між отримувачами та надавачами різних видів соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Абліжков Е. Е. Правові основи формування державних електронних інформаційних ресурсів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2009. 204 с.
2. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. № 1(1). 2011. С. 41–49.
3. Блінова Г.О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики : дис.... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 570 с.
4. Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів: постанов Кабінету міністрів України від 08.09.2016 № 606. *Офіційний вісник України*. 2016. № 73. Ст. 109.
5. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: постанов КМУ від 10.05.2018 № 357. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 22.
6. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М., Інформаційна безпека в контексті інформаційної культури. *Інформація і право*. № 1(20)/2017. С. 74–81.
7. Заславська Л. В. Сучасні загрози інформаційному суспільству. Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2023 р.) / наук. керівник конф. О. А. Баранов ; упоряд. : М. В. Дубняк, С. О. Дорогих. К., 2023. 150 с. С. 131–134.
8. Малиш Н. А. Тренди цифрової трансформації в соціальній сфері України в умовах війни. Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries: post-conference monograph [V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka] ; National University of Kyiv-Mohyla Academy [et al.]. Kyiv : NaUKMA, 2023. С. 55–63.
9. Оксьом І. Г. Адміністративно-правові основи регулювання соціальної сфери за умов розвитку інформаційного суспільства. *Публічне право* № 2(34) 2019. С. 52–60.
10. Постанова Київського апеляційного суду від 27.09.2022 у справі № 754/17669/21-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106537723> (дата звернення: 06.03.2024).

11. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери: постанова Кабінету міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 404. *Офіційний вісник України*. 2021. № 35. Ст. 67.

12. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження Кабінету Міністрів України № 1353-р від 28.10.2020. *Урядовий кур'єр* від 31.10.2020. № 212.

13. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Соціальний захист». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf> (дата звернення: 06.03.2024).

14. Соціально-трудова праця і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шурила. Київ : Ніка-Центр, 2023. 348 с.

15. Чалик В. Р. Правові підстави функціонування інформаційних ресурсів у сфері соціального захисту населення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2022. С. 115–123.

КУРКОВА К. М.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових
експертиз та законопроектних робіт
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.33>**ОРГАНИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ**

У статті звертається увага, що охорони здоров'я є однією із найважливіших із соціальних сфер України, яка зобов'язана гарантувати життя і здоров'я громадян, тим самим здійснювати одну із найважливіших внутрішніх функцій сучасної української правової держави. У зв'язку з цим перед державною системою охорони здоров'я, її суб'єктами публічного управління як складовою частиною державного апарату країни, постають складні завдання, масштабність і значення яких вимагають створення дієвої і ефективної системи публічного управління, яка повинна забезпечити покладені на цю систему виконання завдань держави у сфері охорони здоров'я. Водночас постійний процес пошуку оптимальної системи державного управління, в тому числі й часті зміни в системі центральних органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я не могло позначатися на діяльності уповноважених органів публічного управління. Авторка зазначає, що питання визначення діяльності органів публічного управління, їх ефективність у виконанні покладених на них завдань держави є важливим фактором гарантії охорони здоров'я громадян. На підставі проаналізовано положення Конституції та Закони України: «*Основи законодавства України про охорону здоров'я*»; «*Про лікарські засоби*»; «*Про систему громадського здоров'я*»; «*Про місцеві державні адміністрації*»;

«*Про місцеве самоврядування в Україні*», а також низку підзаконних нормативно-правових актів, що визначають повноваження окремих суб'єктів публічного управління охорони здоров'я. З огляду на адміністративно-правовий статус у статті уточнено повноваження та функції суб'єктів органів публічного управління охорони здоров'я. Проаналізована діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування як суб'єктів публічного управління охорони здоров'я. Акцентовано, що основні завдання держави у сфері охорони здоров'я покладено на Міністерство охорони здоров'я України, Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Національну службу здоров'я України та їх структурні підрозділи.

Зроблено висновок, що в системі органів публічного управління охорони здоров'я діють органи загальної та спеціальної компетенції та їх структурні підрозділи. Виходячи із реалій сьогодення звертається увага, що відсутність Держсанепідслужби негативно позначається на стані охорони здоров'я, що потребує дієвих кроків з боку держави.

Ключові слова: охорона здоров'я, публічне управління, виконавча влада, повноваження, компетенція, правове регулювання.

Kurkova K. M. Bodies of public health care management of Ukraine

The article draws attention to the fact that health care is one of the most important social spheres of Ukraine, which is obliged to guarantee the life and health of citizens, thereby performing one of the most important internal functions of the modern Ukrainian legal state. In this regard, the state health care system, its subjects of public administration as an integral part of the state apparatus of the country, face complex tasks, the scale and significance of which require the creation of an effective and efficient system of public administration, which must ensure the the system of performance of the tasks of the state in the field of health care. At the same time, the constant process of searching for the optimal system of public administration, including frequent changes in the system of central executive bodies in the field of health care, could not affect the activities of authorized public administration bodies. The author notes that the issue of determining the activities of public administration bodies, their effectiveness in fulfilling the tasks assigned to them by the state is an important factor in guaranteeing citizens' health. Based on the analysis of the provisions of the Constitution and Laws of Ukraine: «Basics of the legislation of Ukraine on health care»; «About medicines»; «About the public health system»; «About local state administrations»; «On Local Self-Government in Ukraine», as well as a number of bylaws defining the powers of individual subjects of public health care management. Given the administrative and legal status, the article clarifies the powers and functions of the subjects of public health management bodies. The activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, local state administrations and executive bodies of local self-government as subjects of public health care management are analyzed. It was emphasized that the main tasks of the state in the field of health care are assigned to the Ministry of Health of Ukraine, the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control, the National Health Service of Ukraine and their structural units.

It was concluded that in the system of public health care management bodies there are bodies of general and special competence and their structural subdivisions. Based on today's realities, attention is drawn to the fact that the absence of the State Health Service has a negative impact on the state of health care, which requires effective steps from the state.

Key words: health care, public administration, executive power, authority, competence, legal regulation.

Постановка проблеми. Постійний процес пошуку оптимальної системи державного управління та часті зміни в системі центральних органів виконавчої влади не могло позначитися на діяльності сучасної системи органів публічного управління, зокрема й органів публічного управління охорони здоров'я. В першу чергу це стосується колишньої Державної санітарно-епідеміологічної служби України, діяльність якої було предметом слухань Ради нацбезпеки і оборони України, яка навіть запропонувала Кабінету міністрів відновити діяльність санітарно-епідеміологічної служби [1] та предметом наукових дискусій [2].

Оскільки це питання стосується здоров'я громадян, питання щодо санітарно-епідеміологічної діяльності постає гостро, особливо під час режиму воєнного стану. Тож необхідно врахувати весь комплекс існуючих проблемних питань у сфері охорони здоров'я, що потребує комплексного підходу та швидкого вирішення з урахування всіх соціальних, організаційних, правових, економічних аспектів здоров'я громадян.

З огляду на зазначене та враховуючи існуючі проблеми публічного управління охорони здоров'я, підлягає з'ясуванню низка питань, пов'язаних із охороною здоров'я громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість цієї проблематики вказують: С. Кравченко, О. Краснова, Б. Логвиненко, Г. Муляр, Т. Плужнікова, Л. Руснак,

О. Світличний, В. Теремецький та ін. Проте в останній час питання діяльності органів держави у сфері охорони здоров'я не часто привертає увагу сучасних дослідників, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є аналіз та оцінка діяльності сучасної системи органів публічного управління охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток охорони здоров'я є головним напрямом уряду при здійсненні державного регулювання. Державна політика в сфері охорони здоров'я має забезпечувати її ефективне функціонування. Сьогодні сфера охорони здоров'я функціонує не досить ефективно та не повністю вирішує всі проблеми, які стосуються охорони здоров'я населення. На сучасному етапі розвитку охорони здоров'я України значна частина проблем спричинена відсутністю дієвого механізму регулювання. В умовах реформування та розвитку ринкових відносин, вдосконалення регуляторних інструментів та методів, з подальшим впровадженням їх в практичну діяльність, сприятиме забезпеченню ефективного функціонування сфери охорони здоров'я [3, с. 46]. В підтвердження наведеної тези слід погодитися з думкою, що нинішній розвиток суспільства дає підстави стверджувати, що процеси, які нині відбуваються в Україні, впливають не лише на управлінські відносини, а й на всі елементи механізму державної влади [4, с. 153].

Перехід до ринкових відносин і ефективне функціонування інститутів охорони здоров'я в Україні можливі за умов відмови від командно-адміністративної системи управління. Проте слід зазначити, що своїй діяльності органи публічної влади у сфері охорони здоров'я в Україні використовують різноманітні методи державного регулювання. Використання адміністративних методів у ринковій системі економіки сприяє збереженню соціальної справедливості та доступності благ, а також регулює асиметрію інформації на ринку медичних послуг. Стосовно охорони здоров'я основними інструментами адміністративних методів є: розробка та контроль виконання державних програм з надання громадянам України безкоштовної медичної допомоги; контроль діяльності муніципальної та приватної систем охорони здоров'я; акредитація лікарняних установ; видача ліцензій на надання медичних послуг; регулювання цін на медичні послуги; застосування санкцій; атестація медичних працівників; установлення стандартів; видача дозволів на застосування нових технологій; організація та забезпечення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за медичними установами тощо [3, с. 47].

Використання вказаних та інших адміністративних методів неможливе без публічного управління. Систему суб'єктів публічного управління охорони здоров'я складають численні органи публічної влади та підпорядковані їм суб'єкти. Згідно зі ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, яка бере участь у формуванні вищих органів держави та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України [5]. Верховна Рада України приймаючи закони здійснює законодавче регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Серед численної кількості законів слід виділити Закони України: «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ; «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР; «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. № 2573-ІХ, норми яких також визначають повноваження органів держави у сфері охорони здоров'я.

При характеристиці суб'єктів публічного управління певні труднощі виникають із визначенням повноваженнями Президента України, що «пов'язано з так званним дуалізмом виконавчої влади. Він означає, що повноваження вищого суб'єкта виконавчої влади певним чином поділені між Президентом України і Кабінетом Міністрів України» [6, с. 210]. Відповідно до положень Основного Закону Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Реалізуючи конституційні повноваження Президент видає Укази, які є обов'язковими до виконання.

Суб'єктом публічного управління охорони здоров'я є Кабінет Міністрів України, який згідно зі ст. 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади,

відповідальний перед Президентом України і ВРУ, підконтрольний і підзвітний ВРУ [4]. Наприклад, ст. 7 Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. № 2573-IX, містить перелік повноважень Кабінету Міністрів України у сфері громадського здоров'я. Це також стосується й інших нормативно-правових актів, які визначають повноваження цього органу у сфері охорони здоров'я.

Отже, можна констатувати, що Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України є органами загальної компетенції у сфері охорони здоров'я. Спеціальним суб'єктом публічного управління охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), яке відповідно до Положення є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [7]. В структурі МОЗ діють його структурні підрозділи. До структури МОЗ входять: Департаменти: стратегічного планування та координації; громадського здоров'я; медичних послуг; цифрових трансформацій в охороні здоров'я; високотехнологічної медичної допомоги та інновацій; фінансово-економічний; юридичний. Управління: фармацевтичне; медичних кадрів, освіти і науки; організаційного забезпечення; контролю якості і надання медичної допомоги; бухгалтерського обліку та звітності; по роботі з персоналом; міжнародного співробітництва та європейської інтеграції; відділи, служби, сектори [8].

До сфері управління МОЗ входять Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Відповідно до Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Держлікслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки [9].

Структурними підрозділами Держлікслужби є: Управління ліцензування виробництва лікарських засобів, крові та сертифікації; Управління оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами; Управління державного регулювання та контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і протидії їх незаконного обігу; Управління комунікацій; Відділи: державного ринкового нагляду за обігом медичних виробів; правового забезпечення; бухгалтерського обліку та планування; з управління персоналом; загальної адміністративної роботи; адміністрування баз даних; Сектори: управління системою якості; управління ресурсами; запобігання та виявлення корупції [10].

Суб'єктом публічного управління у досліджуваній сфері є Національна служба здоров'я України (НСЗУ) – центральний органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [11].

Отже на МОЗ, Держлікслужбу та НСЗУ покладені основні завдання держави у сфері охорони охорони здоров'я. Крім цих органів виконавчої влади органами публічного управління є місцеві органи влади. Виконавчу владу в областях, районах і містах, відповідно до ст. 118 Конституції та Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV, здійснюють місцеві державні адміністрації, повноваження яких визначено ст. 22 вказаного закону. Місцеві державні адміністрації мають у своїй структурі управління та відділи з охорони здоров'я.

Відповідно ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, до повноважень у виконавчих органах сільських, селищних, міських рад належать управління комунальними медичними закладами з охорони здоров'я. Забезпечуючи взаємодію з органами місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації реалізують делеговані їм відповідними радами повноваженнями, надані їм державою [12, с. 91].

Безумовно, у забезпеченні життя та охорони здоров'я задіяні й інші органи виконавчої влади, проте їх діяльність у цій сфері обмежується окремими завданнями. Так, аналізуючи положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 р. № 530-IX, яким було внесено зміни до багатьох законодавчих актів [13, с. 126].

У цей період проявилися негативні тенденції пов'язані із дотриманням санітарного та епідемічного законодавства. У період поширення епідемії COVID-19 частково було відновлено функції колишньої Держсанепідслужби, які було покладено на Головного державного санітарного лікаря України, а також на заступника Міністра охорони здоров'я України. Окрім того, необхідно врахувати, що відповідно до Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України та який реалізує державну політику, зокрема у галузі, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення [14], була не в змозі виконати поставлені завдання у цій галузі, оскільки та діяльність не є притаманною для цієї служби, а по-друге масштаб існуючих на той час проблем вимагав вжиття дієвих кроків та реагування на потенційні угрози.

Зауважимо, що умови воєнного стану і післявоєнна розбудова потребує дієвих кроків щодо відновлення Держсанепідслужби, або іншого органу, який би ефективно виконував завдання держави у галузі санітарного та епідемічного законодавства, що має безпосереднє відношення до життя і здоров'я громадян.

Висновок. Аналіз повноважень органів публічного управління охорони здоров'я України вказує, що провідну роль у цій сфері відносин відіграють різні за своїм правовим статусом суб'єкти. Виходячи із змісту повноважень органами загальної компетенції в системі органів публічного управління охорони здоров'я є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, а також місцеві державні адміністрації та виконавчі органи, органів місцевого самоврядування. Органами спеціальної компетенції є Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Національна служба здоров'я України та їх структурні підрозділи.

Зважаючи на сучасні виклики, пов'язані із життям і здоров'ям громадян, необхідно відновити діяльність Держсанепідслужби чи/або створити новий орган, діяльність якого задовольнила суспільні та державні інтереси у сфері охорони здоров'я громадян.

Список використаних джерел:

1. Обух В. СЕС по-українськи. 2017-ий – позбулися. 2020-ий – і знову «здрастуйте»? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/2883221-sec-poukrainski-2017ij-pozbulisa-2020ij-i-znovu-zdrastujte.html> (дата звернення 20.06.2024 р.)
2. Кравченко С.В. Історичні аспекти інформаційно-аналітичного супроводу діяльності Державної санітарно-епідеміологічної служби України в контексті виконання оперативних функцій громадського здоров'я. Україна. *Здоров'я нації*. 2022. № 2 (68). С. 48–53.
3. Краснова О. І., Плужнікова Т. В. Особливості механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 46–48.
4. Світличний О. П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 153–155.
5. Конституція України : Прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
6. Загальна частина/ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
7. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267. URL: #Text (дата звернення 17.06.2024 р.)

8. Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/struktura> (дата звернення 17.06.2024 р.)

9. Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : Постанова Кабінету Міністрів України № 647 від 12.08. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-p#Text> (дата звернення 17.06.2024 р.)

10. Державна служб України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. URL: <https://www.dls.gov.ua.2023/> (дата звернення 18.06.2024 р.)

11. Положення Національну служба здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12. 2017 р. №110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-p#Text> (дата звернення 18.06.2024 р.)

12. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко, та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

13. Світличний О.П. Діяльність публічної адміністрації у сфері протидії коронавірусу COVID-19. *Право. Людина. Довкілля* : науково-практичний журнал. 2020. № 2. Vol. 11. С. 124–132.

14. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-p#Text> (дата звернення 20.06.2024 р.)

ЛЮБАРСЬКИЙ В. С.,
аспірант кафедри конституційного
і адміністративного права
(Національний авіаційний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.34>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

У статті розглянуто питання забезпечення транспарентності діяльності органів виконавчої влади в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на важливості принципів відкритості та прозорості як фундаментальних засад належного урядування та ефективного функціонування демократичного суспільства, закріплених у національному законодавстві.

Проаналізовано виклики, пов'язані з необхідністю дотримання вимог транспарентності органами виконавчої влади в умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наголошено на важливості збалансування заходів щодо забезпечення національної безпеки з принципами транспарентності задля збереження довіри з боку суспільства та легітимності рішень, ухвалених органами державної влади.

Досліджено наукові підходи до визначення поняття «транспарентність» у контексті державного управління та діяльності органів державної влади. Висвітлено взаємозв'язок транспарентності з концепцією «належного врядування» та принципами відкритого урядування.

Виокремлено складові забезпечення транспарентності діяльності органів виконавчої влади, а саме: оприлюднення проєктів нормативно-правових актів, супровідних аналітичних матеріалів, звітування про результати реалізації ухвалених рішень, надання громадськості доступу до публічної інформації та можливості здійснювати громадський контроль. Підкреслено необхідність збалансованого підходу до залучення інститутів громадянського суспільства у процесі вироблення державної політики з одночасним дотриманням вимог щодо захисту інформації, яка становить державну таємницю в інтересах національної безпеки.

Обґрунтовано нагальність удосконалення чинного законодавства шляхом формулювання на його основі чітких критеріїв та процедур віднесення певних категорій відомостей до інформації з обмеженим доступом з огляду на ризики для національної безпеки у разі їх розголошення. Наголошено на необхідності посилення захисту даних з обмеженим доступом та запровадження суворої відповідальності за порушення встановлених правил поведінки з такою інформацією. Запропоновано шляхи підвищення транспарентності органів виконавчої влади через механізми оприлюднення ухвалених рішень, звітування про хід їх реалізації, забезпечення можливості для громадського моніторингу та контролю. Акцентовано, що такий підхід сприятиме збереженню високого рівня довіри і всебічної підтримки з боку міжнародних партнерів у протидії російській агресії.

Ключові слова: транспарентність, органи виконавчої влади, організаційно-правові механізми, воєнний стан, концепція «належного врядування», відкритість, прозорість.

Liubarskyi V. S. Organizational and legal support for the transparency of the activities of executive bodies

The article examines the issue of ensuring transparency of executive bodies' activities in the context of martial law. It emphasizes the importance of the principles of openness and transparency as fundamental principles of good governance and the effective functioning of a democratic society, enshrined in national legislation.

The challenges associated with the need for executive bodies to comply with transparency requirements under the martial law regime introduced in Ukraine as a result of the Russian Federation's armed aggression are analyzed. The importance of balancing measures to ensure national security with transparency principles is emphasized in order to maintain public trust and the legitimacy of decisions taken by state authorities.

Scientific approaches to defining the concept of «transparency» in the context of public administration and the activities of state authorities are investigated. The relationship between transparency and the concept of «good governance» and the principles of open government is highlighted.

The components of ensuring transparency of the activities of executive bodies are identified, namely: the publication of draft normative and legal acts, accompanying analytical materials, reporting on the results of the implementation of adopted decisions, providing the public with access to public information and the opportunity to exercise public control. The need for a balanced approach to involving civil society institutions in the processes of formulating state policy while simultaneously complying with the requirements for protecting information that constitutes a state secret in the interests of national security is emphasized.

The urgency of improving the current legislation by formulating clear criteria and procedures on its basis for classifying certain categories of information as information with restricted access, taking into account the risks to national security in case of their disclosure, is substantiated. The need to strengthen the protection of data with restricted access and to introduce strict liability for violation of the established rules for handling such information is emphasized. Ways to increase the transparency of executive bodies through mechanisms of publishing adopted decisions, reporting on the progress of their implementation, ensuring the possibility for public monitoring and control are proposed. It is emphasized that such an approach will contribute to the consolidation of Ukrainian society around a common goal – the protection of state sovereignty and territorial integrity, as well as maintaining a high level of trust and comprehensive support from international partners in countering Russian aggression.

Key words: *transparency, executive bodies, organizational and legal mechanisms, martial law, concept of «good governance», openness, transparency.*

Вступ. Забезпечення транспарентності діяльності органів виконавчої влади є невіддільною складовою належного урядування та ефективного функціонування демократичного суспільства. Принцип відкритості та прозорості закріплений на законодавчому рівні, зокрема, у п. 1 ст. 2 Закону України № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади» від 22.06.2023 року, де зазначено, що діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади ґрунтується на вказаному принципі [1].

Однак, виклики щодо забезпечення транспарентності діяльності органів виконавчої влади суттєво загострюються в умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [2] у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Хоча воєнний стан передбачає тимчасові обмеження певних прав і свобод громадян та

юридичних осіб, а також покладає додаткові обов'язки на органи публічної адміністрації з метою гарантування національної безпеки та оборони держави, важливо зберегти баланс між безпекою та відкритістю влади. Як доречно зауважує К. Токарева, необхідно вживати обґрунтовані та доцільні заходи в умовах воєнного стану, уникаючи надмірних утисків прав і свобод [3, с. 150]. Надмірні обмеження доступу до інформації та закритість прийняття рішень призводять до підриву довіри до влади з боку суспільства. Така ситуація негативно впливатиме на ефективність функціонування державних інституцій в умовах воєнного часу.

З огляду на зазначене, виникає нагальна потреба у ґрунтовному дослідженні організаційно-правових механізмів, які дозволяють збалансувати вимоги забезпечення національної безпеки під час воєнного стану з необхідністю підтримувати належний рівень прозорості в діяльності органів виконавчої влади.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів удосконалення організаційно-правових механізмів для забезпечення належного балансу між вимогами національної безпеки та принципами прозорості органів виконавчої влади в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Розглядаючи поняття «прозорість» у контексті діяльності органів виконавчої влади, слід звернутися до наукових підходів. С. Тимофєєв визначає прозорість як відкритість політичного процесу для суспільства, можливість громадян отримувати інформацію про його цілі, способи реалізації та результати, а також наявність широких комунікаційних зв'язків між суспільством та органами державної влади під час виконання важливих завдань державної політики. Рівень прозорості залежить від типу політичної системи та форми політичного режиму, відображаючи рівень демократії в країні [4, с. 145–146].

На думку О. Романченка, прозорість не обмежується лише розкриттям інформації державними органами, а передбачає забезпечення її доступності та зрозумілості для зацікавлених сторін. Така інформація має бути достовірною, належним чином оброблена та представлена в зрозумілій формі, щоб суб'єкти могли приймати обґрунтовані рішення на її основі [5].

К. Худ розглядає прозорість як вимогу до органів державної влади діяти відповідно до встановлених та оприлюднених норм, базуючись на інформації та процедурах, доступних для громадськості в чітко визначених сферах їхньої діяльності [6, с. 5].

Г. Терещук наголошує на тому, що довіра громадськості до органів державної влади значною мірою залежить від рівня їхньої відкритості та прозорості. Дослідниця пояснює, що прозорість сприяє налагодженню ефективної комунікації та співпраці між владою і суспільством, дозволяє своєчасно реагувати на критику та узгоджувати суспільні й державні інтереси. Нерівноправне ставлення держави до інститутів громадянського суспільства розглядається як хибний і неприйнятний підхід, який провокує деструктивні конфлікти та суперечності, що гальмують розвиток держави [7, с. 86].

На наш погляд, досягнення належного рівня прозорості органів виконавчої влади тісно пов'язане з концепцією «належного врядування», яка передбачає відкритість, підзвітність влади перед суспільством та залучення громадян до процесів ухвалення рішень і моніторингу діяльності державних інституцій [8]. Ефективна взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства дає змогу отримувати зворотний зв'язок, враховувати інтереси різних груп населення та підвищувати легітимність прийнятих рішень.

Для побудови такої взаємодії необхідно створити дієві механізми й платформи для діалогу, консультацій та спільного пошуку найкращих рішень ключових питань державної політики. При цьому важливо забезпечити баланс між вимогами прозорості та необхідністю захисту певних видів інформації в інтересах національної безпеки в умовах правового режиму воєнного стану. Відтак, механізми залучення громадськості мають бути гнучкими й передбачати можливість тимчасового обмеження доступу до окремих категорій даних згідно з чинним законодавством. Разом з тим, такі обмеження не повинні мати невідповідний чи надмірний характер та застосовуватися лише з чітко визначених підстав.

Забезпечення прозорості процесів ухвалення рішень шляхом оприлюднення проєктів нормативно-правових актів, супровідних обґрунтувань та аналітичних матеріалів у максимально можливому обсязі є важливим елементом. Такий підхід дозволяє залученим сторонам всебічно зрозуміти логіку та мотивацію ухвалених рішень. Водночас, вважаємо, що варто розширити коло учасників обговорення, залучаючи не лише представників Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, а й інститути громадянського суспільства. Їхня участь на етапі підготовки відповідних рішень забезпечить врахування різноманітних інтересів та поглядів, що, безперечно, сприятиме підвищенню якості та легітимності ухвалених рішень. Втім, необхідно дотримуватись збалансованого підходу, який би поєднував принципи інклюзивності та транспарентності з належним захистом інформації з обмеженим доступом відповідно до чинного законодавства.

Нині концепція відкритого урядування кидає виклик усталеним ієрархічним моделям державного управління, стимулюючи впровадження нових підходів, заснованих на прозорості, широкому залученні громадськості та спільній розробці рішень [8]. Такі підходи відображені, зокрема, в Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні, ухваленій Радою Європи у 2008 році. Одним із засадничих принципів вказаної Стратегії є принцип транспарентності, який передбачає ухвалення та реалізацію рішень відповідно до встановлених норм, забезпечення відкритого доступу до інформації (за винятком секретної), а також надання громадськості даних про рішення, політику та результати у формі, що дає можливість ефективно відстежувати та сприяти роботі місцевої влади [9].

Система електронних публічних закупівель Prozorro постає яскравим прикладом успішної імплементації принципів належного врядування, зокрема відкритості, підзвітності та залучення громадськості до процесів державного управління. Дана система, впроваджена в Україні у 2015 році, базується на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях та забезпечує високий ступінь прозорості процедур публічних закупівель на всіх етапах – від оприлюднення тендерної документації до укладання договорів та звітування про їх виконання [10]. Відкритий доступ до інформації про закупівлі та можливість громадського моніторингу сприяють підвищенню ефективності використання державних фінансових ресурсів, створюють умови для вільної та чесної конкуренції між постачальниками товарів і послуг, а також мінімізують ризики корупційних зловживань.

На наш погляд, функціонування Prozorro демонструє, що за умови розбудови належної нормативно-правової бази, чіткої організації процесів та впровадження новітніх цифрових технологій можливо досягти високого рівня транспарентності діяльності органів державної влади навіть в екстремальних умовах воєнного стану. Принципи прозорості, справедливої конкуренції, підзвітності та інклюзивності, закладені в основу Prozorro, цілком відповідають засадам концепції відкритого урядування та сприяють підвищенню легітимності владних рішень в очах суспільства. Крім того, дана електронна система є потужним антикорупційним інструментом, що забезпечує збереження бюджетних коштів та їх раціональне використання на потреби оборони держави в умовах збройної агресії.

У науковій літературі спостерігаються різні підходи до тлумачення поняття «транспарентність» та його співвідношення зі спорідненими термінами. Зокрема, науковці розмежовують принципи відкритості та прозорості державної влади. За визначенням Н. Гудими, принцип відкритості покладає на державну владу обов'язок забезпечувати громадянам вільний доступ до участі в управлінні державними справами як безпосередньо (шляхом служби на державних посадах), так і опосередковано (через вибори представників до органів влади). Натомість принцип прозорості передбачає створення органами державного управління умов для залучення громадськості до прийняття рішень шляхом гарантування високого рівня обізнаності громадян щодо змісту та процедур державно-управлінської діяльності [11, с. 176].

В. Ярошенко акцентує увагу на тому, що прозорість як ознака транспарентності забезпечує зрозумілість та переконливість дій влади для громадськості, що уможливорює усвідомлену підтримку та вплив з її боку. Водночас відкритість влади, на думку науковця,

передбачає її готовність розділити владу з народом через залучення громадян до процесу прийняття рішень [12, с. 88].

Забезпечення транспарентності розглядається як процес передачі інформації від органів виконавчої влади як виробників до громадського суспільства як споживача. При цьому важливим є трансформація публічної інформації в інформаційний продукт через сегментування аудиторії, забезпечення завершеності, логічності, обґрунтованості та зрозумілості інформації [13, с. 88]. Дослідники виокремлюють такі ключові ознаки транспарентності: пріоритетність відкритості над закритістю; нерозривний зв'язок із верховенством права; повнота, своєчасність, цілісність інформації; реальна можливість громадян впливати на рішення [14, с. 28].

Водночас у науковому дискурсі виокремлюються й інші суміжні поняття. Зокрема, принцип відкритості, який охоплює такі складові, як прозорість, підконтрольність, доступність, сприйнятливість до нових ідей та вимог, готовність оперативно реагувати [15]. Поняття «гласність» трактується як відкритий характер діяльності органів влади та систематичне інформування населення [16, с. 108]. Підзвітність передбачає публічне обґрунтування планів і результатів діяльності органів влади, їх відкрите обговорення та відповідальність за ці результати [17].

Загалом, передбачаючи право громадян на участь в управлінні публічними справами та доступ до інформації, транспарентність постає як самоцінність та невід'ємне право, що забезпечує реалізацію інших прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України. Доступність інформації у публічній сфері уможлиблює вільний вибір, реалізацію особистих цілей та захист прав громадян, а також представлення їхніх інтересів під час формування та реалізації державної політики центральними органами виконавчої влади [18, с. 6].

Саме в умовах правового режиму воєнного стану дотримання принципу транспарентності діяльності органів виконавчої влади набуває критичного значення для збереження демократичних цінностей та довіри суспільства. У ситуації обмеження окремих прав і свобод громадян задля захисту національної безпеки вкрай важливо, щоб усі владні рішення були максимально відкритими та публічними. Обґрунтування причин запровадження тих чи інших заходів, їх цілей і тимчасового характеру, а також звітування про результати їх реалізації є неодмінною умовою збереження суспільної підтримки курсу влади та її легітимності.

Забезпечення належного балансу між вимогами національної безпеки та забезпеченням транспарентності діяльності органів виконавчої влади є одним з ключових викликів в умовах воєнного стану. З одного боку, існує об'єктивна необхідність обмежити доступ до певних категорій інформації з метою недопущення її використання супротивником на шкоду обороноздатності держави (дані про оперативні плани бойових операцій, пересування військ, стан озброєння та постачання тощо). Розголошення такої інформації може завдати непоправної шкоди національним інтересам України.

Однак, з іншого боку, надмірна секретність та закритість органів виконавчої влади під приводом воєнного стану може призвести до підриву демократичних принципів управління, порушення прав громадян та втрати довіри суспільства до влади. Крім того, транспарентність влади є запорукою її підзвітності перед громадянами та можливості для них контролювати владу, особливо в питаннях дотримання конституційних прав і свобод. Адже саме в критичних ситуаціях, як війна, виникають найбільші ризики узурпації влади та порушень прав людини. Належний рівень прозорості є стримуючим фактором від таких зловживань та дозволяє зберегти довіру суспільства.

Для вирішення зазначених викликів необхідно здійснити ґрунтовні наукові дослідження та на їх основі вдосконалити законодавство й організаційні механізми. На законодавчому рівні мають бути чітко визначені критерії віднесення інформації до категорій з обмеженим доступом в умовах війни. Доцільно розробити деталізований перелік видів даних, обіг яких підлягає особливому режиму захисту, із зазначенням ступеня їх секретності та потенційних ризиків для національної безпеки у разі розголошення. Такий диференційований підхід дозволить уникнути невинного обмеження доступу до публічної інформації та зловживань посадовцями.

Критерії віднесення інформації до категорії обмеженого доступу мають враховувати ступінь її секретності відповідно до визначеної класифікації, безпосередню значущість для обороноздатності в умовах війни, а також ймовірність завдання істотної шкоди життєво важливим національним інтересам у разі неконтрольованого розповсюдження. Критерії мають бути максимально деталізованими, щоб унеможливити надмірне розширення переліку обмежених даних через зловживання посадовців.

Вважаємо, що на рівні підзаконних актів мають бути розроблені детальні інструкції щодо правил поводження з конфіденційними даними, їх маркування, передачі, зберігання та знищення. Невиконання процедур має безумовно тягнути відповідальність незалежно від наявності реального витoku інформації. Чинне законодавство вже передбачає адміністративні та кримінальні санкції за правопорушення, пов'язані з розголошенням інформації з обмеженим доступом. Проте в умовах війни доцільно посилити такі норми.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення слід значно збільшити штрафи за порушення правил поводження зі службовою інформацією, передбачені статтями 172⁸ та 212⁵ [19]. Наприклад, для посадових осіб максимальний штраф може бути збільшений до 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також доцільно запровадити додаткові стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 5 років.

У Кримінальному кодексі України [20] пропонується посилити санкцію ч. 1 ст. 328 за розголошення державної таємниці шляхом збільшення мінімального строку позбавлення волі до 5 років. Крім того, необхідно передбачити окрему статтю (наприклад, 328¹) про відповідальність за недбале зберігання інформації з грифом «державна таємниця», якщо це призвело до її розголошення, із санкцією у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років.

Важливим елементом системи відповідальності мають стати обов'язкові службові розслідування кожного випадку неналежного поводження з обмеженими даними. Їхня мета – не лише встановити винних та притягнути до відповідальності, а й виявити причини інциденту та вжити додаткових заходів для запобігання подібним випадкам у майбутньому. Лише комплексний підхід, що поєднує чіткі критерії секретності інформації, належні процедури роботи з нею, жорстку відповідальність та виявлення системних прогалин, може забезпечити ефективний баланс між інтересами національної безпеки та принципами демократичної транспарентності в умовах війни.

Окремої уваги потребують механізми оприлюднення обґрунтувань рішень органів виконавчої влади, пов'язаних з обмеженням прав і свобод громадян, звітування про їх реалізацію, а також забезпечення можливості громадського контролю та участі у процесах вироблення політики. Оприлюднення на офіційних веб-ресурсах відповідних органів виконавчої влади проєктів рішень разом з аналітичними матеріалами, що містять вичерпне обґрунтування необхідності їх запровадження, очікувані наслідки та альтернативні варіанти, надасть громадськості змогу ознайомитися з логікою владних рішень ще на стадії їх підготовки. Після ухвалення таких рішень інформація щодо їх змісту, підстав та процедур імплементації має оприлюднюватись у вигляді періодичних звітів. Важливим є також забезпечення можливості подання зауважень, пропозицій та здійснення громадського моніторингу з боку інститутів громадянського суспільства на всіх етапах. Збалансований підхід у даній сфері дозволить не лише зберегти демократичні цінності та принципи верховенства права в умовах воєнного стану, а й забезпечити консолідацію та єдність української нації навколо спільної мети – захисту державного суверенітету та територіальної цілісності.

Не менш важливою є роль транспарентності органів виконавчої влади для збереження високого рівня довіри та підтримки з боку міжнародних партнерів України. Світова демократична спільнота рішуче засудила неспровоковану агресію Росії та солідаризувалася з українським народом. Однак подальша всебічна допомога, зокрема військова, фінансова, гуманітарна, значною мірою залежить від збереження позитивного іміджу України як надійного партнера, який поважає демократичні цінності та принципи належного врядування навіть в екстремальних умовах війни. Будь-які ознаки узурпації влади, придушення громадянських

свобод та несумісні з демократією методи державного управління можуть підірвати довіру та стати на заваді ефективній протидії агресору. Тому забезпечення прозорості діяльності уряду є вкрай важливим як для внутрішньої ситуації в країні, так і в контексті зовнішньої підтримки.

Висновки. Забезпечення прозорості діяльності органів виконавчої влади є вкрай важливим завданням в умовах воєнного стану. З одного боку, існує необхідність обмежити доступ до певних категорій інформації задля національної безпеки. Однак надмірна секретність може підірвати довіру суспільства та підтримку міжнародних партнерів. Тому необхідно виробити чіткі критерії обмеження доступу до інформації, посилити захист даних та передбачити механізми оприлюднення рішень владних органів, звітування про їх реалізацію, забезпечення можливості громадського контролю та участі у виробленні політики. Такий збалансований підхід дозволить поєднати вимоги безпеки та демократичних принципів належного врядування, зберегти єдність нації та підтримку міжнародних партнерів у протидії агресору.

Список використаних джерел:

1. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI : станом на 22 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 24.05.2024).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 10 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 24.05.2024).
3. Токарева К. Інформаційна безпека України в умовах воєнного стану. *Topical issues of modern jurisprudence* : conference proceedings, м. Czestochowa, 5–6 квіт. 2023 р. Riga, Latvia, 2023. С. 148–151.
4. Тимофеев С. Роль прозорості і відкритості органів влади у розбудові громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 3. С. 142–161.
5. Романченко О. Прозорість регуляторів фінансового ринку та розвиток ризик-менеджменту у фінансових установах. *Україна фінансова – інформаційно-аналітичний портал агентства фінансового розвитку*. URL: https://ufin.com.ua/analit_mat/drn/047.htm (дата звернення: 24.05.2024).
6. Hood C., Heald D., eds *Transparency: the key to better governance?*. 2006 (reprinted 2011), *Proceedings of the British Academy* (135). Oxford University Press Oxford, UK 231 р.
7. Терещук Г. Прозорість як явище та вимога публічно-владної діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 2. С. 83–88.
8. Altayar M. Motivations for open data adoption: An institutional theory perspective. *Government Information Quarterly*. 2018. No. 4. P. 633–643. URL: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2018.09.006> (дата звернення: 27.05.2024).
9. 12 Principles of Good Governance. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles#%7B%25565951%3D%7D> (дата звернення: 27.05.2024).
10. Prozorro. *Офіційний веб-сайт*. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk> (дата звернення: 29.05.2024)
11. Гудима Н. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2008. 203 с.
12. Ярошенко В. Прозорість та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці. Політологія*. 2012. № 182. С. 85–91.
13. Терещук Г. Принцип прозорості у діяльності органів виконавчої влади: електронна прозорість та цифровізація прозорості. *Наукові записки. Серія: право*. 2020. № 8. С. 84–90.
14. Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки прозорості в контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 5(21). С. 27–29.

15. Марушевський Л. Реалізація принципу відкритості в державному управлінні в Україні. URL: <http://guds.gov.ua/control/uk/publish> (дата звернення: 25.05.2024).

16. Абасов Г. Гарантії прав місцевого самоврядування в Україні: актуальні проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2013. 304 с.

17. Таран В. Програма Ради Європи «Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування в Україні». Принцип 12 «Підзвітність». URL: https://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-12.-Accountability_V.Taran_.pdf (дата звернення: 25.05.2024).

18. Бараненко Д., Дідківська Г. Транспарентність центральних органів виконавчої влади: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 48. С. 4–8.

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 29.05.2024).

20. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.05.2024).

МОІСЄЄВ М. С.,
кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.35>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено з'ясуванню правових засад адміністративної відповідальності військовослужбовців за діючим національним законодавством України. Висвітлено базові конституційні засади щодо обов'язку громадян із захисту незалежності, територіальної цілісності їхньої країни, обов'язку із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, що покладається на Збройні Сили України та інші військові формування, надання гарантій соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, тощо. Важливу увагу приділено вивченню норм законодавства про військовий обов'язок і військову службу. Зокрема, надано визначення поняття «військовослужбовці» та встановлено можливі негативні наслідки притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності. З'ясовано, що на сьогоднішній день Кодекс України про адміністративні правопорушення залишається єдиним зведеним нормативно-правовим актом, в якому не тільки закріплено та надано характеристику ряду військових адміністративних правопорушень, але й чітко визначено заходи адміністративної відповідальності за їх вчинення. Визначено загальні правові засади адміністративної відповідальності військовослужбовців, перелічено нормативно закріплені види військових адміністративних правопорушень, а також встановлено види адміністративних стягнень за вчинення військових адміністративних правопорушень. За результатами вивчення положень окремих правових документів національного українського законодавства правові засади адміністративної відповідальності військовослужбовців класифіковано на такі групи: загальні засади – правові засади, що визначають обов'язок громадян із захисту незалежності, територіальної цілісності країни, несення військового обов'язку, юридичної відповідальності за порушенням норм законодавства про військовий обов'язок і військову службу; спеціальні засади – правові засади, що визначають види військових адміністративних правопорушень, особливості кожного з них, межі адміністративної відповідальності за їх вчинення, а також негативні наслідки притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, військова служба, військовий обов'язок, військовослужбовці, національна безпека, оборона держави.

Moisieiev M. S. Legal principles of administrative responsibility of military personnel in Ukraine

The article is devoted to clarifying the legal basis of administrative responsibility of military personnel under the current national legislation of Ukraine. The basic constitutional principles regarding the duty of citizens to protect the independence and territorial integrity of their country, the duty to ensure state security and the protection of the state border, which is entrusted to the Armed Forces of Ukraine and other military formations, and the provision of guarantees of social protection

of citizens of Ukraine who are serving in the Armed Forces of Ukraine and other military formations, etc. Important attention is paid to the study of legislation on military duty and military service. In particular, the concept of «military servicemen» is defined and the possible negative consequences of bringing servicemen to administrative responsibility are established. It has been found that today the Code of Ukraine on Administrative Offenses remains the only consolidated legal act, which not only enshrines and characterizes a number of military administrative offenses, but also clearly defines measures of administrative responsibility for their commission. The general legal principles of the administrative responsibility of military personnel are defined, the normatively established types of military administrative offenses are listed, and the types of administrative penalties for committing military administrative offenses are also established. According to the results of the study of the provisions of individual legal documents of national Ukrainian legislation, the legal principles of administrative responsibility of military personnel are classified into the following groups: general principles – legal principles that determine the duty of citizens to protect the independence, territorial integrity of the country, military duty, legal responsibility for violation norms of legislation on military duty and military service; special principles – legal principles that determine the types of military administrative offenses, the specifics of each of them, the limits of administrative responsibility for their commission, as well as the negative consequences of bringing servicemen to administrative responsibility.

Key words: *administrative responsibility, military service, military duty, military personnel, national security, state defense.*

Вступ. За роки незалежності нашої держави українське національне законодавство з врегулювання різноманітних сфер життєдіяльності суспільства неодноразово зазнавало змін та доповнень, що звісно було пов'язано із появою нових викликів соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України в умовах глобалізації. У даному контексті становлення та розвиток українського законодавства із закріплення юридичної, зокрема й адміністративної, відповідальності військовослужбовців не стали виключенням. Захист країни, її незалежності та територіальної цілісності є найважливішим обов'язком військовослужбовців. Відтак правовий статус останніх насамперед має підкріплюватися дієвим правовим підґрунтям, тобто формуванням такої нормативно-правової бази, спроможної не тільки визначити їх права й свободи, надати гарантії правового і соціального захисту, але й передбачити у разі порушення норм діючого законодавства про військовий обов'язок і військову службу комплекс заходів юридичної відповідальності військовослужбовців, у тому числі адміністративно-правового характеру.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правових засад адміністративної відповідальності військовослужбовців за діючим національним законодавством України.

Результати дослідження. Найважливішим за ієрархією правовим документом у системі нормативного регулювання будь-яких правовідносин у суспільстві є Основний Закон країни – Конституція України від 28 червня 1996 року. Загалом така позиція пояснюється тим, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а прийняття законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів відбувається на її основі та має відповідати їй, що передбачено вимогами ч. 2 ст. 8 Основного Закону [1]. Дана норма закріплює принцип ієрархії юридичних норм як складову принципу верховенства права. Його сутність виражається у забезпеченні узгодженого характеру всієї юридичної системи, а зміст полягає у тому, що Конституція України наділена найвищою юридичною силою, а тому за ієрархією займає позицію вище: звичайних законів; інших нормативно-правових актів; актів органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій; актів, що ухвалюються представницькими органами і урядом Автономної Республіки Крим [2, с. 60].

Конституція України містить окрему норму щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. У ч. 3 ст. 17 чітко прописано, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1]. При цьому наголошено на забороні використання Збройних Сил України та інших військових формувань з метою обмеження прав і свобод громадян або повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності (ч. 4 ст. 17) [1]. Також у Основному Законі передбачено соціальний захист військовослужбовців, на що вказує зміст ч. 5 ст. 17 [1]. Фундаментальне правове підґрунтя закріплення обов'язку держави із забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а також членів їхніх сімей, зумовлене визнанням Конституцією України людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3), проголошенням України соціальною державою (преамбула, ст. 1), а також гарантуванням громадянам права на соціальний захист, на рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму (ст. 46) [2, с. 129]. Окрему увагу необхідно звернути на зміст ст. 65 Конституції України, згідно якої захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України [1]. Оборона України передусім передбачає захист держави від збройної агресії, що є справою честі і обов'язком кожного громадянина. Вона поєднує комплекс політичних, економічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави ті мирного життя народу України [2, с. 487–488].

Адміністративна відповідальність військовослужбовців як різновид юридичної відповідальності є невід'ємним елементом їх правового статусу, який вміщує також й інші складові, серед яких права, обов'язки військовослужбовців, правові та соціальні гарантії захисту їх прав і свобод з боку держави тощо. На конституційному рівні закріплено базові засади щодо обов'язку громадян із захисту незалежності, територіальної цілісності їхньої країни, обов'язку із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, що покладається на Збройні Сили України та інші військові формування, надання гарантій соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, тощо. Тому, беручи до уваги зазначене та спираючись на прописаний у Основному Законі принцип ієрархії юридичних норм як складової принципу верховенства права, можна дійти висновку, що норми Конституції України посідають головуюче місце у системі діючого національного законодавства про адміністративну відповідальність військовослужбовців.

Як було вище встановлено, на конституційному рівні серед чималої кількості обов'язків громадян нашої держави важливим визнано захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [1]. Захист країни у разі збройної агресії або збройного конфлікту є змістом поняття оборони держави. Питання, пов'язані зі встановленням основних засад щодо оборони України, а також визначенням повноважень органів державної влади, основних функцій та завдань органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язків підприємств, установ, організацій, посадових осіб, прав та обов'язків громадян України у сфері оборони, головним чином регламентовані нормами Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ. У розумінні законодавця під терміном «оборона України» слід вважати систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту (ст. 1) [3]. Зміст окремих норм Закону України «Про оборону України» говорить про те, що військовослужбовці відносяться до кола суб'єктів, на яких розповсюджується дія даного законодавчого акту. Відтак й норма щодо юридичної відповідальності за порушення законодавства про оборону України, а саме вимоги ст. 20 Закону України «Про оборону України» щодо порушень законодавства та інших нормативно-правових актів у сфері оборони України, стосується і військовослужбовців.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності віднесені до повноважень Збройних Сил України у відповідності до ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-ХІІ. У цьому законодавчому акті також встановлено, що військовослужбовці входять до особового складу Збройних Сил України, що нормативно закріплено у ст. 5 [4]. Хоча даний правовий документ не містить спеціальних норм щодо адміністративної відповідальності військовослужбовців, однак встановлює засади юридичної відповідальності стосовно дотримання вимог Закону України «Про Збройні Сили України».

Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування є силами оборони України, про що свідчить зміст п. 18 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. До того ж згідно ч. 2 ст. 12 Збройні Сили України віднесено до складу сектору безпеки і оборони [5]. Виходячи з того, що у відповідності до Закону України «Про Збройні Сили України» захист державного суверенітету та територіальної цілісності країни є важливою функцією Збройних Сил України, та беручи до уваги ч. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» можна дійти висновку, що захист національної безпеки держави є невід'ємною складовою та прерогативою військової служби, яку проходять військовослужбовці.

Правовому регулюванню відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначенню загальних засад проходження військової служби на території України присвячено норми Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ. Саме у цьому законодавчому акті на підставі класифікації громадян України щодо виконання ними військового обов'язку військовослужбовцями визнано категорію осіб, які проходять військову службу (ч. 9 ст. 1) [6]. У розумінні законодавця з урахуванням вимог ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» під військовою службою слід вважати державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [6]. Якщо проаналізувати положення ст. 26 досліджуваного законодавчого акту, то можна дійти висновку, що притягнення військовослужбовця до адміністративної відповідальності за вчинення військового адміністративного правопорушення є законною підставою для звільнення з військової служби. Так за пп. и) п. 1 та пп. з) п. 2 ч. 5 ст. 26 набрання законної сили судовим рішенням, яким військовослужбовця притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення та накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, є підставою для припинення (розірвання) з таким військовослужбовцем контракту та звільнення з військової служби у разі її проходження за контрактом. При чому важливо враховувати, що це правило застосовується як у мирний час, так і під час дії особливого періоду (крім періодів проведення мобілізації та дії воєнного стану). Зазначена підстава стосовно притягнення до юридичної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення включена також і до переліку підстав звільнення військовослужбовців, які проходять кадрову військову службу, що відповідає вимогам пп. ж) п. 1 та пп. є) п. 2 ч. 6 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Застосовується така підстава для звільнення так само як у мирний час, так і під час дії особливого періоду (крім періодів проведення мобілізації та дії воєнного стану).

Досліджуючи особливості правового врегулювання адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності військовослужбовців за вчинення певних правопорушень, також доцільно враховувати і норми Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. Даним підзаконним нормативно-правовим

актом визначено порядок проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України та регулюються питання, пов'язані з виконанням громадянами військового обов'язку в запасі. Зокрема, аналіз вимог п. 228¹ говорить про те, що у разі, коли протягом останніх шість місяців за неналежне виконання або відмову від виконання взятих на себе під час укладення контракту про проходження військової служби чи контракту про навчання обов'язків військовослужбовець два або більше разів у сукупності притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення військового адміністративного правопорушення, то це є законною підставою для звільнення з військової служби у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту [7].

У контексті досліджуваної тематики окремої уваги потребують і норми Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV. Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення (ст. 6), до особового складу якого входять військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України (ст. 14) [8]. Згідно ст. 33 за протиправні дії чи бездіяльність військовослужбовці Державної прикордонної служби України несуть відповідальність згідно із законом. Необхідно наголосити на тому, що притягнення до відповідальності військовослужбовця Державної прикордонної служби України за вчинення ним адміністративного правопорушення є законною підставою для подальшого звільнення із служби, що відповідає вимогам ст. 14 Закону України «Про Державну прикордонну службу України».

На сьогоднішній день безумовно єдиним зведеним нормативно-правовим актом, в якому не тільки закріплено та надано характеристику ряду військових адміністративних правопорушень, але й чітко визначено заходи адміністративної відповідальності за їх вчинення, є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (далі КУпАП). Загальні правові засади адміністративної відповідальності військовослужбовців прописано у ст. 15 КУпАП, згідно якої вони несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. При цьому акцентовано, що до зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт [9].

Особливостям військових адміністративних правопорушень, у тому числі визначенню меж адміністративної відповідальності за їх вчинення особами-правопорушниками, присвячено норми глави 13-Б Особливої частини під відповідною назвою «Військові адміністративні правопорушення». Дослідження змісту зазначеної глави дозволяє серед військових адміністративних правопорушень виділити наступні: відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (172¹⁰); самовільне залишення військової частини або місця служби (172¹¹); необережне знищення або пошкодження військового майна (172¹²); зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (172¹³); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (172¹⁴); недбале ставлення до військової служби (172¹⁵); бездіяльність військової влади (172¹⁶); порушення правил несення бойового чергування (172¹⁷); порушення правил несення прикордонної служби (172¹⁸); порушення правил поведінки зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (172¹⁹); розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (172²⁰) [9]. Що ж стосується адміністративних стягнень за вчинення військових адміністративних правопорушень, то слід зазначити наступне. З аналізу санкцій норм глави 13-Б Особливої частини КУпАП та з урахуванням вимог ст. 24 КУпАП, в якій закріплено перелік можливих видів адміністративних стягнень, до адміністративних стягнень за вчинення військових адміністративних правопорушень віднесені штраф або арешт з утриманням на гауптвахті. При цьому розмір штрафу або тривалість арешту з утриманням на гауптвахті залежать від особливостей вчиненого військового адміністративного правопорушення, що передбачене відповідною нормою глави 13-Б Особливої частини КУпАП.

Висновки. Таким чином, за результатами вивчення положень окремих правових документів національного українського законодавства, якими врегульовано питання щодо обов'язку громадян із захисту незалежності, територіальної цілісності їхньої країни, із

забезпечення державної безпеки та захисту державного кордону, юридичної відповідальності за порушенням норм законодавства про військовий обов'язок і військову службу, правові засади адміністративної відповідальності військовослужбовців пропонуємо класифікувати на такі групи:

1) *загальні засади* – правові засади, що визначають обов'язок громадян із захисту незалежності, територіальної цілісності країни, несення військового обов'язку, юридичної відповідальності за порушенням норм законодавства про військовий обов'язок і військову службу. Ці засади головним чином закріплено у Конституції України, Законах України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Державну прикордонну службу України», Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України тощо;

2) *спеціальні засади* – правові засади, що визначають види військових адміністративних правопорушень, особливості кожного з них, межі адміністративної відповідальності за їх вчинення, а також негативні наслідки притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності. Таким засадам присвячено норми Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також деякі норми Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Державну прикордонну службу України» тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (дата звернення: 06.06.2024).
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право. 2011. 1128 с.
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106 (дата звернення: 08.06.2024).
4. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108 (дата звернення: 08.06.2024).
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241 (дата звернення: 09.06.2024).
6. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385 (дата звернення: 09.06.2024).
7. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008> (дата звернення: 10.06.2024).
8. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208 (дата звернення: 10.06.2024).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122 (дата звернення: 12.06.2024).

ПШТА В. І.,
доктор філософії,
викладач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний вищий навчальний
заклад «Ужгородський національний
університет»)

ШЕЛЕВЕР Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний вищий навчальний
заклад «Ужгородський національний
університет»)

БОЛДІЖАР С. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний вищий навчальний
заклад «Ужгородський національний
університет»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.36>

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕЛОКАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ МАЮТЬ СТАТУС ВПО

У цій статті досліджено особливості релокації закладів охорони здоров'я та працевлаштування медичних працівників, які мають статус внутрішньо переміщених осіб.

Визначено, що релоковані заклади охорони здоров'я з метою ефективного надання медичної допомоги мають отримувати підтримку з боку держави, зокрема йдеться про належне фінансування таких закладів за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення.

У разі здійснення релокації закладу охорони здоров'я необхідно здійснити ряд дій для того, щоб мати можливість провадити медичну практику за новим місцем.

По-перше, у разі, якщо необхідно внести зміни до відомостей про юридичну особу, потрібно використати алгоритм, який визначено Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

По-друге, необхідним можуть бути й зміни до установчих документів, наприклад, статуту, положення про заклад охорони здоров'я чи про (відокремлені) структурні підрозділи. З іншого боку може йтися про необхідність внесення

змін до цивільно-правових договорів у яких було зазначено відомості про такий заклад охорони здоров'я.

По-третє, важливо внести зміни до ліцензії закладу охорони здоров'я на провадження господарської діяльності з медичної практики. Тут необхідно враховувати вимоги Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» від 02 березня 2016 року № 285.

Визначено, що відомості про відповідність освітнім та кваліфікаційним вимогам молодших спеціалістів з медичною освітою, які зазнали найчастіших змін протягом десяти місяців, що звісно не сприяє визначеності та призводить до непорозумінь під час їх заповнення.

Встановлено, що одним із інструментів, який розробило Міністерство охорони здоров'я України, є портал вакансій медичних працівників, де медичні працівники, які мають статус ВПО можуть здійснювати пошук актуальних вакансій у закладах охорони здоров'я.

Ключові слова: заклади охорони здоров'я, релокація, ВПО, медичні працівники, ліцензування.

Pishta V. I., Shelever N. V., Boldizhar S. O. The legal aspect of the relocation of health care facilities and the employment of medical workers who have the status of IDPs

This article examines the peculiarities of the relocation of health care facilities and the employment of medical workers who have the status of internally displaced persons.

It was determined that relocated health care facilities should receive support from the state in order to provide effective medical care, in particular, it is about proper financing of such facilities under the program of state guarantees of medical care for the population. In the case of relocation of a health care facility, a number of actions must be taken in order to be able to conduct medical practice at the new location.

First, if it is necessary to make changes to the information about a legal entity, it is necessary to use the algorithm defined by the Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individuals – Entrepreneurs and Public Organizations».

Secondly, changes to the founding documents, for example, the charter, provisions on the health care institution or on (separate) structural subdivisions, may also be necessary. On the other hand, it may be about the need to make changes to civil law contracts in which information about such a health care institution was specified.

Thirdly, it is important to make changes to the license of the health care institution to carry out business activities from medical practice. Here it is necessary to take into account the requirements of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of licensing conditions for conducting business activities in medical practice» dated March 2, 2016 № 285.

It was determined that the information on compliance with the educational and qualification requirements of junior specialists with a medical education underwent the most frequent changes during ten months, which, of course, does not contribute to certainty and leads to misunderstandings during their filling.

It has been established that one of the tools developed by the Ministry of Health of Ukraine is the medical worker vacancies portal, where medical workers can search for current vacancies in health care institutions.

Key words: healthcare facilities, relocation, IDPs, medical workers, licensing.

Вступ. Стаття 42 Конституції України гарантує право кожному на підприємницьку діяльність. «Це право – як зазначають автори науково-практичного коментаря до Конституції України – базується на загальній свободі підприємницької діяльності, що означає реальні можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку» [1, с. 95].

Зрозуміло, що в екстраординарних обставинах як збройна агресія РФ проти України, такі реальні можливості забезпечити важко, якщо і взагалі неможливо, особливо, якщо йдеться про заклади охорони здоров'я. Адже як показує трагічний український досвід – РФ активно обстрілює цивільну інфраструктуру, у тому числі й заклади охорони здоров'я. За статистикою Міністерства охорони здоров'я України станом на 01 квітня 2024 року пошкодження зазнали 1564 заклади охорони здоров'я, ще 208 було повністю зруйновано [2].

Відтак одним із варіантів для продовження діяльності закладів охорони здоров'я є їхня релокація до більш безпечних регіонів.

Мета статті. У цій статті ми хочемо дослідити особливості релокації закладів охорони здоров'я та працевлаштування медичних працівників, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

Основний текст. Прийнято виділяти три види релокації:

– повна релокація, коли усі засоби та ресурси закладу охорони здоров'я буде переміщено в інше місце;

– часткова релокація, коли лише частина засобів та ресурсів переміщається в інше місце, а інша частина залишається у місці постійного розташування;

– змішана релокація, коли відбувається відкриття нового підрозділу закладу охорони здоров'я та переміщення частини персоналу для роботи в новому місці, при цьому заклад охорони здоров'я продовжує функціонувати і в місці постійного розташування [3, с. 5].

Така варіативність дозволяє якнайкраще забезпечити інтереси закладів охорони здоров'я під час здійснення релокації.

Релоковані заклади охорони здоров'я з метою ефективного надання медичної допомоги мають отримувати підтримку з боку держави, зокрема йдеться про належне фінансування таких закладів за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення.

У проєкті Розпорядження Міністерства охорони здоров'я України «Операційний план реалізації у 2024–2026 роках Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року» [4] у рамках стратегічної цілі 1 «Забезпечення універсального доступу населення до якісних медичних послуг та інструментів реалізації права на здоров'я» (Оперативна ціль 4. Відновлення, розвиток та підтримка напрямів, пов'язаних з новими викликами та задоволенням особливих потреб) визначено необхідність здійснити забезпечення збереження фінансування та організаційної спроможності релокованих закладів охорони здоров'я та закладів медичної освіти, які продовжують здійснювати діяльність та фахівців, які мають статус ВПО.

Очікуваними результатами у цьому проєкті виступають:

1) визначення можливостей фінансування базових потреб тимчасово релокованих закладів, у разі збереження їх операційності та виконання покладених функцій;

2) створення можливості тимчасового працевлаштування медичних працівників, які мають статус ВПО [4].

У разі проведення релокації закладу охорони здоров'я необхідно здійснити ряд дій для того, щоб мати можливість провадити медичну практику за новим місцем.

По-перше, у разі, якщо необхідно внести зміни до відомостей про юридичну особу, слід звернути увагу на алгоритм, який визначено Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», зокрема йдеться про частину четверту статті 17 цього закону.

По-друге, потрібними можуть бути й зміни до установчих документів, наприклад, статуту, положення про заклад охорони здоров'я чи про (відокремлені) структурні підрозділи. З іншого боку може йтися про необхідність внесення змін до різного роду цивільно-правових договорів у яких було зазначено відомості про такий заклад охорони здоров'я.

По-третє, важливо внести зміни до ліцензії закладу охорони здоров'я на провадження господарської діяльності з медичної практики. Тут необхідно враховувати вимоги Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» від 02 березня 2016 року № 285.

Відповідно до частини 2 статті 15 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» обов'язком ліцензіата є необхідність повідомити орган ліцензування про всі зміни даних, які ним були зазначені у заяві, документах та будь-яких відомостях, що додавалися до заяви про отримання ліцензії, протягом строку, встановленого ліцензійними умовами [5].

Підпункт 10 пункту 13 вказаної постанови визначає, що ліцензіат зобов'язаний повідомити Міністерство охорони здоров'я України про будь-які зміни даних. Такі зміни мають бути подані протягом одного місяця з моменту їх настання у будь-який зі способів (нарочно, за допомогою поштового відправлення чи в електронній формі). Важливо також, що до самого повідомлення слід додати відомості про стан матеріально-технічної бази, наявність персоналу із зазначенням його освітнього і кваліфікаційного рівня (далі – відомості), де слід вказувати лише ті відомості, що зазнали змін [6].

Форма відомостей міститься у додатку 2 до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» та зазнала одразу кількох змін протягом дії воєнного стану. Окремим пунктом у цьому додатку є відомості про відповідність освітнім та кваліфікаційним вимогам молодших спеціалістів з медичною освітою. Власне цей пункт найчастіше змінювався, якщо брати до уваги період дії воєнного стану, що звісно не сприяє юридичній визначеності учасників відносин та може призводити до непорозумінь під час їх заповнення.

Так, у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 1034 зазначалися прізвище, ім'я та по-батькові, посада, вказівка на основну роботу чи роботу за сумісництвом, відомості про диплом, свідоцтво про проходження підвищення кваліфікації та про посвідчення про присвоєння кваліфікаційної категорії [7].

Уже в редакції постанови Кабінету Міністрів України 27 лютого 2024 року № 213 ці відомості зазнали значних змін: закладам охорони здоров'я необхідно було зазначати лише прізвище, ім'я та по-батькові відповідної особи, номер та дату запису, відомості про прийом на роботу, включно з реквізитами документа, а також інформацію про наявність сертифіката, який засвідчує проходження спеціальних щорічних навчань з питань вакцинації, правил організації і техніки проведення щеплень, а також навичок надання домедичної допомоги у випадках настання невідкладних станів (далі – сертифікат) [8].

Очевидно, що у такій редакції відомості не відповідали сутності та не могли містити інформації про відповідність освітнім та кваліфікаційним вимогам, які встановлюються для молодших спеціалістів з медичною освітою, саме тому 10 травня 2024 року [9] Кабінетом Міністрів України було внесено чергові зміни, згідно з якими відомості про відповідність освітнім та кваліфікаційним вимогам молодших спеціалістів з медичною освітою повернулись до того вигляду, який існував у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 1034 з додаванням інформації про сертифікат.

Що стосується невиконання вимоги закону про подання інформації про зміни, то заклад охорони здоров'я може бути притягнутий до адміністративної відповідальності відповідно до частини 6 статті 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає відповідальність за порушення з боку ліцензіата визначеного строку для повідомлення органу ліцензування про зміну відомостей, які було зазначено у заяві та документах, які додавалися до заяви про отримання ліцензії [10].

Також варто погодитись із тим, що видається нелогічним те, що під час запровадження адміністративної відповідальності за вказане діяння законодавець використано попередню редакцію положення частини 2 статті 15 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» («зміна відомостей, зазначених у заяві та документах, що додавалися до заяви про отримання ліцензії»), а не нову [11] у редакції Закону України «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку ліцензування господарської діяльності» [12].

Також варто звернути й на деякі особливості працевлаштування медичних працівників, які мають статус ВПО. Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про облік та табелювання медичних працівників, які надають медичну допомогу поза основним місцем роботи в період воєнного стану на території України» від 04 березня 2022 року № 414 встановлено, що медичні працівники можуть надавати медичну допомогу не перебуваючи на основному місці роботи.

Крім цього наказ покладає на керівників закладів охорони здоров'я обов'язок протягом дії воєнного стану:

1) створювати персональні списки медичних працівників, які не перебувають на робочому місці через поважні причини (до яких віднесено відпустку, призов на військову службу, відрядження), а також через причини, які не передбачені українським законодавством (наприклад, виїзд за межі адміністративної території);

2) створювати персональні списки медичних працівників, які можуть надавати медичну допомогу в інших закладах охорони здоров'я на території ведення бойових дій;

3) забезпечувати постійний контроль та облік робочого часу медичних працівників, які залучені до надання медичної допомоги поза межами закладів охорони здоров'я за основним місцем роботи на території ведення бойових дій [13].

Одним із інструментів, який розробило Міністерство охорони здоров'я України є портал вакансій медичних працівників [14], де медичні працівники можуть здійснювати пошук актуальних вакансій у закладах охорони здоров'я. Пошук вакансій може бути здійснено за чотирма критеріями: (1) область; (2) населений пункт; (3) форма власності; (4) назва посади.

При перегляді вакансії є можливість ознайомитись із такими відомостями як найменування закладу охорони здоров'я та його адреса, контактна особа закладу, посадові обов'язки, кваліфікаційні вимоги, умови оплати праці та додаткові переваги для працівника.

Висновки. У дослідженні звертається увага на особливості релокації закладів охорони здоров'я та працевлаштування медичних працівників, які мають статус ВПО.

Визначено перелік необхідних дій, які необхідно здійснити закладу охорони здоров'я для того, щоб мати можливість провадити медичну практику за новим місцем.

Також звертається увага на те, що Міністерство охорони здоров'я України розвиває інструменти для інтеграції медичних працівників, які мають статус ВПО. Одним із таких інструментів є портал вакансій медичних працівників.

Подальшої уваги заслуговують дослідження релокації закладів охорони здоров'я, які надають спеціалізовану медичну допомогу [15].

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар [текст]. Станом на 20 травня 2018 року. За заг. ред. Чижмарь К. І. та Лавриновича О. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.

2. 1772 об'єкти українських медзакладів пошкоджено та/або знищено росією за час повномасштабної війни. *Міністерство охорони здоров'я України* : вебсайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/1772-ob%CA%BCekti-ukrainskih-medzakladiv-poshkodzheno-taabo-znischeno-rosieju-za-chas-povnomasshtabnoi-vijni->

3. Посібник з релокації підприємств. Покроковий план дій підприємств з релокації. Посібник. 31 с. URL: <https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokacziya-pidpri%D1%94mstv.pdf>.

4. Операційний план реалізації у 2024–2026 роках Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <http://surl.li/gioeuc>.

5. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#top>.

6. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text>.

7. Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 1034. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-2023-%D0%BF/ed20231129#n27>.

8. Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2024 року № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2024-%D0%BF/ed20240227#Text>.

9. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285 і від 27 лютого 2024 р. № 213: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2024 року № 536. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/536-2024-%D0%BF#n47>.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

11. Не повідомив МОЗ про зміни – сплати штраф! *Український медичний часопис*: вебсайт. URL: <https://umj.com.ua/uk/novyna-164122-ne-povidomiv-moz-pro-zmini-splati-shtraf>.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку ліцензування господарської діяльності: Закон України від 02 жовтня 2019 року № 139-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139-20#Text>.

13. Про облік та табелювання медичних працівників, які надають медичну допомогу поза основним місцем роботи в період воєнного стану на території України: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04 березня 2022 року № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0414282-22#Text>.

14. Портал вакансій медичних працівників. *Міністерство охорони здоров'я України*: вебсайт. URL: <https://work.moz.gov.ua/>.

15. Пішта В. І. Деякі особливості ліцензування господарської діяльності у сфері трансплантації. *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (30 квітня 2020 року, м. Ужгород) / ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; за заг. ред. д. ю. н., проф. С. Б. Булеци, к. ю. н., доц. М. В. Менджул. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. С. 101–104.

СУБОТ Н. І.,аспірантка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет)

УДК 343. 541

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.37>**ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДІ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ:
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ**

Стаття порушує актуальну проблему незаконного трафікінгу трансплантаційних органів в контексті необхідності запровадження в Україні сучасних міжнародних норм та практик щодо протидії цьому злочину.

Визначено, що торгівля людськими органами та контрабанда трансплантаційних матеріалів є однією з найбільш згубних форм організованої злочинності у світі, що завдає непоправної шкоди людському життю та гідності. Ця проблема має глобальний характер і вимагає об'єднання зусиль на міжнародному рівні для її подолання.

Автор наголошує на важливості вивчення та врахування зарубіжного досвіду в цій сфері з метою його подальшої адаптації до вітчизняної системи. Розглядаються потенційні ризики та перешкоди при імпорті іноземних практик, такі як культурні, правові та фінансові відмінності, невідповідність місцевим соціальним реаліям, можливі політичні та бюрократичні бар'єри. Проаналізовано приклади країн, які стикалися з проблемою незаконної торгівлі органами та впровадили законодавчі та організаційні механізми її подолання.

Автор наголошує на важливості комплексного підходу до протидії контрабанді органів, що поєднує вивчення найкращих світових практик із гармонізацією зі міжнародними стандартами. Така інтеграція української системи охорони здоров'я до світового правового простору є необхідним кроком для ефективного розв'язання проблеми нелегальної торгівлі людськими органами.

Водночас, необхідно враховувати потенційні ризики та перешкоди під час імплементції зарубіжних практик, такі як культурні, правові та фінансові відмінності, неузгодженість із соціальними реаліями в Україні, можливі політичні та бюрократичні бар'єри. Тому адаптація іноземного досвіду має відбуватися виважено, з урахуванням місцевих умов та особливостей.

Наголошується, що лише комплексний підхід, що поєднує вивчення кращих світових практик та гармонізацію законодавства з міжнародними нормами, здатний забезпечити ефективну протидію контрабанді трансплантаційних органів в Україні та інтегрувати вітчизняну систему охорони здоров'я у глобальний правовий простір.

Ключові слова: трансплантація органів, контрабанда органів, торгівля людьми, міжнародні стандарти, імплементція законодавства, гармонізація, зарубіжний досвід.

Subot N. I. Counteracting organ trafficking: implementing foreign experience in Ukraine

The article addresses the pressing issue of illegal trafficking of transplant organs in Ukraine and emphasizes the need to implement modern international norms and practices to combat this crime effectively.

It recognizes that the trade of human organs and trafficking of transplantation materials represent one of the most detrimental forms of organized crime globally, causing irreparable harm to human life and dignity. Given its global nature, tackling this problem requires international collaboration and collective efforts.

The author stresses the importance of studying and incorporating foreign experience in this area into the domestic system. Potential risks and obstacles in adopting foreign practices, such as cultural, legal, and financial differences, mismatch with local social realities, and potential political and bureaucratic barriers, are considered.

Examples of countries that have faced illegal organ trading issues and implemented legislative and organizational mechanisms to overcome them are analysed. The author underscores the importance of a comprehensive approach to combating organ trafficking, combining the study of global best practices with harmonization with international standards. This integration of the Ukrainian healthcare system into the global legal framework is deemed essential for effectively addressing the problem of illegal organ trade.

However, it's essential to consider potential risks and obstacles during the implementation of foreign practices, such as cultural, legal, and financial differences, misalignment with social realities in Ukraine, and possible political and bureaucratic barriers. Therefore, the adaptation of foreign experience should be approached cautiously, considering local conditions and peculiarities.

The article emphasizes that only a comprehensive approach, integrating the study of best global practices and harmonizing legislation with international norms, can effectively combat organ trafficking in Ukraine and integrate the domestic healthcare system into the global legal framework.

Key words: *organ transplantation, organ trafficking, human trafficking, international standards, legislation implementation, harmonization, foreign experience.*

Вступ. Торгівля людськими органами та контрабанда трансплантаційних матеріалів є однією з найбільш згубних форм організованої злочинності у світі, що завдає непоправної шкоди людському життю та гідності. Ця проблема має глобальний характер і вимагає об'єднання зусиль на міжнародному рівні для її подолання. Нині існують численні міжнародні стандарти та успішні практики боротьби з незаконним обігом трансплантатів, які можуть бути імплементовані в Україні для підвищення ефективності відповідних заходів.

У цій статті розглядається важливість вивчення та адаптації зарубіжного досвіду в сфері протидії контрабанді органів для вдосконалення вітчизняної системи. Аналізуються приклади країн, які зіткнулися з проблемою незаконної торгівлі трансплантатами та успішно впровадили законодавчі та організаційні механізми її подолання.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в тому, щоб підкреслити актуальність проблеми незаконного трафіку органів для трансплантації в Україні та висвітлити необхідність впровадження сучасних міжнародних стандартів і практик для ефективної боротьби з цим явищем. Також, стаття має на меті розглянути потенційні ризики та перешкоди при адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняної системи, зокрема, культурні, правові та фінансові відмінності, а також політичні та бюрократичні перешкоди.

Результати дослідження. Упровадження іноземного досвіду у рамках заходів протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини вважається знаковим з кількох причин. По-перше, іноземний досвід може включати успішні стратегії та підходи, які дозволяють більш ефективно виявляти, запобігати та припиняти незаконну торгівлю органами та тканинами людини. Це дозволяє користуватися передовими методами та технологіями у цій сфері. По-друге, осмислення досвіду інших країн сприяє розвитку міжнародного співробітництва.

Проте сліпе використання іноземного досвіду може приносити певні ризики. По-перше, іноземний досвід ґрунтується на культурних та юридичних особливостях, які можуть відрізнятися від національних умов, що може ускладнити адаптацію імпортованих методів та стратегій до місцевих умов. По-друге, деякі новаторські методи та підходи, що були успішними за кордоном, можуть бути фінансово важкими для впровадження в умовах місцевого контексту, особливо в умовах кризи чи низької фінансової стабільності. Це може обмежувати імплементацію деяких аспектів іноземного досвіду. Деякі підходи можуть також не враховувати соціокультурні аспекти та особливості місцевого населення, що може призвести до неправильної оцінки ефективності заходів у боротьбі з контрабандою.

Крім того, імплементація іноземного досвіду може стикатися з політичними та адміністративними перешкодами, такими як зміни урядової політики, конфлікти інтересів або бюрократичні ускладнення. Необхідно також враховувати можливі непередбачені наслідки і ризики, що супроводжують імплементацію нових методів та стратегій зарубіжного досвіду.

Отже, використання іноземного досвіду у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини має свої переваги, але потребує обережного підходу та врахування всіх можливих ризиків та обмежень у контексті місцевих реалій [1].

Незважаючи на щорічну реалізацію значної кількості життєво важливих трансплантацій органів, глобальна потреба у донорствах органів залишається невтішно ненаситною. Різномісність законодавчих актів, які регулюють питання згоди на донорство органів, в кожній конкретній державі веде до відчутного розмаїття рівнів донорства. Існує два принципово різні методи визначення згоди на донорство органів після смерті: за принципом «опт-ін» і за принципом «опт-аут». Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, Бразилії та Ізраїлі діє система «опт-ін», за якою потрібно отримати виражену згоду для подальшого розгляду можливості взяття органів. З іншого боку, в інших країнах застосовується система «опт-аут», де передбачено, що особа автоматично вважається прихильником донорства, якщо вона не активно відмовилася від цього. До таких країн належать Іспанія, Сполучене Королівство та Аргентина [1].

Аналіз статистичних даних довів правильність нашого припущення, що відсутність досконалих та чітких нормативно-правових актів у сфері донорства органів та тканин у певних країнах може сприяти розквіту нелегальної торгівлі людськими органами, контрабанди трансплантатів та розвитку трансплантаційного туризму. Ця проблема є особливо актуальною для держав з обмеженими ресурсами у галузі охорони здоров'я або з правовими прогалинами. Наприклад, в Індії до 1994 року відсутній був відповідний законодавчий фундамент у сфері трансплантації, що сприяло розвитку «трансплантаційної індустрії», де найбільш жителі продавали свої органи заможним пацієнтам. Хоча пізніше був ухвалений закон, що забороняє комерційну торгівлю органами, нелегальний ринок існує й донині. Це призвело до того, що Індія стала центром медичного туризму, але велика частина населення має обмежений доступ до основних медичних послуг [2].

Л. Коен здійснив дослідження в Індії, спрямоване на вивчення проблеми торгівлі органами. Дослідження включало інтерв'ю з донорами нирок, лікарями-трансплантологами та урядовими представниками з різних регіонів Індії. Головна увага була спрямована на чотири великі міста Індії – Ченнаї, Бангалор, Делі та Мумбаї – де активно проводилися операції з трансплантації. За результатами дослідження доктора Л. Коена, з'явився висновок про наявність взаємозв'язку між сферами медицини, політики, промисловості та скандалами, пов'язаними з нирками. Однак, більшість цих зв'язків неможливо було однозначно підтвердити. Деякі провідні хірурги-трансплантологи, з якими спілкувався доктор Л. Коен, висловлювали думку, що торгівля органами є прийнятною практикою в контексті Індії. Незважаючи на певні підказки стосовно того, що деякі лікарі та члени комісії можуть бути відомі про торгівлю органами, важко зібрати достовірні докази про їхню причетність [3, с. 150].

В Пакистані, у період 1990-х років, відбувалося інтенсивне розцвітання трансплантаційного туризму та незаконної торгівлі нирками серед економічно вразливих верств населення, внаслідок відсутності належного нормативного регулювання. Пізніше були прийняті

відповідні закони, проте проблема незаконного донорства залишається актуальною й не вирішеною. На думку Ф. Моазама [48, с. 8], боротьба Пакистану з незаконною торгівлею органами продовжується й наразі не є завершеною. Основні досягнення можна пояснити спільними зусиллями медичних фахівців, медичних асоціацій, судової системи, ЗМІ, громадського суспільства, міжнародних трансплантологічних організацій та Всесвітньої організації охорони здоров'я. Для подальшого прогресу необхідне ефективне виконання законодавства і наявність достатньої кількості органів за участю у програмах донорства від живих і померлих осіб. Ключовими елементами є організовані стратегії для навчання та залучення медичних працівників і великої громадськості до важливості донорства органів, а також уважне врахування релігійних і культурних контекстів. Ця ініціатива повинна бути спрямована на формування соціальної відповідальності, а не просто вирішенням «медичних проблем» [2].

Однак існують ізольовані випадки, коли потенційних донорів набирають через Інтернет або особисто, що є підвищеною ризиковою зоною через їхню вразливість внаслідок фінансової нестабільності. Вони можуть бути недостатньо освіченими, і зловмисники можуть надавати недостовірну інформацію, таку як можливість регенерації нирок, наявність трьох нирок, або надання медичної допомоги після операції. Обіцянки з виплатою можуть змінюватись від 500 до 10 000 доларів, але реципієнти не завжди отримують обіцяні гроші. Іноді їх змушують підписати документи, де фігурує дійсна згода на операцію, або стверджувати, що вони є родичами пацієнта. Наприклад, у справі в Пакистані, що розглядалася у січні 2023 року, потерпілих спокушали обіцянками роботи та великими виплатами, після чого їхні нирки продавали за суму, еквівалентну 4000 доларів [5].

До недавнього часу на території Косово було відсутнє законодавче врегулювання щодо трансплантації органів, що спричинило формування кримінальних груп, що займалися викраденням людей для вилучення та незаконної торгівлі їхніми органами. Наприклад, суд, під контролем Європейського Союзу, на території Косово визнав винними п'ятьох осіб, які мали зв'язок з мережею незаконної торгівлі людськими органами. Ці особи звинувачуються у вчиненні численних незаконних трансплантацій в клініці «Медікус» у столиці Косово, місті Приштині. Крім того, двох колишніх урядовців, що також були причетні до цих подій, визнали невинними у будь-якій участі. Події, пов'язані з незаконною торгівлею та контрабандою органів, стали відомі після того, як один з постраждалих втратив свідомість після видалення однієї з його нирок в зазначеній клініці. Директор клініки, уролог Л. Дервіші, був засуджений до восьми років ув'язнення за організацію злочинної діяльності та торгівлю людьми. У судовому акті зазначалося, що донори, які прибували з Молдови, Казахстану, Росії та Туреччини, перебували в скрутних фінансових обставинах. Це були вразливі особи, які не знали місцевої мови, не були обізнані зі своїми правами і не мали нікого, хто міг би захищати їхні інтереси, як підкреслив суддя Д. Пінелес під час судового розгляду. Організатори трансплантацій, які, ймовірно, були громадянами Ізраїлю, сплачували значні суми, які коливалися від 80 000 до 100 000 євро за кожен трансплантат. Прокуратура стверджувала, що у 2008 році клініка «Медікус» здійснила щонайменше 30 незаконних видалень та трансплантацій нирок. У зв'язку з участю урядовців справу про міжнародну торгівлю людьми передано в суд ЄС. Цей випадок підкреслює постійні виклики, з якими стикається Косово через його вразливу судову систему та залежність від зовнішніх впливів, зокрема після війни 1999 року, коли почалася відома історія про торгівлю органами [6].

В Єгипті відсутність належної правової бази сприяла формуванню чорного ринку органів, в якому діяли нелегальні посередники, які використовували донорів для експлуатації. Прийняття нового законодавства в Єгипті загрожує існуючому ринку, що переповнений корупцією. Протягом десятиліть заборона на трансплантацію органів від померлих визначила зростання нелегального ринку живих органів, що перетворило країну на «гарячу точку» для торгівлі органами за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я. У країні, де близько 12 мільйонів осіб страждають від захворювань нирок і печінки, а тільки менше 3 відсотків з них отримують трансплантацію нирок, 95 відсотків усіх трансплантацій пов'язані з незаконними комерційними операціями. Донори, головним чином, є бідними – 90 відсотків

з них не мають постійної роботи – і навіть сума приблизно 2000 доларів, яку можна отримати за нирку, може врятувати їхню сім'ю від фінансового краху. Однак такі продажі можуть призвести до серйозних проблем зі здоров'ям. Недавні дослідження показали, що майже 80 відсотків єгипетських донорів органів повідомили про погіршення свого стану здоров'я після операції. Запропоноване законодавство для боротьби з торгівлею людьми знає опору від впливових релігійних і консервативних груп в Єгипті, оскільки воно визначає смерть як «смерть мозку» і дозволяє трансплантацію від тіла людини. Цей закон також передбачає суворі покарання для донорів, реципієнтів і медичних установ, що займаються незаконними операціями, включаючи ув'язнення та значні штрафи. Оскільки єгипетські законодавці розглядають можливість отримання підтримки від консервативних груп, вони можуть звернутися до досвіду двох інших регіональних країн, які успішно вирішили цю проблему. Наприклад, Саудівська Аравія має найвищий рівень донорства живих нирок завдяки національно регульованій системі донорства органів, тоді як у Ірані регульована система трансплантації від тіла людини повністю припинила список очікування на трансплантацію нирки [7].

У Китаї протягом тривалого періоду діяла система за якої органи страчених в'язнів вилучалися без їхньої інформованої згоди, що становить серйозне порушення прав людини. Навіть при постійному запереченні китайських офіційних осіб, фактично було практикувано вилучення органів у засуджених ув'язнених. У 1984 році Китай ухвалив положення, що дозволяло використання органів померлих засуджених або їхніх тіл, якщо немає вимог щодо тіла, в'язень добровільно погоджується на це, або отримана згода сім'ї. Проте ці умови, головним чином, ігнорувалися. У 2005 році, після десятиліть заперечення, китайський уряд визнав широке використання органів зі страчених в'язнів, що становило до 95% всіх трансплантацій органів. Велика кількість торгівлі органами та програми трансплантації в Китаї, пов'язані зі стратою, викликали схвальні реакції міжнародної спільноти. Товариство трансплантологів визначило, що Китай єдиний у світі, де систематично беруть органи у страчених в'язнів для трансплантації, і що міжнародне співтовариство не підтримує цю практику. Різні організації висловили занепокоєння використанням Китаєм ув'язнених як джерел органів. У 2006 році Всесвітня медична асоціація закликала Китай негайно припинити практику використання ув'язнених як донорів органів, зауваживши, що ув'язнені та інші особи, які перебувають під вартою, не можуть дати вільну та інформовану згоду на це [8].

Тому законодавство, що регулює добровільне безоплатне донорство органів, встановлює чіткі вимоги до процедур та гарантує захист прав як донорів, так і реципієнтів. Це є основою для забезпечення прозорості та безпеки у сфері трансплантації, а також для боротьби з нелегальною торгівлею органами.

Оскільки проблема торгівлі органами є міжнародною, вирішення цієї проблеми вимагає співпраці між країнами. Заможним країнам необхідно активно залучати своїх громадян, включаючи медичних працівників, до дотримання законодавства проти торгівлі органами, а також підтримувати альтруїстичний спосіб життя та донорство померлих осіб. Зокрема, важливо забезпечити ефективну роботу програм донорства для живих і померлих, а також враховувати права пацієнтів і взаємну відповідальність перед уразливими та незахищеними продавцями органів. Такий підхід передбачає активну участь медичних працівників та спільну відповідальність країн перед одна однією [9, с. 347].

Висновки. Дослідження зарубіжного досвіду в системі заходів протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини відіграє важливу роль для вдосконалення відповідних механізмів в Україні. Вивчення успішних стратегій та підходів інших країн дозволяє застосовувати перевірені методи виявлення, запобігання та припинення незаконної торгівлі органами, а також покращувати міжнародну співпрацю у цій сфері.

Водночас, необхідно враховувати потенційні ризики та перешкоди під час імплементації зарубіжних практик, такі як культурні, правові та фінансові відмінності, неузгодженість із соціальними реаліями в Україні, можливі політичні та бюрократичні бар'єри. Тому адаптація іноземного досвіду має відбуватися виважено, з урахуванням місцевих умов та особливостей.

Лише комплексний підхід, що поєднує вивчення кращих світових практик та гармонізацію законодавства з міжнародними нормами, здатний забезпечити ефективну протидію контрабанді трансплантаційних органів в Україні та інтегрувати вітчизняну систему охорони здоров'я у глобальний правовий простір.

Список використаних джерел:

1. Щороку у світі проводять понад 150 тисяч операцій з пересадки органів. *Укрінформ* : вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3775155-soroku-u-sviti-provodat-ponad-150-tisac-operacij-z-peresadki-organiv.html> (дата звернення: 03.06.2024)
2. Trafficking of Human Organs in India. *The Pontifical Academy of Social Sciences* : website. URL: https://www.pass.va/en/publications/acta/acta_20_pass/abraham.html (date of appeal: 03.06.2024)
3. Cohen L. Where It Hurts: Indian Material for an Ethics of Organ Transplantation. *Daedalus*. 1999. Vol. 128, No. 4. P. 149–151.
4. Moazam F., Jafarey A. Pakistan's experience with kidney transplantation and trade: a call for international solidarity. *Indian Journal of Medical Ethics*. 2014. Vol. XI no 3. P. 4-8
5. What organs are most frequently trafficked? *The Exodus Road* : website. URL: <https://theexodusroad.com/organ-trafficking-facts/#:~:text=Where%20does%20organ%20trafficking%20occur,Asia%2C%20Central%20America%20and%20Europe.> (date of appeal: 07.06.2024)
6. Medicus: Five guilty in Kosovo human organ trade case. *BBC news* : website. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-22343589> (date of appeal: 07.06.2024)
7. An Unsavory Trade: Egypt Confronts Organ Trafficking. *CSIS news* : website. URL: <https://www.csis.org/analysis/unsavory-trade-egypt-confronts-organ-trafficking> (date of appeal: 03.06.2024)
8. Domingo-Cabarrubias L. Execution by organ removal: the role of transplant surgeons in China's execution of prisoners. *ELEOS* : website. URL: <https://www.monash.edu/law/research/eleos/blog/eleos-justice-blog-posts/execution-by-organ-removal-the-role-of-transplant-surgeons-in-chinas-execution-of-prisoners#:~:text=In%201984%2C%20China%20enacted%20a,or%20if%20the%20family%20consents> (date of appeal: 03.06.2024)
9. Budiani-Saberi D., Columb S. Trafficking in Persons for the Removal of Organs: A Human-Rights Approach. *Éditions de la Maison des sciences de l'homme*. 2013. № 57. P. 341–355.

ХОРКАВИЙ С. В.,
аспірант кафедри конституційного
та адміністративного права
(Державний університет
інфраструктури та технологій)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.38>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ: КУРС НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ

У статті узагальнено нормативно-правові акти, які визначають статус органів Національної поліції як суб'єкта євроінтеграції. Досліджено тенденції та законодавчо визначені напрямки діяльності органів Національної поліції у євроінтеграційних процесах. Національна поліція розглядається в системі правоохоронних органів. Зазначається, що правоохоронні органи утворюють певним чином відособлену за ознакою професійної діяльності самостійну групу органів держави, що мають свої чітко визначені завдання у контекст євроінтеграції. Вказується на те, що роль та практичне призначення Національної поліції України у процесі євроінтеграції держави є важливою, адже поліція, як частина державного апарату, діє з метою виконання завдань та функцій держави.

Констатується, що на сучасному етапі відбувається процес реформування правоохоронних органів, зумовлений змінами у глобальному політичному та безпековому середовищі, що призводить до необхідності посилення ролі поліції у вирішенні глобальних проблем людства та пошуку нових форм співпраці, які є більш ефективними не лише по відношенню до національних механізмів, а й до співіснування держав у всьому світі.

Робиться висновок, що Національна поліція є повноцінним суб'єктом євроінтеграційних процесів на якого покладаються певні зобов'язання відповідно до Плану дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України. Аналіз Плану показує, що участь у євроінтеграційних процесах Національна поліція може брати як самостійно так, і у складі системи МВС загалом. У такому статусі Національна поліція має п'ять спектрів діяльності які мають свої напрями, зокрема: протидія агресії Російської Федерації політико-дипломатичними засобами; європейська інтеграція; євроатлантична інтеграція; розбудова двосторонніх відносин та регіональної взаємодії; економічна дипломатія і секторальне співробітництво. Зроблені пропозиції до Закону України «Про Національну поліцію» у частині визначення статусу суб'єкта євроінтеграції.

Ключові слова: поліція, євроінтеграційні процеси, євроінтеграція, політика, держава, правоохоронні органи.

Khorkavyi S. V. The main areas of activity of the National Police bodies in the implementation of the foreign policy strategy of Ukraine: the course for European integration

The article summarizes the legal acts that determine the status of the National Police as a subject of European integration. The trends and legally defined areas of activity of the National Police bodies in the European integration processes were studied. The National Police is considered in the system of law enforcement agencies.

It is noted that law enforcement agencies form an independent group separated by professional activity in a certain way state bodies that have their clearly defined tasks in the context of European integration. It is pointed out that the role and practical purpose of the National Police of Ukraine in the process of European integration of the state is important, because the police, as part of the state apparatus, acts to fulfill the tasks and functions of the state.

It is noted that at the current stage, the process of reforming law enforcement agencies is taking place, caused by changes in the global political and security environment, which leads to the need to strengthen the role of the police in solving global problems of humanity and to find new forms of cooperation that are more effective not only in relation to national mechanisms, but also to the coexistence of states throughout the world.

It is established that the National Police is a full-fledged subject of European integration processes, which is subject to certain obligations in accordance with the Action Plan for the implementation of the Strategy of Foreign Policy of Ukraine. Analysis of the Plan shows that the National Police can take part in European integration processes both independently and as part of the MIA system in general. In this status, the National Police has five spectrums of activity that have their own directions, in particular: countering the aggression of the Russian Federation by political and diplomatic means; European integration; Euro-Atlantic integration; development of bilateral relations and regional cooperation; economic diplomacy and sectoral cooperation. Proposals were made to the Law of Ukraine «On the National Police» in the part of determining the status of the subject of European integration.

Key words: *police, european integration processes, european integration, politics, state, law enforcement agencies.*

Вступ. Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Основними завданнями Національної поліції є: 1) реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; 2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; 3) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. У своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [2]. Базою адміністративно-правового регулювання залучення органів Національної поліції до євроінтеграції є Укази Президента України: Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» від 16 лютого 2022 року № 56; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року № 392; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» від 17 вересня 2021 року № 473; Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки від 11 травня 2023 року № 273; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної

безпеки України» від 25 березня 2021 року № 121 а також План дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 237. За такого підходу органи Національної поліції набувають нового статусу.

Такі зміни говорять про те, що на сучасному етапі відбувається процес реформування органів правопорядку, викликаний змінами у світовій політиці та безпековому середовищі, які призводять до необхідності посилення ролі поліції у вирішенні глобальних проблем людства та пошуку нових форм співпраці, більш ефективних саме щодо сучасних умов співіснування не тільки внутрішньодержавних структур а і держав світу, причому однією з ключових проблем видається посилення транснаціональної злочинності та інтернаціоналізація злочинів як за територіальною ознакою, так і за суб'єктивним складом. При цьому вступ України до Європейського Союзу є на поточному порядку денному майбутнього розширення ЄС, коли вона подала заявку на вступ в умовах російсько-української війни, з метою поступової інтеграції в єдиний ринок ЄС і кінцевим вступом до ЄС вимагає нової, гнучкої моделі органів Національної поліції.

На сьогодні з визначеної теми є велика кількість інформації публіцистичного та статистичного характеру, публікацій юристів, політологів, економістів, глобалістів з аналізом тенденцій та перспектив європейської інтеграції та вступу України до Європейського Союзу. Правове регулювання правоохоронної сфери і її суб'єктів в умовах євроінтеграції досліджували: А. В. Боровик, В. В. Біліченко, Ю. М. Волков, О. Ю. Дрозд, М. М. Макарєнко, Р. А. Сербин та ін.

Досліджуючи процеси європейської інтеграції, науковці аналізують динаміку об'єднаної процесу, опираючись на перевірені практикою дослідницькі методи. При цьому вони погоджуються з тим, що інтеграція є складним механізмом, функціонування якого неможливе без узгодження дій усіх його складових елементів. Успішний розвиток інтеграції визнається можливим лише в результаті постійного вдосконалення інтеграційних процесів. З огляду на це, проблему євроінтеграції можна досліджувати в трьох аспектах: як фактор, що сприяє загальному розвитку ЄС; з позицій впливу євроінтеграції на внутрішній розвиток України; з огляду на особливості всієї правоохоронної системи в умовах євроінтеграції.

Постановка завдання. Саме тому метою публікації є подальша теоретична й практично-прикладна розробка питань, пов'язаних із реалізацією функцій органами і посадовими особами Національної поліції України реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України. З огляду на це, у статті піднімається проблема трансформації статусу через функцій органів Національної поліції у євроінтеграційному вимірі. У відповідності з метою дослідження були поставлені такі завдання: 1) узагальнити нормативно-правові акти, які визначають статус органів Національної поліції як суб'єкта євроінтеграції; 2) дослідити тенденції та законодавчо визначені напрямки діяльності органів Національної поліції у євроінтеграційних процесах.

Результати дослідження. Правоохоронна система активно реагує на зміни у сучасному суспільстві. Вона потрапляє під вплив процесів, породжених дією інформаційних і комунікативних технологій, глобалізації, та водночас є засобом регулювання суспільних відносин, що закономірно впливає на зовнішньополітичну діяльність України.

Слід враховувати, що «адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта інтеграційних процесів» по-перше є галузевим, оскільки визначається нормами адміністративного права, по-друге, за суб'єктивним критерієм є правовим статусом колективного суб'єкта права, оскільки Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, по-третє, за характером або змістом є спеціальним правовим статусом, оскільки визначається змістом окремого напряму діяльності Національної поліції та відображає її правове положення як правоохоронного органу в якості суб'єкта здійснення політики міжнародної співпраці.

Порівняльний аналіз структури документів та останніх подій дає підстави констатувати, що органи Національної поліції є повноцінним суб'єктом реалізації Стратегії

зовнішньополітичної діяльності України, як окремо так і у системі підрозділів МВС. Перший напрям діяльності, це протидія агресії Російської Федерації політико-дипломатичними засобами. На органи Національної поліції законодавець покладає: залучення іноземної допомоги для зміцнення обороноздатності та безпеки України; опрацювання питання про започаткування практичного застосування до осіб, відповідальних за грубі порушення прав людини на тимчасово окупованій території України, обмежувальних заходів у рамках нового правозахисного механізму санкцій ЄС відповідно до Регламенту Ради (ЄС) 2020/1998 від 7 грудня 2020 р., а також у рамках відповідних санкцій США, Великої Британії, Канади та інших держав; забезпечення спільної політики із ЄС, державами – членами ЄС, іншими іноземними державами та міжнародними організаціями шляхом утворення спільних робочих (координаційних) органів з відповідними органами державної влади України щодо захисту прав і свобод громадян України, які тимчасово переміщені до інших регіонів України, держав – членів ЄС та інших іноземних держав у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України; забезпечення взаємодії з іноземними державами та міжнародними організаціями щодо розшуку осіб, зниклих безвісти на території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації [3].

Другий напрям діяльності визначений як – європейська інтеграція. Він полягає у: розширенні участі у проектах і програмах ЄС у сфері управління міграційними процесами, включаючи ініціативи в межах Європейської міграційної мережі, інструментів нового пакета ЄС про міграцію та притулок, MIEUX +, TAIEХ, Twinning, проектів міжнародної технічної допомоги тощо; поглибленні практичного співробітництва з ЄС у сфері зміцнення безпеки (підвищено ступінь інтеграції України до процесів у рамках спільної політики безпеки та оборони ЄС); опрацюванні питання про приєднання Збройних Сил до програм Постійного структурованого співробітництва у сфері безпеки і оборони (PESCO): механізму з обміну інформацією щодо кіберзагроз (CTIRISP); групи швидкого реагування на кіберзагрози та надання взаємної допомоги щодо кібербезпеки (CRRT); проектів Центру науково-дослідної діяльності та інновацій з кібернетичних питань (EU CAIH); Європейського програмного забезпечення і технологій для захищеного радіозв'язку (ESSOR) (забезпечено поглиблення співробітництва з ЄС, участь України у проектах Постійного структурованого співробітництва у сфері безпеки і оборони (PESCO); проведенні кібердіалогу Україна – ЄС щодо вироблення методик спільної протидії актам кібертероризму, кіберзлочинності (поглиблено співробітництво з інституціями ЄС щодо протидії кіберзагрозам) [3].

Третім напрямом з позиції законодавця визначена євроатлантична інтеграція. Цей напрям передбачає виконання таких дій: схвалення комплексного пакета допомоги, який передбачатиме реформування сектору безпеки і оборони для досягнення повної взаємосумісності із силами Альянсу (забезпечено подальшу взаємодію з НАТО з метою продовження практичної імплементації критичних реформ оборонного та безпекового сектора); залучення можливостей НАТО, зокрема Трастового фонду НАТО, до процесів розмінування та знешкодження вибухових пристроїв, що з'явилися на території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (підвищено ефективність процесу розмінування та знешкодження вибухових пристроїв) [3].

Четвертий напрям полягає у розбудові двосторонніх відносин та регіональної взаємодії. А саме: поглиблення співпраці в рамках альянсу Україна – Велика Британія – Польща, у тому числі з питань кібербезпеки, протидії гібридним загрозам та дезінформації, енергетичної безпеки, зміцнення оборони і безпеки, взаємодії в рамках міжнародних організацій (підвищено обороноздатність України); співробітництво з Францією щодо постачання патрульних катерів ОСЕА і реалізація контракту на постачання гелікоптерів Airbus Helicopters (підвищено якість охорони державного кордону і спроможність щодо реагування на надзвичайні ситуації); розбудова взаємодії з партнерами в рамках Люблінського трикутника, у тому числі з питань кібербезпеки, протидії гібридним загрозам, аеромедичної евакуації та пожежно-рятувальної авіації, у сфері молодіжних контактів, міжрегіональних зв'язків, посилення логістичного потенціалу (зміцнено взаємодію з Польщею та Литвою

в рамках Люблінського трикутника); відновлення участі України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки під егідою ООН (відновлено участь України у підтриманні міжнародного миру та безпеки) [3].

І нарешті, п'ятим є економічна дипломатія і секторальне співробітництво. Для органів Національної поліції цей напрям розкривається через забезпечення роботи спільних міжурядових комісій з питань співробітництва, у тому числі в умовах дії воєнного стану [3].

До ознак Національної поліції як правоохоронного органу, які визначають її адміністративно-правовий статус необхідно віднести: по-перше, Національна поліція це центральний орган виконавчої влади; по-друге, її діяльність має виконавчо-розпорядчий характер, тобто на поліцію покладено обов'язок реалізовувати та виконувати рішення, які приймаються законодавчою владою у сфері публічного порядку та здійснення цієї функції неможливе без прийняття конкретних управлінських рішень з питань забезпечення публічної безпеки та порядку і контролю за їх виконанням; по-третє, Національна поліція має право застосувати заходи превентивного або примусового характеру [4, с. 270].

У Законі України «Про Національну поліцію» законодавець прямо не визначає органи Національної поліції як суб'єкта євроінтеграції. Однак, якщо виходити з положень ст. 23 то у 2022 році законодавець їх доповнив, і покладає на поліцію такі: здійснює представництво та забезпечує виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі та виступає як Національне центральне бюро Інтерполу (п.42); здійснює співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом) та діє як Національний контактний пункт між компетентними органами України та Європолом (п. 43); організовує взаємодію правоохоронних та інших державних органів України з Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом, Європейським поліцейським офісом (Європолом), а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу (п. 44). У ст. 25 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що поліція здійснює інформаційно-аналітичну діяльність виключно для реалізації своїх повноважень, визначених законом, а саме: здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями (п. 4) [2].

У науковій літературі пропонувалося розробити та ухвалити нормативно-правовий акт, в якому на законодавчому рівні визначити поняття правоохоронних органів з урахуванням головних їх ознак, змісту, завдань та функцій діяльності таких органів, які виходять із векторів розвитку та побудови України в умовах євроінтеграції; конкретно визначених принципів, форм та методів в діяльності цих органів [5, с. 27]. Однак ми вважаємо, що дана пропозиція позбавлена свого практичного втілення поза як система, види правоохоронних органів, їх функції постійно змінюються і їх узагальнення не вирішить практичні проблеми і не визначить статус кожного у процесі євроінтеграції. Натомість, доцільним на нашу думку, є внесення змін до профільних нормативно-правових актів з закріпленням перспективи модернізаційних зрушень того чи іншого органу у процесі євроінтеграції. Зокрема, у контексті викладеного пропонуємо ст. 4 Закону України «Про Національну поліцію» доповнити п. 4 і викласти у такій редакції: «реалізуючи євроінтеграційні прагнення України, поліція є відповідальною і реалізує прийняті на себе зобов'язання пред Європейським Союзом на основі критеріїв, встановлених відповідними програмами».

Національна модель органів Національної поліції модернізується в умовах європейської інтеграції, відіграючи важливу роль при конструюванні усієї правоохоронної моделі в рамках ЄС. На когнітивному рівні Європейська правоохоронна модель базується на визнанні рівноправного партнерства, поглиблення співпраці, що може сприяти ефективності та прогресу. Така модернізація є складним і повільним процесом, адже потребує врахування відмінностей моделей держав-членів ЄС та національних стандартів. Формування європейської правоохоронної моделі потребує гармонізації національного законодавства, але на практиці зводиться здебільшого до координації дій національних урядів у правоохоронній сфері, оскільки ЄС ніколи не володів виключною компетенцією у сфері правоохоронної

політики, як і у сфері політики безпеки. Хоча, і закріплено, що спільна зовнішня та безпекова політика «друга колона», а «третя колона» – співробітництво у сферах юстиції та внутрішніх справ [6, с. 31–32].

Необхідний обережний підхід до визнання Національної поліції європейським правоохоронним органом, оскільки сама по собі Національна поліція України є європейським правоохоронним органом, принаймні територіально, і в тому сенсі, що вона внутрішньо готова відповідати стандартам організації та діяльності поліцейських сил Європейського співтовариства. Тим не менш, як визначає І.В. Зозуля, засади європейського та євроатлантичного тренду щодо майбутнього Національної поліції України вже закладені, і для того, щоб вони відбулися, треба зважити на такі основні реалії: 1) Національна поліція не може бути постійним бенефіціаром коштів і поліцейських технологій від країн Євросоюзу – треба розвивати внутрішні людські, технічні та інтелектуальні ресурси та інтегруватись у правове коло поліцейської співдружності європейських країн на засадах рівноправного партнера; 2) Українська поліція набуде умовного статусу європейської тільки тоді, коли її корпоративний менталітет та менталітет пересічного поліцейського стануть європейськими [7, с. 35]. І, як зазначає науковець, у даному питанні важливим є стан внутрішньої готовності української поліції відповідати стандартам організації та діяльності поліцейських органів Європейської Співдружності [7, с. 36].

Висновки. Отже враховуючи вище викладене слід констатувати, що Національна поліція є повноцінним суб'єктом євроінтеграційних процесів на якого покладаються певні зобов'язання відповідно до Плану дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України. По друге, аналіз Плану показує, що участь у євроінтеграційних процесах Національна поліція може брати як самостійно так, і у складі системи МВС загалом. По третє, Національна поліція у такому статусі має п'ять спектрів діяльності які мають свої напрями, зокрема: протидія агресії Російської Федерації політико-дипломатичними засобами; європейська інтеграція; євроатлантична інтеграція; розбудова двосторонніх відносин та регіональної взаємодії; економічна дипломатія і секторальне співробітництво. Не дивлячись на свої назви усі вони, у внутрішній своїй будові, мають євроінтеграційні зв'язки.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.24).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року. URL: № 580-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 12.06.24).
3. План дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2023-%D1%80/print> (дата звернення: 12.06.24).
4. Братель С. Г. Національна поліція як суб'єкт забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 1'2023. С. 267–270.
5. Боровик А. В. Адміністративно-правові методи діяльності Національної поліції в умовах Євроінтеграції : навч. посіб./А. В. Боровик, М. М. Макаренко, О. Ю. Дрозд та ін. Одеса: *Видавничий дім «Гельветика»*, 2021. 304 с.
6. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України / Ав. кол.: В.Р. Сіденко, І.І. Жовква, Г.М. Немиря та ін. *Аналітичне дослідження*. 2007. 84 с.
7. Зозуля І.В. Чи є європейською Національна поліція України? *Forum Prava*, 2018. (3). С. 30–39.

ЯВОРСЬКИЙ Р. І.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Національний університет
«Львівська політехніка»),
асистент кафедри адміністративного
та фінансового права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347:338.48

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.39>

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню напрямів використання іноземного досвіду в адміністративно-правовому регулюванні туристично-рекреаційної діяльності. Туристично-рекреаційний сектор є важливою складовою економіки багатьох країн, і його ефективне регулювання вимагає комплексного підходу. Аналіз світових практик дозволяє виявити ключові елементи, які сприяють успішному розвитку цієї сфери. Розглядаються приклади успішних країн у сфері туристично-рекреаційного регулювання, таких як Іспанія, Франція, Італія та Туреччина – країни мають значний досвід у розвитку туристичних послуг, інфраструктури та створенні сприятливих умов для туристів. Дослідження їхніх правових механізмів та інституційних структур є важливим кроком для розробки національних підходів. Аналізуються конкретні правові механізми, які використовуються в різних країнах для регулювання туристично-рекреаційної діяльності. Наприклад, закони, нормативно-правові акти, регламенти та стандарти. Окрім того, розглядаються регуляторні підходи, що допомагають забезпечити ефективний контроль та управління. Вивчаються інституційні структури, що займаються регулюванням туристично-рекреаційної діяльності. Розвинені держави мають чітко визначені органи державного управління, які відповідають за розвиток туризму та рекреації. Розглядаються приклади організаційних структур, що сприяють координації діяльності між різними рівнями влади та приватним сектором. Досліджуються можливості адаптації іноземного досвіду до національних умов України. Зокрема, акцентується на необхідності врахування специфіки правової системи та соціально-економічних реалій країни. Вивчення іноземних практик дозволяє визначити, які елементи можна інтегрувати в національне законодавство для покращення управління туристично-рекреаційною діяльністю. Автор пропонує конкретні кроки для підвищення конкурентоспроможності українського туристично-рекреаційного сектору, включаючи впровадження кращих світових практик, розробку нових правових норм та створення ефективних інституційних механізмів.

Ключові слова: туристично-рекреаційна діяльність, адміністративно-правове регулювання, іноземний досвід, правові механізми, інституційні структури, регуляторні підходи.

Yavorskyi R. I. Directions for using foreign experience in administrative and legal regulation of tourism and recreation activities

The article is dedicated to examining the directions for using foreign experience in the administrative and legal regulation of tourism and recreation activities. The tourism and recreation sector is a crucial component of the economy in many countries, and its effective regulation requires a comprehensive approach. Analyzing global practices allows us to identify key elements that contribute to the successful development of this sector. The article considers examples of successful countries in tourism and recreation regulation, such as Spain, France, Italy, and Turkey, which have significant experience in developing tourist services, infrastructure, and creating favorable conditions for tourists. Studying their legal mechanisms and institutional structures is an important step in developing national approaches. Specific legal mechanisms used in various countries to regulate tourism and recreation activities are analyzed, including laws, regulatory acts, regulations, and standards. Additionally, regulatory approaches that help ensure effective control and management are examined. The institutional structures responsible for regulating tourism and recreation activities are studied. Developed countries have clearly defined governmental bodies responsible for the development of tourism and recreation. Examples of organizational structures that facilitate coordination between different levels of government and the private sector are considered. The possibilities of adapting foreign experience to Ukraine's national conditions are explored, with a particular emphasis on the need to consider the specifics of the legal system and the socio-economic realities of the country. Studying foreign practices allows for the identification of elements that can be integrated into national legislation to improve the management of tourism and recreation activities. The author proposes specific steps to improve the competitiveness of the Ukrainian tourism and recreation sector, including the implementation of best international practices, the development of new legal norms and the creation of effective institutional mechanisms.

Key words: *tourism and recreation activities, administrative and legal regulation, foreign experience, legal mechanisms, institutional structures, regulatory approaches.*

Постановка проблеми. Туристично-рекреаційна діяльність відіграє важливу роль в економічному розвитку багатьох країн, зокрема в країнах Європейського Союзу (ЄС). Проте, її розвиток супроводжується численними викликами, такими як необхідність забезпечення сталого розвитку, збереження культурної та природної спадщини, регулювання потоків туристів, а також забезпечення безпеки та якості послуг. В умовах глобалізації та висхідної конкуренції на ринку туристичних послуг, адміністративно-правове регулювання туристично-рекреаційної діяльності стає все більш актуальним. Згідно зі статистичними даними Євростату, у 2022 році кількість міжнародних туристичних прибуттів у країни ЄС досягла 450 мільйонів, що на 70% більше у порівнянні з 2021 роком, але все ще на 30% менше, ніж у допандемічному 2019 році. Країни, які найбільше відновили свій туристичний сектор – Іспанія, Італія та Франція, які разом прийняли понад 50% від загальної кількості туристів у ЄС [1, с. 1627].

В ЄС існує значний досвід у регулюванні туристично-рекреаційної діяльності, який є корисним для інших країн. Наприклад, Іспанія запровадила суворі квоти на кількість туристів на своїх популярних курортах, що дозволило зменшити екологічне навантаження. У Франції активно розвивається зелений туризм, підтримується використання екологічно чистих технологій у готельному бізнесі та інших сферах туризму. Такі заходи сприяють не лише збереженню довкілля, а й підвищенню якості туристичних послуг. Досвід Німеччини та Нідерландів у сфері регулювання туристичних потоків через цифрові технології також заслуговує на увагу. В Німеччині активно використовуються онлайн-системи бронювання

з динамічним ціноутворенням, які допомагають рівномірно розподіляти туристичні потоки протягом року. Нідерланди успішно застосовують стратегії смарттуризму, зокрема, через мобільні додатки, що надають туристам інформацію про найменш завантажені маршрути та місця для відвідування [2, с. 1908].

Використання іноземного досвіду адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності в Україні допомагатиме розв'язанню багатьох проблем в цій сфері. Наприклад, впровадження квот та регулювання туристичних потоків на основі екологічних показників допоможе зберегти природні ресурси Карпат та Криму [3, с. 54]. Крім того, розвиток зеленого туризму та підтримка екологічно чистих технологій сприятиме залученню інвестицій та підвищенню якості туристичних послуг.

Використання іноземного досвіду у поєднанні з національними особливостями та потребами дозволить створити ефективну систему регулювання туристично-рекреаційної діяльності, що сприятиме сталому розвитку туризму та збереженню природної та культурної спадщини. Адміністративно-правові заходи, які спрямовані на підтримку сталого туризму, можуть стати важливим кроком у напрямі гармонізації економічних, екологічних та соціальних аспектів розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації у сфері адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності свідчать про зростаючу увагу до використання іноземного досвіду для вдосконалення національних правових норм і практик. Гонсалес М., Дилевський М., Домінго А., Калиновський М., Мігдал Н., Сантос-Лакуева Р., Тодьєрішко Е., Філіп'як Б., Фонт Х. акцентують на важливості гармонізації законодавства з європейськими стандартами, що дозволяє створити сприятливі умови для розвитку туризму та рекреації. Значна кількість публікацій присвячена порівняльному аналізу правових систем різних країн, що дає змогу виявити найбільш ефективні підходи та адаптувати їх до національних умов.

Дослідження також підкреслюють роль державного управління в розвитку туристично-рекреаційного сектору, що включає не лише створення нормативно-правової бази, а й забезпечення її ефективного впровадження. Буркальцева Д., Лікарчук Н., Мацола В., Моїсєєва Н., Омельченко Г., Пасека С., Пилипенко С., Саркісян Г., Чичкалюк Т. розглядають питання співпраці між державними та приватними структурами, а також вплив міжнародних організацій на формування політик у цій сфері.

Мета статті полягає у визначенні напрямів використання іноземного досвіду в адміністративно-правовому регулюванні туристично-рекреаційної діяльності з метою вдосконалення національної правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правове регулювання туристично-рекреаційної діяльності є важливим аспектом забезпечення сталого розвитку туризму в будь-якій країні. Туристично-рекреаційна діяльність охоплює широкий спектр послуг та діяльностей, які спрямовані на задоволення потреб туристів і покращення якості їхнього відпочинку. В умовах глобалізації та зростання конкуренції на світовому туристичному ринку, використання іноземного досвіду регулювання цієї сфери стає все більш актуальним. Іноземний досвід надає цінні уроки щодо оптимізації правових норм, організаційних структур та механізмів контролю, які сприяють ефективному управлінню туристично-рекреаційною галуззю. Розглядаючи кращі практики різних країн, слід виявити ефективні моделі регулювання, які сприяють забезпеченню високої якості послуг, захисту прав туристів та збереженню природних і культурних ресурсів.

На практиці впровадження іноземного досвіду потребує адаптації до національних умов з урахуванням специфіки правової системи, економічного розвитку та культурних особливостей [4, с. 9]. Проте, аналіз успішних прикладів регулювання в інших країнах допомагає уникнути типових помилок та знайти оптимальні рішення для розвитку туристично-рекреаційної індустрії в Україні. Дослідження іноземного досвіду в адміністративно-правовому регулюванні туристично-рекреаційної діяльності є важливим кроком для підвищення ефективності національної політики в цій сфері.

Успішні країни у сфері туристично-рекреаційного регулювання, такі як Іспанія, Франція, Італія та Туреччина, демонструють значний досвід у розвитку туристичних послуг, інфраструктури та створенні сприятливих умов для туристів. Вивчення їхніх правових механізмів та інституційних структур є важливим кроком для розробки національних підходів до управління туризмом. Відповідні країни використовують комплексне законодавство для регулювання туристичної діяльності, яке включає стандарти якості, захист прав споживачів та збереження культурної спадщини. Іспанія, Франція, Італія та Туреччина мають добре організовані інституційні структури, які координують зусилля на національному та регіональному рівнях, сприяючи розвитку туризму та залученню інвестицій у цю галузь.

Правові механізми, що регулюють туристичну діяльність в Іспанії, включають Закон про туризм та регулювання збереження культурної спадщини. Закон про туризм (*Ley de Turismo*) містить норми та правила, що стосуються туристичних послуг, готелів, транспортних засобів і туристичних агентств. Основна мета цього закону полягає в забезпеченні високих стандартів якості та безпеки у сфері туризму й він встановлює вимоги до ліцензування та сертифікації, згідно з якими всі туристичні агентства та підприємства повинні мати відповідні дозволи для легальної роботи. Закон також передбачає захист прав споживачів, надаючи туристам можливість подавати скарги та отримувати компенсації у випадку порушення їхніх прав. Регулювання збереження культурної спадщини є важливим аспектом туристичного регулювання в Іспанії, яке забезпечує охорону та збереження історичних пам'яток і культурних цінностей [5, с. 230; 6]. Такі регулювання спрямовані на захист національної спадщини, що є важливим елементом туристичної привабливості країни, та запобігання її пошкодженню або втраті через туристичну діяльність.

Інституційні структури, що займаються розвитком та просуванням туризму в Іспанії, охоплюють національні та регіональні органи. *Turespaña*, національний орган, відповідає за просування в Іспанії туристичного напрямку на міжнародному рівні. Цей орган займається організацією маркетингових кампаній, участю в міжнародних туристичних виставках і співпрацює з міжнародними туристичними агентствами для підвищення привабливості Іспанії для іноземних туристів. Крім національного органу, кожна автономна спільнота Іспанії має власні регіональні туристичні офіси [5]. Офіси відповідають за розвиток і просування туризму в межах своїх регіонів, враховуючи їхні унікальні культурні, історичні та природні особливості. Регіональні офіси співпрацюють з місцевими підприємствами, організовують заходи та ініціативи для залучення туристів, а також працюють над збереженням і популяризацією регіональної культурної спадщини.

Франція має чітко розроблену правову базу для регулювання туристичної діяльності, що містить Кодекс туризму та Закон про охорону пам'яток. Кодекс туризму є комплексним документом, який регулює всі аспекти туристичної діяльності, зокрема захист прав споживачів. Кодекс встановлює правові рамки для роботи туристичних агентств, готелів, транспортних послуг та інших суб'єктів туристичної індустрії й передбачає стандарти якості та безпеки, які повинні дотримуватися всі підприємства у сфері туризму, а також механізми для вирішення споживчих скарг і конфліктів, що можуть виникнути в процесі надання туристичних послуг. Закон про охорону пам'яток забезпечує збереження культурних та історичних об'єктів, які є важливими туристичними атракціями [6; 7, с. 76; 8, с. 39]. Закон передбачає заходи щодо охорони та реставрації пам'яток архітектури, історичних місць та інших культурних цінностей й регулює використання цих об'єктів для туристичних цілей, забезпечуючи їх збереження для майбутніх поколінь.

Інституційні структури, відповідальні за розвиток та просування туризму у Франції, включають *Atout France* та регіональні туристичні комітети. *Atout France* є національним агентством з розвитку туризму, яке координує маркетингові та рекламні зусилля на міжнародному рівні й займається просуванням Франції як туристичного напрямку через участь у міжнародних виставках, рекламні кампанії та співпрацю з іноземними туристичними агентствами. *Atout France* працює над покращенням якості туристичних послуг у країні та збором статистичних даних про туристичний сектор. Варто відзначити, регіональні

туристичні комітети є місцевими органами, що розробляють та реалізують туристичні стратегії у своїх регіонах. Вони займаються просуванням унікальних культурних, природних та історичних ресурсів своїх регіонів, організовують місцеві туристичні заходи та ініціативи, співпрацюють з місцевими підприємствами та громадськими організаціями для розвитку туристичної інфраструктури [6; 7; 9, с. 1491]. Регіональні комітети також працюють над підвищенням обізнаності туристів про локальні туристичні атракції та забезпеченням високої якості обслуговування на місцевому рівні.

Правові механізми, що регулюють туристичну діяльність в Італії, включають Закон про туризм і культуру та декрети про культурну спадщину. Закон про туризм і культуру охоплює всі аспекти туристичної індустрії, встановлюючи стандарти якості та захист прав споживачів й визначає правові рамки для діяльності туристичних агентств, готелів, транспортних послуг та інших суб'єктів туристичного ринку. Закон забезпечує захист споживачів, надаючи їм механізми для подання скарг та отримання компенсацій у випадку порушення їхніх прав. Крім того, цей закон сприяє підвищенню якості надання туристичних послуг і створенню сприятливих умов для розвитку туризму в країні. Декрети про культурну спадщину забезпечують охорону історичних пам'яток та архітектурних об'єктів, які є важливими елементами туристичної привабливості Італії [6; 10]. Нормативні акти встановлюють правила збереження, реставрації та використання культурних цінностей для туристичних цілей й спрямовані на захист національної спадщини від пошкоджень і втрат, спричинених туристичною діяльністю, та на збереження культурних об'єктів для майбутніх поколінь.

Інституційні структури, відповідальні за розвиток та просування туризму в Італії, містять: ENIT (Національне агентство туризму) та регіональні туристичні агентства. ENIT займається просуванням Італії як туристичного напрямку на міжнародному рівні й відповідає за проведення рекламних кампаній, участь у міжнародних виставках, співпрацю з іноземними туристичними агентствами та просуванням італійських туристичних продуктів за кордоном. ENIT також займається аналізом туристичного ринку, збором статистичних даних і розробкою стратегій для підвищення привабливості Італії як туристичної дестинації [6; 9, с. 1595].

Регіональні туристичні агентства розробляють та реалізують туристичні програми на місцевому рівні, враховуючи унікальні культурні, природні та історичні особливості своїх регіонів й займаються організацією місцевих туристичних заходів, співпрацюють з місцевими підприємствами та громадами для розвитку туристичної інфраструктури та підвищення якості туристичних послуг. Регіональні агентства працюють над популяризацією локальних туристичних атракцій, забезпечуючи інформування туристів про доступні можливості для відпочинку та пізнання культури регіону.

Туреччина має розвинену правову базу та інституційну структуру для регулювання та просування туристичної діяльності. Основними правовими механізмами є: Закон про туризм та Закон про охорону культурної та природної спадщини. Закон про туризм встановлює регуляції, які стосуються розвитку туристичної інфраструктури, захисту прав туристів і стимулювання інвестицій у туристичну галузь й визначає стандарти якості обслуговування, правила ліцензування туристичних підприємств і агентств, а також механізми захисту прав туристів, що включають можливість подання скарг та отримання компенсацій. Закон також передбачає стимулювання інвестицій через податкові пільги та інші фінансові інструменти, спрямовані на розвиток туристичної інфраструктури та залучення іноземних інвестицій у цей сектор [12, с. 1231]. Закон про охорону культурної та природної спадщини регулює збереження історичних та природних об'єктів й встановлює правила охорони, реставрації та використання культурних і природних цінностей, які є важливими туристичними атракціями. Відповідно закон спрямований на захист національної спадщини від пошкоджень і втрат, викликаних туристичною діяльністю, та забезпечення її збереження для майбутніх поколінь.

Інституційні структури, що відповідають за розвиток туризму в Туреччині, включають Міністерство культури й туризму та туристичні асоціації. Міністерство культури й туризму є центральним органом, що займається розробкою та реалізацією туристичної

політики й відповідає за формування стратегій розвитку туризму, проведення рекламних кампаній на національному та міжнародному рівнях, організацію участі в міжнародних виставках і форумах, а також за співпрацю з іншими країнами та міжнародними організаціями в галузі туризму. Міністерство також здійснює нагляд за дотриманням законодавства у сфері туризму та культурної спадщини, розробляє стандарти якості обслуговування і підтримує розвиток туристичної інфраструктури. Туристичні асоціації, як приватні, так і державні, сприяють розвитку туризму та підтримують стандарти якості й об'єднують представників туристичної індустрії, включаючи готелі, туристичні агентства, транспортні компанії та інші підприємства, що надають туристичні послуги. Асоціації займаються лобіюванням інтересів туристичної галузі, проведенням навчальних і тренінгових програм для підвищення кваліфікації працівників, розробкою спільних маркетингових ініціатив і заходів для просування Туреччини як привабливого туристичного напрямку [12]. Відповідно вони сприяють обміну досвідом та інформацією між членами асоціацій, що допомагає підвищити якість надання туристичних послуг та забезпечити конкурентоспроможність турецького туризму на міжнародному ринку.

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції України до світового економічного простору важливе значення набуває вдосконалення адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності. Залучення іноземного досвіду в цій сфері допоможе підвищенню ефективності управління, розвитку туристичної інфраструктури та забезпеченню високих стандартів обслуговування:

1. Одним із ключових аспектів адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності є створення ефективних інституціональних механізмів. Вивчення досвіду таких країн, як Франція, Іспанія, та Італія, дозволяє виявити позитивні практики у створенні спеціалізованих державних агентств, що займаються розвитком туризму.

2. Важливим елементом регулювання туристичної галузі є система ліцензування та сертифікації туристичних послуг. У цьому контексті корисним є досвід Німеччини, де впроваджено суворі стандарти якості та сертифікації туристичних об'єктів. Німецька система дозволяє гарантувати високий рівень безпеки та якості обслуговування, що підвищує довіру туристів та сприяє розвитку внутрішнього і в'їзного туризму.

3. Залучення досвіду скандинавських країн, зокрема Швеції та Норвегії, буде корисним для України у впровадженні принципів сталого розвитку туризму. У цих країнах особлива увага приділяється екологічній складовій туристичної діяльності, зокрема розвитку екотуризму та збереженню природних ресурсів. Використання таких підходів сприятиме збереженню унікальних природних ландшафтів України та забезпеченню довгострокового розвитку туристично-рекреаційної галузі.

4. Високий рівень професіоналізму працівників туристичної сфери є важливою передумовою успішного розвитку галузі. Вивчення досвіду Швейцарії та Австрії у підготовці кадрів для туристичної індустрії буде корисним для України. У цих країнах існують спеціалізовані заклади освіти, що пропонують програми з туризму, готельного та ресторанного бізнесу. Запровадження аналогічних програм в українських закладах освіти дозволить підвищити рівень кваліфікації працівників та забезпечити конкурентоспроможність українських туристичних послуг на міжнародному ринку.

5. Залучення досвіду Великобританії та Нідерландів у підтримці малого та середнього бізнесу в туристичній сфері сприятиме розвитку підприємництва в Україні. Важливими елементами є надання фінансової підтримки, консультаційних послуг та створення сприятливих умов для інвестування у туристичну інфраструктуру й це дозволить розвивати нові туристичні маршрути, підвищити рівень обслуговування та залучити більше туристів [13].

Висновки. Вивчення іноземного досвіду у сфері адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності дозволяє виявити найефективніші практики та адаптувати їх до національних умов й це включає впровадження нових стандартів безпеки, захисту прав туристів та забезпечення сталого розвитку туристичних територій. Інтеграція перевірених рішень сприятиме підвищенню якості надання туристичних послуг і підвищенню

конкурентоспроможності національного туристичного ринку. Використання іноземного досвіду сприяє гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та нормами, а це особливо важливо в контексті інтеграційних процесів, таких як вступ до міжнародних організацій чи укладання міжнародних договорів. Гармонізація дозволяє створити сприятливі умови для залучення іноземних інвесторів і туристів, а також забезпечити правову визначеність і стабільність у регулюванні туристично-рекреаційної діяльності.

Іноземний досвід є корисним для модернізації інфраструктури та впровадження новітніх технологій у сфері туризму й це охоплює розвиток транспортної інфраструктури, створення сучасних туристичних об'єктів та застосування цифрових технологій для покращення туристичних послуг. Використання іноземного досвіду у цій сфері дозволяє ефективніше використовувати ресурси та підвищити привабливість туристичних напрямків. Запозичення іноземного досвіду також стосується підвищення кваліфікації кадрів, зайнятих у туристично-рекреаційній діяльності. Впровадження передових методик підготовки кадрів сприяє покращенню професійних навичок працівників, що, зі свого боку, підвищує рівень обслуговування туристів та ефективність управління туристичними об'єктами.

Вивчення іноземного досвіду у сфері екологічного регулювання туристично-рекреаційної діяльності дозволяє запроваджувати ефективні механізми захисту навколишнього середовища, а ефективне екологічне регулювання допомагає сталому розвитку туризму та збереженню природної спадщини для майбутніх поколінь. Використання іноземного досвіду в адміністративно-правовому регулюванні дозволяє створити сприятливий правовий клімат для розвитку туристично-рекреаційної діяльності. Тобто, це вдосконалення нормативно-правової бази, зменшення адміністративних бар'єрів, спрощення процедур ліцензування та контролю.

Залучення іноземного досвіду адміністративно-правового регулювання туристично-рекреаційної діяльності має важливе значення для розвитку цієї галузі в Україні. Використання найкращих практик слугує підвищенню ефективності управління, розвитку туристичної інфраструктури, забезпеченню високих стандартів обслуговування та сталому розвитку туризму й це сприятиме інтеграції України до світового туристичного простору та підвищенню привабливості її туристичного напрямку.

Список використаних джерел:

1. Font X., Torres-Delgado A., Crabolu G., Palomo Martinez J., Kantanbacher J., Miller G. The impact of sustainable tourism indicators on destination competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. № 31(7). P. 1608–1630.
2. Burkaltseva D., Tsohla S., Yanovskaya A., Olga G. U. K., Zharova A., Polskaya S. Analysis of the Functioning of the Tourist and Recreational Industry in Conditions of Restrictions. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. № 3. P. 1902–1914.
3. Тодьєрішко Е. В. Вітчизняний та закордонний досвід управління туристичним підприємством на основі моделі просторової маршрутизації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 52–57.
4. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10(1). P. 9–16.
5. Omelchenko H., Pilipenko S., Moisyeyeva N. Tourism as an innovational project of modern globalization. Innovative tools for socio-economic systems' development: monograph. *Katowice: Katowice School of Technology*. 2019. № 25. P. 229–234.
6. European tourism legislation. European Commission. 2024. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/business-portal/understanding-legislation/european-tourism-legislation_en
7. Migdal N. Hotel Law: Transactions, Management and Franchising. *Routledge*. 2015. 192 p.

8. Chychkalyuk T. The Use of Natural and Recreational Areas for Tourism Development: European Experience. Public policy and economic development. 2015. № 3. P. 36–47.
9. Pasieka S. R., Kolokolchukova I. V., Morozova O. H., Krushynska A. V., Krasnodied T. L., Popova T. V. The potential of tourist and recreational clusters in European space. *Geo Journal of Tourism and Geosites*. 2021. № 39. P. 1488–1500.
10. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. *Quality & Quantity*. 2023. № 57. Suppl 3. P. 321–346.
11. Santos-Lacueva R., González M., Domingo A. The integration of sustainable tourism policies in European cities. PASOS. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2022. Vol. 20. № 5. P. 1229–1242.
12. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України : монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
13. Саркісян Г. О. Деякі аспекти регулювання туристичної галузі регіону. *Бізнес-інформ*. 2020. № 8. С. 83–87.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ГЕТМАНЦЕВ Д. О.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

КОВАЛЬ Ю. А.,
доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.40>**ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ
ТА ЗНАЧЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ**

Стаття присвячена концепції податкового ризику як правового явища, а також управлінню податковими ризиками з точки зору платника податків. Розглянуто перспективи наукового осмислення податкових ризиків з точки зору договірних відносин, а також окреслено напрями використання такого підходу з метою подальшого вдосконалення податкового законодавства.

Встановлено, що поняття «ризик» у податковому законодавстві ілюструє державоцентристський підхід законодавця до цього багатогранного явища. Доведено, що необхідність нормативного закріплення цього поняття пов'язана з важливістю управління податковими ризиками.

Зроблено висновок про те, що першим кроком для втілення ідеї щодо запровадження системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства» від 18 червня 2024 року. Акцентовано увагу на тому, що внесені зміни мають на меті змінити законодавчий підхід до поняття «ризик», запровадивши натомість термін «податковий ризик (комплаєнс-ризик)», що є значно ширшим і прогресивнішим. Наголошено, що розуміння природи податкового ризику надає контролюючому органу можливість обирати спосіб взаємодії, користуючись доступним інструментарієм у межах правового поля.

Досліджено особливості податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства. Зроблено висновок про те, що закріплення за платником податків комплаєнс-менеджера та право платника отримати інформацію про податкові ризики у його діяльності за своєю суттю є першою спробою імплементації інституту *cooperative compliance* до податкового законодавства України.

Представлено авторський підхід до класифікації податкових ризиків та процесу управління ними. Зроблено висновок про те, що тенденції в оцінці податкових ризиків у договірних відносинах є одним із найбільш дієвих інструментів постзаконодавчого контролю для з'ясування ефективності законодавчих змін у сфері оподаткування з точки зору досягнення мети, яку ставив перед собою законодавець.

Ключові слова: податковий ризик, комплаєнс, добровільне дотримання податкового законодавства, управління податковими ризиками, ATAD, GAAR.

Getmantsev D. O., Koval Yu. A. Financial and legal approach to understanding of the essence and meaning of tax risks in contractual relations

The article is devoted to the concept of tax risk as a legal phenomenon, as well as the management of tax risks from the taxpayer's point of view. The prospects of the scientific understanding of tax risks from the point of view of contractual relations are considered, as well as the directions of using such an approach with the aim of further improving tax legislation are outlined.

It is established that the concept of "risk" in tax legislation illustrates the legislator's state-centric approach to this multifaceted phenomenon. It has been proven that the need for regulatory consolidation of this concept is related to the importance of tax risk management.

It was concluded that the first step to implementing the idea of introducing a tax risk management system (compliance risks) was the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on the Features of Tax Administration during Martial Law for Taxpayers with High on the level of voluntary compliance with tax legislation" dated June 18, 2024. It was found that the introduced changes aim to change the legislative approach to the concept of "risk", introducing instead the term "tax risk (compliance risk)", which is much broader and more progressive. It is emphasized that understanding the nature of the tax risk gives the supervisory body the opportunity to choose the way of interaction, using the available tools within the legal field.

The peculiarities of tax administration during martial law for taxpayers with a high level of voluntary compliance with tax legislation were studied. It was concluded that the appointment of a compliance manager for the taxpayer and the right of the taxpayer to receive information about the tax risks in his activity is in essence the first attempt to implement the cooperative compliance institute to the tax legislation of Ukraine.

The author's approach to the classification of tax risks and the process of their management is presented. It was concluded that the trends in the assessment of tax risks in contractual relations are one of the most effective tools of post-legislative control to clarify the effectiveness of legislative changes in the field of taxation from the point of view of achieving the goal set by the legislator.

Key words: tax risk, compliance, voluntary compliance with tax legislation, tax risk management, ATAD, GAAR.

Вступ. Відповідно до частини першої статті 42 Господарського кодексу України підприємництво – це «самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [1]. Таким чином, ризик є однією з ознак підприємницької діяльності та невід'ємною її складовою. Разом з тим, поняття «ризик» має чимало смислових відтінків, які залежно від сфери його застосування мають різне значення для суб'єкта господарювання. Формат наукової статті не дозволяє охопити увесь спектр застосування поняття «ризик», тому в межах цього дослідження пропонується розглянути концепцію податкового ризику як правового явища, а також дослідити способи управління податковими ризиками з точки зору платника податків.

Слід зауважити, що тривалий час у науковій літературі панував економічний підхід у дослідженні сутності податкових ризиків, що об'єктивно пов'язано з впливом податкових ризиків на економічну стійкість держави та бізнесу. За такого підходу податковий ризик зводиться до ймовірності втрати частини фінансових ресурсів через недотримання платником податків податкового законодавства. Однак дослідження такого комплексного явища як податковий ризик не може обмежуватися лише економічним підходом, тому заслуговує на увагу аналіз сутності податкових ризиків з точки зору права.

Порушена проблематика набуває особливої актуальності з огляду на розвиток податкового законодавства, яке нещодавно поповнилося новим поняттям «комплаєнс-ризик», що потребує наукового осмислення для конструювання юридично коректної системи управління ризиками дотримання податкового законодавства у відповідності з європейськими принципами справедливого та ефективного оподаткування.

Постановка завдання. Цінність цього дослідження обумовлена тим, що його метою є чітке диференціювання сутності податкових ризиків з точки зору податкового адміністрування та податкових ризиків у договірних відносинах. Останній аспект є критично мало дослідженим у науковій літературі, в якій переважає аналіз податкових ризиків саме через призму статистського підходу до податково-правових явищ. Натомість представлене дослідження має на меті продемонструвати перспективи наукового осмислення податкових ризиків з точки зору договірних відносин в цілому, а також окреслити напрями використання такого підходу з метою подальшого вдосконалення податкового законодавства.

Результати дослідження. Відповідно до підpunkту 14.1.221 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України (у редакції до прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства»¹) поняття «ризик» донедавна визначалося як «*ймовірність недекларування* (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи» [2].

Незважаючи на усічений зміст наведеної у Податковому кодексі України (далі – ПК України) дефініції поняття «ризик», цей термін використовувався у податковому законодавстві у кількох розуміннях залежно від цілей його застосування:

1) у цілях оцінки ступеня ризику платника податків з метою формування плану-графіка документальних перевірок (прикметно, що до внесення змін у підpunkті 14.1.221 пункту 14.1 статті 14 ПК України робився акцент виключно на «ймовірності недекларування», а відповідно до пункту 77.2 статті 77 ПК України до плану-графіка проведення документальних планових перевірок відбираються платники податків, які мають *ризик щодо несплати* податків та зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи);

2) у цілях трансфертного ціноутворення (в рамках функціонального аналізу контролюваної та зіставних операцій за статтею 39 ПК України);

3) у цілях звільнення від оподаткування доходів нерезидентів із джерелом їх походження в Україні з метою визначення бенефіціарного (фактичного) отримувача (власника) доходу (за статтею 102 ПК України).

Існують також інші випадки вживання слова «ризик» у ПК України (наприклад, у значенні страхових ризиків), але вони не мають специфіки з точки зору податкових відносин.

Окрім того, на рівні підзаконних нормативно-правових актів поняття «ризик» набуло особливого значення у сфері боротьби з ухиленням від оподаткування податком на додану вартість. Мова йде про закріплення особливого підходу до ризиків у Порядку зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових

¹ Закон було прийнято Верховною Радою України 18 червня 2024 року в другому читанні та в цілому. Станом на дату подання наукової статті до друку (23 червня 2024 року) текст прийнятого Закону готувався на підпис Президента України.

накладних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 року № 1165 [3], де окремо розмежовуються критерії ризиковості платника податку на додану вартість та критерії ризиковості здійснення операцій. Реєстрація податкових накладних дозволяє відслідкувати рух усіх товарів та послуг та практично безпомилково ідентифікувати безтоварні (ризикові) операції, які здійснюються платниками з єдиною метою – ухилитися від оподаткування. Таким чином, система моніторингу руху податкових накладних за допомогою визначених критеріїв ризиковості операцій та платників дозволяє запобігти випадкам генерування фіктивного податкового кредиту, що є значно ефективнішим (за рахунок автоматизації процесів попереднього контролю та економії часу), аніж виявлення таких зловживань на етапі податкових перевірок.

Наведені приклади застосування поняття «ризик» у податковому законодавстві ілюструють державоцентристський підхід законодавця до цього багатогранного явища, адже «існування податкових ризиків виправдовує запровадження з боку фіску адекватних превентивних і контрольних заходів, направлених проти виникнення ризиків» [4, с. 253]. Необхідність нормативного закріплення цього поняття пов'язана з важливістю управління податковими ризиками. При цьому донедавна відповідно до підпункту 20.1.42 пункту 20.1 статті 20 ПК України права контролюючого органу щодо проведення аналізу та управління ризиками (у редакції до прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства») обмежувалися виключно метою визначення форм та обсягів податкового контролю. Однак виявлення податкових порушень у форматі постаудиту є пасивною формою реагування на податкові зловживання. Саме тому, розроблена відповідно до міжнародних зобов'язань України Національна стратегія доходів до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р, яка є дорожньою картою реформування податкової системи, акцентує увагу на тому, що «стратегічна мета управління комплаєнс-ризиками (тобто ризиками дотримання податкового законодавства, далі – податковими ризиками) – це постійне підвищення рівня добровільного дотримання платниками податків вимог податкового законодавства шляхом виявлення та визначення пріоритетності ризиків втрати податкових надходжень і впровадження заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків» [5]. Тобто управління податковими ризиками не зводиться до формату «перевіряти і карати», а навпаки управління комплаєнс-ризиками виводить податкові відносини на новий рівень партнерства, де обидві сторони (і платник, і контролюючий орган) зацікавлені у підвищенні рівня добровільного дотримання податкового законодавства.

Першим кроком для втілення ідеї щодо запровадження системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства». Внесені зміни мають на меті змінити підхід до поняття «ризик», запровадивши натомість термін «податковий ризик (комплаєнс-ризик)», який визначається як «ймовірність невиконання платником податків податкового обов'язку щодо взяття його на облік як платника податків, реєстрації платником окремих видів податків, подання (своєчасного подання) податкової звітності, декларування (повного декларування), сплати (своєчасної та повної сплати) платником податків податкових зобов'язань, інших податкових обов'язків, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи» [6]. Як вбачається з аналізу запропонованої дефініції, поняття «ризик» було істотно розширено відповідно до чотирьох основних обов'язків, визначених податковим законодавством: (1) обов'язок належної реєстрації як платника податків; (2) обов'язок своєчасного подання податкової звітності; (3) обов'язок зазначення повної та достовірної інформації у податковій звітності; (4) обов'язок своєчасної сплати податкового зобов'язання в установлені терміни [5].

Потреба у такій градації не є випадковою, адже розуміння природи податкового ризику надає контролюючому органу можливість обирати спосіб взаємодії, користуючись доступним інструментарієм у межах правового поля. З цієї метою податкове законодавство було також доповнено поняттям «комплаєнс», що визначається як «система заходів та процедур, що здійснюються контролюючими органами, визначеними підпунктом 41.1.1 пункту 41.1 статті 41 цього Кодексу, з метою підвищення рівня добровільного виконання податкових та інших обов'язків платниками податків відповідно до вимог податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, та зменшення ймовірності настання податкового ризику (комплаєнс-ризик)» [6].

У якості пілотного проекту для практичної реалізації концепції комплаєнсу Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства» доповнює пункт 69 підрозділу 10 розділу XX ПК України новим підпунктом 69.41, на підставі якого на період воєнного стану та по 31 грудня року, в якому воєнний стан буде припинено або скасовано, для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства встановлюються особливості податкового адміністрування, суть яких полягає у праві отримати певні переваги як стимули для добросовісного платника з позитивною податковою історією. Зокрема, мова йде про мораторій на документальні перевірки (крім деяких видів), скорочення строків перевірок у цілях бюджетного відшкодування, скорочення строків для підготовки індивідуальних податкових консультацій. Але у цілях цього дослідження пропонуємо зупинитися на двох інших аспектах, а саме закріплення за платником податків комплаєнс-менеджера та право платника отримати інформацію, яка може свідчити про податкові ризики у його діяльності, а також консультації щодо усунення таких ризиків. Саме ці дві переваги втілюють у собі новий погляд на структуру відносин між платником податків, який полягає у відмові від традиційного вертикального формату, зі зміщенням їх у горизонтальну площину, де комплаєнс-менеджер виступає кваліфікованим податковим радником, який допомагає платнику забезпечувати дотримання податкового законодавства. У таких горизонтальних відносинах не лише платник розкриває свою діяльність перед податковою, а й податкова розкриває наявну у неї інформацію про платника, яка розцінюється як фактор ризику. Ще у 2018 році один із авторів цього дослідження, аналізуючи перспективи імплементації інституту *cooperative compliance* до податкового законодавства України, стверджував, що він «повністю вписується у сучасну доктрину фінансового права» [7], що і було доведено українським парламентом, який навіть в умовах воєнного стану послідовно працює над реформуванням податкової служби, трансформуючи підходи до податкових відносин у відповідності до кращих світових практик.

Таким чином, комплаєнс-ризик в системі податкового адміністрування є об'єктом прискіпливої уваги з боку податкових органів. В межах системи управління ризиками дотримання податкового законодавства заходи реагування на виявлені податкові ризики можуть варіюватися від сприяння добровільному дотриманню вимог законодавства платниками податків (шляхом їх попередження про податковий ризик та можливість самостійного його усунення) до примусового дотримання вимог (шляхом спрямування податкового контролю на діяльність платників податків, які систематично грубо порушують законодавство) [5].

Разом з тим, у межах цього дослідження доцільно підкреслити, що поняття «податкові ризики» є не менш важливим у процесі податкового планування діяльності суб'єкта господарювання. З точки зору платника податків податкові ризики доцільно розглядати щонайменше у двох площинах: (1) у *вузькому* розумінні це ймовірність настання несприятливих для платника податків обставин, у т.ч. обумовлених помилками податкового планування або порушенням (умисним чи необережним) податкового законодавства (наприклад, податкові ризики при співпраці з компаніями з низькоподаткових юрисдикцій); (2) у *широкому* розумінні це невизначеність економічних умов діяльності платника податків, що може мати вплив на його податкове навантаження у довгостроковій перспективі (наприклад, податкові

ризиків інвестування в Україну або податкові ризики ведення господарської діяльності в умовах воєнного стану). Розуміння методології податкового планування, спрямованого на мінімізацію податкових ризиків, також може суттєво підвищити якість аналітичних досліджень контролюючих органів.

У той же час антиподом правомірного податкового планування є практики *агресивного* податкового планування, які ґрунтуються на свідомому прийнятті податкових ризиків з метою отримання податкової вигоди. Це явище у науковій літературі також називають податковою шиканою, яка являє собою «умисну дію (або ланцюг взаємопов'язаних дій) платника, вчинених в межах законодавства, єдиною або переважною метою якої є зменшення податкового зобов'язання платника або інших осіб зараз або в майбутньому внаслідок надання економічної операції іншою, викривленою, форми, що тягне перекваліфікацію податкових наслідків без притягнення платника до юридичної відповідальності та визнання недійсними правочинів, що оформлюють відповідну угоду» [8, с. 360].

Боротьбі зі шкідливими практиками податкових зловживань присвячена Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 року про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку (надалі – ATAD). Зокрема, стаття 6 ATAD формулює універсальне правило (GAAR – загальне правило протидії ухиленню від сплати податків), відповідно до якого «для цілей розрахунку зобов'язання з податку на прибуток підприємств держава-член повинна ігнорувати механізм або низку механізмів, основною ціллю або однією з основних цілей яких є отримання податкової пільги, що суперечить меті або завданню чинного податкового законодавства, які з урахуванням усіх відповідних фактів та обставин є фіктивними» [9]. Саме правило GAAR є «останньою барикадою», коли усі інші механізми та запобіжники (спеціальні правила протидії ухиленню від оподаткування) не спрацювали.

Розглянемо правомірні випадки управління податковими ризиками у договірних відносинах. Класичний процес складається з кількох стадій: (1) виявлення потенційних податкових ризиків на етапі планування бізнес-структури або господарської операції і заміна моделі на ту, яка не передбачає відповідних податкових ризиків; (2) запобігання податковим ризикам в ситуації, коли бізнес-структура створена або господарська операція відбувається в процесі; (3) мінімізація податкових ризиків відбувається в ситуації, коли податковим ризикам неможливо запобігти, але вживаються профілактичні заходи для мінімізації їх наслідків; (4) подолання наслідків податкових ризиків відбувається під час вирішення податкових спорів.

При цьому до основних засад виявлення та аналізу податкових ризиків варто віднести такі податкові доктрини, як превалювання суті над формою, доктрина реальності господарських операцій, доктрина податкової вигоди, презумпція добросовісності платника податків, концепція належної обачності платника, принцип індивідуальної відповідальності платника податків та інші.

Варто наголосити на різноманітності класифікацій податкових ризиків:

1) залежно від *тривалості дії* податкові ризики поділяються на постійні (ризик втрати статусу платника єдиного податку внаслідок порушення КВЕДів) і ситуаційні (ризик донарахування податку на додану вартість за операцією поставки товару внаслідок невірної визначеної бази оподаткування);

2) залежно від *ступеня впливу платника на дію ризиків* податкові ризики поділяються на керовані (ризик несплати податків чи ризик несвочасного декларування в умовах мирного часу) і некеровані (ризик неотримання податкового кредиту від контрагента, який у перші дні після повномасштабного вторгнення опинився на тимчасово окупованій території без доступу до ЄРПН);

3) залежно від *оцінки можливих наслідків* податкові ризики поділяються на допустимі (ризик штрафу за порушення строків реєстрації податкової накладної) і критичні (ризик позбавлення статусу неприбуткової організації для благодійного фонду);

4) залежно від *факторів, які спричиняють їх виникнення*, ризики поділяються на податкові ризики, спричинені зовнішніми факторами (співпраця з ризиковим контрагентом,

щодо якого не було інформації про ризиковість станом на дату укладення договору), і податкові ризики, спричинені внутрішніми факторами (недоліки організації бухгалтерії чи документообороту на підприємстві);

5) залежно від *сфери впливу* податкові ризики поділяються на ризики податкового контролю, ризики несплати, ризики недекларування, ризики втрати спеціального статусу (виключення з реєстру), ризики застосування заходів примусу тощо;

6) залежно від *об'єкта оцінки* ризики поділяються на податкові ризики договору, господарської операції або господарської діяльності платника;

7) залежно від *учасників договірних відносин* податкові ризики поділяються на податкові ризики в договірних відносинах за участі платників єдиного податку, податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств, неприбуткових організацій, нерезидентів, фізичних осіб тощо.

Для ілюстрації багатоманітності підходів до податкових ризиків у договірних відносинах залежно від контрагентів наведемо кілька практичних прикладів. Зокрема, у договірних відносинах з платниками податку на додану вартість доцільно звертати увагу на такі податкові ризики: ризик зупинення реєстрації податкової накладної, ризик внесення у перелік ризикових платників податку на додану вартість, ризик неотримання податкового кредиту внаслідок нереєстрації або несвоєчасної реєстрації податкової накладної контрагентом, ризик донарахування податку на додану вартість через неправильно визначену базу оподаткування, ризик безоплатного постачання товарів або послуг та інші.

Серед спеціальних ризиків, які можуть виникнути у договірних відносинах з нерезидентами, слід виділити такі податкові ризики: ризик донарахування у разі отримання від нерезидентів послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, ризик донарахування податку на репатріацію при виплаті доходів нерезидентам, ризик донарахування податків внаслідок помилок у застосуванні пільг, передбачених конвенціями про уникнення подвійного оподаткування, ризик недоведення ділової мети та застосування «нерезидентських» податкових різниць, ризик визнання операції контрольованою і застосування правила «втягнутої руки» та інші.

Враховуючи вище наведені приклади, можна зробити висновок про те, що оцінка податкових ризиків у договірних відносинах є одним із найбільш дієвих інструментів постзаконодавчого контролю для з'ясування ефективності законодавчих змін з точки зору досягнення мети, яку ставив перед собою законодавець. Наприклад, якщо внаслідок запровадження категорії «платники податку на додану вартість, які відповідають критеріям ризиковості» платник змінює свою поведінку, намагаючись не допускати у своїй діяльності критерії ризиковості, сприймаючи їх як податкових ризик, то можна стверджувати, що мета законодавця, яка полягала у протидії зловживанням та підвищенні рівня добросовісності платників податків, була досягнута, а отже інструмент є ефективним. У цьому контексті постає питання щодо майбутньої долі існуючої в Україні системи електронного адміністрування податку на додану вартість та системи автоматизованого моніторингу відповідності податкової накладної критеріям оцінки ступеня ризиків з точки зору адаптації податкового законодавства України до права ЄС, зокрема, відповідно до положень Директиви Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість. Це питання потребує глибокої фахової експертизи та наукової дискусії, по-перше, з урахуванням практики Суду ЄС, який, застосовуючи принцип пропорційності, неодноразово наголошував на тому, що держави-члени повинні вживати заходів, які, дозволяючи досягти мети, переслідуваної національним законодавством, водночас завдають щонайменшої шкоди цілям і принципам, викладеним у відповідному законодавстві ЄС; по-друге, з урахуванням тенденцій розвитку права ЄС у сфері оподаткування, адже в умовах глобальної диджиталізації саме новітні технології можуть бути використані податковими органами для підвищення ефективності боротьби з податковим шахрайством, на чому наголошує Європейська Комісія у стратегічному документі щодо справедливого та зрозумілого оподаткування для підтримки відновлення [10].

Висновки. Правовідносини щодо управління податковими ризиками у договірних відносинах не належать до предмета фінансово-правового регулювання, однак правова оцінка податкових ризиків у договірних відносинах є вихідною точкою для оцінки ефективності податкового законодавства та інструментом його подальшого вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 23.06.2024).
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 23.06.2024).
3. Про затвердження порядків з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних: постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 року № 1165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.06.2024).
4. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Податкова держава. К.: Алерта, 2016. 304 с.
5. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf (дата звернення 23.06.2024).
6. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Закон прийнято 18.06.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43829> (дата звернення 23.06.2024).
7. Гетманцев Д.О. До питання щодо імплементації інституту cooperative compliance в Україні. Право і суспільство. 2018. № 4. С. 206–212. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_1/39.pdf (дата звернення 23.06.2024).
8. Гетманцев Д. О., Макачук Р. В., Толкачов Я. С. Юридична відповідальність за податкові правопорушення: наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 752 с.
9. Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text (дата звернення 23.06.2024).
10. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Action plan for fair and simple taxation supporting the recovery strategy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0312> (дата звернення 23.06.2024).

МУРАШКО І. С.,
аспірант кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.41>

АДАПТАЦІЯ, ГАРМОНІЗАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

В статті розглядаються аспекти наближення національного податкового законодавства до *acquis* ЄС в рамках взятих зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

В дослідженні проводиться аналіз процесу інтеграції податкового законодавства України до правової системи Європейського Союзу. Визначається, що процес інтеграції правої системи в податковій сфері є складним, довготривалим і багатограним та потребує великих зусиль та комплексного підходу з боку нормотворчих органів.

Правова інтеграція вимагає застосування широкого спектру засобів, таких як адаптація, гармонізація, уніфікація та імплементація податкового законодавства. При тому, що інтеграційні процеси між сторонами вже відбуваються доволі тривалий час, на сьогоднішній день відсутня єдність у визначенні зазначених засобів. В статті розглядаються визначення таких понять, як інтеграція, уніфікація, гармонізація, адаптація, апропріація, імплементація, визначаються їхні відмінності, спільні риси та особливості застосування. Робота дозволяє зрозуміти сутність та область застосування зазначених понять.

В праці описується процедура проведення наближення та особливості внесення змін у податкове законодавство України. В якості прикладу розглядається податкова гармонізація та адаптація норм, що пов'язані зі сплатою акцизного збору та податку на додану вартість. В праці зазначається, що норми українського та норми європейського законодавства, що регулюють сплату акцизного збору містять суперечності, які потребують усунення шляхом проведення гармонізації та адаптації. В частині, що стосується податку на додану вартість розглядається питання для застосування різних рівнів ставок та їхній можливий вплив на суспільство та економіку України.

Увага акцентується на проблемних моментах, що притаманні сучасній податковій системі та можливостям їхнього подолання шляхом проведення гармонізації та адаптації законодавства. Окрім того, виділяються й позитивні моменти, зокрема у запровадженні електронного адміністрування податків та його вплив на податкові правовідносини.

Ключові слова: адаптація, гармонізація, уніфікація, імплементація, апропріація, податкове законодавство, податки.

Murashko I. S. Adaptation, harmonization and implementation of European norms in the field of tax legislation in Ukraine

The article considers the aspects of approximation of the national tax legislation to the EU *acquis* within the framework of the obligations under the Association Agreement between Ukraine and the European Union.

The study analyzes the process of integration of tax legislation of Ukraine into the legal system of the European Union. It is determined that the process of integration of the legal system in the tax sphere is complex, long-term and multifaceted, requiring considerable effort and a comprehensive approach from legislative bodies.

Legal integration requires the use of a wide range of means, such as adaptation, harmonization, unification and implementation of tax legislation. Despite the fact that the integration processes between the parties have been going on for a considerable time, there is currently no unity in defining these means. The article considers the definitions of such concepts as integration, unification, harmonization, adaptation, appropriation, implementation, identifying their differences, common features, and application specifics. The work allows you to understand the essence and scope of application of these concepts.

The paper describes the procedure for approximation and the specifics of making changes to the tax legislation of Ukraine. As an example, tax harmonization and adaptation of norms related to the payment of excise duty and value-added tax (VAT) payment are considered. The study notes that the norms of Ukrainian and European legislation regulating excise duty payments contain inconsistencies that need to be resolved through harmonization and adaptation. Regarding VAT, the issue of applying different rate levels and their possible impact on Ukrainian society and the economy is examined.

Attention is focused on the problematic aspects inherent in the current tax system and the possibilities of overcoming them by means of harmonization and adaptation of legislation. Additionally, positive aspects are highlighted, particularly the introduction of electronic tax administration and its impact on tax relations.

Key words: *adaptation, harmonization, unification, implementation, appropriation, tax legislation, taxes.*

Вступ. Процес оподаткування є ключовим інструментом економічної політики кожної країни. Глобалізація політики та економіки допомагає вибудувувати стабільні ринкові відносини між країнами, що сприяє економічному розвитку.

Європейський Союз у наш час є найвпливовішим та найстабільнішим економічним, політичним, соціальним, правовим об'єднанням країн Європи. Можливість приєднатися до Європейського Союзу для України є шляхом для становлення держави на політичній арені світу, реформації економіки країни відповідно до європейських стандартів та кооперацію з сусідніми державами на рівних умовах.

Ще у 1994 році Україна обрала вектор на європейську інтеграцію та почала співробітництво з Європейським Союзом, підписавши Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та державами-членами з метою створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва.

В 2009 році між Україною та Європейським співтовариством укладається Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію.

В рамках реалізації Порядку денного нами було продемонстровано готовність до швидких та радикальних змін пов'язаних із зближенням нашої правової системи та правової системи Європейського Союзу. За наслідками успішної реалізації Порядку денного, в 2014 році укладається Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

В Угоді Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити поступове наближення національного законодавства до *acquis* ЄС – правової системи Європейського Союзу.

Наближення правових систем декількох країн (інтеграція) передбачає складний та довготривалий процес внесення змін у чинне законодавство. Такі зміни здійснюються засобами адаптації, гармонізації, імплементації, а також апроксимації й уніфікації.

Усі зазначені поняття в тій чи іншій мірі розкривають процес зближення права різних суб'єктів. Важливо розрізнити межі цих понять та відмінності, які вони у собі несуть.

В той же час, ані чинне законодавство України, ані законодавство Європейського Союзу не містить чіткого закріплення дефініцій зазначених понять. В науковому середовищі також не має єдиного підходу до визначення цих понять. Отже, перш за все, необхідно розглянути кожен з цих термінів окремо.

Невід'ємним елементом правової інтеграції, зокрема й з Європейським Союзом, є комплекс заходів із наближення податкового законодавства. Так, перед Україною було поставлено досить важливу мету здійснити гармонізацію, адаптацію та імплементацію податкового законодавства до норм та стандартів Європейського Союзу.

Вивченням питання проведення гармонізації, адаптації та гармонізації податкових норм вивчали Ярош М.В., Соколовська А.М., Бортнікова М.Г., Чиркова Ю.Л., Білецька Г.М., Кармаліта М.В., Куц М.О., Тюріна М.М., Я.В. Петраков, В.Д. Чекіна, Л.Б. Райнова, Іванов О.В., Коломієць П.В. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових категорій адаптації, гармонізації, уніфікації та імплементації норм законодавства крізь призму наближення податкового законодавства України та Європейського Союзу. В статті необхідно дослідити співвідношення, взаємозв'язок, визначення спільних та відмінних ознак зазначених правових категорій та визначити особливості їхнього застосування в процесі податкової інтеграції України до Європейського Союзу. Також слід дослідити основні етапи процесу податкової інтеграції, зробити аналіз впливу впровадження європейських норм у систему оподаткування та економіку України, висвітлити основні проблеми, перешкоди у процесі гармонізації та адаптації.

Результати дослідження. Термін інтеграція (з латинської «*integratio*» перекладається, як «поповнення» чи «відновлення») передбачає об'єднання певних елементів чи частин у цілісну систему чи структуру. Гнатівський М.М. розглядає інтеграцію в контексті права, як спільну діяльність держав, міжнародних організацій, спрямована на зближення національних правових систем на основі міжнародно-правових норм, їх інтернаціоналізації [1, с. 11].

Л. Луць розглянула феномен інтеграції у межах держав Європи і дійшла висновку, що інтеграція є способом взаємо пристосування правових систем країн Європи на міжнародному рівні задля досягнення стабільності і розвитку регіону загалом та кожного суб'єкта окремо [2, с. 20].

І.В. Кравчук та М.В. Парапан визначили термін «інтеграція» як послідовний процес наближення однієї правової системами до іншої, включаючи усі норми права, систему правотворчості та судову систему [3, с. 300].

Інтеграція на міжнародному рівні є неминучою і допомагає осучаснити та реформувати національні правові системи до більш ефективних і стабільних. Інтеграція виражається декількома способами: гармонізацією, уніфікацією й імплементацією.

Уніфікація передбачає зближення законодавства різних держав та полягає у запровадженні однакових норм права, що дозволяє зблизити правові системи або створити одну міжнародну систему [4, с. 55]. Термін «уніфікація» часто плутають з терміном «гармонізація» і використовують їх взаємо заміняючи, проте ці два способи правової інтеграції різняться у ключовому аспекті – відмінностях правових систем. Уніфікація виключає будь-які відмінності у національних системах, так як створюється одна єдина законодавча база. В той самий час, гармонізація дозволяє наявність відмінностей, які були б характерні для окремих регіонів та країн, але має на меті виключення будь-яких суперечностей між державами-членами ЄС [5, с. 53].

В контексті податкових норм уніфікація передбачає внесення в законодавство держави таких змін, за наслідком яких у держав учасників виникають абсолютно однакові

податкові норми та інститути (перелік податків, їх структура, порядок адміністрування тощо). В свою чергу впровадження норм, що є схожими або наближеними виходить за межі поняття уніфікація.

Вихідним пунктом наближення українського та європейського права є уніфікація термінології, яка використовується в двох правових системах [6, с. 101]. Повністю погоджусь з подібною думкою, особливо, беручи до уваги наближення в податковій сфері.

Проводячи податкову інтеграцію, сторони повинні мати єдиний понятійно-категоріальний апарат, в іншому випадку можуть виникнути негативні наслідки, які можуть ускладнити процес взаємодії. Термінологічні невідповідності можуть призвести до різного трактування одних і тих самих понять. Наприклад термін «податкове зобов'язання» може мати різні значення, а відповідно різне правозастосування. Однак, враховуючи специфіку інтеграції України та ЄС, то слід зазначити, що уніфікація майже не використовується, оскільки вона передбачає прийняття обома сторонами змін. В нашому ж випадку робиться акцент переважно на односторонній зміні законодавства, тобто здійснюється гармонізація.

Гармонізація (походить від латинського слова «harmonia», що означає «злагода», «співзвучність» або «гармонія») передбачає процес приведення правових норм різних держав у відповідність до спільних стандартів або принципів, з метою забезпечення узгодженості та уникнення правових конфліктів.

Гармонізація в контексті податкової інтеграції з Європейським Союзом означає зближення законодавства держав-членів і держав, котрі не є членами ЄС, до права Європейського Союзу, яке полягає в утвердженні податкового права ЄС у національній правовій системі шляхом створення правових стандартів у податковій сфері.

В.І. Муравйов зазначав, що «гармонізація полягає у приведенні норм внутрішнього права держав-членів європейських інтеграційних об'єднань у відповідність до вимог права Європейського Союзу з метою створення однакових правових умов для учасників ринкових відносин» [7, с. 303]. Водночас, Котляр О.І. також писав, що гармонізація законодавства не вимагає від держав-членів ухвалення однакових правових актів. Ідеться, насамперед, про те, щоб держави-члени застосовували схожі закони чи інші правові акти [8, с. 44].

Розглядаючи гармонізацію як спосіб наближення українського законодавства до законодавства країн ЄС, Білецька Г.М. відмічає, що для України такий процес буде відбуватися в односторонньому порядку, так як зміни будуть вноситися лише в закони України, щоб наблизити їх до стандартів Європейського Союзу. Водночас, ніяких змін в законодавстві ЄС відбуватися не буде [5, с. 52].

Кірик А.Ю. визначає, що гармонізація здійснюється шляхом створення правових стандартів у певній сфері правового регулювання через її елементи, які включають в себе апроксимацію та адаптацію [9, с. 289].

Апроксимація є одним із способів введення в дію гармонізації, який ставить за мету наближення законодавства окремих держав до норм та правових актів Європейського Союзу з використанням довільних стратегій, способів та методів реалізації, так само як і кінцевих термінів [9, с. 289]. М.О. Баймуратов визначав термін «апроксимація» як заміну одних нормативно-правових актів іншими, які були б близькі за змістом до початкового варіанту тексту [10, с. 135].

Адаптація є одним з варіантів правової гармонізації, яка має на меті пристосування правової системи майбутніх держав-членів до міжнародних стандартів. У процесі адаптації законодавства майбутніх країн-членів ЄС відбувається стандартизація їх законодавства відповідно до норм Європейського Союзу, при цьому вони не можуть мати ніяких вимог чи правок до вже існуючого законодавства ЄС.

Згідно з Указом Президента Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу адаптацією вважається зближення законодавства України до системи права Європейського Союзу, що «забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах-членах ЄС» [11, Ст. 1].

Апроксимація та адаптація часто помилково використовуються, взаємо заміняючи одне одного, але вони мають основну відмінність у цілі, яку ставлять перед собою. Т.С. Яровой відзначав, що метою адаптації є приведення вітчизняного законодавства у відповідність із зарубіжним. Метою апроксимації є швидше прийняття певних елементів зарубіжного законодавства з метою оптимізації відповідного національного законодавства [12, с. 158].

Імплементация часто зустрічається як синонім терміну «реалізація», тобто введення раніше оговорених норм і стандартів у використання державами, які пройшли етап гармонізації. Відтак, імплементация – це система правових і організаційних засобів, як створених спільними зусиллями держав, так і використовуваних індивідуально з метою всебічної, своєчасної й повної реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань [5, с. 54].

У своєму дослідженні Кірик А.Ю. дійшов висновку, що «засновницькі договори ЄС використовують різні терміни, проте значення, у якому ці терміни вживаються як інституціями ЄС, так і посадовими особами третіх країн, не завжди узгоджуються, однак, як показало дослідження, відображають різні рівні інтеграційних процесів, досягнуті між державами-ленами ЄС» [9, с. 289].

Адаптація, гармонізація, уніфікація та імплементация європейських норм в податкове законодавство України відбувається через кілька ключових кроків.

Українські правозастосувальні органи та законодавці здійснюють детальний аналіз європейських директив та рекомендацій з податкового законодавства з метою визначення ключових аспектів, які потребують гармонізації. Це включає розуміння цілей, принципів та практичних вимог ЄС. Проводиться оцінка відповідності національного податкового законодавства вимогам ЄС, зокрема визначаються розбіжності та недоліки.

На основі аналізу приймається рішення щодо найбільш підходящого засобу інтеграції для модифікації та доповнення українського податкового законодавства відповідно до вимог ЄС. Це може включати зміни у ставках податків, обмеження або розширення податкових пільг, а також удосконалення системи звітності.

Україна зобов'язана впроваджувати європейські директиви в своє внутрішнє законодавство через національні акти. Цей процес може включати ухвалення нових законів та підзаконних актів або зміни існуючих.

Уряд може здійснювати заходи для підтримки бізнесу та громадян у впровадженні нових податкових стандартів та виконанні вимог ЄС. Це може включати навчальні програми, консультації та інші заходи.

Станом на сьогоднішній день, Україна знаходиться в процесі гармонізації та адаптації податкового законодавства. Однак, слід відмітити, що наразі вже було внесено чималу кількість змін.

Основними нормативно правовими актами, що регулюють податкову сферу є директиви ЄС. Ними регулюються сплата податку на додану вартість, акцизного податку, корпоративного податку (податку на прибуток).

Касьяненко Л.М. та Атаманчук Н.І. відзначають, що Україною було проведено імплементацию великої кількості директив Європейського Союзу пов'язаних зі сплатою акцизних зборів, проте в значній частині це зміни стосувалися підвищення ставок акцизного податку на товари до мінімального розміру встановленого на території ЄС [13, с. 121]. Зазначені автори також визначають, що сам процес справляння акцизних податків в Україні та ЄС в значній мірі відрізняється та потребує подальшої гармонізації. Зокрема, норми Податкового кодексу України містять суперечності з Директивою Ради ЄС «Про загальний режим акцизних зборів» № 2008/118/ЄС від 16.12.2008, яка є базовим актом, що регулює правовідносини пов'язані зі сплатою акцизних зборів на території ЄС. При цьому норми щодо сплати акцизних зборів на алкоголь в значній частині враховані в українському законодавстві [14].

Регулювання сплати податку на додану вартість також потребує адаптації та гармонізації. На територію ЄС основним актом, що визначає сплату податку на додану вартість є Директива Ради ЄС № 2006/112/ЄС Про спільну систему податку на додану вартість [15].

Ним визначається об'єкт і база оподаткування ПДВ, платники податку, час виникнення податкового зобов'язання й порядок його зменшення, правила щодо встановлення ставки, місце стягнення податку, оподаткування імпортованих товарів, звільнення від оподаткування, спеціальні схеми оподаткування [5, с. 176]. В той же час аналогічні терміни податкового кодексу не завжди визначають відповідують вказаній директиві, а отже підлягають зміні.

Зазначеною директивою визначається, що держави можуть застосовувати одну або дві занижені ставки ПДВ. Як правило занижені ставки застосовуються на соціально важливі товари та послуги, підвищені ставки для товарів розкоші. Такий підхід справляння ПДВ є справедливим і в даному контексті вартим для впровадження на території України. Він дозволить трохи мінімізувати негативний вплив непрямого податку на просте населення. Більше того, було б влучно застосувати завищення ставки для товарів, шкідливих для здоров'я людини та навколишнього середовища [16, с. 44].

Основними напрямками змін в законодавство, пов'язане зі сплатою ПДВ можна назвати адаптацію понятійно-категоріального апарату, удосконалення механізму сплати, звільнення від сплати, відшкодування, скорочення часу та вартості адміністрування, боротьба зі зловживанням правами, усунення прогалин тощо.

Нині податкова реформа України націлена на перехід від контролюючої функції фіскальних органів до обслуговуючої ролі, зменшення кількості податків, їх розміру та спрощення порядку розрахунку і сплати, впровадження електронних сервісів для платників податків [17]. Вважаємо за необхідне відзначити, що в рамках впровадження електронних сервісів було запроваджено Електронний кабінет платника податків, який дає змогу суб'єктам господарювання вести комунікацію з фіскальними органами в електронному вигляді, зокрема подавати звіти, писати листи, звернення, запити тощо. Зазначене дає змогу уникнути зайвих бюрократичних процедур при адмініструванні податків, а також значно знижує корупційні ризики.

Однак, не зважаючи на досягнення в гармонізації та адаптації, поточний стан фіскального законодавства містить суттєві недоліки: велика кількість нормативно-правових актів, які містять суперечності один з одним; переважання адміністративної функції контролюючих органів над адміністративною; наявність необґрунтованих пільг певним суб'єктам господарювання; великий спектр тіньової економіки; ухилення від сплати податків; часті реорганізації контролюючих органів тощо. Тюріна М.М. вказує, що українська податкова система є доволі нестабільною, фіскальні служби в роботі є нераціональними, а вираховування суми податків може викликати складнощі [18, с. 215].

Проведення гармонізації та адаптації українського податкового законодавства до законодавства ЄС дозволить, якщо не подолати, то зменшити наявні на сьогоднішній день зазначені негативні елементи податкової системи України.

Додатково вважаємо за необхідне зазначити, що процес гармонізації податкового законодавства в середині Європейського Союзу не є завершеним та перебуває у розвитку. Зазначене також має негативний вплив на швидкість проведення адаптації та гармонізації, оскільки необхідно враховувати не тільки чинне законодавство до якого необхідно наближуватись, а також й зміни, які можуть бути прийняті найближчим часом задля того, щоб уникнути зайвих змін у законодавстві в подальшому.

Адаптація та гармонізація податкового законодавства України до європейських стандартів може сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату та розвитку бізнесу в Україні, що є важливим для економічного зростання країни, а також забезпечити прозорість в оподаткуванні та боротьбі з податковим ухиленням шляхом впровадження міжнародних стандартів зі звітності та обміну інформацією.

Ці загальні засади можуть служити основою для адаптації податкового законодавства України до вимог та стандартів Європейського Союзу.

Висновки. Інтеграційний процес, зокрема входження України до Європейського Союзу є складним, тривалим та багатоаспектним, передбачає здійснення широкого комплексу заходів, зокрема адаптацію, гармонізацію, уніфікацію та імплементацію податкового

законодавства. При цьому кожен із зазначених засобів використовується при інтеграції українського податкового законодавства. Він передбачає аналіз європейських норм, виявлення відмінностей та прийняття нових чи внесенні змін до існуючих податкових норм.

Україна вже досягла певних результатів у проведенні гармонізації та адаптації податкового законодавства, однак залишаються суттєві розбіжності, що потребують подальшого узгодження. Проте, все ще залишаються певні інститути (податок на додану вартість, акцизний збір) податкового права в яких ще зберігаються суттєві розбіжності між українським законодавством та європейськими нормами та стандартами, які потребують подальшого узгодження.

Окрім наявності суперечностей, сучасна податкова система також містить недоліки, які також необхідно ліквідувати, зокрема наявністю суперечностей, неточностей, двозначностей в чинних нормативно-правових актах, значний відсоток тіньової економіки, численні спроби ухилення від сплати податків, шахрайства тощо. Вирішення цих проблем можливе в тому числі й через гармонізацію та адаптацію українського податкового законодавства до європейських стандартів.

Гармонізація українського податкового законодавства з європейськими стандартами сприятиме зменшенню недоліків в податковій системі, прозорості оподаткування, боротьбі з ухиленням від сплати податків та створенню сприятливого інвестиційного клімату, що, в свою чергу, сприятиме економічному зростанню України, розвитку бізнесу, забезпечуючи якнайшвидшу інтеграцію до європейського економічного простору.

Відтак, вважаємо за необхідним зазначити про необхідність подальшого вивчення, аналізу та узагальнень щодо адаптації, гармонізації та імплементації податкового законодавства, як в теоретико-науковому, так і в практичному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Гнатівський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 22 с.
2. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 32 с.
3. Кравчук І.В., Парапан М.В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС : підручник. Київ, 2005. 320 с.
4. Луць Л.А. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом. *Віче*. 2006. Вип. 7-8. С. 54–57.
5. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: монографія / Г.М. Білецька та ін. Київ, 2012. 222 с.
6. Баймуратов М.О, Максименко С.В. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: політико-правовий аналіз. *Право України*. 2001. № 10. С. 101–104.
7. Котляр О.В. Впровадження міжнародно-правових актів в національне законодавство: з'ясування термінологічних аспектів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО*. 2011. № 15. С. 42–45.
8. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Київський університет, 2007. 303 с.
9. Кірик. А.Ю. Поняття й основні способи наближення законодавства держав-членів і третіх країн до законодавства Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 287–290.
10. Баймуратов М.О. Максименко С.В. Імплементація норм міжнародного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України. *Право України*. 2003. №9. С. 133–137.

11. Про затвердження Стратегії України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 груд. 1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 27.05.2024).

12. Яровой Т.С. Зарубіжний досвід регулювання лобізму: проблематика апроксимації та адаптації. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 153–160.

13. Касьяненко Л.М. та Атаманчук Н.І. Гармонізація податкового законодавства із законодавством Європейського Союзу про акцизне оподаткування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. № 3. С. 120–124.

14. Про наближення акцизних зборів на спирт та алкогольні напої: Директива Ради ЄС 92/84/ЄЕС від 19 жовт. 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_430#Text (дата звернення: 27.05.2024).

15. Про спільну систему податку на додану вартість: Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС від 28 лист. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#Text (дата звернення: 27.05.2024).

16. Максименко А.В. Домінуючі тренди податкової гармонізації ПДВ: європейський та національний вимір. *Макроекономічні аспекти сучасної економіки. Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9. С. 40–44.

17. Ослунд А. Україні потрібна радикальна, але розумна податкова реформа. *Українська правда: веб-сайт*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/09/4/7080176/> (дата звернення: 27.05.2024).

18. Тюріна М. М. Ефективність податкової політики України в рамках інтеграційних процесів. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 213–218.

ЧУБЕНКО О. О.,
магістр права

УДК 347.7
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.42>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті визначено актуальність обраної тематики. Одним із важливих аспектів інтеграції України до Європейського Союзу є реалізація захисту прав споживачів фінансових послуг, реалізація якого пов'язується із гармонізацією законів і практик, що діють у галузі фінансових послуг, які надаються у відповідності з існуючими європейськими стандартами і нормами. Активний розвиток української фінансової системи створює передумови для здійснення особливих умов надання фінансових послуг. Саме це і визначає необхідність запровадження на практиці системи захисту прав споживачів фінансових послуг на отримання ними якісних послуг, що є обов'язковою умовою інтеграції України до ЄС.

В процесі поступової інтеграції України до ЄС в практику регулювання надання фінансових послуг запроваджуються додаткові стандарти і вимоги, які сприяють вдосконаленню системи захисту прав споживачів. Все вищезазначене не лише забезпечить безпеку для громадян, але й створить сприятливий клімат для інвестицій та розвитку фінансового сектору в цілому. Сучасна система надання фінансових послуг характеризується порушеннями нарахувань платежів за послугами, приховуваннями важливої інформації з боку фінансової установи.

У статті доведено актуальність побудови такого ефективного механізму захисту прав споживачів фінансових послуг, який зміг би зробити фінансові послуги більш привабливішими та змотивувати громадян до ширшого їх використання. До основних ключових аспектів захисту прав споживачів фінансових послуг належить запровадження заходів щодо гармонізації законодавства, системи фінансової освіти, здійснення захисту від обманливих практик, захисту персональних даних, гарантування прав споживачів при скасуванні договорів, здійснення співпраці з міжнародними організаціями.

Виявлено, що основними домінантами імплементації механізму захисту прав споживачів фінансових послуг в умовах інтеграції України до Європейського Союзу визнано такі характеристики, як створення конкурентного фінансового ринку, підвищення довіри споживачів фінансових послуг, ефективний захист від фінансових шахрайств, сприяння фінансовій грамотності та відповідність стандартам і нормам ЄС. Підведено підсумки проведеного дослідження та оцінено перспективи продовження проведення досліджень з обраної тематики.

Ключові слова: споживачі, фінансові послуги, захист прав споживачів, інтеграція в Європейський Союз, інформаційна прозорість, запобігання шахрайству, фінансова грамотність.

Chubenko O. O. Implementation of the mechanism for protecting the consumers' rights of financial services in the context of Ukraine's integration into the European Union

The relevance of the chosen topic is defined in the article. One of the important aspects of Ukraine's integration into the European Union is the implementation

of the protection of the rights of consumers of financial services, the implementation of which is connected with the harmonization of laws and practices, operating in the field of financial services, which are provided in accordance with existing European standards and norms. The active development of the Ukrainian financial system creates prerequisites for the implementation of special conditions for the provision of financial services. This is precisely what determines the necessity of implementing in practice a system of protecting the rights of consumers of financial services to receive quality products and services, which is a mandatory condition for the integration of Ukraine into the European Union.

In the process of Ukraine's gradual integration into the European Union, additional standards and requirements are introduced into the practice of regulating the provision of financial services, which contribute to the improvement of the consumer rights protection system. All of the above won't only provide security for citizens, but will create a favorable climate for investment and development of the financial sector as a whole. The modern system of providing financial services is characterized by violations of payment calculations for the service, concealment of important information by the financial institution.

In the article it's proved that the relevance of building such an effective mechanism for protecting the rights of consumers of financial services, which could make financial services more attractive and motivate citizens to use them more widely. The main key aspects of the protection of the rights of consumers of financial services include the introduction of measures to harmonize legislation, the system of financial education, protection against deceptive practices, protection of personal data, guaranteeing the rights of consumers in canceling contracts, cooperation with international organizations. The results of the conducted research are summarized and the prospects for continuing research on the chosen topic are evaluated.

Key words: *consumers, financial services, consumers' rights protection, integration into the European Union, information transparency, fraud prevention, financial literacy.*

Вступ. В сучасних умовах в Україні сформувалася така модель надання послуг банками та небанківськими фінансовими установами, при якій досить часто спостерігаються порушення прав споживачів (від порушення тарифів на обслуговування до приховування важливої інформації). В умовах інтеграції України до Європейського Союзу має бути запроваджено механізм захисту прав споживачів фінансових послуг, що передбачатиме гармонізацію законодавства та практики у сфері фінансових послуг із європейськими стандартами та нормами, що і визначає актуальність обраної тематики. Обрана тематика яскраво відображена у працях науковців, таких як Н. П. Голота, О. О. Одинак, Н. Б. Пацурія, В. В. Резнікова, І. О. Тарасенко та інших авторів [1–3]. Незважаючи на активний розгляд питань з обраної тематики, науковцям все ще не вдалося віднайти найефективніший механізм захисту прав споживачів фінансових послуг, що і визначає необхідність продовження проведення досліджень з обраної тематики.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення основних напрямків запровадження механізму захисту прав споживачів при отриманні фінансових послуг через призму інтеграції України до Європейського Союзу.

Результати дослідження. Стаття 169 Договору про функціонування Європейського Союзу дозволяє ЄС використовувати свою законодавчу процедуру для захисту «здоров'я, безпеки та економічних інтересів» споживачів і заохочувати права на «інформацію, освіту та самоорганізацію споживачів з метою захисту своїх інтересів» [4]. Усі держави-члени можуть надавати кращий захист за передбачений законодавством ЄС, а «високий рівень захисту споживачів» вважається фундаментальним правом в країнах Європейського Союзу.

Споживачі мають право на законодавчу закріплену «хартію прав»: на безпечні та здорові продукти, справедливі умови контрактів, належну інформацію, вільну від оманливої реклами та маркетингу, а також право на повернення товару.

Окрім цих загальних принципів існують чотири основні Директиви: Директива Ради 85/374/ЄЕС «Про наближення законів, постанов та адміністративних положень держав-членів щодо відповідальності за неякісну продукцію», Директива Ради 93/13/ЄЕС від 05 квітня 1993 року про несправедливі умови споживчих договорів, Директива Європейського Парламенту і Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку та Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів.

Важливою зміною у функціонуванні механізму, закладеного в 4 основні вище перелічені директиви, були внесені у зв'язку з прийняттям Директива (ЄС) 2019/2161 (її ще називають модернізаційна директива, Директиви про недобросовісну комерційну практику, Директиви про зазначення ціни (, Директива про несправедливі умови контракту, Директива (ЄС) 2020/1828 про представницькі позови для захисту колективних інтересів споживачів, Директиви (ЄС) 2019/770 про контракти на постачання цифрового контенту та послуг, Директиви ЄС щодо договорів купівлі-продажу товарів 2019/771/ЄС (Директива про продаж товарів) [8]. Важливим стало ухвалення 12 грудня 2017 року Європейським парламентом Регламенту (ЄС) 2017/2394 про співпрацю між національними органами [9], відповідальними за виконання законодавства про захист прав споживачів, з метою підвищення ефективності правил і процедур взаємодії між відповідними національними органами, повноважними захищати права споживачів [5].

Директива про модернізацію внесла такі основні зміни:

- Посилені санкції (у виді штрафів) за порушення чотирьох директив.
- Закріплення нового права споживачів на рівні ЄС на індивідуальні засоби правового захисту для споживачів, які постраждали від недобросовісної комерційної практики.
- Заборона певних недобросовісних онлайн-практик (доповнення до Додатку I Директиви щодо недобросовісних комерційних практик бізнесу ('чорний список')) щодо:
  - відгуків споживачів;
  - реклами і платного розміщення в результатах пошуку;
  - перепродажу квитків на заходи.
- Нові вимоги щодо прозорості:
  - щодо основних параметрів, що визначають ранжування результатів онлайн-пошуку;
  - щодо укладання договорів з торговцем чи фізичною особою на онлайн-ринку;
  - щодо заходів, вжитих для забезпечення того, щоб опубліковані відгуки споживачів надходили від споживачів, які фактично використовували або купували продукт.
- Розширення застосування законодавства ЄС до «безкоштовних» цифрових послуг, за які споживачі не платять гроші, але надають особисті дані, наприклад, хмарне сховище, соціальні мережі та служби електронної пошти.
- Прозорість персоналізованого ціноутворення: зобов'язання попереджати споживачів, коли їм надається персоналізована ціна на основі автоматизованої обробки.
- Маркетинг «подвійної якості» ('dual quality' marketing): поправка до директив, яка забороняє вводити в оману представлення товарів як ідентичних до товарів, що продаються в інших державах-членах, якщо ці товари мають значні відмінності у своєму складі чи характеристиках.
- Прозорість зниження цін: поправка вимагає від продавців, які оголошують про зниження цін, також вказувати найнижчу ціну за останні 30 днів.

Після ухвалення Директиви про модернізацію, у грудні 2021 року Комісія опублікувала оновлені Посібники щодо застосування Директив, які стосуються внесених змін, а також окремий новий Посібник щодо нового положення щодо зниження цін [6].

Отже, компонентами Європейського механізму із захисту прав споживачів, які повинні бути імплементовані Україною в умовах євроінтеграції, є наступні [7]:

– Об'єкти фінансових послуг (Торгівля валютними цінностями; Торгівля іноземною валютою; залучення фінансових ресурсів з обов'язком їхнього подальшого повернення; страхові послуги; діяльність у сфері накопичувальних пенсійних систем; фінансовий лізинг; надання гарантій; факторинг; надання позик, включаючи фінансові кредити; професійна діяльність на ринках капіталу).

– Принципи (Гармонізація законодавства. Фінансова освіта. Захист від шахрайства. Захист персональних даних. Права споживача при розірванні договорів. Механізми вирішення суперечок. Співпраця з міжнародними організаціями).

– Фактори впливу (Формування конкурентоспроможного фінансового ринку; збільшення довіри споживачів до фінансових послуг; ефективний захист від фінансового шахрайства; підтримка фінансової грамотності; дотримання стандартів і норм ЄС).

– Домінантні положення законодавства в ЄС в контексті євроінтеграції, що забезпечують успішне функціонування механізму ЄС (Норми і механізми, що спрямовані на: забезпечення відповідального підходу до всіх категорій споживачів фінансових послуг, включаючи погашення простроченої заборгованості; гарантування своєчасного надання повної, правдивої та достовірної інформації про фінансові послуги та компанії; сприяння освітній роботі; забезпечення відповідальної ділової поведінки надавачів фінансових послуг та їх уповноважених представників; захист коштів та інших активів споживачів фінансових послуг від шахрайства та зловживань; забезпечення захисту персональних даних споживачів фінансових послуг).

– Поняття захисту прав споживачів (Оновлення законодавчої бази щодо нагляду і регулювання, інформування та навчання споживачів, механізмів вирішення суперечок, контролю за рекламою та інформацією).

– Створення в Україні інституту фінансового омбудсмена (Головним завданням нової інституції буде примирення сторін спору (у країнах ЄС ця процедура успішна в 60–70% випадків). У разі неможливості досягти примирення фінансовий омбудсмен приймає скарги громадян, розглядає спірні питання та приймає відповідне незалежне справедливе рішення. Звертатися до фінансового омбудсмена зможуть лише фізичні особи, але жоден споживач не буде обмежений у своєму конституційному праві звертатися до суду на будь-якому етапі вирішення спору. Передбачається, що рішення омбудсмена будуть прийматися неупереджено, компетентно і досить швидко – протягом 60 днів).

Системне регулювання в галузі фінансових послуг є ключовим для захисту прав споживачів і забезпечення стабільності фінансового сектору, де недовіра до фінансових установ може виникати з різних причин, таких як некомпетентність, нерозуміння або навіть зловживання. І. О. Тарасенко зазначає, що механізм захисту прав споживачів при отриманні фінансових послуг через призму інтеграції України до Європейського Союзу має включати наступні ключові аспекти, такі як гармонізація законодавства, фінансова освіта, захист від шахрайства, захист персональних даних, права споживачів під час розірвання договорів, співпраця з міжнародними організаціями [3, с. 148].

Потрібно внести зміни до свого законодавства, щоб воно відповідало директивам та нормам ЄС, що стосуються фінансових послуг та захисту споживачів (стандарти відкритості та прозорості, вимоги до інформаційного дискурсу та заборона агресивного маркетингу). О. О. Одинак вказує, що розширення програм фінансової освіти для споживачів є важливим аспектом захисту їх прав, який допоможе отримати розуміння споживачами ризиків і можливостей, пов'язаних із різними фінансовими послугами [1, с. 47].

В Україні слід запровадити ефективний механізм реагування на шахрайство чи нечесність фінансових установ та інших учасників ринку (нагляд, контроль та санкції за порушення прав споживачів). Необхідно забезпечити дотримання фінансовими установами стандартів захисту даних, встановлених у ЄС, зокрема, допомоги Загального регламенту захисту даних. В. В. Резнікова вказує, що в Україні варто запровадити механізми захисту прав споживачів при розірванні фінансових договорів, зокрема, визначення умов і порядку їх розірвання [2, с. 249]. Щодо механізмів вирішення спорів важливо створити доступні

та ефективні механізми для вирішення спорів між споживачами та фінансовими установами, включаючи можливість оскарження їх в незалежних арбітражних органах.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що світовий та європейський досвід надає підстави для чіткого розуміння механізму захисту прав споживачів при отриманні фінансових послуг як системної діяльності. Реалізація цього механізму сприятиме формуванню довіри серед учасників ринку та сталому розвитку й ефективному функціонуванню фінансової системи. Ефективність запровадження механізму захисту прав споживачів при отриманні фінансових послуг визначається економічним середовищем, у якому він функціонує. Запровадження стабільних економічних умов з високим рівнем доходів і стабільними фінансовими результатами діяльності підприємств, що забезпечуються інтеграційними процесами України в ЄС, призведе до більш ефективного запровадження механізму захисту прав споживачів фінансових послуг. Оскільки найефективніший механізм захисту прав споживачів фінансових послуг все ще не було виявлено, це створює необхідність продовження проведення досліджень з обраної тематики в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Одинак О.О., Голота Н.П. Захист прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С. 43–48.
2. Пацурія Н.Б., Резнікова В.В. Обґрунтування необхідності зміни правової парадигми захисту прав споживачів фінансових послуг. *Право України*. 2020. № 5. С. 235–257.
3. Тарасенко І.О. Європейська та українська практика захисту прав споживачів фінансових послуг: навчальний посібник. Київ: КНУТД, 2023. 208 с.
4. 12012E/TXT – Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012E/TXT> (дата звернення: 26.06.2024).
5. Consumer protection law. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/law/law-topic/consumer-protection-law_en (дата звернення: 26.06.2024).
6. REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL on the implementation of Directive (EU) 2019/2161 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/document/download/a2a80756-b215-49bb-9e52-cfe2f4de10b1_en?filename=Implementation%20Report_0.pdf (дата звернення: 26.06.2024).
7. Коваленко Д. І., Обертинський Л. В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. *Journal of Strategic Economic Research*. 2023. № 5. С. 101–109. URL: <https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.5.10> (дата звернення: 26.06.2024).
8. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2019/771. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-19#Text (дата звернення: 26.06.2024).
9. РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) № 2017/2394 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_035-17#Text (дата звернення 26.06.2024).

ШУМЕЙКО І. П.,
доктор філософії за спеціальністю
081 Право

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.43>

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ФІНАНСОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЙОГО ДІЯ У ПРОСТОРІ, В ЧАСІ ТА ЗА КОЛОМ ОСІБ

Стаття присвячена законодавству про фінансову відповідальність в Україні та його дії у просторі, в часі та за колом осіб. Фінансова відповідальність в Україні фактично сформована як окремий вид юридичної відповідальності. Проте з усіх видів юридичної відповідальності, цей вид характеризується найменшим рівнем систематизації правових норм. Законодавство України про фінансову відповідальність складається зі значної кількості нормативно-правових актів із різним предметом регулювання. Першим кроком до майбутньої систематизації її норм є виявлення системоутворюючих ознак цього законодавства, для чого необхідно здійснити його класифікацію за певними критеріями. Система законодавства про фінансову відповідальність в Україні базується на нормах Конституції України і міжнародних договорів, а склади правопорушень та розміри фінансових санкцій за їх вчинення встановлюються виключно законами України. Виявлено 65 таких законів, з них 63 не є кодифікованими. Підзаконні нормативно-правові акти у сфері фінансової відповідальності врегульовують її процедурний аспект. Вони не можуть встановлювати склади правопорушень і розміри фінансових санкцій. Суб'єктами підзаконної нормотворчості у сфері фінансової відповідальності є Кабінет Міністрів України, державні колегіальні органи, а також центральні органи виконавчої влади. Норми, що встановлюють фінансову відповідальність, діють однаково на всій території України. Законодавство не передбачає настання в Україні фінансової відповідальності за порушення публічно-правових норм іноземних держав. За загальним правилом, законодавство про фінансову відповідальність має пряму дію в часі. Зворотна дія в часі надається нормам, які скасовують або пом'якшують фінансову відповідальність фізичних осіб. Зворотна дія подібних норм для юридичних осіб можлива лише шляхом її законодавчого закріплення. Автор пропонує закріпити на законодавчому рівні зворотну дію в часі норм, які скасовують або пом'якшують фінансову відповідальність юридичних осіб. Скасування обов'язку, за невиконання якого настає фінансова відповідальність, слід прирівнювати до скасування фінансової відповідальності за невиконання цього обов'язку. Дія законодавства про фінансову відповідальність за колом осіб обмежується суб'єктами правопорушень та суб'єктами владних повноважень, які мають компетенцію застосовувати норми про фінансову відповідальність.

Ключові слова: закон, зворотна дія, кодифікація, підзаконний нормативно-правовий акт, система законодавства, ультраактивна (переживаюча) дія, фінансова відповідальність.

Shumeiko I. P. Legislation of Ukraine on financial responsibility and its effect in space, time and among persons

The article is devoted to the legislation on financial responsibility in Ukraine and its effects in space, time and among persons. Financial responsibility in Ukraine

is actually formed as a separate type of legal responsibility. However, of all types of legal responsibility, this type is characterized by the lowest level of systematization of legal norms. The legislation of Ukraine on financial responsibility consists of a significant number of normative legal acts with different subjects of regulation. The first step towards the future systematization of its norms is to identify the system-forming features of this legislation. It is necessary to carry out its classification according to certain criteria. The system of legislation on financial responsibility in Ukraine is based on the norms of the Constitution of Ukraine and international treaties. The composition of offenses and the amount of financial sanctions for their commission are established exclusively by the laws of Ukraine. 65 such laws were identified, of which 63 are not codified. By-laws in the field of financial responsibility regulate its procedural aspect. They cannot establish the composition of offenses and the amount of financial sanctions. Subjects of sub-legal rulemaking in the field of financial responsibility are the Cabinet of Ministers of Ukraine, state collegial bodies, as well as central bodies of executive power. Norms establishing financial responsibility apply equally throughout the territory of Ukraine. The legislation does not provide for financial responsibility in Ukraine for violations of public law norms of foreign countries. As a general rule, legislation on financial responsibility has direct effect in time. Retroactive effect in time is given to regulations that cancel or reduce the financial responsibility of individuals. Retroactive effect of such norms for legal entities is possible only through its legislative consolidation. The author suggests enshrining at the legislative level the retroactive effect of norms that cancel or reduce the financial responsibility of legal entities. The cancellation of an obligation, for the non-fulfillment of which financial responsibility arises, should be equated with the cancellation of financial responsibility for the non-fulfillment of this obligation. The effect of the legislation on financial responsibility for the circle of persons is limited to the subjects of offenses and the subjects of power, which have the competence to apply the rules on financial responsibility.

Key words: *bylaw, codification, financial responsibility, law, legal system, retroactivity, ultraactive (survival) action.*

Актуальність проблеми. Фінансова відповідальність в Україні фактично сформована як окремий вид юридичної відповідальності. Проте з усіх видів юридичної відповідальності, цей вид характеризується найменшим рівнем систематизації правових норм. Законодавство України про фінансову відповідальність складається зі значної кількості нормативно-правових актів із різним предметом регулювання. Першим кроком до майбутньої систематизації її норм є виявлення системоутворюючих ознак цього законодавства, для чого необхідно здійснити його класифікацію за певними критеріями. Слід визначити, чи встановлюється фінансова відповідальність виключно законами, чи допускається її встановлення підзаконними актами, а також значення підзаконних актів у системі законодавства про фінансову відповідальність. Необхідно визначити просторовий критерій для застосування цих норм. Слід встановити, в яких конкретно випадках можлива зворотна та ультраактивна (переживаюча) дія норм про фінансову відповідальність та що саме є зворотною дією її норм. Потрібно також визначити дію цих норм за колом осіб. Опрацювання цих питань є перспективним напрямком наукового дослідження.

Метою цієї статті є охарактеризувати і класифікувати законодавство України про фінансову відповідальність, а також з'ясувати особливості його дії в просторі, у часі та за колом осіб.

Поняття системи законодавства, а також визначення її структурних одиниць і вирішення проблем упорядкування – є до теперішнього часу предметом широкої наукової дискусії. До прикладу можна навести точку зору В. Риндюк, яка зазначає у своїй статті, що система

законодавства (законодавство) є системою (сукупністю) законів, де під поняттям «закон» варто розуміти юридичний закон взагалі як встановлене державою загальнообов'язкове правило поведінки людей, а не закон України як форму нормативно-правового акта Верховної Ради України [1, с. 106]. У статті Р. Галюка законодавство характеризується як система нормативних правових актів, якій притаманна єдність та яка включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти; вчений використовує також поняття «комплексна галузь законодавства» для опису відокремлених масивів нормативно-правових актів, які містять норми декількох галузей права, при цьому об'єднаних предметною єдністю, тобто таких, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини, підпорядковані єдиним принципам [2, с. 132]. Розвиваючи ці теоретичні положення, М. Легенький пропонує виділяти таку юридичну категорію як первинний закон, справедливо зазначаючи, що систематизації законодавчої системи помітно перешкоджає неоднозначність наукових підходів до формування змісту системи законодавства; крім того, як зазначає вчений, вказане упорядкування ускладнюється внаслідок значної кількості законів, більшу половину яких становлять закони про внесення змін і доповнень [3, с. 43]. Разом з тим, на теперішній час відсутнє наукове дослідження, предметом якого була б загальна характеристика законодавства про фінансову відповідальність.

Основою системи законодавства України є Конституція України, і норми про фінансову відповідальність повинні їй відповідати. Зокрема йдеться про положення ст. 41 (право власності), ст. 55 (право на захист своїх прав), ст. 56 (право на відшкодування шкоди, заподіяної державою), ст. 57 (право знати свої права та обов'язки), ст. 58 (заборона зворотної дії правових норм в часі, окрім скасування чи пом'якшення відповідальності особи), ст. 59 (право на професійну правничу допомогу), ст. 61 (індивідуальний характер відповідальності та принцип non bis in idem), ст. 63 (свобода від самовикриття), ст. 64 (заборона обмежень конституційних прав), ст. 68 (презумпція знання законів і обов'язок їх дотримуватися) Основного Закону України [4].

Невід'ємною складовою законодавства України є норми міжнародного права, які мають пріоритет над національним законодавством. Тому норми про фінансову відповідальність та їхнє застосування мають відповідати міжнародним зобов'язанням України, передусім у сфері захисту прав людини. Правильне застосування положень законів про фінансову відповідальність неможливе без дотримання положень ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 7 (ніякого покарання без закону), ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 1 Першого протоколу до неї (захист права власності), ст. 4 Протоколу № 7 (право не бути притягненим до суду або покараним двічі) [5].

Слід зазначити, що норма п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України не включає фінансову відповідальність у перелік видів відповідальності, які мають встановлюватися виключно законами України. В історії української нормотворчості мали місце випадки встановлення фінансової відповідальності указами Президента України: маються на увазі укази від 12 червня 1993 року № 206/93 «Про заходи щодо скорочення готівкового обігу» [6], який втратив чинність 15 січня 1995 року, від 12 червня 1995 року № 436/95 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» [7], який діяв до 22 червня 2019 року, а також підписані вже після прийняття Конституції України, але у відповідності до п. 4 її перехідних положень, укази від 28 червня 1999 року № 761/99 «Про впорядкування механізму сплати ринкового збору» [8], дія якого була припинена 01 січня 2011 року, та від 27 червня 1999 року № 734/99 «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» [9], дія якого була припинена 07 лютого 2019 року. Також заходи фінансової відповідальності встановлювалися п'ятьма декретами Кабінету Міністрів України, які наразі втратили чинність; найпізніше (07 лютого 2019 року) втратив чинність декрет «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», який в ст. 16 встановлював фінансові санкції [10]. В результаті дослідження бази даних

«Законодавство України» не виявлено чинних підзаконних нормативно-правових актів, які б встановлювали фінансову відповідальність, отже наразі вона фактично встановлена лише законами України.

Водночас відсутність згадки про фінансову відповідальність п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України зумовлює необхідність з'ясувати, чи встановлюється фінансова відповідальність виключно законами України. Для цього слід звернутися до іншої норми Основного Закону України – ч. 2 ст. 58, де зазначено, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися *законом* як правопорушення [4]. Також слід звернутись до мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб). В абзаці шостому п. 2 мотивувальної частини рішення було зазначено, що «наголошуючи на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція України встановила, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності та заходи державно-примусового впливу за його вчинення визначаються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом» [11]. Отже, безсумнівним є те, що склад правопорушення, за яке настає фінансова відповідальність, та міра такої відповідальності – можуть встановлюватися виключно законами України.

Аналіз законодавства дозволив скласти орієнтовний перелік законів України, які встановлюють фінансову відповідальність. До них належать: Податковий кодекс України, Кодекс законів про працю України, Закони України «Про автомобільний транспорт», «Про адміністративну процедуру», «Про альтернативні види палива», «Про валюту і валютні операції», «Про видавничу справу», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про виноград та виноградне вино», «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень», «Про внутрішній водний транспорт», «Про газ (метан) вугільних родовищ», «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», «Про гастрольні заходи в Україні», «Про географічні зазначення спиртних напоїв», «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції», «Про державні лотереї в Україні», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», «Про електронні комунікації», «Про енергетичну ефективність», «Про забезпечення комерційного обліку природного газу», «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальну безпечність нехарчової продукції», «Про зайнятість населення», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про кінематографію», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», «Про кредитні спілки», «Про медіа», «Про морські порти України», «Про обмеження обігу пластикових пакетів на території України», «Про обіг векселів

в Україні», «Про організацію формування та обігу кредитних історій», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», «Про особливості правової охорони географічних зазначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, захист прав та застосування схем якості, включаючи традиційні гарантовані особливості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів», «Про охорону праці», «Про платіжні послуги», «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», «Про природні монополії», «Про рекламу», «Про ринок електричної енергії», «Про ринок природного газу», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про страхування», «Про теплопостачання», «Про фінансові послуги та фінансові компанії», а також «Про ціни і ціноутворення».

З-поміж наведених вище законів слід звернути увагу на Закон України «Про адміністративну процедуру», який встановлює *загальну норму* про фінансову відповідальність за невиконання адміністративного акта, яка застосовується в разі відсутності спеціальної норми. Так, відповідно до ч. 1 ст. 96 цього Закону, у разі якщо адміністративний акт не виконано зобов'язаною особою – адресатом адміністративного акта у встановлений адміністративним органом строк і передбачена таким актом дія не може бути виконана іншою особою, адміністративний орган виносить постанову про накладення на зобов'язану особу грошового стягнення у розмірі (*якщо інше не передбачено законом*): від 70 до 530 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – стосовно фізичних осіб; від 175 до 1765 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – стосовно фізичних осіб – підприємців, громадських об'єднань, що не мають статусу юридичної особи, юридичних осіб [12].

Закони України, які встановлюють фінансову відповідальність, за критерієм систематизації, можна поділити на кодифіковані (Податковий кодекс України, Кодекс законів про працю України) і некодифіковані (всі інші, перераховані вище). Крім того, за предметом правового регулювання їх можна класифікувати на закони, які встановлюють лише відповідальність (виявлено лише два таких закони – «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» і «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень») і закони, для яких відповідальність не є основним предметом регулювання (всі інші).

При цьому поняття «закони про фінансову відповідальність» і «закони, які встановлюють фінансову відповідальність» не є тотожними. Вище було наведено перелік саме тих законів, які *встановлюють* фінансову відповідальність, тобто закріплюють склади правопорушень і санкції за них. Втім, існують закони, які, встановлюють засади і порядок застосування фінансових санкцій, не встановлюючи при цьому складів правопорушень. До таких законів слід віднести: акти, що закріплюють загальні норми (Господарський кодекс України і Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»), а також акти, що закріплюють спеціальні норми (Закони України «Про регулювання містобудівної діяльності» і «Про споживче кредитування»). Разом з тим, в більшості випадків спеціальні процедурні норми закріплюються тим самим законом, що і склади правопорушень.

Завданням підзаконних нормативно-правових актів у сфері фінансової відповідальності є, як правило, регулювання процедури притягнення до відповідальності, якщо така не визначена законом, або конкретизація порядку застосування процедурних положень, якщо такі вже визначені законом, а також визначення порядку адміністративного оскарження рішень про притягнення до фінансової відповідальності. Підзаконний нормативно-правовий акт не може розширювати чи встановлювати додаткові склади правопорушень, а так само не може встановлювати чи змінювати розмір санкції за їх вчинення.

Суб'єктами підзаконної нормотворчості у сфері фінансової відповідальності є: Кабінет Міністрів України (приклад – Порядок стягнення штрафу за порушення законодавства про внутрішній водний транспорт, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 559 [13]), державні колегіальні органи (приклад – Порядок розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, затверджений розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 року № 5 [14]), центральні органи виконавчої влади (приклад – Порядок розгляду податковим органом скарг на вимоги про сплату недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та на рішення про нарахування пені та накладення штрафу, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 09 грудня 2015 року № 1124 [15]).

Сфера застосування місцевої нормотворчості в питанні фінансової відповідальності обмежується правовим регулюванням діяльності виконавчих органів у системі місцевого самоврядування, які мають делеговані повноваження у сфері контролю (нагляду), застосування яких може мати наслідком притягнення до фінансової відповідальності. В якості прикладу такої нормотворчості можна навести Положення про інспекцію з питань праці та зайнятості населення Дніпровської міської ради, затверджене рішенням Дніпровської міської ради від 21 листопада 2018 року № 41/37 [16].

Дія нормативно-правових актів у просторі, як справедливо зазначає Л. Легін, характеризується тим, що межі дії нормативно-правових актів визначаються компетенцією органів, які їх прийняли чи видали [17, с. 25]. Доповнюючи цю тезу, наведемо твердження Т. Ругляк про те, що відповідно до принципів державного суверенітету і територіального верховенства, закони, прийняті вищим органом влади тієї чи іншої держави, діють тільки на її території [18, с. 143]. В той же час, Л. Богачова зауважує про те, що нормативно-правові акти поширюють свою дію як на території держави, так і за її межами, а також вказує, що просторові межі дії нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення в законодавчих актах [19, с. 11].

Оскільки встановлення складів правопорушень і розмірів фінансових санкцій є виключною компетенцією органу законодавчої влади, то норми, які встановлюють фінансову відповідальність, діють на всій території України. Так само діє і загалом законодавство про фінансову відповідальність, за винятком місцевих нормативних актів, сфера застосування яких вже була визначена вище. При цьому аналіз норм про фінансову відповідальність не дає жодних підстав для висновку про поширення їхньої дії на осіб, які перебувають, проводять діяльність за межами України та не є при цьому громадянами України чи суб'єктами господарювання, зареєстрованими в Україні. Крім того за законодавством України не може наставати фінансова відповідальність за порушення самих по собі публічно-правових норм іноземної держави; законами не передбачено можливість перейняття Україною справ про фінансову відповідальність, що мають місце в інших державах, а так само і передачі Україною таких справ до іноземної держави. Специфіка складів правопорушень, за які настає фінансова відповідальність, практично зводиться до мінімуму випадки, коли за одне й те саме правопорушення особа може понести фінансову відповідальність в Україні та одночасно в іншій державі.

Що стосується дії законодавства про фінансову відповідальність в часі, то перш за все слід згадати загальний конституційний принцип заборони зворотної дії правової норми в часі, з двома лише винятками – скасування і пом'якшення відповідальності особи (ч. 1 ст. 58 Конституції України) [4]. Проте варто також згадати і рішення Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі № 1-7/99 (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів), в якому міститься висновок про те, що «положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується *фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб*. Але це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші

нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено *шляхом прямої вказівки про це* в законі або іншому нормативно-правовому акті» [20]. Цей висновок продовжує застосовуватись в судовій практиці й донині: прикладом є постанова Верховного Суду від 19 травня 2022 року у справі № 640/6669/19, де зазначено, що «за наявності у відповідному законі *прямої вказівки* про зворотну (ретроактивну) дію норми права в часі, яка пом'якшує чи скасовує відповідальність юридичної особи у порівнянні із законом, який діяв на час виникнення правовідносин, така норма має зворотну (ретроактивну) дію для юридичних осіб» [21].

Отже, ч. 1 ст. 58 Конституції України не передбачає (проте і не виключає) зворотну дію в часі норм, які скасовують або пом'якшують фінансову відповідальність юридичних осіб. Що стосується Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то хоча її ст. 7 поширює свою дію на юридичних осіб (це впливає зі змісту рішення «G.I.E.M. S.R.L. and others v. Italy» від 28 червня 2018 року [22]), однак варто пам'ятати, що ст. 7 Конвенції лише забороняє зворотну дію норм, які запроваджують або посилюють відповідальність, однак не гарантує зворотної дії норм, які її скасовують або пом'якшують. Тому питання зворотної дії в часі норм, що скасовують чи пом'якшують фінансову відповідальність юридичних осіб – лежить в площині законодавства України. На думку автора, такий принцип слід запровадити на законодавчому рівні, а так само і принцип ультраактивної (переживаючої) дії закону, який пом'якшив або скасував фінансову відповідальність, яка після цього була знову запроваджена або знову посилена. Ця точка зору обґрунтовується тим, що накладення на юридичну особу фінансової санкції за діяння, яке більше не вважається правопорушенням – не сприяє реалізації жодної функції фінансової відповідальності, а отже не задовольняє будь-який публічний інтерес. А накладення на юридичну особу фінансової санкції в розмірі, більшому ніж той, який є в законі на момент притягнення до відповідальності – є дискримінаційним по відношенню до таких самих юридичних осіб, які «одержують перевагу» лише тому, що вчинили правопорушення пізніше.

Перспективним напрямком наукової дискусії є зворотна дія в часі норми про фінансову відповідальність в тому випадку, коли було скасовано не склад правопорушення, а скасовано *обов'язок*, за невиконання якого передбачено фінансову санкцію. Наведемо практичний приклад: у 2013 році була змінена форма книги обліку доходів та витрат, а саме – із форми книги було вилучено дані про облік товарних запасів. Практичне питання полягає в тому, чи могла бути притягнута фізична особа – підприємець до фінансової відповідальності за ст. 20 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» за реалізацію необлікованих товарів у період, коли облік запасів був обов'язковий, проте притягнення до відповідальності здійснюється у період, коли облік запасів вже не був обов'язковим. На думку автора, якщо в законодавстві перестає існувати сам обов'язок, то з цього ж моменту виключається і відповідальність за його невиконання, навіть якщо порушення було вчинене в період, коли такий обов'язок ще існував. Адже притягнення особи до відповідальності за невиконання обов'язку, якого більше не існує, здійснюється за відсутності будь-якої суспільної шкідливості діяння, і не досягає будь-якої законної мети.

Що стосується дії законодавства про фінансову відповідальність за колом осіб, то перш за все варто звернутися до ст. 64 Закону України «Про правотворчу діяльність», яка передбачає, що дія нормативно-правового акта поширюється на громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, інших суб'єктів правовідносин, осіб, які перебувають на території, на яку поширюється його дія, і яких він стосується, крім випадків, передбачених нормативно-правовим актом [23]. Отже, коло осіб, на які поширює свою дію законодавство про фінансову відповідальність, обмежується, з одного боку, колом суб'єктів правопорушення, за яке настає фінансова відповідальність (визначення таких суб'єктів є самостійним предметом дослідження), а з іншого боку, колом суб'єктів правозастосування, уповноважених здійснювати провадження у справах про фінансову відповідальність.

Висновки та рекомендації. Система законодавства України про фінансову відповідальність базується на нормах Конституції України і міжнародних договорів, а склади правопорушень та розміри фінансових санкцій за їх вчинення встановлюються виключно законами України. Виявлено 65 таких законів, з них 63 не є кодифікованими. За предметом правового регулювання пропонується поділ законів на ті, які встановлюють лише відповідальність і ті, для яких відповідальність не є основним предметом регулювання. Поняття «законодавство про фінансову відповідальність» є ширшим ніж «законодавство, яке встановлює фінансову відповідальність», адже існують закони, які встановлюють засади і порядок застосування фінансових санкцій, не встановлюючи при цьому складів правопорушень.

Підзаконні нормативно-правові акти у сфері фінансової відповідальності врегульовують її процедурний аспект. Вони не можуть встановлювати склади правопорушень і розміри фінансових санкцій. Суб'єктами підзаконної нормотворчості у сфері фінансової відповідальності є Кабінет Міністрів України, державні колегіальні органи, а також центральні органи виконавчої влади. Місцева нормотворчість в цій сфері обмежується регулюванням діяльності виконавчих органів, які мають делеговані повноваження у сфері контролю (нагляду), застосування яких може мати наслідком притягнення до фінансової відповідальності.

Визначено, що норми, що встановлюють фінансову відповідальність, діють однаково на всій території України. Законодавство не передбачає настання в Україні фінансової відповідальності за порушення публічно-правових норм іноземних держав.

З'ясовано, що за загальним правилом, законодавство про фінансову відповідальність має пряму дію в часі. Зворотна дія в часі надається нормам, які скасовують або пом'якшують фінансову відповідальність фізичних осіб. Зворотна дія подібних норм для юридичних осіб можлива лише шляхом її законодавчого закріплення. Автор пропонує закріпити на законодавчому рівні зворотну, а також ультраактивну (переживаючу) дію в часі норм, які скасовують або пом'якшують фінансову відповідальність юридичних осіб. Обґрунтовано, що скасування обов'язку, за невиконання якого настає фінансова відповідальність, слід прирівнювати до скасування фінансової відповідальності за невиконання цього обов'язку.

Встановлено, що дія законодавства про фінансову відповідальність за колом осіб обмежується суб'єктами правопорушень та суб'єктами владних повноважень, що мають компетенцію застосовувати норми про фінансову відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Риндюк В.І. «Система законодавства» та «система нормативно-правових актів»: до питання визначення та співвідношення понять. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. Випуск 1 (41). С. 102–107. URL: <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/194754/194945>.
2. Галюк Р.Г. Співвідношення системи права та системи законодавства. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. № 74. С. 129–134. URL: <http://www.apdp.in.ua/v74/21.pdf>.
3. Легенький М.І. Первинний закон як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2023. Випуск 78. Частина 1. С. 39–44. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/7-1.pdf>.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року з протоколами до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Про заходи щодо скорочення готівкового обігу: указ Президента України від 12 червня 1993 року № 206/93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/206/93#Text>.
7. Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки: указ Президента України від 12 червня 1995 року № 436/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/95#Text>.
8. Про впорядкування механізму сплати ринкового збору: указ Президента України від від 28 червня 1999 року № 761/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761/99#Text>.

9. Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: указ Президента України від 27 червня 1999 року № 734/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734/99#Text>.

10. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93#Text>.

11. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року у справі № 1-22/2001 у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.

12. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n773>.

13. Про затвердження Порядку стягнення штрафу за порушення законодавства про внутрішній водний транспорт: постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2022-%D0%BF#Text>.

14. Про затвердження Порядку розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції: розпорядження Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94#Text>.

15. Про затвердження Порядку розгляду податковим органом скарг на вимоги про сплату недоїмки зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та на рішення про нарахування пені та накладення штрафу: наказ Міністерства фінансів України від 09 грудня 2015 року № 1124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0178-16#Text>.

16. Про внесення змін до рішення міської ради від 20.09.2017 № 94/24 «Про затвердження Положення про інспекцію з питань праці та зайнятості населення Дніпровської міської ради»: рішення Дніпровської міської ради від 21 листопада 2018 року № 41/37. URL: https://dniprorada.gov.ua/upload/editor/polozhennya_pro_inspekciyu_z_pitan_praci_ta_zajnyatosti_naselennya_dniprovskoi_mistkoi_radi.pdf.

17. Лєгін Л.М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Частина 1. С. 21-26. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_1/6.pdf.

18. Ругляк Т.М. Дія джерел права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Випуск 46. С. 141-145. URL: <http://www.apdp.in.ua/v46/23.pdf>.

19. Богачова Л.Л. Просторові межі дії нормативно-правового акта. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 7-11. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/28/26>.

20. Рішення Конституційного Суду України від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі № 1-7/99 за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>.

21. Постанова Верховного Суду від 19 травня 2022 року у справі № 640/6669/19 про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104400930>.

22. G.I.E.M. S.R.L. and others v. Italy: judgment of the European Court of Human Rights of 28 June 2018 (applications nos. 1828/06, 34163/07 and 19029/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%7B%22itemid%22:%7B%22001-184525%22%7D%7D>.

23. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****БОНДАРЕНКО О. С.,**доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри кримінально-
правових дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет)**ХИМАН Б. Ю.,**аспірант кафедри адміністративного,
господарського права
(Сумський державний університет)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.44>**СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ
ПІД ЧАС МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ**

Контрабанда є кримінальним правопорушенням, аналіз якого передбачає заглиблення як у кримінальне законодавство, так і в норми фінансового, податкового та митного права, оскільки, будучи бланкетним кримінальним правопорушенням.. З цієї причини існують основні поняття цих галузей права, які містяться в правових нормах і сприяють наданню ясності щодо того, що означають елементи цього кримінального правопорушення. Таким чином, незнання цих понять призводить до семантичних проблем під час тлумачення та застосування цього виду кримінального правопорушення, крім того, що не дозволяє нам знати, що таке контрабанда та наслідки її вчинення для суспільства.

Серед типових форм злочину контрабанди — приховування товару від органів митниці, тобто не пред'явлення його для оформлення, здійснення торговельних операцій без дотримання встановлених законом вимог щодо їх законності, імпорту або розподілу товарів у дорозі для споживання.

Стаття розглядає поняття та сутність контрабанди. Встановлено, що у побутовій мові слово «контрабанда» вживається в різних сенсах. У методологічному відношенні це дослідження є фундаментальним, оскільки пріоритет надається систематизації правових понять досліджуваної теми на основі доктрини. Дана стаття присвячена питанню поняття та сутності контрабанди під час митного оформлення товарів.

Аналізується поняття контрабанди в наукових працях та законодавстві, де зазначено, що контрабанда – це серйозний злочин проти економіки і порядку ведення бізнесу. Виявлено та окреслено ознаки кримінального правопорушення контрабанди та теоретично обґрунтовано його зв'язок із зазначеними поняттями. У цьому сенсі дана наукова стаття сприяє роз'ясненню питання для науковців, юристів та громадян. Для досягнення цієї мети пропонується поняття контрабанди на основі підходу, який охоплює кримінальне право, фінансове та митне право. Визначено, що контрабандою в тій чи іншій мірі були замішані як офіційні особи, так і приватні особи.

Ключові слова: контрабанда, митне оформлення товарів, Найробійська конвенція, негативні наслідки.

Bondarenko O. S., Khyman B. Yu. Concept and essence of smuggling during customs clearance of goods

Smuggling is a crime, the analysis of which involves delving into both criminal legislation and the norms of financial, tax and customs law, since, being a blank criminal offense, its actual assumption is fully or partially developed by the norm of a non-punitive nature. For this reason, there are basic concepts of these branches of law, which are contained in legal regulations and help to provide clarity as to what the elements of this crime mean. Thus, ignorance of these concepts leads to semantic problems when interpreting and applying this type of crime, in addition to preventing us from knowing what smuggling is and the consequences of its commission for society.

Among the typical forms of the smuggling crime are the goods concealment from the customs authorities, that is, not presenting them for registration, carrying out trade transactions without complying with the requirements established by law regarding their legality, import or distribution of goods en route for consumption.

The article examines the concept and essence of smuggling. It has been established that the word «contraband» is used in different senses in everyday language. From a methodological point of view, this study is fundamental, as priority is given to the systematization of legal concepts of the researched topic on the basis of doctrine. This article is devoted to the issue of the concept and essence of smuggling during customs clearance of goods.

The concept of smuggling in scientific works and legislation is analyzed. It was shown that smuggling is a serious crime against the economy and the order of doing business. The signs of the criminal offense of smuggling have been identified and outlined, and its connection with the mentioned concepts has been theoretically substantiated. In this sense, this scientific article contributes to the clarification of the issue for scientists, lawyers and citizens. To achieve this goal, the concept of smuggling is proposed based on an approach that encompasses criminal law, financial law and customs law. It was determined that both officials and private individuals were involved in smuggling to one degree or another.

Key words: *smuggling, customs clearance of goods, Nairobi Convention, negative consequences.*

Вступ. Міжнародний обіг товарів підпадає під особливий порядок, який регулюється окремою галуззю права, а саме митним правом, тому злочинність дій особи визначається їх зв'язком з певними обставинами, для їх позначення використовується термінологія, яка використовується в цій галузі. Тому важливою є оцінка кримінально-правових інститутів у контексті правової бази відповідної галузі. Це дає можливість пов'язати конкретний склад кримінального правопорушення зі сферою реального життя, саме через загрозу якої відповідну поведінку визнають злочинною, враховуючи, що кримінальне право має абсолютно другорядне значення.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення поняття контрабанди з урахуванням норм кримінального, фінансового, податкового та митного права, аналіз причин поширення контрабанди та її негативних наслідків для держави і суспільства, а також детальний розгляд різноманітних способів і методів, що використовуються контрабандистами для незаконного переміщення товарів через митний кордон.

Результати дослідження. Безперечно, що при притягненні особи до кримінальної відповідальності за контрабанду необхідно конкретно зазначати, чому переміщення товарів відбулося незаконно, тобто який саме вид переміщення товарів було обрано особою і покладено в основу об'єктивної сторони складу злочину, але це не можна робити без аргументації з порушеннями конкретних нормативно-правових актів.

Для того, щоб детально проаналізувати зміст контрабанди, необхідно, перш за все, розкрити поняття цього кримінального правопорушення. У побутовій мові слово «контрабанда» вживається в різних сенсах: як дія, що суперечить закону (коли акцент робиться на незаконне перевезення товарів), як товари, таємно доставлені з іншої держави (коли мова йде про предмет злочину), як негативне соціальне явище (коли причини виникнення і поширення контрабанди, тенденції розвитку).

Слово «контрабанда» походить від латинського слова *contra* – проти, *bando* – урядовий указ, і найчастіше позначається як незаконне перевезення товарів (або інших предметів) через державний кордон. У деяких іноземних державах під контрабандою розуміється незаконне перевезення товарів або інших предметів не через державний кордон, а через митний кордон [4].

У Найробійській конвенції про взаємну адміністративну допомогу в запобіганні порушенням митного законодавства шляхом розслідування цих порушень і боротьби з ними стверджується, що контрабанда – це порушення митного законодавства, що полягає в переміщенні товарів через митний кордон будь-яким способом [6].

Контрабанда є кримінальним правопорушенням, аналіз якого передбачає заглиблення як у кримінальне право, так і в норми права про державні фінанси, податкового та митного законодавства, оскільки, будучи бланковим кримінальним правопорушенням, його «фактичне припущення повністю або частково розвивається нормою позакарального характеру».

З цієї причини існують основні поняття цих галузей права, які містяться в правових нормах і сприяють наданню ясності щодо того, що означають елементи кримінального виду цього злочину, такі як: державні витрати, державний дохід, податки, податки зобов'язання, оподатковувана подія, внески, митні збори, імпорт, експорт тощо. Таким чином, незнання цих понять призводить до семантичних проблем під час тлумачення та застосування цього виду злочину, крім того, що не дозволяє нам знати, що таке контрабанда та наслідки її вчинення для суспільства.

Таким чином, під контрабандою можна розуміти незаконне транспортування товарів або інших предметів через державний або митний кордон. У літературі можна зустріти й інші ознаки контрабанди: контрабанда – це діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом перевезення товарів через державний кордон і порушення встановлених правил перевезення.

Контрабанда – це серйозне кримінальне правопорушення проти економіки і порядку ведення бізнесу. Цей злочин завдає істотної шкоди економіці країни, фінансовій системі і, нарешті, добробуту всіх народів.

Причини контрабанди різноманітні. На зростання контрабанди сильно впливають важке економічне становище держави, низький рівень життя населення, несумісність ринку праці, зміна цін, зростання інфляції, значне зниження цін на товари в деяких третіх країнах, недостатнє технічне забезпечення митниці. Негативні наслідки контрабанди позначаються не тільки на державному бюджеті, а й на втраті точної інформації про доходи населення, зайнятості та потоках товарів, цінах.

Верховна Рада ухвалила у другому читанні законопроект № 5420 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» № 3513-IX. Наразі документ уже підписав Президент України. Нові положення закону про кримінальну відповідальність за контрабанду набули чинності 01 січня 2024 року, крім статті 201-3 КК, які набувають чинності з 01 липня 2024 року.

Згідно з поточною редакцією, «контрабанда – це умисне переміщення предметів з використанням спеціально виготовлених схованок (тайників) та інших засобів чи способів, що утруднюють їх виявлення, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням до митного органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять завідомо неправдиві відомості, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та якщо зазначені документи та відомості необхідні для визначення

розміру належних до сплати митних платежів та/або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України» [1].

Для перевезення та приховування контрабанди контрабандисти використовують легкові та вантажні автомобілі, поїзди та автобуси. Вони перевозять контрабанду в салоні транспортного засобу, в багажному відділенні, в своєму багажі або ховають наркотики під одягом. Зокрема, в разі перевезення на легковому або вантажному автомобілі контрабандисти можуть вибрати найбільш ідеальний маршрут, поступово змінюючи його в залежності від обставин, або, дізнавшись про проведену перевірку, уникнути такого патрулювання. Користуючись послугами автобусів і поїздів, вони покладаються на анонімність перевезеного багажу. У випадку з пасажирським автобусом або купе поїзда митним органам набагато складніше довести, кому належить контрабандний багаж, що охороняється.

Іншим методом, який люди використовують в основному при авіаперельотах, є введення препарату в отвори тіла або травний тракт. Так звана ластівка здатна таким чином переносити в своєму кишечнику навіть кілька десятків спеціальних капсул з ліками.

Капсули, що перевозяться таким чином, повинні бути спеціально підготовлені, щоб після їх проковтування або введення не відбулося розриву або витоку лікарського засобу з капсули, оскільки це могло б призвести до смертельних наслідків для людини, яка перевозить капсули таким чином контрабандним шляхом. Дуже поширеним способом приховування контрабанди на повітряному транспорті є подвійне дно багажу, яке контрабандисти готують заздалегідь [2, с. 42].

Морський, вантажний або залізничний транспорт, що здійснює контейнерні перевезення, широко використовується для великомасштабної контрабанди. Завдяки наявності вільного місця в контейнерах можна провезти велику кількість контрабанди. В оренді приватних літаків або яхт немає нічого особливого.

Методами великомасштабної контрабанди є *hip-off* і *hip-on*, які відрізняються тільки системою розміщення, а також методом контролю за обома перерахованими способами, званим *switch*. Деякі з цих методів також можуть бути використані для контрабанди товарів, таких як сигарети, зброя, вибухові речовини, готівка або зникаючі види рослин і тварин [3, с. 72].

Шахрайство в даний час є одним з найбільш широко використовуваних методів, завдяки якому велика кількість предметів може бути переправлено контрабандним шляхом з країн виробництва в країну призначення. Цей метод полягає у використанні контейнерів зі звичайними товарами. Організовані групи попередньо вибирають контейнери, в яких багаторазово перевозяться звичайні, безвідмовні товари в країну призначення. Після цього вони прикріплюють до цих контейнерів наркотики в транспортних пакетах, які служать для швидкої обробки. Вони стежать за контейнером і можуть вилучити ліки в будь-який момент під час транспортування в країну призначення без відома одержувача або перевізника [6].

Більш витонченим способом контрабанди для контрабандистів є приховування її в порожнинах транспортних засобів, всередині завантажених вантажів, продуктів або транспортних контейнерів. Контрабанду ховають, наприклад, в приладових панелях, паливних баках, шинах, дзеркалах, ущільнювачах дверей і сидінь або інших заздалегідь підготовлених порожнинах в окремих частинах автомобіля. Дуже поширені подвійні підлоги і стінки трейлерів або контейнерів. Не виключенням є укриття всередині пустотілих дерев'яних балок, дощок, піддонів, колод або сипучого матеріалу, а також в бананах або гранулах для собак.

Зазвичай це разова відправка від новостворених компаній, тому, як правило, контроль здійснюється митними органами. У таких випадках митникам допомагає аналіз ризиків. Це попередить митників не тільки про нових постачальників, а й про конкретні товари, що піддаються ризику, або про країну, з якої імпортується вантаж, або про те, що маршрут їх транспортування абсолютно нелогічний.

Так, співробітники поліції перехопили нелегальні сигарети, заховані в надгробку, який перевозили в туристичному автобусі. Власником надгробка виявився 59-річний громадянин

України. Офіцери з Дорогуська, які перевіряли круїзний автобус з України до Німеччини, зробили дивовижне відкриття. У місці, де зазвичай спочиває помічник водія, виявили незвичайний багаж – надгробок із зображенням покійного та італійським ім'ям. Контрабанду виявили за допомогою скануючого пристрою. Внутрішня частина надгробку була заповнена акуратно складеними пачками сигарет [8].

Однією з головних цілей, яку переслідують усі країни-члени Європейського Союзу, є створення єдиного внутрішнього ринку, який, незважаючи на скасування контролю на внутрішніх кордонах, гарантував би безпеку громадян і довкілля. Завданням митної та податкової служби Польщі на зовнішніх кордонах ЄС є допуск товарів, імпортованих з-за меж Європейського Союзу, до вільного обігу таким чином, щоб вони відповідали стандартам безпеки для споживачів, тварин і навколишнього середовища.

Контрабандисти стають все більш креативними в тому, як маскувати контрабанду. Товар часто ховається в зерні, борошні, піску чи інших сипучих продуктах, а спирт може перевозитися в додаткових цистернах [7].

За останні роки правоохоронці успішно припинили провезення цигарок у футбольних мечач, книгах музичних інструментах, велосипедах, а також продуктах – у хлібі та вафлях. Інструментом контрабандистів можуть стати навіть найнесподіваніші конструкції: стоги сіна в прикордонних селах можуть приховувати тисячі сигаретних пачок. Контрабандисти складають таким чином товар, поки чекають нагоди перебраться через кордон.

Перевезення контрабанди на собі – спосіб старий. Найчастіше до нього вдаються взимку, коли сигарети можна ховати за шарами одягу. Трапляються випадки, коли зловмисники навіть залучають до незаконної діяльності родичів, включаючи навіть дітей. Так, якось затримали жінку, яка скотчем примотала сигарети до ніг дитини.

Висновки. Таким чином, контрабанда – один з найтяжчих кримінальних правопорушень проти економіки і порядку ведення бізнесу, при якому завдається шкоди інтересам як держави, так і окремих осіб. Основним джерелом прибутку є різниця між законними цінами продажу на ці товари, які коштують дуже дешево (без податків), що порушує митне законодавство, і тією, що виникає між ними.

Виявлення основних факторів, що призводять до контрабанди, є не лише теоретичним, а й практичним, оскільки з урахуванням специфіки її проявів можна розробити заходи впливу (попередження) контрабанди.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів : Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
2. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3-х т. Т. I. : Загальні засади. Київ : ВД «Дакор», 2019. 562 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
4. Полуніна Л. В., Туровська А. С. Особливості елементів криміналістичної характеристики контрабанди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 384–396.
5. Процюк О. В. Кримінальна відповідальність за контрабанду : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2006. 255 с.
6. International Convention on Mutual Administrative Assistance for the Prevention, Investigation and Repression of Customs Offences on 9 June 1977 URL: https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/09/9-04/wco_customs_offences.html (дата звернення: 25.04.2024).
7. Marika McAdam. Understanding the Smuggling of Migrants Protocol URL: <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/iscm/materials/understandingthesmugglingofmigrantsprotocol.pdf> (дата звернення: 25.04.2024).
8. Understanding Human Smuggling <https://www.dhs.gov/hsi/investigate/human-smuggling> (дата звернення: 25.04.2024).

ВАЩУК О. П.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності

(Національний університет

«Одеська юридична академія»)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.45>

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Стаття має на меті підвищити загальну якість і прозорість розслідувань, сприяти розробці стандартів оцінювання методик розслідування злочинів, що можуть бути адаптовані для різних правоохоронних систем. Запропонований підхід відкриває шлях для систематичного вдосконалення методик розслідування злочинів з урахуванням сучасних вимог та технологічних можливостей. Так, висвітлено результати аналізу та оцінювання ефективності методик розслідування злочинів, які застосовуються правоохоронними органами. Розглянуто комплексний підхід до визначення і застосування критеріїв для оцінки цих методик, включаючи відсоток розкриття злочинів, швидкість розслідування, якість доказів, задоволеність учасників процесу, адаптацію до міжнародних стандартів, гнучкість та адаптивність методик, вплив на загальну злочинність.

Запропонована формула для розрахунку ефективності методик, що враховує вагові коефіцієнти кожного з критеріїв, надаючи можливість для кількісного аналізу. Основна увага приділяється не тільки оцінці результативності розслідувань, але й забезпеченню адекватного зворотного зв'язку та вдосконалення правоохоронних практик на основі зібраних даних.

Підкреслена необхідність глибшого аналізу взаємозв'язку між методиками, що використовуються та загальною ефективністю правоохоронних структур у ракурсі кримінальних проваджень. Аналіз різних підходів до розслідування злочинів, виявив, як методики, які покладаються на усталені процедури, так і методики, що адаптовані до конкретних випадків, впливають на швидкість та якість розслідувань. Висвітлюючи ці аспекти, стаття прагне не тільки збільшити розуміння ефективності наявних методик, але й спонукати до впровадження інноваційних підходів, які поліпшать результати розслідувань та загальну роботу правоохоронних органів.

Зауважено, що в майбутньому з'явиться попит на нові методики розслідування злочинів чи оновлення вже існуючих з боку саме правоохоронних органів, як їх запит за результатами систематичного оцінювання.

Ключові слова: ефективність, критерії оцінювання, методика, розслідування, злочин, криміналістика, право.

Vashchuk O. P. Effectiveness of crime investigation methods: evaluation criteria

The article aims to improve the overall quality and transparency of investigations, to contribute to the development of standards for evaluating crime investigation methods that can be adapted for different law enforcement systems. The proposed

approach paves the way for systematic improvement of crime investigation methods taking into account modern requirements and technological capabilities. Thus, the results of the analysis and evaluation of the effectiveness of crime investigation methods used by law enforcement agencies are highlighted. A comprehensive approach to the definition and application of criteria for evaluating these methods is considered, including the percentage of crime detection, speed of investigation, quality of evidence, satisfaction of process participants, adaptation to international standards, flexibility and adaptability of methods, impact on general crime.

The proposed formula for calculating the effectiveness of the methods, which takes into account the weighting factors of each of the criteria, providing an opportunity for quantitative analysis. The main focus is not only on evaluating the effectiveness of investigations, but also on providing adequate feedback and improving law enforcement practices based on the collected data.

The need for a deeper analysis of the relationship between the methods used and the overall effectiveness of law enforcement structures from the perspective of criminal proceedings is emphasized. An analysis of different approaches to the investigation of crimes revealed that both methods that rely on established procedures and methods that are adapted to specific cases affect the speed and quality of investigations. Highlighting these aspects, the article aims not only to increase the understanding of the effectiveness of existing methods, but also to encourage the implementation of innovative approaches that will improve the results of investigations and the general work of law enforcement agencies.

It is noted that in the future there will be a demand for new methods of investigating crimes or updating existing ones from the law enforcement agencies themselves, as their request based on the results of a systematic assessment.

Key words: *effectiveness, evaluation criteria, methodology, investigation, crime, criminalistics, law.*

Постановка проблеми. У сучасному правозастосуванні все наполегливіше звучить питання ефективності розслідувань злочинів, оскільки від якості та швидкості розкриття злочинів залежить не тільки відновлення справедливості, але й довіра громадськості до правоохоронних органів. Ефективність методик розслідування визначається як здатність правоохоронних органів при їх використанні досягати поставлених цілей, таких як розкриття злочинів, належне застосування процесуальних норм, і врешті, забезпечення правопорядку та довіри громадськості.

Суттєвим викликом залишається відсутність уніфікованих затверджених критеріїв для оцінювання ефективності як методик так й розслідувань злочинів, що ускладнює порівняльний аналіз різних методик і впровадження найбільш ефективних практик. Також існує потреба у врахуванні як кількісних, так і якісних показників успішності розслідувань злочинів, що включають задоволеність заявників, швидкість розслідувань, кількість помилок та правильність застосування процедур.

У зв'язку з вищевказаним, наявна проблема вимагає глибокого аналізу існуючих методик розслідувань, зокрема саме розробки критеріїв для їх оцінки, що стане предметом даної статті. Вирішення цієї проблеми сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної системи та зміцненню правопорядку в суспільстві.

Метою статті є розробка критеріїв систематичного аналізу та порівняння з оцінювання ефективності методик розслідування злочинів. Стаття покликана виявити ключові фактори, які впливають на успіх розслідування, і запропонувати критерії оцінювання, що дозволяє квантитативно та квалітативно аналізувати ефективність різних методик.

Завдяки цій статті планується не тільки вдосконалити теоретичні основи оцінювання методик розслідувань злочинів, але й надати практичні рекомендації для правоохоронних органів, які дозволять підвищити ефективність їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останніх дослідженнях та публікаціях, присвячених ефективності досудового розслідування [1; 2], методикам розслідування [3; 4; 5; 6; 7] та особливостям досудового розслідування [8; 9], розглядаються різноманітні аспекти цих складних процесів. Достатня увага приділяється таким питанням, як стратегічний та тактичний підходи до розслідувань [10; 11; 12], а також їх взаємозв'язок із навичками мислення, які необхідні для ефективного проведення розслідувань [13; 14]. Один з важливих аспектів, який акцентується в дослідженнях, це розрізнення між стратегічними завданнями та тактичними відповідями у досудовому розслідуванні [15; 16; 17]. Зокрема, обговорюється, як ознаки криміналістичної методики та окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні [18; 19]. Іншим важливим аспектом є використання сучасних технологій та наукових підходів у досудовому розслідуванні, які значно підвищують їх ефективність [20]. Так, наприклад, розглядаються сучасні наукові концепції таких методик, криміналістична методика як особлива частина криміналістики та теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів [21; 22; 23].

Сучасні дослідження також підкреслюють значення гнучкості в методах та необхідність адаптації до конкретних умов та обставин [24; 25; 26; 27]. Важливим є здатність правоохоронних органів адаптувати свої методи до змінюваних умов і вимог сучасності, зокрема воєнних. [28; 29; 30].

Виклад основного матеріалу. Ефективність методик розслідування має бути визначена через їхню здатність досягати конкретних результатів у процесі розкриття злочинів, дотримуючись при цьому правових норм та стандартів. Критерії оцінювання ефективності методик розслідування варто розділити на кілька основних категорій, які включають як кількісні, так і якісні аспекти, зокрема:

1. Відсоток розкриття злочинів (процент кримінальних проваджень, що були успішно розкриті за допомогою використаних методик. Це важливий індикатор ефективності, оскільки показує, наскільки методика є дієвою у виявленні винних осіб та зборі достатніх доказів для притягнення їх до відповідальності).

2. Швидкість розслідування (час, необхідний для розслідування та вирішення кримінального провадження, що має велике значення у випадках, які вимагають негайного втручання).

3. Якість доказів (оцінка якості зібраних доказів, що включає здатність методики забезпечити законність, достовірність, та релевантність доказів, які будуть використані у кримінальному провадженні).

4. Задоволеність заявників (відгуки та задоволеність заявників щодо процесу розслідування, що включає оцінку професіоналізму, поведінки, та ефективності роботи слідчих, а також здатність правоохоронних органів належним чином інформувати заявників про хід розслідування).

5. Відповідність міжнародним стандартам (відповідність використовуваних методик міжнародним стандартам прав людини та кращим світовим практикам, що важливо для забезпечення, що методики не лише ефективні, але й сучасні, справедливі та гуманні).

6. Гнучкість та адаптивність методик (здатність методик адаптуватися до змінюваних обставин та особливостей конкретних проваджень, що важливо у випадках, коли стандартні процедури неефективні або коли потрібен індивідуальний підхід).

7. Вплив на загальну злочинність (аналіз зміни рівня злочинності в районах або ситуаціях, де використовуються конкретні методики. Тобто, ефективність методик може вимірюватися через їхній вплив на загальну безпеку та зменшення злочинності у певному регіоні або категорії злочинів).

Такі критерії допоможуть забезпечити оцінку ефективності методик розслідування, враховуючи як безпосередні результати, так і ширший вплив на правоохоронну систему і суспільство в цілому. Вони дозволять не тільки виміряти успіхи в конкретних провадженнях, але й оцінити, наскільки методики сприяють підвищенню довіри до правоохоронних органів, покращенню якості правосуддя, і зміцненню законності та правопорядку.

Для розрахунку ефективності базових (загальних) та окремих методик розслідування варто використати комплексну формулу, яка інтегрує вишеозвучені критерії оцінки (кількісні та якісні показники, кожен з яких має певну вагу в загальному рейтингу).

Формула розрахунку ефективності методик розслідування:

$$E = B1 * P + B2 * Ш + B3 * Я + B4 * З + B5 * С + B6 * М + B7 * ЗЗ,$$

де: E – загальна оцінка ефективності методики;

P – відсоток розкриття злочинів;

Ш – швидкість розслідування;

Я – якість доказів;

З – задоволеність заявників;

С – відповідність міжнародним стандартам;

М – гнучкість та адаптивність методик;

ЗЗ – вплив на загальну злочинність;

B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7 – вагові коефіцієнти для кожного критерію, які можуть відрізнятися в залежності від специфіки оцінювання або від пріоритетів правоохоронної інституції. Тобто, вагові коефіцієнти (B1–B7) визначаються на основі важливості кожного критерію для інституції або специфіки дослідження. Наприклад, для проваджень з високим рівнем громадської уваги може бути вищим коефіцієнт задоволеності заявників.

В практиці застосування варто врахувати збір даних за кожним критерієм для конкретної методики або серії розслідувань, розрахунок часткових оцінок для кожного критерію і застосування вагових коефіцієнтів та сумування результатів для отримання загальної оцінки ефективності.

В цілому, такий підхід дозволяє не лише кількісно оцінити ефективність розслідувань, але й глибше проаналізувати якість та вплив використаних методик. До того ж така модель може бути адаптована для різних типів організацій та злочинів, забезпечуючи гнучкість та точність оцінювання.

Організація оцінювання ефективності методик розслідування злочинів в правоохоронних органах вимагає цілісного підходу, який включає структурні, процесуальні та культурні аспекти. Першочерговими є такі дії:

1. Розробка та узгодження критеріїв оцінювання (1.1. Визначити які критерії будуть використовуватися для оцінки ефективності методик розслідування. Це можуть бути, наприклад, відсоток розкриття злочинів, швидкість розслідування, якість доказів, задоволеність заявників, відповідність міжнародним стандартам та інші; 1.2. Розробити чіткі та зрозумілі інструкції для оцінки кожного з критеріїв, включаючи методи збору та аналізу даних).

2. Навчання персоналу (2.1. Провести навчальні сесії для слідчих та інших відповідальних осіб щодо нових критеріїв і методів оцінювання; 2.2. Забезпечити, що всі учасники розуміють цілі оцінювання та як їхні дії впливають на загальні результати).

3. Збір та аналіз даних (3.1. Впровадити систему збору даних, яка автоматично фіксує інформацію необхідну для оцінки за визначеними критеріями; 3.2. Регулярно проводити аналіз зібраних даних для визначення слабких місць у роботі та можливостей для покращення).

4. Звітність та відгук (4.1 Розробити механізми для регулярної звітності про результати оцінювання; 4.2. Впровадити процедури відгуку, де слідчі та інші зацікавлені сторони можуть обговорити результати оцінювання та запропонувати заходи щодо покращення).

5. Постійне вдосконалення (5.1. Використовувати отримані дані для постійного оновлення та вдосконалення методик розслідування; 5.2. Стимулювати інноваційний підхід серед слідчих для розробки більш ефективних методик розслідування).

6. Технологічна підтримка (6.1. Забезпечити наявність та ефективне використання технологій для автоматизації процесів збору та аналізу даних; 6.2. Використання сучасних інформаційних систем, що значно поліпшить точність і об'єктивність оцінювання).

7. Взаємодія з іншими агенціями та експертами (співпраця з іншими правоохоронними органами та незалежними експертами для обміну знаннями та кращими практиками,

що дозволить не тільки поліпшити методики розслідування, але й забезпечити їхню відповідність міжнародним стандартам).

8. Правове регулювання (забезпечити, щоб процес оцінювання та використання методик розслідування злочину відповідав чинному законодавству. Важливо, аби процедури оцінювання не порушували права людей та забезпечували високу якість правосуддя).

9. Фідбек та регулярний моніторинг (впровадити систему зворотного зв'язку, де працівники можуть висловлювати свої думки щодо методик та їхнього впливу на робочий процес. Регулярний моніторинг та аналіз впливу змін дозволить вчасно коригувати та оптимізувати робочі процеси).

Отже, запровадження систематичного оцінювання ефективності методик розслідування дозволить не лише підвищити якість роботи правоохоронних органів, але й забезпечити прозорість та відповідальність перед громадськістю, що створить основу для неперервного вдосконалення та адаптації до змінних умов та викликів.

Висновки. В статті підкреслено важливість наявності критеріїв оцінювання методик розслідування злочинів. Ефективність методик може бути оцінена за допомогою ряду критеріїв, таких як відсоток розкриття злочинів, швидкість розслідування, якість доказів, задоволеність заявників, відповідність міжнародним стандартам, адаптивність та гнучкість методик, вплив на загальну злочинність. Ці критерії допомагають оцінити як безпосередні результати, так і ширший вплив методик на ефективність правоохоронної системи.

Зміни в сучасному кримінальному світі вимагають постійної адаптації та оновлення методик розслідувань. Впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект та аналіз великих даних, значно підвищить ефективність розслідувань. Ефективне впровадження системи оцінювання ефективності методик розслідування злочинів вимагає залучення різних аспектів правоохоронної діяльності, включаючи навчання персоналу, розробку відповідних інструментів збору даних, та створення механізмів для звітності та відгуку. Постійний моніторинг та аналіз результатів оцінювання мають велике значення для підтримки високої якості правосуддя та довіри громадськості до правоохоронної системи, що допомагає виявляти слабкі сторони у системі, стимулювати інновації, та сприяти постійному вдосконаленню процесів розслідування.

Таким чином, це дослідження показує, що успіх правоохоронної системи в значній мірі залежить від здатності адаптуватися до змінюваних умов та впроваджувати ефективні методики розслідування, які мають оцінюватися на основі чітко визначених, вагомих критеріїв. До того ж, з'явиться попит на нові методики чи оновлення вже існуючих з боку саме правоохоронних органів, як запит за результатами систематичного оцінювання.

Список використаних джерел:

1. Стеценко Ю. В. Ефективне досудове розслідування: зміст поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 49. Том 2. 2018. С. 126–129.
2. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія, кол. авт. ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Х. : Право. 2010. 391 с.
3. Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 361–381.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
5. Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістичної методики: традиції, новації, перспективи досліджень. *Порівняльно-аналітичне право*. № 2, 2020. С. 181–186.
6. Гресь Ю. В. Сучасні тенденції криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. *Наукові інновації та передові технології*. № 4 (32). 2024. С. 375–385.
7. Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 170–180.

8. Черноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Видавничий дім «Скіф», 2012. 448 с.
9. Когутич І. І. Сутність і структура окремих складників методики судового розгляду кримінальних справ. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 19. 2019.
10. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 46. С. 174–178.
11. Клименко Н. І. Криміналістична методика: поняття, структура та вдосконалення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. № 19. 2019.
12. Самойленко О. А. Значення початкового етапу розслідування злочинів в криміналістичних методиках (за матеріалами практики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі). *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) у 2 т. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 416–41.
13. Черноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. *New Ukrainian Law*. № 4. 2023. С. 191–198
14. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. № 8. 2021. С. 12–27.
15. Тищенко В. Роль криміналістичної методики розслідування у формуванні доктрини криміналістики. *Право України*. № 8. 2021. С. 91–103.
16. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.
17. Щур Б.В., Косаняк С.С. Проблеми побудови класифікації криміналістичних методик. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2017. Вип. 5. С. 216–221.
18. Щур Б.В. Ознаки криміналістичної методики. *Форум права*. 2011. № 3. С. 899–903.
19. Алексейчук В.І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. *Проблеми законності*. 2015. № 130. С. 169–179
20. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с.
21. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х. : Видавнича агенція «Апостиль», 2012. 304 с.
22. Пчеліна О. В. Криміналістична методика як особлива частина криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 396–401.
23. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеська нац. юрид. акад. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
24. Маланчук А.Г. Структура методики доведення до самогубства шляхом використання інтернет технологій. *Juridical science* № 1 (103). Том 2. 2020. С. 5–12.
25. Корабель М. Г., Павленко Т. А. Вбивство, доведення до самогубства чи інсценування самогубства? Методика розслідування. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право». № 35. 2022
26. Кузьменко О. В., Січко Н. П. Методика розслідування колабораційної діяльності. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. № 1(8). 2022. С. 215–221.
27. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 336–339.
28. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374.
29. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46–56.
30. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні проблеми формування основ воєнної криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. № 3. С. 357–370. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/teoretichni-i-praktichni-problemi-formuvannyaosnov-voennoyi-kriminalistiki>

ГОРЬ В. В.,
полковник,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ),
співробітник
(Служба безпеки України)

УДК 343.341:323.28(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.46>

ПІДВИЩЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Автором зазначено на тенденціях кольоризації, характерних нині сфері боротьби з тероризмом й критеріях надання регіонам України відповідних кольорів терористичних загроз. Здійснено ретроспективний аналіз причин і умов, що сприяли катастрофі на 48 арсеналі у 2017 році, її наслідків, обґрунтовано затребуваність єдиного інформаційного середовища накопичення і оброблення інформації про ранні ознаки виникнення терористичних актів або диверсій для їх превентивної локалізації. Висунуто альтернативну версію першопричин втрати боєзапасу на мільярди гривень, виникнення загрози життю і здоров'ю населення, порушення нормального функціонування інфраструктури регіону. Акцентовано увагу на тривалому нерелевантному існуванні законодавчого підґрунтя задля створення об'єднаної інформаційної системи у сфері боротьби з тероризмом, непоодиноких спробах впровадження подібних систем, а також існуванні для вирішення такого завдання моделі системи оперативного інформування про загрози терористичного характеру, її правових і організаційних основ. Окреслено перелік об'єктів задля яких розроблена така система: об'єкти можливих терористичних посягань, потенційно небезпечні об'єкти Збройних Сил України, об'єкти критичної інфраструктури. Подано пропозиції про необхідність надання кольору терористичної загрози не за регіональним, а об'єктовим принципом, використання при цьому геопросторових технологій, функціонального й інтерактивного графічного інтерфейсу, інтероперабельних технологій. Сформовано висновок про недосконалість запровадженої системи антитерористичної безпеки України та потребу вжиття дієвих заходів, спрямованих на підвищення інтенсивності інформаційного обміну між її суб'єктами шляхом запровадження у контртерористичній сфері ризик-менеджменту та спеціального інтегрованого інформаційного простору.

Ключові слова: об'єднана інформаційна система у сфері боротьби з тероризмом, рівні терористичних загроз, 48 арсенал, вибухи, катастрофа, система оперативного інформування, загрози терористичного характеру.

Horb V. V. Increasing anti-terrorist security through the introduction of information systems

The author points out the colorization trends that are characteristic of the field of combating terrorism and the criteria for providing the regions of Ukraine with the appropriate colors of terrorist threats. A retrospective analysis of the causes and conditions that contributed to the disaster at the 48th arsenal in 2017 and its consequences was carried out, the demand for a unified information environment for

the accumulation and processing of information about the early signs of terrorist acts or sabotage for their preventive localization was substantiated. An alternative version of the root causes of the loss of ammunition worth billions of hryvnias, the threat to the life and health of the population, and the disruption of the normal functioning of the region's infrastructure has been proposed. Attention is focused on the long-term, irrelevant existence of the legislative basis for the creation of a unified information system in the field of combating terrorism, numerous attempts to implement such systems, as well as the existence of a model of a system of operational information on threats of a terrorist nature, its legal and organizational foundations, to solve such a task. The list of objects for which such a system was developed is outlined: objects of possible terrorist attacks, potentially dangerous objects of the Armed Forces of Ukraine, objects of critical infrastructure. Proposals were submitted on the necessity of providing the color of the terrorist threat not according to the regional, but object principle, using geospatial technologies, functional and interactive graphic interface, and interoperable technologies. A conclusion was drawn about the imperfection of the implemented anti-terrorist security system of Ukraine and the need to take effective measures aimed at increasing the intensity of information exchange between its subjects by introducing risk management and a special integrated information space in the counter-terrorist sphere.

Key words: *unified information system in the field of combating terrorism, levels of terrorist threats, 48 arsenal, explosions, disaster, operational information system, threats of a terrorist nature.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах цифрової трансформації України дедалі більше вдалих прикладів впровадження автоматизованих систем управління військами, державних електронних ресурсів, електронних довідників, банків даних, мобільних застосунків у різні сфери життя суспільства. Таким інформаційним системам притаманні загальні ознаки, які обумовлюють їх високий рівень затребуваності у цільових експлуатантів: інтуїтивно зрозумілий програмний інтерфейс, достатній функціонал, зручна інсталяція і доступ, інтероперабельність і стабільність роботи. В даному контексті особливої уваги як запоруки успіху задуму цифровізації заслуговують техніки візуального представлення даних, інфодизайну, геопросторові сервіси. Адже наочність, інтерактивність, зручність сприйняття первинної інформації та вихідних результатів роботи будь-якої інформаційної системи нерідко визначають їх життєвий цикл.

Незважаючи на сьогоденну багатоманітність шляхів програмно-апаратного виконання, спеціалізованих інформаційних систем задля превентивного запобігання загрозам терористичного характеру в Україні нині не побудовано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову розвідку методів візуалізації інформаційних структур, їх класифікацію та взаємообумовленість даних, що підлягають візуалізації й технік їх взаємодії, процесу створення графічного представлення і пов'язану послідовність етапів проводили Дядичев В.В. і Сафронов К.М. [1]. Вони розглядають візуалізацію інформації як візуальне уявлення абстрактних інформаційних просторів і структур для полегшення їх швидкого засвоєння і розуміння.

Натомість Кожем'яко В.П., Яровий А.М., Яровий А.А. проводять дослідження філософсько-методологічного аналізу візуалізації як різновиду інтелектуальних інформаційних технологій, де базовою компонентою і механізмом дії є принцип образної обробки інформації в контексті розробки та реалізації систем штучного інтелекту [2].

Науковому осмисленню основних завдань під час візуалізації даних у розподілених системах та підходів до їх вирішення, інтерактивності систем, методів відображення, їх класифікації присвячені праці Басюка Т.М., Василюка А.С. [3].

Дослідження загальних закономірностей і вузькопрофільних аспектів побудови інформаційних систем становлять базу знань для дослідно-конструкторських робіт з побудови інтегрованого інформаційного простору у сфері боротьби з тероризмом.

Мета статті. Дослідити юридичні, історичні та наукові аргументи створення спеціальної інформаційної системи в інтересах підвищення антитерористичної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Прагнення кольоризації найбільш вагомої інформації для спрощення процесу її сприйняття притаманні людині по психофізичним причинам: через зір ми сприймаємо близько 90 % інформації [4].

Переймаючи кращі іноземні практики тенденції візуалізації поступово проникають і у сферу законотворчості України на напрямі боротьби з тероризмом. Так, відповідно до Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків (далі – Положення) залежно від наявної інформації про загрозу вчинення або вчинення терористичного акту в нашій країні встановлюються рівні терористичних загроз [5]:

– «сірий (можлива загроза)» – за наявності факторів (умов), що сприяють вчиненню терористичного акту;

– «синій (потенційна загроза)» – за наявності інформації, що потребує підтвердження, про підготовку до вчинення терористичного акту;

– «жовтий (імовірна загроза)» – за наявності достовірної (підтвердженої) інформації про підготовку до вчинення терористичного акту;

– «червоний (реальна загроза)» – у разі вчинення терористичного акту.

12 серпня 2016 року Служба безпеки України проінформувала спільноту про те, що у зв'язку із загостренням ситуації на адміністративному кордоні з Автономною Республікою Крим та у районі проведення антитерористичної операції, прийнято рішення щодо встановлення наступних рівнів терористичних загроз для регіонів України:

– «червоний» – Донецька та Луганська області, АР Крим;

– «жовтий» – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська та Чернігівська області;

– «синій» – Дніпропетровська, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Київська області та м. Київ;

– «сірий» – Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська та Тернопільська області [6].

Як вбачається з опублікованої на той час в засобах масової інформації графічної схеми, основним критерієм надання відповідних кольорів рівнів терористичних загроз регіонам України послуговував географічний підхід, який враховував такі фактори, як існування спільної україно-російської ділянки державного кордону і так звана «російська присутність».

Протягом декількох днів, починаючи з 26 вересня 2017 року, українське суспільство спостерігало за вибухами на 48 арсеналі в м. Калинівка Вінницької області. Внаслідок вибухів снарядів евакуйовано 24 тисячі осіб, закрито повітряний простір в радіусі 50 км навколо Калинівки, завдано шкоди інфраструктурі населених пунктів та майну їх місцевих мешканців, змінено графік руху 47 поїздів, втрачено до 40000 тон боєприпасів на прогнозовану суму понад 5,9 мільярдів гривень. Після ліквідації пожежі проводилось розмінування території навколо складів, існували ризики мінної небезпеки.

Емпіричні знання автора є аргументом на користь судження, що виникненню катастрофі передувала сукупність неупорядкованих за часом, місцем, компетенцією загроз. Адже на технічній території 48 арсеналу площею 586 га зберігалось 105000 тон боєприпасів (станом на 2014 рік). Об'єкт входив у трійку найбільших частин, спеціалізованих на збереженні боєзапасу, був розташований в оточенні густонаселених сіл та міста, охоронний периметр технічної території становив більше 10 км. Протягом тривалого терміну часу на 48 арсеналі існували чисельні порушення у сфері його протидиверсійного захисту та вибухопожежобезпеки. Оскільки до 2014 року військовим керівництвом (як виявилось згодом частково проросійським і злочинно спрямованим) арсенал вважався не перспективним для

розвитку, він існував в умовах вкрай обмеженого фінансування. Тож до моменту вибухів боєприпасів на арсеналі існувала низка невирішених проблемних питань, серед яких найбільш гострими являлись:

- арсенал охоронявся загоном воєнізованої охорони, частина працівників якого мали серйозні захворювання та обмежену працездатність, не відповідали критеріям професійної придатності, фізичної підготовки, що висуваються до охоронників надважливого об'єкту;
- зовнішній периметр технічної території був обладнаний технічними засобами охорони (ТЗО) лише на 50 %, периметр внутрішньої огорожі ТЗО не облаштовувався. Існуюча зовнішня система ТЗО типу «Піон-В», 1991 року випуску, була морально та технічно застарілою. Спряження систем ТЗО з засобами освітлення впроваджено не було;
- засоби відеоспостереження, а також інші технічні засоби, що здатні мінімізувати людський фактор під час забезпечення охорони технічної території арсеналу (прилади нічного бачення, тепловізори) на озброєнні частини не перебували;
- в арсеналі були відсутні будь-які засоби протидії безпілотним літальним апаратам, належної уваги встановленим фактам їх прольотів напередодні катастрофи приділено не було;
- лише близько 30 % сховищ та майданчиків зберігання ВЗУ було обнесено земляними валами;
- інформація про обізнаність російської сторони в актуальних відомостях про 48 арсенал належним чином не враховувалась;
- місця збереження військових засобів ураження не були обладнані сертифікованими системами раннього виявлення надзвичайної ситуації, автоматичної пожежної сигналізації.

Про вищезазначену проблематику в межах компетенції було обізнане вище військово-командування, підрозділи Служби безпеки України різної спрямованості службової діяльності, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Міністерства внутрішніх справ України. Координаційною групою та штабом АТЦ при Управлінні СБУ в Вінницькій області регулярно проводились навчання та тренування антитерористичних сил та засобів. Про відомі широкому колу контролюючих органів непоодинокі і усталені проблеми готувались доповідні, повідомлення, приписи... Сегментована за часом, її здобувачами та адресатами інформація унеможливила адекватну оцінку існуючих ризиків, та, як наслідок, превентивне прийняття низки управлінських, організаційних, фінансових рішень.

Основною версією вибухів офіційно визнано проникнення сторонньої особи на територію частини та встановлення підривного пристрою, тобто диверсію. Однак популярний фразеологізм «рветься там, де тонко» дає допитливому розуму підґрунтя для розгляду інших суміжних варіантів причин подій.

Опосередкованим наслідком браку управлінського впливу, спрямованого на обладнання арсеналу новітніми системами охорони та вибухопожежобезпеки є незворотні економічні втрати, зниження обороноздатності. Вони оцінені в мільярди гривень. Фінансові потреби арсеналу для усунення тодішніх проблем були на порядок нижчі сукупної суми завданих збитків.

Окрім основних і супутніх причин детонації боєзапасу на 48 арсеналі з одного боку, недостатньо ефективної і бюрократизованої роботи визначеного кола суб'єктів боротьби з тероризмом з іншого, варто зазначити про відсутність до сьогодні єдиного інформаційного середовища, де інформація про ранні ознаки вчинення терористичних актів або диверсій мала б накопичуватися, оброблятися і використовуватися задля їх превентивної локалізації. В умовах сучасності таке середовище має існувати у виключно у вигляді спеціалізованої інформаційної системи.

Адже перші згадування про таку систему ведуть свій початок з 1999 року у Положенні про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України (далі – Положення) [7], який мав би створити та використовувати об'єднану автоматизовану інформаційну систему у сфері боротьби з тероризмом (ОАІС

СБТ). У 2019 році функціонування такої системи задекларовано у Концепції боротьби з тероризмом в Україні у ході вирішення завдань з антитерористичного забезпечення об'єктів можливих терористичних посягань.

Окремі спроби впровадження ОАІС СБТ поставленої мети не досягли, відсутність єдиного бачення складу, варіанту технічного виконання, компетентної команди розробників та достатніх кошторисних призначень зумовлюють практичну іммобільність цього концептуального завдання.

В умовах відсутності в СБУ бюджетних асигнувань для реалізації масштабних проєктів цифровізації єдиним можливим варіантом є унітарний підхід, тобто покрокове впровадження менш дорогавартісних і об'ємних програмно-апаратних рішень на базі платформ інтегрованості. Надбання інформаційної епохи відкривають широкий спектр можливостей задля мінімізації вірогідності настання подій, подібних тим, що відбулись на 48 арсеналі, а також в інші часи на інших складах озброєння Збройних Сил України: м. Балаклія Харківської області (2017 рік), м. Ічня-2 Чернігівської області (2018 рік).

Модель системи оперативного інформування про загрози терористичного характеру [8] розроблена з урахуванням існуючого законодавчого підґрунтя й потреб координації визначеного кола суб'єктів боротьби з тероризмом. Склад такої системи, її сутність, алгоритмічне забезпечення та організаційно-правові основи функціонування покликані забезпечити виконання задекларованих на концептуальному рівні заходів щодо забезпечення постійного своєчасного обміну інформацією про реальні і потенційні терористичні загрози в Україні задля вчасного внесення до органів державної влади пропозицій з їх нейтралізації. Алгоритмічне забезпечення системи оперативного інформування включає перелік вхідних даних, математичні формули та кількісно-кольоровий виражений кінцевий результат її роботи [9].

Утилітарне впровадження такої системи потребує розробки багатовимірної інформаційної структури, що враховуватиме різні атрибути метаданих, такі як місце і географічні координати, об'єкт терористичної загрози, її встановлений відповідно до Положення рівень, вірогідний радіус поширення, класифікація, наслідки, коефіцієнти значимості втрат, рівень терористичної загрози тощо.

На відміну від усталеного підходу СБУ щодо кольоризації території нашої держави за регіональним принципом авторське бачення декларує об'єктовий підхід, згідно з яким візуальному відображенню підлягають усі потенційні об'єкти терористичних або диверсійних спрямувань. Чинне законодавство формує їх розлогий перелік: 1) об'єкти можливих терористичних посягань (об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона; підвищеної небезпеки; єдиної транспортної системи України; важливі державні об'єкти; особливо важливі об'єкти електроенергетики; закордонні дипломатичні установи, консульські та інші представництва іноземних держав на території України; установи Державної кримінально-виконавчої служби; місця масового перебування людей) [5]; 2) потенційно небезпечні об'єкти Збройних Сил України; 3) об'єкти критичної інфраструктури» [10] та ін.

Популярні сьогодні комп'ютерні технології на базі електронних карт – геопросторові технології – надають можливість поєднувати модельне зображення території з інформацією іншого затребуваного типу. Основою положеннями, на наш погляд, вони є і для візуалізації інформаційних систем у сфері боротьби з тероризмом. Інтеграція системи оперативного інформування з іншими інформаційними системами оцінки загроз, подібним «єППО», відкривають широкі можливості з оцінки загроз терористичного характеру в режимі реального часу.

Графічний інтерфейс користувача інформаційної системи зазвичай обумовлює її затребуваність серед цільової групи користувачів. Поширеними натеper є реалізовані на базі веб-інтерфейсів рішення. Їх функціональність, інтерактивність і візуальна привабливість залежать від кваліфікації Frontend-розробників.

Як підсумок, на нинішньому витку державотворення України присутні всі умови для цифровізації одних з найбільш значимих сфер, що забезпечують демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян: державне управління, безпека та оборона. Серед таких умов, на жаль, і реальний негативний досвід, багатомільярдні

втраги, і сьогочасні світові тенденції, доведена ефективність впровадження інформаційних систем, багатоманітність і активний розвиток українського ІТ-сектору.

Сталість та зухвалість терористичних й диверсійних проявів останніх років є аргументом на користь висновку про недосконалість запровадженої системи антитерористичної безпеки України, необхідність викорінення архаїчних поглядів на організацію контртерористичної та контрдиверсійної безпеки важливих об'єктів. Зокрема, через підвищення інтенсивності інформаційного обміну між визначеним колом суб'єктів боротьби з тероризмом, залучення до цього процесу спільноти, актуалізацію менеджменту «управління ризиками». Дієвість і ефективність органів правопорядку, системи управління, комплексна цифрова трансформація визначені стратегічними пріоритетами Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [11]. Аналіз законотворчості передників спонукає замислитись про релевантність цього лейтмотиву.

Список використаних джерел:

1. Дядичев В.В., Сафронов К.М., Методи візуалізації інформаційних структур. *Наукові вісті Дніпровського університету*, № 4 2011 рік. URL: http://nvdu.snu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/2011_4_14.pdf (дата звернення: 19.07.2024).
2. Кожем'яко Б.П., Яровий А.М., Яровий А.А., Візуалізація як унікальна інформаційно-інтелектуальна технологія: потреба нової методології та нового логічного базису, *Опт-ел. інф-енерг. техн.*, вип. 28, вип. 2, с. 5–16, Лют 2015. <https://oeipt.vntu.edu.ua/index.php/oeipt/article/view/368/366> (дата звернення: 19.07.2024). (дата звернення: 19.07.2024).
3. Басюк Т.М., Василюк А.С., Методи візуалізації даних у розподілених системах// Т.М. Басюк, Василюк А.С. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 673 : *Інформаційні системи та мережі*. С. 24–31. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/4f41f803-40ed-4071-9cda-2bb33b3ae54d/content> (дата звернення: 19.07.2024).
4. Інтернет-ресурс «Портал ГУРТ. Візуалізація даних: що це таке і для чого вона потрібна». URL: <https://gurt.org.ua/articles/37609/> (дата звернення: 19.07.2024).
5. Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 92, редакція від 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.07.2024).
6. Інтернет-ресурс «Ukrainian Military Pages. «Кольори» терористичних загроз в Україні». URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/colors-terrors.html> (дата звернення: 01.07.2024).
7. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України від 14.04.1999 р. № 379/99, редакція від 11.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text> (дата звернення: 19.07.2024).
8. Албул С.В., Горб В.В., Організаційно-правові засади системи оперативного інформування про загрози терористичного характеру в Україні : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2023. Інв. № 2725дск від 29.08.2023 р.
9. Горб В.В., Методика оцінювання рівня загрози терористичного характеру. *Юридичний науковий електронний журнал* № 10/2023, <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/132>.
10. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1882-IX, редакція від 05.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 19.07.2024).
11. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року, чинна редакція. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>.

КАНАРСЬКИЙ В. Р.,
аспірант кафедри міжнародного
та кримінального права
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.47>

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу з'ясувати змістовне навантаження поняття девіантної поведінки як предмету кримінологічного дослідження, шляхом узагальнення наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників.

З'ясовано, що наука співвідносить девіантну поведінку з соціальними нормами, які сформувалися у певному суспільстві, тобто нормами моралі, нормами права, нормами звичаїв, естетичними нормами, корпоративними, тощо.

Зазначено, що девіантна поведінка, як відхилення від соціальних норм носить амбівалентний характер, оскільки воно може бути як конструктивним (позитивним), так і деструктивним (негативним), а девіантна поведінка відповідно позитивною (альтруїзм, героїзм, надмірна працьовитість, самопожертвування) чи негативною (проституція, алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, вандалізм, правопорушення).

Визначено, що позитивна девіантна поведінка характеризується тим, що виходить за межі стандартних соціальних очікувань, при цьому не порушує норм права і не є суспільно шкідливою. Натомість, негативна девіантна поведінка має шкідливий або руйнівний вплив на суспільство або окремих осіб і «підлягає корекції, викориненню або нейтралізації».

Окреслено, що в умовах сьогодення, що характеризується наявністю широкого спектру кризових явищ у суспільстві, питання негативної девіантної поведінки є особливо актуальним.

Узагальнено, що для кримінології важливою є не будь-яка девіантна поведінка, а саме та, яка є різновидом правової поведінки. Це соціально-значуща поведінка індивідуальних або колективних суб'єктів, контрольована їх свідомістю та волею, регламентована правовими нормами і така, що призводить до юридичних наслідків.

Встановлено, що девіантна поведінка з точки зору кримінології розглядається як юридично-значуще діяння, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм і має визначальне значення для процесу формування умислу, а в перспективі для реалізації винною особою суспільно-небезпечної поведінки.

Ключові слова: девіант, девіантна поведінка, поведінка, відхилення, поведінка, що відхиляється, порушення соціальних норм, особистість, кримінологія, кримінологічне дослідження.

Kanarskyi V. R. Deviant behavior: criminological aspect

The article attempts to clarify the substantive load of the concept of deviant behavior as a subject of criminological research by summarizing the scientific explorations of domestic and foreign researchers.

It has been found that science correlates deviant behavior with social norms that have formed in a particular society, such as moral norms, legal norms, customs, aesthetic norms, corporate norms, etc.

It is noted that deviant behavior, as a deviation from social norms, has an ambivalent character, as it can be both constructive (positive) and destructive (negative). Deviant behavior can accordingly be positive (altruism, heroism, excessive diligence, self-sacrifice) or negative (prostitution, alcoholism, drug addiction, vagrancy, vandalism, violations of the law).

It has been determined that positive deviant behavior is characterized by going beyond standard social expectations, without violating legal norms and not being socially harmful. On the other hand, negative deviant behavior has a harmful or destructive impact on society or individuals and "is subject to correction, eradication, or neutralization".

It is outlined that in today's conditions, characterized by a wide range of crisis phenomena in society, the issue of negative deviant behavior is particularly relevant. It is generalized that for criminology, it is not any deviant behavior that is important, but specifically that which is a type of legal behavior. This is socially significant behavior of individual or collective subjects, controlled by their consciousness and will, regulated by legal norms, and leading to legal consequences.

It is established that deviant behavior from the point of view of criminology is considered a legally significant act that deviates from generally accepted social norms and has a decisive significance for the process of intent formation, and in the future for the realization of socially dangerous behavior by the guilty person.

Key words: *deviant, deviant behavior, behavior, deviation, deviant behavior, violation of social norms, personality, criminology, criminological research.*

Вступ. У найзагальнішому розумінні, девіантна поведінка (латинською «deviation», що означає «відхилення») являє собою таку поведінку індивіда або соціальних груп, що не відповідає загальноприйнятим нормам і порушує їх [1, 2, 4, 6].

Девіантна поведінка сполучає юридичні, соціологічні, психологічні, педагогічні, та медико-біологічні аспекти, які з різних боків вивчають феномен «відхиляючої» поведінки [3].

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясувати змістовне навантаження поняття девіантної поведінки, як предмету кримінологічного дослідження шляхом узагальнення наукових розвідок дослідників. Теоретичним підґрунтям даного дослідження стали концепції і положення висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема, Р. Андрусишина, Т. Гарасиміва, О. Гуміна, С. Гусарова, М. Кікашвілі, С. Корецького, В. Корольчук, І. Лановенко, О. Лобко, О. Павлюк, В. Тимошенко, М. Фіалки, О. Христук, В. Шакуна та ін..

З точки зору психології, девіантну поведінку людини визначають як певну сукупність дій або окремих вчинків, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам, яка проявляється у незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, а також у порушенні процесів самоактуалізації та уникненні морального і естетичного контролю над власною поведінкою [1, с. 17].

Т. Гарасимів в рамках філософсько-правового дослідження визначає аналізовану поведінку як вчинок чи дію людини або ж групи людей, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим у цьому суспільстві (культурі, субкультурі, групі) нормам та очікуванням [6].

Андрусишин Р. вважає, що девіантна поведінка - це поведінка особистості, яка відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, спричиняючи реальну шкоду суспільству або самій особі, і супроводжується соціальною дезадаптацією [8]. Лановенко І. визначає девіантну поведінку у правовому розумінні, як каране діяння з наявністю відповідних кодифікованих ознак [9].

Відтак, узагальнюючи наукові дослідження, робимо висновок, що наука співвідносить девіантну поведінку з соціальними нормами, які сформувалися у певному суспільстві станом на певний час, тобто нормами моралі, нормами права, нормами звичаїв, естетичними нормами, корпоративними, тощо. При цьому, очевидно, що поведінка, яка може вважатися нормальною за певних умов, може бути визнана девіантною при зміні цих умов [10, с. 70].

Водночас, слід зауважити, що відхилення від соціальних норм має амбівалентний характер [6], оскільки може бути як конструктивним (позитивним), так і деструктивним (негативним), а девіантна поведінка відповідно позитивною чи негативною.

До позитивної девіантної поведінки відносять альтруїзм, героїзм надмірну працьовитість (трудоголізм), самопожертвування, тощо [5, с. 47, 7, с. 172]. Фактично така поведінка характеризується тим, що виходить за межі стандартних соціальних очікувань, при цьому не порушує норм права і не є суспільно шкідливою.

Натомість, як негативну девіантну поведінку визначають: лихослів'я, проституцію, алкоголізм, наркоманію, вандалізм, бродяжництво, правопорушення [7, с. 173] та ін.. Крайньою формою негативної девіантної поведінки прийнято вважати злочинність. Таке відхилення від соціальних норм має шкідливий або руйнівний вплив на суспільство або окремих осіб і «підлягає корекції, викоріненню або нейтралізації» [10, с. 64].

Девіантна поведінка у сфері права розглядається як окремий вид соціальних відхилень, що виявляється також у порушенні встановлених норм і правил, але має свою особливу специфіку. При цьому, це не просто відхилення від загальноприйнятих норм, що визначається їх свідомістю і волею [2, с. 75–77], а порушення законів і правових норм, які регулюють соціально-значиму поведінку осіб.

Як зазначають у своєму дослідженні В. Тимошенко і В. Корольчук, така поведінка виражається вчиненням діянь (як у негативному, так і позитивному аспектах), що відхиляються від стандартних норм поведінки у суспільстві, котрі регламентовані нормами об'єктивного права [2, с. 75–77], тобто нормами, що мають загальнообов'язковий характер, встановлені державою і гарантуються нею задля впорядкування суспільних відносин. При цьому, як зазначають, автори [2], такі діяння є підставою для настання юридичних наслідків, зокрема, таких як, застосування юридичних заходів примусу (адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові, дисциплінарні) або звільнення від юридичної відповідальності [2, с. 77].

Отже, поняття девіантної поведінки особи в теорії права має ширше змістовне навантаження, аніж в криминології, це зумовлено предметом їх дослідження [2].

Аналізуючи девіантну поведінку, як предмет дослідження криминології, важливо зазначити, що криминологія являє собою теоретико-прикладну науку, що вивчає злочинність, закономірності її виникнення, а також прояви такої та методи запобігання. Відтак, важливо, що для криминології важливою є не будь-яка девіантна поведінка, а саме та, яка є різновидом правової поведінки, тобто, юридично-значуща поведінка індивідуальних або колективних суб'єктів, контрольована їх свідомістю та волею, регламентована правовими нормами і така, що призводить до юридичних наслідків.

Таким чином, девіантна поведінка з точки зору криминології розглядається юридично-значуще діяння, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм і має визначальне значення для «процесу формування наміру та реалізації особою суспільно-небезпечної поведінки» [9, с.156].

Висновки. В умовах сьогодення, що характеризується наявністю широкого спектру кризових явищ у суспільстві, питання негативної девіантної поведінки є особливо актуальним. Важливо, що для криминології важливою є не будь-яка девіантна поведінка, а саме та, яка є різновидом правової поведінки. Це соціально-значуща поведінка індивідуальних або колективних суб'єктів, контрольована їх свідомістю та волею, регламентована правовими нормами і така, що призводить до юридичних наслідків. Отже, девіантна поведінка з точки зору криминології розглядається юридично-значуще діяння (дія або бездіяльність),

що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм і має визначальне значення для процесу формування умислу, а в перспективі для реалізації винною особою суспільно-небезпечної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Христук О. Психологія девіантної поведінки : навчально-методичний посібник / Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
2. Тимошенко В.І., Корольчук В.В. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 73–78.
3. Гусаров С. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти* : матеріали наук.-практ.конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк.нац.ун-т внутр.справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології, Соціологічна асоціація України. Х.:ХНУВС, 2015. 166 с.
4. Андрусишин Р. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2019. С. 24–29. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua>.
5. Лобко О. Соціологічні, психологічні, юридичні аспекти девіантної поведінки. С. 44–49. *Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти* : матеріали наук.-практ.конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк.нац.ун-т внутр.справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології, Соціологічна асоціація України.Х.:ХНУВС, 2015.166 с.
6. Гарасимів Т. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія/ Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
7. Фіалка М. Девіантна поведінка як основа фонових для злочинності явищ. *Особистість, суспільство, закон*. Харків, 2020. С. 171–174.
8. Кікалішвілі М. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*, 2011. Число 3. С. 109–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_19.
9. Лановенко І. Суспільно-небезпечна девіантна поведінка та соціально-психологічні завдання її корекції у кримінальному покаранні. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 156–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2015_128_36.
10. Тимошенко В., Шакун В. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

КУЛИКОВИЧ А. Ю.,
кандидат юридичних наук

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.48>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У ЛЮЦИФЕРІАНСЬКИХ КУЛЬТАХ

Стаття аналізує криминологічні характеристики осіб, які вчиняють злочини, мотивовані сатаністськими та люциферіанськими віруваннями та практиками. Дослідження зосереджене на соціально-демографічних і психологічних профілях таких осіб, зокрема їхньому віці, статі, рівні освіти та соціальному статусі. Також розглядаються специфічні риси їхньої поведінки, які відрізняють їх від інших злочинців, включаючи вплив ідеологічного фанатизму, антисистемних настроїв та почуття соціальної ізоляції. Стаття детально аналізує типи злочинів, скоєних представниками люциферіанських культів, серед яких особливе місце займають ритуальні вбивства, насильство та інші форми жорстокого поводження. Автори досліджують мотиваційні чинники, такі як спроби самоствердження, пошук гострих відчуттів, а також психологічні механізми, що сприяють формуванню агресивної поведінки. Автор досліджує вплив ідеологічного фанатизму, антисистемних настроїв і соціальної ізоляції на формування кримінальної поведінки. Аналізуються мотиваційні чинники, такі як бажання досягти духовного "просвітлення" через насильницькі дії, відчуття безнадії, яке підштовхує до крайніх форм поведінки, та вплив групової динаміки. Особлива увага приділяється рекомендаціям щодо профілактики злочинів, пов'язаних із люциферіанськими та сатаністськими переконаннями. Висвітлюються заходи щодо соціальної реінтеграції осіб, які перебували під впливом радикальних релігійних груп, а також підкреслюється необхідність комплексного підходу до вивчення та запобігання таким злочинам. Це дослідження є важливим внеском у криминологічну науку, надаючи глибоке розуміння поведінкових моделей і мотивацій осіб, залучених до сатаністських, зокрема люциферіанських культів, та пропонуючи ефективні стратегії запобігання злочинності та рекомендації для правоохоронних органів, соціальних служб та освітніх установ щодо зменшення ризику злочинності, пов'язаної з релігійними культурами.

Ключові слова: криминологічна характеристика, люциферіанські культури, злочини, насильницькі тенденції, соціально-психологічні фактори.

Kulykovych A. Yu. Criminological characterization of persons committing crimes in Luciferian cults

The article analyzes the criminological characteristics of individuals who commit crimes motivated by Satanic and Luciferian beliefs and practices. The study focuses on the socio-demographic and psychological profiles of such persons, including their age, gender, level of education and social status. It also examines the specific features of their behavior that distinguish them from other criminals, including the influence of ideological fanaticism, anti-systemic attitudes and feelings of social isolation. The article analyzes in detail the types of crimes committed by representatives of Luciferian cults, among which ritual murder, violence and other forms of cruel treatment occupy a special place. The authors examine motivational factors such as attempts at self-affirmation, thrill seeking, and psychological mechanisms that

contribute to the formation of aggressive behavior. The author examines the influence of ideological fanaticism, anti-systemic sentiments, and social isolation on the formation of criminal behavior. The author analyzes motivational factors such as the desire to achieve spiritual “enlightenment” through violent acts, a sense of hopelessness that pushes to extreme forms of behavior, and the influence of group dynamics. Particular attention is paid to recommendations for the prevention of crimes related to Luciferian and Satanic beliefs. Measures for the social reintegration of persons who have been influenced by radical religious groups are highlighted, and the need for a comprehensive approach to the study and prevention of such crimes is emphasized. This study is an important contribution to criminological science, providing a deep understanding of the behavioral patterns and motivations of individuals involved in Satanic, in particular Luciferian, cults, and offering effective crime prevention strategies and recommendations for law enforcement, social services, and educational institutions to reduce the risk of crime related to religious cults.

Key words: *criminological characteristics, Luciferian cults, crimes, violent tendencies, socio-psychological factors.*

Постановка проблеми. Аналіз кримінальної поведінки в контексті релігійних культів є складним завданням, що вимагає врахування як релігійних, так і соціально-психологічних аспектів. Люциферіанські культи, як частина цього явища, привертають увагу через випадки насильства та інші кримінальні дії, які іноді пов’язують із ритуальними практиками або ідеологічними переконаннями. Однак, дослідження в цій області залишаються обмеженими, що утруднює розуміння мотивацій та характеристик осіб, які вчиняють такі злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раніше проведені дослідження зосереджувалися переважно на соціально-психологічних механізмах рекрутування і утримання членів у релігійних культових групах. Наприклад, робота Л. Річардсона та Д. Кларка підкреслює роль харизматичних лідерів і групової динаміки в формуванні злочинної поведінки. Інші дослідження, такі як праці М. Ленгтона, аналізують правові аспекти діяльності культів, включаючи питання релігійної свободи та кримінальної відповідальності. Однак, детальні характеристики осіб, що вчиняють злочини, залишаються недостатньо вивченими.

Метою є дослідження кримінологічних характеристик осіб, залучених до вчинення злочинів у люциферіанських культах, з акцентом на соціально-демографічні, психологічні та поведінкові аспекти. Стаття також спрямована на виявлення загальних тенденцій у таких злочинах і розробку рекомендацій щодо їхнього попередження.

Виклад основного матеріалу. Люциферіанські культи є частиною ширшого спектру нових релігійних рухів, які часто викликають суспільний інтерес і занепокоєння через їхні незвичні вірування та практики. Особливу увагу привертають випадки кримінальної діяльності, пов’язаної з цими культами. Ця стаття присвячена кримінологічній характеристиці осіб, які вчиняють злочини у люциферіанських культах, з метою визначення ключових факторів, що сприяють злочинній поведінці, та розробки рекомендацій щодо запобігання таким злочинам.

Практично всі сучасні форми сатанізму класифікуються як неорелігії та неокульты. У релігійному світогляді сучасних сатаністів та дияволопоклонників уявлення про смерть та безсмертя суттєво відрізняються від стереотипних уявлень, властивих традиційним релігійним системам, як стосовно феномена сатанізму в цілому, так і щодо посмертної участі його прихильників.

Наприклад, частина сучасних дияволопоклонників та неоязичників засуджують вбивства людей і наполягають на тому, щоб їхні прихильники дотримувалися державних законів і були законослухняними громадянами. Релігійна громада «БОЖИЧІ» категорично засуджує та забороняє своїм adeptам-сатаністам ритуальні вбивства людей і дітей, насильство над тваринами, ритуальні самогубства, вандалізм, наркоманію, алкоголізм, педофілію, зоофілію,

некрофілію, сексуальне насильство, екстремізм та будь-які інші протиправні дії, заборонені Кримінальним кодексом України.

Люциферіанці (прометеїсти), як зазначає український дослідник В.М. Петрик, являють собою релігійну групу, що синтезує елементи сатанізму з язичництвом [3, с. 204]. Вони сприймають Люцифера як божество, що символізує гармонію, мудрість, свободу і добро. Їх часто називають прометеїстами через паралелі з грецьким міфом про Прометея, який викрав вогонь у богів і передав його людям. Християнство вони вважають втіленням дисгармонії та зла. Деякі групи люциферіанців не тільки ідеологічно протистоять християнству, але й застосовують насильство як засіб дестабілізації християнського порядку та підготовки приходу Диявола. За оцінками, близько 40% сатаністів у світі і кожен третій в Україні належать до цього напрямку. До цієї категорії також відносять «світлих сатаністів», які сповідують релігійно-філософську ідею про Сатану як «добраго бога». Вони вважають, що сатанізм приносить добро в цей світ, тоді як християнство і традиційні релігії є носіями зла. Автор «світлого сатанізму», відомий під псевдонімом Просвітитель, стверджує, що світлі сатаністи не бачать у Сатані зловмисного рогатого демона, а радше вбачають у ньому бунтівного духа, що протистоїть тиранії Бога Єгови. Сатана для них асоціюється з біблійним Змієм, який дав людям знання, завдяки чому вони набули самосвідомості, духу протиріччя і потягу до пізнання. В цьому сенсі, Сатана постає як союзник і покровитель людства, подібно до Прометея [5, с. 292].

Щодо питання безсмертя особистості та життя після смерті, світлий сатанізм не дає однозначної відповіді. Світлі сатаністи, поділяючи погляди Антона Ш. ЛаВея, не заперечують існування загробного життя, але не надають цьому питанню значної ваги. Вони вважають головною метою жити в цьому світі, не прагнучи «багатств на небесах». Відмінність сатанізму від християнства полягає в тому, що сатаністи зосереджуються на цьому житті, тоді як християни орієнтуються на спасіння від мирського існування. У світлому сатанізмі ідея безсмертя особистості залишається невизначеною, з акцентом на добрі справи в земному житті, без очікувань нагороди в потойбічному світі.

Однак, сама течія люциферіанства, яка виникла з основ сатанізму, має розгалуження ще на 2 течії. Це можуть бути ортодоксальні або реформовані дияволопоклонники. І якщо останні засуджують будь-які жертвоприношення, злочини, порушення законодавства країни та ведуть здоровий образ життя, то ортодоксальні дияволопоклонники нехтують усіма правилами та законами.

Найбільш поширеною течією ортодоксальних сатаністів була у 90-х роках. У пресі було зафіксовано чимало випадків діяльності дияволопоклонників. Наприклад, у 1993 році в Києві, на святкуванні Івана Купала на Лисій горі, була затримана група сатаністів, які планували принести в жертву собаку. У Кіровограді школярі 8–10 класів однієї з середніх шкіл створили секту, в рамках якої планували принести в жертву 666 тварин та людей, фіксує кожне вбивство у щоденниках. Найбільшою жертвою цієї групи став юнак з сусідньої школи. У Черкасах, протягом 1995–1998 років, активно діяла секта сатаністів, очолювана колишнім вчителем середньої школи, який під час ритуалів здійснював сексуальне насильство над неповнолітніми. В Ужгороді сатанінська група «Монархія» займалася нелегальним виробництвом алкогольних напоїв та вимаганням.

Наразі лише невелика кількість членів неоеккультів ортодоксальних дияволопоклонників займаються вбивствами людей та здійснюють жертвоприношення. До цієї категорії відносяться невеликі секти та підпільні сатанінські неоеккульти, назви яких часто залишаються невідомими. Але в умовах великої моральної та психологічної напруги, на нашу думку, ця цифра може зростати, адже усього за 100 доларів можна купити усю літературу «Церкви Сатани» та отримати членський квиток.

Різні чинники можуть спонукати людей до приєднання до сатанінських об'єднань, серед яких можуть бути такі: відчуття нудьги, незадоволення власним життям, відчай, прагнення до самоствердження, бажання знайти гострі відчуття та інші. Крім того, інтерес до таких груп може виникати через їхнє сприйняття як альтернативи традиційним соціальним

нормам і цінностям, а також як спроба втечі від соціальних або особистих проблем. Сюди ж можна додати і вплив поп-культури, що романтизує ідеї, пов'язані з сатанізмом, і прагнення до належності до «особливого» або «таємного» товариства [4, с. 29].

Відповідно до чинного законодавства, кримінально-правове вивчення особи, яка вчинила певний злочин, націлене на забезпечення обґрунтованості та законності під час кваліфікації злочинного посягання та встановлення вини. Дуже складно розробити загальний кримінологічний портрет послідовників люциферіанства через їхню розбіжність в течіях та окремих групах, однак, на основі статистичного методу, ми пропонуємо наступні характеристики злочинців:

1. Соціально-демографічні характеристики:

– Люциферіанські культи часто приваблюють молодих людей, зазвичай від 15 до 35 років. Серед учасників можна знайти як чоловіків, так і жінок, хоча чоловіки становлять більшу частку через традиційно більшу участь у нетрадиційних релігійних рухах. Важливим є той факт, що лише 4% учасників культу згодом виходять з нього. Тому можна побачити людей дорослого віку (до 65 років, які знаходяться у «команді» протягом 20–30 років).

– Члени таких угруповань мають різний рівень освіти, від середньої до вищої, часто з наявністю певних знань в області філософії, релігієзнавства або гуманітарних наук. В більшості це самозайняті особи, студенти або безробітні.

2. Психологічні характеристики:

– Люциферіанці часто мають сильний інтерес до містичних або окультних знань. Вони шукають духовного просвітлення та прагнуть до досягнення вищого рівня свідомості [6, с. 194].

– Члени таких культів демонструють незадоволеність традиційними суспільними і релігійними нормами. Вони шукають альтернативні системи цінностей, які більше відповідають їхнім внутрішнім переконанням.

– Люциферіанські культи приваблюють людей, які шукають свою ідентичність та місце у світі. Це обумовлено відчуттям відчуження або неприйняття в традиційних соціальних групах.

– Деякі з цих осіб мають проблеми з емоційною стабільністю, включаючи депресію, агресію, низьку самооцінку.

– Вони можуть відчувати труднощі у взаємодії з традиційними соціальними групами та інститутами, що часто призводить до їхнього входження в альтернативні спільноти.

– У деяких випадках особи можуть мати діагностовані або недиагностовані психічні розлади, такі як шизофренія, біполярний розлад, або антисоціальний розлад особистості. Ці розлади можуть впливати на їхню здатність до критичного мислення та самоаналізу.

3. Соціальні, культурні та суспільні чинники:

– Поп-культура, яка романтизує теми, пов'язані з сатанізмом і антигероїзмом, сприяє залученню до таких угруповань. Фільми, музика, література та інтернет-ресурси часто популяризують образи, пов'язані з Люцифером як символом свободи і повстання проти догматичних структур.

– Люциферіанці часто використовують інтернет і соціальні мережі для обміну інформацією, організації зустрічей та рекрутингу нових членів. Це створює додаткові можливості для комунікації та поширення своїх ідей.

– Особи, які вчиняють злочини на основі люциферіанських переконань, часто перебувають на маргінесах суспільства, відчуваючи себе ізольованими або відчуженими від основної маси населення.

– Важливу роль відіграє груповий вплив, коли індивідууми втягуються у злочинну діяльність через спільноту, до якої вони належать. Групова динаміка може підсилювати радикальні погляди та виправдовувати злочини.

4. Кримінальні та девіантні тенденції:

– Хоча не всі люциферіанці залучені до кримінальної діяльності, деякі групи можуть демонструвати девіантну поведінку, таку як наркозалежність, вандалізм або інші форми антисоціальної поведінки.

– У деяких крайніх випадках можливе залучення до насильницьких дій, включаючи ритуальні жертвоприношення або інші форми насильства, що можуть бути обґрунтовані ідеологічно.

– Злочини можуть включати ритуальні вбивства, насильство над тваринами, вандалізм (наприклад, руйнування релігійних символів або місць), незаконне зберігання зброї та наркотиків, сексуальне насильство, а також інші форми насильства або незаконної діяльності.

– Злочини часто мотивовані релігійними або ідеологічними переконаннями, де насильницькі дії сприймаються як засіб досягнення вищих духовних або соціальних цілей. Деякі особи можуть вважати, що їхні дії приносять жертву своєму божеству або служать справедливості.

5. Ідеологічні особливості:

– Люциферіанці часто сприймають Люцифера як символ свободи, знання і просвітлення. Вони можуть відкидати традиційні релігійні догми і прагнути до розвитку особистої духовності, що вважають більш автентичним і незалежним.

– Деякі злочинці можуть бути фанатично відданими своїм люциферіанським переконанням, сприймаючи їх як абсолютну істину, що виправдовує насильницькі дії проти інших, особливо проти тих, кого вони сприймають як ворогів або представників ворожих ідеологій.

– Ці особи часто мають сильні антисистемні настрої, спрямовані проти традиційних релігійних, соціальних або політичних інститутів. Вони можуть вбачати в них джерело пригнічення та обмеження особистої свободи [2, с. 84].

Висновки. Узагальнюючи аналіз кримінологічних характеристик осіб, які вчиняють злочини, мотивовані люциферіанськими переконаннями, можна зробити такі висновки. Особи, залучені до люциферіанських культів, що вчиняють злочини, не обмежуються певними соціально-демографічними групами. Вік, стать, рівень освіти та соціальний статус варіюються, хоча переважно більшість становлять молоді люди, що шукають альтернативні способи самореалізації. Серед злочинців спостерігається високий рівень ідеологічного фанатизму, який часто поєднується з антисистемними настроями. Це сприяє формуванню агресивного ставлення до традиційних релігійних та соціальних інститутів [1, с. 149], що розглядаються як джерела пригнічення. Багато з цих осіб мають проблеми з емоційною стабільністю, схильні до депресії, агресії та ізоляції. Психічні розлади, у тому числі недиагностовані, можуть сприяти кримінальній поведінці, особливо в умовах групового впливу та використання психоактивних речовин. Злочини варіюються від ритуальних вбивств і насильства до вандалізму та незаконної діяльності. Мотивація таких злочинів часто пов'язана з ідеологічними переконаннями, де насильницькі дії розглядаються як засіб досягнення вищих цілей або служіння своєму божеству. Більшість осіб, які вчиняють злочини на основі люциферіанських переконань, знаходяться на маргінесі суспільства. Вони відчувають себе ізольованими або відчуженими, що посилює їхню схильність до радикальних дій.

Головним є важливість комплексного підходу до розуміння кримінальної поведінки осіб, залучених до люциферіанських культів. Необхідно враховувати соціальні, психологічні та ідеологічні чинники, що впливають на їхні дії, а також важливість профілактичних заходів, спрямованих на зменшення впливу радикальних ідеологій та підтримку соціальної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Зінченко І.О. Деякі проблеми кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 161 КК України. *Проблеми законності*. 2009. № 106. С. 148–156.
2. Куп'янський М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М. Г. Куп'янський ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. 224 с.
3. Петрик В.М. Нетрадиційні релігійні та містичні культури України. Київ : РОСАВА, 2003. 336 с.

4. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії : навчальний посібник. Київ : Україна, 2001. 512 с.
5. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с
6. Цимбал М. М. Деякі питання кримінально-правової характеристики організаторів злочинних груп у галузі віросповідання. *Роль православних духовних цінностей у формуванні національної свідомості та громадянської позиції сучасної молоді* : Матеріали ІІІ міжнародної науково-практичної конференції (25 листопада 2005 р.). К. : Вид-во МАУП, 2006. С. 194–196.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЗАВТУР В. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.49>

**СВОБОДА ВІД САМОВИКРИТТЯ ТА ПРАВО ОСОБИ ЗБЕРІГАТИ МОВЧАННЯ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ**

Стаття присвячена питанням систематизації міжнародно-правових стандартів забезпечення принципу свободи від самовикриття та права особи зберігати мовчання, аналізу релевантного законодавства та судової практики окремих зарубіжних країн, а також проблемам вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у цьому аспекті.

Автор звертається до таких питань як сутність та допустимість обмеження права особи зберігати мовчання; реалізація свободи від самовикриття та права зберігати мовчання в контексті отримання біологічних зразків та письмових доказів; порушення свободи від самовикриття внаслідок застосування примусу та використання вразливого становища особи; реалізація свободи від самовикриття в контексті використання як доказів відомостей, отриманих поза межами кримінального провадження, а також визначення основних проблем реалізації принципу свободи від самовикриття в українській правозастосовній практиці.

На підставі дослідження прецедентної практики ЄСПЛ, національного законодавства, а також законодавства окремих зарубіжних країн сформульовано перелік факторів, які можуть бути враховані при здійсненні оцінки порушення права на свободу від самовикриття та права особи зберігати мовчання. До них віднесено: 1) застосування до особи примусу та його ступінь, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; 2) здатність регулювати свою поведінку за певних обставин; 3) перебування особи у вразливому становищі; 4) забезпечення права особи на захист; 5) існування щодо особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення на момент отримання показань; 6) ступінь використання отриманих показань у кримінальному провадженні.

Визначено резерви подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства у цьому сегменті. Піддаються критиці окремі правозастосовні практики, які склалися натеper в Україні.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, допустимість доказів, показання, слідчі (розшукові) дії, свобода від самовикриття, право особи зберігати мовчання, Європейський суд з прав людини.

Zavtur V. A. Freedom from self-incrimination and the right of a person to remain silent: international standards, national legislation and comparative legal context

The article is devoted to the systematization of international legal standards for ensuring the principle of freedom from self-incrimination and the right of a person to remain silent, analysis of relevant legislation and judicial practice of certain foreign countries, as well as problems of improving the criminal procedural legislation of Ukraine in this aspect.

The author analyses such issues as the essence and admissibility of restricting a person's right to remain silent; implementation of freedom from self-incrimination and the right to remain silent in the context of obtaining biological samples and written evidence; violation of freedom from self-incrimination as a result of coercion and use of a person's vulnerable position; the implementation of freedom from self-incrimination in the context of the use as evidence of information obtained outside the criminal proceedings, as well as the definition of the main problems in the implementation of the principle of freedom from self-incrimination in Ukrainian law enforcement practice.

Based on the study of the ECHR case law, national legislation, as well as the legislation of certain foreign countries, a list of factors that can be taken into account in assessing the violation of the right to freedom from self-incrimination and the right of a person to remain silent has been formulated. These include: 1) the application of coercion to a person and its degree, including the potential application of sanctions for non-disclosure of information; 2) the ability to regulate their behavior in certain circumstances; 3) the person is in a vulnerable position; 4) ensuring the right of a person to protection; 5) the existence of a suspicion of a criminal offense against a person at the time of receipt of testimony; 6) the degree of use of the received testimony in criminal proceedings.

The reserves of further improvement of criminal procedural legislation in this segment have been identified. Some law enforcement practices that have developed in Ukraine are being criticized.

Key words: *criminal proceedings, principles of criminal proceedings, admissibility of evidence, testimony, investigative (search) actions, freedom from self-incrimination, the right of a person to remain silent, European Court of Human Rights.*

Вступ. Принцип свободи від самовикриття та право зберігати мовчання є невід'ємними елементами законодавства більшості демократичних країн світу, чії правові системи ґрунтуються на засадах верховенства права та поваги до людської гідності.

Привілей проти самовикриття традиційно розглядається як важливий міжнародно-правовий стандарт кримінально-юстиційного аспекту права на справедливий суд, хоча безпосередню згадку про нього містить лише Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Втім, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), у своїй практиці ніколи не ставив під сумнів те, що право зберігати мовчання та не свідчити проти себе також охоплюється сферою ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

В Україні принцип свободи від самовикриття та право не свідчити проти себе зведені в ранг конституційних гарантій. У ст. 63 Основного Закону встановлено: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом». Із прийняттям КПК України 2012 року, законодавець здійснив доволі серйозні кроки щодо подальшого утвердження цього права, зокрема, визнавши свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї однією із загальних засад кримінального провадження (ст. 18 КПК України). Водночас, були усунуті ті системні недоліки та прогалини,

які існували у ретроспективному законодавстві. Передусім, мова йде про законодавче закріплення імперативної норми, відповідно до якої недопустимими є докази, отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України). Істотним порушенням кримінального процесуального законодавства, яке тягне за собою визнання доказів недопустимими законодавець також визнає отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України). Привілей проти самовикриття знаходить свій прояв і в інших положеннях КПК України (п. 4,5 ч. 3 ст. 42, п. 3 ч. 1 ст. 65, ч. 4 ст. 224, ч. 6 ст. 290 КПК України).

Однак після спливу 12 років з моменту набрання чинності КПК України 2012 року, стає очевидним, що незважаючи на позитивну законодавчу динаміку у цьому напрямку, проблему імплементації основних положень принципу свободи від самовикриття та права зберігати мовчання не можна вважати вирішеною. Натепер можна виокремити декілька причин, які підтримують актуальність указаної проблематики. По-перше, судове тлумачення відповідних норм КПК України генерує нові підходи до розуміння окремих аспектів свободи від самовикриття, які потребують наукового осмислення, а по-друге, розвиток міжнародно-правових стандартів у цій царині, зокрема, практики ЄСПЛ характеризується динамічністю та багатоаспектністю, що вимагає доктринального аналізу та вдосконалення правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти реалізації засади свободи від самовикриття у кримінальній процесуальній доктрині досліджували Д.Л. Аббасова, Р.В. Бараннік, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, Р.А. Климкевич, С.О. Коропецька, О.П. Кучинська, С.Л. Лисаченко, О.В. Малахова, Г.М. Мамка, В.В. Михайленко, В.В. Навроцька, Т.В. Садова, М.М. Стоянов, В.М. Трофименко, Т.І. Фулей, О.Р. Хижна, С.В. Шапутько, В.П. Шибіко, Г.Ю. Юдківська.

Але незважаючи на наявність монографічних досліджень проблеми реалізації принципу свободи від самовикриття у кримінальному провадженні як в період чинності КПК 1960 (Р.В. Бараннік), так і відповідно до положень КПК 2012 року (О.Р. Хижна), чимало її аспектів не знайшли остаточного вирішення, або актуалізувалися в ході правозастосовного процесу.

Відповідно, **метою** нашого дослідження є систематизація міжнародно-правових стандартів забезпечення принципу свободи від самовикриття та права особи зберігати мовчання, аналіз релевантного законодавства та судової практики окремих зарубіжних країн, а також визначення резервів вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування у цьому сегменті.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що привілей проти самовикриття – фундаментальний елемент справедливого судового розгляду та змагального кримінального судочинства, питання щодо його точного змісту та меж залишається дискусійним.

У доктрині та практиці ЄСПЛ воно розглядається в багатьох контекстах, зокрема, презумпції невинуватості, заборони катувань та поганого поводження, права на повагу до людської гідності, забезпечення права на захист тощо. Можливо саме тому, питання реалізації свободи від самовикриття доволі часто розглядається в літературі імпліцитно в межах указаних проблем.

Аналіз ст. 18 КПК України, яка визначає зміст засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні дозволяє виокремити два аспекти принципу свободи від самовикриття: 1) загальна заборона отримання від особи пояснень, показань, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення за допомогою примусу (ч. 1 ст. 18 КПК України); 2) визнання суб'єктивного права особи зберігати мовчання, не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти себе, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права (ч. 2 ст. 18 КПК України).

Перший аспект, у своєму найбільш загальному розумінні, передбачає, що сторона обвинувачення повинна здійснювати кримінальне провадження та реалізовувати покладений на неї обов'язок доказування не вдаючись до тиску або примусу щодо підозрюваного, обвинуваченого. Натомість другий аспект передбачає необхідність прояву поваги до права особи зберігати мовчання та не розкривати інформацію, яка стосується підозри або обвинувачення проти неї з боку суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження ex officio.

Із правом на свободу від самовикриття пов'язані також й інші суб'єктивні права особи, зокрема, право на захист. У практиці ЄСПЛ є чимало рішень, які демонструють цей зв'язок, переважно у ситуаціях, коли особа надає показання без участі захисника, надалі він залучається вже на більш пізніх етапах кримінального провадження, але обвинувачення все одно повністю або переважно ґрунтується на первісних показаннях (наприклад, рішення ЄСПЛ у справах «Сальдуз проти Туреччини», «Тихонов проти України» тощо). Цьому питанню приділена значна увага у доктрині, тому в межах нашої роботи ми до нього звертатися не будемо. Натомість основний фокус буде спрямований на такі аспекти, які в українській кримінальній процесуальній науці лишаються малодослідженими та суперечливими, а саме: сутність та допустимість обмеження права особи зберігати мовчання; реалізація свободи від самовикриття та права зберігати мовчання в контексті отримання біологічних зразків та письмових доказів; порушення свободи від самовикриття внаслідок застосування примусу та використання вразливого становища особи; реалізації свободи від самовикриття в контексті використання як доказів відомостей, отриманих поза межами кримінального провадження, а також визначення основних проблем та тенденцій реалізації принципу свободи від самовикриття в українській правозастосовній практиці.

Право особи зберігати мовчання та не свідчити проти себе: сутність та допустимість обмеження. Право зберігати мовчання та не відповідати на питання, що стосуються підозри та обвинувачення є квінтесенцією свободи від самовикриття. Йому кореспондує обов'язок осіб, що здійснюють кримінальне провадження ex officio роз'яснити дане право і у випадку отримання відповідної заяви припинити допит, проявивши таким чином повагу до цього права. Цей стандарт знаходить своє безпосереднє відображення у низці норм КПК України (п. 4,5 ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 224 КПК України). У ч. 4 ст. 224 прямо передбачено, що у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви. Однак ця норма породжує слушне питання: після відмови давати показання, допит особи взагалі більше не можливий ніколи, або його все ж таки можна провести пізніше. Ця проблема повстала також і в американській юриспруденції у зв'язку із тлумаченням П'ятої поправки до Конституції США та подальшим розвитком правових позицій, викладених у відомому рішенні «Міранда проти Арізони» (*Miranda v. Arizona*). Відповідь на нього намагався віднайти Верховний Суд США у рішенні «Мічиган проти Мослі» (*Michigan v. Mosley*). У цій справі, обвинувачений, що був затриманий за вчинення низки грабежів, був повідомлений про своє право відмовитися від надання показань і через деякий час після початку допиту скористався ним, відмовившись говорити будь-що з цього приводу. Допит було зупинено, але через дві години інший офіцер у іншому приміщенні опитав його з приводу пострілу, який він здійснив під час одного з грабежів. Підозрюваний знову був попереджений про своє право зберігати мовчання, але погодився відповідати на це питання і через п'ятнадцять хвилин допиту зізнався у вчиненні вбивства.

Верховному Суду США належало вирішити, чи порушував П'яту поправку до Конституції США повторний допит підозрюваного після його попередньої відмови давати показання. Суд дійшов висновку про відсутність порушення, взявши до уваги шість факторів: 1) перший допит було припинено після того як підозрюваний виразив небажання давати показання, що вказує на прояв поваги до його права зберігати мовчання; 2) між першим та другим допитом пройшов певний час (хоча й незначний); 3) право зберігати мовчання було роз'яснено повторно; 4) другий допит проводився іншим офіцером; 5) перший та другий допит стосувалися різних епізодів злочинної діяльності; 6) другий допит проводився в іншому місці [1].

Вироблений підхід оцінки правомірності обмеження права на свободу від самовикриття отримав назву «тест Мослі» й надалі широко застосовувався у правозастосовній практиці. Пізніше він піддавався певній еволюції, зокрема, його було вдосконалено в частині забезпечення права на захист у справі «Едвардс проти Арізони» (*Edwards v. Arizona*) [дет. див.: 2, с. 778–781].

КПК України не містить жодних застережень щодо проведення подальших допитів після отримання заяви особи про відмову від надання показань. У ч. 14 ст. 352 КПК України лише зазначається, що свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що він може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався. Тобто в тексті закону чітко вказано, що предмет допиту має бути іншим. Положення КПК України, що регламентують порядок допиту під час досудового розслідування, релевантних норм не містять, хоча практика повторних викликів учасників кримінального провадження слідчим, дізнавачем та прокурором на допит є розповсюдженою. Це відкриває простір для зловживань, адже неодноразовий виклик особи для надання показань з тих самих обставин, безумовно, може бути розглянутий як спосіб впливу на виражену нею раніше волю не давати пояснень та показань щодо себе. Такий аспект може мати значення при прийнятті окремих рішень під час досудового розслідування. Наприклад, відповідні фактичні обставини можуть бути враховані слідчим суддею при розгляді клопотань про привід або грошове стягнення, у разі ініціювання питання про застосування таких заходів стороною обвинувачення.

Свобода від самовикриття та право особи зберігати мовчання в контексті отримання біологічних зразків та письмових доказів. Посилання у ч. 1 ст. 18 КПК України виключно на показання та пояснення свідчить про те, що законодавець в цілому сприйняв таку концепцію права на свободу від самовикриття, яка полягає в тому, що відповідний привілей стосується лише цих джерел доказів. Схожого підходу дотримується і ЄСПЛ. У рішенні «Сондерс проти Сполученого Королівства» (*Case of Sonders v. UK, Заява № 19187/91*) було зазначено, що право не свідчити проти себе не поширюється на використання у кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого шляхом застосування примусових повноважень, але які існують незалежно від волевиявлення особи, зокрема, документів, отриманих згідно з ордером, зразків дихання, крові та сечі, а також тканин тіла з метою дослідження ДНК [3].

Цю позицію Суд повторив також і в іншій справі, яка в українській доктрині стала майже хрестоматійною – «Яллох проти Німеччини» (*Case of Jalloh v. Germany, Заява № 54810/00*), що стосувалася порушення ст. 6 Конвенції внаслідок отримання речового доказу шляхом введення блювотного розчину, втім – дійшов протилежного висновку і констатував порушення права заявника зберігати мовчання [4]. На думку ЄСПЛ, така процедура за ступенем свого примусу різко контрастує із отриманням зразків крові або дихання.

Контекст справ «Сондерс проти Сполученого Королівства» та «Яллох проти Німеччини» є актуальним і для української кримінальної процесуальної доктрини та правозастосовної практики, зокрема, в світлі оцінки допустимості доказів, що отримуються в ході освідування особи та відібрання біологічних зразків для експертизи. Чи можуть дані слідчі (розшукові) дії порушувати засаду свободи від самовикриття? В українській кримінальній процесуальній науці консенсус з цього питання не склався. На думку С.О. Коропецької, право особи не свідчити проти себе не виключає можливості проведення процесуальних дій щодо підозрюваного, в тому числі і без його згоди, так само як і отримувати в нього різноманітні біологічні зразки [5, с. 66]. Р.В. Бараннік та О.Р. Хижна вважають порушенням свободи від самовикриття проведення відповідних процесуальних дій щодо свідка та потерпілого без їх згоди [6, с. 154; 7, с. 165–166].

Доволі обґрунтований підхід до цього питання у літературі було сформульовано С.Л. Лисаченком. На його думку, освідування та відібрання зразків для експертизи порушуватимуть принцип свободи від самовикриття лише у тому разі, коли в ході таких слідчих (розшукових) дій особу спонукатимуть робити певні активні дії проти її волі. Виходячи із

цієї концепції, автор вважає порушенням права не свідчити проти себе отримання від особи зразків почерку і голосу [8, с. 127].

Однозначної позиції з цього приводу не сформувалося також і в правозастосовній практиці. При чому така непослідовність характерна навіть в контексті розгляду та вирішення клопотань одного виду. Наприклад, у судовій практиці є випадки відмови у задоволенні клопотань про примусове відібрання зразків букального епітелію для проведення експертизи в порядку ст. 245 КПК України з підстав порушення принципу свободи від самовикриття [9; 10]. Цікавим у цьому аспекті є мотивування ухвали Богунського районного суду м. Житомира, у якій слідчим суддею було зазначено, що відбирання подібних зразків порушуватиме ст. 6 Конвенції та ст. 18 КПК України, оскільки воно здійснюватиметься «з метою встановлення причетності її до вчинення злочину, і обумовлено відсутністю інших доказів для обґрунтованості висунення підозри» [11]. Наявні й випадки задоволення такого роду клопотань за доволі схожих фактичних обставин кримінального провадження [12].

Якщо все ж таки виходити зі стандартів, сформульованих ЄСПЛ, то саме по собі відбирання біологічних зразків та освідування особи не порушуватиме свободу від самовикриття. Ключове питання тут полягає у ступені застосованого примусу та його виправданості за конкретних обставин.

ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці розглядав також питання щодо дотримання принципу свободи від самовикриття в контексті надання письмових доказів та документів. Така більш широка концепція свободи від самовикриття була застосована у рішенні ЄСПЛ у справі «Функе проти Франції» (*Case of Funke v. France, Заява № 10828/84*) [13], в якій Суд визнав порушенням ст. 6 Конвенції в аспекті права особи на мовчання через спроби органів національної влади отримати від заявника певні документи, що стосуються фінансових операцій з іноземними державами шляхом ініціювання проти нього кримінального провадження.

Питання дотримання права на свободу від самовикриття в контексті отримання документів були розглянуті ЄСПЛ також у рішенні «Баїч проти Північної Македонії» (*Case of Bajic v. North Macedonia, Заява № 2833/13*). У цій справі заявник стверджував, що подальше використання письмових звітів, які він надав під час розслідування в статусі свідка порушили його право не свідчити проти себе та зробили провадження несправедливим в цілому. Однак, Суд у підсумку дійшов висновку про відсутність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, оскільки докази не були отримані під примусом, а заявник не перебував у вразливому становищі. Крім того, спірні документи могли бути отримані й іншим шляхом [14].

Як бачимо, різниця у контексті двох розглянутих справ полягає знову ж таки у ступені застосованого примусу. Якщо у справі «Функе проти Франції» кримінальне переслідування було використане як засіб тиску на заявника та спосіб отримати докази за допомогою простіших юридичних процедур, то у справі «Баїч проти Північної Македонії» докази були надані особою добровільно та не мали визначального значення для її засудження.

Слід відзначити, що й окремі норми КПК України містять положення, які відкривають можливість більш широкого розуміння свободи від самовикриття, яке охоплює собою не тільки аспект отримання показань. Наприклад, у ч. 6 ст. 290 КПК України передбачено, що сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Свобода від самовикриття та право особи зберігати мовчання в контексті показань, отриманих під примусом або із використанням вразливого становища особи: критерії оцінки порушень. Застосування до особи примусу та його ступінь, як було з'ясовано вище, є важливим елементом тесту правомірності обмеження її права не свідчити проти себе у практиці Суду. При цьому, як неодноразово повторював ЄСПЛ у релевантних рішеннях, не кожний примус тягне за собою порушення цього права. Безумовно, отримання показань шляхом застосування методів поведінки, заборонених ст. 3 Конвенції і покладення їх основу обвинувачення, у практиці ЄСПЛ завжди тягнуло за собою констатацію загальної

несправедливості судового розгляду (наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі «Озджан Чолак проти Туреччини» (*Case of Özcan Çolak v. Turkey, Заява № 30235/03*)) [15]. Однак, у цьому випадку оцінка застосування примусу має більш широкий контекст і не вичерпується цим аспектом. Вона може полягати, зокрема, у з'ясуванні того, чи перебувала особа у вразливому становищі, за яких обставин відбувався допит, чи могла особа самостійно регулювати свою поведінку (тобто відмовитись від надання показань без несприятливих наслідків), чи мала доступ до правової допомоги, а також її індивідуальні особливості (неповноліття, наявність психічного розладу, душевного хвилювання в момент допиту тощо). Такий підхід був застосований Судом у справі «Бюзе проти Бельгії» (*Case of Beuze v. Belgium, Заява № 71409/10*), в якій було констатовано порушення права заявника зберігати мовчання через те, що він був позбавлений правової допомоги, неповідомлений про своє право не свідчити проти себе, а також мав обмежені інтелектуальні здібності [16]. Прикладом такої ж загальної оцінки, але з протилежним висновком у даному випадку є рішення у справі «Радзевіл проти України» (*Case of Radzevil v. Ukraine, Заява № 36600/09*). ЄСПЛ дійшов висновку, що у справі «немає нічого, що вказувало б на те, що заявник був особливо вразливим, коли давав самовикривальне «пояснення» 12 вересня 2002 року». Крім того, Суд зауважив, що значення спірного доказу було вкрай обмеженим [17].

КПК України у ч. 2 ст. 11 встановлює лише загальну заборону піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах та примушувати до дій, що принижують її гідність. Як показує прецедентна практика Суду, ця важлива гарантія все одно може бути недостатньою в контексті забезпечення принципу свободи від самовикриття. Слід зауважити, що законодавство деяких країн Європи враховує цей аспект. Наприклад, КПК Федеративної Республіки Німеччини (далі-ФРН) у параграфі 136а встановлює перелік заборонених методів допиту, до яких відносить погане поводження, втому, фізичне втручання, введення речовин, тортури, обман або гіпноз. Закон також забороняє погрожувати особі застосуванням цих заходів, а також обіцяти певні привілеї або переваги, що не передбачені законом. Окремо встановлено також заборону вводити обвинуваченому речовини, що впливають на пам'ять або свідомість [18].

Безсумнівно, частково вказані дії пересікаються із забороненими видами поводження, що вказані у ст. 11 КПК України. До того ж, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство у цьому контексті містить певні окремі гарантії від можливих зловживань, зокрема, заборону проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (ч. 4 ст. 223 КПК України), а також встановлення максимальної тривалості допиту (ч. 2 ст. 224 КПК України). Однак, деякі із перелічених у КПК ФРН заходів не охоплюються поняттям поганого поводження у тому значенні, в якому воно закладено у Конвенції, але вони здатні підірвати гарантії справедливого судового розгляду, що враховує німецький законодавець. Якщо розглянути це питання в контексті української правозастосовної практики, то прикладами такого впливу на особу, що може певною мірою знівелювати її право зберігати мовчання може бути погроза розпочати кримінальне переслідування, застосувати більш суворий запобіжний захід (усвідомлюючи, що підстави та умови прийняття такого рішення відсутні), посилення на докази, які відсутні. Можлива й протилежна ситуація, коли особу намагаються переконати дати показання, обіцяючи певні сприятливі правові наслідки (закриття кримінального провадження, можливість укладення угоди за відсутності умов для її ініціювання, застосування менш суворого покарання тощо). Однак слід зауважити, що в даному випадку мова саме про свідоме маніпулювання та введення особи в оману щодо її правового статусу, фактичних обставин кримінального провадження, наявних доказів, можливих правових наслідків для неї тощо. Видається, що чинному КПК України бракує гарантій права на свободу від самовикриття у цьому ключі.

Контекст вищезгаданої справи «Бюзе проти Бельгії» дозволив ідентифікувати ще одну прогалину чинного КПК України в частині забезпечення свободи від самовикриття вразливих осіб, у тому числі неповнолітніх та осіб, що мають психічні розлади. Стосовно останньої

категорії осіб, то слід зауважити, що деякі застереження з цього приводу містить законодавство Сполученого Королівства. Закон про поліцію та кримінальні докази 1984 року (*Police and Criminal Evidence Act 1984*) містить окрему главу «Зізнання психічно неповноцінних осіб» (*Confessions by mentally handicapped persons*), яка включає положення, що є застосовним за наявності трьох умов: 1) коли вирішення справи повністю або суттєво залежить від визнання обвинуваченим своєї вини; 2) коли суд усвідомлює, що обвинувачений є психічно неповноцінним; 3) під час здійснення такого зізнання були відсутні незалежні особи. У такому випадку суд повинен роз'яснити присяжним, що «існує особлива необхідність бути обережним, перед тим як засуджувати» і розглянути справу як таку, в якій є «особлива потреба в обережності перед засудженням» (переклад авторський – В.З.) [19].

КПК України не містить також спеціальних норм щодо забезпечення свободи від самовикриття неповнолітніх. Ця категорія осіб, так само як і особи із психічними вадами, мають у цьому контексті лише одну основну гарантію – обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 52 КПК України). Хоча, наприклад, у КПК ФРН є норма, відповідно до якої неповнолітні та особи, які через душевну хворобу недостатньо усвідомлюють зміст права на відмову від надання показань можуть бути допитані виключно якщо законний представник дасть на це згоду (§ 52) [18]. Щоправда, вона стосується здебільшого права на відмову свідчити проти близьких родичів. За КПК України законний представник неповнолітнього залучається лише за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора або за клопотанням захисника і лише у випадках, коли неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим (ч. 1 ст. 491 КПК України). Крім того, нормою ч. 2 ст. 492 КПК України законний представник наділений лише правом ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Такі гарантії в контексті забезпечення свободи від самовикриття видаються недостатніми.

Свобода від самовикриття та право особи зберігати мовчання в контексті доказів, отриманих поза межами кримінального провадження. Важливим аспектом визначення сфери дії привілею проти самовикриття є юридичні процедури, в ході яких були отримані відповідні відомості. Загалом, ця гарантія діє лише у сфері кримінального провадження, однак у практиці ЄСПЛ є чимало прикладів, коли Суд розглядав питання порушення права особи зберігати мовчання у ситуаціях, коли докази були отримані поза межами кримінального провадження, а в подальшому використовувалися для засудження особи. Але в цьому контексті серйозно вирізняється рішення «Шеннон проти Сполученого Королівства» (*Case of Shannon v. United Kingdom, Заява № 6563/03*) [20]. У цій справі заявника було викликано на допит фінансовим слідчим для надання пояснень щодо використання певних доходів та бухгалтерської звітності. Національне законодавство передбачало покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі у випадку неявки за таким викликом. Адвокатом заявника було подане повідомлення про те, що відповіді на такі питання можуть в подальшому бути використані як докази в суді для засудження особи, а також було інформовано про те, що його клієнт не з'явиться на допит. Згодом на заявника було накладено стягнення за невиконання вимоги фінансового слідчого.

Раніше ЄСПЛ завжди констатував порушення ст. 6 Конвенції в частині права особи зберігати мовчання, коли матеріали, здобуті поза кримінальним провадженням, потім були використані як докази для засудження особи у вчиненні злочину. Однак ця справа відрізнялася від інших тим, що кримінальне провадження щодо заявника стосовно інформації, яку запитували слідчі, так і не було розпочато. Відповідно Суду належало визначити, чи буде поширюватись ст. 6 Конвенції на такі випадки.

Суд дійшов висновку, що заявник мав право посилатись на втручання у його право не свідчити проти себе, навіть якщо докази не були в подальшому використані в межах кримінального провадження. На думку ЄСПЛ, у цій ситуації не можна вважати, що вимога розкрити інформацію була адресована особі, щодо якої не було жодних підозр (вже було розпочате інше кримінальне провадження щодо тих самих обставин). У разі отримання таких доказів, вони могли бути використані проти заявника, якби провадження щодо нього

розпочалося і це позбавило би його права визначати, які докази він вважає за необхідне подати, а які прагне залишити прихованими.

Протилежну позицію з цього приводу ЄСПЛ висловив у рішенні по справі «Вех проти Австрії» (*Case of Weh v. Austria, Заява № 38544/97*). У даній справі компетентні органи вимагали від заявника, як зареєстрованого власника автомобіля надати інформацію про те, хто перебував за кермом у певний час. Відповідне провадження стосувалося перевищення швидкості невідомою особою. Австрійське законодавство допускало у подібних випадках, коли конкретний правопорушник невідомий, можливість направлення наказу про сплату штрафу іншій особі, яка потенційно може його знати. Після того, як заявник відмовився сплатити штраф, було розпочато кримінальне провадження, в ході якого органи влади вимагали від нього назвати ім'я водія автомобіля, який перебував за кермом. У підсумку, на заявника було накладено штраф, оскільки, як стверджувалося, він надав недостовірну інформацію.

Суд, здійснюючи оцінку того, чи було порушено право заявника на свободу від самовикриття зазначив, що ця справа вирізняється тим, що органи влади не мали підозр конкретно щодо нього, і в подальшому кримінальне провадження щодо заявника не здійснювалося. У рішенні зазначається, що «в даній справі зв'язок між зобов'язанням заявника згідно зі статтею 130 § 2 Закону про транспортні засоби розкрити водія свого автомобіля та можливим кримінальним провадженням щодо нього за перевищення швидкості залишається віддаленим та гіпотетичним» [21].

Аналіз рішень у справах «Шеннон проти Сполученого Королівства» та «Вех проти Австрії» дозволяє чітко встановити підстави, з яких Суд дійшов протилежних позицій. Різниця між ними полягає у тому, що у першому випадку відомості, які вимагалися від особи цілком очевидно могли стати основою кримінального переслідування, а в другому воно не могло бути розпочатим апіорі.

Специфічний контекст у даному ключі має також рішення ЄСПЛ у справі «Квінн проти Ірландії» (*Case of Quinn v. Ireland, Заява № 36887/97*). Фактично, воно пов'язане із якістю законодавства, яке не відповідало стандартам ст. 6 Конвенції. Рішення стосується порушення права заявника зберігати мовчання у зв'язку із проведенням заходів, передбачених Законом про злочини проти держави 1939 року. Його положення встановлювали, що будь-який співробітник поліції може вимагати від затриманої особи повного звіту про її пересування та дії протягом певного визначеного періоду, а також всю інформацію, якою вона володіє щодо вчинення або наміру вчинення іншою особою будь-якого правопорушення згідно з будь-яким розділом чи підрозділом цього Закону. Відмова надати відповідну інформацію або надання неправдивої інформації становила кримінальне правопорушення, за яке було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до шести місяців [22].

Суд погодився із доводами заявника про те, що така процедура несумісна із гарантіями ст. 6 Конвенції, оскільки у даному випадку йому доводилося обирати між правом зберігати мовчання та шестимісячним терміном ув'язнення. Окремо Суд наголосив на тому, що занепокоєння держави щодо безпеки та громадського порядку не може виправдовувати таке втручання та нівелювати саму суть права заявника не свідчити проти себе.

Сьогодні, контексти порушення права зберігати мовчання у практиці Суду продовжують еволюціонувати. Наприклад, у рішенні «Лалік проти Польщі» (*Case of Lalik v. Poland, Заява № 47834/19*) ЄСПЛ визнав порушенням ст. 6 Конвенції покладення в основу обвинувачення викривальних показань заявника, які він надав в ході неофіційного допиту після арешту [23].

Наведені позиції ЄСПЛ щодо порушення ст. 6 Конвенції в частині права особи зберігати мовчання та не свідчити проти себе дозволяють виокремити низку аспектів, які є принциповими для оцінки виправданості втручання у це право. По-перше, Суд доволі чітко розмежовує ситуації, коли проводився допит особи щодо якої не було жодних підозр у вчиненні кримінального правопорушення і ситуації, коли подальше кримінальне переслідування слід було би очікувати з високим ступенем ймовірності. При цьому, від показань, наданих особою міг суттєво залежати подальший перебіг провадження. Так само неприйнятними

є випадки, коли особі доводиться обирати між юридичною санкцією та правом зберігати мовчання. Другий аспект впливає із першого і полягає в тому, що ЄСПЛ, здійснюючи загальну оцінку справедливості провадження не надає значення тому, якою була процедура отримання відомостей від особи за своєю юридичною природою. Ключове значення має те, які правові наслідки вона могла потягнути за собою у випадку розкриття інформації та чи могла особа самостійно та без тиску визначити, які докази вона бажає надати, а які залишити прихованими.

Свобода від самовикриття в українській правозастосовній практиці: проблеми та основні тенденції. Підходи, сформовані прецедентною практикою Суду є актуальними для української правозастосовної практики при тлумаченні окремих положень КПК України. Норма п. 3 ч. 1 ст. 87 КПК України встановлює, що докази, які були отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні є недопустимими. Закріплення цього положення на законодавчому рівні у КПК 2012 року сприймалося у процесі його обговорення та прийняття як важлива гарантія забезпечення свободи від самовикриття і виправлення системного недоліку у вітчизняному законодавстві, на який вказував ЄСПЛ у численних рішеннях проти України в минулому.

Однак, у своїй практиці щодо тлумачення наведеного припису КПК, Касаційний кримінальний Суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) у низці рішень сформував таку позицію: «зміст п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК вказує на те, що дана норма права має застосовуватися за умови, коли на час отримання показань від свідка уже існували дані, що його буде визнано підозрюваним чи обвинуваченим, але, всупереч наявності у такої особи права на мовчання та свободи від самовикриття, слідчий чи прокурор вчиняє дії, спрямовані на отримання показань від неї. Саме такі дії, а не власне факт отримання показань від свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим, мають визнаватися істотним порушенням прав людини і основоположних свобод» [24; 25; 26].

Загалом, текстове вираження п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України, не дає змоги виокремити жодних винятків із загального правила, що встановлено у ньому. А тому, немає сумнівів у тому, що ККС ВС вдається у даному випадку до обмежувального тлумачення відповідної норми КПК України. Втім, примітним є те, що кримінальні провадження, в яких така позиція висловлювалася і їх контекст доволі схожі. Мова йде про провадження за ст. 286 КК України, ситуаційна характеристика яких виглядає наступним чином: під час досудового розслідування було проведено слідчий експеримент за участю особи з метою відтворення обстановки вчинення дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП), а надалі були призначені та проведені експертизи і вже висновком експерта було встановлено, що саме дії цієї особи призвели до порушення правил дорожнього руху та настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених ст. 286 КК України. Після цього їй було повідомлено про підозру, а відомості, отримані в ході слідчого експерименту були визнані допустимими доказами.

ККС ВС, на підставі вищенаведеної позиції дійшов висновку про правильність такого підходу судів нижчих ланок. Щоправда, мотивувальна частина відповідних рішень дещо відрізнялася. Наприклад, в одному з рішень Суд вказав на те, що під час слідчого експерименту особа не стверджувала, що є винуватою та взагалі не надавала ніякої оцінки своїм діям [24], в іншому – про те, що відомості про ДТП до ЄРДР були внесені за фактом кримінального правопорушення, а не щодо конкретно обвинуваченого [26].

Наведена практика породжує логічне питання: норма п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України не має абсолютного характеру і правозастосовна практика цю проблему розкрила чи має місце невинувачене звуження змісту правового припису в ході судового тлумачення? Підходи, сформульовані у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України хоча й не відповідають буквальному змісту аналізованої норми кримінального процесуального закону, але не є безпідставними. В усіх випадках особи надавали пояснення в ході слідчого експерименту добровільно, без примусу, а основою для подальшого повідомлення про підозру виступили висновки проведених експертиз. На них же ґрунтувалося переважним чином і подальше обвинувачення особи.

Для порівняння, наведемо приклади, в яких ККС ВС виходячи із наведеної позиції доходив протилежного висновку – про недопустимість як доказів показань особи, які були надані нею в статусі свідка. Так, у Постанові ККС ВС від 26 листопада 2019 року зазначено, що під час першого допиту особою було вказано, що він вчинив злочин в співучасті із виправданим, а отже, проведення слідчих (розшукових) дій з останнім як свідком, у тому числі проведення допиту порушувало його право на захист та право зберігати мовчання [27]. У підсумку ККС ВС погодився із оцінкою суду апеляційної інстанції в частині визнання цих відомостей недопустимими як докази. Цей висновок впливає із того, що після отримання інформації про вчинення особою кримінального правопорушення, сторона обвинувачення вже не могла вважати, що відносно неї немає жодних підозр.

Фактично, ККС ВС дотримується правових позицій ЄСПЛ і при оцінці допустимості спірних показань бере до уваги те, чи мав орган досудового розслідування інформацію про можливу причетність свідка до кримінального правопорушення. Втім, аналіз наведеної практики дозволяє ідентифікувати у ній певний суттєвий недолік – в межах сформованого судом касаційної інстанції підходу до уваги береться переважно безпосереднє визнання особою винуватості і оцінка того чи мало воно місце, чи було воно добровільним і чи було забезпечено особі право на захист. Однак, ЄСПЛ неодноразово повторював (наприклад, у рішенні «Сондерс проти Сполученого Королівства»), що право не свідчити проти себе не може обмежуватися виключно заявами про визнання протиправних дій або показаннями, які є прямо викривальними. Отримання показань під примусом, які на перший погляд не мають викривального характеру (наприклад, виправдувальні показання чи просто інформація щодо певних фактів), але пізніше використовуються у кримінальному провадженні на підтримку обвинувачення також охоплюється цим аспектом [3]. Цей момент теж слід враховувати у правозастосовній діяльності, хоча універсального підходу в оцінці порушення в цьому ключі виробити складно, він залежить від контексту конкретного кримінального провадження.

Ці правові позиції знаходять своє відбиття і в інших категоріях кримінальних проваджень. Наприклад, ККС ВС визнав недопустимими доказами відеозаписи розмов поліцейських із засудженою, що були зафіксовані їх нагрудними камерами після проникнення до квартири, в якій було вчинене умисне вбивство [28]. При цьому, суд вдало розмежував відомості, що були отримані до моменту проникнення в приміщення, коли жодних підозр щодо засудженої ще не виникало, визнавши їх допустимими як докази, і після нього, які були отримані без дотримання права на свободу від самовикриття.

Непоодинокими в українській правозастосовній практиці натепер є випадки, коли стороною обвинувачення подаються докази, отримані в ході спілкування із особою (без попередження про його фіксацію), що було процесуально зафіксовано протоколом аудіо- та відеоконтролю. Наразі є практика визнання таких доказів недопустимими [29; 30], що є абсолютно обґрунтованим підходом, адже аудіо- та відеоконтроль особи як негласна слідча (розшукова) дія хоч і спрямований на фіксацію розмов особи, але не передбачає надання відповідей на конкретні питання з боку суб'єктів сторони обвинувачення. Цей елемент в даному випадку виступає ключовим критерієм розмежування аудіо- та відеоконтролю від прихованого допиту.

Втім, ККС ВС визнав допустимими доказами відомості щодо вчинення кримінального правопорушення, зафіксовані в ході аудіоконтролю підозрюваних в приміщенні ізолятора тимчасового тримання (далі – ІТТ). Як зазначено у судовому рішенні, такі розмови «були вільними, без примусу або обману з боку будь-яких осіб, обвинувачені повідомляли своїм співрозмовникам обставини скоєних ними злочинів на власний розсуд» [31]. Аналізований випадок принципово відрізняється тим, що підозрювані не відповідали на поставлені питання, і до того ж спілкування відбувалося не з особою, що є представником держави. З цим безперечно слід погодитись. Водночас, такий підхід не є безспірним, адже перебування осіб в ІТТ забезпечило доступність та необхідні умови для проведення за їх участю негласних (слідчих) розшукових дій. ЄСПЛ у рішенні «Биков проти Росії» (*Case of Bykov*

v. *Russia*, Заява № 4378/02) констатував відсутність порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у ситуації, коли було використано як доказ аудіозапис розмови конфідента з заявником [32], але у цій справі спілкування відбувалося в житлі заявника, а не в умовах несвободи. Тому таку практику, як видається, не можна визнати такою, яка цілком відповідає гарантіям права на свободу від самовикриття.

Висновки. Свобода від самовикриття та право особи зберігати мовчання є багатоаспектним міжнародно-правовим стандартом справедливого судового розгляду. Втім, аналіз доктрини та правозастосовної практики США, України, а також прецедентної практики ЄСПЛ дозволяє констатувати неабсолютний характер даного права. Встановлення порушення права на свободу від самовикриття та права особи зберігати мовчання може включати в себе оцінку таких факторів як: 1) застосування до особи примусу та його ступінь, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; 2) здатність регулювати свою поведінку за певних обставин; 3) перебування особи у вразливому становищі; 4) забезпечення права особи на захист; 5) існування щодо особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення на момент отримання показань; 6) ступінь використання отриманих показань у кримінальному провадженні.

Порівняльно-правове дослідження досвіду нормативного забезпечення свободи від самовикриття показує, що норми КПК України є недостатньо конкретизованими в частині визначення методів допиту, що є забороненими та тягнуть за собою порушення свободи від самовикриття. Законодавство Сполученого Королівства та ФРН також містить окремі гарантії щодо свободи від самовикриття осіб із психічними вадами та неповнолітніх, в той час як в Україні єдиною такою гарантією є обов'язкова участь захисника.

В українській правозастосовній практиці сьогодні сформована тенденція щодо оцінки допустимості доказів, отриманих із порушенням права зберігати мовчання виходячи із того чи мала сторона обвинувачення відомості про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення на момент проведення слідчих (розшукових) дій. Даний підхід є обмежувальним тлумаченням норми п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України. Поширеними сьогодні лишаються й практики прихованого допиту під виглядом аудіо-відеоконтролю особи, а також створення умов для отримання інформації від особи шляхом застосування до неї запобіжного заходу, що не є сумісним із правом особи на свободу від самовикриття.

Список використаних джерел:

1. Decision U.S. Supreme Court in case of *Michigan v. Moseley* (1975) 423 U.S. 96. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/423/96/>
2. Marcy Strauss. The Sounds of Silence: Reconsidering the Invocation of the Right to Remain Silent Under Miranda. *William & Mary Bill of Rights Journal*. 2009. Volume 17. Issue 3. Pp. 773–829.
3. Case of *Sonders v. United Kingdom* (Application № № 19187/91): Judgement of European Court Human Rights, 17 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58009>
4. Case of *Jalloh v. Germany* (Application № 54810/00): Judgement of European Court Human Rights, 11 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-76307>
5. Коропецька С.О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 258 с.
6. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 235 с.
7. Хижна О.Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 269 с.
8. Лисаченко С.Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філ. : 081. Харків, 2020. 234 с.

9. Ухвала слідчого судді Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 20 лютого 2024 року, судова справа № 676/1149/24. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/117090615>
10. Ухвала слідчого судді Кузнецовського міського суду Рівненської області від 26 квітня 2024 року, судова справа № 565/1987/23. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/118721957>
11. Ухвала слідчого судді Богунського районного суду м. Житомира від 16 січня 2024, судова справа № 295/701/24. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/116732102>
12. Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 06 лютого 2024 року, судова справа № 643/1151/24. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/116788936>
13. Case of Funke v. France (Application № 10828/84): Judgement of European Court Human Rights, 25 February 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809>
14. Case of Bajić v. North Macedonia (Application № 2833/13): Judgement of European Court Human Rights, 10 June 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-210320>
15. Case of Özcan Çolak v. Turkey (Application № 30235/03): Judgement of European Court Human Rights, 06 October 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-94752>
16. Case of Beuze v. Belgium (Application № 71409/10): Judgement of European Court Human Rights, 09 November 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-187802>
17. Case of Radzevil v. Ukraine (Application № 36600/09): Judgement of European Court Human Rights, 10 December 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-198882>
18. Strafprozeßordnung der Bundesrepublik Deutschland (StO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
19. Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/section/77>
20. Case of Shannon v. United Kingdom (Application № 6563/03): Judgement of European Court Human Rights, 04 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-70364>
21. Case of Weh v. Austria (Application № 38544/97): Judgement of European Court Human Rights, 07 August 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61701>
22. Case of Quinn v. Ireland (Application № 36887/97): Judgement of European Court Human Rights, 21 December 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59098>
23. Case of Lalik v. Poland (Application № 47834/19): Judgement of European Court Human Rights, 11 May 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-224575>
24. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 29 листопада 2023 року, судова справа № 359/5361/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115445693> (дата звернення: 10 червня 2024 року)
25. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 05 квітня 2023 року, судова справа № 450/658/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110111343> (дата звернення: 10 червня 2024 року)
26. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 22 лютого 2024 року, судова справа № 518/215/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241456>
27. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 26 листопада 2019 року, судова справа № 559/2124/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85934796>
28. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 25 січня 2023 року, судова справа № 303/3450/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108752527>
29. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 28 серпня 2023 року, судова справа № 676/7835/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113091748>
30. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 02 грудня 2020 року, судова справа № 738/2153/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93438381>
31. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 24 червня 2021 року, судова справа № 756/4576/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967263>
32. Case of Bykov v. Russia (Application № 4378/02): Judgement of European Court Human Rights, 10 March 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91704>

ПОПЛАВСЬКА А. М.,
слідчий відділу розслідування злочинів
учинених в умовах збройного конфлікту
(Слідче управління Головного управління
Національної поліції в Чернігівській
області)

УДК 343:343.1] (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.50>

АНАЛІЗ ЗНАЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В РОЗРІЗІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ

На даний час у світовій спільності, в тому числі і в Україні зростає актуальність вивчення та удосконалення механізмів дотримання прав людини. З позиції практичного працівника органу досудового розслідування є достатні підстави стверджувати, що особливо гостро дана проблематика постає у кримінальному провадженні. Це можна розглядати в розрізі кількох аспектів: під час проведення слідчих та процесуальних дій, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення та дотримання прав сторони захисту та сторони обвинувачення, як суб'єктів кримінального провадження. Зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі Глава 21 містить перелік негласних слідчих (розшукових) дій, які за своєю суттю являються втручанням у права людини.

Автором статті поставлено за мету дослідження значення негласних слідчих (розшукових) дій у процесі доказування в розрізі криміналістичної характеристики окремих видів злочинів. З метою більш забезпечення більш ґрунтовного розуміння проблематики було обрано кримінальні правопорушення, передбачені ст. 263, ст. 307, ст. 368 Кримінального кодексу України, оскільки ці злочини мають соціально-значущий характер та несуть тяжкі наслідки різного характеру, як для індивіда, так і для суспільства в цілому. Під час дослідження було виділено окремі характеристики вказаних злочинів, а саме зроблено акцент на притаманному їм прихованому (таємному) способу вчинення. Разом з цим, автором проаналізовано статистичні показники щодо кількості зареєстрованих злочинів за ст. 263, ст. 307, ст. 368 Кримінального кодексу України та кількості негласних слідчих (розшукових) дій за період з 2019 по 2023 рік включно.

За результатами дослідження, приходимо до висновку, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій є ефективним способом досудового розслідування злочинів. Крім цього можемо стверджувати, що факт необхідності, вибір виду (комплексу) НСРД, період проведення визначається криміналістичними характеристиками окремого злочину.

Крім цього, на основі кількісних показників визначено, що за останні п'ять років відбувається зростання злочинності (на прикладі вищевказаних злочинів), водночас зростає і кількість негласних слідчих (розшукових) дій. Необхідно відмітити, що суттєво переважаючу кількість НСРД застосовують слідчі органів досудового розслідування Національної поліції України. З цього можна зробити висновок, що слідчі НПУ є важливим суб'єктом у сфері дослідження проблематики забезпечення прав людини і повинні мати високі професійні якості, здійснюючи свою службову діяльність, яка полягає у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень.

Проблематика проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження потребує подальшого вивчення, оскільки, дослідивши статистичні показники, бачимо, що рівень злочинності зростає, у зв'язку з чим зберігається стала тенденція зростання кількості НСРД, що в свою чергу, ілюструє потенційне збільшення випадків втручання у права людини та можливе їх порушення.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчі дії, доказування.

Poplavska A. M. Analysis of the significance of covert investigative (search) actions in the process of proof in section of criminalistics characteristics of certain types of crimes

Currently, in the world community, including Ukraine, the importance of studying and improving the mechanisms for observing human rights is growing. From the position of a practical expert of the pre-trial investigation body, there are sufficient grounds to claim that this issue is particularly acute in criminal proceedings. This can be considered in terms of several aspects: during investigative and procedural actions aimed at solving a criminal offense and respecting the rights of the defense and the prosecution as the subjects of criminal proceedings. In particular, Chapter 21 of the Criminal Procedure Code contains a list of covert investigative (search) actions, which in their essence are interference with human rights.

The author of the article set the goal of researching the importance of covert investigative (detective) actions in the process of proving in the context of the forensic characteristics of certain types of crimes. In order to ensure a more thorough understanding of the problem, criminal offenses provided for in Art. 263, Art. 307, Article 368 of the Criminal Code of Ukraine were used as these crimes have a socially significant nature and carry grave consequences of various nature, both for the individual and for society as a whole. During the research, certain characteristics of the specified crimes were highlighted, namely, the emphasis was placed on the inherent hidden (secret) way of committing them. In addition, the author analyzed statistical indicators regarding the number of registered crimes under Art. 263, Art. 307, Article 368 of the Criminal Code of Ukraine and the number of covert investigative (search) actions for the period from 2019 to 2023 inclusively.

According to the results of the research, we come to the conclusion that conducting covert investigative (search) actions is an effective way of pre-trial investigation of crimes. Besides, we can assert that the fact of necessity, the choice of the type (complex) of the NSRD, the period of execution are determined by the forensic characteristics of a particular crime.

Futhermore, on the basis of quantitative indicators, it was determined that over the past five years there has been an increase in crime (on the example of the above-mentioned crimes), at the same time, the number of covert investigative (search) actions is also increasing. It should be noted that the vast majority of CISA are used by investigators of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine. It can be concluded that NPU investigators are an important subject in the field of research into human rights issues and must have high professional qualities when carrying out their official activities, which consist in the detection and investigation of criminal offenses.

The problem of conducting undercover investigative (search) actions during criminal proceedings requires further study, because after studying the statistical indicators, we see that the level of crime is increasing, in this connection the constant trend of increasing the number of CISA is maintained, which, in turn, illustrates a potential increase cases of interference with human rights and their possible violation.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings, investigative actions, evidence.

Вступ. В сучасному світі, зокрема і в українському суспільстві, активно аналізуються, розробляються та удосконалюються механізми дотримання та захисту прав людини. Кримінально-правові відносини є однією з тих сфер суспільної діяльності, в якій забезпечення прав людини повинно здійснюватись у чіткій відповідності до законодавства, оскільки результат кримінального провадження несе наслідки правового, матеріального, морально-етичного характеру, як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що діючий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [1] вступив в дію 20 листопада 2012 року [1], тобто, на момент написання статті часовий проміжок здійснення кримінального провадження на принципово нових правових підставах складає майже 12 років і вже ми маємо поле для проведення досліджень та аналізу результатів застосування норм «нового» КПК України по тим чи іншим критеріям. Одним із головних показників ефективності основного інструментарію розслідування кримінальних правопорушень, а саме КПК України, є якість досудового розслідування злочинів, що включає в себе рівень ефективності, доцільності та правомірності застосування норм кримінального процесуального права з обов'язковим дотриманням прав людини. Особливо це стосується проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), оскільки сам факт їх застосування вже являє собою втручання у права людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що проблемні питання використання НСРД у кримінальному процесі досліджували значна кількість вітчизняних вчених, зокрема: Тагієв С.Р., Шершак-Гукова А.М., Дульський О.Л., Лук'янчиков Б.Є., Сергєєва Д.Б., Погорецький М.А., Волобоєва А.О. Проте, питання дослідження проблематики проведення НСРД органами Національної поліції України (далі – НПУ) шляхом аналізу кількісних показників в розрізі криміналістичної характеристики окремих видів злочинів недостатньо розкриті.

Постановка завдання. Дослідити та проаналізувати окремі аспекти проведення НСРД слідчими Національної поліції України в розрізі криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 263, 307, 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2] шляхом характеристики кількісних показників.

Результати дослідження. Вивчення та аналіз практичних результатів проведення негласних слідчих (розшукових) є важливою сферою наукового пошуку, оскільки кількісні показники надають змогу дослідити позитивну динаміку та проблемні питання застосування НСРД і досудового розслідування в цілому.

Разом з цим, згідно положень ч. 2 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення, до якої серед суб'єктів кримінального провадження відноситься слідчий НПУ, здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій [1]. На думку вітчизняного науковця Дульського О.Л., наділення слідчого такими повноваженнями забезпечує ефективність досудового розслідування, крім цього, Дульський О.Л. у своєму дослідженні висловив твердження, що слідчий є основним суб'єктом сторони обвинувачення [3, с. 370, 371]. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що слідчий в ході здійснення службових повноважень в результаті власної пізнавальної, аналітичної та процесуальної діяльності на основі емпіричних знань про криміналістичні характеристики злочинів, способи і методи їх розслідування, визначає доцільність, вид, тривалість НСРД у конкретному кримінальному провадженні.

Так, нами було обрано для аналізу злочини, передбачені ст. 263, 307 та 368 КК України [2], оскільки вони відносяться до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів, становлять високий рівень суспільної небезпечності, також можемо окремо виділити їх соціальну обумовленість, так як факти їх вчинення викликають значний суспільний резонанс та несуть широкий спектр наслідків різного характеру: кримінально-правові, матеріальні, соціальні, морально-етичні, психологічні, тощо.

Цікавою та співзвучною з думкою автора є теза Вітвіцького С.С., Волобуєвої О.О. та Волобоєва А.О. про те, що незаконний обіг вогнепальної зброї та боєприпасів має вплив на національну безпеку України та досяг масштабного рівня, що є проблемою держави [4, с. 160].

Водночас, значний науковий інтерес має позиція Козаченка С.В., який зазначає, що в досягненні мети досудового розслідування особлива роль належить слідчим (розшуковим) діям та негласним слідчим (розшуковим) діям. Крім цього, Козаченко С.В. наголошує на тому, що всі слідчі (розшукові) дії, в тому числі НСРД, включені до методики і тактики розслідування того чи іншого злочину. У своєму дослідженні науковець стверджує, що слідчі (розшукові) дії та НСРД у результаті їх проведення забезпечують досягнення завдань кримінального провадження в ході розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї [5, с. 264, 266].

Щодо питання актуальності дослідження проблематики НСРД на прикладі злочинів, передбачених ст. 307 КК України, то на обґрунтування цієї позиції важливо вказати думку науковця Логвіна А., який говорить про те, що суспільна небезпечність незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів полягає у порушенні суспільних відносин у сфері охорони здоров'я (порушення можливостей державного контролю за їх обігом). Суспільну небезпечність наркозлочинів Логвін А. розглядає у трьох аспектах: медичному, соціальному та юридичному. Під медичним критерієм автор вбачає прямий вплив наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на погіршення фізичного стану людини, що може викликати залежність, у свою чергу це тягне за собою соціальні наслідки, такі, як поширення соціально-небезпечних хвороб, труднощі у соціалізації індивіда, а це вже провокує юридичні наслідки, оскільки, оскільки може виникати загроза для інших членів суспільства з боку наркозалежних осіб, а також поширення злочинності [6, с. 343, 344].

Вивчаючи напрацювання вчених, стосовно криміналізації корупційних правопорушень, існують різні позиції з даного приводу. Наприклад, Шершак-Гукова А.М., вважає, що криміналізація прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди має, серед інших, соціальну обумовленість, разом з цим, на думку дослідниці, така протиправна діяльність уповноважених суб'єктів знижує рівень суспільної довіри до державної влади в цілому [7, с. 270].

Крім цього, виокремлені склади злочинів характеризуються спільними ознаками за способами їх вчинення, такими, як високий рівень прихованості протиправних діянь, обізнаність злочинців у методах роботи правоохоронних органів, вжиття ними заходів конспірації з метою приховати суспільно-небезпечний характер своїх дій. Відповідно, це вимагає проведення такого комплексу слідчих (розшукових) дій, які зможуть за своїм змістом, правовою формою забезпечити ефективне розкриття таких кримінальних правопорушень та збирання належних, допустимих доказів. Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 263, 307 та 368 КК України саме проведення НСРД в комплексі з іншими слідчими (розшуковими) діями забезпечують досягнення мети кримінального провадження.

Дослідження окремих проблемних питань проведення НСРД через призму криміналістичної характеристики конкретних злочинів у поєднанні із статистичними даними має на меті показати тісний зв'язок між методами досудового розслідування та безпосередньо особливостями того, чи іншого злочину. Використовуючи практичний досвід слідчого та вивчаючи наукові здобутки вчених у галузі права, можна стверджувати, що метод розслідування і саме по собі суспільно-небезпечне діяння перебувають у двосторонньому взаємозалежному зв'язку, тобто об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона вимагають проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які будуть ефективними для розкриття конкретного кримінального правопорушення.

З метою ґрунтовного дослідження цієї проблематики та наявності розуміння рівня злочинності, в даній статті розглянемо та проаналізуємо статистичні дані кількість кримінальних правопорушень, вчинених за окремий період, кількісні показники результатів досудового розслідування та кількості НСРД, які проводились в рамках досудового розслідування кримінальних проваджень на прикладі окремих злочинів протягом п'яти років, тобто у період з 2019 по 2023 роки включно.

Згідно статистичних даних, які містяться на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора України у файлах «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі» за 12 місяців 2019 року органами Національної поліції здійснювалось досудове розслідування 6 002 кримінальних проваджень, передбачених ст. 263 КК України, з них скеровано до суду – 3 388. У 2020 році обліковано 4 967, направлено до суду з обвинувальним актом 2 974 кримінальні провадження. Протягом того ж періоду 2021 року органами Національної поліції було обліковано 3 948, до суду – 2 521. У 2022 році за 12 місяців обліковано 4 461 кримінальне провадження, скеровано до суду з обвинувальним актом – 2 812. За аналогічний період 2023 року – 5 260 кримінальних проваджень, скеровано до суду з обвинувальним актом – 3 847 [8].

Далі розглянемо кількісні показники облікованих та направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307 КК України. Протягом 2019 року органами Національної поліції обліковано обліковано 6 165 кримінальних проваджень, з них: перевезення, пересилання – 333, збут – 4 155, до суду направлено 3 236, з них: перевезення, пересилання 143, збут 2 610. За аналогічний період 2020 року обліковано 8 150 злочинів, з яких: перевезення, пересилання 643, збут 5 843, скеровано до суду 4 838, з яких перевезення та пересилання 323 збут 4 012. У 2021 році органами Національної поліції обліковано 10 597 кримінальних проваджень, з них: перевезення та пересилання 1 088, збут 7 287, направлено до суду 6 152, з яких перевезення та пересилання 478, збут 4 912. За відповідний період 2022 року обліковано – 9 933, з них перевезення, пересилання 1 351, збут 6 873, направлено до суду з обвинувальним актом 6 147, з яких: перевезення, пересилання 535, збут 4 584; за 2023 рік обліковано – 13 996, з них перевезення, пересилання 1 857, збут 11 516, направлено до суду з обвинувальним актом 9 806, з яких: перевезення, пересилання 937, збут 8 538 [8].

Так, в розділі «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019 року» викладено інформацію про те, що у казаний період обліковано 644 кримінальних проваджень за ст. 368 КК України, направлено до суду з обвинувальним актом 191 кримінальне провадження [15]; за 12 місяців 2020 року згідно Єдиного звіту обліковано 553 та направлено до суду з обвинувальним актом 150 кримінальних проваджень [16]; у 2021 році обліковано 577 кримінальних проваджень, направлено до суду – 114 [17]; згідно з даними «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року» органами Національної поліції України обліковано 443 злочини, передбачені ст. 368 КК України, з яких до суду з обвинувальним актом направлено 68, за аналогічний період 2023 року маємо наступні дані: обліковано 714 злочинів, передбачених ст. 368 КК України, з яких до суду з обвинувальним актом направлено 152 [8].

На підставі викладених кількісних показників, бачимо, що стосовно злочинів, передбачених ст. 263 КК України, то порівняно із даними за 2019 рік, з 2020 по 2021 кількість облікованих кримінальних проваджень зменшувалась, а з 2022 по 2023 можемо відмітити зростання кількості злочинів, так само це стосується із кількості направлених до суду з обвинувальним актом.

Аналізуючи статистичні дані по кримінальним провадженням за ст. 307 КК України, то прослідковується тенденція на збільшення кількості зареєстрованих злочинів та направлених до суду з обвинувальним актом.

Водночас, наявне зменшення кількості облікованих та скерованих до суду проваджень за ст. 368 КК України протягом 2019–2022 років, проте у 2023 році ми бачимо різке збільшення кількості зареєстрованих злочинів.

Продовжуючи дослідження повноважень слідчого Національної поліції України під час проведення НСРД, проаналізуємо статистичні дані про негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях, досудове розслідування яких здійснюється підрозділами НПУ.

Відповідно до статистичних даних, які містяться на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора України у файлах «Єдиний звіт про роботу прокурора» за 12 місяців

2019 року прокурорами погоджено 47 758 клопотання слідчих поліції (загальна кількість 57 802), відмовлено – 2 054 (загальна кількість 2 220), особисто прокурором подано до суду 8 487 клопотання у кримінальних провадженнях поліції (загальна кількість 15 692), за результатами розгляду судом клопотання слідчих та прокурорів прийнято рішення про задоволення 48589 клопотань (загальна кількість 64 811), відмовлено – 4 394 (загальна кількість 4954), прокурором прийнято 140405 рішень про розсекречення (загальна кількість 19 737) та 1 430 рішень про зупинення НСРД (загальна кількість 18 779) [9].

За такий самий період 2020 року прокурорами погоджено 58 281 клопотання слідчих поліції (загальна кількість 70 859), відмовлено – 2 824 (загальна кількість 3105), особисто прокурором подано до суду 9 164 клопотання у кримінальних провадженнях поліції (загальна кількість 14 596), за результатами розгляду судом клопотання слідчих та прокурорів прийнято рішення про задоволення 57 350 клопотань (загальна кількість 73 933), відмовлено – 5 054 (загальна кількість 5 737), прокурором прийнято 18 123 рішень про розсекречення (загальна кількість 24 339) та 1 417 рішень про зупинення НСРД (загальна кількість 1 852) [9].

У 2021 році прокурорами погоджено 56 398 клопотання слідчих Національної поліції (загальна кількість 69 349), відмовлено – 2 663 (загальна кількість 2 926), особисто прокурором подано до суду 9 586 клопотання у кримінальних провадженнях поліції (загальна кількість 14 810), за результатами розгляду судом клопотання слідчих та прокурорів прийнято рішення про задоволення 56 410 клопотань (загальна кількість 73 082), відмовлено – 5 057 (загальна кількість 5 852), прокурором прийнято 21 028 рішень про розсекречення (загальна кількість 28 992) та 1 123 рішень про зупинення НСРД (загальна кількість 1 481) [9].

Протягом 12 місяців 2022 року прокурорами погоджено 34 416 клопотання слідчих Національної поліції (загальна кількість 44 668), відмовлено – 1 294 (загальна кількість 1 439), особисто прокурором подано до суду 5 949 клопотань у кримінальних провадженнях поліції (загальна кількість 9 234), за результатами розгляду судом клопотання слідчих та прокурорів прийнято рішення про задоволення 34 334 клопотань (загальна кількість 47 023), відмовлено – 2 742 (загальна кількість 3 076), прокурором прийнято 14 132 рішень про розсекречення (загальна кількість 18 629) та 1 020 рішень про зупинення НСРД (загальна кількість 1 343) [9].

Протягом 12 місяців 2023 року прокурорами погоджено 69 226 клопотання слідчих Національної поліції (загальна кількість 53 781), відмовлено – 1 360 (загальна кількість 1 430), особисто прокурором подано до суду 13 043 клопотань у кримінальних провадженнях поліції (загальна кількість 8 202), за результатами розгляду судом клопотання слідчих та прокурорів прийнято рішення про задоволення 55 915 клопотань (загальна кількість 74 698), відмовлено – 3 884 (загальна кількість 4 588), прокурором прийнято 26 512 рішень про розсекречення (загальна кількість 34 520) та 1 863 рішення про зупинення НСРД (загальна кількість 2 169) [9].

Проаналізувавши офіційні статистичні дані, приходимо до висновку про те, що в розрізі загальної кількості негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться уповноваженими суб'єктами, переважаюча кількість – НСРД, які проводяться саме органами досудового розслідування Національної поліції України. Водночас за період з 2020 по 2021 рік статистичні дані відносно стали, вбачається різке зменшення кількості погоджених клопотань слідчих НПУ у 2022 році, проте такий різкий спад був викликаний введенням Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» №64/2022 [10] воєнного стану на території України, що відобразилось і на діяльності правоохоронних органів.

Висновки. На основі викладеного, приходимо до висновку, що дослідження негласних слідчих (розшукових) дій як інструментарію розкриття злочинів є досить актуальним, оскільки, як ми бачимо на основі статистичних даних за останні п'ять років, на прикладі окремих кримінальних правопорушень, рівень злочинності має тенденцію до зростання.

Нами було обрано для аналізу одні з найбільш соціально-значущих за своїми проявами та суспільно-небезпечними наслідками злочинів. Крім цього, у статті було проаналізовано окремі криміналістичні особливості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 263,

ст. 307, ст. 368 КК України, а саме: прихований характер протиправної діяльності осіб, які вчиняють такі злочини. Відповідно, особливості розкриття таких правопорушень полягають у широкому застудванні комплексу НСРД разом з іншими слідчими (розшуковими) діями.

Як показують офіційні статистичні показники, кількість НСРД за останні 5 років також зростає, як і кількість зареєстрованих злочинів, при цьому найбільша частка матеріалів НСРД відноситься до Національної поліції України. Отже, це прямо вказує на особливо важливу позицію слідчого НПУ в боротьбі зі злочинністю в цілому та у формуванні процесуальної, криміналістичної тактики розслідування окремих видів злочинів. Водночас, зростання кількості застосування НСРД вказує і на збільшення випадків можливого порушення прав людини. Це говорить про те, що, з одного боку, НСРД є ефективним способом розкриття злочинів, з іншого – потребує високого професіоналізму та компетентності слідчого, оскільки саме слідчий в ході досудового розслідування визначає наявність достатніх підстав та доцільність проведення НСРД і, згідно ч. 3 ст. 246 КПК України [1], саме слідчий своїм рішенням, що виражається у складанні клопотання про дозвіл на проведення НСРД, ініціює початок процесу проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Подальше дослідження даної проблематики є досить перспективним, оскільки на сьогоднішній день існують прогалини у діяльності органів досудового розслідування, необхідно удосконалювати кримінально-процесуальне законодавство з метою недопущення уповноваженими особами помилок для того, щоб правосуддя могло у повному обсязі виконувати свої функції, спрямовані на відновлення справедливості, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. Дата оновлення: 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.06.2024).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001р. № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.06.2024).
3. Дульський О.Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024, № 2. С. 668–674. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/113.pdf> (дата звернення: 23.06.2024).
4. Вітвицький С. С., Волобуєва О. О., Волобуєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія. Київ : Дакор, 2021. 308 с.
5. Козаченко С.В. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії як засоби доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї або боеприпасів. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 4 (99). С. 261–269. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/530> (дата звернення: 23.06.2024).
6. Логвін А. Соціальні підстави кримінальної відповідальності за порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022, № 69. С. 340–345.
7. Шершак-Гукова А.М. Соціальна обумовленість криміналізації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2022. № 2 (18). С. 269–272. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/07/52.pdf> (дата звернення: 23.06.2024).
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2018 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.06.2023);
9. Єдиний звіт про роботу органів прокуратури URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 25.06.2024);
10. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 №64/2022. Дата оновлення: 10.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 25.06.2024).

САРІБЕКЯН Ю. А.,
аспірант відділу докторантури
та ад'юнктури
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.51>

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

У цій статті проаналізована проблематика незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг. Кожен день тисячі жінок та чоловіків в Україні користуються різними процедурами у сфері косметології. У зв'язку з тим, що популярність цих послуг тільки зростає, у багатьох виникає питання: «Як знайти перевіреного та кваліфікованого спеціаліста?», «Що робити, якщо постраждали від рук косметолога без відповідної лікарської освіти?».

Випадки, які свідчать про протиправні дії таких фахівців, зустрічаються неоразово, й не лише в Україні. Низькі стандарти безпеки та якості в незаконних косметологічних закладах можуть призвести до травм, інфекцій та інших серйозних проблем зі здоров'ям клієнтів. Проте в національному законодавстві чітко не визначені норми, які будуть регулювати незаконну лікувальну діяльність у сфері надання косметологічних послуг.

З метою запобігання подібним кримінальним правопорушенням ми розглянули у роботі окремі ключові аспекти, які при подальшому аналізі допоможуть ефективно та всебічно розслідувати кримінальні правопорушення у сфері косметології.

Зокрема, ми проаналізували стадії вчинення кримінального правопорушення, а також їх особливості та характерні риси у випадках незаконної лікувальної діяльності. Аналіз був проведений на основі загальноприйнятої системи, а саме були взяті наступні три стадії: готування, замах та закінчене кримінальне правопорушення. Кожна з цих стадій була розглянута завдяки значній теоретичній базі та практичному досвіду.

Необхідно зазначити, що з огляду на те, що кримінальні правопорушення у сфері надання косметологічних послуг є питанням сучасним, яке ще знаходиться у процесі встановлення та розуміння у суспільстві, способи вчинення такого правопорушення також у певній мірі будуть залежати від потреб і нововведень сьогодення, у зв'язку з цим, характеристика окремої стадії вчинення кримінального правопорушення також буде змінюватися.

За результатами дослідження були висунуті деякі рекомендації та пропозиції стосовно покращення діяльності правоохоронних органів під час розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері косметологічних послуг.

Ключові слова: *незаконна лікувальна діяльність, косметологічні послуги, стадії вчинення кримінального правопорушення.*

Saribekian Yu. A. Stages of engaging in illegal medical practice in the field of providing cosmetological services

This article analyzes the issues of illegal medical activities in the field of providing cosmetic services. Every day, thousands of women and men in Ukraine use various

cosmetic procedures. Due to the increasing popularity of these services, many people have questions such as, "How to find a verified and qualified specialist?" and "What to do if harmed by a cosmetologist without proper medical education?"

Cases indicating unlawful actions by such professionals are encountered repeatedly, not only in Ukraine but also elsewhere. Low safety and quality standards in illegal cosmetic facilities can lead to injuries, infections, and other serious health problems for clients. However, national legislation does not clearly define norms regulating illegal medical activities in the field of providing cosmetic services.

In order to prevent such criminal offenses, we have examined specific key aspects in the work that will help effectively and comprehensively investigate criminal offenses in the field of cosmetology. In particular, we analyzed the stages of committing a criminal offense, as well as their features and characteristics in cases of illegal medical activities. The analysis was conducted based on the commonly accepted system, specifically focusing on the following three stages: preparation, attempt, and completed criminal offense. Each of these stages was examined with significant theoretical knowledge and practical experience.

It is necessary to note that since criminal offenses in the field of providing cosmetic services are a contemporary issue that is still being established and understood by society, the methods of committing such offenses will also somewhat depend on the needs and innovations of the present day. Therefore, the characterization of a specific stage in committing a criminal offense will also change accordingly.

Based on the research findings, some recommendations and suggestions were made regarding improving the activities of law enforcement agencies in investigating illegal medical activities in the field of cosmetic services.

Key words: *illegal medical practice, cosmetological services, stages of committing criminal offense.*

Вступ. Проблема незаконної лікувальної діяльності у сфері косметології залишається актуальною і вимагає уваги через декілька ключових аспектів. Некваліфіковані спеціалісти можуть використовувати неякісні матеріали і процедури, що може призвести до серйозних ускладнень, включаючи інфекції, алергічні реакції та інші проблеми зі здоров'ям. Окрім цього, необхідно приділити увагу такому питанню як надання послуг без відповідної освіти та без ліцензії на заняття медичною практикою.

З іншого боку, незаконна косметологія може включати порушення етичних норм та стандартів, таких як недбале ставлення до конфіденційності клієнтів, непрофесійна поведінка та інші етичні порушення. Протиправна діяльність у сфері косметології ускладнює завдання контролю та регулювання цієї галузі з боку владних органів, що може створювати додаткові труднощі у забезпеченні безпеки та якості послуг для споживачів.

Отже, проблема незаконної лікувальної діяльності у сфері косметології залишається актуальною і вимагає комплексного підходу з боку законодавців, контролюючих органів та громадськості для забезпечення безпеки, якості та етичних стандартів у цій галузі.

Постановка завдання. Нашим завданням є розробити теоретичні засади та методичні рекомендації, які на практиці допоможуть врегулювати та запровадити норми, спрямовані на запобігання таким кримінальним правопорушенням. Безпосередньо у цій роботі ми окреслимо основні стадії вчинення кримінального правопорушення, порівняємо теоретичні засади з практичним досвідом та проаналізуємо стан дослідження зазначеної тематики у сучасному суспільстві. У результаті проведеної роботи ми матимемо змогу запропонувати впровадження нових положень, норм та методичних принципів розслідування незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг.

Результати дослідження. Сьогодні у Кримінальному кодексі України не існує статті, яка б напряму регулювала кримінальні правопорушення у сфері надання косметологічних

послуг. Виходячи з цього, ми можемо опиратися на статтю 138 Кримінального кодексу України «Незаконна лікувальна діяльність» [1]. Це обґрунтовується тим, що незаконна лікувальна діяльність – це заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого [2]. Проаналізувавши ряд нормативно-правових актів, які регламентують вимоги та стандарти до професій (зокрема, це Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [3]), ми можемо зробити висновок, що косметологи зобов'язані мати дозвіл на заняття медичною практикою. Це пов'язано з тим, що значна частина послуг виконується шляхом проникнення через природні зовнішні бар'єри організму (шкіра, слизові оболонки).

Говорячи за стадії вчинення кримінального правопорушення, ми розглядали загальноприйнятну систему, а саме наступні три стадії: готування, замах та закінчене кримінальне правопорушення.

Згідно зі статтею 14 Кримінального кодексу України готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення [1].

Звертаємо увагу на те, що однією з головних умов вчинення даного кримінального правопорушення є відсутність ліцензії, тобто зайняття відповідною діяльністю без отримання спеціальних дозвільних документів. Чи можна назвати стадією готування саме бездіяльність особи, яка полягає в завідомо усвідомленій відмові проходження навчання та отриманні необхідних документів? На нашу думку, так.

Крім того, до стадії готування можна віднести створення належних умов для надання косметологічних послуг, пошук потенційних клієнтів (потерпілих від незаконної лікувальної діяльності), закупівля необхідних знарядь і матеріалів тощо. Сьогодні існує безліч способів і методів, які можна віднести до підготовки. З урахуванням того, що ми аналізуємо питання саме у сфері надання косметологічних послуг, початковою стадією також можна вважати розповсюдження інформації стосовно надання косметологічних послуг через соціальні мережі та інші засоби зв'язку.

З огляду на те, що кримінальні правопорушення у сфері надання косметологічних послуг є питанням сучасним, яке ще знаходиться у процесі встановлення та розуміння у суспільстві, способи вчинення такого правопорушення також у певній мірі будуть залежати від потреб і нововведень сьогодення, у зв'язку з цим, характеристика окремої стадії вчинення кримінального правопорушення також буде змінюватися.

Повертаючись до аналізу стадії готування, можна зробити висновок, що сюди ми відносимо всі дії, які направлені на здійснення кримінального правопорушення та виконані до моменту надання косметологічних послуг.

Друга стадія – це замах на кримінальне правопорушення. І тут важливо встановити, коли настає момент переходу зі стадії замаху на стадію закінченого кримінального правопорушення, адже часовий проміжок та перелік конкретних дій тут не буде чітко окреслено.

Згідно зі статтею 15 Кримінального кодексу України замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі [1].

Чи можна вважати розповсюдження інформації про надання косметологічних послуг, які спеціаліст завідомо мав змогу визначити як некваліфіковані та незаконні, замахом на кримінальне правопорушення? З одного боку – так. Це буде обумовлено тим, що особа вчинила діяння, яке було спрямоване на вчинення кримінального правопорушення, яке не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі (наприклад, тому що клієнт відмовився або нікого зазначена інформація не зацікавила). Виходячи з цього виникає питання, а що ж тоді буде вважатися стадією готування. І тут ми пропонуємо ввести чіткий часовий інтервал або визначити дії, які будуть свідчити про здійснення конкретної стадії. Наприклад,

розповсюдження інформації у загальному з метою пошуку потенційних клієнтів може бути етапом підготовки, а спілкування з потенційним клієнтом та спонукання до косметологічних втручань – замахом.

Проаналізувавши теоретичні аспекти та практичний досвід, ми можемо запропонувати встановити єдину головну рису, яка буде відокремлювати стадію готування від стадії замаху – це вплив діяльності правопорушника на кількість людей та мету цього впливу. Наведемо приклад, якщо особа буде розповсюджувати інформацію про надання послуг через засоби масової інформації, тобто буде впливати на суспільство загалом, з метою залучення якомога більшої аудиторії, то це ми охарактеризуємо як стадію готування. Якщо ж особа перейшла від масового розповсюдження до спілкування з конкретною особою з метою надання цій особі неякісних косметологічних послуг, то тут вже настає наступна стадія – замах на кримінальне правопорушення.

Отже, перейдемо до останньої стадії – закінчене кримінальне правопорушення. Тут необхідно заздалегідь відзначити, що особа правопорушник завідомо усвідомлюючи відповідальність за скоєння своїх дій та можливий ризик для здоров'я клієнта (особи потерпілого) здійснює незаконну лікувальну діяльність.

Основною характеристикою цієї стадії буде фактичне надання косметологічних послуг потерпілому та завдання цій особі певної шкоди. І тут постає питання: розглядаючи статтю 138 Кримінального кодексу України, можна зробити висновок, що особа понесе відповідальність тільки у разі завдання потерпілому тяжких наслідків. Проте на нашу думку надання косметологічних послуг без відповідної документації та спеціальних дозволів – це вже є вагомим порушенням. Особливою характеристикою сучасного косметолога є те, що відповідним фахівцем може стати будь-яка особа, адже певних вимог для відкриття центру обслуговування сьогодні немає. Окрім того, осіб, які надають косметологічні послуги, у більшості випадків не перевіряють на володіння ліцензією на заняття медичною практикою.

Допускати до роботи спеціаліста, який своїми діями може нанести фізичної шкоди іншим особам, на нашу думку не є раціональним рішенням. Основною нашою метою є запровадження норм, які будуть завчасно протистояти діяльності «недофахівців», оскільки найбільш дієвими будуть методи, які спрямовані на запобігання негативних наслідків, ніж методи фактичного вирішення цих самих наслідків.

Висновки. Опираючись на вищезазначене, ми робимо висновок, що сьогоднішні зміни у суспільстві, сучасні потреби та постійні нововведення потребують унікальних рішень.

Зокрема, така сфера діяльності як надання косметологічних послуг є ваговою нішею у житті сучасних людей. Захист людей від протиправних дій у будь-якій сфері діяльності є одним з найголовніших завдань держави, саме тому запровадження нових методів та принципів надасть змогу розширити межі нашого питання у теоретичному аспекті, а також використовуючи практичний досвід ми матимемо змогу побудувати чіткий механізм розслідування кримінальних правопорушень у сфері надання косметологічних послуг.

Також розв'язання цієї проблеми вимагає співпраці між владними органами, громадськістю та індустрією косметології для впровадження строгих правил і контролю, спрямованих на забезпечення безпеки, якості та етичних стандартів у цій галузі. Тільки таким чином можна забезпечити довіру громадськості та захистити здоров'я та безпеку клієнтів.

На нашу думку, для завчасного запобігання незаконної лікувальної діяльності у сфері надання косметологічних послуг необхідно запровадити нову норму, яка безпосередньо буде регулювати ці суспільні відносини. Також доцільним буде ведення у чинне законодавство статті, яка закріпить відповідальність за таку діяльність. Спільно з цим, для покращення ефективності досудового розслідування необхідна розробка спеціальних рекомендацій, які нададуть змогу працівникам правоохоронних органів всебічно та ефективно розслідувати кримінальні правопорушення у сфері косметології.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Науково-практичний коментар до статті 138 Кримінального кодексу України : Науково-практичний коментар від 01 січня 2009 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004641>
3. Зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ МОЗ України від 06 червня 2022р. № 958. URL: <https://www.dls.gov.ua/print-article/?pa=97719>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ПИНДА Н. Т.,
аспірант кафедри загально-правових
дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.52>**МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДЕРЖАВІ
У ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТАХ У ХХІ СТОЛІТТІ**

У науковій статті автор детально розглянув існуючі механізми відшкодування шкоди, заподіяної державам у військових конфліктах у ХХІ столітті, зокрема на прикладі повномасштабної агресії російської федерації проти України. Автором проаналізовано ряд нормативно-правових актів: Указ Президента України від 18 травня 2022 року № 346/2022; Закон України № 2116-ІХ «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»; Закон України № 2249-ІХ «Про затвердження Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та його резидентів»; Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації».

Проведено аналіз існуючих міжнародно-правових та національних інструментів компенсації збитків, таких як створення спеціальних комісій, примусове вилучення активів агресора та подання індивідуальних і міждержавних позовів до міжнародних судів. Виявлено основні проблемні питання реалізації таких механізмів, зокрема небажання країни-агресора визнавати свою відповідальність та компенсувати завдану шкоду.

Окрему увагу приділено досвіду створення аналогічних інституцій у інших конфліктах, таких як трибунали з урегулювання взаємних претензій між Іраном і США. Обґрунтовано необхідність удосконалення наявних механізмів і розробки нових підходів до відшкодування збитків, враховуючи сучасні реалії міжнародного права та досвід України.

Пропонується комплексний підхід до вирішення проблемних питань, що включає міжнародний тиск, залучення міжнародних організацій, підтримку з боку інших держав та розвиток національних механізмів документування і оцінки збитків. Стаття підкреслює важливість координації зусиль на міжнародному рівні для досягнення справедливості та забезпечення ефективного відшкодування шкоди, завданої внаслідок військових конфліктів у ХХІ столітті.

Ключові слова: відшкодування шкоди, війна, повномасштабне вторгнення, робоча група, компенсація, Україна, рф.

Pynda N. T. Mechanism of compensation for damage caused to the state in military conflicts in the 21st century

In the scientific article, the author considered in detail the existing mechanisms of compensation for damage caused to states in military conflicts in the 21st century, in particular, using the example of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author analyzed a number of normative legal acts: Decree of the President of Ukraine dated May 18, 2022 No. 346/2022; Law of Ukraine No. 2116-IX “On the Basic Principles of Forcible Expropriation in Ukraine of Objects of Property Rights of the Russian Federation and its Residents”; Law of Ukraine No. 2249-IX “On the approval of the Decree of the President of Ukraine “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 11, 2022 “On the forcible seizure in Ukraine of objects of property rights of the Russian Federation and its residents”; Resolution of the CMU dated March 20, 2022 No. 326 “On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation.”

An analysis of the existing international legal and national tools for compensation of damages, such as the creation of special commissions, the forced seizure of the aggressor’s assets, and the submission of individual and interstate lawsuits to international courts, was carried out. The main problematic issues of the implementation of these mechanisms were identified, in particular, the reluctance of the aggressor country to recognize its responsibility and compensate for the damage caused.

Particular attention is paid to the experience of creating similar institutions in other conflicts, such as tribunals for the settlement of mutual claims between Iran and the United States. The need to improve the existing mechanisms and develop new approaches to compensation for damages is substantiated, taking into account the modern realities of international law and the experience of Ukraine.

A comprehensive approach to solving problematic issues is proposed, which includes international pressure, the involvement of international organizations, support from other states, and the development of national mechanisms for documenting and assessing damages. The article emphasizes the importance of coordinating efforts at the international level to achieve justice and ensure effective reparations for the damage caused by military conflicts in the 21st century.

Key words: *reparations, war, full-scale invasion, task force, compensation, Ukraine, Russian Federation.*

Вступ. На сьогодні триває повномасштабна війна в Україні, яка почалася 24 лютого 2022 року. Щоденні ракетні удари з боку російської федерації (далі – рф) завдають значної шкоди не лише цивільній інфраструктурі, але й економіці, соціальному життю та екологічному стану країни. Відновлення держави після таких масштабних руйнувань вимагає чітко визначених механізмів відшкодування, які повинні бути ефективними, дієвими та справедливими. Одним з основних проблемних питань, які постають перед Україною, є відшкодування збитків, заподіяних внаслідок військових дій. В свою чергу до цього може бути віднесено компенсацію за зруйноване майно, втрачені робочі місця, екологічні катастрофи та інші наслідки агресії. Важливо розробити комплексну систему, яка дозволить ефективно оцінювати масштаби завданої шкоди, знаходити джерела фінансування для відновлення та забезпечувати прозорість і підзвітність процесу відшкодування.

На міжнародному рівні існують різні підходи до компенсації збитків, завданих унаслідок військових конфліктів. Можуть бути як двосторонні домовленості між державами, так і рішення міжнародних судів або арбітражів. У випадку України, залучення міжнародної спільноти є критично важливим для забезпечення справедливості та примушення агресора до відповідальності. Санкції, конфіскація активів агресора та інші міжнародні інструменти можуть стати вагомими джерелами фінансування відновлення. Окрім цього, внутрішні

механізми компенсації також потребують удосконалення. Держава має створити ефективну систему обліку та оцінки збитків, яка б враховувала всі аспекти шкоди – від матеріальних втрат до моральних і психологічних травм. Не менш важливим є питання відновлення соціальної інфраструктури та забезпечення нормального функціонування постраждалих регіонів. Слід зазначити, що війна в Україні продемонструвала необхідність швидкого реагування та адаптації правових і фінансових інструментів до умов військового конфлікту. Удосконалення законодавчої бази, так і розробку нових механізмів міжнародного співробітництва для відшкодування шкоди є вкрай необхідною. Важливим аспектом є також залучення громадянського суспільства та міжнародних організацій до процесу відновлення, що дозволить забезпечити прозорість та ефективність використання ресурсів.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення правових та організаційних засад механізму відшкодування шкоди, заподіяної державі у військових конфліктах у XXI столітті.

Результати дослідження. Війна є давнім, глибоким і багатограним явищем у суспільному житті. Людство воює з давніх-давен, проте з розвитком суспільства змінювалася й юридична оцінка наслідків війни, що, зрештою, вплинуло на порядок відшкодування шкоди, заподіяної під час збройних конфліктів. У сучасних умовах війна, як форма збройного протистояння держав, з точки зору права пов'язана з суспільними відносинами, що регулюються як чинним цивільним законодавством, так і міжнародним правом. Однак цей зв'язок не завжди був однаковим. Щоб зрозуміти правову природу сучасних механізмів відшкодування шкоди, завданої війною, необхідно розглянути основні етапи розвитку взаємозв'язку війни і права. В цьому контексті можна виділити три основні етапи, які умовно характеризують еволюцію взаємозв'язку між війною і правом [1, с. 108].

Відповідно до загального принципу міжнародного гуманітарного права, будь-яке протиправне діяння, тобто порушення зобов'язання з міжнародного права, тягне у себе обов'язок відшкодування збитків. Мета відшкодування полягає в максимально можливому усуненні наслідків протидії правового діяння та відновлення того становища, яке існувало б, якщо протиправне діяння не було б скоєно. Відшкодування збитків може набувати різних форм, таких як реституція, компенсація або сатисфакція. При конкретному правопорушенні ці подібні засоби можуть застосовуватися окремо або в поєднанні один з одним.

Питання відшкодування шкоди, завданої агресивними діями російської федерації, виникло ще у 2014 р. Від початку тимчасової окупації окремих територій Україна здійснила низку юридичних кроків для отримання компенсації від росії. Зокрема, у Європейському суді з прав людини на розгляді перебувають п'ять справ, поданих Україною проти росії, а в Міжнародному суді ООН розглядається позов України з метою притягнення росії до відповідальності за тероризм, дискримінацію та фінансування тероризму. Крім цього, багато індивідуальних позовів також знаходяться на розгляді. Європейський суд з прав людини розглядає тисячі індивідуальних скарг, а такі компанії, як «ПриватБанк», «Фінілон», «Ощадбанк», «Укрнафта», ТОВ «Стабіль», Everest Estate LLC, НАК «Нафтогаз», НАК «Укренерго» та ДТЕК звернулися до арбітражних судів у Нідерландах, Франції та Швейцарії [2, с. 51].

В умовах повномасштабної війни, яку веде проти України російська федерація, стає очевидною необхідність удосконалення існуючих інструментів відшкодування збитків та пошуку нових підходів до цього процесу. Відповідно, Указом Президента України від 18 травня 2022 р. № 346/2022 було створено робочу групу для розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф. Відповідно свідчить про рішучість української влади у пошуку ефективних рішень для компенсації завданих збитків [3].

Значні кроки вже зроблено в цьому напрямку. Зокрема, 3 березня 2022 р. ВРУ прийняла Закон України № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», що дозволяє примусово вилучати такі об'єкти з мотивів суспільної, включаючи військову, необхідності. Законодавчий акт став важливим інструментом для забезпечення справедливості та відновлення прав українських громадян і держави [4].

Для реалізації даного закону 12 травня 2022 р. ВРУ ухвалила Закон України № 2249-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та його резидентів». Законом передбачено вилучення на користь України активів АТ «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк», що належить російській державній корпорації «ВЕБ.РФ», та АТ «Міжнародний Резервний банк», що належить АТ «Сбербанк Росії» [5].

Одним з найважливіших завдань, що стоїть перед кожною територіальною громадою, чиї житлові об'єкти були зруйновані або пошкоджені, є фіксація та оцінка завданих збитків. Для цього уряд України прийняв низку нормативно-правових актів, які регулюють процеси фіксації, обстеження та оцінки збитків, спричинених збройною агресією рф. Один з основних нормативно-правових актів, який регулює питання відшкодування шкоди є Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [6].

На підставі досвіду інших конфліктів, Україна має декілька потенційних шляхів для компенсації збитків, завданих військовою агресією рф. Створення спеціальної комісії для відшкодування збитків є одним з ефективних механізмів, що вже використовувався в міжнародній практиці, зокрема, Компенсаційною комісією ООН після вторгнення Іраку до Кувейту. Така комісія могла б бути національною, міждержавною або міжнародною, спрямованою на оцінку та компенсацію збитків в Україні.

Іншим шляхом є подання індивідуальних позовів до російської федерації, що включає стягнення збитків за рішенням українських судів з подальшим виконанням у іноземній юрисдикції або за рішенням іноземних судів. Зокрема, якщо російські суб'єкти мають представництва або здійснюють діяльність в США, можливі позови до американських судів.

Також можна звернутися до міжнародного інвестиційного арбітражу у випадках, коли країна-агресор встановлює ефективний контроль над українською територією і здійснює вилучення або експропріацію майна. Крім того, можливі звернення до міжнародних судових інституцій, таких як Європейський суд з прав людини або Міжнародний Суд ООН, для отримання компенсації.

Важливим етапом для успішного отримання компенсації є юридична робота з фіксації, документування та оцінки понесених збитків. Незалежно від обраного шляху, дана робота має бути проведена якісно і професійно, щоб забезпечити максимальні шанси на успішне відшкодування збитків. Тому, Україна має використати всі доступні юридичні механізми для захисту своїх прав та інтересів у міжнародному правовому полі.

Повертаючись до створення робочої групи, слід зазначити, що основна ідея полягає у створенні Комісії з міжнародних позовів для відшкодування збитків. Комісія буде функціонувати на основі міжнародної угоди між Україною та зацікавленими державами, розглядаючи питання згідно з міжнародним економічним і гуманітарним правом. Комісія буде платформою для розгляду позовів від різних груп потерпілих, включаючи держави, міжнародні організації, юридичних та фізичних осіб. Створення такої інституції не є новим явищем у міжнародному гуманітарному праві; аналогічні комісії були створені для врегулювання конфліктів між Іраном і США, Еритреєю та Ефіопією. Наприклад, Трибунал з урегулювання претензій між Іраном і США був створений для вирішення кризи, пов'язаної із захопленням заручників у посольстві США в Тегерані у 1979 р. та блокуванням іранських активів США. Цей трибунал розглядає позови громадян США проти Ірану і навпаки, на основі Алжирських декларацій, які були прийняті за посередництва уряду Алжиру.

Аналізуючи діяльність Трибуналу з урегулювання взаємних претензій між Іраном і США, можна побачити, що ключовим аспектом його роботи було бажання обох країн вирішити питання відшкодування шкоди, завданої військовими діями. Обидві сторони добровільно погодилися на створення трибуналу та дотримувалися його рішень, що дозволило ефективно розв'язувати конфлікти та компенсувати збитки.

У ситуації, яка наразі існує в Україні, країна-агресор, рф, ймовірно, не буде готова до таких перемовин і не визнає завданої шкоди. На відміну від випадку з Іраном і США, де існувала спільна зацікавленість у врегулюванні конфлікту, росія не демонструє жодних ознак готовності до компромісу або до створення подібної комісії для відшкодування збитків.

Таким чином, Україна повинна шукати альтернативні шляхи для забезпечення справедливості та компенсації за завдану шкоду. У свою чергу включаючи міжнародний тиск, залучення міжнародних організацій та судових інстанцій, а також використання національного законодавства для примусового вилучення активів, що належать росії та її резидентам. Важливим є також створення власних національних механізмів для документування та оцінки збитків, що може стати основою для майбутніх претензій та позовів.

Незважаючи на відсутність готовності з боку росії до переговорів, Україна має продовжувати активно працювати над зміцненням своїх позицій на міжнародній арені, заручаючись підтримкою інших держав і міжнародних організацій у боротьбі за справедливість та відшкодування завданих збитків.

Висновки. Таким чином, Україна не лише адаптує існуючі механізми відшкодування збитків, але й активно розробляє нові підходи для забезпечення справедливості та відновлення країни після війни. Комплексний підхід, що включає міжнародно-правові механізми, примусове вилучення активів та розробку нових законодавчих ініціатив, є ключем до ефективного відшкодування шкоди, завданої агресією рф.

На сьогодні розроблений механізм відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок військових дій, зокрема агресії рф проти України. Проте, більш проблемним залишається питання реалізації цього механізму в умовах небажання росії визнати свою відповідальність і відшкодувати завдану шкоду. Україна, з метою забезпечення компенсації за завдану шкоду, активно працює над створенням міжнародно-правових інструментів. Одним із таких інструментів є ініціатива щодо створення Комісії з міжнародних позовів для відшкодування збитків, яка буде функціонувати на основі міжнародної угоди між Україною та зацікавленими державами. Дана комісія покликана стати платформою для розгляду широкого спектру питань відповідно до міжнародного економічного та гуманітарного права.

Значні кроки у цьому напрямку вже зроблено на національному рівні. Верховна Рада України ухвалила низку законів, спрямованих на примусове вилучення об'єктів права власності рф та її резидентів в Україні. Наприклад, Закон України № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів» дозволяє вилучати такі об'єкти з мотивів суспільної, включаючи військову, необхідності. Закон став важливим інструментом для забезпечення справедливості та відновлення прав українських громадян і держави.

Проте, головним проблемним питанням залишається небажання росії співпрацювати і визнавати свою відповідальність за спричинену шкоду. Це суттєво ускладнює реалізацію механізмів відшкодування. Відсутність готовності з боку росії до перемовин і компромісу змушує Україну шукати альтернативні шляхи для досягнення справедливості. Україна повинна продовжувати тиск на міжнародному рівні, залучаючи міжнародні організації та судові інстанції, такі як Європейський суд з прав людини та Міжнародний Суд ООН, для притягнення росії до відповідальності. Важливим є також створення та підтримка національних механізмів документування та оцінки збитків, які можуть служити основою для майбутніх претензій і позовів.

Узгоджені дії на міжнародному рівні, підтримка з боку інших держав і міжнародних організацій є ключовими для досягнення справедливості та відшкодування завданих збитків. Незважаючи на всі труднощі, Україна має продовжувати свою боротьбу за відшкодування шкоди, завданої агресією рф, з метою відновлення справедливості та захисту своїх національних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Пахомов А.В. До питання відшкодування шкоди особам, які постраждали під час ведення бойових дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2022. С. 208–212.
2. Сушицький В. Відшкодування шкоди, завданої майну фізичної особи або майну юридичної особи у зв'язку з військовою агресією росії на території України. С. 50–54. Електронне видання. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/decda112-c68c-4ec6-b90d-d2223b40d073/content>
3. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України від 18.05.2022 р. № 346/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text>
4. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» : Указ Президента України від 11.05.2022 р. № 326/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text>
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

ВЕЛИЧКО В. О.,

здобувач кафедри конституційного

та адміністративного права

(Запорізький національний університет)

ORCID ID: 0009-0007-0783-9350

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.53>**ПОНЯТТЯ СВОБОДИ ТА ЇЇ ОЗНАКИ
В АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОЧИННИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ**

Встановлено, що здійснення свободи в праві обмежується вимогами соціальної справедливості, і вимагає досягнення балансу інтересів держави, суспільства та окремих його членів і соціальних груп, де її межі визначаються виключно актами законодавства та її мірою реалізації. Встановлено, що в межах реалізації адміністративно-судочинних правовідносин прояви свободи передусім обмежуються вимогами щодо усунення ситуацій зловживання процесуальними правами, що розуміється як певний встановлений нормативний механізм реалізації права на адміністративний захист. З'ясовано, що реалізація свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах визначається як надання суб'єкту права обирати коло цілей, засобів захисту наданих його прав у сфері публічно-управлінських правовідносин. Підкреслено, що свобода як цінність адміністративно-судочинних правовідносин відтак означає можливість особи вільно на власний розсуд діяти на окремих стадіях подання адміністративного позову та його подальшого розгляду, починаючи із етапу ініціювання провадження і закінчуючи стадією виконання судового рішення. Визначено, що адміністративно-судочинні правовідносини визначаються як свободні правовідносини, тобто відносини, ініціювання яких має диспозитивний зміст. Зроблено висновок, що свобода як цінність адміністративно-судочинних правовідносин визначається через міру належної добросовісної поведінки особи, що обмежується актами законодавства, правами та інтересами інших учасників правовідносин, і характеризується формалізацією процедури розгляду адміністративного позову та недопустимістю проявів зловживання правом.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, нормативно-правове регулювання, вирішення правових спорів, публічно-правовий спір, поняття, правотворчість, суспільні відносини.

Velychko V. O. The concept of freedom and its signs in administrative-judicial legal relations

It has been established that the exercise of freedom in law is limited by the requirements of social justice, and requires achieving a balance of the interests of the state, society and its individual members and social groups, where its limits are determined exclusively by acts of legislation and its degree of implementation. It has been established that within the scope of the implementation of administrative-judicial legal relations, the manifestations of freedom are primarily limited to the requirements to eliminate situations of abuse of procedural rights, which is understood as a certain established regulatory mechanism for the implementation

of the right to administrative protection. It has been found that the realization of freedom in administrative-judicial legal relations is defined as giving the subject the right to choose a range of goals, means of protection of his rights in the field of public-administrative legal relations. It is emphasized that freedom as a value of administrative-judicial legal relations therefore means the ability of a person to act freely at his own discretion at individual stages of filing an administrative lawsuit and its further consideration, starting from the stage of initiating the proceedings and ending with the stage of execution of the court decision. It was determined that administrative-judicial legal relations are defined as free legal relations, i.e. relations, the initiation of which has a dispositive meaning. It was concluded that freedom as a value of administrative-judicial legal relations is determined by the measure of proper conscientious behavior of a person, which is limited by acts of legislation, the rights and interests of other participants in legal relations, and is characterized by the formalization of the procedure for consideration of an administrative claim and the inadmissibility of abuse of rights.

Key words: *administrative process, administrative proceedings, regulatory and legal regulation, resolution of legal disputes, public legal dispute, concept, law-making, social relations.*

Постановка проблеми. Встановлення змісту свободи як цінності адміністративно-судочинних відносин в умовах нормативної невизначеності обумовлюється потребами визначення меж належності та добросовісності діяльності із захисту суб'єктивних публічних прав судовому порядку. Зміни, що ухвалюються та постійно вносяться до КАС України, не вирішуються при цьому повною мірою питання забезпечення визначення меж реалізації свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах в цілому, і зокрема, на окремих стадіях судового провадження, що призводить до хибного тлумачення змісту добросовісної та належної поведінки учасників публічно-правового спору.

Стан наукової розробки проблеми. Науково-теоретичну основу дослідження реалізації свободи як цінності адміністративно-судочинних правовідносинах сформовано на підставі використання наукових розробок таких вчених, як : М.А. Бояринцева, М.Ю. Віхляєв, Ю.А. Волкова, Р.А. Калюжний, О.В. Капліна, Д.А. Козачук, Т.О. Коломонець, В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, Ю.О. Легеза, Р.В. Миронюк, Т.Т. Полянський, С.В. Прилуцький, В.В. Тильчик, О.С. Фонова, О.Ю. Хабло, А.С. Штефан, Т.С. Яценко та ін..

Категорія свободи вивчалась в дослідженнях не лише юридичного спрямування, але і представниками інших наук – соціології, психології, педагогіки, антропології, філософії, політології тощо.

Соціологічний підхід до розуміння категорії свободи передусім базується на її розумінні як певного стану особи, коли для неї не застосовуються обмеження, що означає синонімічне її розуміння через категорію незалежності та недопущення рабства [1, с. 77-85].

Дослідження свободи, що слідує у межах політологічної науки, зосереджуються на встановленні змісту свободи як права обирати та права бути обраним. Тому свобода стає суспільною цінністю, що відображує прояви та форми демократії [2, с. 6].

Політична свобода є ознакою демократичної держави та існування у суспільстві вільних (свобідних) виборів [3, с. 7-11].

Формами реалізації політичної свободи є можливість обирати, що називається активною формою демократії, та право бути обраним, що визначається як пасивна форма демократії.

Можливість реалізації як активної, так і пасивної форми демократії визначає рівні реалізації політичної свободи, та характеризує суспільство як демократичне чи як недемократичне (тобто тоталітарне чи авторитарне).

Метою наукової статті є встановлення сутності свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Свобода реалізується з того моменту, коли в суспільстві повною мірою діють закони, що визначають межі свободи [4, с. 33-36; 5].

Попри те, що категорія свободи доволі успішно використовується в межах чисельної кількості гуманітарних наук, передусім її використання пов'язується із юридичною наукою. Адже порушення свободи неминуче призводить до юридичних (правових наслідків) [6, с. 50].

Хрестоматійним та енциклопедичним є розуміння свободи як певного природного стану народу або окремої людини, соціальної групи, що визначається створенням та впровадженням механізмів реалізації можливостей діяти на власний розсуд та за власними потребами і бажаннями, що обмежується законом та Конституцією [7, с. 441].

Свобода як стан особи визначається як відсутність застосування до неї утисків та необґрунтованих обмежень її діяльності [8, с. 538; 9, с. 681].

Людина є свobodною від народження, що передбачає невідчужуваність володіння наданими їй від народження природних прав. Гарантування належного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина покладається до кола обов'язків держави. Прояви свободи полягають у недопустимості заподіяння шкоди реалізації прав та інтересів інших осіб.

Реалізація свободи відтак обмежується вимогами соціальної справедливості, і вимагає досягнення балансу інтересів держави, суспільства та окремих його членів і соціальних груп. Межі свободи мають визначатися виключно актами законодавства, є її мірою реалізації [10, с. 805].

В межах реалізації адміністративно-судочинних правовідносин прояви свободи передусім обмежуються вимогами щодо усунення ситуацій зловживання процесуальними правами, що розуміється як певний встановлений нормативний механізм реалізації права на адміністративний захист.

Реалізація свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах визначається як надання суб'єкту права обирати коло цілей, засобів захисту наданих його прав у сфері публічно-управлінських правовідносин.

Таке визначення корелюється із підходом до розуміння свободи, що є визнаним у загальнотеоретичних концепціях. Зокрема, П. Рабінович обґрунтовує, що «права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей». Таким чином, свобода особа – це її можливості [11, с. 7].

Свобода як цінність адміністративно-судочинних правовідносин відтак означає можливість особи діяти на окремих стадіях подання адміністративного позову та його подальшого розгляду, починаючи із етапу ініціювання провадження і закінчуючи стадією виконання судового рішення.

Але при цьому реалізація свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах має відповідати вимогам належності, пропорційності та обґрунтованості.

Адміністративно-судочинні правовідносини визначаються як свobodні правовідносини, тобто відносини, ініціювання яких має диспозитивний зміст.

Здійснення свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах має створювати можливості для забезпечення задоволення потреб особи, що вимагає формалізації таких процесів [12, с. 99-102].

Таким чином, в адміністративно-судочинних правовідносинах свобода визначає цінність особи діяти на власний розсуд, не порушуючи при цьому прав, інтересів та прагнень інших учасників правовідносин.

Отже, ознаками свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах є: вільний вибір можливостей для реалізації наданих суб'єкту прав; недопустимість зловживання процесуальними правами; обґрунтованість та належність формалізації процедур реалізації процесуальних прав та інтересів.

Отже, реалізація свободи в адміністративно-судочинних правовідносинах на належному рівні пов'язується із встановленням механізму відповідальності особи за допущення нею зловживання процесуальними та матеріальними правами.

Адміністративно-судочинне право та його нормативні положення є засобом, що має належно обмежувати свободу учасників позовного провадження, задля досягнення балансу та співмірності інтересів різних учасників публічно-управлінських правовідносин.

Встановлення дозволів та заборон в адміністративно-судочинних правовідносинах визначає нормативну структуру свободи [13, с. 168; 14, с. 59-60].

Таким чином, свобода є таким інструментом, що дозволяє для особи брати участь у публічно-управлінських правах, реалізовувати надані їй можливості за допомогою соціальних та державницьких інституцій, що є можливим за наявності якісного та належного законодавства.

Таким чином, свобода як цінність адміністративно-судочинних правовідносин визначається через міру належної поведінки особи, що обмежується актами законодавства, правами та інтересами інших учасників правовідносин, і характеризується формалізацією процедури розгляду адміністративного позову та недопустимістю проявів зловживання правом.

Неприпустимість зловживання процесуальними правами є однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства (пункт 9 частини третьої статті 2 КАС України [15]). У пункті 1 частини п'ятої статті 44 КАС України [15] закріплено, що учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу.

Проявами зловживання процесуальними правами може бути використання нецензурної лексики у процесуальних документах. У якості прикладу наведемо матеріали судової практики.

Згідно із положеннями Постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27 квітня 2020 року у справі №400/3127/19 було встановлено, що подана в справі апеляційна скарга містить неприйнятні цьому процесуальному документу висловлювання та судження щодо судді, в ній застосовуються неповажні слова відносно держави України, судових органів України та їх посадових осіб. Зокрема скаржник зазначив: «Суд іменем України відмовив мені у поновленні мого права на отримання дублікату диплома, чим викликав у мене відразу до України і гнів, тож я не можу стриматися і пишу таке: Щезла б суддя Гордієнко Т.О. Щасливі Донецьк і Луганськ, бо там не може бути судді Гордієнко Т.О.» [16]. Судом було зазначено, за правилами частини третьої статті 45 КАС України, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (п. 15 Постанови Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27 квітня 2020 року у справі №400/3127/19 [16]).

Відповідно до частини першої статті 45 КАС України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається. Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова, символи, зокрема для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їхнім представникам і суду не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників [15].

Використання учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів, символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом, з іншими учасниками процесу, їхніми представниками, а також вчинення інших аналогічних дій свідчать про очевидну неповагу до честі, гідності цих осіб з боку осіб, які такі дії вчиняють. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) адміністративного судочинства, а також його завданню. З огляду на це, вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема наслідки, передбачені частиною третьою статті 45 КАС України [15].

Подібні висновки викладені в ряді інших справ, що розглядалися в порядку адміністративного судочинства. Зокрема, відповідно до постанови Великої Палати Верховного Суду в постанові від 14 березня 2019 року в справі №9901/34/19 [17]. На переконання Великої Палати Верховного Суду, нецензурна лексика, образливі та лайливі слова, символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам

судового процесу, їх представникам і суду не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників [17].

Висновок. Таким чином, категорія свободи вивчалась в дослідженнях не лише юридичного спрямування, але і представниками інших наук – соціології, психології, педагогіки, антропології, філософії, політології тощо. На основі соціологічний підхід до розуміння категорії свободи передусім базується на її розумінні як певного стану особи, коли для неї не застосовуються обмеження, що означає синонімічне її розуміння через категорію незалежності та недопущення рабства. Дослідження свободи, що слідує у межах політологічної науки, зосереджуються на встановленні змісту свободи як права обирати та права бути обраним. Здійснення свободи в праві обмежується вимогами соціальної справедливості, і вимагає досягнення балансу інтересів держави, суспільства та окремих його членів і соціальних груп, де її межі визначаються виключно актами законодавства та її мірою реалізації. В межах реалізації адміністративно-судочинних правовідносин прояви свободи передусім обмежуються вимогами щодо усунення ситуацій зловживання процесуальними правами, що розуміється як певний встановлений нормативний механізм реалізації права на адміністративний захист.

Список використаних джерел:

1. Американська соціологія сьогодні (Суб'єктивні нотатки зі 104-ї конференції Американської соціологічної асоціації у Сан-Франциско). Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2009. № 4. С. 77-85. URL.: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89985/14-Melnykov.pdf?sequence=1>
2. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / [за ред. С. В. Бобровник]. К. : Логос, 1997. 123 с.
3. Селіванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект). *Право України*. 2005. № 5. С. 7–11.
4. Селіванов В. Ціннісно-правовий вимір вітчизняного державного управління. *Право України*. 2004. № 4. С. 33–36
5. Легеза Ю.О. Нормативно-правові засади недоторканності судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 564-566
6. Лібералізм : Антологія / [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. К. : Смолоскип, 2002. 1126 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5. 2003. 736 с.
8. Фрицький О. Ф. Закріплення прав людини в Конституції України у відповідності з Загальною декларацією прав людини. *Юридичний вісник*. 1999. № 1. С. 70 – 72.
9. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / Куньч З. Й. Тернопіль : Навч. книга - Богдан, 2005. 848 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка»», 2007. 992 с.
11. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навч. посібник . К. : Атіка, 2004. 464 с.
12. Вступ до теорії правових систем : монографія / [за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2006. 432 с.
13. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні : монографія / [кол. авторів ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. 424 с.
14. Осядла М.В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): дис. ... к.ю.н. 12.00.01. К., 2016. 202 с.
15. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
16. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27 квітня 2020 року у справі №400/3127/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88933492>
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду в постанові від 14 березня 2019 року в справі №9901/34/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013341>

ЦУРКАН-САЙФУЛІНА Ю. В.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної
юриспруденції та прав людини,
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

АГАТІЙ Ю. Д.

асистент кафедри теоретичної
юриспруденції та прав людини,
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

СТУПАК М. Г.

викладач
(Чернівецький фаховий
коледж Київського університету
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 341.811.161.

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.54>

**РОЛЬ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ СТАНОВЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВНИКА**

У статті проаналізовано питання ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника. Зауважено, що ораторське мистецтво є важливим елементом професійної майстерності правника, адже забезпечує здатність ефективно впливати на людей, аргументовано відстоювати правову позицію та досягати справедливих результатів у правозастосовній діяльності. Підкреслено, що професійну майстерність правника оцінюють в т.ч. через його мовленнєво-комунікаційні здібності, адже правильно побудована лінія мовлення свідчить не лише про його знання у галузі права, але й розкривають його світогляд та рівень ерудиції. Визначено, що сфери юридичної діяльності потребують розуміння особливостей спілкування та мовленевих механізмів впливу однієї людини на іншу, адже юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами. Акцентовано на тому, що ораторське мистецтво як ключовий елемент риторики у сфері права має свої особливості, які полягають у вмінні юриста чітко й аргументовано висловлювати свої думки, із застосуванням сталих юридичних конструкцій, що не передбачають двозначності, незрозумілості, відсутності послідовності та логічності. Виокремлено, що ораторське мистецтво, як елемент професійної майстерності

правника, повинно ґрунтуватися на взаємопов'язаних складових факторів публічного виступу (оратор-промова-аудиторія + вербальні та невербальні способи впливу). Наголошено, що для юриста-захисника, який виступає у суді від імені свого клієнта, важливо бути аргументованим, вміти впливати на думки учасників судочинства, однак, при цьому не забувати про такий важливий аспект як юридична культура, що не передбачає нанесення людині моральних страждань за допомогою слова. Зауважено, що риторичні вміння правника-юриста виявляються в різноманітних формах спілкування з окремими особами, організаціями, установами, ґрунтуються на принципах юридичного процесу та, виходячи із завдань окремо взятої ситуації, вимагають прояву цілої низки особистісних якостей судді, адвоката, прокурора, таких, як чуйність, емоційна сталість, вміння слухати співрозмовника, давати вичерпні і прямі відповіді.

Ключові слова: *риторика, ораторське мистецтво, оратор, мова, мовленнєва комунікація, юридична діяльність, правник, передача інформації.*

Tsurkan-Saifulina Yu. V., Ahatii Yu. D., Stupak M. H. The role of oratory arts in the professional skill development system of the future lawyer

The article analyzes the issue of the role of oratory in the system of formation of professional skills of the future lawyer. It is noted that public speaking is an important element of a lawyer's professional skills, because it provides the ability to effectively influence people, argue a legal position and achieve fair results in law enforcement activities. It is emphasized that the professional skill of a lawyer is assessed, including because of his speech and communication skills, because a properly constructed line of speech testifies not only to his knowledge in the field of law, but also reveals his worldview and level of erudition. It was determined that the spheres of legal activity require an understanding of the peculiarities of communication and speech mechanisms of influence of one person on another, because a lawyer enters into communication with dozens of people of different age, intelligence, social status, interests and needs during one day. It is emphasized that the art of oratory as a key element of rhetoric in the field of law has its own characteristics, which consist in the ability of a lawyer to clearly and reasonedly express his thoughts, using stable legal constructions that do not involve ambiguity, ambiguity, lack of consistency and logic. It is highlighted that oratory, as an element of a lawyer's professional skill, should be based on interrelated components of public speaking (speaker-speech-audience + verbal and non-verbal methods of influence). It is emphasized that it is important for a defense lawyer who appears in court on behalf of his client to be argumentative, to be able to influence the opinions of the participants in the proceedings, but at the same time not to forget such an important aspect as the legal culture, which does not involve inflicting moral suffering on a person for using words. It is noted that the rhetorical skills of a lawyer-lawyer are manifested in various forms of communication with individuals, organizations, institutions, are based on the principles of the legal process and, based on the tasks of a particular situation, require the manifestation of a whole series of personal qualities of a judge, lawyer, prosecutor, such as sensitivity, emotional stability, the ability to listen to the interlocutor, give comprehensive and direct answers.

Key words: *rhetoric, oratory, orator, language, speech communication, legal activity, lawyer, information transfer.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника зумовлено низкою факторів, зокрема, у юридичній сфері здатність чітко і переконливо висловлювати свої думки

прямо впливає на те, наскільки ефективно юрист зможе відстоювати інтереси своїх клієнтів або представляти факти, впливати на результат судових справ, правових процесів та емоційний стан аудиторії, управляти настроєм і поведінкою учасників правового процесу, краще організувати свої виступи, аргументи та загальну стратегію поведінки, адаптуватися до різних типів аудиторії – від суддів і адвокатів до громадян із різним рівнем освіти. Отже, ораторське мистецтво є важливим елементом професійної майстерності правника, адже забезпечує здатність ефективно впливати на людей, аргументовано відстоювати правову позицію та досягати справедливих результатів у правозастосовній діяльності.

Стан дослідження проблеми. Розглядаючи питання ролі ораторського мистецтва в системі становлення професійної майстерності майбутнього правника, безперечно, необхідно враховувати досвід попередніх історичних періодів, коли під впливом наукових поглядів та філософських трактатів вибудовувалось саме розуміння, зміст і сутність риторики та ораторського мистецтва загалом (Сократ, Платон, Арістотель, М.-Ф. Квінтіліан, Ф. Бекон, Б. Спіноза та інші). Вагомий вплив на розвиток риторики і красномовства мають твори український авторів (Г. Сковороди, П. Гулак-Артемовського, М. Сумцова, В. Крекотня, М. Сулими, Д. Наливайка, Г. Сивоконя та ін.). Сучасне розуміння ораторського мистецтва та риторики, зокрема у правничій діяльності, розглядалось у працях І. Андрусяк, Т. Андрусяк, О. Балинської, В. Бліхара, О. Бойко, В. Вовк, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Макарчука, М. Никифорова, О. Омельчука, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабиновича, А. Романової, С. Сливки, Л. Ткаченко, А. Токарської та ін. Натомість, доведення необхідності вироблення у правника ораторської майстерності, що впливає із самого розуміння юридичної професії, залишається актуальним в умовах розвитку нових комунікативних форм, в т.ч. і в сфері правничої діяльності.

Мета статті полягає у дослідженні ролі ораторського мистецтва, як складової риторики, у питанні професійної майстерності правника.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що професійну майстерність правника оцінюють в т.ч. через його мовленнєво-комунікаційні здібності, адже правильно побудована лінія мовлення свідчить не лише про його знання у галузі права, але й розкривають його світогляд та рівень ерудиції. Однак, необхідно зауважити, що в науковій літературі звертається увага на необхідність володіння комунікаційними здібностями не лише у юридичній діяльності, але й в низці інших спеціальностей. Так, автори-укладачі навчально-методичного посібника «Ораторське мистецтво», І.М. Плотницька, О.П. Левченко, З.Ф. Кудрявцева та ін. досить обґрунтовано вказують на те, що у сучасному суспільстві відмічається інтенсивний розвиток мовленнєвих комунікацій, які є показником рівня освіченості особи в європейському культурному просторі, адже в незалежності від сфери професійної діяльності важливим є переконливо висловлювати думки. Як зауважують автори «грамотне публічне мовлення будь-якої людини, а особливо сучасного управлінця, можна вважати візиткою його самого, а також організації, яку він представляє» [1, с. 7].

Питання вербальної комунікації в першу чергу досліджується риторикою, яка ґрунтується на досягненнях таких наукових галузей, як: філософія, логіка, психологія, педагогіка, етика, естетика, літературознавство, лінгвістика [1, с. 3].

Наразі риторика як «наука про успішну мовну комунікацію» розвивається за різноманітними напрямками кожен із яких спеціалізується на певній сфері життя, зокрема виділяють такі види риторики, як: політична, бізнес, судова, урочиста, навчальна, проповідницька, агітаційна, мотиваційна, дипломатична, інформаційна, військова, соціальна, спортивна риторика, риторика в рекламі та ін. Так, політична риторика – це напрям комунікації в політичній сфері основною метою якого є переконання аудиторії в правоті політичних ідей або програм, впливі на громадську думку, створенні політичного іміджу, забезпеченні підтримки політичних принципів (наприклад, виступ президента або прем'єр-міністра з промовою про необхідність впровадження реформ та ін.). Серед відомих та значимих політичних промов можна визначити наступні: «I Have a Dream» М.Л.Кінга-молодшого, 28.08.1963 р.(цитата: «I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed: 'We hold these

truths to be self-evident, that all men are created equal.»); «Blood, Toil, Tears, and Sweat» В.Черчеля, 13.05.1940 р.(цитата «I have nothing to offer but blood, toil, tears, and sweat»); «Звернення до американського народу під час Карибської кризи» Д.Ф. Кеннеді, 22.10.1962 р. (цитата: «The path we have chosen for the present is full of hazards, as all paths are; but it is the one most consistent with our character and courage as a nation and our commitments around the world»), виступ В.Зеленського у парламенті Фінляндії, 08.04.2022 р. (цитата: «...Як ваша сміливість врятувала вашу державу від сталінської навали, так і наша сміливість протистоїть цьому вторгненню» [10]). Наприклад, ділова риторика – орієнтована на сферу бізнесу та економіки, метою якої є передача інформації та досягнення згоди під час переговорів, комунікації з партнерами та клієнтами, бізнес-презентації та ін. (наприклад, презентація нового продукту перед інвесторами, виступ на бізнес-форумі, переговори між компаніями про партнерство та ін.). Серед відомих та значимих бізнес-примов можна визначити наступні «Промова в Стенфорді» (Stanford Commencement Address, 2005) С.Джобса (цитата: «Your time is limited, so don't waste it living someone else's life. Don't be trapped by dogma – which is living with the results of other people's thinking»), «Принципи бізнесу Amazon» Дж.Безоса (цитата: «What we need to do as leaders in companies is to always focus on the things that don't change»), «Лист до акціонерів Berkshire Hathaway» В. Баффета (цитата: «Our favorite holding period is forever» та ін.).

В науковій теорії ораторське мистецтво досліджується як елемент риторики. Так, на думку В.Д. Гапотія та О.О. Куліди, ораторське мистецтво – це творчість, яка має значний вплив на вирішення державних справ та свідомість людей, формує у них переконаність і готовність до конкретних дій, саме за допомогою ораторського мистецтва можна «перекопати будь-кого й добитися не тільки панування власної думки, але й узгодження її з думкою інших людей, адже в цьому і полягає мета ідеальної «суспільної людини», яка бере участь у державних справах» [2, с. 11].

Варто звернути увагу на думки Л.М. Грицасенко, яка ораторське мистецтво подає через категорію «академічне красномовство». Науковець акцентує, що слово «академічний» походить від грецького «академія» – так називали сади, що нібито належали міфічному героєві Академу. Згодом цим словом почали називати філософську школу, засновану Платоном саме в цій місцевості. Вчена вважає, під цим терміном варто розуміти вид словесного мистецтва, тобто промову, ораторську діяльність педагога, який викладає та популяризує досягнення науки на рівнях освіти повної загальної середньої (початкова, базова середня, профільна середня) та рівнях професійної і вищої освіти або діяльність науковця, який доповідає про результати дослідницько-інноваційного характеру або власного наукового дослідження, що має наукову новизну, теоретичне та практичне значення [3, с. 12]. Водночас, Л.М. Грицасенко вказує, що риси академічного красномовства залежать від психологічних, індивідуально-особистісних ознак та віку аудиторії. Головними рисами академічного красномовства є: науковість, доказовість, бездоганна логічність, точність мислення; чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Проте в залежності від освітніх рівнів, популяризуючи досягнення науки, педагоги та вчені використовують не лише науковий стиль, але й елементи художнього, публіцистичного та інших стилів для досягнення мети повідомлення [3, с. 12].

Отже, враховуючи викладені вище думки, можемо звернутись до ролі ораторського мистецтва у правовій сфері. Так, згадувані нами В.Д. Гапотій та О.О. Куліда підкреслюють, що «ефективність діяльності юриста залежить від багатьох чинників. Поряд з якісною правовою освітою, знанням норм права та процесу, він повинен мати необхідні ділові та моральні якості, певні організаторські здібності, що відзначається загальною культурою, вмінням працювати з людьми, володіти розвиненим почуттям обов'язку, справедливості та відповідальністю» [2, с. 14].

Слід зауважити, що різні сфери юридичної діяльності потребують розуміння особливостей спілкування та мовленевих механізмів впливу однієї людини на іншу, адже юрист протягом одного дня вступає в спілкування з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами.

Саме юридична діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу на осіб, які потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.), осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат) та для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини й громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування [2, с. 14].

Наукова теорія наголошує на тому, що до елементів та соціальних ролей, які формують особистість поряд із метою діяльності, соціальним статусом, нормами та цінностями, якими керується особистість у своїй діяльності, сукупністю знань, рівнем спеціальної підготовки, активності та самостійності в прийнятті рішень відноситься в т.ч. і система знаків спілкування (мислення та мова).

Тому центральною проблемою ораторського мистецтва, вважають В.Д. Гапотій та О.О. Куліда, є «мисленнево-мовна культура юриста, яка запобігає порушенням правил точності мови, яка передає характеристики юридичної діяльності, як законність, запобігає свавілля й беззаконню. Отже, ораторське мистецтво є засобом спілкування людей і вираження думок, почуттів, волевиявлень» [2, с. 14].

Аргументовано і обґрунтовано висловлюють свої міркування щодо основних функцій ораторського мистецтва, автори навчального посібника за ред. професора Н.П. Осипової. На їх думку, такими функціями є:

– конструктивна функція (полягає у формуванні змісту виступу та побудові логічної структури промови, організації матеріалу, побутові аргументів, аналізу та синтезу інформацію для створення цілісного і переконливого повідомлення, забезпечення послідовності та логічності висловлювання, що дозволяє ефективно передати основну ідею слухачам);

– комунікативна функція (полягає у встановленні та підтримці контакту з аудиторією, ефективності передачі ідеї, взаємодії зі слухачами, враховуючи їхній рівень підготовки, інтереси та потреби, забезпеченні діалогу між оратором та аудиторією);

– емотивна функція (полягає в здатності оратора впливати на емоції слухачів використовуючи мову, інтонації, жестикуляцію та невербальні засоби, підсилені аргументації) [4, с. 6].

Отже, вчені визначають ораторське мистецтво як «комплекс знань, умінь і навичок оратора щодо підготовки і проголошення переконливої промови. Під цим розуміється цілий комплекс знань і умінь: формулювання проблеми, висунування ідеї (знаходити предмет розмови), мистецтво архітекtonіки (побудови) самої промови, її композиції; це знання прийомів впливу на аудиторію, це уміння доводити і спростовувати, вміння переконувати; це «вітійство» мовна майстерність» [4, с. 7].

Цікаві думки, стосовно розуміння юридичного ораторського мистецтва, висловлює В.З. Ухач. Він вважає, що судове (юридичне) красномовство (судова риторика) – це ораторські виступи учасників судочинства в процесі розгляду кримінальної, цивільної чи адміністративної справи. Важливим на думку автора у судовому красномовстві є врахування взаємопов'язаних складових факторів публічного виступу, де кожен елемент відіграє важливу роль у досягненні ефективного комунікативного впливу. Такими факторами є:

1) оратор (особа яка виступає перед аудиторією з метою донесення певних ідей, переконань або фактів, її успіх залежить від компетентності, етосу, емоційного інтелекту, мовленнєвих навичок);

2) промова (змістове мовленнєве повідомлення, яке оратор передає аудиторії, її основними компонентами є логічність, емоційний вплив, моральність, мовленнєві засоби);

3) аудиторія (група людей, до яких спрямована промова оратора, характеризується психологічними характеристиками та певним емоційним станом);

4) вербальні способи впливу (слова, речення, вирази, інтонація, риторичні прийоми) та невербальні способи впливу (жести, міміка, постава, погляд, тон голосу, паузи) [5, с. 7].

Досить слушно зауважують В.В. Сарапін та К.Г. Боберська, що нині виконання будь-якого виду юридичної діяльності без знання і розуміння особливостей спілкування та

механізмів впливу на особу є неможливим. На думку авторів «юрист упродовж дня спілкується з десятками осіб, різними за віком, інтелектом, соціальним станом, інтересами та потребами. Саме ця діяльність потребує використання знань ораторського мистецтва для впливу і на людей, які, наприклад, потрапили у сферу судочинства (свідок, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.), на осіб, що безпосередньо здійснюють цей вид діяльності (слідчий, прокурор, суддя, адвокат), і для здійснення більш загальних цілей: утвердження прав і свобод людини і громадянина, які визначають зміст і застосування законів, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування» [6, с. 4].

Звертаючи увагу на риторичні вміння правників, Є.В. Тягнирядно та Г.Х. Яворська висловлюють міркування стосовно того, що «мистецтво ратора (оратора) полягає у володінні усним словом як засобом впливу на слухачів, ґрунтується на культурі мислення, глибокій і різнобічній освіченості, на засвоєнні досвіду ораторів минулого й сучасних промовців, на бездоганному знанні мови й досконалому володінні мовленням, а також на оволодінні культурою спілкування» [7, с. 18]. Варто погодитись з вченими щодо того, що риторичні вміння й навички особливо необхідні правнику-юристу, який покликаний здійснювати законність. Риторичні вміння правника-юриста виявляються в різноманітних формах спілкування з окремими особами, організаціями, установами, ґрунтуються на принципах юридичного процесу та, виходячи із завдань окремо взятої ситуації, вимагають прояву цілої низки особистісних якостей судді, адвоката, прокурора, таких, як чуйність, емоційна сталість, уміння слухати співрозмовника, давати вичерпні і прямі відповіді.

Уміння спілкуватися і в ході спілкування здійснювати свої функціональні обов'язки є однією з характеристик професіограм юристів, адже юрист повинен уміло встановити контакт з людьми, управляти психологічним станом інших людей, направляти розмову в необхідне русло. Отже, під риторичними вміннями правника ми розуміємо спроможність виконання складних комплексних мисленнєво-мовленнєвих дій, що забезпечують здійснення правоохоронної діяльності, в основі якої лежить виступ у суді [7, с. 20].

На думку Л. Калініченко, мова для правника виступає у двоєдиному компоненті: по-перше, вона є носієм інформації і, по-друге, вагомим засобом впливу. Учена підкреслює, що правильне володіння мовою, зокрема прийомами юридичної мови, є невід'ємною складовою фахової компетенції юриста, і, безумовно, гарантією успіху в професії, мова виступає головним інструментом для здійснення різноманітних функцій правника – законотворчій, правозастосовній, правоохоронній тощо. «Юристу доводиться опрацьовувати й укладати безліч документів; виступати публічно в ролі доповідача, експерта, судді, правозахисника; вести діалог у якості консультанта, представника закону й певного юридичного органу; дискутувати в правовому полі, демонструючи при цьому не тільки блискучі знання науково-теоретичної бази юриспруденції, але й знання літературної форми мови, уміння й навички ефективного застосування всього арсеналу мовних засобів її правничого різновиду» [8, с. 192].

Ще один вагомий аспект ораторської майстерності виокремлює Г. Білавич, яка підкреслює, що іноді використання мови може завдавати людині прикроців. Англійські вчені, опитавши тисячу своїх дорослих співвітчизників у різних куточках країни, з'ясували, що багато хто з них дуже боїться публічних виступів. Загалом у десятці найбільших людських страхів страх виступати з урочистими промовами перед колегами чи навіть перед членами своєї сім'ї посідає восьме місце. Ця фобія англійців випередила тільки страх грошових боргів та переміщення за допомогою літаків, але поступається таким страхам, як побоювання комах, терористів, змій, висоти, смерті, стоматологів, ін'єкцій. Отже, вчена робить логічний висновок, що говорити (тобто ораторствувати) є зовсім не просто [9, с. 8].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати надзвичайно важливу роль ораторського мистецтва для юридичної професії. Справа навіть не в тому, що юрист, з самого початку своєї юридичної кар'єри має вміти проголошувати промови, які будуть вважатися вершиною ораторського мистецтва. Варто розуміти, що під час опанування професії юриста, фахівець у сфері права має набути мовленнєвих навичок. Юрист повинен пам'ятати, що про його фаховість, передусім, складають враження через його вміння комунікувати.

Вміння побудови правильних і чітких висловлювань, чистота мови, використання усталених юридичних висловів, культура мовлення, все це є показником фаховості, практичного вміння, наявності знання у сфері права та загально світоглядній площині.

Список використаних джерел:

1. Ораторське мистецтво: навч.-метод. посіб. / авт.-уклад.: І.М. Плотницька, О. П. Левченко, З. Ф. Кудрявцева та ін.; за ред. І. М. Плотницької, О. П. Левченко. 3-тє вид., стер. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 110 с.
2. Основи ораторського мистецтва: навчально-методичний посібник (галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право) / В.Д. Гапотій, О.О. Куліда. Мелітополь, ФОП Однорог Т.В., 2019. 168 с.
3. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства: навчальний посібник. [Видання 2-ге, доповнене]. К: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 260 с.
4. Ораторське мистецтво: Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. Видання друге. / Н.П. Осипова, В.Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін. За ред. професора Н.П. Осипової. Х.: Одіссей, 2006. 144 с.
5. Судова риторика (опорні конспекти лекцій). Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / Автор-упорядник Ухач В.З. Тернопіль: Вектор, 2011. 114 с.
6. Сарапин В.В., Боберська К.Г. Риторика: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення навч. дисципліни для студ. спец. 081 «Право» ступеня бакалавра. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. 260 с.
7. Тягнирядно Є. В., Яворська Г. Х. Риторичні вміння правників: теорія і практика: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. 224 с.
8. Калініченко Л. Риторична культура як основа формування професійної мовно комунікативної компетентності майбутніх правників. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 1 (95). С. 192–198.
9. Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.
10. Тейзе Є, Промови Зеленського: між політикою і емоціями. DW.COM. URL: <https://www.dw.com/uk/volodymyr-zelenskyi-ochyma-nimtsiv-superheroi-yakoho-zanosyt/a-61481412> (дата звернення: 13.02.2024 р.)

БЕЗЗУБОВ Д. О.

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
вищої освіти України, провідний
науковий співробітник відділу
проблем державного управління
та адміністративного права
(Інститут держави і права імені
В.М. Корецького НАН України)
ORCID ID: 0000-0001-7183-5206

КОВАЛЬ М. В.

доктор військових наук,
генерал-полковник,
начальник
(Національний університет оборони
України)
ORCID ID: 0000-0002-2130-2548

УДК 340.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.55>**ЗАКОНОДАВЧА СПАДЩИНА УНР В КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Статтю присвячено аналізу законодавчої спадщини Української Народної Республіки (УНР) та її впливу на формування сучасної правової системи України. Автор розглядає правову систему УНР у контексті її належності до романо-германського типу правових систем, виділяючи такі спільні риси, як домінування нормативно-правових актів, поділ права на публічне і приватне, кодифікація законодавства та визнання пріоритету закону над іншими джерелами права.

У статті досліджуються ключові джерела права УНР, серед яких – нормативно-правові акти, правові звичаї та правосвідомість. Особливу увагу приділено аналізу законодавчих інституцій та процедур, зокрема діяльності Української Центральної Ради як вищого законодавчого органу УНР. Розкрито особливості законодавчого процесу, роль комісій у підготовці законопроектів та порядок ухвалення законів.

Значна увага присвячено аналізу Конституції УНР 1918 року як основного закону держави. Охарактеризовано Конституцію за загальнокваліфікаційними ознаками, розкрито її структуру та зміст, акцентовано увагу на закріпленні принципів суверенітету, поділу влади, прав і свобод громадян. Окремо розглядається модель національно-персональної автономії, передбачена Конституцією УНР.

Висвітлено вплив законодавчої спадщини УНР на сучасну правову систему України. Зазначено, що конституційні акти УНР заклали фундамент для відродження української державності та становлення національної правової системи. Конституційні принципи УНР знайшли відображення в Конституції України 1996 року та інших законодавчих актах. Досвід конституційного будівництва УНР став важливим надбанням для розробки Конституції незалежної України.

Водночас звернено увагу на дискусійні питання, пов'язані із законодавчою спадщиною УНР, зокрема проблему фрагментарності та непослідовності

законодавства, питання правонаступництва та можливості імплементації окремих правових інститутів УНР у сучасне законодавство України.

Акцентовано на важливості подальшого дослідження та популяризації законодавчої спадщини УНР. Запропоновано низку законодавчих та освітніх ініціатив, спрямованих на збереження та адаптацію правових принципів УНР до сучасних умов, зокрема інтеграцію принципів правового захисту громадян, актуалізацію конституційних положень УНР, поглиблене дослідження аграрного законодавства, використання правових прецедентів УНР у судовій практиці, створення електронної бази законодавства УНР та запровадження освітніх програм.

Ключові слова: законодавство, конституція, Українська народна Республіка, закон, держава, правові норми, Українська Центральна Рада.

Bezzubov D. O., Koval M. V. The legislative heritage of UPR in the context of the Ukrainian legal system

The article is dedicated to the analysis of the legislative legacy of the Ukrainian People's Republic (UPR) and its impact on the formation of the modern legal system of Ukraine. The author examines the UPR's legal system within the context of its belonging to the Romano-Germanic legal tradition, highlighting such common features as the dominance of normative legal acts, the division of law into public and private, codification of legislation, and the recognition of the law's priority over other sources of law.

The article explores key sources of UPR law, including normative legal acts, legal customs, and legal consciousness. Particular attention is given to the analysis of legislative institutions and procedures, specifically the activity of the Ukrainian Central Rada as the supreme legislative body of the UPR. The legislative process is examined, with focus on the role of commissions in preparing draft laws and the procedure for law adoption.

Significant attention is devoted to the analysis of the 1918 UPR Constitution as the fundamental law of the state. The Constitution is characterized by its general qualifying features, its structure and content are revealed, and emphasis is placed on the principles of sovereignty, the separation of powers, and citizens' rights and freedoms enshrined therein. The model of national-personal autonomy provided for in the UPR Constitution is also specifically discussed.

The article highlights the influence of the UPR's legislative legacy on Ukraine's modern legal system. It is noted that the constitutional acts of the UPR laid the foundation for the revival of Ukrainian statehood and the development of the national legal system. The constitutional principles of the UPR are reflected in the 1996 Constitution of Ukraine and other legislative acts. The UPR's experience in constitutional development became an important asset in drafting the Constitution of independent Ukraine.

At the same time, attention is drawn to the contentious issues associated with the UPR's legislative legacy, particularly the problem of the fragmentation and inconsistency of legislation, questions of legal succession, and the possibility of implementing certain legal institutions of the UPR into modern Ukrainian legislation.

Emphasis is placed on the importance of further research and promotion of the UPR's legislative legacy. A number of legislative and educational initiatives are proposed, aimed at preserving and adapting the legal principles of the UPR to modern conditions, including the integration of principles of legal protection for citizens, updating constitutional provisions of the UPR, conducting deeper research into agrarian legislation, utilizing UPR legal precedents in judicial practice, creating an electronic database of UPR legislation, and introducing educational programs.

Key words: legislation, constitution, Ukrainian People's Republic, law, state, legal norms, Ukrainian Central Rada.

Постановка проблеми. Українська Народна Республіка (УНР), яка існувала в період з 1917 по 1921 роки, відіграла важливу роль у становленні та розвитку української державності та права. Однак через політичні обставини та короткотривалість існування УНР значна частина її законодавчої спадщини залишилася нереалізованою або ж втраченою для наступних поколінь юристів. Після падіння УНР та встановлення радянської влади, українське правове поле було повністю реорганізовано за зразком радянської моделі, що витіснило ідеї, закладені в законодавстві УНР. Унаслідок цього правова спадковість між УНР та сучасною українською правовою системою залишалася розірваною упродовж кількох десятиліть.

На сьогоднішній день, законодавча спадщина УНР залишається недостатньо дослідженою та інтегрованою в контекст розвитку українського права, адже часто розглядається фрагментарно, без урахування її системного впливу на розвиток українського права. Багато питань залишаються відкритими: якою мірою правові ідеї УНР можна адаптувати до сучасних умов? Як вплинули на сучасну українську правову культуру демократичні ідеї та принципи, закладені в законодавстві УНР? Які норми та концепції можуть бути відроджені й використані в сучасному праві тощо.

Недостатня увага приділяється аналізу правової системи УНР, її інституцій, процедур та ключових законодавчих актів, зокрема Конституції УНР. Це призводить до неповного розуміння ролі УНР у формуванні сучасного українського конституціоналізму та інших галузей права.

Дослідження законодавчої спадщини УНР зумовлене необхідністю глибшого розуміння витоків та особливостей сучасної української правової системи. Вивчення правових здобутків УНР дозволяє простежити генезу української державності, спадкоємність інститутів українського права та їх трансформацію під впливом інших правових систем. Це, в свою чергу, сприяє усвідомленню самобутності та унікальності української правової традиції.

Крім того, законодавча спадщина УНР потребує систематизації та включення до загальної системи чинного законодавства України. Це дозволить не лише зберегти історичну пам'ять про правові здобутки УНР, але й використовувати їх для вдосконалення сучасної правової системи України. Адже досвід УНР у розбудові демократичної, правової держави може стати цінним джерелом для розвитку українського права в умовах євроінтеграції та утвердження верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання законодавчої спадщини Української Народної Республіки (УНР) та її вплив на сучасну українську правову систему привертають увагу багатьох дослідників. Зокрема, науковці аналізують конституційний процес, законодавчі процедури, інститути громадянства, динаміку правотворчості та інші аспекти правової системи УНР, які заклали важливі основи для розбудови незалежної української держави. Так, особливості конституційного процесу в УНР висвітлюються у працях Н. В. Стецюк, де зазначено, що Конституція УНР 1918 року «закладала основи для побудови класичної парламентської республіки із поділом її влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки» [23].

К.В. Петриченко розглядає закони про українське громадянство періоду УНР [19]. Вона відзначає, що згідно із Законом «Про громадянство Української Народної Республіки» від 2 березня 1918 року, громадянином УНР ставала кожна особа, хто родився на території України й зв'язаний з нею постійним перебуттем [20].

Динаміку правотворчого процесу в період Української національної революції, зокрема за доби Центральної Ради, комплексно аналізує С. В. Яремчук [32]. Він розглядає формування права на першому етапі революції та пріоритети державного будівництва.

Місце і роль Конституції УНР 1918 року в історії національного конституціоналізму досліджує І. Й. Бойко [1]. Учений зазначає, що Основний Закон УНР «здійснив реальне, а не декларативне закріплення демократичних цінностей та принципів» [1].

Таким чином законодавча спадщина УНР активно вивчається сучасними науковцями, однак у зазначених публікаціях відсутній цілісний і системний аналіз законодавчої спадщини УНР у контексті української правової системи.

Метою статті є аналіз законодавчої спадщини УНР у контексті української правової системи.

Виклад основного матеріалу. Правова система Української Народної Республіки (УНР) за своїми ознаками та характеристиками відносилася до романо-германського (континентального) типу правових систем [10]. Це підтверджується низкою спільних рис, притаманних як УНР, так і країнам романо-германської правової сім'ї. Так, правова система УНР базувалася на принципах верховенства права, поділу влади, забезпечення прав і свобод людини. Основним джерелом права виступали нормативно-правові акти, а правові звичаї та правосвідомість відігравали допоміжну роль [10].

Як зазначає О. М. Мироненко, у перші пореволюційні місяці в Україні судова система майже нічим не відрізнялась від судової системи європейських країн [17]. Це свідчить про орієнтацію УНР на європейські правові стандарти та цінності.

Серед ключових ознак правової системи УНР, які дозволяють віднести її до романо-германського типу, можна виділити такі:

1. Домінування нормативно-правових актів в системі джерел права. В УНР головними джерелами права були нормативно-правові акти, а не судові прецеденти чи правові звичаї, що є характерним для романо-германської правової традиції. Важливими актами були Конституція УНР, законодавчі акти про аграрну реформу, судову систему та адміністративне право;

2. Поділ права на публічне і приватне. В УНР існувало чітке розмежування між галузями права, які регулювали відносини держави з громадянами (конституційне, адміністративне право) та відносини між приватними особами (цивільне, сімейне право);

3. Кодифікація законодавства. Як і в інших країнах романо-германської правової сім'ї, УНР прагнула до систематизації законодавства. Це виразилося в підготовці проектів кодексів, зокрема, проекту Кримінального кодексу, який базувався на німецькому зразку, та інших кодифікованих актів. Хоча повноцінна кодифікація у сучасному розумінні не була завершена через політичну нестабільність, спроби структуризації законодавства підтверджують належність УНР до цієї правової системи [5].

4. Визнання пріоритету закону над іншими джерелами права. Нормативно-правові акти, прийняті вищими органами влади УНР, мали вищу юридичну силу порівняно з правовими звичаями чи судовою практикою.

Крім того, система джерел права УНР загалом відповідала романо-германській правовій традиції з певними особливостями, зумовленими історичним контекстом та національною специфікою. У такий спосіб правова система УНР базувалася на кількох основних джерелах права, які мали значний вплив на формування сучасного українського законодавства. До них належали нормативно-правові акти, правові звичаї та правосвідомість.

Так, нормативно-правові акти були домінуючою формою права в УНР. До них відносилися Конституція УНР, закони, універсали та інші акти вищих органів влади. Зокрема, III Універсал Української Центральної Ради проголосив утворення УНР, а IV Універсал – її повну державну незалежність [33].

Конституція УНР 1918 р. закріплювала основи державного ладу, права та свободи громадян, систему органів влади. Вона встановлювала республіканську форму правління, принцип поділу влади, демократичні засади діяльності державного апарату.

Як зазначає В. Д. Гончаренко, право приймати закони мав лише єдиний орган законодавчої влади – Українська Центральна Рада, а підзаконні акти мали право видавати органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування [5].

Наприклад, Закон про землю УНР 1918 року регулював аграрні відносини та націоналізацію земель, що було важливою частиною соціальної політики УНР. Він також відображав тенденції європейських демократичних революцій, де націоналізація землі була одним із ключових питань.

«Закон про громадянство УНР» визначав критерії набуття громадянства та права громадян УНР. Його прийняття було важливим кроком у формуванні правової ідентичності української держави [16].

Водночас УНР, як і більшість країн романо-германської правової сім'ї, орієнтувалася на писані закони. Проте у деяких випадках правові звичаї як неписані правила поведінки, що історично склалися в суспільстві та забезпечувалися державним примусом, також визнавалися джерелом права УНР, особливо у сфері місцевого самоврядування. Наприклад, у питаннях регулювання аграрних відносин, окремі правові звичаї залишалися актуальними і враховувалися при прийнятті законів про землю [6]. Особливо велику роль правові звичаї відігравали у цивільних, сімейних та земельних відносинах. Загалом вплив правових звичаїв був обмежений, проте вони відігравали допоміжну роль у правовій системі УНР.

П. П. Музиченко зауважує, що на території УНР визнавалася дія тих правових звичаїв, які не були скасовані Українською Центральною Радою і не суперечили чинному законодавству [18]. Таким чином, звичаєве право було допоміжним, субсидіарним джерелом, що застосовувалося за відсутності відповідних законодавчих норм.

У свою чергу правосвідомість, тобто система правових знань, уявлень, емоцій і почуттів, що виражають ставлення людей до чинного чи бажаного права, також справляла нормативний вплив на суспільні відносини в УНР [30]. В умовах боротьби за незалежність та політичної нестабільності громадянська правосвідомість сприяла підтримці правопорядку та легітимності урядових дій. В УНР вона була тісно пов'язана з національною ідеєю та прагненням до створення власної правової системи, відокремленої від імперських правових систем, зокрема від російського та австро-угорського права. Тобто демократичні цінності, ідеї соціальної справедливості, національної свободи, закладені в правосвідомості українського народу, знайшли своє відображення в законодавстві УНР.

Дослідники відзначають, що правосвідомість громадян та еліт УНР була важливим фактором у формуванні законодавства, зокрема у питаннях прав людини та демократичних інститутів [31].

Особливо яскраво нормативна функція правосвідомості виявилася в діяльності Української Центральної Ради, яка керувалася прагненням втілити в життя одвічні прагнення українського народу до свободи, рівності, справедливості [1]. Саме під впливом правосвідомості суспільства приймалися доленосні для України рішення, зокрема про створення УНР та проголошення її незалежності.

У контексті цього важливо зосередити увагу і на законодавчих інституціях та процедурах в УНР. Так, Українська Центральна Рада (УЦР) відігравала ключову роль у процесі становлення української державності в період 1917–1918 років. УЦР виникла як представницький орган, що мав амбіції стати законодавчою основою нової української держави. Як єдиний законодавчий орган у період до проголошення Української Народної Республіки (УНР) та в ранній період її існування, Центральна Рада приймала фундаментальні нормативні акти, серед яких найважливішими є Універсали УЦР [14]. Як уже зазначалось, I і II Універсали декларували автономію України у складі Російської Республіки, а III і IV – проголошення незалежної УНР.

Загалом законодавчі ініціативи в УЦР мали демократичний характер і передбачали участь різних політичних і громадських сил. Важливим аспектом діяльності Ради було створення комісій, які готували законопроекти до розгляду на загальних зборах. Однак слід відзначити, що через недосконалу організацію роботи та брак досвіду в парламентській діяльності, УЦР не завжди могла оперативнo реагувати на нагальні виклики часу, що впливало на ефективність прийняття законодавчих актів.

Згідно з III Універсалом УЦР, прийнятим 7 листопада 1917 року, УЦР проголошувалася вищим законодавчим органом УНР [27]. Це було закріплено у Конституції УНР від 29 квітня 1918 року, де зазначалося, що вся повнота влади в УНР належить народові України, від імені якого, на основі Конституції, цю владу здійснює УЦР [12].

Як зазначає В. М. Іванов, УЦР «зосередила у своїх руках всю повноту законодавчої влади, право видавати закони з усіх питань державного, економічного і соціального життя» [10]. Таким чином, УЦР стала вищим законодавчим органом, який визначав напрями розвитку держави і суспільства.

Законодавча процедура в УЦР була спробою адаптації класичних парламентських принципів до реалій революційного періоду. Хоча існували певні етапи розгляду і прийняття законів, загальна процедура була гнучкою і могла змінюватися в залежності від конкретних обставин.

В УЦР законодавчий процес складався з кількох етапів. Спочатку законопроекти розроблялися урядом УНР – Генеральним Секретаріатом, а пізніше Радою Народних Міністрів. Після цього вони передавалися на розгляд до УЦР [10].

Крім того, в УЦР діяли постійні комісії, які попередньо розглядали та доопрацьовували законопроекти перед винесенням їх на розгляд загальних зборів УЦР. До складу цих комісій входили представники різних політичних партій і громадських організацій, що забезпечувало плюралізм думок і демократичність законодавчого процесу. Комісії мали завдання аналізувати законопроекти, вносити зміни і подавати їх на розгляд Ради. Зокрема, в червні 1917 року була створена комісія для розгляду законопроектів, які вносилися урядом до УЦР у терміновому порядку. У липні 1917 року почала діяти постійна комісія законодавчих внесень [10].

Однією з найважливіших була Комісія з питань законодавства, яка вивчала питання державного будівництва та правової системи. Наприклад, підготовка III Універсалу, що проголосив створення УНР як автономного утворення, була результатом роботи таких комісій. Обговорення законопроектів у комісіях дозволяло більш детально опрацьовувати кожен документ і забезпечувало ширше представництво інтересів різних верств населення [32].

Закони ухвалювалися на загальних зборах УЦР шляхом голосування. Для прийняття рішень була необхідна проста більшість голосів присутніх депутатів (кворум становив 50 депутатів). Прийняті закони підписувалися Головою УЦР та секретарем і публікувалися українською, російською, польською та єврейською мовами [10].

Як зазначає А. П. Ткач, законодавча процедура в УЦР загалом відповідала тогочасним демократичним стандартам, забезпечувала відкритість і прозорість законотворчого процесу, а також реальну участь в ньому представників різних політичних сил [26, с. 41].

При цьому слід зазначити, що процедура ухвалення законів не завжди була чітко регламентованою, що часто призводило до затримок або навіть скасування окремих законопроектів. Важливо також акцентувати, що значна частина нормативних актів УЦР мала декларативний характер, спрямований на проголошення принципів, ніж на їх негайне впровадження. Це можна побачити на прикладі IV Універсалу, який проголосив незалежність України, але реальні механізми її реалізації не були достатньо опрацьовані [28].

Після падіння Центральної Ради у квітні 1918 року і короткотривалої влади Гетьмана Павла Скоропадського, на чолі українського державного будівництва стала Директорія УНР. Директорія, яка спочатку виникла як тимчасовий орган боротьби проти гетьманської влади, швидко взяла на себе функції законодавчої влади [3]. Згідно з Законом «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 року, Директорія здійснювала верховне управління УНР, в тому числі ухвалювала закони [9].

На відміну від УЦР, яка представляла собою парламентську форму правління, Директорія поєднувала виконавчі і законодавчі повноваження, що створювало можливості для швидшого прийняття рішень. Одним із перших кроків Директорії було відновлення дії законів, прийнятих УЦР, зокрема Універсалів. Однак, з огляду на нестабільну політичну ситуацію і зовнішні фактори, діяльність Директорії була обмеженою і не завжди ефективною.

У надзвичайних випадках закони та постанови видавалися безпосередньо Директорією без попередньої ухвали Кабінету Народних Міністрів чи Ради Народних Міністрів. Вони посвідчувалися керуючим справами Директорії.

Офіційна публікація законів і постанов УНР здійснювалася Державною канцелярією у «Вістнику державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки» [4]. Закони набирали чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачалося самим законом.

Важливо зазначити, що через постійну зміну влади та політичну нестабільність, значна частина законів залишилася нереалізованою або втратила чинність до того, як вони були

впроваджені. Однак, збереглися численні публікації, які є джерелом для дослідження правової системи УНР і становлення українського законодавства.

Отже, законодавчі інституції та процедури в УНР забезпечували функціонування УНР як незалежної демократичної держави, в якій вся повнота законодавчої влади належала представницькому органу – УЦР, а пізніше Директорії УНР. Незважаючи на складні політичні обставини, вдалося забезпечити безперервність законодавчого процесу та легітимність прийнятих законів.

У свою чергу Конституція Української Народної Республіки, також відома як Статут про державний устрій, права і вольності УНР, була основним законом УНР, прийнятим Центральною Радою 29 квітня 1918 року, в останній день існування Центральної Ради [12]. З позицій загальнокваліфікаційних характеристик Конституція УНР була писаною (кодифікованою) конституцією, ліберально-демократичною за змістом, відносно «жорсткою» за порядком внесення змін та демократичною за способом своєї появи (прийняття) [23]. Важливим аспектом є те, що вона відображала прагнення до демократії та незалежності, закладаючи основи для подальшого розвитку української правової традиції.

Утім, Конституція, хоча й була ухвалена, не встигла набути чинності через політичні події – переворот гетьмана Павла Скоропадського, який змінив політичний курс УНР на монархічний шлях.

Як зазначає Н. В. Стецюк, Конституція УНР несла певне ідеологічне наповнення та мала деякі особливості, зокрема особливості об'єкту правового регулювання, намагання прийняти конституцію установчими зборами, порядок внесення змін тощо [23].

Документ складався з восьми розділів, що містили 83 статті, де детально регулювалися принципи державного устрою, розподіл влади та права громадян [12].

Конституція УНР проголошувала суверенітет і незалежність Української Народної Республіки. У преамбулі та першій статті документу УНР оголошувалася суверенною державою, яка мала право на власний політичний та економічний розвиток: «Українська Народня Республіка є державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною» [12]. Ця частина Конституції також закріплювала принцип народного суверенітету, згідно з яким влада належала народу України, що реалізувала свої права через загальне виборче право. Проголошення суверенітету стало важливим кроком для відокремлення від Російської імперії та формування власної державної ідентичності.

Конституція УНР заклала основи для побудови класичної парламентської республіки із поділом влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки [23]. Згідно зі статтею 23, «верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори», які здійснюють законодавчу владу. «Вища власть виконавча належить Раді Народніх Міністрів», а «вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР» [12]. Також зазначено, що судова влада діяла на основі законів, прийнятих парламентом, а судді мали бути незалежними та незмінними.

Науковці зазначають, що ця структура влади стала зразком для наступних конституційних актів України [13].

Конституція УНР містила окремий розділ, присвячений правам і свободам громадян. Розділ II «Права громадян України» (статті 7–21) гарантував громадянам УНР рівність перед законом, недоторканність особи і житла, таємницю листування, свободу слова, друку, совісті, організацій, страйків тощо [12]. Конституція УНР встановлювала також право громадян України на кримінально-правовий захист, зокрема заборону затримання особи за підозрою у вчиненні злочину понад двадцять чотири години без відповідного судового рішення, заборону катування, конфіскації майна, а також заборону смертної кари, як гарантію природного права кожної людини на життя [12].

Таким чином ці положення свідчили про прагнення УНР до створення демократичного суспільства, де основними цінностями є людська гідність та свобода. Важливо відзначити, що Конституція гарантувала права не лише громадянам, але й усім жителям республіки, незалежно від національності чи віросповідання.

Конституція УНР приділяла значну увагу правам національних меншин, запроваджуючи принцип національно-персональної автономії. Розділ VII «Національні союзи» (статті 69–78) надавав кожній нації, що проживала на території УНР, право на «впорядкування

своїх культурних прав в національних межах» [12]. Громадяни УНР, що належали до певної нації, утворювали на території УНР Національний Союз, який мав право законодавства і врядування в межах компетенції, визначеної Всенародними Зборами. Рішення Національних Зборів Союзу переходили на остаточне ствердження Всенародних Зборів УНР [12].

Це положення було безпрецедентним у порівнянні з іншими державами того часу, де переважно існували територіальні автономії. Можемо стверджувати, що ця модель національної автономії вплинула на подальший розвиток прав національних меншин у європейських країнах.

Як зазначає І. Й. Бойко, Конституція УНР відіграла надзвичайно важливу роль у процесі українського державотворення, створила правові підвалини для розбудови незалежної демократичної України [1].

Таким чином можемо стверджувати, що законодавча спадщина Української Народної Республіки (УНР) мала значний вплив на формування та розвиток сучасної правової системи України. Незважаючи на короткий період існування УНР (1917–1921 рр.), її правові здобутки заклали фундамент для відродження української державності та становлення національної правової системи.

Так, Конституційні акти УНР, зокрема Універсали Центральної Ради та Конституція УНР 1918 року, закріпили основоположні принципи демократії, верховенства права, поділу влади та забезпечення прав і свобод громадян. Ці принципи знайшли своє відображення в Конституції України 1996 року та інших законодавчих актах незалежної України.

На думку І. Я. Терлюк, конституційні ідеї та принципи, закладені в Конституції УНР 1918 року, стали основою для розвитку сучасного українського конституціоналізму [25]. Зокрема, принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, закріплений в Конституції УНР (ст. 23), є фундаментальним для сучасної конституційної системи України (ст. 6 Конституції України) [11].

Крім того, одним із важливих правових інститутів, який перейшов з УНР до сучасної правової системи, є національно-персональна автономія, що частково відображено у чинному законодавстві України, зокрема в Законі «Про національні меншини» 1992 року [21].

М. В. Кравчук зазначає, що ключовою рисою правової спадщини УНР є саме послідовність у формуванні національної правової культури та самостійної правової думки, яка притостояла імперським традиціям [14].

Законодавство УНР передбачало також функціонування таких правових інститутів, як парламентаризм, місцеве самоврядування, судова система тощо [10]. Ці інститути, хоча й зазнали трансформації, продовжують функціонувати в сучасній правовій системі України.

Водночас дотепер існує чимало суперечливих питань, пов'язаних із законодавчою спадщиною УНР. Зокрема, однією з основних проблем є її фрагментарність і непослідовність. УНР існувала в складних історичних умовах – революційні події, війна за незалежність, нестабільність політичної ситуації – усе це ускладнювало створення стабільної правової системи. Незважаючи на це, було прийнято низку важливих актів, таких як Конституція УНР 1918 року, закон про громадянство, про тимчасовий устрій судів та інші. Проте через короткочасність існування УНР, велика частина запланованих законів так і не була втілена в життя, що спричинило значні прогалини у правовій системі.

О. Л. Копиленко відзначає, що правова система УНР зазнавала значного впливу західних демократичних моделей, однак у силу обставин не змогла стати завершеною і всебічно впровадженою [6]. Інший дослідник, В. С. Кульчицький підкреслює, що недосконалість законодавства УНР ускладнила його подальше використання в сучасній правовій системі [15].

Крім того, законодавство УНР, незважаючи на внутрішні політичні труднощі, відображало тенденції до демократизації та правового захисту громадян, що було характерно для західних демократичних систем. Законодавчі акти, такі як Закон про землю в Українській Народній Республіці, мали прогресивний характер, зокрема у сфері аграрної реформи та соціальних прав. Однак ця система виявилася нежиттєздатною в умовах окупації та політичної нестабільності.

І хоча законодавчі акти УНР не мали прямого впровадження в радянській правовій системі, вони залишали значний вплив на правосвідомість українців і сприяли розвитку національної ідентичності через право.

Ще одним спірним ключовим аспектом є питання правонаступництва. Чи можна вважати сучасну Україну правонаступницею УНР? З одного боку, Конституція України 1996 року проголошує Україну незалежною, демократичною, правовою державою, що свідчить про розрив з радянським минулим та орієнтацію на демократичні цінності, закладені в законодавстві УНР. З іншого боку, формально Україна є правонаступницею УРСР, а не УНР. Ця суперечність породжує дискусії щодо ступеня впливу законодавчої спадщини УНР на сучасну правову систему.

Інше дискусійне питання стосується можливості та доцільності імплементації окремих правових інститутів та механізмів, передбачених законодавством УНР, у сучасне законодавство України. Наприклад, Конституція УНР 1918 року надавала широкі права національним меншинам, зокрема право на національно-персональну автономію [12]. Постає питання, чи можливо і доцільно запровадити подібні механізми в сучасних умовах, враховуючи складну етнополітичну ситуацію в Україні.

Дискусійним є також питання ролі законодавчої спадщини УНР у формуванні правової культури та правосвідомості українського суспільства. З одного боку, законодавство УНР ґрунтувалося на демократичних цінностях та повазі до прав людини, що є важливим надбанням для розвитку громадянського суспільства. З іншого боку, через поразку визвольних змагань та встановлення радянської влади, ці цінності не стали домінуючими у правосвідомості українців протягом тривалого часу.

Досвід УНР у формуванні конституційної моделі влади відіграв ключову роль у процесі підготовки та прийняття Конституції України 1996 року. Конституційний процес в УНР ґрунтувався на принципах демократії, верховенства права та розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Ці ж принципи стали основою сучасного конституціоналізму в Україні. Конституційні акти УНР, зокрема Конституція 1918 року, вплинули на розвиток української політичної думки і правової культури в напрямі правової держави та народовладдя. Історичний досвід УНР також знайшов відображення в Конституційних процесах у період державної незалежності України, зокрема під час обговорень щодо розподілу владних повноважень між парламентом і президентом. Важливим елементом цього процесу стало відновлення ідеї українського народовладдя, яка вперше була чітко сформульована в актах УНР.

Таким чином конституційний процес в УНР, незважаючи на складні історичні умови, заклав основи для розвитку українського конституціоналізму. Як зазначає В. О. Румянцев, конституційні проекти доби УНР дають змогу оцінити рівень та вплив політико-правових ідей на формування державної політики того періоду [22, с. 13].

Зокрема, проект Конституції УНР професора О. Ейхельмана передбачав утворення парламентської федеративної держави з широкими правами місцевого самоврядування [7]. Ці ідеї знайшли своє відображення в сучасній конституційній моделі України як унітарної держави з розвинутим місцевим самоврядуванням (розділ XI Конституції України).

Досвід конституційного будівництва УНР став важливим надбанням для розробки Конституції незалежної України. Як зазначає дослідниця Н. Єфремова, Конституція УНР 1918 року стала продовженням української конституційної традиції та вплинула на конституційний процес в Україні після здобуття незалежності [8].

Законодавчі здобутки УНР суттєво вплинули й на розвиток різних галузей права в сучасній Україні. Це стосується як конституційного, так і адміністративного, цивільного та кримінального права. Наприклад, Закон про національно-персональну автономію УНР став попередником сучасних норм щодо захисту прав національних меншин, закріплених у законодавстві України. Крім того, цивільно-правові акти УНР, такі як Тимчасовий земельний закон, стали основою для сучасної земельної реформи в Україні.

В. Верстюк підкреслював, що земельне законодавство УНР, зокрема закони «Про соціалізацію землі» та «Про землю в УНР», заклали основи для реформування земельних

відносин та розвитку земельного права в Україні. Ці закони передбачали скасування приватної власності на землю, передачу землі у користування селянам та створення земельних комітетів для регулювання земельних відносин [2].

Окремо слід відзначити значення правової політики УНР у сфері захисту прав громадян та соціальної політики, що були спрямовані на розвиток інститутів соціальної допомоги та гарантій, таких як трудові права та права на освіту [12].

І. Терлюк стверджує, що трудове законодавство УНР, зокрема закони «Про восьмигодинний робочий день», «Про охорону праці», «Про безробіття», стали важливим етапом у формуванні сучасного трудового права України [24]. Ці закони закріпили основні трудові права працівників, такі як право на відпочинок, охорону праці, соціальне забезпечення тощо.

Законодавча політика УНР у сфері соціального забезпечення створила основу для сучасної української правової системи в частині соціальних гарантій та захисту прав людини [29]. І хоча більшість законодавчих актів УНР не були реалізовані повною мірою через складні історичні обставини, вони стали важливим надбанням для розвитку відповідних галузей права в незалежній Україні.

Таким чином, законодавча спадщина УНР мала значний вплив на формування та розвиток правової системи сучасної України. Конституційні принципи та інститути, закладені в законодавстві УНР, стали фундаментом для розбудови демократичної, правової держави. Досвід конституційного будівництва УНР став важливим надбанням для розробки Конституції незалежної України. Законодавчі здобутки УНР в різних галузях права заклали основи для розвитку відповідних галузей в сучасній правовій системі України.

У контексті цього слід сформулювати законодавчі та освітні ініціативи, що допоможуть зберегти та адаптувати правові принципи УНР до сучасних умов, які, на нашу думку, включають:

- інтеграцію принципів правового захисту громадян. Детальний аналіз законодавчих актів УНР з точки зору їх відповідності сучасним стандартам прав людини дозволить адаптувати ідеї УНР до сучасного законодавства України, зокрема у сфері конституційного контролю та соціальних прав. Адже одним із важливих аспектів законодавства УНР є захист прав людини та громадянських свобод;

- актуалізацію конституційних положень УНР. Багато положень Конституції УНР 1918 року можуть бути актуальними і сьогодні, зокрема принципи демократії, поділу влади, незалежності судової системи. Доречно провести глибший порівняльний аналіз між положеннями Конституції УНР та сучасною Конституцією України з метою визначення можливостей для інтеграції деяких норм чи ідей;

- поглиблене дослідження аграрного законодавства. Адже УНР була однією з перших країн, що намагалася вирішити аграрне питання за допомогою законодавчих актів, таких як Закон про землю 1918 року. Враховуючи актуальність земельної реформи для сучасної України, доцільним є вивчення аграрних реформ УНР і їх адаптація до сучасних потреб;

- використання правових прецедентів УНР у судовій практиці. Історичні правові акти можуть бути використані у вигляді джерела права або правових прецедентів у сучасній судовій практиці. Це дозволить відновити правову спадковість і більш чітко зобразити історичний континуум українського права;

- створення електронної бази законодавства УНР. Важливим кроком для збереження законодавчої спадщини УНР буде створення електронної бази усіх правових актів цього періоду. Така база сприятиме доступу до матеріалів і дозволить дослідникам, юристам та історикам використовувати ці документи для аналізу й порівняння із сучасними нормами;

- освітні програми та публічне обговорення спадщини УНР. Для покращення розуміння законодавчої спадщини УНР серед громадськості та юристів доцільно розробити спеціалізовані освітні програми, що включатимуть вивчення правових актів цього періоду. Це сприятиме відродженню правової традиції та її застосуванню у сучасному законодавстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Законодавча спадщина Української Народної Республіки мала значний вплив на формування та розвиток сучасної правової

системи України. Конституційні принципи та інститути, закладені в законодавстві УНР, стали фундаментом для розбудови демократичної, правової держави. Досвід конституційного будівництва УНР є важливим надбанням для розвитку українського конституціоналізму.

Водночас існує низка дискусійних питань, пов'язаних із законодавчою спадщиною УНР, які потребують подальшого дослідження. Зокрема, актуальними є проблеми фрагментарності законодавства УНР, правонаступництва та можливості імплементації окремих правових інститутів УНР у сучасне законодавство України.

Для збереження та популяризації законодавчої спадщини УНР необхідна реалізація комплексу законодавчих та освітніх ініціатив, спрямованих на інтеграцію правових принципів УНР у сучасну правову систему, актуалізацію конституційних положень, створення електронної бази законодавства УНР та запровадження відповідних освітніх програм. Це сприятиме відродженню національної правової традиції та її адаптації до сучасних умов державотворення в Україні.

Перспективними напрямками подальших досліджень є поглиблений аналіз окремих галузей законодавства УНР, таких як аграрне, трудове, соціальне право, та їх впливу на відповідні галузі сучасного права України. Важливим є також вивчення ролі законодавчої спадщини УНР у формуванні правової культури та правосвідомості українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Місце і роль Конституції УНР 1918 року в історії національного конституціоналізму. Український часопис конституційного права. 2017. № 3. С. 67–76.
2. Верстюк В. Земельне питання у стінах Центральної Ради. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. Вип. 15. С. 645–663.
3. Верстюк В. Ф. Склад і структура Української Центральної Ради. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. 2009. Вип. 4. С. 5–30.
4. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки. 1919. 20 лютого. Вип. 9.
5. Гончаренко В. Утворення Української Республіки як важливий етап на шляху до утворення Незалежності України. *Право України*. 2017. № 11. С. 32–39.
6. Держава і право України. 1917–1920 : навч. посіб. / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. Київ : Либідь, 1997. 205 с.
7. Ейхельман О. Проект конституції основних державних законів Української Народньої Республіки. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24939/file.pdf>
8. Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2002. 20 с.
9. Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-20#Text>
10. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУПІ, 2007. 552 с.
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
12. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 22.09.2024).
13. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль : Екон. думка, 2016. 574 с.
14. Кравчук М. В. Українська Центральна Рада – фундамент українського державотворення ХХ ст. : історико-правовий досвід. Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення : історико-правові уроки та сучасні реалії : матеріали круглого столу, м. Тернопіль, 10-11 берез. 2017 р. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2017. С. 210–220.
15. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник. Київ : Ін Юре, 2008. 622 с.

16. Лазарев В. В. Основні етапи становлення і розвитку інституту громадянства. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 113–118.
17. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. Київ, 1995. 328 с.
18. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посібник. Київ : Знання, 2007. 471 с.
19. Петриченко К. В. Закони про українське громадянство періоду Української революції (за матеріалами періодики 1918–1921 рр.). URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/832>
20. Петриченко К. В. Українські закордонні паспорти громадян УНР (за документами архівних і музейних фондів України). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Історичні науки. 2018. Вип. 27. С. 213–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2018_27_34
21. Про національні меншини : Закон України від 25.06.1992 р. № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
22. Рум'янцев В. О., Лученко Д. В. Конституція УНР 1918 року – важливий крок у розвитку конституційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків : Право, 2006. Вип. 11. С. 165–174.
23. Стецюк Н. Конституція Української Народної Республіки 1918 року: теоретико-правова характеристика. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: *Юридичні науки*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. № 960, вип. 20. С. 155–161.
24. Терлюк І. Трудові відносини у контексті правової політики українських національних державних формацій (1917–1921 рр.): законодавчий аспект. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 316–322. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_50
25. Терлюк І. Я. Український конституціоналізм як державно-правова практика: доба Першої "УНР". *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 289–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_49
26. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ : Вид-во Київск. ун-ту, 1968. 170 с.
27. Третій Універсал Української Центральної Ради. Енциклопедія історії України : веб-сайт. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Tretij_universal
28. Універсал Української Центральної Ради (IV) : Універсал від 09.01.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18#Text>
29. УНР соціалістична. Якою була політика першої Української держави. Революційна дія : веб-сайт. URL: <https://rev.org.ua/unr-socialistichna-yakoyu-bula-politika-persho%D1%97-ukra%D1%97nsko%D1%97-derzhavi/>
30. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Джерела права у період існування Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 101–106.
31. Шемшученко Ю. С. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України та інші академічні наукові установи юридичного профілю. Академічна юридична наука / уклад. І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін Юре, 1998.
32. Яремчук С. В. Динаміку правотворчого процесу в період Української національної революції: Доба Центральної Ради. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 2. С. 10–16. URL: <https://sfs-journal.com.ua/uk/article/download/dinamika-pravotvorchogo-protsesu-v-period-ukrayinskoyi-natsionalnoyi-revolutsiyi-doba-tsentralnoyi-radi>
33. Ярош Д. В. Універсали Української Центральної Ради – Конституційні акти Української державності 1917–1918 рр.: їх зміни та історичне значення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3–4 (19–20). С. 36–43.

СТАСІВ Н. С.

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри права
(Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені
Степана Гжицького)
ORCID ID: 0009-0007-2313-1694

УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.56>

МАЛОЗНАЧНІ СПРАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Наукова стаття присвячена правовому аналізу та розкриттю змісту категорій «малозначна справа» та «справа незначної складності», дослідженню їх відповідності положенням цивільного судочинства. Здійснено порівняльну характеристику закріплення вказаних понять у нормах Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) та Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України). Встановлено відсутність єдиного нормативного підходу до розмежування понять «малозначна справа» та «справа незначної складності». Навіть в межах однієї норми (ст.19 ЦПК України та ст.12 ГПК України) вони співвідносяться, то як частина і ціле, то як два самостійні об'єкти. Акцентовано увагу на тому, що КАС України ототожнює справи незначної складності та малозначні справи. Досліджено наукові підходи до визначення понять «малозначна справа» та «справа незначної складності». Обґрунтовано, що більш вдалим є застосування терміну «справа незначної складності». Адже будь-яка справа є важливою та значущою, як для конкретної особи, так і для держави вцілому. Тому застосування терміну «малозначна справа», видається некоректним. Натомість, наголос на незначній складності справи видається дуже доречним та акцентує увагу на її особливості, порівняній простоті та можливості розгляду і вирішення такої без проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

Проаналізовано рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року рішення № 10-р(П)/2023 за наслідками розгляду справи № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23) № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23). Надано оцінку змінам до законодавства, внесеним на виконання вказаного рішення Конституційного Суду України.

Ключові слова: малозначність, справа незначної складності, ціна позову, цивільне судочинство, цивільна справа.

Stasiv N. S. Minor cases in the civil process of Ukraine

The scientific article is devoted to the legal analysis and disclosure of the content of the categories "insignificant case" and "case of minor complexity", the study of their compliance with the provisions of civil justice. A comparative characterization of the consolidation of the specified concepts in the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine (CPC of Ukraine), the Economic Procedural Code of Ukraine (EPC of Ukraine) and the Code of Administrative Procedure of Ukraine (APC of Ukraine) was carried out. It was established that there is no single regulatory approach to distinguishing between the concepts of "insignificant case" and "case of minor

complexity". Even within the limits of one norm (Article 19 of the Code of Civil Procedure of Ukraine and Article 12 of the Economic Procedural Code of Ukraine), they are related, sometimes as part and whole, sometimes as two independent objects. Attention is focused on the fact that the APC of Ukraine equates cases of minor complexity with minor cases. Scientific approaches to defining the concepts of "minor case" and "case of minor complexity" have been studied. It is justified that the term "case of minor complexity" is more appropriate. After all, any case is important and significant, both for a specific person and for the state as a whole. Therefore, the use of the term "insignificant matter" seems incorrect. Instead, the emphasis on the minor complexity of the case seems very appropriate and focuses on its features, relative simplicity and the possibility of consideration and resolution of the case without conducting preparatory proceedings and (or) a court hearing to fully and comprehensively establish its circumstances.

The decision of the Constitutional Court of Ukraine on November 22, 2023, decision No. 10-p(II)/2023, based on the consequences of consideration of case No. 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23). An assessment of the changes to the legislation introduced to implement the specified decision of the Constitutional Court of Ukraine was given.

Key words: *insignificance, case of minor complexity, cost of claim, civil proceedings, civil case.*

Вступ. У 2017 році цивільне процесуальне законодавство України зазнало суттєвих змін, зумовлених набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII [1], яким вказані акти викладено у новій редакції. Так, вітчизняне законодавство поповнилося новими категоріями, зокрема «малозначна справа» та «справа незначної складності», які потребують детального аналізу і дослідження.

Метою статті є правовий аналіз та розкриття змісту категорій «малозначна справа» та «справа незначної складності», дослідження їх відповідності як окремим принципам цивільного судочинства, так і усій системі цивільного судочинства, а також обґрунтування доцільності внесення відповідних змін у законодавче регулювання цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на відносну новизну процесуальних положень, які регламентують порядок розгляду малозначних справ у цивільного процесі, окремі з них вже були предметом дослідження Виноградової В. І., Ізарової І.О., Кошель Н.М., Кравець В. А., Притики Ю.Д., Помазанова А.В., Сакари Н.Ю., Угриновської О.І., Штефан О.О. Системне дисертаційне дослідження малозначних справ у цивільному процесі здійснив Білоус К.В., який у 2023 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії з цієї проблематики.

Результати дослідження. Нормотворець синхронно підійшов до вирішення питання щодо оновлення українського процесуального законодавства. Як наслідок, нові редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) є майже ідентичними за своїм змістом і структурою, містять тотожні правові інститути, з урахуванням специфіки кожного виду судочинства. Таким чином, малозначні справи одночасно з'явилися у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві.

Ні ЦПК України, ні ГПК України не містять визначення малозначної справи. Згідно з частиною 5 статті 12 ГПК України для цілей цього Кодексу малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [2].

Схожий підхід закріплений і в частині 6 статті 19 ЦПК України, яка додатково відносить до малозначних справ:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення та зменшення їх розміру, припинення стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяті розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [3].

З аналізу вказаних положень вбачається, що категорія «малозначна справа» є загальним поняттям, яке включає в себе справи незначної складності, справи з невеликою ціною позову та деякі інші категорії справ (щодо сплати аліментів, розірвання шлюбу та захисту прав споживачів).

Водночас, частина 4 цієї ж статті 19 ЦПК України визначає справи незначної складності та малозначні справи як дві рівнозначні категорії, для розгляду яких призначене спрощене позовне провадження. Аналогічне положення відображене і в частині 3 статті 12 ГПК України, згідно з якою спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [2].

Отже, спостерігається відсутність єдиного нормативного підходу до розмежування понять «малозначна справа» та «справа незначної складності». Навіть в межах однієї норми вони співвідносяться, то як частина і ціле, то як два самостійні об'єкти.

КАС України по іншому формулює визначення малозначної справи. У пункті 20 частини 1 статті 4 вказаного Кодексу законодавець дає визначення адміністративної справи незначної складності (малозначної справи) як адміністративної справи, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин [4]. Таким чином законодавець ототожнює справи незначної складності та малозначні справи.

Відтак, на сьогодні констатуємо розбіжність у термінологічному апараті процесуальних кодексів, а саме ЦПК України та ГПК України використовують поняття «малозначна справа», в той час як КАС України оперує терміном «справа незначної складності».

У науковій літературі критикується застосування терміну «малозначна справа». Так, І.О. Ізарова [5, С.35] та О.О. Штефан [6, С.34] зазначають, що кожна справа є важливою для заявника (позивача). При цьому ні ціна позову, ні складність справи не є визначальними для оцінки її значення для конкретного суб'єкта.

Пропозиція щодо зміни термінологічного апарату з малозначної справи на справу незначної складності була викладена в низці законопроектів, зокрема №11026 від 19.02.2024 [7], №11026-1 від 06.03.2024 [8], №11053 від 29.02.2024 [9], проте так і не знайшла підтримки. Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст) у своєму висновку про законопроекти зазначило, що малозначні спори (справи) згадуються у статті 60 ЦПК України, яка надає можливість здійснення представництва в таких фізичним особам, які не мають статусу адвоката. Отже, у разі прийняття запропонованих законопроектів змін у справах, які по ціні позову не будуть віднесені до категорії малозначних, особа не буде мати можливості

залучати іншого представника, крім адвоката, що суттєво збільшить витрати на правничу допомогу, а також може призвести до обмеження гарантованого статтею 6 Конвенції права на доступ до правосуддя [10].

Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ) висловило свої зауваження про недоцільність запропонованих змін до ЦПК України щодо заміни термінології «малозначні справи» на «справи незначної складності» з тих підстав, що вони не мають відношення до приведення норм ЦПК України у відповідність до Рішення, оскільки КСУ не вимагає внесення до ЦПК України таких змін [10].

Вказані доводи Мін'юсту України та ГНЕУ фактично зводяться до обґрунтування необхідності комплексності внесення змін до законодавства. Не можна допустити ситуацію, за якої буде усунуто термін малозначна справа з ЦПК України, проте, він залишиться у нормах Конституції України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тощо.

Найбільш детально обґрунтував необхідність застосування термінопоняття «малозначні справи» Білоус К.В. На його думку, під «малозначними справами» у цивільному судочинстві слід розуміти окремих, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, про стягнення аліментів); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження [11, С.9].

Крім того науковець вважає, що малозначність справ слід розглядати не крізь призму приватноправових інтересів певної особи, тобто у контексті значення справи для сторін спору, а з економічної точки зору, принципу процесуальної економії та публічного інтересу в ефективному здійсненні правосуддя, відповідно до чого малозначність має встановлюватися з огляду на значущість справи в цілому для суспільства, а також виходячи зі стану здійснення правосуддя в цивільних справах та навантаження на судову систему в державі. Також наголошує на усталеності використання вказаного терміну в зарубіжному законодавстві, юридичній практиці та літературі [11, С.34].

Підсумовуючи викладене, на сьогодні констатуємо розбіжність у термінологічному апараті процесуальних кодексів, а саме ЦПК України та ГПК України використовують поняття «малозначна справа», в той час як КАС України оперує терміном «справа незначної складності». Відсутня єдність поглядів на вказане питання і в науковій спільноті. Порівнюючи ці 2 поняття, очевидно, більш вдалим є застосування терміну «справа незначної складності». Адже будь-яка справа є важливою та значущою, як для конкретної особи, так і для держави в цілому. Тому застосування терміну «малозначна справа», видається некоректним. Натомість, наголос на незначній складності справи видається дуже доречним та акцентує увагу на її особливості, порівняній простоті та можливості розгляду і вирішення такої без проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

Варто підкреслити, що до внесення будь-яких змін до законодавства необхідно підходити зважено, провівши попередньо ретельну перевірку застосування того чи іншого терміну в усіх нормативно-правових актах. Таким чином, вдається забезпечити уніфікований підхід до нормотворення, уникнути проблем у правозастосуванні.

Суттєві зміни у нормативному закріпленні малозначних справ пов'язані з ухваленням Другим сенатом Конституційного Суду України 22.11.2023 рішення № 10-р(II)/2023 за наслідками розгляду справи № 3- 88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23) за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстіфеєва Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах), яким загалом підтверджено відповідність Конституції України

інституту малозначних справ, проте визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України, а саме «1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» та «5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [12].

Вирішуючи порушені у конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зазначені вище положення пунктів 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України в частині встановлення розміру ціни позову як критерію віднесення справи до категорії малозначних не відповідають розумінню справи та спору в ній як малозначного, не є належними засобами регулювання процесуальних відносин та не узгоджуються з принципом верховенства права [12].

Крім того, Конституційний Суд України зауважив, що згідно з Європейською процедурою розв'язання дрібних позовів у країнах ЄС (далі – Правила ESCP) процедуру розв'язання дрібних позовів застосовують у разі, коли розмір позовних вимог не перевищує 5000 євро. Водночас в Україні, щоб цивільна справа не вважалася малозначною, ціна позову має становити за офіційним курсом Національного банку більше 6801 євро, а у справах про захист прав споживачів – більше 17002 євро [12].

На виконання вказаного рішення Конституційного Суду України прийнято Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних справах» від 19.06.2024 №3831-IX [13]. Вказаним Законом України зокрема втричі зменшено грошовий критерій віднесення справ до малозначних, а саме зі 100 до 30 прожиткових мінімумів доходів громадян, у справах незначної складності з 250 до 80 прожиткових мінімумів доходів громадян, у справах про захист прав споживачів з 250 до 60 прожиткових мінімумів доходів громадян.

Позитивно оцінюємо ініційовані Конституційним Судом України зміни до ЦПК України та КАС України щодо зниження розміру ціни позову як критерію віднесення справи до категорії малозначної. Вважаємо, що описані зміни відповідають принципам домірності, що зобов'язує державу визначити в законодавстві такий розмір ціни позову, який не буде надмірним для обраної мети та не спотворить розуміння справи як малозначної для особи.

Висновки. Питання нормативного закріплення малозначних справ вже кілька років поспіль залишається у топі обговорення, як серед наукової спільноти, так і з-поміж представників законодавчого органу. Попри те, констатуємо низку правових колізій, яким потребують вирішення, а саме: 1) щодо співвідношення понять «справа незначної складності» та «малозначна справа» (то вони визначаються як рівнозначні поняття, то як частина і ціле); 2) щодо уніфікації термінології (ЦПК України та ГПК України використовують поняття «малозначна справа», тоді як КАС України оперує терміном «справа незначної складності»). Пропонуємо уніфікувати термінологію, що застосовується у процесуальних кодексах (ЦПК України, ГПК України та КАС України), визначивши справу незначної складності як справу, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин. Водночас, варто акцентувати увагу на комплексному характері пропонованих нововведень, які повинні включати в себе одночасне внесення змін до всіх нормативно-правових актів, які містять згадку про малозначні справи, зокрема до норм Конституції України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017, № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>

2. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс від 06.11.1991, № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс від 18.03.2004, № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс від 06.07.2005, № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
5. Ізарова І. О. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. № 8. С. 33-44.
6. Штефан О. О. Теоретичні та практичні проблеми розгляду малозначних справ. Судова апеляція. 2019. № 3. С. 28-36
7. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах : Проект Закону від 19.02.2024, реєстр. № 11026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43730>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміни законодавчих критеріїв визнання судових справ малозначними у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України : Проект Закону від 06.03.2024, реєстр. № 11026-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43805>.
9. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо приведення у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 : Проект Закону від 29.02.2024, реєстр. № 11053. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43784>.
10. Висновок щодо проектів законів про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах (реєстр. № 11026 від 19 лютого 2024 року), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміни законодавчих критеріїв визнання судових справ малозначними у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України (реєстр. № 11026-1 від 06 березня 2024 року) та про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо приведення у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 (реєстр. № 11053 від 29 лютого 2024 року) : Комітет Верховної Ради України з правової політики від 08.04.2024, №04-26/03-2024/77083. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43784>.
11. Білоус К.В. Малозначні справи у цивільному судочинстві : дис. ... доктора філософії : 12.00.03. Харків, 2023. 246 с.
12. Рішення за наслідками розгляду справи № 3- 88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23) за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстіфєєва Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах), яким загалом підтверджено відповідність Конституції України інституту малозначних справ, проте визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункти 1, 5 частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України» : Другий сенат Конституційного Суду України, рішення від 22.11.2023, № 10-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text>.
13. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах» : Закон від 19.06.2024, №3831-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3831-20#Text>.

ШИШКА Р. Б.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін,
(Київський університет інтелектуальної
власності Національного університету
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0002-0532-1909

ГАЛУНЬКО В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін,
(Київський університет інтелектуальної
власності Національного університету
«Одеська юридична академія»,
голова ГО «Академія адміністративно-
правових наук»)
ORCID ID: 0000-0003-1619-5028

ВОРОБЕЙ П. А.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету «Одеська юридична
академія»)
ORCID ID: 0000-0003-2470-1920

УДК 351:65:37

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.57>**ВЗАЄМОДІЯ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ
З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

У статті розкрито деякі аспекти взаємодії військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. Доведено, що військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, спільно з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами для проведення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки й порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. При виконанні покладених на них повноважень вони повинні взаємодіяти, але рішення військових адміністрацій є пріоритетними, і при колізії їм має надаватися перевага. Зазначено, що висвітлені в юридичній літературі зауваження про порушення прав та законних інтересів органів місцевого самоврядування

міськими адміністраціями не відображають юридичної природи правової системи України в умовах воєнного стану. Екзистенціальна загроза, яка постала перед українським народом та державою в умовах відбиття повномасштабного російського вторгнення, об'єктивно вимагає концентрації управлінських, оборонних, економічних, фінансових та інших зусиль, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави та захисту невід'ємних прав і законних інтересів громадян в умовах воєнного стану. Підкреслено, що дискусії щодо виконання законних рішень військових адміністрацій органами місцевого самоврядування мають вирішуватися на користь військових адміністрацій. Органи місцевого самоврядування зобов'язані негайно виконувати рішення військових адміністрацій з подальшим правом їх оскарження в системі адміністративного судочинства. При цьому, такий імператив має врівноважуватися тим, що начальники та інші посадові особи військових адміністрацій, які ухвалили обов'язкові для виконання рішення органами місцевого самоврядування, повинні нести персональну юридичну відповідальність (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну) за перевищення своїх службових повноважень або безпідставне порушення прав і законних інтересів територіальних громад.

Ключові слова: *військові адміністрації, воєнний стан, правове регулювання, органи місцевого самоврядування, правовий режим, адміністративне судочинство, відповідальність, права та законні інтереси, обороноздатність держави, територіальні громади, екзистенціальна загроза.*

Shyshka R. B., Halunko V. V., Vorobei P. A. Interaction of military administrations with local self-government bodies

The article reveals certain aspects of the interaction between military administrations and local self-government bodies. It is proven that military administrations consolidate the efforts of local authorities, together with state authorities, local self-government bodies, public associations, enterprises, institutions, organizations, and citizens, to carry out measures under the legal regime of martial law, defense, civil protection, public safety and order, protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens. In carrying out their assigned duties, they must cooperate, but the decisions of military administrations are prioritized, and in case of conflict, they should be given preference. It is critically noted that the legal literature's critical remarks regarding violations of the rights and legitimate interests of local self-government bodies by city administrations do not reflect the legal nature of Ukraine's legal system under martial law. The existential threat facing the Ukrainian people and state in conditions of repelling the full-scale Russian terrorist invasion objectively requires the concentration of administrative, defensive, economic, financial, and other efforts aimed at ensuring the state's defense capabilities and protecting the inalienable rights and legitimate interests of citizens under martial law. It is emphasized that discussions regarding the implementation of lawful decisions by military administrations and local self-government bodies should be resolved in favor of the former. Local self-government bodies are obliged to immediately execute the decisions of military administrations with the subsequent right to appeal them in the administrative justice system. At the same time, this imperative must be balanced by the fact that commanders and other officials of military administrations, who have made decisions mandatory for execution by local self-government bodies, must bear personal legal responsibility (disciplinary, administrative, criminal) for exceeding their official duties or (and) unjustified violations of the rights and legitimate interests of territorial communities.

Key words: *administrative justice, defense capability of the state, existential threat, local self-government bodies, martial law, military administrations, legal regime, liability, protection of rights and legitimate interests, territorial communities.*

Вступ. Взаємодія військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є надзвичайно актуальною проблемою в сучасних реаліях України. З введенням військових адміністрацій у різних регіонах країни, постало питання узгодження їх діяльності з іншими органами влади, особливо органами місцевого самоврядування. Об'єктивні та суб'єктивні чинники створюють додаткові перешкоди для ефективної взаємодії, оскільки жодна зі сторін не бажає втратити контроль над владними повноваженнями.

Основним завданням військових адміністрацій є забезпечення оборони країни, мобілізація ресурсів, координація дій у воєнний час, що суттєво впливає на взаємовідносини з органами місцевого самоврядування. Ці органи часто стикаються з необхідністю підпорядковувати свої рішення та діяльність загальній стратегії військових адміністрацій, що інколи викликає конфлікти інтересів. Правове становище військових адміністрацій неодноразово було предметом наукових досліджень, переважно постанововочного й описового характеру. Водночас, правовідносини між військовими адміністраціями та місцевими органами влади вимагають більш глибокого вивчення, оскільки ухвалені рішення можуть суттєво впливати на приватні права громадян, скасовувати їх чи обмежувати в часі та просторі.

Аналіз нормативно-правової бази, практики застосування законодавства, а також наукової доктрини дозволяє більш глибоко зрозуміти проблематику взаємодії цих інституцій в умовах воєнного стану, який був уведений в Україні через повномасштабне вторгнення російських окупантів Україну.

Огляд останніх досліджень. До певних аспектів взаємодії військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування звертали свою увагу вчені Ю. Бураков, В. Дулгер, В. Дуглер, О. Забожчук, М. Загородній, В. Зінкевич, В. Іваненко, В. Кабачкей, В. Капустян, Ю. Кириченко, Л. Коваленко, В. Куперін, С. Мельник, О. Мельник, А. Пухтецька, Н. Пушкарьова, А. Сердюк, В. Сафір, С. Ситников, С. Стеценко, О. Рой, В. Швець, О. Зозуля, А. М. Захарченко, Я. Яковчук, Н.Т. Гончарук, С. Г. Давтян, О. С. Коврига, А. Р. Крусян, Т. С. Майко, І. М. Мінаєва, А. М. Онупрієнко, Е. В. Тітко, Ю.З. Торохтій, В. В. Дуглер, В. С. Іваненко, І. А. Кабачкей, В. М. Куперін, С. М. Мельник, Я. Яковчук та ін.

Безумовно, особливі умови реалізації державної політики в умовах воєнного стану потребують акцентування на питаннях забезпечення національної безпеки і оборони, для чого, власне, і були введені військові адміністрації. З їх введенням виникла потреба у розподілі повноважень у всіх сферах суспільного життя між різними гілками влади на всіх рівнях, що визначається притаманним військовим імперативізмом, чіткістю у визначенні стратегії та тактики їх досягнення, а також відповідальним ставленням. Концепт воєнного стану зумовив особливі вимоги до функціонування органів влади на місцевому рівні, де притаманна демократичність та нечіткість у визначенні відповідальних осіб.

Метою дослідження є визначення повноважень військових адміністрацій та органів місцевої влади в умовах воєнного стану, що передбачає: уточнення компетенції органів місцевої влади; верифікацію їх завдань та компетенції; встановлення колізій при їх здійсненні; обґрунтування втручання військових адміністрацій у компетенцію цих органів.

Виклад основних положень. Наразі є ряд обставин, коли частина території України тимчасово окупована, а ворог продовжує загрожувати новими наступами в багатьох областях і територіальних громадах держави. Управління останніми має бути переведене в особливий режим. Запровадження по всій території України від 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану стало причиною створення на місцевому рівні нових тимчасових органів влади — військових адміністрацій. Проте, на місцях продовжують функціонувати й інші органи влади, зокрема, органи місцевого самоврядування. Тому нагальним питанням є дослідження повноважень зазначених органів з метою їх рівномірного розподілу та удосконалення діяльності органів влади на місцях для зміцнення обороноздатності держави.

Однак, попри певний ступінь розробленості теми функціонування військових адміністрацій, питання щодо розподілу повноважень між ними та органами місцевої влади залишається відкритим. Повноваження військових адміністрацій потребують перегляду й уточнення також у контексті становлення національного спротиву в Україні.

Апріорі, із запровадженням воєнного стану діяльність місцевих органів влади спрямована на забезпечення дії Конституції та законів України, проведення заходів правового

режиму, оборони, цивільного захисту, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Воєнний стан передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим і відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можуть утворюватися тимчасові державні органи — військові адміністрації.

Цікавим є обґрунтування А. Онупрієнка дуалістичної природи місцевої влади, в основі якої лежить система різних за своєю юридичною природою органів публічної влади — органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади [2, с. 9]. Відповідно, їх діяльність та вирішення завдань засновані на фінансуванні та самодостатності територіальних громад. Л. Панасюк дослідив формування фінансових ресурсів місцевих органів влади як гарантії здійснення ними компетенції та забезпечення досягнення завдань, розділивши їх на місцеві органи влади вищого рівня (в областях, містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим) та нижчого рівня (на рівні громад) [3, с. 49].

Отже, органи місцевої влади складаються з двох гілок: органи виконавчої влади на місцях (державні адміністрації) і органи місцевого самоврядування. Вони взаємодіють, а з утворенням відповідних військових адміністрацій Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування, повинні ще взаємодіяти з військовими адміністраціями. При цьому їх статус набувають районні, обласні державні адміністрації, а їх голови стають начальниками військових адміністрацій. Вони також повинні координувати та контролювати діяльність обласних військових адміністрацій разом із Генеральним штабом Збройних Сил України, а з інших питань — Кабінетом Міністрів України у межах своїх повноважень з урахуванням особливостей воєнного стану. Повноваження включають запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану; повноваження у сфері соціально-економічного розвитку на відповідній території; забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів; залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності щодо виробництва продукції та виконання робіт, необхідних для територіальної громади; складання та затвердження місцевого бюджету; прийняття рішень щодо надання пільг зі сплати місцевих податків і зборів; встановлення тарифів на побутові, комунальні, транспортні та інші послуги; повноваження щодо управління об'єктами житлово-комунального господарства побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку, що перебувають у комунальній власності територіальних громад; забезпечення населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання, відведення й очищення стічних вод; питання збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів; затвердження маршрутів і графіків руху місцевого пасажирського транспорту незалежно від форми власності тощо [4;5;6].

Військові адміністрації створюються в Україні відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Це тимчасові державні органи, які утворюються на територіях, де введено воєнний стан, з метою забезпечення дії чинного законодавства, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, публічного порядку та безпеки, охорони прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування також відіграють значну роль у забезпеченні охорони та оборони територіальних громад. Відповідно до ч. 2 ст. 98 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» органи місцевого самоврядування й надалі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та іншими законами України [4;5;6;7;8;9].

Зокрема сільський, селищний, міський голова територіальної громади у період воєнного стану, на території якої не ведуться бойові дії, може прийняти рішення, з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин, щодо: внесення змін до кількісного та персонального складу виконавчого комітету відповідної сільської, селищної, міської ради; затвердження тимчасової структури виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів,

утворення інших виконавчих органів ради; наділення органів самоорганізації населення окремими власними повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також передачі коштів, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення; внесення до місцевого бюджету змін, необхідних для здійснення заходів правового режиму воєнного стану військовим командуванням або відповідною військовою адміністрацією [4; 5; 6].

На думку В. Куйбіди, Я. Казюк, Ю. Ганушака, проблематика розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями в умовах воєнного стану в Україні є надзвичайно важливою та складною. Введення військових адміністрацій, зокрема у зонах, де тривають бойові дії або в прикордонних регіонах, створює нові виклики для публічного управління. Військові адміністрації отримують розширені повноваження, спрямовані на забезпечення безпеки, оборони та стабільного функціонування територій, що може призводити до конфліктів із органами місцевого самоврядування, які також мають свої власні повноваження і функції. Основною проблемою є дублювання та розмиття повноважень між військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, що створює правову та управлінську невизначеність. Існуюче законодавство недостатньо чітко визначає межі компетенції цих органів, що часто призводить до дублювання функцій або конфліктів у прийнятті рішень. В умовах воєнного стану військові адміністрації мають право втручатися в управління територіями, здійснювати контроль над майном, землею, ресурсами, що нерідко стає предметом суперечок із місцевими радами. Відсутність чіткого розмежування функцій також загострюється через недостатню адаптацію місцевих бюджетів до нових реалій. Місцеві бюджети часто не мають достатньо фінансових ресурсів для виконання делегованих повноважень, особливо в умовах війни, коли більшість ресурсів спрямовується на оборонні потреби. Невідповідність між обсягом податків та зборів, що залишаються на місцях, і тими, що передаються центральним органам, ще більше ускладнює ситуацію. Крім того, розподіл владних функцій між різними рівнями місцевого самоврядування — від базового до регіонального — також потребує додаткової уваги. Відсутність чітких механізмів координації між військовими адміністраціями та місцевими радами на різних рівнях може призводити до хаосу в управлінні та втрати довіри до місцевих органів влади з боку населення [10].

На думку авторів концепції, розмежування та розподіл повноважень є класифікацією повноважень органів місцевого самоврядування та виконавчої влади відповідно до принципу субсидіарності, що спрямована на усунення дублювання повноважень. Вони пропонують розподіл повноважень за видами та ознаками, виділяючи організаційні, адміністративно-регуляторні та бюджетно-секторальні повноваження. Визначають критерії, за якими повинні бути розмежовані повноваження між державою та місцевим самоврядуванням, а також між різними рівнями місцевого самоврядування. Одним із ключових недоліків є дублювання повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчою владою, що призводить до неефективності управління. Також існують проблеми з фінансовим забезпеченням делегованих повноважень, оскільки державні субвенції не завжди відповідають реальним потребам громад. Іншим недоліком, на думку вчених, є відсутність чіткого механізму взаємодії між різними рівнями самоврядування, що ускладнює координацію та виконання делегованих повноважень на місцях [11].

В. Мороз висвітлює основні проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, зокрема невідповідність між обсягом фінансових ресурсів та додатковими обов'язками, що виникають у зв'язку з воєнними діями. Відзначено, що децентралізація позитивно вплинула на спроможність територіальних громад вирішувати актуальні проблеми, такі як міграція, відновлення інфраструктури та забезпечення продовольством. Однак, зважаючи на війну, громади, розташовані поблизу зон бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, стикаються з нестачею фінансування, що загострює дисбаланс між умовно безпечними громадами і тими, що постраждали. Також підкреслено важливість співпраці між військовими адміністраціями та місцевим самоврядуванням для швидкої ліквідації наслідків бойових дій і вирішення соціальних питань [12].

На наш погляд, зазначені наукові тенденції щодо розмежування повноважень військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування є такими, що не відображають

юридичну природу правової системи України в умовах воєнного стану. Екзистенціальна загроза, яка стоїть перед українським народом і українською державою в умовах відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення, об'єктивно сприяє концентрації управлінських, оборонних, економічних, фінансових та інших зусиль, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави та захисту невід'ємних прав і законних інтересів громадян в умовах воєнного стану. Повертаючись до першого чинника, необхідно відзначити, що будь-яка дискусія щодо виконання законних рішень військових адміністрацій органами місцевого самоврядування має вирішуватися на користь перших. Органи місцевого самоврядування зобов'язані невідкладно виконувати законні рішення військових адміністрацій з подальшим правом їх оскарження в системі адміністративного судочинства.

При цьому такий імператив має врівноважуватися тим, що начальники та інші посадові особи військової адміністрації, які прийняли рішення, обов'язкові для виконання органами місцевого самоврядування, повинні нести персональну юридичну відповідальність (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну) за перевищення своїх службових обов'язків або (та) безпідставне порушення прав і законних інтересів територіальних громад.

Висновки: Отже, військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, спільно з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами для проведення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. При реалізації покладених на них повноважень вони повинні взаємодіяти, але рішення військових адміністрацій є пріоритетними, і при колізії їм має надаватися перевага.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*. 2023. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Онупрієнко А. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: *НЮАУ ім. Ярослава Мудрого*, 2008. 20 с.
3. Панасюк Л. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду. *Економіка та держава*. 2009. № 1. С. 46–50.
4. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
5. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text>
8. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26.11.2018 № 2630-VIII. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-19#n5> (дата звернення: 01.05.2023).
9. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 24.02.2022 № 68. *Верховна Рада України*. 2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>
10. Куйбіда В. С., Казюк Я. М., Ганущак Ю. Щодо розмежування повноважень органів місцевого самоврядування при формуванні його спроможності. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 6. С. 221-222. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3285/3321>.
11. Казюк Я., Ганущак Ю. Розмежування та розподіл повноважень органів місцевого самоврядування. Інтерв'ю з авторами проєкту Концепції. *Портал «Децентралізація»*. 29 листопада 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news>.
12. Мороз В. Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 396-398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/97>.

КОЛПАКОВ В. К.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

КУРІННИЙ Є. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

ШАРАЯ А. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.58>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ
У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ**

У статті проведено дослідження поняття та характеристики адміністративно-правового статусу політично значущих осіб, що обумовлено їх роллю і значенням у системі фінансового моніторингу. Проаналізовано зміст та сутність поняття «адміністративно-правовий статус», його належність до більш широкого визначення «правовий статус», а також зауважено, що у наукових та доктринальних джерелах застосовуються такі категорії як «правовий статус», «правове положення», «правове становище», «адміністративно-правовий статус». Звернуто увагу, на те, що для всебічного розуміння сутності та змісту адміністративно-правового статусу політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу досить важливим є визначення не тільки його елементного складу, а й ресурсу кожного елемента. З'ясовано, що адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу є конкретизованим, персоналізованим та індивідуалізованим з огляду на сферу нормативного регулювання (адміністративно-правова), на суб'єкта (політично значущі особи) та систему відносин, за якої формується (система фінансового моніторингу). З урахуванням положень чинного законодавства про фінансовий моніторинг, охарактеризовано поняття «політично значуща особа». Запропоновано поняття «адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу» та визначено його складові елементи.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, політично значуща особа, правовий статус, статус, фінансовий моніторинг.

Kolpakov V. K., Kurinnyi Ye. V., Sharaia A. A. Administrative law status of politically exposed persons in the financial monitoring system

The article examines the concept and characteristics of the administrative-legal status of politically significant persons, which is determined by their role and importance in the financial monitoring system. The content and essence of the concept of “administrative-legal status”, its belonging to the wider “legal status” were analyzed, and it was noted that such categories as “legal status”, “legal position”, “legal position” are used in scientific and doctrinal sources, “administrative and legal status”. Attention is drawn to the fact that for a comprehensive understanding of the essence and content of the administrative-legal status of politically significant persons in the financial monitoring system, it is quite important to determine not only its elemental composition, but also the resource of each element. It has been found that the administrative-legal status of politically significant persons in the financial monitoring system is specified, personalized and individualized with regard to the sphere of regulatory regulation (administrative-legal), the subject (politically significant persons) and the system of relations under which it is formed (financial monitoring system). Taking into account the provisions of the current legislation on financial monitoring, the concept of “politically significant person” has been characterized. The concept of “administrative-legal status of politically significant persons in the financial monitoring system” is proposed and its constituent elements are defined.

Key words: *administrative and legal status, politically significant person, legal status, status, financial monitoring.*

Зміст адміністративно-правового статусу політично значущих осіб обумовлений їх роллю і значенням у системі фінансового моніторингу, що створює необхідність проведення дослідження такого поняття та його характеристики. Водночас, такий правовий аналіз є необхідним для забезпечення ефективності та легітимності управлінських процесів, зміцнення правопорядку та захисту прав громадян і може мати значний внесок у розвиток науки адміністративного права, зокрема щодо специфіки правового регулювання адміністративно-правового статусу політично значущих осіб. Реальне уявлення про особливості адміністративно-правового статусу політично значущих осіб дозволяє вести мову про його права і обов'язки, відповідальність, гарантії, законні інтереси, їх відмінність від аналогів у статусі інших суб'єктів, а також визначати характер відносин політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу, що має важливе значення для забезпечення ефективного функціонування такої системи.

Цілком закономірним є те, що питання, пов'язані із визначенням сутності та змісту адміністративно-правового статусу (абсолютно різних суб'єктів та в різноманітних сферах) постійно перебуває у фокусі уваги вчених-адміністративістів. Логічно, що поняття «адміністративно-правовий статус» є похідним від «правовий статус», його окремим спрямуванням, різновидом. Загалом, «status» означає положення, стан чого-небудь або будь-кого, статус, правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [1, с. 626]. У підручниках з адміністративного права одночасно зустрічаються такі терміни, як «правовий статус», «правове положення», «правове становище», «адміністративно-правовий статус».

Аналізуючи положення нормативно-правових актів, навчальної та наукової літератури, можна помітити, що «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус» застосовується до різних категорій осіб:

- фізичних осіб (громадянин, державний службовець, народний депутат, іноземець, особа, зникла безвісти тощо);
- юридичних осіб (підприємства, установи, організації, громадські об'єднання тощо);
- суб'єктів публічного адміністрування (органи державної влади, місцевого самоврядування).

Щодо визначення поняття «адміністративно-правовий статус», слід звернутись до фахових наукових джерел, що спеціалізуються на дослідженні такої категорії. Так, наприклад, О.І. Миколенко, О.М. Миколенко вважають, що «адміністративно-правовий статус особи це, в першу чергу, стан особи, який розкриває специфіку її положення в суспільстві (матеріальний правовий статус), особливості її участі в різних адміністративних правовідносинах (процедурний та процесуальний правовий статус)» [2, с. 68]. Т.О. Коломоєць зауважує, що адміністративно-правовий статус – це «сукупність суб'єктивних прав і обов'язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними» [3, с. 64]. На думку Є.Є. Додіної, це «правове положення у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами державного і адміністративного права» [4, с. 54]. Тобто, узагальнюючи, можна вести мову про те, що адміністративно-правовий статус – це правове положення суб'єкта у сфері публічного адміністрування, врегульоване нормами адміністративного права. З урахуванням сучасних досліджень концепту «адміністративно-правовий статус», створюється коректна і достатньою мірою окреслена платформа його існування і розуміння, що свідчить: «1) про глобальність та універсальність цього феномену; 2) про тотожність генези понять і дефініцій, які застосовуються для тлумачення його змісту, характеристик, ознак, сутності, особливостей, якостей тощо; 3) дозволяють розглядати «правовий статус» системним продуктом розроблених та сконцентрованих в адміністративному праві понять, положень, інтерпретацій, які набули сталого змісту у сфері розуміння правових концептів» [5, с. 64]. Водночас варто зауважити, що серед науковців, у тому числі й вчених-адміністративістів, відсутня єдина загальноприйнята позиція щодо визначення правового статусу та його елементів. І саме віднесення тих чи інших елементів до структури правового статусу (правового положення, правового становища) зумовлює розмаїття варіантів його тлумачення.

Для всебічного розуміння сутності та змісту адміністративно-правового статусу політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу досить важливим є визначення не тільки його елементного складу, а й ресурсу кожного елемента. Н.В. Лебідь зазначає, що складовими частинами правового статусу органу держави і посади є чотири елементи: цільовий блок; компетенція; організаційний блок; відповідальність. У цільовий блок включено такі категорії, як «мета», «завдання», «функції» [6, с. 39-40]. А.А. Стародубцев також пропонує розглядати правовий статус за наступними блоками: а) цільовий; б) структурно-організаційний; в) функції та повноваження; г) функціональний; д) відповідальність [7, с. 86]. На думку Н.М. Крестовської і Л.Г. Матвеевої, структурними елементами правового статусу є: правові норми та принципи, що встановлюють цей статус; правосуб'єктність; основні права та обов'язки; законні інтереси; громадянство; юридична відповідальність [8, с. 133]. Всі елементи статусу є взаємопов'язаними, взаємодіючими та взаємодоповнюючими. Для з'ясування реального змісту кожного елемента адміністративно-правового статусу політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу варто виходити із того, що такими елементами є: права, обов'язки, відповідальність, законні інтереси, свободи і гарантії. При цьому сукупність перших трьох визначає адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у вузькому, а у поєднанні із рештою, – у широкому розумінні.

Адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу є конкретизованим, персоналізованим та індивідуалізованим з огляду на сферу нормативного регулювання (адміністративно-правова), на суб'єкта (політично значущі особи) та систему відносин, за якої формується (система фінансового моніторингу). У цьому контексті «конкретизований» означає, що законодавство чітко визначає, які саме особи вважаються політично значущими, а також які специфічні дії потрібно вжити для моніторингу їхніх фінансових операцій. Це може включати визначення критеріїв для виявлення таких осіб, а також типовий набір процедур для їхнього контролю. «Персоналізований» свідчить про те, що деякі заходи контролю є специфічними для кожної окремої особи і орієнтовані

на конкретних осіб, а не на групи або категорії. Це передбачає, що у разі виявлення особи як політично значущої, моніторинг може бути адаптований під її конкретну ситуацію, тип діяльності, особисті фінансові ризики тощо. «Індивідуалізований» вказує на те, що підхід до фінансового моніторингу повинен бути адаптований до специфіки кожного окремого випадку. Це може включати врахування унікальних обставин, ризиків або характеру фінансових операцій особи. Наприклад, певні особи можуть підлягати більш ретельному контролю на основі їхніх фінансових звичок або історії. Такий підхід до адміністративно-правового статусу політично значущих осіб вказує на важливість індивідуального підходу в системі фінансового моніторингу, що дозволяє забезпечити більш ефективний контроль і запобігання можливим зловживанням.

Відповідно до положень чинного законодавства, політично значущі особи – це «фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях» [9]. Окрім того, Законом України від 06.12.2019 р. «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначено поняття «особи, пов'язані з політично значущими особами» тобто фізичні особи, які відповідають хоча б одному з таких критеріїв: 1) відомо, що такі особи мають спільне з політично значущою особою бенефіціарне володіння юридичною особою, трастом або іншим подібним правовим утворенням або мають будь-які інші тісні ділові зв'язки з політично значущими особами; 2) є кінцевими бенефіціарними власниками юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення, про які відомо, що вони де-факто були утворені для вигоди політично значущих осіб.

Варто зауважити, що Законом України від 04.11.2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і вимог Директиви ЄС 2018/843» [10] до законодавства про фінансовий моніторинг були внесені зміни. Цими змінами по суті було обмежено термін визнання політично значущих осіб трьома роками (стосовно термінів «діячі, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях», «іноземні публічні діячі» та «національні публічні діячі», їх визначення доповнено словами «протягом останніх трьох років»). Тобто, після спливу трирічного строку з дня припинення виконання визначених публічних функцій всі такі політично значущі особи втрачають цей статус. Відповідно суб'єкти первинного фінансового моніторингу стосовно цих осіб не зобов'язані здійснювати певні заходи щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Такі норми не відповідали міжнародним зобов'язанням, яких взяла Україна на шляху інтеграції до Європейського союзу. А саме, щодо імплементації стандартів у сфері запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) і стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Європейським Союзом. Такі зобов'язання закріплені в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16.09.2014 р. «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [11].

З метою приведення норм законодавства України у сфері запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму в частині визначення термінів публічно значущих осіб до міжнародних стандартів було запропоновано зміни на законодавчому рівні (а по суті, повернути норми, що існували щодо визначення термінів політично значущих осіб). Це знайшло відображення у Законі України від 17.10.2023 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб» [12], що забезпечило відповідність норм законодавства про фінансовий моніторинг стандартам FATF та вимогам Директиви (ЄС) 2015/849 з одночасним забезпеченням суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу застосування щодо політично значущих осіб додаткових заходів належної перевірки на основі ризик-орієнтованого підходу; а також, крім іншого, забезпечило визнання певних публічно значущих осіб такими, що не несуть ризику, притаманного політично значущим особам, що дозволить суб'єктам первинного фінансового моніторингу оптимізувати проведення моніторингу.

Вимогою законодавства про фінансовий моніторинг є те, що для визначення належності клієнта або кінцевого бенефіціарного власника клієнта до політично значущих осіб, членів їх сімей або пов'язаних з ними осіб, суб'єкт первинного фінансового моніторингу використовує декілька надійних джерел інформації та вживає заходів для перевірки отриманої інформації.

Окрім того, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний додатково під час належної перевірки здійснювати стосовно клієнтів, які (кінцеві бенефіціарні власники яких) є політично значущими особами, членами їх сімей та особами, пов'язаними з політично значущими особами, такі заходи:

1) мати належну систему управління ризиками з метою виявлення факту належності клієнта або кінцевого бенефіціарного власника клієнта до зазначеної категорії;

2) одержувати дозвіл керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу для встановлення (продовження) ділових відносин, проведення (без встановлення ділових відносин) фінансових операцій на суму, що дорівнює чи перевищує суму, визначену ч. 1 ст. 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб» (незалежно від того, проводиться така фінансова операція одноразово чи як кілька фінансових операцій, що можуть бути пов'язані між собою);

3) вживати достатніх заходів з метою встановлення джерела статків (багатства) та джерела коштів, з якими пов'язані ділові відносини чи операції з такими особами;

4) здійснювати на постійній основі поглиблений моніторинг ділових відносин.

Обсяг дій суб'єкта первинного фінансового моніторингу щодо зазначених заходів, має бути пропорційним ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) з клієнтом.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен забезпечити належне застосування ризик-орієнтованого підходу під час обслуговування клієнтів, які є політично значущими особами, членами їх сімей, особами, пов'язаними з політично значущими особами, з метою встановлення обґрунтованого рівня ризику діловим відносинам (проведенню фінансової операції без встановлення ділових відносин), унеможливлення безпідставної відмови від здійснення фінансових операцій та/або встановлення (продовження) ділових відносин.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу несе відповідальність за неналежне застосування до клієнтів, які є політично значущими особами, членами їх сімей, особами, пов'язаними з політично значущими особами, ризик-орієнтованого підходу, включаючи встановлення необґрунтованого рівня ризику діловим відносинам (проведенню фінансової операції без встановлення ділових відносин) та/або вжиття щодо них непропорційних заходів відповідно до категорії ризику, безпідставну відмову від встановлення (підтримання) ділових відносин та/або проведення фінансової операції.

У разі відмови клієнту, який (бенефіціарний власник якого) є політично значущою особою, членом її сім'ї, особою, пов'язаною з політично значущою особою, від встановлення (підтримання) ділових відносин та/або проведення фінансової операції суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний протягом п'яти робочих днів надати такому клієнту пояснення з обґрунтуванням причини такої відмови у письмовій формі.

У разі якщо політично значуща особа перестала виконувати визначні публічні функції, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний продовжувати не менше ніж протягом дванадцяти місяців враховувати її триваючі ризики та вживати заходів, поки не переконається в тому, що такі ризики відсутні.

При цьому суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен враховувати ризики, що залишаються властивими політично значущій особі, зокрема: 1) рівень впливу, що особа може ще мати; 2) обсяг повноважень, якими вона була наділена; 3) зв'язок між минулими та чинними повноваженнями тощо.

У разі якщо з дня припинення виконання політично значущою особою визначних публічних функцій минуло більше дванадцяти місяців і фінансові операції, що проводилися такою особою протягом цього часу, становили низький ризик, а також суб'єктом первинного фінансового моніторингу не виявлено ознак, що ділові відносини з такою особою становлять ризики, властиві політично значущим особам, такий суб'єкт первинного фінансового моніторингу не вживає (припиняє вживати) щодо неї заходів, визначених законодавством.

Отже, адміністративно-правовий статус політично значущих осіб у системі фінансового моніторингу – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами сукупність наданих і гарантованих державою їх прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, гарантій та відповідальності під час проведення фінансового моніторингу. З огляду на поняття, структурними елементами такого статусу є комплекс прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, гарантій та відповідальності, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку і формують унікальність ресурсу правового становища політично значущих осіб.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
2. Миколенко О.І., Миколенко О.М. Адміністративно-правовий статус як категорія адміністративного права. *Правова держава*. 2023. № 52. С.65-73. URL: <http://pd.onu.edu.ua/issue/view/17295/10063>
3. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
4. Додіна Є.Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2002. 174 с.
5. Адміністративне право України: підручник / П. Діхтієвський та ін. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 772 с.
6. Лебідь Н.В. Адміністративно-правовий статус державних інспекцій в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2004. 202 с.
7. Стародубцев А.А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 1999. 185 с.
8. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-е вид. Харків: Одісей, 2008. 432 с.
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і вимог Директиви ЄС 2018/843: Закон України від 04.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-20#Text>
11. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>
12. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб: Закон України від 17.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3419-20#n2>

КОЛОДІН Д. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної
та господарської юстиції
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.59>

ДО ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ВИБОРЦЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей кримінально-правової заборони підкупу виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму. Перед кримінально-правовою політикою стоять завдання чіткого визначення підстав та меж кримінальної відповідальності, системи та порядку призначення покарання, оскільки від цього залежить визначення основних параметрів політики у сфері боротьби зі злочинністю в цілому.

Визначається, що пропозиція, обіцянка або надання виборцю, учаснику референдуму чи кандидату, неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права, прав на участь у референдумі (ч. 2 ст. 160) за своєю суттю є перешкоджанням здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі. Такий висновок прямо впливає з положень відповідних профільних законодавчих актів, які забороняють застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-які інші дії, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця (ч. 3 ст. 14 Виборчого кодексу України, ч. 2 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум»). Аналогічний характер має і активний підкуп члена виборчої комісії або комісії з референдуму, які теж визнаються потерпілими від перешкоджання у межах ст. 157 КК, з тією різницею, що тут мова йде про перешкоджання у здійсненні не виборчих чи референдумного прав, а відповідних повноважень.

Пропонується висновок про те, що з точки зору спрямованості діянь, які тут містяться в ст. 160 КК України, свідчить про те, що вона є різною, що обумовлює необхідність розформування цієї статті і створення на її підставі трьох самостійних складів: пропозиції, обіцянки або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму чи офіційному спостерігачу неправомірної винагороди; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем неправомірної вигоди та проведення передвиборної агітації чи агітації референдуму, поєднаних з непрямим підкупом виборців.

Ключові слова: підкуп, виборчі правовідносини, вибори, референдум, виборче право, право на участь в референдумі, кримінальна відповідальність, підстави кримінальної відповідальності, перешкоджання здійсненню права, неправомірна вигода.

Kolodin D. O. On the regulation of criminal liability for vote buying

The article analyzes the peculiarities of the criminal law prohibition of bribery of a voter, a referendum participant, a member of an election commission or a referendum commission. Criminal law policy is faced with the task of clearly

defining the grounds and limits of criminal liability, the system and procedure for imposing punishment, since this determines the main parameters of crime policy in general.

It is determined that an offer, promise or provision to a voter, referendum participant or candidate of an unlawful benefit for performing or not performing any actions related to the direct exercise of his/her voting rights, rights to participate in a referendum (part 2 of Article 160) is inherently an obstruction of the exercise of the right to vote or the right to participate in a referendum. This conclusion directly follows from the provisions of the relevant specialized legislative acts that prohibit the use of violence, threats, deception, bribery or any other actions that impede the free formation and free expression of the voter's will (Article 14(3) of the Electoral Code of Ukraine, Article 9(2) of the Law of Ukraine "On All-Ukrainian Referendum"). The active bribery of a member of an election or referendum commission, which is also recognized as a victim of obstruction under Article 157 of the CC, is of a similar nature, with the difference that here we are talking about obstruction in the exercise of the relevant powers rather than the electoral or referendum rights.

The author suggests that from the point of view of the focus of the acts contained in Art. 160 of the Criminal Code of Ukraine, it is evidenced that it is different, which necessitates the disbandment of this article and the creation of three independent elements on its basis: offers, promises or provision of unlawful remuneration to a voter or a referendum participant, a candidate, a member of an election or referendum commission or an official observer; acceptance of an offer, promise or receipt of unlawful remuneration by a member of an election or referendum commission, an official observer

Key words: *bribery, electoral legal relations, elections, referendum, electoral law, right to participate in a referendum, criminal liability, grounds for criminal liability, obstruction of the exercise of the right, unlawful benefit.*

Кримінальним законодавством України поставлено під охорону ряд найважливіших суспільних відносин, в тому числі, у сфері народного волевиявлення. Одним із кримінальних правопорушень даного виду є склад підкупу виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму (ст. 160 КК України).

У доктрині кримінального права категорія підкупу не знайшла свого однозначного визначення та викликає дискусії по і теперішній час. Так, окремі науковці зазначають, що «поняття підкупу як кримінально-каране діяння належно уніфіковане, а його законодавча дефініція не містить істотних розбіжностей у приватному та публічному секторах» [1, с. 238]. Робиться припущення, що «підкуп – це родове поняття, яке правомірно ввести у науковий обіг на заміну поняттю «хабарництво» [2, с. 145].

Також, підкуп визначають у теорії кримінального права і як «спосіб підбурювання до кримінального правопорушення, зазначаючи, що підкуп – це надання або обіцянка надання особі матеріальної (надання грошей або майна, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань) або іншої (допомога у працевлаштуванні, отриманні освіти, вирішення життєвих проблем, звільнення від кримінальної відповідальності тощо) вигоди у разі вчинення нею кримінального правопорушення» [3, с. 141].

Погоджуємося з позицією того, що «під підкупом теорією кримінального права запропоновано розуміти надання, пропозицію чи обіцянку надання особі матеріальної вигоди (надання грошей або майна, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань) у разі вчинення нею кримінального правопорушення» [4, с.103].

Слушно також зауважується, що «з урахуванням етимології слова «підкуповувати», а також у контексті використання відповідного терміну у диспозиціях статей Особливої частини КК України виокремлюють такі істотні ознаки цього поняття: підкуп вчиняється

щодо фізичної особи; за допомогою підкупу застосовується вплив на особу, яку підкуповують; суб'єктом підкупу може бути лише фізична особа» [5, с.357-358].

У свою чергу, пропозиція, обіцянка або надання виборцю, учаснику референдуму чи кандидату, неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права, прав на участь у референдумі (ч. 2 ст. 160) за своєю суттю є перешкоджанням здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі. Це прямо впливає з положень відповідних профільних законодавчих актів, які забороняють застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-які інші дії, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця (ч. 3 ст. 14 Виборчого кодексу України [6], ч. 2 ст. 9 Закону України «Про всеукраїнський референдум» [7]). Аналогічний характер має і активний підкуп члена виборчої комісії або комісії з референдуму, які теж визнаються потерпілими від перешкоджання у межах ст. 157 КК, з тією різницею, що тут мова йде про перешкоджання у здійсненні не виборчих чи референдумного прав, а відповідних повноважень.

Члени виборчих комісій чи комісій з референдуму не є службовими особами, оскільки не виконують функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій (примітка 1 до ст. 364 КК). Тому вони не можуть бути суб'єктами діяння, передбаченого ст. 368 КК України. У той же час, виборчі комісії мають статус органів адміністрування виборів і суб'єктів владних повноважень, що і дозволяє розглядати членів згаданих комісій як суб'єктів виконання своїх повноважень, а не здійснення прав. Однак, ця обставина не змінює загальної спрямованості діяння, передбаченого ч. 2 ст. 160 КК. Воно заподіює шкоду суспільним відносинам з реалізації виборчих або референдумного прав виборців та повноважень членів виборчої комісії або комісії з референдуму.

Діяння, передбачене ч. 3 ст. 160 КК є непрямим підкупом виборців, який пов'язаний не з перешкоджанням у здійсненні виборчих або референдумного прав, а з передвиборною агітацією або агітацією референдуму, що, до речі, і дозволяє вважати адресатом такого підкупу і юридичних осіб, які виборчих або референдумного прав не мають. Передвиборна агітація здійснюється у межах відносин з організації та проведенні виборів чи референдуму. Тому непрямий підкуп виборців спрямований саме на цю складову народного волевиявлення.

Встановлюючи кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму, членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем для себе чи третьої особи неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 160 КК), законодавець, ймовірно, орієнтувався на власні підходи щодо визначення пасивного підкупу, передбаченого ч. 2 ст. 354, ч. 1 ст. 368, ч. 3 ст. 368³ та ч. 3 ст. 368⁴ КК України, у зв'язку з чим, підставу такої відповідальності він вбачає у самому факті «купівлі-продажу» виборчих або референдумного прав, а також повноважень члена виборчої комісії, комісії з референдуму чи офіційного спостерігача. Однак, предметом «купівлі-продажу» у межах згаданих вище статей є владні повноваження чи службове становище (ст. 368, ст. 369 КК) або надані повноваження (ст. ст. 368³, 368⁴) чи становище (ст. 354). Як слушно зазначається у літературі, суб'єкти, які наділені певними повноваженнями, свідомо недотримуються порядку (правил) виконання своїх повноважень, діючи всупереч інтересам служби та беручи на себе ризики відповідальності у випадку виявлення цих правопорушень [8, с. 46]. Інакше кажучи, суб'єкти тих чи інших повноважень діють всупереч інтересам тих, хто доручив їм їх виконання (держави, юридичної особи приватного права, сторін колективного трудового спору тощо). Саме у «зраді» інтересів свого поручителя і полягає підстава кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди особою, яка здійснює певні повноваження.

Виходячи з цього, поза сумнівів, суб'єктами пасивного підкупу, у межах ч. 1 ст. 160, можуть визнаватися як члени виборчих комісій або комісій з референдуму, так і офіційні спостерігачі.

Щодо останніх у законодавчих актах йдеться як про права, так і про повноваження. Так, наприклад, Виборчий кодекс, наділяючи офіційних спостерігачів відповідними правами

(ст. 112), встановлює їй підстави дострокового припинення їх повноважень. Така ситуація є цілком зрозумілою, оскільки повноваження – це обов'язок здійснити, реалізувати, використати конкретне суб'єктивне право. Тому вони не можуть бути використані на власний розсуд, а реалізуються виключно у формально визначений спосіб. Продаючи свої повноваження члени виборчих комісій, комісій з референдуму або офіційні спостерігачі діють всупереч встановленому порядку їх реалізації, чим створюють загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам з організації та проведення виборів або референдуму.

Якщо ж, наприклад, член виборчої комісії чи комісії з референдуму або офіційний спостерігач, внаслідок одержання неправомірної вигоди надають виборцю чи учаснику референдуму заповнений бюлетень, зазначена шкода стає реальною, а кваліфікація має відбуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 160 та ч. 3 ст. 158¹ КК України.

На відміну від них, виборець чи учасник референдуму нічиїх інтересів (крім власних) не представляють та ніяких доручень з боку інших суб'єктів не виконують. Вони є носіями суб'єктивного права, тобто можливої поведінки, яка цілком залежить від власного розсуду. Тому підстава їх кримінальної відповідальності за пасивний підкуп не може пов'язуватися з діями, які вчиняються всупереч завданням, що поставлені поручителем. Втім, іншої підстави відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди не існує. Таким чином, слід зазначити, що запропонована законодавцем у ч. 1 ст. 160 КК України конструкція є дещо штучною, а вказівка на таких суб'єктів пасивного підкупу, як виборець чи учасник референдуму – зайвою.

Поведінка виборця або учасника референдуму, якої прагне суб'єкт активного підкупу, може бути двох видів: 1) зловживанням виборчим правом або правом голосу, яке не є правопорушенням, але суперечить принципам справедливості та сумлінності, а також свідчить про використання суб'єктивного права всупереч його соціальному призначенню [9, с. 288-289], наприклад, відмова від участі у голосуванні, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування. Ці види зловживання були прямо передбачені у ч. 1 ст. 160 попередньої редакції. Чинна редакція ч. 1 ст. 160 вказівки на такі види зловживань не містить, але словосполучення «вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією своїх виборчих прав, прав на участь у референдумі» їх теж охоплює. Складається доволі парадоксальна ситуація, коли прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем чи учасником референдуму неправомірної вигоди за те, щоб зловжити своїм виборчим правом або правом голосу є злочином, а саме зловживання, хоча й небажаним, але не злочинним видом правової поведінки;

2) кримінальне правопорушення, наприклад, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, отримання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі від особи, яка не має права його надавати (ч. 1 ст. 158¹), приховування або знищення виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі (ч. 2 ст. 158¹), знищення виборчої скриньки з бюлетенями чи списку виборців або учасників референдуму (ч. 3 ст. 158³) тощо.

Що стосується першого виду поведінки, то вона знаходиться поза межами кримінального права і має долатися за допомогою таких важелів, як підвищення рівня політичної культури, удосконалення виборчих процедур тощо. Щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються виборцями чи учасниками референдуму завдяки підкупу, то в літературі пропонувалося доповнити відповідні склади такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення їх з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах [10, с. 100]. Зазначена пропозиція уявляється цілком слушною, оскільки дозволяє враховувати ту обставину, що відповідне кримінальне правопорушення вчиняється виборцем чи учасником референдуму внаслідок отримання відповідної винагороди. До того ж, буде вирішена проблема об'єкта, яким у випадку вчинення виборцем чи учасником референдуму за винагороду діянь, передбачених ч. 1 ст. 158¹ чи ч. 1 ст. 158³, будуть виступати суспільні відносини з організації та проведення виборів.

Таким чином, аналіз ст. 160 КК України з точки зору спрямованості діянь, які тут містяться, свідчить про те, що вона є різною, що обумовлює необхідність розформування цієї статті і створення на її підставі трьох самостійних складів: пропозиції, обіцянки або надання виборцю чи учаснику референдуму, кандидату, члену виборчої комісії або комісії з референдуму чи офіційному спостерігачу неправомірної винагороди; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання членом виборчої комісії або комісії з референдуму, офіційним спостерігачем неправомірної вигоди та проведення передвиборної агітації чи агітації референдуму, поєднаних з непрямим підкупом виборців. Саме такий підхід був запропонований розробниками проекту нового КК України, що цілком заслуговує на підтримку.

Список використаних джерел:

1. Комісарчук Ю.А. Підкуп за кримінальним законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 238-240.
2. Чернега Ю. Підкуп як родове поняття у кримінальному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. 2016. С. 144-149.
3. Абакумова Ю.В. Кримінально-правова оцінка способів підбурювання до злочину. *Вісник Запорізького університету. Юридичні науки*. 2010. № 1. С. 138-143.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за редакцією М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юрична думка, 2012. 1316 с.
5. Мельніченко М. Підкуп як суспільно небезпечне діяння у складі перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України). *Протидія злочинності: теорія та практика*. Збірник матеріалів V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених. м. Київ 18.10.2014 К.: Національна академія прокуратури України, 2013. С.357-358.
6. Виборчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
7. Про Всеукраїнський референдум : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 1-2, ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>
8. Костюк В.Я., В.В. Белєвцева, О.В. Клок. Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні: монографія / За заг. ред. В.Я. Костюка. Х.: Право, 2017. 246 с.
9. Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс: підручник/під. ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2011. С. 288-289.
10. Комар В.В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2020. 266 с.

АНІСІМОВ Д. О.,
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри спеціальної фізичної
підготовки
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-2893-8343

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.60>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ СПОРТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пріоритетним завданням сучасної держави є формування здорової нації та належне забезпечення регулювання різних сфер громадського життя, які повинні сприяти підвищенню рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення. Не останнє значення в цьому відіграють такі сфери як фізична культура та спорт. На сьогодні в Україні у цій сфері укорінилися певні суспільно-небезпечні явища, зокрема, корупція, травматизм, смертність тощо [1, с. 406].

Водночас спорт давно вже став міжнародним культурним явищем, втіленням соціальних цінностей, патріотизму, успіху і слави, має позитивну динаміку зростання. На сучасному етапі відбувається становлення глобальної спортивної економіки, що охоплює крім основних видів діяльності, забезпечуючи: виробництво спортивних товарів та послуг, спортивну медицину і фармацію, спортивне право, спортивні ЗМІ та ін, в цілому формує напрямок економіки – спортивну індустрію. Народжується єдина світова культура спорту – культура комерційна, формується світова спортивна еліта – союз власників фірм – виробників товарів і розваг, очільників міжнародних спортивних організацій, спортсменів світового рівня [2, с. 21].

Все це зумовлює необхідність та пріоритетність проведення наукових досліджень, щодо попередження кримінальних правопорушень у цій сфері. Адже чим більше об'єм фінансового обороту галузі, тим більш вона приваблює для злочинців. Особливо в умовах воєнного стану, коли вчинення кримінальних правопорушень, особливо корупційних, впливає на економічну стабільність держави та підриває довіру суспільства до органів державної влади.

Ключові слова: *фізична культура, спорт, спортивні змагання, протиправний вплив, злочинність.*

Anisimov D. O. Current trends in crime in the field of sports under martial law

The current state of affairs necessitates and prioritizes research to prevent criminal offenses in this area. After all, the higher the financial turnover of the industry, the more attractive it is for criminals.

In this article, the author analyzes current trends in crime in the field of physical culture and sports. The author has identified a number of criminal offenses that affect this area.

The criminal legislation of Ukraine protects the morality of sports. In particular, the qualifying features of Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine (illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, shipment or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues) include the sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in places intended for educational, sports

and cultural events. Article 316 of the Criminal Code of Ukraine (illegal public use of narcotic drugs) states that public or group of persons' illegal use of narcotic drugs in places intended for educational, sports and cultural events and other places of mass gathering of citizens is punishable by restraint of liberty for up to four years or imprisonment for up to three years, etc. When committing a criminal offense under Art. 323 of the Criminal Code of Ukraine (inducing minors to use doping), additional harm may be caused to the life and health of minors as a result of doping.

As part of our research, we conducted a survey among current employees of the National Police of Ukraine in Dnipro and Dnipro region (230 respondents), which revealed that today there is an extremely high level of latency of criminal offenses in the field of physical culture and sports (as indicated by 190 respondents, 83% of the total number of respondents) and problems with the formation of the evidence base of criminal proceedings (203 respondents, 88% of the total number of respondents).

The study allows us to conclude that there is currently an upward trend in criminal offenses in the field of sports in Ukrainian society. However, there are a number of problems faced by law enforcement agencies. In particular, they include the latency of criminal offenses in the field of physical culture and sports and the imperfection of the current criminal legislation. This, in turn, necessitates further research on the prevention of criminal offenses in this area.

Key words: physical culture, sport, sports competitions, illegal influence, crime.

Дослідженням злочинності у сфері спорту займалися: Д.О. Анісімов, О.Ф. Бантисhev, В.С. Березняк, О.С. Бондаренко, Ю.В. Городецький, А.О. Данилевський, К.П. Задоя, О.В. Кришевич, І.Б. Медицький, Ф. Неміч, І.В. Одинець, А.В. Савченко, О. Семенюк, В.В. Сокурено, А.Б. Старка, В.В. Шаблістий, О.С. Юнін, Н.М. Ярмиш та інші. Проте, тенденції злочинності постійно змінюються, а тому потребують постійного дослідження, що в свою чергу сприяє забезпеченню кримінологічної політики держави.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденції злочинності у сфері спорту.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження варто погодитись із В.В. Сокурено, що злочинність у сфері фізичної культури та спорту є одним із найбільш наочних маніфестів постмодерної культури загалом. У ній виражається вся парадоксальність симулятивності сучасного світоустрою, коли на тлі демократично-правового дискурсу та його засобами практично заперечується його онтологічна основа. Цей вид злочинності, таким чином, є цілком закономірним породження свого часу – часу консюмерності та моргіналізованості суспільства, вульгаризованого прагматизму. Отже, підтримуємо автора, що на протидію злочинності у сфері фізичної культури та спорту є гострий соціальний запит на повернення зв'язків між цінностями, діяльністю, дійсністю, на повернення, зрештою, людини до самої себе. Водночас наявні кримінально-превентивні узвичаєння не задовольняють цей запит і вимагають належної наукової ревізії й удосконалення [3, с. 14].

Згідно Конституції України права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Враховуючи це держава зобов'язана дбати про розвиток фізичної культури і спорту [4].

Згідно з Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI зазначено, що основними засадами внутрішньої політики в гуманітарній сфері України є удосконалення державної політики у сфері фізичної культури і спорту, сприяння популяризації та поширенню здорового способу життя, організації змістовного дозвілля, створення умов для максимальної реалізації здібностей талановитих спортсменів, стимулювання створення спортивної інфраструктури, сприяння участі українських спортсменів у міжнародних змаганнях, підвищення авторитету держави у світовому спортивному русі [5].

На виконання конституційних вимог Україною в подальшому було ратифіковано Конвенцію Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (Маглінген/Маколін, 18 вересня 2014 року) Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями» від 16 листопада 2016 року № 1752-VIII [6].

Зокрема, у Конвенції зазначено, що основними напрямками роботи мають бути: розвиток спільного європейського і глобального рамкового співробітництва для розвитку спорту, заснованого на поняттях плюралістичної демократії, верховенства права, прав людини та спортивної етики; протидія залученню організованою злочинністю до маніпулювання спортивними змаганнями; усвідомлення що кожна країна та кожний вид спорту у світі можуть потенційно піддатися впливу маніпулювань спортивними змаганнями, адже це явище, як глобальна загроза чесності у спорті, потребує глобальних заходів у відповідь, які також повинні підтримуватися державами, які не є членами Ради Європи [7].

Враховуючи вищезазначене більшість європейських країн ратифікували міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють питання, щодо протидії злочинності у сфері спорту та імплементавали у законодавство.

В Україні 3 листопада 2015 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» № 743-VIII. Головною метою якого є запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних із корупцією у сфері спорту, визначає засади, особливості суб'єктів і заходів запобігання та виявлення зазначених порушень і усунення їхніх наслідків, а також відповідальність за них [8]. Враховуючи це, законодавцем було зроблено відповідні зміни у кримінальному та адміністративному законодавстві, щодо відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань ст. 369-3 КК України (протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань) та ст. 172-9-1 КУпАП (порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням).

Поряд із тим, кримінальним законодавством України здійснюється захист моральності спорту. Зокрема, кваліфікуючими ознаками ст. 307 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) є збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів. У ст. 316 КК України (незаконне публічне вживання наркотичних засобів) зазначено, що публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років. При вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ст. 323 КК України (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу) додатково може завдатися шкода життю та здоров'ю неповнолітніх, як результат застосування допінгу [9]. У зв'язку із складністю статистичного виокремлення кримінальних правопорушень під час проведення спортивних заходів, з огляду на загальну кількість вчинених кримінальних правопорушень даної категорії, а також обмеженим об'ємом даного дослідження, аналіз судової практики ст.ст. 307 та 316 КК України буде здійснено в рамках окремого дослідження.

Втім, за період дії чинного закону про кримінальну відповідальність в Україні зареєстровано лише 5 злочинів передбачених ст. 323 КК України: по одному у 2004, 2007, 2010, 2011 та 2015 рр., і лише 2 засуджених. З них лише одна особа має відношення до спортивної діяльності [3, с. 88]. У період з 2015 по сьогодні кримінальних правопорушень даної категорії офіційно зафіксовано не було.

Погоджуємось із В.В. Сокуренко, що настільки незначна слідча й судова практика є цілком закономірною. Щонайменше з тією причини, що ст. 323 КК України у своїй примітці при визначенні допінгу посилається на міжнародний нормативно-правовий акт – Антидопінговий кодекс Олімпійського руху, який втратив чинність ще у 2004 р., одночасно з набуттям

чинності Всесвітнього антидопінгового кодексу. Тому, на думку автора, не є дивиною практична відсутність судової практики й мізерна та майже безперспективна (у процесуальному плані) слідча практика. У зв'язку з цим науковець веде мову про високу латентність цих злочинів [3, с. 89].

Отже, можемо погодитись із О.І. Петренко, що кримінальним правопорушенням у сфері фізичної культури і спорту може бути визначено передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння, що завдає шкоди, або створює загрозу її спричинення суспільним відносинам, які забезпечують повноцінний розвиток фізичної культури та спорту в країні, та які охороняються законом про кримінальну відповідальність. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури та спорту, зважаючи на множинність діянь, які можуть бути віднесені до цієї групи, передбачає їх розподіл на групи згідно таких критеріїв: як родовий об'єкт кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, форма вини та внутрішня структура суспільних відносин [1, с. 410].

Якщо звернутись до судової практики застосування ст. 369-3 КК України можемо побачити, що згідно Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі Офісу Генерального прокурора України, у період з грудня 2015 по теперішній час зареєстровано 12 кримінальних проваджень.

Наприклад, у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за № 4201600000001310 від 24 травня 2016 року про обвинувачення ОСОБА_3 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369-3 КК України особу досі не притягнуто до кримінальної відповідальності.

Хоча згідно матеріалів провадження йдеться, що з метою отримання незаконного заробітку ОСОБА_6 спільно із ОСОБА_10 та іншими встановленими досудовим розслідуванням особами, попередньо досягнувши спільної домовленості, створили організоване стійке об'єднання осіб з чіткою ієрархією, розподіленням функцій та обов'язків, які спрямовані на незаконне збагачення, а саме заволодіння коштами через букмекерські контори (програми, портали) шляхом приховування інформації, яку вони через вплив отримували від службових осіб футбольних клубів під егідою Федерації футболу України, а також футбольних арбітрів чемпіонату України з футболу, шляхом надання службовим особам футбольних клубів або тримання від службових осіб неправомірної вигоди, метою чого було досягнення необхідних результатів футбольних матчів [10]. В ході слідства було встановлено, що 23 травня 2018 року під час проведення огляду мобільного телефонного апарату «Iphone 7+» із СІМ-картою НОМЕР_1., який належить футболісту ТОВ «ФК «Говерла», були зафіксовані відомості, які свідчать про здійснення останнім протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань з метою отримання від цього злочинного прибутку, зокрема його переписка з іншими особами щодо ведення футбольної гри, інформація про наявність у нього акаунтів на сайті міжнародної букмекерської компанії, яка здійснює діяльність у світі прийняття ставок про результати спортивних матчів, фотокопії документів інших осіб, про яких у сторони обвинувачення є ґрунтовна інформація стосовно їх причетності до злочинної діяльності тощо [11].

Не притягнуто до кримінальної відповідальності осіб й у інших випадках, зокрема:

– у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за № 1201814000000238 від 01 травня 2018 року за ч. 1 ст. 369-3 КК України. Так, 01 травня 2018 року невідомі особи намагались вплинути на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, підбурювання та намагання вступу в змову з воротарем команди ФК «Карпати» U-19, пропонуючи останньому грошові кошти в сумі 10000 доларів США за те, щоб той допоміг вплинути на фіксований результат матчу ФК «Карпати» – ФК «Шахтар», шляхом програшу його команди, що суттєво вплинуло б на результати офіційного спортивного змагання між двома командами, в якому беруть участь неповнолітні спортсмени. З матеріалів провадження також слідує, що 01.05.2018 року після передачі частини грошових коштів в публічно доступному місці, а саме в приміщенні торгового центру «Форум Львів», що за адресою: Львівська обл., м. Львів, вул. Під Дубом, 7б,

на третьому поверсі, по праву сторону від ескалатора, в правому куті між кафе «Сушія» та «Вареники тут» проведено огляд місця події під час якого вилучено частину домовлених грошових коштів в сумі 4000 доларів США. Під час проведення огляду місця події були присутні: ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженець с. Гільці, Чорнухинського р-ну, Полтавської області, який зареєстрований за адресою: АДРЕСА_1, житель АДРЕСА_2, який безпосередньо вів розмови з воротарем ФК «Карпати» Ю-19 ОСОБА_6. Окрім цього під час проведення слідчої дії були присутні футболісти ФК «Карпати» Ю-19: ОСОБА_6, 2000 р.н., ОСОБА_8, 2000 р.н., ОСОБА_9, 2000 р.н. та ОСОБА_10, 1999 р.н., кожний з яких отримав від ОСОБА_7 грошові кошти по 1000 доларів США [12];

– у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за № 42019161340000006 від 18 січня 2019 року за ч. 3 ст. 369-3 КК України;

– у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за № 42019161340000008 від 21 січня 2019 року за ч. 3 ст. 369-3 КК України тощо.

Разом із тим, навіть побіжний огляд публікацій в ЗМІ дає змогу зрозуміти, що наявна і окрім зазначеного безліч випадків вчинення кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури і спорту. А відсутність обвинувальних вироків за ст. 369-3 КК України пояснюється латентністю, а також широким спектром проблем, які виникають під час доказування в рамках досудового та судового розгляду, про що говорять результати соціологічних досліджень [13, с. 28].

Так, в рамках проведеного нами дослідження було здійснено опитування серед діючих співробітників Національної поліції України у м. Дніпрі та Дніпропетровській області (230 респондентів), в ході чого було встановлено, що на сьогоднішній день існує надвисокий рівень латентності кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури та спорту (на що вказало 190 респондентів – 83% від загальної кількості опитаних респондентів), проблеми формування доказової бази матеріалів кримінальних проваджень (203 респонденти – 88% від загальної кількості опитаних респондентів) та наявна стійка тенденція до збільшення кількості кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури і спорту (170 респондентів – 74%).

Рис. 1. Результати опитування.

З цього приводу також писав В.В. Сокурєнко, що можна констатувати високу латентність кримінального беттінгу, встановлення хоча б приблизного рівня та структури якої

може спиратися виключно на опитування й експертні оцінки [3, с. 65], а рівень латентності злочинів, передбачених ч. 1 ст. 369-3 КК України, і взагалі перевищує 99% [14, с. 8].

Здійснене дослідження, дає змогу дійти висновку, що наразі в українському суспільстві наявна стійка тенденція до зростання кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури і спорту. При цьому, існує цілий ряд проблем які виникають у правоохоронних органів під час попередження та розслідування кримінальних правопорушень у сфері спорту. Зокрема, це латентність кримінальних правопорушень та недосконалість чинного вітчизняного кримінального законодавства, які ще більше ускладнюються в умовах воєнного стану. Через це, наразі зумовлюється необхідність проведення подальших наукових дослідження, щодо попередження та розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Петренко О.І. Поняття та види злочинів у сфері фізичної культури та спорту. *Форум права*. 2014. № 1. С. 406–411.
2. Леонов Я.В. Стратегічний розвиток спортивної індустрії. *Review of transport economics and management*. 2020. Вип. 4 (20). С. 21–26.
3. Сокурєнко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 235 с.
4. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к-/960-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями : Закон від 16.11.2016 № 1752-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1752-19#n2>
7. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: Конвенція ратифікована Україною 16.11.2016 / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_c01
8. Про запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень: Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19>
9. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 03.11.2015 № 743-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75098969>
11. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77778637>
12. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73748686>
13. Анісімов Д.О. Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань : дис. ... док. філос. : 081 / Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, Дніпро, 2022. 230 с.
14. Сокурєнко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 22 с.

ПОПОВА С. М.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правоохоронної
діяльності та поліцейської
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

СЕРДЮК Є. В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)
ORCID ID: 0000-0002-5467-7207

ЗАМРИГА А. В.

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного
та міжнародного права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана)
ORCID ID: 0000-0001-8919-6633

УДК 346.78:623

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.61>

**ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ПОВНОВАЖЕНЬ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СКЛАДОВА
ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ: НА ПРИКЛАДІ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті розрита юридична природа та зміст повноважень працівників правоохоронних органів на прикладі поліцейських Національної поліції України. Доведено, що вони є основою їх адміністративно-правового статусу. Ці повноваження визначаються нормативно-правовими актами, що включають Конституцію та закони України, постанови Кабінету Міністрів, а також внутрішні нормативно-правові накази Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України. Основне завдання наданих повноважень полягає у виконанні регулятивних, охоронних та оборонних функцій з метою забезпечення правопорядку і безпеки в державі. Повноваження поліцейських виконують декілька важливих публічних функцій. Юридичний аспект полягає в тому, що дії поліцейських закріплені у законодавчих актах, а їхні законні розпорядження є обов'язковими для виконання всіма особами на яких вони спрямовані. Функціональний аспект полягає у використанні поліцейськими різноманітних засобів публічного адміністрування, зокрема таких як превентивні заходи та поліцейський примус, для забезпечення громадського порядку. Процедурний аспект реалізується через виконання адміністративних процедур, визначених підзаконними актами, що деталізують положення законів України «Про Національну поліцію», «Про адміністративні послуги», забезпечуючи належний рівень законності

та ефективності в діяльності поліцейських. Ієрархічна структура Національної поліції, як централізованого правоохоронного органу, дозволяє делегувати або розподіляти повноваження між різними її рівнями (в центрі, регіонах і на місцях), що сприяє ефективному функціонуванню правоохоронних підрозділів по усіх території України та забезпеченню правопорядку на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративно-правовий статус, відповідальність, добросовісність, зміст, гарантії, компетенція, людиноцентризм, обов'язки, повноваження, професійність, права, правоохоронна діяльність, публічне адміністрування, юридична природа.

Popova S. M., Serdiuk Ye. V., Zamryha A. V. The legal nature and content of the powers of law enforcement officers as a component of their administrative and legal status: on the example of police officers of the National Police of Ukraine

The article explores the legal nature and content of the powers of law enforcement officers, using the example of the police officers of the National Police of Ukraine. It has been proven that these powers form the basis of their administrative and legal status. These powers are defined by legal acts, including the Constitution and laws of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers, as well as internal regulatory orders of the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine. The main purpose of the granted powers is to perform regulatory, protective, and defensive functions to ensure law and order and security in the state. Police powers perform several important public functions. The legal aspect lies in the fact that the actions of police officers are enshrined in legislative acts, and their lawful orders are binding on all individuals to whom they are addressed. The functional aspect involves the use of various public administration tools by the police, such as preventive measures and police coercion, to maintain public order. The procedural aspect is implemented through the execution of administrative procedures defined by subordinate acts, which elaborate on the provisions of the laws of Ukraine "On the National Police" and "On Administrative Services," ensuring an appropriate level of legality and efficiency in the activities of police officers. The hierarchical structure of the National Police, as a centralized law enforcement body, allows for the delegation or distribution of powers across its different levels (central, regional, and local), which facilitates the effective functioning of law enforcement units across the entire territory of Ukraine and ensures law and order at various levels of the administrative-territorial structure of Ukraine.

Key words: administrative activity, administrative and legal status, accountability, competence, duties, integrity, law enforcement activity, legal nature, professionalism, public administration, responsibilities, rights, rule of law, guarantees, content, human-centeredness.

Вступ. Актуальність наукового аналізу проблеми юридичної природи та змісту повноважень працівників правоохоронних органів, зокрема поліцейських Національної поліції України, як складової їх адміністративно-правового статусу, обумовлена складною суспільно-політичною ситуацією, в якій перебуває Україна. З огляду на сучасні виклики, такі як агресія з боку російської федерації, завдання, що постають перед правоохоронними органами, набули нової складності та динамічності. Особливо це стосується забезпечення публічного порядку, боротьби зі злочинністю, захисту прав і свобод громадян, а також оборонних функцій держави, які зараз набувають особливої ваги.

Національна поліція України є найбільшим за чисельністю правоохоронним органом. Її повноваження виходять за межі звичайної правоохоронної діяльності та включають в себе

важливі оборонні функції, що є надзвичайно актуальними в умовах повномасштабного вторгнення з боку росії. Відповідно, науковий інтерес до юридичної природи та змісту цих повноважень виникає з необхідності визначити їх роль і місце в правовій системі, а також їх вплив на адміністративне управління в умовах війни.

Правоохоронні органи, зокрема Національна поліція, діють на підставі Конституції та законів України, забезпечуючи дотримання принципу законності. У мирний час основна роль поліції полягала у захисті прав і свобод громадян, забезпеченні громадського порядку, попередженні та розслідуванні правопорушень. Однак в умовах воєнного стану до цих завдань додаються нові функції, що стосуються захисту державного суверенітету, охорони стратегічних об'єктів, забезпечення громадської безпеки та участі у територіальній обороні. Зміни в законодавстві також забезпечують право поліції на участь у бойових діях, що є надзвичайно важливим для підтримання правопорядку в умовах війни.

Тому наукове дослідження юридичної природи та змісту повноважень працівників правоохоронних органів, таких як поліцейські Національної поліції України, є актуальним для подальшого розвитку науки і практики адміністративного права. Воно дає змогу виявити, як ці повноваження не лише виконують регулятивну та охоронну функції, а й як вони адаптуються до нових реалій, включаючи захист держави в умовах збройної агресії.

Огляд останніх досліджень. До певних аспектів проблеми адміністративно-правового статусу працівника правоохоронного органу звертали свою увагу вчені Н. Армаш, А. Авторгов, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, І. Бородін, Д. Берестень, В. Білоус, Н. В. Дарганова, С. Дмитренко, В. Галунко, В. Гриценко, Н. І. Жовтень, М. Кінаш, Я. Колесник, А. Ключко, В. Ковальська, Д. Лісний, В. Люх, К. Мух, А. Онупрієнко, І. Панов, А. Русецький, О. Салманова, К. Солянник, І. Суховетрук, М. Шапоренко, С. Шоптенко, І. Харь, О. Циганов, О. Ярмач та ін. Проте, за межами їх аналізу залишилися важливі для сьогодення виклики в аналізовані нами сфері.

Отже, запропонована тема наукового дослідження є актуальною та полягає в необхідності уточнення й адаптації повноважень посадових осіб правоохоронних органів як елементів їх адміністративно-правового статусу на прикладі поліцейських Національної поліції України.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та чинного законодавства розрити юридичну природу та зміст повноважень поліцейських, як провідну складову їх адміністративно-правового статусу.

Виклад основних положень: Один із засновників вітчизняної науки та галузі адміністративного права, видатний український вчений професор Ю. Битяк, зазначив, що засади категорії «повноваження» полягають у визначенні меж правомірної діяльності суб'єкта публічної влади та його компетенції. Повноваження є ключовою категорією в юридичній науці, особливо в адміністративному праві, оскільки вони визначають права й обов'язки суб'єктів владних відносин. Під повноваженнями розуміють закріплені нормами права дії, які можуть вчинятися владними суб'єктами для досягнення поставлених державних або публічних цілей. Вони виконують регулятивну функцію, забезпечуючи належний правовий порядок та ефективне управління в рамках держави чи органу місцевого самоврядування. Професор Ю. Битяк виділяє кілька важливих аспектів повноважень: Юридичний аспект: повноваження закріплюються в нормативних актах, таких як закони, укази, розпорядження, що визначають коло дій, які можуть здійснювати певні суб'єкти (органи державної влади, посадові особи). Ці дії є обов'язковими та забезпечуються силою закону. Функціональний аспект: повноваження є інструментом для виконання певних функцій, таких як захист прав громадян, забезпечення правосуддя, контроль за дотриманням законності. Виконання повноважень є основним механізмом реалізації владних функцій. Процедурний аспект: повноваження реалізуються через певні процедури та правила, як-от адміністративне правозастосування, що вимагає чіткої послідовності дій та відповідності нормам права. Ієрархічний аспект: повноваження можуть бути делегованими або розподіленими між різними рівнями державної влади. Це дозволяє встановити чіткий механізм субординації та взаємодії між центральними органами влади та місцевими адміністраціями [1].

Д. Лісний розкриває, що повноваження в правоохоронних органах формуються на основі нормативно-правових актів, включаючи закони України та відомчі акти, що регулюють службову діяльність. Делегування повноважень розглядається як комплекс адміністративно-правових дій, спрямованих на передачу обов'язків і функцій від керівника до підлеглого в органах правопорядку. Це включає передачу владних повноважень для раціонального використання персоналу правоохоронних органів [2]. К. Солянік зазначає, що повноваження виконавчих органів місцевих рад відіграють визначальну роль у структурі місцевого самоврядування. Вони є юридичним засобом, через який встановлюються права й обов'язки цих органів відповідно до їх функцій і компетенції. Повноваження виконавчих органів дозволяють чітко визначити межі відповідальності органів та їх посадових осіб, забезпечуючи належне функціонування системи місцевого управління [3]. А. Онупрієнко розкриває концептуальні положення щодо розподілу повноважень між центральною та місцевою владою в демократичній державі. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування наділені відповідними повноваженнями, які мають бути делеговані згідно з принципом субсидіарності. Це означає, що владні функції мають виконуватися на найближчому до населення рівні. Якщо місцеві органи не можуть реалізувати повноваження, вони передаються на центральний рівень, зберігаючи державну природу та супроводжуючись належним забезпеченням [4].

І. Панова доводить, що адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничного інспектора поліції визначається через зміст його повноважень у контексті адміністративно-юрисдикційної діяльності. Ці повноваження реалізуються у трьох напрямках: виявлення адміністративних правопорушень, провадження у справах про адміністративні правопорушення, виконання постанов про накладення адміністративних стягнень [5]. У наукових положеннях професора В. Бевзенка щодо ознак суб'єкта владних повноважень, підкреслюється комплексний підхід до визначення цієї категорії через виконання функцій: управлінської, регулятивної, сервісно-обслуговуючої, загальноорганізаційної та примусової. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність суб'єктів владних повноважень полягає в їх здатності виступати стороною у судових справах, які виникають із цих відносин, і виконувати різноманітні процесуальні функції, такі як представництво, участь у якості свідка, експерта або скаржника в апеляційних чи касаційних провадженнях, що спрямовано на ефективний захист публічних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [6].

У профільному Законі України «Про Національну поліцію» слово «повноваження» зустрічається сто чотири рази в різних аспектах. Зокрема, у принципі законності, згідно з яким поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Однак найбільш повно вони розкриті в однойменному Розділі IV аналізованого Закону.

На наш погляд, за критерієм спеціалізації можна виділити такі найважливіші групи класифікації індивідуальних повноважень поліцейського за напрямками: захист прав і свобод громадян включає вжиття заходів для усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб, забезпечення безпеки взятих під захист осіб, запобігання та протидію домашньому насильству або насильству за ознакою статі, визначення осіб, які не здатні повідомити інформацію про себе через стан здоров'я, а також запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей. Забезпечення публічної безпеки й порядку включає вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки на вулицях та в інших публічних місцях, регулювання дорожнього руху та контроль за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення публічної безпеки під час примусового виконання судових рішень, контроль за дотриманням режиму радіаційної безпеки в зонах радіоактивного забруднення, а також участь у забезпеченні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану. Розкриття кримінальних правопорушень передбачає досудове розслідування кримінальних правопорушень, розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування або ухиляються від виконання покарання, вжиття заходів щодо виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, а також здійснення оперативно-розшукової діяльності. Надання послуг фізичним та юридичним

особам включає надання домедичної допомоги постраждалим внаслідок правопорушень або нещасних випадків, а також виявлення та контроль правопорушень у сфері зберігання зброї та інших спеціальних засобів. Взаємодія з громадськістю передбачає здійснення комунікацій через екстрені телефони, оброблення інформації, переданої через електронні комунікаційні мережі, забезпечення виконання зобов'язань України в Інтерполі та Європолі. Застосування засобів поліцейського примусу передбачає конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень або осіб під вартою, утримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних правопорушень, в ізоляторах тимчасового тримання, вжиття заходів для примусового виконання судових рішень та усунення загроз під час виконавчих дій, а також використання засобів контролю у разі порушень правил використання повітряного простору безпілотними літальними апаратами [7].

Додатковими повноваженнями наділені поліцейські щодо оборони України. Так, поліція може брати участь в обороні України та виконанні завдань територіальної оборони у випадку виникнення загрози державному суверенітету та територіальній цілісності країни. Під час введення воєнного стану органи та підрозділи поліції можуть підпорядковуватися відповідним начальникам головних управлінь поліції в регіонах та брати участь в оборонних заходах. Поліція особливого призначення має право на участь у бойових діях за рішенням військового командування, погодженим із керівництвом поліції. Органи поліції також беруть участь у заходах з оповіщення військовозобов'язаних та резервістів, а також здійснюють їх затримання та доставлення до територіальних центрів комплектування [8]. Наприклад, успішним є спеціальний підрозділ поліції «Лють» у контексті оборони України. Він активно бере участь у бойових діях на передовій та поверненні окупованих територій. Це перший в історії України штурмовий підрозділ Національної поліції, який об'єднав дільничних, слідчих, оперативників, патрульних та добровольців із різних професій для виконання наступальних завдань. Бригада «Лють» брала участь у визволенні Херсонщини, зокрема селища Давидів Брід, а також у поверненні під контроль України стратегічно важливої Кліщіївки. У своїй діяльності вони активно використовували артилерію, безпілотники, танки, БТри та протитанкове озброєння, демонструючи здатність воювати на рівні з бойовими бригадами Збройних сил України. Особливим внеском підрозділу стало знищення штурмових груп російських десантників та сотень російських військових, що підтвердило їхню ефективність у виконанні бойових завдань [9].

Висновки: Отже, юридична природа повноважень працівників правоохоронних органів (на прикладі поліцейських Національної поліції України) відображає ключову роль цієї категорії в публічному адмініструванні, правоохоронній діяльності та адміністративному судочинстві. Під повноваженнями розуміють закріплені нормами адміністративного права дії, які можуть вчинятися поліцейськими з метою досягнення завдань, поставлених перед Українським народом і державою. Вони виконують регулятивну, охоронну та оборонну функції, забезпечуючи належний правовий порядок і ефективне публічне адміністрування, зокрема в контексті оборони держави. Юридичний аспект повноважень поліцейських полягає в тому, що вони закріплюються в нормативно-правових актах, таких як Конституція та закони, постанови Кабінету Міністрів, накази Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України. Законні розпорядження поліцейських є обов'язковими для виконання і забезпечуються силою закону. Функціональний аспект повноважень поліцейських полягає у використанні ними інструментів публічного адміністрування, у формах превентивної діяльності та засобів поліцейського примусу. Вони також надають поліцейські послуги, спрямовані на захист громадян і забезпечення публічного порядку. Процедурний аспект повноважень поліцейських реалізується через адміністративні процедури, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах шляхом уточнення та деталізації законів України «Про Національну поліцію» та «Про адміністративну процедуру», які гарантують законність і відповідність дій поліцейських установленим нормам та європейським стандартам надання поліцейських послуг. Ієрархічний аспект повноважень Національної поліції полягає в тому, що вона є централізованим правоохоронним органом виконавчої влади.

Повноваження можуть бути делеговані або розподілені між різними рівнями державної влади, що забезпечує належне функціонування підрозділів поліції.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю. П. Повноваження та організація діяльності місцевих державних адміністрацій, їх відносини з органами місцевого самоврядування. *Академія правових наук України*. Харків, 2001. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2664/1/Butak_3.pdf
2. Лісний Д. В. Адміністративно-правові основи делегування повноважень в діяльності правоохоронних органів України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ: *Класичний приватний університет*. 2009. URL: <https://example-link.ua/>
3. Соляник К. Є. Організація та діяльність виконавчих органів місцевих рад в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. URL: <https://www.library.kh.ua/solyannik>
4. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків: *Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого*, 2008. URL: <https://nlu.edu.ua/author/onupriienko>
5. Панов І.О. Адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничного інспектора міліції: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2005. URL: <https://example-url.com>.
6. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2010. URL: <https://khnuvs.edu.ua/dissertation/bevzenko-2010/administrative-court>
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року №580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.
8. Повернули прапор України у Кліщіївку: перший в історії України штурмовий підрозділ “Лють” – “Легендарні воїни”. 2024. <https://www.5.ua/suspilstvo/povernuly-prapor-ukrainy-u-klischiivku-pershyyi-v-istorii-ukrainy-shturmoviyi-pidrozdil-liut-lehendarni-voiny-327093.html>

ДОБРЯНСЬКА Н. В.,
кандидат юридичних юридичних,
доцент, доцент кафедри державно-
правових і гуманітарних наук,
(Навчально-науковий гуманітарний
інститут Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0002-6319-0409

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.62>

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ЗДОБУТКИ

Статтю присвячено висвітленню особливостей функціонування законодавчої влади в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Автором проведено аналіз Конституції України в аспекті регулювання діяльності Верховної Ради у надзвичайних умовах та визначено, які повноваження парламенту розширюються, а які обмежуються.

Охарактеризовано особливості законотворчого процесу в умовах воєнного стану. Досліджено зміни в порядку розгляду та ухвалення законопроектів, а також особливості набрання ними юридичної сили. Звертається увага на пришвидшення процедур ухвалення законів, необхідних для забезпечення оборони країни та подолання наслідків воєнних дій.

Доведено, що в умовах дії правового режиму воєнного стану підвищується роль парламенту в координації діяльності державних органів: Розглядається, як Верховна Рада України забезпечує взаємодію з іншими гілками влади, урядом та органами місцевого самоврядування для ефективного протистояння агресору.

Обґрунтовано, що важливим напрямком діяльності Верховної Ради України в умовах воєнного стану є адаптація законодавчого регулювання деяких суспільних правовідносин до воєнних реалій. Доведено, що особливо це стосується удосконалення деяких питань участі адвоката у кримінальному провадженні. Проведено аналіз законодавчих ініціатив у цій сфері та виявлено, що такі включають зміни в процесуальні строки, забезпечення дистанційної участі адвокатів через відеоконференції та спрощення доступу до захисту в умовах обмеженого доступу до правосуддя. Аргументовано, що такі заходи покликані підтримати права громадян і забезпечити ефективність правосуддя під час війни

Визначено особливу роль законодавчого органу у дотриманні гарантій прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. На основі аналізу діяльності законодавчої влади в умовах воєнного стану автор дійшов висновку, що основним завданням парламенту є забезпечення необхідного балансу між інтересами національної безпеки та дотриманням прав і свобод людини.

Ключові слова: воєнний стан, законодавча влада, Верховна Рада України, кримінальне провадження, адвокатська діяльність, права людини, національна безпека.

Dobrianska N. V. Legislative authority under the conditions of marital state in Ukraine: challenges and achievements

The article is devoted to highlighting the peculiarities of the functioning of the legislative power under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. The author analyzed the Constitution of Ukraine in the aspect of regulating the activities of the Verkhovna Rada in emergency conditions and determined which powers of the parliament are expanded and which are limited.

The peculiarities of the law-making process in the conditions of martial law are characterized. Changes in the procedure for consideration and adoption of draft laws, as well as the peculiarities of their acquisition of legal force, were studied. Attention is drawn to speeding up the procedures for the adoption of laws necessary to ensure the country's defense and overcome the consequences of military actions.

It has been proven that the role of the parliament in the coordination of the activities of state bodies increases under the conditions of the legal regime of martial law.

It is substantiated that an important direction of the activity of the Verkhovna Rada of Ukraine in the conditions of martial law is the adaptation of the legislative regulation of some social legal relations to the realities of war. It has been proven that this especially applies to the improvement of some issues of a lawyer's participation in criminal proceedings. An analysis of legislative initiatives in this area was conducted and it was found that these include changes in procedural terms, ensuring remote participation of lawyers through video conferences and simplifying access to protection in conditions of limited access to justice. It is argued that such measures are designed to support the rights of citizens and ensure the effectiveness of justice during wartime.

The special role of the legislative body in the observance of guarantees of the rights and freedoms of citizens in the conditions of martial law is defined. Based on the analysis of the activities of the legislative power in the conditions of martial law, the author came to the conclusion that the main task of the parliament is to ensure the necessary balance between the interests of national security and the observance of human rights and freedoms.

Key words: *martial law, legislative power, Verkhovna Rada of Ukraine, criminal proceedings, advocacy, human rights, national security.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України зі сторони сусідньої держави кардинально змінила умови функціонування державних інститутів. Одним з ключових питань стало забезпечення ефективної роботи законодавчої влади в умовах воєнного стану. У цей період український парламент виконує надзвичайно важливу роль у забезпеченні обороноздатності держави, захисті прав і свобод громадян, а також у координації зусиль усіх гілок влади. Законодавчі зміни, що були зроблені, дозволили швидко реагувати на виклики сьогодення та забезпечити функціонування держави в умовах війни. Однак, існують певні проблеми, які потребують подальшого вивчення та вирішення, що зумовлює актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми функціонування державних інститутів та органів державної влади в умовах воєнного стану досліджували такі науковці, як В. В. Головка, О. Ю. Григор'єв, О. А. Моргунов, О. М. Музичук, К. О. Турчинов та ін. Однак, необхідно зазначити, що нові виклики, які зумовлені дією воєнного стану в Україні, вимагають активізації наукових досліджень у цій галузі. Це особливо важливо з огляду на те, що законодавча влада має важливий координуючий та регулюючий вплив на роботу інших органів та осіб в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у проведенні ґрунтованого аналізу особливостей функціонування законодавчої влади України в умовах воєнного стану,

виявленні сильних та слабких сторін законодавчого забезпечення оборони країни, узагальненні досягнень українського парламенту та подальшого удосконалення його діяльності в особливий період.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. У Конституції України, а саме – у ст. 83 закладено принцип безперервності роботи Верховної Ради України у разі закінчення строку повноважень цього органу під час дії воєнного чи надзвичайного стану та продовження його роботи до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану [1].

Крім того, у ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закладено принцип неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану, а ч. 1 ст. 9 цього ж Закону покладає на Президента України та Верховну Раду України обов'язок діяти в умовах воєнного стану виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України [2].

Отже, законодавча функція держави залишається надзвичайно важливою в умовах дії правового режиму воєнного стану, особливо з огляду на те, що її реалізація впливає на адаптивність інших правовідносин до реалій воєнного стану.

Разом з тим, порядок організації та засади діяльності Верховної Ради України в умовах воєнного стану зазнали суттєвих змін.

Зокрема, як зазначають деякі науковці, в організації роботи більшості державних органів в умовах воєнного стану з'явилися такі принципи як компліментарності, адаптивності та ін.

Принцип компліментарності О. А. Моргунов та О. М. Музичук трактують як основу діяльності органів державної влади під час воєнного стану, коли при організації роботи підрозділу, визначенні його компетенцій та формуванні персоналу враховуються специфічні напрями і характер співпраці з іншими державними органами та суспільством у різних ситуаціях, що можуть виникнути в умовах воєнного стану. Принцип адаптивності, на думку вчених, передбачає здатність органів державної влади швидко змінювати формат роботи залежно від ситуації в галузі безпеки. Для ефективної діяльності важливо нормативно закріпити цей адаптивний підхід через законодавство або підзаконні акти: інструкції, положення, відомчі накази [3, с. 107].

З огляду на таке, необхідно погодитися з думкою О. Ю. Григор'єва, який зазначає, що питання дієвого та професійного законодавчого органу є важливим елементом побудови будь-якої держави, оскільки саме на законодавчу гілку влади покладено важливе завдання ухвалення законодавчих актів, що мають вплив на всі сфери суспільного життя і держави загалом, а особливо актуально це питання постає на сьогодні в умовах виснажливої затяжної війни [4, с. 175].

Передусім варто зазначити, що в умовах дії правового режиму воєнного стану на Верховну Раду України покладено низку особливих повноважень. Зокрема, відповідно до п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції України до таких можна віднести затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації [1].

Крім того, за ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у разі утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) Верховна Рада України за поданням Президента України може прийняти рішення про те, що у період дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування:

1) начальник військової адміністрації:

крім повноважень, віднесених до його компетенції цим Законом, здійснює повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови;

може затвердити тимчасову структуру виконавчих органів сільської, селищної, міської ради;

2) апарат сільської, селищної, міської ради та її виконавчого комітету, інші виконавчі органи, комунальні підприємства, установи та організації відповідної територіальної громади підпорядковуються начальнику відповідної військової адміністрації [2].

Крім того, у Конституції України передбачено можливість обмеження деяких прав і свобод громадян в умовах воєнного стану (наприклад, право власності (ст. 41), інші конституційні права (ст. 64)). Однак, таке обмеження може здійснюватися лише на підставі закону, що покладає на український парламент додаткові повноваження щодо своєчасного прийняття відповідних законів.

Досліджуючи діяльність парламенту в умовах воєнного стану, виокремлюють такі етапи його роботи: 1) від початку повномасштабного вторгнення до квітня-травня 2022 р. – швидке прийняття рішень, здебільшого одразу в цілому, з обмеженим обговоренням; 2) до кінця літа 2022 р. – «перехідний етап», коли частина законів все ще ухвалювалась у пришвидшеному режимі, але щодо окремих законодавчих ініціатив відновились повноцінна законодавча процедура; 3) до середини 2023 р. – першочергова робота у напрямку європейської інтеграції у зв'язку з отримання статусу кандидата на членство в Європейській Союз (далі – ЄС), розгляд інших законопроектів міг затягуватись; 4) до сьогоднішнього часу – фактичне повернення до звичних законодавчих процедур та парламентських практик, швидкість прийняття законів суттєво знизилась [5, с. 4].

Тобто, як вважають самі парламентарії, робота законодавчого органу влади складалася так, що майже всі ключові рішення, які стосувалися воєнного часу, ухвалили упродовж перших шести місяців від початку повномасштабного вторгнення. Крім того, навіть в умовах дії воєнного стану Україна вже виконала свою частину роботи та прийняла всі законопроекти, необхідні для виконання рекомендацій, які стосуються вступу в ЄС [6].

Таким чином, можна висувати, що діяльність українського парламенту під час дії правового режиму воєнного стану має низку особливостей, що забезпечують оперативність та ефективність ухвалення законодавчих, політичних та інших рішень. До таких особливостей можна віднести:

1) прискорене прийняття рішень, що зумовлене необхідністю швидкої реакції на зміни у військовій та безпековій ситуації; у таких умовах законодавчий процес прискорюється, а багато законів приймаються без довготривалих обговорень або за скороченою процедурою;

2) пріоритетність питань національної безпеки та оборони, що зумовлює основне фокусування роботи Верховної Ради України на прийнятті законів, спрямованих на зміцнення обороноздатності країни, мобілізацію ресурсів, забезпечення Збройних Сил та надання гуманітарної допомоги;

3) гнучкість графіку засідань: для безпеки депутатів та забезпечення безперервної роботи парламенту можливі дистанційні засідання, а також зменшення кількості депутатів, необхідних для кворуму, що дозволяє оперативно реагувати на загрози, уникаючи фізичних зібрань в небезпечних умовах;

4) робота в умовах обмежених прав і свобод: під час воєнного стану деякі конституційні права та свободи можуть бути тимчасово обмежені, а тому Верховна Рада України особливо увагу приділяє ухваленню законів, що регулюють ці обмеження, водночас забезпечуючи дотримання основних прав громадян та дотримуючись необхідного балансу між національними інтересами та збереженням основних конституційних прав людини та громадянина;

5) посилене співпраця з виконавчою владою: у кризових умовах посилюється взаємодія парламенту з виконавчою владою, особливо з Кабінетом Міністрів України та Офісом Президента України, що дозволяє узгоджувати стратегії та заходи для ефективної оборони та управління державою.

Ці особливості допомагають українському парламенту діяти ефективно навіть у найскладніших умовах, зберігаючи державні інституції та забезпечуючи прийняття важливих рішень для захисту країни.

Разом з тим, Верховна Рада України продовжує свою роботу із утвердження європейських цінностей та апроксимації права ЄС.

Зокрема, в умовах воєнного стану в Україні загострилася соціальна напруга та посилився соціальний запит на справедливий розподіл державних ресурсів. Крім того, внаслідок повномасштабної збройної агресії значна кількість населення перебуває у стані активних пошуків нових місць роботи, а постійні джерела їхніх доходів значно скоротились. А вже біля половини підприємств виявились закритими, а інша половина зазнає економічних труднощів. Як наслідок, сотні тисяч людей втратили доходи та не мають належних заощаджень. Природно, що за цих умов посилюється державна підтримка українців, а тому питання соціального захисту населення набувають особливої актуальності [7, с. 65].

Крім того, удосконалюється функціонування системи судочинства, що є однією з вимог подальшої євроінтеграції. Так, під час дії правового режиму воєнного стану з метою забезпечення доступності до правосуддя було запроваджено усі основні функціонали Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІКС), що зумовило необхідність внесення змін до процесуальних кодексів, зокрема щодо участі сторін та їх представників у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

У цьому аспекті покажемо Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи», прийнятий Верховною Радою України 23 лютого 2024 р. [8]. Цим Законом, зокрема внесені зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України в частині зміни підходу до забезпечення проведення окремих процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Такі зміни запроваджені у зв'язку з безпековими ризиками і обмеженням пересування, а тому учасникам справи та їх адвокатам дозволяється брати участь у засіданнях через відеоконференції, що забезпечує безперервність процесу навіть у зоні бойових дій.

Разом з тим, новелою згаданого вище Закону стало запровадження такого виду зловживання процесуальними правами учасником справи, адвокатом в кримінальному провадженні як використання технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку з метою затягування судового розгляду [8].

Підсумовуючи особливості функціонування українського парламенту в умовах дії правового режиму воєнного стану, К. О. Турчинов висловлює думку про необхідність удосконалення механізму планування роботи Верховної Ради України та його адаптації до сучасних умов [9, с. 22].

Необхідно погодитися з думкою науковця про те, що діяльність комітетів Верховної Ради України в цей період необхідно адаптувати до викликів воєнного стану, продовжуючи на високому рівні виконувати свої конституційні функції. Онлайн-зустрічі та підтримка міжнародних партнерів дозволили комітетам залучити до своєї роботи широке коло зацікавлених сторін, незважаючи на режимні обмеження. Також звертається увага на прагнення Верховної Ради перейти до планової роботи з удосконалення зовнішніх комунікацій і прийняти Комунікаційну стратегію. Верховна Рада України, визнаючи вимоги громадськості до прозорості, продовжує шукати шляхи більшого залучення медіа та громадськості до своєї діяльності [9, с. 22].

Висновки. В умовах воєнного стану діяльність Верховної Ради України набуває особливого значення, оскільки вона забезпечує прийняття ключових рішень для оборони та підтримки держави. Парламент зосереджується на швидкому ухваленні законів, які стосуються національної безпеки, мобілізації ресурсів та захисту прав громадян. Однією з головних особливостей є скорочення процедурних процесів для прискорення прийняття критично важливих рішень. Також змінюються пріоритети законодавчої діяльності, акцентуючи увагу на питаннях військової підтримки, економічної стабільності та гуманітарної допомоги. У цих умовах Верховна Рада України виступає важливим інструментом збереження суверенітету та стабільності України.

Крім того, в умовах воєнного стану Верховна Рада України прийняла низку змін, що покращують участь учасників справи та їх адвокатів у кримінальному провадженні. Це

дозволяє ефективно захищати права громадян через нові форми взаємодії, такі як відео-конференцв'язок. Такі законодавчі новації сприяють адаптації судової системи до воєнних реалій, забезпечуючи безперервність правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Моргунов О. А., Музичук О. М. Шляхи Вдосконалення діяльності органів державної влади в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 2. С. 104-108.
4. Григор'єв О. Ю. Український парламент в умовах воєнного стану: особливості функціонування. Регіональні студії. 2023. № 35. С. 174-182.
5. Парламент в умовах війни: приклад України: 5 вересня 2023 року – 5 лютого 2023 року. URL : <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74995.pdf>
6. Законотворчість в умовах воєнного стану. *Голос України*. 2023. URL : <http://www.golos.com.ua/article/368628>
7. Головка В. В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник національного університету цивільного захисту України*. Серія «Державне управління». 2022. Вип. 2(7). С. 65-73.
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи: Закон України від 23.02.2024 № 3604-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3604-20#n61>
9. Турчинов К. О. Інститут законодавчої влади в Україні під час війни. *Наукові записки*. Серія: Право. 2024. № 16. С. 19-22.

ГЕЛЛЕР Є. Б.

здобувач кафедри конституційного

та адміністративного права

(Запорізький національний університет)

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.63>

СФЕРА СПОРТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК СФЕРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті визначено поняття сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення. Зроблено висновок, що сферою спортивного розвитку особистості є сфера, завдяки якій зберігається баланс між інтересами особи та інтересами як окремих інституцій суспільства, так і суспільства в цілому, де взаємини, що складаються в процесі економічного, соціального, політичного, духовного життя і діяльності особи взаємовідносяться зі спортом та полягають в мобілізації якісних показників розвитку індивідуально-психологічних властивостей (характерних рис спортивної життєдіяльності) та пошуку шляхів їх передачі у публічну владу.

Обґрунтовано, що різні країни, створюють організаційні та нормативно-правові основи для розвитку фізичної культури та спорту залежно від специфіки соціально-економічної та політичної системи. Так, існуюча організаційна модель спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення залежить від рівня участі держави в управлінні та фінансуванні промисловості та залежить від багатьох факторів, зокрема типу економічної системи, рівня соціально-економічного розвитку, політичної ситуації, культурних цінностей та традицій тощо. Традиційно виокремлюють три основні організаційні моделі сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення: американську, яка характеризується високим ступенем децентралізації та низькою участю держави в організації фізичної культури та спортивних заходів; європейську модель, яка характеризується відносно значним ступенем участі держави; пострадянську модель, яка характеризується повним централізованим державним управлінням у сфері фізичної культури та спорту.

Зроблено висновок, що, оскільки Україна знаходиться на шляху до Європейського Союзу, реформування спортивної сфери нашої держави відбувається за європейською моделлю сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення.

Ключові слова: сфера, розвиток особистості, спорт, спортивний розвиток особистості, адміністративно-правове забезпечення.

Heller E. B. The field of sports personal development as a field of administrative and legal support

The article defines the concept of the sphere of sports development of the individual as a sphere of administrative and legal support. It is concluded that the sphere of sports development of the individual is the sphere due to which the balance between the interests of the individual and the interests of both individual institutions of society and society as a whole is maintained, where the relationships that develop in the process of economic, social, political, spiritual life and activity of the individual are interrelated with sports and consist in the mobilization of qualitative indicators

of the development of individual psychological properties (characteristic features of sports life) and the search for ways to transfer them to public authorities.

It is substantiated that different countries create organizational and regulatory frameworks for the development of physical culture and sports, depending on the specifics of the socio-economic and political system. Thus, the existing organizational model of sports development of the individual as a sphere of administrative and legal support depends on the level of state participation in the management and financing of industry and depends on many factors, including the type of economic system, the level of socio-economic development, the political situation, cultural values and traditions, etc. Traditionally, there are three main organizational models of the sphere of sports development of the individual as a sphere of administrative and legal support: the American, which is characterized by a high degree of decentralization and low participation of the state in the organization of physical culture and sports events; the European model, which is characterized by a relatively significant degree of state involvement; the post-Soviet model, which is characterized by complete centralized state management in the field of physical culture and sports.

It is concluded that, since Ukraine is on the way to the European Union, the reform of the sports sphere of our country is carried out according to the European model of the sphere of sports development of the individual as a sphere of administrative and legal support.

Key words: sphere, personal development, sports, sports development of personality, administrative and legal support.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства, спорт є універсальною мовою, яка виходить за межі культурних, мовних та соціально-економічних кордонів. Він громади та розширює можливості окремих осіб служить основоположною силою для сприяння позитивним змінам у глобальному масштабі. Спорт є економічно ефективним та гнучким інструментом для просування цілей сталого розвитку, з моменту їх прийняття у 2000 році, спорт відіграв життєво важливу роль у зміцненні кожної з восьми цілей, що було визнано в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. А у резолюції 70/1 під назвою «Трансформування нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року», прийнятій у 2015 році, ще більше визнав та закріпив роль спорту у просуванні соціального прогресу.

Варто вказати, що спорт відіграє ключову роль у сприянні розвитку та миру, активно просуваючи такі цінності, як толерантність та повага. Розширення прав і можливостей жінок через спорт є ще однією сферою просування сталого розвитку. Знову ж таки, це розширення прав і можливостей виходить за межі ігрового поля, впливаючи на суспільне ставлення та сприяючи більш справедливому розподілу можливостей та ресурсів.

Більше того, у випадку з молоддю участь у спорті прищеплює важливі життєві навички, такі як лідерство, командна робота та дисципліна. Спорт значно сприяє досягненню цілей здоров'я, заохочуючи активний спосіб життя. У сфері освіти спорт надає цінні можливості для навчання поза навчальним закладом.

Разом з тим спорт відіграє вирішальну роль у цілях соціальної інтеграції, створюючи простори, де люди з різних верств суспільства можуть об'єднуватися, руйнуючи соціальні бар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у сфері її спортивного розвитку фрагментарно в межах інших суміжних проблематик досліджувались у публікаціях О. І. Безпалової, С.М. Гусарова, О. В. Джафарової, Л. В. Козлової, Ю.О. Легези, О.І. Миколенка, Р. С. Мельника, Н. Р. Нижник, А. Ю. Олійника, О.Ю. Салманової, О. Ю. Синявської, О.С. Юніна та ін.. Не можна не акцентувати, що проблематика забезпечення спортивного розвитку особистості

вивчається не лише в межах юридичних досліджень, але і з точки зору науки педагогіки, психології, соціології, антропології, а також в межах економічних досліджень.

Мета статті. Визначити поняття сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Доцільно підкреслити, що історично спорт відігравав життєво важливу роль у всіх суспільствах і функціонував як сильна комунікаційна платформа, яку можна використовувати для просування культури миру, що й продовжує бути одним з найбільш економічно ефективних і універсальних інструментів для просування цінностей Організації Об'єднаних Націй та досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР).

Отже, спорт є безумовно важливим чинником сталого розвитку. Тому, використовуючи цей величезний потенціал спорту, Управління Організації Об'єднаних Націй зі спорту заради розвитку та миру (UNOSDP) вже давно об'єднує людей через спорт та підтримує ініціативи спорту заради миру, що допомагає спорту повністю реалізувати свій потенціал у реалізації ЦСР.

Як зазначає Управління Організації Об'єднаних Націй зі спорту, спорт сприяє добробуту незалежно від віку, статі чи етнічної приналежності. Він насолоджується всіма, і його охоплення не має собі рівних. Наприклад, Всесвітня федерація тхеквондо створила Гуманітарний фонд тхеквондо для просування бойового мистецтва в таборах біженців по всьому світу. Такі ініціативи підвищують обізнаність про тяжке становище молодих біженців і повністю узгоджуються з ЦСР, особливо щодо здоров'я (Мета 3: Забезпечення здорового життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці). Діти та молодь отримують величезну користь від фізичної активності. У поєднанні зі шкільною програмою фізичні навантаження та спорт необхідні для всебічної освіти (Мета 4: Забезпечити інклюзивну та якісну освіту для всіх та сприяти навчанню протягом усього життя). Крім того, спорт у своїй найосновнішій формі заохочує збалансовану участь і має потенціал сприяти гендерній рівності (Мета 5: Досягти гендерної рівності та розширення прав і можливостей всіх жінок та дівчат). Завдяки ініціативам UNOSDP та її партнерів спорт сприяє тому, щоб міста та громади стали більш інклюзивними (Мета 11: Зробити міста інклюзивними, безпечними, стійкими та стійкими). Крім того, спорт може бути використаний як значущий інструмент для запобігання конфліктам та сприяння тривалому миру, оскільки спорт та його універсальність мають здатність перевершувати культури (Мета 16: Сприяти справедливим, мирним та інклюзивним суспільствам) [1].

Фундаментальним для справжнього посилення глобального розвитку та реалізації ЦСР є встановлення міцних та згуртованих партнерств. Світ більш взаємопов'язаний, ніж будь-коли, і глобальний феномен спорту має силу об'єднати впливові мережі різноманітних партнерів та зацікавлених сторін із спільною прихильністю до сталого розвитку. У зв'язку з цим світ спорту може забезпечити потужні мережі партнерів та зацікавлених сторін, віддані використанню спорту для сталого розвитку (Мета 17: Відродити глобальне партнерство для сталого розвитку). Видатним прикладом такого партнерства в цьому контексті є співпраця між Організацією Об'єднаних Націй та Міжнародним олімпійським комітетом (МОК), організацією, яка має статус спостерігача в Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй і є ключовим партнером UNOSDP з кількома спільними ініціативами у сфері спорту заради розвитку та миру [1].

Фізична культура, спорт та здоров'я є важливими компонентами якості життя. Досягнення у сфері спорту підвищують престиж країни, приносять прибуток спортсменам та їхнім федераціям, створюють додаткові робочі місця, сприяють здоровому способу життя, що безпосередньо впливає на ефективність населення. Тому розвиток спорту та здоров'я стратегічно важливий для забезпечення соціально-економічного зростання та досягнення перспектив сталого розвитку будь-якої сучасної держави, і Україна не є виключенням. Для вирішення існуючих проблем у цій сфері, активізації розвитку бізнесу, розвитку спортивної інфраструктури та пошуку додаткових джерел фінансування важливо зрозуміти, що є сферою спортивного розвитку особистості і як вона співвідноситься зі сферою адміністративно-правового

забезпечення. Дослідження в цій галузі особливо актуальні з огляду на негативний вплив кризи, спровокованої війною, і необхідність адаптації до нових викликів.

Отже, починаючи наш аналіз, варто зупинитися на системоутворюючих дефініціях, зокрема на категорії «сфера». Так, у словниковій та енциклопедичній літературі поняття «сфера» (від грец. σφαῖρα перекладається, як куля) розуміється, як замкнута поверхня, геометричне місце точок рівновіддалених від даної точки, що є центром сфери [2]; район дії, межа поширення чого-небудь [3]; громадське оточення, обстановка, середовище, сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається [4].

Щодо поняття спорту, варто вказати, що ця категорія чітко визначена як на національному, так й на міжнародному рівні. Зокрема Закон України «Про фізичну культуру та спорт» визначає спорт, як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та інших підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них [5].

У Європейській спортивній хартії «спорт» означає всі форми фізичної активності, які, шляхом випадкової або організованої участі, спрямовані на підтримання або покращення фізичної форми та психічного добробуту, формування суспільних стосунків або отримання результатів у змаганнях на всіх рівнях [6].

Щодо етимології поняття «розвиток особистості» [7], то у спеціальній літературі вказується, що розвиток – це головний процес, що є у житті людини в сучасному суспільстві, стрімко розвивається. Розвиток людини є складним інволюційно (від латин. *involutio* – згортання) – еволюційним (від латин. *evolutio* – розгортання) поступовим рухом, під час якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині [8].

Енциклопедична література вказує, що розвиток особистості охоплює динамічну конструкцію та деконструкцію інтегративних характеристик, які відрізняють індивіда з точки зору міжособистісних рис поведінки [9]. Розвиток особистості постійно змінюється і залежить від контекстуальних факторів та життєвого досвіду, що змінює життя. Розвиток особистості також вимірний за описом і суб'єктивний за своєю природою [10].

У літературі філософського напрямку вказується, що «людське самоздійснення у світі спорту – це розкриття сутності спортивної особистості, вияв її специфічних особливостей, характерних рис спортивної життєдіяльності. Людина самоздійснює себе у світі спорту в залежності від зовнішніх і внутрішніх впливів. Її інтенсивність зумовлюється сприйняттям кожним індивідом власних потреб та інтересів як складових життєдіяльності» [11].

Закон України «Про фізичну культуру та спорт» не містить визначення «сфера спортивного розвитку», проте визначає певні види діяльності («у сфері фізичної культури і спорту»), зокрема меценатську, як добровільне безоплатне надання фізичними та юридичними особами (меценатами фізичної культури і спорту) матеріальної, грошової або іншої підтримки фізичної культури і спорту набувачам меценатської допомоги. Крім того містить визначення суб'єктів сфери фізичної культури і спорту – це фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту. А також визначає категорію «послуги у сфері фізичної культури і спорту» - організація та проведення суб'єктами сфери фізичної культури і спорту фізкультурно-оздоровчої діяльності та/або фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю або підготовки спортсменів до змагань з видів спорту, визнаних в Україні [5].

Крім того у ст. 4 вищезгаданого Закону визначено засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту, та вказано, що державна політика у сфері фізичної культури і спорту ґрунтується на засадах: визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави; визнання фізичної культури як важливого чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя; визнання спорту як важливого чинника досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави; забезпечення гуманістичної спрямованості та пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, взаємної поваги та гендерної рівності; гарантування рівних прав та можливостей

громадян у сфері фізичної культури і спорту; забезпечення безпеки життя та здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників та глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів; сприяння безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп; утвердження етичних та моральних цінностей фізичної культури і спорту; створення умов для соціального та правового захисту громадян у сфері фізичної культури і спорту; забезпечення підтримки громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення різноманітності, високої якості та доступності послуг у сфері фізичної культури і спорту для громадян; забезпечення умов для підтримки напрямів фізичної культури і спорту; забезпечення доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд; заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту; орієнтування на сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у цій сфері; забезпечення дотримання державних соціальних стандартів у сфері фізичної культури і спорту [5].

Таким чином підсумовуючи наведене, можемо дійти висновку, що сферою спортивного розвитку особистості є сфера, завдяки якій зберігається баланс між інтересами особи та інтересами як окремих інституцій суспільства, так і суспільства в цілому, де взаємини, що складаються в процесі економічного, соціального, політичного, духовного життя і діяльності взаємовідносяться зі спортом та полягають в мобілізації якісних показників розвитку індивідуально-психологічних властивостей (характерних рис спортивної життєдіяльності) та пошуку шляхів їх передачі у публічну владу.

Щодо сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення варто вказати, що різні країни, залежно від специфіки соціально-економічної та політичної системи, створюють організаційні та нормативно-правові основи для розвитку фізичної культури та спорту.

Існуюча економічна та організаційна модель спорту та охорони здоров'я залежить від рівня участі держави в управлінні та фінансуванні промисловості та залежить від багатьох факторів - типу економічної системи, рівня соціально-економічного розвитку, політичної ситуації, культурних цінностей та традицій тощо.

Традиційно виокремлюють три основні організаційні моделі сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення:

1) американську, яка характеризується високим ступенем децентралізації та низькою участю держави в організації фізичної культури та спортивних заходів. Традиційним принципом американської моделі спортивного менеджменту є децентралізація управлінських функцій як щодо різних сфер фізичної культури та спорту, так і в межах кожної зі сфер. Згідно з цією моделлю, держава не втручається у спорт, підтримуючи діяльність спортивних клубів, федерацій та спортивного руху в цілому. Фінансова підтримка надається для організації спортивних заходів, а також розвитку спортивної інфраструктури [12; 13].

2) європейську модель, яка характеризується великим ступенем участі держави. Майже у всіх європейських країнах держава так чи інакше втручається у розвиток низового спорту, спорту з високими досягненнями, а іноді навіть професійного спорту.

3) пострадянську модель, яка характеризується повним централізованим державним управлінням у сфері фізичної культури та спорту.

Доцільно зазначити, що ці моделі докорінно відрізняються одна від одної, зокрема, особливістю американської моделі адміністративно-правового регулювання спорту є відсутність центрального органу виконавчої влади. У США немає жодного органу, який координує сферу спорту, безпосередньо підпорядкованого уряду, оскільки на постійній основі федеральний уряд США не бере участі у розвитку спортивного сектору [13; 14]. Відповідальність за розвиток спорту покладається в основному на спортивні ради (комітети), які виступають як приватні некомерційні організації та підтримують низовий спорт у різних формах. Їх основним завданням є підтримка спортивних організацій, клубів, команд, спортивних заходів. Спортивні ради зазвичай тісно співпрацюють з місцевою владою на договірній основі [15].

Основними організаціями, що координують розвиток спорту в США, є Олімпійський комітет США (USOC), Національна федерація шкільних асоціацій (NFHS), Національна колегіальна атлетична асоціація (NCAA), а також Аматорський атлетичний союз (AAU), Національна атлетична асоціація коледжів (NCAA), Союз легкої атлетики (AAU), професійні ліги, асоціації різних видів спорту тощо.

Найвпливовішою організацією, яка забезпечує фінансову та організаційну координацію аматорських видів спорту в США, є Олімпійський комітет – це незалежна організація, до складу якої входять представники олімпійських комітетів усіх держав, національних спортивних федерацій (понад 40), а також національних спортивних організацій.

Зокрема національні спортивні федерації відіграють важливу роль у розвитку видів спорту з високими досягненнями. Їх завданням є всебічний розвиток спорту, тренувань та відбору спортсменів, підтримка міжнародного іміджу країни. Співпраця з міжнародними спортивними федераціями та Міжнародним олімпійським комітетом (МОК), Всесвітнє антидопінгове агентство сприяє авторитету та розвитку широких повноважень представників США в міжнародному спортивному русі, стимулює розвиток високопоставлених видів спорту в країні.

Варто вказати, що особливістю організації спорту в США є розвинена система шкільного спорту, головним керівним органом якого є Національна федерація шкільних асоціацій (NFHS). Важливість Національної студентської спортивної асоціації обумовлена тим, що студенти-спортсмени є домінуючою групою в загальній кількості учасників високоресурсних видів спорту [13; 14].

Європейська організаційна модель сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення характеризується відносно вищим рівнем державного регулювання. Головною особливістю організаційної структури управління спортом та охороною здоров'я є наявність наднаціонального рівня влади. У Європі координацію в цій сфері здійснює континентальна міжурядова організація – Рада Європи та її спеціалізований підрозділ – Комітет з розвитку спорту (CDDS). Відповідно до європейської концепції культури, в частині, що стосується спорту, CDDS покликана: стимулювати та забезпечувати координацію спортивної політики в державах-членах Ради Європи; проводити єдину європейську політику щодо міжнародного спорту, зміцнювати співпрацю з державними та громадськими спортивними організаціями, нести відповідальність за реалізацію Європейської спортивної хартії, Кодексу спортивної етики тощо. Під впливом Ради Європи всі держави-члени поділяють спільну думку щодо основних спортивних цінностей [12; 15; 16].

Доцільно зазначити, що найчастіше ці дві організаційні моделі регулювання сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення – американська та європейська – доповнюють одна одну і мають ряд спільних принципів.

Пострадянська модель, яка характеризується повним централізованим державним управлінням у сфері фізичної культури та спорту, характерна для країн пострадянського простору. Зокрема така модель існує у Північній Кореї та інших тоталітарних державах. За цієї моделі держава за допомогою комісарів жорстко керує спортом, як однією з воєнних ланок, а за невдалі виступи на міжнародних спортивних змаганнях спортсменів відправляють на виховні роботи.

Варто відмітити, що на сучасному етапі євроінтеграційних рухів нашої держави, спостерігається докорінна перебудова та реформування спортивної сфери України. Зокрема реформа передбачається за такими напрямками, а саме:

1) ліквідація надлишкових функцій Міністерства, усунення їх дублювання та його європеїзація;

2) підвищення прозорості діяльності Міністерства, відмова від ручного управління бюджетом та боротьба з корупцією серед чиновників;

3) підвищення автономії національних спортивних федерацій;

4) вдосконалення національного антидопінгового законодавства [17].

Варто вказати, що реформа сфери спорту була вперше анонсована у 1998 році, згідно з ухваленим міжнародним документом «Політика досягнення здоров'я для всіх у XXI

столітті», всі держави-члени Євробюро ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я), зокрема й Україна, повинні були долучитись до формування здорового способу життя населення, і особливо молоді, на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Відповідно в Україні була прийнята ціла низка державних документів, таких як Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепція національного виховання, Національна програма «Діти України», Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» тощо. Удруге про реформу заговорили у 2014-му році, проте, все завершилося внесенням деяких змін до вже існуючого закону. Сучасний етап реформування передбачає за наступні 4 роки (такий перехідний період дають собі реформатори) створення 20 тисяч спортивних клубів. Крім того передбачено докорінну новачію законодавчої бази. змінити законодавство.

26 вересня 2024 року Міністерство молоді та спорту України підписало Меморандуму про співпрацю з Київською обласною державною адміністрацією та Вишневою міською радою. Цей документ спрямований на впровадження механізму, що залучає спортивні клуби як громадські організації для розвитку клубної системи в спорті. Проведення експерименту дозволить розробити механізм для переходу на клубну систему організації занять фізичною культурою і спортом, а також сприятиме розвитку спортивних клубів у статусі громадських організацій. Важливо, що залучення спортивних клубів у статусі громадських організацій сприятиме активній участі місцевих громад у спортивному житті, що допоможе розвивати спорт на всіх рівнях [18].

Зокрема Комітет молоді і спорту рекомендує прийняти за основу проект Закону України щодо удосконалення діяльності спортивних клубів. Так, проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» щодо удосконалення діяльності спортивних клубів, (реєстр № 11199) передбачає, що утворення спортивних клубів комунальної форми власності здійснюється з урахуванням державного соціального стандарту у сфері фізичної культури і спорту. Реалізація його положень сприятиме створенню умов для впровадження сучасної моделі роботи спортивних клубів та їх фінансової підтримки, розширенню можливостей громадян для занять фізичною культурою і спортом [19].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що Україна, реформуючи спортивну сферу, буде європейську модель сфери спортивного розвитку особистості як сфери адміністративно-правового забезпечення.

Отже, підсумовуючи наведене варто дійти висновку, що сферою спортивного розвитку особистості є сфера, завдяки якій зберігається баланс між інтересами особи та інтересами як окремих інституцій суспільства, так і суспільства в цілому, де взаємини, що складаються в процесі економічного, соціального, політичного, духовного життя і діяльності особи взаємовідносяться зі спортом та полягають в мобілізації якісних показників розвитку індивідуально-психологічних властивостей (характерних рис спортивної життєдіяльності) та пошуку шляхів їх передачі у публічну владу.

Список використаних джерел:

1. The Role of Sport in Achieving the Sustainable Development Goals URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/role-sport-achieving-sustainable-development-goals>
2. Сфера URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сфера>
3. Словник української мови URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=сфера>
4. Словник іншомовних слів <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%F4%E5%F0%E0>
5. Про фізичну культуру та спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
6. Переглянута Європейська спортивна хартія URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Spivrobotnictvo%20z%20radoy%20EU/PREMS%20039224%20UKR%202584%20Revised%20European%20Sports%20Charter.pdf
7. Розвиток особистості URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_особистості#cite_note-1

8. Киричук В.О., Андросович К.А. Розвиток та соціалізація особистості у сучасному суспільстві URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309243.pdf>
9. Wrzus C. Processes of personality development: An update of the TESSERA framework *The Handbook of Personality Dynamics and Processes*. Elsevier. 2021. pp. 101-123. doi: 10.1016/b978-0-12-813995-0.00005-4.
10. Hang Y., Soto C., Lee B., Speyer L., Murray A., Mottus R. Social expectations and abilities to meet them as possible mechanisms of youth personality development *Journal of Personality*. June 2023. 91 (3) p. 601-612. doi: 10.31234/osf.io/8yрbх
11. Білогур В.Є. Метафізичні та антропологічні виміри спортивного буття як основи самореалізації особистості URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/24921>
12. Сергій А. Ю. Зарубіжний досвід державного регулювання фізичної культури та спорту. *Науковий журнал Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура та спорт)*. 2015; 12: 104-108
13. Тур'яниця О. О. Американська модель професійного спорту: особливості конституційно-правового регулювання. *Науковий бюлетень Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2019; 1; 58: 85-88
14. Дрюков О., Адміністративне та правове регулювання високоефективного спортивного управління в Сполучених Штатах (іноземний досвід). *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2020 № 10, с. 185–190
15. Christina Gough Total revenue of the global health club industry 2009-2019 URL: <https://www.statista.com/statistics/275035/global-market-size-of-the-health-club-industry/>
16. Базенко В. А. Європейський досвід управління розвитком фізичної культури та спорту на новому рівні. Ефективність державного управління. 2017; 1: 156–166
17. Жданов І. Дорожня карта реформ у сфері фізичної культури та спорту URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/zhdanov/54eadfb02ead0/>
18. Клубна система в спорті: нові перспективи URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/klubna-systema-v-sporti-novi-perspektivu>
19. Комітет молоді і спорту рекомендує прийняти за основу проект Закону України щодо удосконалення діяльності спортивних клубів https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/249696.html

НЕСТЕРОВИЧ О. С.

доктор філософії,
старший викладач кафедри права
національної безпеки та правової роботи
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.64>

КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СПОРТУ З ТРУДОВИМ ПРАВОМ

Стаття присвячена дослідженню кореляції між правовим регулюванням у сфері спорту та трудовим правом. У сучасних умовах спортивна індустрія набуває дедалі більшої важливості на глобальному рівні, що зумовлює необхідність комплексного правового регулювання трудових відносин у цій галузі. Специфіка праці спортсменів, тренерів, суддів та інших фахівців спортивної сфери вимагає особливих підходів, які враховують короткострокові контракти, нестандартний робочий графік, підвищений ризик травмування, а також дотримання внутрішніх правил спортивних організацій.

Автор аналізує особливості взаємодії трудового та спортивного права, зокрема через призму правового статусу спортсменів та їхніх соціальних гарантій. Розглянуто приклади із зарубіжних країн, таких як США, Франція, Іспанія та Італія, які демонструють ефективність спеціальних правових норм, що регулюють трудові відносини у спорті. У статті акцентується увага на важливості колективно-договірного регулювання у спортивній галузі, яке дозволяє встановлювати більш справедливі та прозорі трудові відносини між спортсменами та роботодавцями, а також на ролі профспілок, що захищають права працівників у сфері спорту.

Особливу увагу приділено аналізу судових справ, таких як *Brown v. Pro Football* та *Silverman v. Major League Baseball Player Relations Committee*, які ілюструють застосування трудового та антимонопольного права у спортивній сфері. Ці прецеденти підтверджують важливість забезпечення належного захисту прав спортсменів у межах трудових договорів та колективних угод.

Зарубіжний досвід є особливо цінним для України, яка прагне вдосконалити своє законодавство відповідно до міжнародних стандартів. У статті наголошується на необхідності адаптації ефективних механізмів правового регулювання, що використовуються в провідних спортивних країнах, зокрема щодо соціального захисту спортсменів, програм медичного страхування, пенсійного забезпечення та регулювання трудових відносин у спорті.

Ключові слова: *трудове право, спортивне право, трудовий договір, профспілка, звільнення, спортсмен, трудові відносини, арбітраж, зайнятість у сфері спорту.*

Nesterovych O. S. Correlation of legal regulation in the field of sports with labor law

The article focuses on the correlation between legal regulation in the field of sports and labor law. In modern conditions, the sports industry is becoming increasingly important at the global level, and this necessitates a comprehensive legal regulation of labor relations in this area. The specific nature of work of athletes, coaches,

referees and other sports professionals requires special approaches which take into account short-term contracts, non-standard working hours, increased risk of injury, and compliance with the internal rules of sports organizations.

The author analyzes the peculiarities of interaction between labor and sports law, in particular through the prism of the legal status of athletes and their social guarantees. Examples from foreign countries, such as the USA, France, Spain and Italy, are considered, which demonstrate the effectiveness of special legal provisions regulating labor relations in sports. The article emphasizes the importance of collective bargaining in the sports industry, which allows for fairer and more transparent labor relations between athletes and employers, as well as the role of trade unions in protecting the rights of employees in the field of sports.

Particular attention is paid to the analysis of court cases such as *Brown v. Pro Football* and *Silverman v. Major League Baseball Player Relations Committee*, which illustrate the application of labor and antitrust law in the sports industry. These precedents confirm the importance of ensuring that the rights of athletes are properly protected in employment contracts and collective bargaining agreements.

Foreign experience is particularly valuable for Ukraine, which seeks to improve its legislation in line with international standards. The article emphasizes the need to adapt effective legal regulation mechanisms used in leading sports countries, in particular, with regard to social protection of athletes, health insurance programs, pension provision and regulation of labor relations in sports.

Key words: *labor law, sports law, employment contract, trade union, dismissal, athlete, labor relations, arbitration, employment in sports.*

Вступ. Взаємозв'язок трудового та спортивного права є актуальною темою сучасних правових досліджень, обумовленою стрімким розвитком спортивної індустрії та зростанням кількості осіб, зайнятих у цій сфері. Спорт як соціальне явище має багатограний характер і впливає на різні сфери суспільного життя, включаючи економічну, культурну та правову. У контексті правового регулювання спортивна діяльність потребує особливої уваги, оскільки поєднує в собі елементи публічного та приватного права, а також специфічні норми, притаманні саме цій галузі. Влучно зазначено, що спортивне право з його широким розмаїттям правових аспектів, ймовірно, охоплює більше галузей права, ніж будь-яка інша юридична дисципліна [1].

Трудове право традиційно регулює відносини між працівниками та роботодавцями, встановлюючи права та обов'язки сторін, умови праці, соціальні гарантії тощо. У сфері спорту ці відносини набувають особливого змісту через специфіку спортивної діяльності. Зокрема, це стосується професійних спортсменів, тренерів, суддів та інших фахівців, чия праця має унікальні характеристики, такі як короткострокові контракти, нестандартний робочий графік, підвищений ризик травмування та необхідність дотримання внутрішніх правил спортивних організацій.

Спортивне право, як самостійна галузь, формується на перетині різних правових дисциплін і охоплює нормативне регулювання спортивної діяльності, включаючи організацію та проведення змагань, антидопінговий контроль, права на трансляцію, інтелектуальну власність тощо. Вдало зазначає А. Апаров, що сфера спортивних суспільних відносин є певною «соціальною реальністю», що виступає предметом регулювання спортивного права та спортивного законодавства. При цьому спортивні відносини становлять собою досить складну та багатоаспектну правову категорію, до структури якої входять різні елементи, зокрема: суб'єктний склад (суб'єкти); різного роду об'єкти (у т. ч. блага, які виступають засобом забезпечення потреб різних суб'єктів у спорті, а саме: потреби населення у заходах спортивно-видовищного характеру, потреби спортсменів у задоволенні власних інтенцій, потреби держави у забезпеченні завдань щодо формування фізично- та психологічно-здорової нації тощо), з приводу яких суб'єкти, як правило, і вступають у відповідні відносини; зміст, до

складу якого серед іншого входять юридичні та інші елементи (права, обов'язки, дії, вчинки, поведінка суб'єктів тощо), що є підставами виникнення, зміни та припинення відповідних відносин [8]. Важливим аспектом є також регулювання статусу спортсменів та інших працівників у сфері спорту, що безпосередньо пов'язано з нормами трудового права.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів у Європі та світі зростає потреба у гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Це стосується і України, яка активно прагне інтегруватися до європейської правової спільноти. Вивчення взаємозв'язку трудового та спортивного права має важливе значення для вдосконалення національного законодавства, підвищення ефективності правового регулювання у сфері спорту та забезпечення захисту прав працівників.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку трудового та спортивного права, аналіз зарубіжних практик регулювання трудових відносин у сфері спорту та визначення напрямків вдосконалення українського законодавства в цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що в багатьох країнах існують спеціальні правові норми, які регулюють трудові відносини у спорті. Наприклад, у країнах Європейського Союзу прийнято низку директив та регламентів, що стосуються праці спортсменів, їх соціального захисту та свободи пересування. Судові рішення Європейського суду, зокрема справа «Босмана», мали значний вплив на формування правових підходів до регулювання праці спортсменів та їхніх трансферів між клубами.

Особливу увагу слід приділити питанням колективно-договірного регулювання у спорті, ролі профспілок та асоціацій спортсменів у захисті їхніх прав. У деяких країнах професійні спортсмени об'єднуються в профспілки, які ведуть переговори з роботодавцями щодо умов праці, зарплат, соціальних гарантій тощо. Такий підхід сприяє встановленню більш справедливих та прозорих відносин між сторонами.

У контексті українського законодавства актуальним є питання адаптації позитивного зарубіжного досвіду та впровадження ефективних механізмів правового регулювання трудових відносин у сфері спорту. Це включає розробку спеціальних норм, що враховують специфіку спортивної діяльності, забезпечення соціального захисту спортсменів, запобігання дискримінації та порушенням їхніх прав.

Розберемося детально, аналізуючи практичну спортивну сферу. Так, за винятком футболу, гравців усіх основних командних видів спорту в США представляють профспілки. Через це трудове та антимонопольне законодавство суттєво вплинуло на законодавство, що регулює командні види спорту в США. Як зазначають П. К. Вайлер та Г. Р. Робертс «за три десятиліття активного представництва профспілок у професійному спорті цей процес призвів до прийняття рішень, які ілюструють практично всі важливі доктринальні сфери сучасного трудового права». Ці автори також відзначають розвиток «особливої юриспруденції, що склалася у сфері спортивних трудових відносин» [2]. Ця особлива юриспруденція є результатом судового вирішення спорів, починаючи від сертифікації переговорних одиниць гравців, ексклюзивності повноважень профспілки на ведення переговорів і закінчуючи тим, чи добросовісно сторони, що регулюються колективними договорами, уклали угоду. Нижче ми аналізуємо приклади спорів у спорті, які зачіпають загальні принципи трудового права, щоб сприяти розвитку судової практики трудового права у спорті.

Цікавою є справа *Brown v. Pro Football*, де чітко прослідковується перетин трудового та антимонопольного права. Професійні футболісти, яких було зараховано до тренувальних команд запасних гравців, подали антимонопольний позов проти власників футбольного клубу, оскаржуючи одностороннє встановлення останніми фіксованої заробітної плати після того, як переговори про укладення контракту зайшли в глухий кут.

Верховний Суд відхилив антимонопольні вимоги позивачів, оскільки поведінка власників підпадала під дію «нестатутного» звільнення від антимонопольної відповідальності. Зокрема, суд постановив, що оскільки дії власників відбувалися «під час і відразу після колективних переговорів» і були невід'ємною частиною переговорного процесу, то «нестатутне» звільнення від антимонопольної відповідальності є застосовним [3].

Добросовісний переговорний процес демонструє справа *Silverman v. Major League Baseball Player Relations Committee*, де Федеральний окружний суд відмовився інкримінувати заяви про неспроможність виплачувати вищу заробітну плату, зроблені комісаром Головної бейсбольної ліги та посадовими особами клубів, комітету клубів з ведення переговорів, який мав виключні повноваження брати участь у колективних переговорах від імені клубів. Відмова інкримінувати такі заяви зробила незастосовним загальний принцип, згідно з яким роботодавці не можуть добросовісно заявляти про фінансову неспроможність виплачувати вищі зарплати, а потім відмовлятися надавати фінансові дані на підтримку таких тверджень [4].

У справі *North American Soccer League v. NLRB* професійна футбольна ліга звернулася до суду з вимогою переглянути висновок NLRB (Національної ради з трудових відносин) про несправедливу трудову практику». Суд постановив, що футбольні клуби та ліга є спільними роботодавцями. Тобто колективний договір був належним і не позбавляв клуби належної правової процедури [5].

Арбітражний розгляд скарг демонструє справа *Sharpe v. National Football League Players Ass'n*. Так, колишній професійний футболіст звернувся до профспілки гравців з вимогою стягнути з неї кошти, стверджуючи, що профспілка не забезпечила йому справедливе представництво. Контракт між гравцем та клубом передбачав, що будь-які договірні спори між сторонами будуть передані до обов'язкового арбітражу відповідно до умов СВА Національної футбольної ліги (НФЛ). Зважаючи на це формулювання контракту та нерозривний взаємозв'язок між позовами про порушення роботодавцем СВА та порушенням профспілкою принципу справедливого представництва, суд задовольнив клопотання профспілки про відмову в задоволенні позову». Суд конкретно встановив, що гравець повинен був отримати негативне рішення від арбітра, перш ніж суд міг розглянути позов гравця про порушення справедливого представництва [6].

У справі *Morris v. New York Football Giants* професійні футболісти подали позови проти команд, стверджуючи, що вони мають право на компенсацію в розмірі 10% від суми контракту, коли гравці були звільнені перед початком сезону. Суд постановив, що термін дії колективного договору закінчився. Тим не менш, він постановив, що відповідно до індивідуальних контрактів гравців, вони були зобов'язані передавати спори на розгляд арбітражу. Досягнувши такого результату, суд відхилив твердження гравців про те, що арбітражне застереження слід вважати недійсним договором приєднання через нездатність гравців домовитися про будь-які інші умови, окрім тих, що стосуються компенсації та тривалості. Суд встановив, що арбітражне застереження не було договором приєднання з наступних причин: 1) статус позивачів як високооплачуваних, досвідчених професійних спортсменів зі значною переговорною силою; 2) представництво позивачів досвідченими агентами та/або адвокатами; 3) відсутність доказів спроб позивачів провести переговори щодо арбітражного застереження; 4) очевидність арбітражного застереження; та, 5) відсутність доказів необґрунтовано сприятливого для відповідачів.

Враховуючи практичні кейси щодо порушеного питання, спробуємо сформулювати особливості кореляції правового регулювання у сфері спорту з трудовим правом.

По-перше, контрактна природа трудових відносин у спорті. Спортсмени та інші працівники спортивної індустрії здебільшого працюють на основі короткострокових або сезонних контрактів. Це відрізняє їх від більшості працівників у звичайних сферах, де трудові договори часто укладаються на невизначений строк. Контракти у спорті регулюють специфічні умови, такі як участь у змаганнях, тренувальні програми, зобов'язання щодо дотримання внутрішніх правил організацій тощо. Важливо також вказати про колективно-договірне регулювання та роль профспілок. У багатьох країнах спортсмени мають профспілки, що активно захищають їхні права та ведуть колективні переговори щодо умов праці, зарплат та соціальних гарантій. Колективно-договірні відносини є ключовим аспектом у взаємодії спортивного та трудового права, дозволяючи узгоджувати інтереси обох сторін.

По-друге, правове регулювання трансферів і мобільності працівників. У спорті особливого значення набуває питання переходу спортсменів з одного клубу в інший. Міжнародні угоди, такі як рішення Європейського суду у справі «Босмана», впливають на свободу

пересування спортсменів між країнами та клубами, що є унікальним елементом у контексті трудового права.

По-третє, арбітраж і трудові спори. Трудові спори у сфері спорту часто вирішуються через спеціалізовані арбітражні механізми, що є більш ефективними та швидкими у порівнянні з традиційними судами. Спеціальні спортивні арбітражні інстанції (наприклад, CAS) відіграють ключову роль у врегулюванні конфліктів між спортсменами та спортивними організаціями.

Висновки. Дослідження кореляції між трудовим та спортивним правом дозволяє глибше зрозуміти механізми правового регулювання спортивної діяльності, які набувають особливого значення в умовах глобалізації та зростання професіоналізації спорту. Специфіка трудових відносин у сфері спорту вимагає особливого підходу, оскільки спортсмени та інші працівники галузі стикаються з унікальними викликами, такими як короткострокові контракти, високий рівень травматизму, нестандартний робочий графік та жорсткі вимоги спортивних організацій.

Зарубіжний досвід, зокрема приклади з США, Франції, Італії та Іспанії, демонструє ефективність впровадження спеціальних правових норм, що регулюють трудові відносини у спорті. Ці країни успішно застосовують механізми захисту прав працівників, які враховують специфіку спортивної діяльності. Важливим аспектом є також розвиток колективно-договірного регулювання та роль профспілок, які захищають інтереси спортсменів на переговорах з роботодавцями.

Аналіз справ, як-от *Brown v. Pro Football* та *Silverman v. Major League Baseball Player Relations Committee*, показує важливість вирішення трудових спорів через арбітраж і суди, що сприяє встановленню стабільних відносин між спортсменами та їхніми роботодавцями. У цих процесах ключовим є забезпечення прав спортсменів на справедливе представництво, соціальний захист та належні умови праці.

Для України досвід зарубіжних країн є надзвичайно важливим, оскільки національне законодавство потребує адаптації до міжнародних стандартів. Це включає впровадження ефективних механізмів захисту прав спортсменів, таких як програми соціального захисту, пенсійне забезпечення та медичне страхування. Крім того, Україні варто розглянути можливість розвитку профспілок у спортивній сфері, що дозволить ефективніше захищати трудові права спортсменів та інших працівників спортивної галузі.

Таким чином, удосконалення правового регулювання спортивної діяльності в Україні на основі зарубіжного досвіду сприятиме розвитку спортивної індустрії, підвищенню її конкурентоспроможності на міжнародному рівні та забезпеченню належного захисту прав усіх працівників у сфері спорту.

Список використаних джерел:

1. SINION GARDINER, ET AL., SPORTS LAW 71 (1998) (quoting C. Woodhouse, The Lawyer in Sport: Some Reflections, 4 (3) SPORT AND THE LAW J. 14 (1996)).
2. PAUL C. WEILER & GARY R. ROBERTS, SPORTS AND THE LAW 240 (2d. ed. 1998).
3. *Brown v. Pro Football, Inc.*, 518 U.S. 231 (1996). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/518/231/>
4. *Silverman v. MLB Player Relations Committee, Inc.*, 880 F. Supp. 246 (S.D.N.Y. 1995). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/880/246/1408599/>
5. *North American Soccer League v. NLRB*, 613 F.2d 1379 (5th Cir. 1980). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/613/1379/198018/>
6. *Sharpe v. National Football League Players Ass'n*, 941 F. Supp. 8 (D.D.C. 1996). URL: <https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp/941/8/2353892/>
7. *Morris v. New York Football Giants, Inc.* (1991). URL: <https://www.lsd.law/briefs/view/morris-v-new-york-football-giants-inc-53886156>
8. Апаров А. М. Концепція спортивного права: огляд ключових аспектів. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. Правознавство. 2017. Т. 22. Вип. 1 (30). С. 6-19.

КУЛІБАБА О. О.

аспірант кафедри правосуддя
та філософії,
(Сумський Національний аграрний
університет)
<https://orcid.org/0009-0006-2031-1027>

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.65>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПОЗОВУ

У статті досліджуються особливості правового регулювання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, як одного зі способів захисту прав та законних інтересів осіб. Розглядається порядок реалізації права на відшкодування збитків на підставі ст. 159 Цивільного процесуального кодексу України, а також теоретичні та практичні аспекти цього питання. Автор акцентує увагу на необхідних юридичних фактах для виникнення права на відшкодування у випадках, коли заходи забезпечення позову призводять до негативних наслідків.

Окремо проаналізовано наукові підходи, що вказують на відсутність необхідності доведення вини чи протиправності дій заявника (позивача), який ініціював заходи забезпечення позову. Такий підхід виправданий з огляду на процесуальні ризики, що виникають у разі відмови у задоволенні позовних вимог за первісною справою. У статті детально розглянуто наслідки негативного результату для заявника (позивача) та ризики для іншої сторони, що виникають у зв'язку зі збитками. Особлива увага приділяється відшкодуванню збитків за рахунок зустрічного забезпечення.

Автором проаналізовано процесуальні строки для подання позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, у частині збереження зустрічного забезпечення. Запропоновано збільшити цей строк з двадцяти до дев'яноста днів, що надасть позивачам більше можливостей для підготовки та збирання доказів, необхідних для ефективного захисту прав та інтересів.

Запропоновані зміни до Цивільного процесуального кодексу України спрямовані на підвищення ефективності правозастосовної практики. Описані проблеми та пропозиції можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень і вдосконалення процесуального законодавства, що підвищить захист учасників судового процесу.

Ключові слова: позивач, відповідач, відшкодування збитків, забезпечення позову, заходи забезпечення позову, зустрічне забезпечення.

Kulibaba O. O. Procedural aspects of compensation for damages caused by securing a claim

The article examines the peculiarities of the legal regulation of compensation for damages caused by securing a claim as one of the ways to protect the rights and legitimate interests of individuals. The procedure for exercising the right to compensation based on Article 159 of the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as the theoretical and practical aspects of this issue, are considered. The author focuses on the necessary legal facts for the emergence of the right to compensation in cases where securing a claim leads to negative consequences.

Scientific approaches are analyzed separately, indicating that there is no need to prove the fault or illegality of the actions of the applicant (plaintiff) who initiated the securing of the claim. This approach is justified due to the procedural risks that arise in the event of a refusal to satisfy the claim in the original case. The article also thoroughly examines the consequences of a negative result for the applicant (plaintiff) and the risks for the other party arising from the damages. Special attention is paid to compensation for damages through counter-security.

The author analyzes the procedural time limits for filing a claim for compensation for damages caused by securing a claim, specifically in terms of preserving counter-security. It is proposed to extend this period from twenty to ninety days, which will provide plaintiffs with more opportunities to prepare and gather the necessary evidence to effectively protect their rights and interests.

The proposed amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine are aimed at improving the efficiency of legal practice. The described problems and proposals may serve as a basis for further scientific research and the improvement of procedural legislation, which will enhance the protection of participants in the judicial process.

Key words: *plaintiff, defendant, compensation for damages, securing a claim, measures to secure a claim, counter-security.*

Вступ. Забезпечення позову є важливим процесуальним інститутом у цивільному судочинстві, який спрямований на захист інтересів позивача та гарантування виконання судових рішень. Однак заходи забезпечення позову можуть мати негативні наслідки для відповідача або інших осіб, чії права були обмежені. У зв'язку з цим виникає необхідність ефективного правового регулювання механізму відшкодування збитків, завданих такими заходами. Ця проблема є актуальною, оскільки без належного механізму компенсації можуть порушуватися права учасників судового процесу, що підриває принцип рівності сторін та справедливості судового розгляду.

Наукові дослідження та публікації таких фахівців, як Н.С. Алексеєва, Н.В. Іванюта, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, О.С. Захарова, О.О. Грабовська, М.М. Ясинок та інших, уже висвітлювали різні аспекти забезпечення позову та відшкодування збитків. Особливу увагу вони приділяли правомірності застосування таких заходів, їх пропорційності, а також можливим негативним наслідкам для відповідача та інших осіб. Проте питання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, залишаються недостатньо дослідженими, особливо щодо процесуальних строків і практики застосування зустрічного забезпечення як інструменту для захисту інтересів позивача у справах про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз правового регулювання механізму відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, з особливою увагою до процесуальних аспектів та наукових підходів до цієї проблематики. Дослідження спрямоване на визначення основних недоліків у процесуальному законодавстві та практиці, а також на розробку рекомендацій щодо їхнього вдосконалення для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів учасників судового процесу.

Результати дослідження. Відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, є одним із способів захисту прав та законних інтересів осіб, щодо яких вжито заходи забезпечення позову. Цей спосіб відрізняється від інших способів захисту прав та законних інтересів осіб, щодо яких вжито заходи забезпечення позову, тим, що права та законні інтереси зазначених осіб вже порушені забезпеченням позову, і таке порушення призвело до заподіяння збитків. Рішення суду, яким завершено розгляд справи, опосередковано підтверджує протиправність застосування заходів забезпечення позову проти вказаних осіб. Тому у цих осіб виникає право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, звідки випливає, що наведений спосіб має компенсаторний характер. Реалізація цього права особою, якій

було завдано збитки внаслідок заходів забезпечення позову, вжитих за ініціативою особи, яка звернулася до суду, має на меті відновити стан речей, що існував до подання зазначеної заяви. У разі неможливості такого відновлення постраждала особа повинна отримати належну компенсацію.

Порядок реалізації права відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, визначається ст. 159 ЦПК України. Згідно з ч. 1 згаданої статті у випадку закриття провадження або залишення позовної заяви без розгляду з інших, ніж зазначені у частині першій статті 155 цього Кодексу підстав, або у випадку ухвалення рішення суду (третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу) щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову відповідач або інша особа, чії права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову, має право на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, за рахунок особи, за заявою якої такі заходи забезпечення позову вживалися [1].

Таким чином, необхідна сукупність наступних юридичних фактів та умов для виникнення у особи права на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову: 1) вжиття судом заходів забезпечення позову на підставі заяви про забезпечення позову; 2) завершення розгляду справи не на користь особи, яка подавала заяву про забезпечення позову (закриття провадження у справі, залишення позовної заяви без розгляду, повна або часткова відмова у задоволенні позову); 3) наявність збитків у особи, щодо якої були застосовано заходи забезпечення позову; 4) причинно-наслідкових зв'язок між застосованими заходами забезпечення позову та збитками.

Усталеною є практика Верховного Суду з приводу того, що для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування шкоди, необхідно є наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме протиправності поведінки, шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою, вини. За відсутності хоча б одного з цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає (див. зокрема постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 707/2047/22) [2].

У науковій доктрині переважає думка, що для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди необхідна наявність таких загальних умов: а) шкода; б) протиправність поведінки заподіювача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – шкодою; г) вина заподіювача шкоди [3, 185].

Водночас для виникнення зобов'язання щодо відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, немає необхідності доводити вину чи протиправність дій особи, яка зверталася із заявою про забезпечення позову. Це пов'язано з тим, що така особа могла дійсно вважати, що має право на судовий захист своїх прав та інтересів, і очікувати позитивного рішення на свою користь. Проте, незалежно від результату, ця особа несе ризик можливих наслідків своїх процесуальних дій. Такий підхід відповідає принципу змагальності сторін у цивільному судочинстві.

Марцинкевич С. А., розглядаючи питання відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову в адміністративному судочинстві, робить доречний висновок, що підстави, визначені процесуальним законом для відшкодування таких збитків, дозволяють стягнути збитки з особи навіть у випадках, коли дії ініціатора заходів забезпечення позову були правомірними і відсутня його вина у понесенні відповідачем або іншими пов'язаними особами збитків [4, 194].

Разом з тим, Г.С. Буга зауважує, що для відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, у процесуальному законі встановлені винятки із загального правила, встановленого нормами матеріального права, зокрема відшкодування таких збитків має здійснюватися незалежно від вини [5, 21].

Так, за загальним правилом, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, які порушують особисті немайнові права фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана їхньому майну, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 1 ст. 1166 ЦК України). В свою чергу ч. 4 цієї статті встановлює, що

шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, передбачених цим Кодексом або іншим законом [6].

Вважаємо, що суд, розглядаючи позов про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, повинен застосовувати положення ч. 4 ст. 1166 ЦК України та ст. 159 ЦПК України. Поєднання цих норм надає позивачу реальну можливість отримати компенсацію за збитки, завдані забезпеченням позову, і забезпечити відповідну сатисфакцію від заявника заходів забезпечення позову.

Справа про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, має безпосередній зв'язок із первісною справою, в межах якої було ухвалено рішення про застосування заходів забезпечення позову, що спричинили відповідні збитки. Похідний характер такої справи обумовлює спрощену процедуру доказування порівняно зі справою про відшкодування збитків, а також обов'язкове врахування судом обставин, які вже були встановлені при розгляді первісного спору (преюдиція).

Отже, у справах про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, на відміну від інших справ про відшкодування шкоди, предмет доказування є більш вузьким, оскільки немає необхідності доводити протиправність дій заподіювача збитків та його вини. Особливість цієї категорії спорів полягає у тому, що до моменту подання позову про відшкодування збитків особа, як правило, вже отримує судові рішення, яке встановлює певні обставини, що мають преюдиційний характер і не підлягають повторному доведенню в цьому провадженні.

Окремої уваги заслуговує питання забезпечення позову в межах справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Якщо в первісній справі судом було вжито заходів зустрічного забезпечення, і позивач подає позов протягом двадцяти днів з моменту набрання законної сили судового рішення, зазначеного у ч. 1 ст. 159 ЦПК України, відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, здійснюється в першу чергу за рахунок коштів зустрічного забезпечення. Таким чином, судові рішення, яким вирішено питання про застосування зустрічного забезпечення, фактично стає забезпеченням позову в цій справі.

На наш погляд, вказаний двадцятиденний строк є очевидно недостатнім.

По-перше, позивачу (відповідачу за первісним позовом), після набрання законної сили рішенням, яким завершено розгляд справи не на користь відповідача (позивача за первісним позовом), для того щоб зустрічне забезпечення було збережене в похідній справі та фактично стало забезпеченням позову, необхідно протягом двадцяти днів розрахувати збитки, завдані забезпеченням позову (які можуть включати упущену вигоду), зібрати документи, що підтверджують факт понесених збитків та причинно-наслідковий зв'язок між застосованими заходами і відповідними збитками, скласти позовну заяву та подати її до суду.

Варто зазначити, що процесуальний закон встановлює тридцятиденний строк для підготовки апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції. При цьому підготовка скарги не вимагає опрацювання додаткових документів, оскільки, як правило, всі вони вже були подані до суду першої інстанції. Апелянт працює переважно з обґрунтуванням рішення суду та його мотивами, домагаючись ухвалення рішення судом апеляційної інстанції на свою користь. Обсяг правової роботи в такому випадку є значно меншим, ніж при підготовці позову, коли сторона не знає суті заперечень процесуального опонента, не має всіх матеріалів справи та не розуміє позиції суду.

По-друге, встановлення такого короткого строку фактично позбавляє позивача можливості ініціювати та належним чином провести досудове врегулювання спору. Очевидно, що позивач, обираючи між досудовим врегулюванням спору з ризиком не вкластися в двадцятиденний строк і втратити зустрічне забезпечення та терміновим поданням позову до суду з метою збереження зустрічного забезпечення, обере саме судовий порядок вирішення спору. У такому разі відповідач буде позбавлений потенційної можливості виконати своє зобов'язання без судового провадження.

Водночас, якщо відповідач виконає зобов'язання після відкриття провадження у справі про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, оскільки лише з отриманням

позову дізнався про своє зобов'язання та його розмір, і суд у подальшому закрити провадження через відсутність предмета спору, то позивач не зможе компенсувати судові витрати за рахунок відповідача.

По-третє, відповідно до ч. 1 ст. 273 ЦПК України рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано [1].

Як встановлено ч. 1 ст. 354 ЦПК України, апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення [1].

При цьому процесуальний закон передбачає, що строк на апеляційне оскарження рішення суду може бути поновлений, якщо рішення не було вручено учаснику справи у день його проголошення або складання, і апеляційна скарга подається протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного тексту рішення суду. Крім того, зазначений строк може бути поновлений у разі пропуску з інших поважних причин (ч. ч. 2, 3 ст. 354 ЦПК України) [1].

Суд апеляційної інстанції у ухвалі про відкриття провадження зупиняє дію оскаржуваного рішення, якщо апеляційна скарга була подана із пропуском строку на апеляційне оскарження, за умови, що суд поновив цей строк.

Розглянемо ситуацію, коли суд першої інстанції ухвалює рішення про відмову в задоволенні позову та скасовує цим рішенням вжиті заходи забезпечення позову. Відповідач (за первісним позовом), після завершення строку на апеляційне оскарження, розуміючи, що рішення суду першої інстанції набрало законної сили і він має двадцятиденний строк для подання позову з метою збереження дії зустрічного забезпечення, подає позов про відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, до суду. У зв'язку з цим суд відкриває провадження у справі за цим позовом. Тим часом позивач (за первісним позовом) подає апеляційну скаргу з пропуском строку, в якій порушує питання про поновлення строку на апеляційне оскарження. Суд апеляційної інстанції поновлює цей строк, відкриває апеляційне провадження та зупиняє дію оскаржуваного рішення. Таким чином, заходи забезпечення позову, скасовані судом першої інстанції, продовжують діяти.

У цій ситуації суд, який розглядатиме справу про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, встановивши факт, що розгляд справи за первісним позовом ще не завершено, повинен відмовити у задоволенні позову, оскільки відсутня обов'язкова сукупність юридичних фактів та умов для задоволення такого позову.

Звісно, в описаній ситуації позивач (за похідним позовом) має право подати заяву про зупинення провадження у справі на підставі п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, згідно з якою суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі об'єктивної неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі [1].

Однак суд може відмовити у задоволенні такої заяви, мотивуючи це тим, що у справі зібрано всі докази, які дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), що є предметом судового розгляду.

У разі відмови в задоволенні заяви про зупинення провадження, якщо суд апеляційної інстанції не завершить розгляд апеляційної скарги позивача (за первісним позовом) до моменту завершення розгляду справи за похідним позовом, суд відмовить позивачу (за похідним позовом) у задоволенні позову через відсутність порушеного права.

Вважаємо, що наведені аргументи підтверджують, що двадцятиденний строк для подання позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову після набрання законної сили судовим рішенням, зазначеним у ч. 1 ст. 159 ЦПК України, є недостатнім. З огляду на це, необхідно збільшити цей строк до дев'яноста днів, за аналогією з ч. 7 ст. 158 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухвалення судом рішення про задоволення позову заходи забезпечення продовжують діяти протягом дев'яноста днів з моменту набрання рішенням законної сили [1]. Пропонуємо внести зміни до ч. 2 ст. 159 ЦПК України та викласти її в наступній редакції: «У разі подання позову про відшкодування збитків,

завданих забезпеченням позову, протягом дев'яноста днів з моменту набрання законної сили судовим рішенням, зазначеним у частині першій цієї статті, відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, здійснюється в першу чергу за рахунок коштів зустрічного забезпечення».

Слід відзначити, що зустрічне забезпечення може бути надане у вигляді банківської гарантії, поруки або іншого фінансового забезпечення на визначену судом суму від особи, фінансова спроможність якої підтверджується судом. У разі надання зустрічного забезпечення такого виду, важливо стежити, щоб строк дії такого забезпечення не завершився до остаточного вирішення справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову.

На нашу думку, суд не має повноважень втручатися в договірні відносини, зокрема між банком та відповідачем, і не може примусити банк продовжити дію гарантії на час розгляду справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Проте, за відповідною заявою позивача, суд має можливість реагувати на завершення строку дії банківської гарантії шляхом накладення арешту на майно відповідача в межах суми цієї гарантії.

Висновки. Справи про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову мають свою специфіку, яка полягає у спрощеному предметі доказування порівняно з іншими справами про відшкодування шкоди. Позивачу не потрібно доводити протиправність дій заподіювача збитків та його вини, оскільки ці елементи не є обов'язковими для виникнення права на компенсацію таких збитків. Достатньо встановити факт завершення первісної справи не на користь заявника (позивача), наявність збитків, завданих вжитими в межах тієї справи заходами забезпечення позову, а також наявність відповідного причинно-наслідкового зв'язку між цими заходами та збитками.

Дослідження правового регулювання відшкодування збитків, завданих заходами забезпечення позову, дозволило виявити ключові проблеми, які потребують вирішення для підвищення ефективності захисту прав учасників судового процесу. Особливу увагу слід приділити вдосконаленню процесуальних строків, що стосуються збереження зустрічного забезпечення при поданні позову про відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Запропоноване збільшення цього строку з двадцяти до дев'яноста днів сприятиме належній підготовці доказів та забезпечить ефективний захист прав і інтересів позивачів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у детальнішому вивченні практики застосування зустрічного забезпечення, а також у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства для забезпечення ефективного та справедливого захисту інтересів усіх учасників судового процесу.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40 – 41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20240621#Text> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 707/2047/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120150675> (дата звернення: 15.07.2024).
3. Бааджи Н. П. Підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди / Н. П. Бааджи // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2008. С. 184 – 190.
4. Марцинкевич С. А. Відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову в адміністративному судочинстві: підстави, порядок, напрями вдосконалення / С. А. Марцинкевич // *Право і суспільство*. – 2020. – № 2 (2). – С. 190 – 196.
5. Буга Г.С. Забезпечення позову в цивільному процесуальному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т. внутр. справ. Харків, 2012. 21 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20240628#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

КОВАЛЕНКО Р. І.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.66>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЗАГРОЗ

Стаття присвячена проблемі визначення поняття «безпека» в сучасних умовах глобалізації та технологічних змін. Автор зазначає, що традиційні підходи до безпеки, зосереджені на військових аспектах, стають недостатніми. На перший план виходять питання інформаційної, соціальної та екологічної безпеки. Глобалізація та цифрова трансформація впливають на економічні системи, соціальні відносини та безпеку в цілому, роблячи загрози глобальними та взаємозалежними.

Особливу увагу приділено транснаціональному характеру сучасних загроз, таких як кібербезпека, тероризм, організована злочинність, які виходять за межі окремих держав і потребують міжнародної співпраці. Автор акцентує увагу на необхідності міждисциплінарного підходу до безпеки, що враховує технологічні, правові, економічні та соціальні аспекти.

Соціальні нерівності та нестабільність створюють додаткові загрози безпеці, сприяючи радикалізації та конфліктам. Військові конфлікти, зокрема війна в Україні, суттєво впливають на продовольчу, фінансово-економічну та соціальну безпеку, порушуючи ланцюги постачання і призводячи до соціальної нестабільності. Таким чином, автор робить висновок про важливість глобальної координації зусиль для протидії сучасним викликам безпеки, що вимагає нових підходів і комплексних рішень.

Ключові слова: глобалізація, інформаційна безпека, соціальна безпека, кібербезпека, транснаціональні загрози, міжнародна співпраця, цифрова трансформація, екологічна безпека, соціальні нерівності, продовольча безпека.

Kovalenko R. I. Modern security challenges in globalization and digital transformation: an interdisciplinary approach to addressing threats

The article is dedicated to the issue of defining the concept of «security» in the modern context of globalization and technological changes. The author notes that traditional approaches to security, focused on military aspects, are becoming insufficient. Information, social, and environmental security issues come to the forefront. Globalization and digital transformation affect economic systems, social relations, and security as a whole, making threats global and interdependent.

Particular attention is paid to the transnational nature of modern threats, such as cybersecurity, terrorism, and organized crime, which extend beyond individual states and require international cooperation. The author emphasizes the need for an interdisciplinary approach to security, which takes into account technological, legal, economic, and social aspects.

Social inequalities and instability create additional security threats, contributing

to radicalization and conflicts. Military conflicts, particularly the war in Ukraine, significantly affect food, financial-economic, and social security, disrupting supply chains and leading to social instability. Thus, the author concludes on the importance of global coordination efforts to counter modern security challenges, which requires new approaches and comprehensive solutions.

Key words: *globalization, information security, social security, cybersecurity, transnational threats, international cooperation, digital transformation, environmental security, social inequalities, food security.*

Вступ. Відсутність єдиного визначення терміну «безпека» значно ускладнює розуміння та підхід до вирішення безпекових питань як на теоретичному, так і на практичному рівні. Традиційні визначення, зосереджені на військових аспектах, стають недостатніми в сучасних умовах, де все більше уваги приділяється таким аспектам, як людська, екологічна та інформаційна безпека. Невизначеність у концептуалізації безпеки може призвести до неоднозначності в оцінці загроз і розробці стратегій їх подолання, що впливає на ефективність політик безпеки на всіх рівнях. Тому, необхідність подальшого уточнення та дослідження поняття «безпека» є важливим кроком для створення більш дієвих та комплексних механізмів забезпечення безпеки у сучасному світі.

Постановка завдання. Глобалізація та технологічні зміни вносять значні корективи у визначення безпеки, вимагаючи адаптації існуючих теоретичних рамок для вирішення сучасних викликів [1]. У контексті цифрової трансформації особливу увагу слід приділяти інформаційному середовищу, яке безпосередньо впливає на економічні системи та бізнес через розвиток електронної комерції та кібербезпеку. Крім того, соціальні відносини є важливим чинником соціальної безпеки, впливаючи на стабільність та розвиток суспільства. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки в умовах сучасного світу [2].

Робота Юськіва Х. В. підкреслює, що глобалізація суттєво змінила характер загроз, зробивши їх взаємозалежними та глобальними. Загрози, які раніше були локальними, тепер поширюються на міжнародному рівні з високою швидкістю. Окрім військових загроз, сучасний світ стикається з соціально-економічними, екологічними, інформаційними та політичними викликами. Глобалізація також створила нові загрози, які впливають на всі аспекти функціонування держав, що вимагає комплексного підходу до забезпечення безпеки.

Сучасні загрози набули транснаціонального характеру, що значно ускладнює їх контроль і протидію. Такі явища, як тероризм, торгівля наркотиками, кіберзагрози та інші форми організованої злочинності, виходять за межі окремих держав і вимагають міжнародної співпраці для ефективного вирішення цих проблем. Необхідність глобальної координації та впровадження спільних стратегій для протидії транснаціональним загрозам.

Автор робить висновок, що боротьба з новими загрозами вимагає координації спільних зусиль між державами та міжнародними інститутами. Оскільки сучасні загрози мають глобальний характер, безпека більше не може бути забезпечена лише на національному рівні. Важливість міжнародної співпраці для ефективного реагування на виклики, які виходять за межі окремих держав [3].

Виклики та нові тенденції у сфері безпеки вимагають міждисциплінарного підходу, враховуючи технологічні зміни та глобалізацію. З розвитком технологій виникають нові загрози, такі як кібератаки та гібридна війна, що потребують комплексного підходу, який поєднує технічні, правові, економічні та соціальні аспекти. Глобалізація також призводить до зростаючої взаємозалежності між державами, ускладнюючи питання безпеки на міжнародному рівні. Таким чином, для ефективного вирішення сучасних проблем безпеки необхідно залучати знання з різних галузей, створюючи комплексні рішення, що враховують усі аспекти цих загроз.

Сучасні загрози не обмежуються кордонами окремих держав, тому для їх ефективного подолання необхідні спільні зусилля міжнародних організацій, державних установ та

приватного сектору. Координація та співпраця на міжнародному рівні стають вирішальними факторами у забезпеченні безпеки, оскільки жодна держава не може самотійно впоратися з глобальними викликами.

Соціальні нерівності та нестабільність значно підсилюють загрози безпеці, створюючи умови для соціальної напруги та конфліктів. Економічні диспропорції та відсутність доступу до ресурсів можуть підірвати довіру до інститутів і сприяти радикалізації, а також корелюють із підвищеною злочинністю та насильством. Тому, при розробці стратегій соціальної безпеки необхідно враховувати ці фактори, щоб ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечити стабільність і захист.

Соціальні нерівності підвищують ризики безпеки, сприяючи зростанню соціальної напруги, конфліктів і злочинності. Врахування соціальних аспектів і залучення соціальних наук у розробку стратегій безпеки можуть допомогти створити більш стійкі та справедливі суспільства. Міждисциплінарний підхід дозволяє комплексно розглядати всі аспекти сучасних загроз, що забезпечує більш ефективне реагування на виклики безпеки в умовах глобальних змін.

Однією з основних проблем у визначенні безпеки є її суб'єктивний і динамічний характер. Різні зацікавлені сторони можуть сприймати безпеку по-різному, а її тлумачення змінюється залежно від контексту та часу. Як зазначає Б. Бузан, безпека є «особливим типом політики», коли певні події конструюються як екзистенціальні загрози, що вимагають надзвичайних заходів. Це підкреслює необхідність гнучкого та контекстуального підходу до визначення та забезпечення безпеки [4].

Нассіф М. Адіонг підкреслює, що диверсифікація загроз безпеці призвела до розробки нових концептуальних рамок, таких як «гуманітарна безпека», яка зосереджується на захисті індивідів і громад, а не лише держав. Це відображає зміну підходів до безпеки, де увага зміщується з державних інтересів на безпеку людини, що є важливим для вирішення сучасних викликів у сфері безпеки [5, с. 6]. І. Чапсон підтримує думку про зміну фокусу безпеки від виключно національних інтересів до більш широкого розуміння, яке охоплює безпеку людей у контексті глобальних викликів, таких як екологічні та соціальні загрози. Це підкреслює важливість взаємозв'язку між безпекою та розвитком, оскільки сучасні аспекти, наприклад, безпека на морі, все більше асоціюються з безпекою людини та сталим розвитком [6].

Війна залишається одним із ключових факторів, що впливає на переосмислення безпеки в сучасних умовах, зокрема в аспектах фінансово-економічної та соціальної стабільності. Орел (2022) наголошує на важливості мови як чинника національної стійкості та збереження ідентичності національних меншин під час конфліктів, що підсилює роль культурних аспектів у безпеці. Вергуненко (2024) підкреслює, що управління фінансово-економічною безпекою є ключовим елементом стратегії розвитку підприємств під час війни. Це підтверджує необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки в умовах воєнних викликів [7].

Війна в Україні суттєво впливає на національну та глобальну продовольчу безпеку. Агакерімова (2023) підкреслює, що воєнні конфлікти порушують виробничі ланцюги та постачання, що призводить до дефіциту продовольства і зростання цін. Котелевич (2023) додає, що якість і безпечність харчових продуктів безпосередньо впливають на здоров'я та добробут населення, що ускладнюється в умовах війни. Це свідчить про те, що війна має комплексний вплив на продовольчу безпеку, що вимагає особливої уваги та вирішення на міжнародному рівні [8].

Війна в Україні суттєво погіршує продовольчу безпеку, знижуючи доступність і якість харчових продуктів, що негативно впливає на здоров'я населення. Ця ситуація вимагає негайних заходів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах конфлікту та мінімізації його наслідків для населення.

Війна суттєво впливає на соціальну сферу, погіршуючи соціальні відносини та безпеку. Військові конфлікти призводять до руйнування інфраструктури, зростання безробіття та погіршення умов життя, що спричиняє соціальне напруження та нестабільність. Ці

фактори вимагають уваги для відновлення соціальної стабільності та підтримки суспільного добробуту під час і після конфліктів [9]. Війна значно ускладнює забезпечення базових соціальних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта, що негативно впливає на добробут населення. Окрім економічних втрат, війна спричиняє глибокі соціальні наслідки, які вимагають комплексного підходу для їх подолання та відновлення суспільної стабільності. Це підкреслює необхідність всебічної підтримки для зменшення впливу війни на соціальні сфери життя.

Результати дослідження. Глобалізація та технологічні зміни значно змінюють підходи до безпеки, вимагаючи адаптації теоретичних рамок. Цифрова трансформація створює нові виклики для інформаційної та кібербезпеки, а загрози стають взаємозалежними, охоплюючи військові, соціально-економічні, екологічні та політичні аспекти. Транснаціональний характер цих загроз ускладнює їх контроль, що вимагає міжнародної координації зусиль. Міждисциплінарний підхід є необхідним для ефективного реагування на сучасні виклики безпеки, а соціальні нерівності та нестабільність лише підсилюють ці загрози, роблячи їх вирішення ще більш складним і важливим.

Висновки. Концепція безпеки стає все більш суб'єктивною та динамічною, зміщуючи фокус з національної безпеки до ширшого розуміння, яке охоплює безпеку індивідів і громад. Війна залишається важливим фактором переосмислення безпеки, особливо в контексті фінансово-економічної та соціальної сфер. Військові конфлікти негативно впливають на продовольчу безпеку, порушуючи виробничі ланцюги, та погіршують соціальні відносини, спричиняючи руйнування інфраструктури і зростання безробіття. У сучасному світі безпека потребує комплексного підходу, який враховує економічні, соціальні та культурні аспекти загроз, особливо в умовах глобалізації.

Список використаних джерел:

1. Стежко, Н., В., Шевчук, О., Ю. Тенденції розвитку світової електронної комерції в умовах діджиталізації бізнесу. Цифрова економіка та економічна безпека. 2024. № 5. С. 20-25
2. Гришина, Н. Тенденції цифрової трансформації управління персоналом економічних систем в умовах безпекового інформаційного середовища. Цифрова економіка та економічна безпека. 2024. № 10. С. 225-231
3. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки". 2020. № 22 URL: http://clouds.iir.edu.ua/index.php/pol_n/issue/view/239
4. Buzan B. Rethinking Security after the Cold War / Barry Buzan // Cooperation and Conflict. – 1997. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0010836797032001001>
5. Adiong N.M. Securitization: Understanding Its Process in the field of International Relations / Nassef M. Adiong // University of the Philippines, Diliman, 2009. URL: <https://ssrn.com/abstract=1693208>
6. Chapsos I. Is Maritime Security a Traditional Security Challenge? SpringerLink. Опубліковано онлайн: 16 вересня 2024. С. 59-78. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-27914-5_4.
7. Вергуненко В., Зачосова Н. В. Управління фінансово-економічною безпекою як елемент стратегії розвитку суб'єкта господарювання у воєнний час. *Молодий вчений*. 2024. № 5 (129). С. 109-115
8. Котелевич В. А., Гуральська С. В., Гончаренко В. В. Вплив якості і безпечності харчових продуктів на здоров'я та добробут населення Scientific Progress & Innovations. 2023. № 26 (2). С. 96-104
9. Клещов А. Й., Шевчук Н. А., Тульчинська С. Вплив глобальних тенденцій на розвиток теорії еко-індустріальних парків. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2024. № 29. С. 75-79

ВОРОБЕЙ П. А.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0003-2470-1920

ТИЛЬЧИК В. В.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
права,
інтелектуальної власності та
цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0001-5964-3439

ФОРОСТЯНИЙ А. В.

доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Київський університет інтелектуальної
власності та права Національного
університету
«Одеська юридична академія»)
ORCID ID: 0000-0001-8683-488X

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.67>**КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ОБРАННЯ
ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У ХОДІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Актуальність теми статті зумовлена тим, що постійне вдосконалення інституту запобіжних заходів і судової практики, сформованої на основі його норм, зумовлює необхідність подальшого дослідження практичних аспектів зі здійснення доказування під час вирішення слідчим суддею питання про обрання, зміну та скасування запобіжних заходів.

Актуальність зазначеної проблематики зумовила постановку як мети статті розкриття механізму здійснення кримінального процесуального доказування в ході обрання запобіжних заходів у ході досудового розслідування.

Наведено розуміння кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів у стадії досудового розслідування, запропоноване у доктрині кримінального процесу.

Звернено увагу на особливості формування та перевірки слідчим суддею

доказів, а саме: 1) їх формування відбувається внаслідок отримання від сторін кримінального провадження або за власною ініціативою слідчого судді; 2) перевірка доказів, в основному, є результатом розумової діяльності слідчого судді, хоча не виключена їх практична складова за рахунок наявності у слідчого судді повноважень щодо здійснення судового виклику будь-якого свідка та дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Встановлено, що суб'єктами доказування в ході обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування є сторони кримінального провадження та слідчий суддя.

Наголошено, що тягар доказування обставин, які свідчать про наявність підстав для застосування до підозрюваного запобіжного заходу, покладається на сторону обвинувачення.

Доведено, що встановлення наведених обставин пов'язане із забезпеченням досягнення стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава».

Вказано, що предмет доказування становить наявність підстав та умов застосування запобіжних заходів, а також наявність обставин, що підлягають урахуванню під час їх обрання (статті 177, 178 та інші КПК України).

За результатами проведеного дослідження здійснено авторське узагальнення особливостей, притаманних кримінальному процесуальному доказуванню під час обрання запобіжних заходів в ході досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, докази, належність доказів, допустимість доказів, достовірність доказів, достатність доказів, суб'єкти доказування, запобіжні заходи.

Vorobei P. A., Tylchik V. V., Forostianyi A. V. Criminal procedural proof during choosing preventive measures in pre-trial investigation

The relevance of the article's topic stems from the fact that continuous improvement of the preventive measures institute and the case law formed on the basis of its provisions necessitates further research into the practical aspects of proof when an investigating judge decides on the issue of choosing, changing and canceling preventive measures.

The relevance of this issue has led to the purpose of the article being to disclose the mechanism of criminal procedural proof in the course of choosing preventive measures in the course of pre-trial investigation.

The author presents the understanding of criminal procedural proof in the course of application of preventive measures at the pre-trial investigation stage which is proposed in the criminal procedure doctrine.

The author emphasizes the peculiarities of formation and verification of evidence by an investigating judge, namely: 1) their formation occurs as a result of receipt from the parties to criminal proceedings or on the investigating judge's own initiative; 2) verification of evidence is mainly the result of the investigating judge's mental activity, although their practical component is not excluded due to the investigating judge's authority to subpoena any witness and examine any materials relevant to the issue of applying a preventive measure.

The author establishes that the parties to criminal proceedings and the investigating judge are the subjects of proof in the course of choosing a preventive measure during the pre-trial investigation.

It is emphasized that the burden of proof of the circumstances which indicate the existence of grounds for applying a preventive measure to a suspect rests with the prosecution.

It is proved that the establishment of the above circumstances is related to ensuring that the standards of proof «reasonable suspicion» and «probable cause» are met.

The author points out that the subject of proof is the existence of grounds and conditions for the application of preventive measures, as well as the existence of circumstances to be taken into account when choosing them (Articles 177, 178 and other of the CPC of Ukraine).

Based on the results of the study, the author makes an author's generalization of the features inherent in criminal procedural evidence when choosing preventive measures in the course of pre-trial investigation.

Key words: *criminal proceedings, proof, evidence, relevance of evidence, admissibility of evidence, reliability of evidence, sufficiency of evidence, subjects of proof, preventive measures.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1]. Виконання завдань кримінального провадження із забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження передбачає встановлення обставин, які підлягають доказуванню ньому. Встановлення обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні, здійснюється за допомогою кримінального процесуального доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розкриття проблематики кримінального процесуального доказування звертаються В.В. Вапнярчук, Д.В. Давидова, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, С.А. Крушинський, М.А. Погорецький, Р.М. Шехавцов, М.Є. Шумило та інші вітчизняні вчені. Окремі аспекти доказування в контексті застосування запобіжних заходів розглядають І.В. Гловюк, В.А. Завтур, В.Т. Нор, В.В. Рожнова, С.Л. Шаренко, М.І. Шевчук, О.Г. Шило та інші науковці. Комплексному дослідженню зазначеної проблематики присвячена дисертація М.О. Каліновської «Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування» (м. Львів, 2021 р.) [2]. Водночас, постійне вдосконалення інституту запобіжних заходів і судової практики, сформованої на основі його норм, зумовлює необхідність подальшого дослідження практичних аспектів зі здійснення доказування під час вирішення слідчим суддею питання про обрання, зміну та скасування запобіжних заходів.

Метою статті є розкриття механізму здійснення кримінального процесуального доказування в ході обрання запобіжних заходів у ході досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів у ході досудового розслідування, як і доказування в цілому, є питанням суто теоретичним, у зв'язку з чим не знаходить нормативного закріплення у кримінальному процесуальному законі. Натомість, його дефініція наводиться вченими, які звертаються до дослідження проблематики доказування під час застосування цього виду заходів забезпечення кримінального провадження. Так, М.О. Каліновська відзначає, що «кримінальне процесуальне доказування під час застосування запобіжних заходів у стадії досудового розслідування – це регламентована кримінальним процесуальним законодавством пізнавально-практична та логічно-розумова діяльність сторін кримінального провадження та слідчого судді, здійснювана на основі відповідних стандартів доказування з метою прийняття законних, обґрунтованих та вмотивованих кримінальних

процесуальних рішень про застосування запобіжних заходів у стадії досудового розслідування та спрямована на досягнення мети застосування запобіжних заходів» [2, с. 66].

Структура кримінального процесуального доказування визначена законодавцем у ч. 2 ст. 91 КПК України, відповідно до якої воно полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [1]. Водночас, під час обрання запобіжних заходів наведені елементи доказування застосовуються з певними особливостями.

Так, суб'єктами збирання доказів, згідно з частинами 2, 3 ст. 93 КПК України, є сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [1], що унеможливує їх збирання слідчим суддею. Натомість, законодавець слідчим суддею здійснюється дослідження доказів, отриманих ним від сторін кримінального провадження або за власною ініціативою. Зокрема, ч. 6 ст. 132 КПК України закріплює, що під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються, пункти 5 – 7 ч. 2 ст. 193 КПК України передбачають роз'яснення слідчим суддею підозрюваному його прав давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою, досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора, заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду, а ч. 4 ст. 193 КПК України надає слідчому судді право за клопотанням сторін або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу [1]. Аналіз наведених норм кримінального процесуального закону свідчить, що дослідженню слідчим суддею підлягають: 1) показання, речові докази, документи, на які посилається прокурор; 2) пояснення підозрюваного щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою; 3) показання інших осіб, речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора, на які посилається сторона захисту; 4) будь-які інші докази, які отримані слідчим суддею за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою та мають значення для вирішення питання про обрання запобіжного заходу.

Перевірка доказів як розумово-практична діяльність слідчого судді, безумовно, здійснюється за допомогою таких способів як аналіз кожного доказу, наявного в його розпорядженні, його синтез і співставлення доказів, які становлять розумову складову цього елемента кримінального процесуального доказування. Натомість, практична складова перевірки доказів слідчим суддею обмежена тими процесуальними повноваженнями, які надані йому законодавцем. Зокрема, його повноваження, визначені ч. 4 ст. 193 КПК України, можуть бути використані слідчим суддею як для отримання доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню, так і задля перевірки доказів, які надані сторонами кримінального провадження. Відповідно, слідчий суддя може здійснювати перевірку доказів шляхом: 1) здійснення судового виклику будь-якого свідка, показання якого мають значення для вирішення питання про обрання запобіжного заходу; 2) отримання та дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу

Оцінка доказів здійснюється слідчим суддею на основі ч. 1 ст. 94 КПК України, згідно з якою слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1]. Предметом оцінки доказів, як вказує Б.В. Шабаровський, є «належність, допустимість та достовірність доказів, а також їх достатність для прийняття певного процесуального рішення» [3, с. 30]. Саме здійснення слідчим суддею оцінки доказів і встановлення їх належності, допустимості, достовірності та достатності є необхідною передумовою постановлення ним ухвали про обрання запобіжного

заходу. Водночас, висновки стосовно встановленості цих процесуальних властивостей доказів не мають преюдиційного характеру.

Суб'єктами доказування в ході обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування є сторони кримінального провадження та слідчий суддя. Зі сторони обвинувачення суб'єктами доказування є слідчий, прокурор, а в разі вирішення під час досудового розслідування питання про обрання запобіжних заходів, передбачених ст. 299 КПК України – дізнавач. Зі сторони захисту суб'єктами доказування є підозрюваний і його захисник за винятком випадків, за яких слідчий суддя розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук: у такому разі після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу (ч. 6 ст. 193 КПК України) [1]. Слідчим суддею, який вирішує питання про обрання запобіжного заходу, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 192 КПК України, є: 1) слідчий суддя місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування; 2) слідчий суддя місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана – в разі неможливості звернення прокурором, слідчим за погодженням з прокурором із клопотанням про застосування запобіжного заходу до особи, яку затримано без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, у строк, передбачений ч. 2 ст. 211 КПК України; 3) слідчий суддя Вищого антикорупційного суду - в разі затримання без ухвали про дозвіл на затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, віднесеного до підсудності Вищого антикорупційного суду.

Тягар доказування обставин, які свідчать про наявність підстав для застосування до підозрюваного запобіжного заходу, законодавцем покладається на сторону обвинувачення. При цьому він передбачає, що слідчий суддя зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні (частини 1, 2 ст. 194 КПК України) [1].

Встановлення наведених обставин пов'язане із забезпеченням досягнення стандартів доказування як рівня доведеності обставин кримінального провадження, що уможливають застосування запобіжних заходів. Як вказують А.А. Павлишин і Х.Р. Слюсарчук, що «саме для встановлення достовірності доведення обставин кримінального провадження запроваджують стандарти доказування, оскільки їх система, по суті, покликана забезпечити достовірність результату отримання знання про обставини кримінального провадження» [4, с. 203]. Під час обрання запобіжних заходів такими стандартами доказування є: 1) обґрунтована підозра – рівень доведеності обставин, які вказують на вчинення підозрюваним кримінального правопорушення; 2) достатня підстава – рівень доведеності обставин кримінального провадження, що свідчать про наявність відповідних ризиків і можливість постановлення ухвали про застосування до підозрюваного запобіжних заходів. Такі ризики передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, відповідно до якої метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи

документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [1].

Певна специфіка під час обрання запобіжних заходів у ході кримінального провадження притаманна предмету доказування, який у цьому випадку є локальним. Як вказує М.О. Каліновська, «структура локального предмета доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування повинна виглядати наступним чином: 1) загальні підстави застосування запобіжного заходу – наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявність хоча б одного із ризиків, які передбачені ст. 177 КПК України; 2) спеціальна підстава застосування запобіжного заходу – недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні про застосування певного запобіжного заходу; 3) загальні умови застосування запобіжних заходів, до яких необхідно віднести наступні: наявність розпочатого і не закінченого досудового розслідування; наявність у особи, щодо якої вирішується питання про застосування запобіжного заходу, процесуального статусу підозрюваного; наявність у суб'єктів, які ініціюють застосування запобіжного заходу та вирішують питання про їх застосування необхідної компетенції; 4) спеціальні умови застосування запобіжного заходу, які різняться залежно від виду запобіжного заходу; 5) обставини, які враховуються при обранні запобіжного заходу, передбачені ст. 178 КПК України» [2, с. 171].

Висновки. Кримінальне процесуальне доказування під час обрання запобіжних заходів в ході досудового розслідування характеризується такими особливостями: 1) формування доказів слідчим суддею відбувається внаслідок їх отримання від сторін кримінального провадження або за власною ініціативою; 2) перевірка доказів, в основному, є результатом розумової діяльності слідчого судді, хоча не виключена їх практична складова за рахунок наявності у слідчого судді повноважень щодо здійснення судового виклику будь-якого свідка та дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу; 3) суб'єктами доказування в ході обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування є сторони кримінального провадження та слідчий суддя; 4) тягар доказування обставин, які свідчать про наявність підстав для застосування до підозрюваного запобіжного заходу, покладається на сторону обвинувачення; 5) встановлення наведених обставин пов'язане із забезпеченням досягнення стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава»; 6) предмет доказування становить наявність підстав та умов застосування запобіжних заходів, а також наявність обставин, що підлягають урахуванню під час їх обрання (статті 177, 178 та інші КПК України).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Каліновська М.О. Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Львів, 2021. 251 с.
3. Шабаровський Б.В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Острог, 2019. 237 с.
4. Павлишин А., Слюсарчук Х. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2016. Вип. 62. С. 199-209.

ЮНІН О. С.

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки
України,
проректор
(Дніпровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-4846-2573

УДК 352/354-043.5(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.68>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України більшість державних інституцій та органів місцевого самоврядування опинилися в ситуації, яка зумовлювала колапс у роботі. Деякий період часу робота судових органів, органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, адвокатів, нотаріусів, правоохоронних органів та інших державних структур через обставини, що не залежали від нас, була припинена. Одразу очевидних відповідей на питання, як робота наведених вище інституцій буде продовжуватися далі, не було. Більшість людей були зайняті питаннями захисту та порятунку свого життя, дітей, батьків і рідних. Це спонукало Верховну Раду України, Міністерство юстиції України, Державну судову адміністрацію та інші інституції працювати в «турборежимі» та запроваджувати необхідні законодавчі зміни з урахуванням правового режиму воєнного стану.

Наголошується, що в сучасній науковій юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння адміністративно-правових механізмів, їх складових та предмета забезпечення виконання судових рішень.

Це пов'язано з тим, що в теорії адміністративного права до елементів структури адміністративно-правових механізмів регулювання суспільних відносин відносяться суспільні відносини керівників, адміністративно-правові відносини, а також регулювання практики правозастосування в окремих сферах оскільки часто включаються правові норми.

Вважаємо, що механізми забезпечення виконання судових рішень необхідні для реалізації конституційних прав громадян. Водночас, в зазначеному аспекті необхідне втручання держави та влади у процес реалізації права громадян на справедливий суд і гарантії правосуддя власне, задля того, щоб громадянин мав змогу реалізувати усі свої права та свободи. Тому потребує подальшого вдосконалення система виконання судових рішень та пріоритетної уваги на проблематику зі сторони держави та суспільства.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, виконавче провадження, механізм забезпечення, судочинство, права громадян, державна політика, примусове виконання судових рішень і рішень інших органів.

Yunin O. S. Administrative and legal mechanism for enforcement of judgements and other bodies' decisions

With the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the majority of state institutions and local self-government bodies found themselves in a situation that led to a collapse in work.

For a certain period of time, the work of judicial bodies, bodies of the state executive service and private executors, lawyers, notaries, law enforcement agencies and other state structures was suspended due to circumstances beyond our control. There were no immediately obvious answers to the question of how the work of the above institutions will continue. Most people were busy protecting and saving their lives, children, parents and relatives.

This prompted the Rada of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the State Judicial Administration and other institutions to work in "turbo mode" and introduce the necessary legislative changes taking into account the legal regime of martial law.

It is emphasized that in modern scientific legal literature there is no unified approach to understanding administrative and legal mechanisms, their components and the subject of enforcement of court decisions.

This is due to the fact that in the theory of administrative law, the elements of the structure of administrative-legal mechanisms for the regulation of social relations include the social relations of managers, administrative-legal relations, as well as the regulation of law enforcement practice in certain areas, since legal norms are often included.

We believe that the mechanisms for ensuring the execution of court decisions are necessary for the realization of the constitutional rights of citizens. At the same time, in the mentioned aspect, the intervention of the state and the authorities in the process of realizing the right of citizens to a fair trial and guarantees of justice is necessary, so that the citizen can exercise all his rights and freedoms.

Therefore, the system of execution of court decisions needs further improvement and priority attention to issues from the side of the state and society.

Key words: *administrative and legal support, executive proceedings, mechanism of support, judiciary, rights of citizens, state policy, enforcement of court decisions and decisions of other bodies.*

Постановка проблеми. Дослідження механізму примусового виконання судових рішень в державній адміністративній діяльності ще не проведено в повному обсязі, але деякі його частини стали предметом дослідження таких вчених, як Б.М. Лазарева, С.А. Резанова, Г.Й. Ткач та інші. Тому наше завдання - систематизувати та вдосконалити наявні знання про механізм примусового виконання судових рішень. Дослідження понять та елементів механізму примусового виконання судових рішень забезпечить правову визначеність та ясність стосунків між державними адміністративними суб'єктами та громадянами.

Виклад основного матеріалу. Примусове виконання судових рішень, має велике значення для забезпечення правосуддя і дотримання законності. Воно гарантує рішення судів до виконання в повній мірі, забезпечуючи відновлення порушених прав і виконання обов'язків. Особливої актуальності набуває наукове дослідження у сфері виконання судових рішень, що вимагає розкриття теоретичних та правових аспектів з урахуванням правового режиму воєнного стану в Україні.

Результати наукових досліджень з теорії примусового виконання судових рішень та правової проблематики дозволять розробити єдину концепцію системи примусового виконання судових рішень та зміцнити методологічну базу примусового виконання судових рішень.

В рамках сьогодення в умовах збройної агресії російської федерації взаємозв'язок свавілля певних органів зі ступенем виконання судових рішень потребує вирішення та врегулювання, оскільки історія розвитку правової допомоги в сучасній Україні передбачає наявність конкретних юридичних відомств та судових установ, їх зв'язок з іншими судовими органами для досягнення результату в рамках примусового виконання судових рішень.

Примусове виконання судових рішень є важливою складовою державної діяльності, яка забезпечує своєчасне, повне та справедливе виконання рішень судів, інших установ та

органів влади відповідно до законодавства України. Виконання судового рішення полягає у застосуванні державного примусу до громадян та організацій, коли громадяни та організації не виконують рішення судів та інших об'єктів, що не належать до особистого майна, та рішення, які вони приймають для виконання юрисдикції держави та відповідних органів влади [6]. Нормативно-правові акти України "Про виконавче провадження" (ст. 2) [2] та "Про державну виконавчу службу" (ст. 1) [3] покладається на державну виконавчу службу (далі ДВС), що входить до системи органів Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст).

Важливою умовою ефективного функціонування судової системи, яка є засобом досягнення поставлених перед нею завдань і забезпечення правопорядку є виконання судових рішень. З введенням воєнного стану в Україні виникли певні проблеми щодо повноважень осіб, які здійснюють виконання судових рішень.

Законодавці внесли зміни до процедури виконавчого провадження під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Наприклад, обмежено можливість виконання виконавчих написів нотаріусів приватними виконавцями. Виконавчі провадження не можуть бути відкриті на тимчасово окупованих територіях.

З огляду на те, що певні регіони України були або досі окуповані військами загарбників, інші недобросовісні суб'єкти можуть скористатися не вигідною ситуацією для отримання нотаріально завірених документів, зокрема адміністративних документів, з метою посягання використати їх у шахрайських цілях шляхом підробки.

Використання таких написів спільно з недобросовісними цивільними правоохоронцями може становити потенційну загрозу правам та інтересам громадян у довгостроковій перспективі.

Об'єктивні проблеми також сформовані фактором відсутності достатньої можливості ефективного контролю за діяльністю цивільних суб'єктів у воєнний час.

Логічно, що законодавець тимчасово обмежив права приватних виконавців, щоб уникнути зловживань. Враховуючи вищевикладене, доцільно зазначити що питання примусового виконання судових рішень ускладнений правовим режимом воєнного стану в Україні, як і раніше, залишається відкритим.

В тому числі доцільно зазначити про наявність дискреційних повноважень суду також мають важливий аспект. Суди мають дискреційне право змінювати територіальну підсудність судових справ у разі об'єктивних обставин, що ускладнюють здійснення правосуддя.

Ці фактори вимагають уважного вирішення, збалансованого підходу та дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану.

У сфері виконання судових рішень та інших установ вдосконалення державного управління призвело до вивчення моделей виконання судових рішень в умовах правового режиму воєнного стану.

У період дії воєнного стану, відповідно до ст. 10 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не можуть бути припинені, а ч. 2 ст. 26 зазначеного закону передбачає, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Але водночас судова гілка влади також зазнала впливу війни та її наслідків, що внесло свої корективи в процеси здійснення судочинства [5].

Станом на сьогодні частина судів України призупинили свою діяльність через активні бойові дії та тимчасову окупацію. Однак суди на територіях, які не були під окупацією та/або звільнені з-під окупації, починають відновлювати свою роботу і відправляти правосуддя.

Через ведення активних бойових дій і тимчасову окупацію окремих територій низка судів, зокрема в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській і Херсонській областях, призупинили свою діяльність. Відповідно розпорядженнями Голови Верховного Суду «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, територіальну підсудність судових справ, що розглядались у цих судах, було змінено.

Однак, оскільки до юрисдикції адміністративних судів входять також спори між органами влади та фізичними чи юридичними особами, або судові процеси за позовом органів

влади, питання реального виконання таких судових рішень є складним. Оскільки вони знаходяться на тимчасово окупованій території, де ведуться активні бойові дії.

Як правило, тривають справи, які на початку окупації були на стадії підготовки, оскільки суди не можуть здійснювати правосуддя в умовах воєнного стану. Після зміни підсудності справу розглядали в іншому суді, а матеріали справи втрачено. У таких випадках встановлення повернення втрачених судових матеріалів є дієвим механізмом, який дозволяє повернути процесуальні рішення суду, а також докази (їх частини), надані учасниками справи.

Проте строк розгляду даної категорії справ значно подовжено, оскільки сторони не можуть відновити всі докази, на яких ґрунтуються свої вимоги та заперечення, тому розгляд продовжується.

Окрема процедура стосується спорів щодо виключної підсудності, наприклад, тісно пов'язані з місцезнаходженням нерухомого майна. У разі, якщо майно знаходиться на окупованій території і його доля наразі невідома, сторони цієї категорії судових процесів фактично позбавлені можливості виконати рішення суду в натурі до моменту звільнення тимчасово окупованої території.

Враховуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що, незважаючи на окупацію території, держава вжила заходів для забезпечення прав осіб, які беруть участь у судовому процесі, щоб їхнє право на захист було реалізовано та забезпечено судами.

Проте оцінити доцільність та ефективність таких заходів складно, особливо в умовах, коли бойові дії точаться на території України.

Діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, які опинилися на тимчасово окупованих територіях призупинена, що було необхідним рішенням для усунення будь яких неправомірних дій.

З моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України, відділам ДВС і приватним виконавцям, офіси яких були на окупованих територіях, Міністерством юстиції України було заблоковано доступ до Автоматизованої системи виконавчого провадження доти, доки відділи ДВС не будуть розташовані на підконтрольній території України.

Наказами територіальних управлінь Міністерства юстиції України змінено дислокацію відділів, місцезнаходження відділів ДВС визначено в межах підконтрольних міст і районів. Тому відповідні працівники переїхали працювати до інших міст. Їм було відновлено доступ до Автоматизованої системи виконавчого провадження і тим самим забезпечено організацію їх діяльності.

Ситуація з правовим регулюванням діяльності приватних виконавців не позбавлена певних недоліків. Наприклад, приватний виконавець, згідно із чинним законодавством, зобов'язаний мати власний офіс. Що формує значні фінансові витрати, компенсація яких наразі не передбачена державою.

Іншими словами, значна кількість незалежних митців застрягла в підвішеному стані.

Проблема організаційного забезпечення діяльності приватних виконавців полягає в тому, що до моменту відкриття нового офісу та реєстрації їх діяльності в іншому регіоні приватні виконавці можуть здійснювати виконання лише в межах доступних виконавчих дій.

Цілком логічно, що така ситуація негативно вплине не лише на виконавця, а й на стягувача та боржника, наприклад, який самостійно виконав рішення суду.

Не маючи доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, судовий виконавець може повернути виконавчі документи органам стягнення за вимогою, припинити виконавче провадження та скасувати арешти, які обтяжують майнові права боржника, а особа не може бути переведена в законний спосіб.

Передати документи на виконання іншому виконавцю, дозволивши останньому продовжити проведення всіх необхідних заходів у рамках виконавчого провадження.

Що стосується виконання судових рішень, слід зазначити, що в практичному аспекті деякі рішення судів виконати стало неможливо. Передусім це рішення, які невід'ємно пов'язані з об'єктом, та рішення немайнового характеру, що передбачають:

- передачу стягувачу предметів, зазначених у виконавчому документі;
- реалізацію майна, на яке звернено стягнення (майно, що було на окупованих територіях);
- виконання рішення про конфіскацію майна;
- за рішеннями, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення;
- виконання рішення про відібрання дитини;
- виконання рішення про встановлення побачення з дитиною, рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною;
- виконання рішення про поновлення на роботі;
- виконання рішення про виселення боржника;
- виконання рішення про вселення стягувача [7].

Зі зрозумілих підстав неможливість виконання наведених вище рішень зумовлено відсутністю майна внаслідок його знищення, втрати, викрадення; переїздом людей до інших міст, інших країн, або смертю; фактичною відсутністю підприємств, установ та організацій тощо [8].

Труднощі з виконанням рішень у тому числі виникають, у зв'язку з проблемами на відрахування із заробітної плати та інших доходів боржника, стягнення аліментів та інших періодичних платежів. Насамперед це зумовлено тим, що багато людей втратили своє джерело доходу, а тому і відсутні будь-які надходження. Дехто виїхав за межі України та зараз знаходиться у країнах ЄС, Грузії, Туреччині, Великій Британії та інших країнах світу. Відповідно вплинути на таких боржників державним і приватним виконавцям просто не вдається фізично, а тому рішення, у яких вказані особи є боржниками, виконати неможливо [8].

Стосовно боржників, які надалі проживають на окупованих територіях, до 06.05.2023 року державні та приватні виконавці продовжували відкривати виконавчі провадження та накладати арешт на грошові кошти і майно, хоча в практичному аспекті виконати рішення не могли.

06.05.2023 року набрав чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» від 11.04.2023 року №3048-IX [4].

Вказаним законом було внесено зміни до п. 10-2 розд. XIII «Прикінцеві та перехідні положення» ЗУ «Про виконавче провадження», яким було передбачено, що забороняється у період дії воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року № 64/2022, затвердженим ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 року № 2102-IX, відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України (з дати віднесення територій до таких, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій до моменту виключення таких територій з переліку) [4].

Зазначені зміни мають у певному сенсі «усунути» порушення примусовим виконавцем обов'язку виконання цих рішень, яке неможливо реалізувати на практиці.

Таке попереднє рішення є вигідним для прав та інтересів боржників, оскільки до осіб, які вже перебувають у складній життєвій ситуації та потребують додаткової державної допомоги, не застосовуються додаткові обмежувальні заходи в рамках виконавчого провадження.

Висновок.

В умовах правового режиму воєнного стану в Україні за останні роки відповідні закони та нормативні акти суттєво змінилися в сфері примусового виконання судових рішень, і було включено новий зміст.

Проте в Україні залишаються значні недоліки, які перешкоджають ефективному виконанню рішень суду.

Тому, незважаючи на зусилля щодо вдосконалення судової та адміністративної систем, рівень виконання судових рішень залишається неналежним.

Список використаних джерел:

1. Петренко П. Стан виконання рішення про стягнення коштів з ПАТ «Газпром». Прес-конференція П. Петренка, С. Шкляра та О. Медведєва в Мультимедійній платформі іномовлення України «Укрінформ» від 20.06.2017 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2250293-stan-vikonanna-risenna-pro-stagnenna-kostiv-z-pat-gazprom.html>. – Назва з титул. екрану (дата звернення: 27.02.2021 р.)
2. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 27.02.2021)
3. Про державну виконавчу службу : Закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.02.2021)
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану : Закон України від 11.04.2023 року №3048-IX.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.02.2021)
6. Крупнова Л.В. Адміністративно-правовий статус працівника державної виконавчої служби України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Крупнова Л. В.: Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2008.
7. Кононець В.П. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 48. Т. 2. С. 14–18.
8. Юнін О. С., Мороз В. П. Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2023. 148 с.

НЕВІДОМА О. А.аспірантка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»)<https://orcid.org/0009-0006-7588-5140>

УДК 316.346.2:342.722(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.69>**ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ:
ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У цій статті здійснено аналіз стану гендерної політики в Україні, при цьому звертається увага на законодавчій базі та механізмах її реалізації. Визначено, що Україна розробила систему аналізу законодавства для визначення відповідності міжнародним стандартам щодо прав людини, доручивши це завдання структурним підрозділам Міністерства юстиції України.

Встановлено, що Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» є ключовим законодавчим актом, який встановлює напрямки гендерної політики, вимагає проведення гендерної експертизи законів та проєктів нормативних актів. Цей закон також визначає перелік суб'єктів, які відповідальні за реалізацію та контроль гендерної політики, а також вимагає призначення координаторів з питань гендерної рівності в установах та організаціях.

Здійснено аналіз законодавства та національних планів, які спрямовані на боротьбу з дискримінацією та насильством, зокрема у сферах освіти та забезпечення безпеки. Констатується поступовий перегляд дискримінаційних норм, серед числа яких заборона на певні професії для жінок.

Звертається увага на гендерний розрив у зарплатні та представництві жінок у владі. Зокрема, йдеться про те, що кількість жінок в органах виконавчої влади та в парламенті не перевищує 12%. Наводяться дані про різницю в зарплаті між чоловіками та жінками, яка збільшується з часом після закінчення навчання.

У ході дослідження встановлено, що важливим кроком для України стало прийняття закону, що надав жінкам рівні можливості у військовій сфері, що досить актуально в умовах збройної агресії РФ проти України.

Констатується, що проблема гендерної нерівності не є унікальною для України, і наголошується на важливості державних програм для забезпечення рівних прав та можливостей обох статей. Здійснено огляд механізмів реалізації гендерної політики, який включає економічні, правові, політичні та організаційні заходи, які мають забезпечити ефективну реалізацію гендерної стратегії в Україні.

Nevidoma O. A. Genesis and current state of gender policy in Ukraine: achievements and prospects of development

This article analyzes the state of gender policy in Ukraine, while paying attention to the legislative framework and mechanisms for its implementation. It was determined that Ukraine has developed a system of legislation analysis to determine compliance with international standards regarding human rights, entrusting this task to the structural divisions of the Ministry of Justice of Ukraine.

It has been established that the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights

and Opportunities for Women and Men» is a key legislative act that establishes the directions of gender policy, requires gender examination of laws and projects of normative acts. This law also defines the list of subjects responsible for the implementation and control of gender policy, and also requires the appointment of gender equality coordinators in institutions and organizations.

An analysis of legislation and national plans aimed at combating discrimination and violence, particularly in the areas of education and security, was carried out. There is a gradual revision of discriminatory norms, including the ban on certain professions for women.

Attention is drawn to the gender gap in salaries and representation of women in power. In particular, it is said that the number of women in the bodies of executive power and in the parliament does not exceed 12%. Data are provided on the wage gap between men and women, which widens over time after graduation.

In the course of the study, it was established that an important step for Ukraine was the adoption of a law that gave women equal opportunities in the military sphere, which is quite relevant in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

It is noted that the problem of gender inequality is not unique to Ukraine, and the importance of state programs to ensure equal rights and opportunities for both sexes is emphasized. A review of the mechanisms for the implementation of gender policy was carried out, which includes economic, legal, political and organizational measures that should ensure the effective implementation of the gender strategy in Ukraine.

Актуальність цієї теми зумовлена перш за все євроінтеграційними прагненнями України, що зумовлює необхідність впровадження принципів гендерної рівності, які визначені міжнародними актами, які Україна ратифікувала. З іншого боку, попри прогрес у контексті гендерної рівності в Україні зберігаються прояви гендерної дискримінації у різноманітних життєвих сферах, що у свою чергу також потребує реагування.

Стан опрацювання тематики. Окремі напрацювання у цій тематиці мають С. Болдіджар [1], С. Гришак [2], Є. Гурський [3], М. Клименко [4], П. Малеш [5] та інші. Попри це продовження досліджень цієї теми дозволить здійснити розробку більш ефективної та адаптованої до сучасних реалій гендерну політику.

Мета дослідження – здійснити комплексну оцінку поточного стану правового регулювання гендерної рівності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна розробила цілий механізм для аналізу чинного законодавства на відповідність міжнародним правовим документам з охорони прав людини щодо дотримання та реалізації прав як чоловіків, так і жінок [6]. Це завдання покладено на структурні підрозділи Міністерства юстиції України.

Серед нормативних актів, що регулюють питання рівності чоловіків і жінок можна виділити Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади з забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» [7] та Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» [8]. Цей закон спрямований на досягнення паритету між чоловіками та жінками в різних сферах суспільства. Закон вимагає проведення гендерної юридичної експертизи для всіх чинних законів та проєктів регуляторних актів. Закон визначає основні напрямки гендерної політики України, встановлює, які органи покладено зобов'язання виконувати гендерну політику, і які органи уповноважено контролювати гендерну політику в державі. Закон визначає, що всі підприємства, установи, організації, а також органи виконавчої влади зобов'язані мати координатора з питань гендерної рівності. Кабінет Міністрів України має забезпечити виконання національного плану дій з реалізації гендерної рівності. У разі дискримінації за ознакою гендеру скарги подаються до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Цей

закон є основою для створення системного механізму забезпечення гендерної рівності між чоловіками та жінками в Україні.

Згаданий вище закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» також регулює гендерне питання в навчальних закладах. Згідно з положеннями закону, передбачено, що кожен навчальний заклад повинен надавати підтримку тим, хто вивчається, і підручники та навчальні посібники не повинні містити стереотипних уявлень про роль чоловіків і жінок [8].

Закон передбачає створення структур національної гендерної політики. Однак одним зі значущих недоліків цього закону є відсутність санкцій за порушення гендерної політики, без яких закон є декларативним.

Також в цій сфері важливі інші закони України. Серед них слід згадати Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [9], який забороняє дискримінацію, зокрема на підставі статі. Ще один закон – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [10] визначає всі види домашнього насильства, включаючи насильство проти жінок і дівчат.

Прийняття численних секторальних, регіональних та національних планів сильно впливає на державне законодавство. Так, Національний план дій щодо виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир і безпека» на період до 2025 року [11] спрямований на виконання принципу забезпечення гендерної рівності для жінок та чоловіків. Національний план є одним з основних документів для впровадження та забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків у секторі безпеки та оборони.

Стратегія реалізації гендерної рівності в освіті до 2030 року та затвердження Операційного плану на 2022-2024 роки для її впровадження має велике значення для впровадження гендерної політики в Україні [12]. Програма спрямована на посилення існуючих механізмів забезпечення гендерної рівності.

Національний план дій щодо виконання рекомендацій, викладених в Заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації проти жінок до Восьмого періодичного звіту України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок на період до 2021 року [13]. Згідно з цим планом, основна мета – подолання всіх форм дискримінації проти жінок і дівчат; зменшення та запобігання всім формам насильства на гендерній основі; надання своєчасної допомоги жертвам насильства на гендерній основі; підвищення правової обізнаності та поліпшення доступу дівчат і жінок до медичних, освітніх, соціальних та правових послуг.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що формування національної гендерної політики України здійснюється на основі міжнародних правових актів, які Україна ратифікувала. Крім того, гендерна політика України регулюється національними правовими актами, які забезпечують і гарантують рівність між чоловіками та жінками. Розробка гендерної політики доручена державним службовцям. Такі державні службовці призначаються в своєму структурному підрозділі для подання пропозицій, пов'язаних із розвитком гендеру, або вони виконують ці обов'язки від імені керівництва структурного підрозділу.

Крім законодавчого закріплення деяких нормативних документів, спрямованих на забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, в Україні було скасовано кілька нормативів, що юридично закріплювали гендерну нерівність між чоловіками та жінками. Прикладом є Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 256 «Про затвердження переліку важкої праці та робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, при виконанні яких забороняється використовувати працю жінок» [14]. Цей наказ визначав 450 професій, які було заборонено для жінок. Згідно з положеннями цього наказу жінкам було заборонено працювати як пожежники, водії автобусів та метро. Жінкам не дозволялося працювати в машинному відділенні судна, в шахтах. Не можна було бути водієм деяких видів вантажного і пасажирського транспорту. Скасування положень цього наказу є важливим етапом забезпечення прав жінок та недискримінації за статевою ознакою в зайнятості.

Досить цікавим є дослідження, проведене Е. Доран [15] з питань гендеру на ринку праці та ролі рівних можливостей, а також наукове дослідження Л. Самілик [16], в якому проведено аналіз гендерного розриву між чоловіками та жінками в Україні за трьома показниками: доступність, заробітна плата та стаж роботи. Л. Самілик встановила, що Україна

має дуже низькі показники економічної та політичної активності жінок серед європейських країн. Кількість жінок у місцевих органах влади та в парламенті, на виконавчих посадах, не перевищує 12% [15]. Е. Доран, базуючись на науковому дослідженні, яке висвітлює питання гендеру на ринку праці, встановили, що випускники Університету Чикаго починають свою роботу з однаковою зарплатнею, незалежно від статі, але через 5 років різниця в зарплаті між цими особами становить 30 логарифмічних пунктів на користь чоловіків. Через 10-16 років після закінчення навчання ця різниця становить 60 логарифмічних пунктів. Вчені доводять, що різниця в зарплаті виникає через перерви в кар'єрі жінок. Це впливає головним чином з того, що саме жінки найчастіше йдуть у відпустку по догляду за дитиною. Крім того, при прийнятті на певну роботу жінки віддають перевагу місцю роботи, де роботодавці реалізують більш лояльну сімейну політику. Жінки погоджуються на меншу зарплатню в обмін на соціальні пільги та різноманітні гарантії. Таким чином, різниця в оплаті праці між чоловіками та жінками не обумовлена гендерною дискримінацією [16].

У 2018 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків під час військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях» [17]. Цей закон дав жінкам рівні можливості з чоловіками під час військової служби. Жінкам було надано рівний доступ до військових звань і посад, а також рівну відповідальність під час військової служби. Важливо підкреслити, що положення цього закону сьогодні мають велике значення, коли на території України ведеться війна, а жінки захищають нашу незалежність на рівних з чоловіками умовах.

Станом на кінець 2022 року, згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму [18], Україна посідає 81-ше місце серед країн світу за індексом гендерного розриву. У 2021 році Україна займала 74-те місце.

Отже, протягом 2022 року рейтинг України знизився на 7 позицій. Проблема гендерної нерівності не є унікальною для України. Присутність жінок у громадському просторі обмежена в багатьох країнах світу. Тому державні програми, які передбачають особливий контроль за гендерними питаннями, спрямовані на забезпечення рівних прав, можливостей та недискримінації як жінок, так і чоловіків. Кожна особа, незалежно від гендерної приналежності, має ті самі права і свободи.

Механізми реалізації національної гендерної політики та, разом з тим, засоби вирішення протиріч, які можуть виникнути в суспільстві, шляхом вирішення цих протиріч і впровадження послідовних дій за допомогою ефективних методів управління та ресурсів, забезпечують існування ефективної державної системи, здатної ефективно реалізувати гендерну стратегію. Серед основних механізмів, здатних забезпечити виконання національної гендерної політики, варто зазначити економічні, правові, політичні, інфраструктурні та організаційні [19].

Висновки. Отже, одним із недоліків українського законодавства щодо інтеграції рівності є те, що, незважаючи на чітке визначення принципів рівності та недискримінації за статевою ознакою, інституційні механізми не контролюють практичне застосування норм, встановлених законом. На основі аналізу міжнародного та українського законодавства, спрямованого на забезпечення гендерної рівності між чоловіками та жінками, необхідно розширити співпрацю, спрямовану на забезпечення рівності обох статей.

Усі державні програми, а також загальні національні політики, повинні включати заходи з забезпечення гендерної рівності. Працівникам різноманітних типів державних установ, підприємств, установ і організацій слід надавати засоби і навчання, які включають гендерні аспекти. Необхідно розвивати професійну, гендерно-чутливу культуру робочого середовища та управління.

Пріоритети, що сприяють гендерній рівності між чоловіками та жінками, повинні бути офіційно визнані на державному рівні. Ці пріоритети та заходи для забезпечення гендерної рівності повинні відповідати Цілям сталого розвитку та зобов'язанням, які Україна взяла на себе як кандидатка на вступ до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Болдіжар С. О., Пішта В. І. Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2022. 250 с.
2. Гришак С. М. Стандарти гендерної рівності ради Європи як нормативно-правове підґрунтя розвитку гендерної освіти в пострадянських країнах. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4. С. 269-284.
3. Гурський В. Є. Правове регулювання гендерної рівності жінок в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 6-11.
4. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2021. № 65. С. 171-175.
5. Булеца С., Малеш П. Теоретичні та практичні особливості правового регулювання гендерної ідентичності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Т.1. С. 218-223.
6. Питання проведення гендерно-правової експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 року № 997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF#Text>.
7. Про вдосконалення роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади з забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26 липня 2005 року № 1135/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005#Text>.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
11. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, мир, безпека" на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.
12. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>.
13. Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у ключових зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 р. № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80#Text>.
14. Про затвердження переліку важкої праці та робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, при виконанні яких забороняється використовувати працю жінок: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>.
15. Doran E. L., Bartel A. P., Waldfogel J. Gender in the labor market: The role of equal opportunity and family-friendly policies. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*. 2019. Vol. 5. Is. 5. P. 168-197.
16. Samilyk L. et al. Implementation of gender policy in the public authorities. *Pt. 2 J. Legal Ethical & Regul.* 2021. Isses 24. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jnlolletl2424&div=138&id=&page=>.
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>.
18. Global Gender Gap Report. World Economic Forum. July 2022. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/08/WEF_GGGR_2022.pdf.
19. Задюєнко К. О. Законодавство Європейського Союзу у сфері забезпечення політики гендерної рівності: досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 23. С. 144-150.

РЯЗАНОВ М. Ю.

доцент кафедри загальної теорії права
та держави, кандидат юридичних наук,
доцент

(Національний університет
«Одеська юридична академія»)
ORCID: 0000-0003-0404-2841

УДК 340.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.70>

СПАДКОЄМНІСТЬ І ПРАВОВА СПАДЩИНА: ЗВ'ЯЗОК У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядається концепція правової спадкоємності та її значення для розвитку сучасних правових систем, зокрема в умовах глобалізації та цифровізації. Автори підкреслюють, що спадкоємність у праві є важливим механізмом, який забезпечує стабільність і адаптивність правових систем, дозволяючи зберігати основні принципи та цінності, передаючи їх від одного покоління до іншого. У контексті сучасних викликів, таких як розвиток цифрових технологій, необхідність оновлення нормативно-правової бази стає особливо актуальною.

Стаття акцентує увагу на важливості селективної інтеграції міжнародних норм та глибокого дослідження національних особливостей при гармонізації з міжнародним правом. Вона також підкреслює, що нові соціальні цінності, такі як права людини, захист прав меншин та екологічна безпека, вимагають перегляду існуючих правових інститутів і механізмів правозастосування.

Проводиться порівняння англосаксонської та континентальної правових сімей, зазначаючи, що в англосаксонській сім'ї континуїтет підтримується через прецедентне право, тоді як у континентальній – через стабільність і еволюцію законодавства. Важливим аспектом є інституціоналізація цифрових технологій у судовій системі, що сприятиме ефективному правозастосуванню, зберігаючи при цьому базові процесуальні засади.

Таким чином, стаття підкреслює необхідність балансу між адаптацією до міжнародних стандартів і збереженням національних інститутів та традицій, що є ключовим для забезпечення правової спадкоємності в умовах швидких змін у суспільстві. Вона закликає до активного діалогу між традиційною правовою спадщиною та новими тенденціями, що дозволить інтегрувати інновації в правову практику, зберігаючи при цьому цілісність правової системи. Це, в свою чергу, сприятиме стабільності та безперервному розвитку національної правової системи, що є важливим для забезпечення правопорядку та соціальної справедливості.

Ключові слова: *спадкоємність права, спадковість правових цінностей, правова спадщина, правова ідентичність, континуїтет права, континуїтет правової традиції.*

Ryazanov M. Yu. Continuity and legal heritage: the connection in the development of the legal system

The article discusses the concept of legal continuity and its significance for the development of modern legal systems, particularly in the context of globalization and digitalization. The authors emphasize that continuity in law is an important mechanism that ensures the stability and adaptability of legal systems, allowing

for the preservation of fundamental principles and values passed down from one generation to another. In light of contemporary challenges, such as the advancement of digital technologies, the need to update the regulatory framework becomes particularly pressing.

The article highlights the importance of selective integration of international norms and a thorough examination of national characteristics when harmonizing with international law. It also underscores that new social values, such as human rights, protection of minority rights, and environmental security, necessitate a reevaluation of existing legal institutions and enforcement mechanisms.

A comparison is made between the Anglo-Saxon and continental legal families, noting that in the Anglo-Saxon family, continuity is maintained through case law, while in the continental family, it is upheld through the stability and evolution of legislation. An important aspect is the institutionalization of digital technologies within the judicial system, which will promote effective law enforcement while preserving fundamental procedural principles.

Thus, the article stresses the need for a balance between adapting to international standards and preserving national institutions and traditions, which is crucial for ensuring legal continuity amid rapid societal changes. It calls for an active dialogue between traditional legal heritage and new trends, allowing for the integration of innovations into legal practice while maintaining the integrity of the legal system. This, in turn, will contribute to the stability and continuous development of the national legal system, which is essential for ensuring law and order and social justice.

Key words: *succession of law, inheritance of legal values, legal heritage, legal identity, continuity of law, continuity of legal tradition.*

Спадкоємність у правовому контексті є ключовим елементом, що забезпечує зв'язок між минулим, сучасністю та майбутнім будь-якого суспільства. У широкому розумінні, ця концепція відіграє важливу роль у формуванні та розвитку національної правової системи, об'єднуючи правову традицію, традиції права, наявний правовий досвід з потребами сучасності. Право, як система, що регулює відносини між суб'єктами права та державою, невіддільне від поняття спадкоємності, яке дозволяє зберігати континуїтет та передавати знання та цінності крізь покоління. Така передача не тільки зміцнює правову систему, роблячи її більш стабільною та передбачуваною, але й сприяє її адаптації до постійно змінюваних умов життя суспільства. Цей процесі забезпечується правовим вихованням, юридичною наукою, правозастосовною та законодавчою діяльністю, які забезпечують аналіз правового минулого та його інтеграцію в сучасні правові реалії, підтримуючи тим самим неперервний розвиток правової системи.

Спадкоємність є ключовою частиною закону «заперечення заперечення», який становить один із фундаментальних принципів діалектики. Цей закон висвітлює процес еволюції ідей, соціальних структур чи філософських концепцій через їхнє перетворення та розвиток, і включає два взаємопов'язаних аспекти [5, С. 38]:

а) Видалення чи відмова від старого, застарілого або того, що вже не відповідає новим умовам. Це означає критичний аналіз існуючих умов, ідей чи практик і їх відкидання або переосмислення у світлі нових потреб або змінених обставин.

б) Збереження та інтеграція позитивних, цінних аспектів старого, які вважаються необхідними для прогресивного розвитку. Це включає вибіркоче збереження тих елементів минулого, які можуть сприяти подальшому розвитку та удосконаленню.

Закон «заперечення заперечення» відображає діалектичний процес, в ході якого нові явища, ідеї або структури виникають як результат синтезу і трансформації попередніх форм, з одночасним збереженням та вдосконаленням певних їхніх елементів. Він підкреслює неперервність і розвиток через періодичне оновлення, де кожен новий етап розвитку містить в собі елементи минулого, переосмислені та адаптовані до нових умов і вимог.

Така неперервність і розвиток кризь періодичне оновлення забезпечується саме наявністю правової спадщини, як сполучного фактору. Правова спадщина нації, утверджуючись у віках, формує неперервний ланцюг традицій у праві, принципів та способів регулювання, особливостей правничої діяльності і правового досвіду, особливістю правового мислення та правосвідомості, що слугують основою для розвитку та функціонування національної правової системи. Ця неперервність і взаємодія між минулим, сучасним та майбутнім правом є ключовою для забезпечення стабільності правового порядку та адаптації правової системи до змінюваних умов суспільного життя.

Спадкоємність права, як процес, має в своїй основі передачу та адаптацію правових інститутів, доктрин, норм та цінностей від одного покоління до іншого. Це забезпечує не лише збереження правової спадщини минулого, але й створює умови для її критичного осмислення та модернізації відповідно до сучасних потреб та викликів.

Формування національної правової системи відбувається не у вакуумі, а через взаємодію з глобальними правовими процесами та системами, що вимагає від національного права гнучкості та адаптивності. Однак, збереження правової ідентичності та спадщини в цьому контексті залишається важливим для забезпечення юридичної незалежності та самобутності.

У процесі взаємодії правової спадщини з сучасними вимогами та викликами відбувається її трансформація. Ця трансформація передбачає не тільки зміну окремих норм і правил, але й переосмислення та адаптацію фундаментальних принципів та цінностей, на яких вони базуються, з метою їх відповідності сучасним умовам та вимогам прав людини, демократії та правової держави.

Це обговорення особливо актуальне при аналізі розвитку законодавства, формуванні правової політики, ідеології, а також при розгляді питань освіти у сфері права. Спадкоємність у правовому контексті стає обґрунтуванням для підтримки різних форм правового традиціоналізму.

Важливість спадкоємності можна визначити наступними аспектами:

1. Формування правової ідентичності. Спадкоємність правової традиції та традицій права, правового досвіду є ключовою у формуванні як індивідуальної, так і колективної правової ідентичності. Закони та правові інститути, передані та успадковані від попередніх поколінь, служать основою для розуміння власного місця у правовій системі та суспільстві, сприяючи формуванню відчуття приналежності до правової культури [7, С. 144]

2. Визначення характеру права та цінностей. Правова традиція визначає характер права та способи його формування та внутрішньої побудови, крім цього визначаються та транслюються правові цінності через процес спадкоємності, допомагаючи визначити рамки припустимої поведінки у суспільстві та формувати моральні та етичні основи правопорядку.

3. Трансляція правових знань та досвіду. Спадкоємність правових знань та навичок є основоположною у відтворенні, збереженні та розвитку права, оскільки включає не лише академічні знання, але й передачу практичних навичок, професійних традицій та етики, які є невід'ємною частиною юридичної професії.

4. Розвиток правової політики та ідеології. Спадкоємність правових принципів та ідеалів відіграє важливу роль у формуванні правової політики та ідеології. Вона використовується як засіб для зміцнення правової свідомості, підтримання соціального порядку та обґрунтування правових реформ і стратегій розвитку [4, С. 19]

5. Підтримка правового різноманіття. У контексті права спадкоємність також підкреслює важливість поваги та збереження правового різноманіття.

Відповідно, дані аспекти спадкоємності тісно пов'язані з правовою спадщиною, яка підкреслює значення передачі та авторитетної оцінки правових цінностей, правового досвіду, образу права, характеру правничої діяльності через покоління, акцентуючи на духовних цінностях, а не на змінних уподобаннях різних поколінь. Ця ідея зосереджена на цінностях, які мають глибокий духовний зміст і передаються від одного покоління до іншого.

Взагалі, одним із фундаментальних аспектів концепції правової спадкоємності є чітке визначення та аналіз ключових понять, таких як «спадкоємність», «правова спадщина» та

«континуїтет права». Важливість цих категорій зумовлена їхньою здатністю відображати механізми передачі правових цінностей та принципів між поколіннями, що забезпечує стабільність та адаптивність правової системи. Такий підхід є особливо актуальним у контексті сучасної глобалізації, яка ставить нові вимоги до збереження національної правової ідентичності у межах різних правових систем.

Поняття «спадкоємність» у правовій сфері визначає процес передачі основних правових норм, принципів та цінностей від одного покоління до іншого [3]. Вона забезпечує збереження ключових елементів правової системи, підтримуючи неперервність правопорядку та стабільність суспільного життя, водночас дозволяючи праву адаптуватися до нових викликів та обставин. Спадкоємність проявляється як на рівні окремих правових інститутів і норм, так і у ширшій перспективі, яка охоплює правову культуру, накопичену минулими поколіннями, що слугує основою для розвитку національної правової системи.

Поняття «правова спадщина» включає сукупність правових цінностей, традицій, норм та інститутів, які формують специфічну правову культуру кожного суспільства. Правова спадщина є не просто зібранням правових норм, а й ціннісним підходом до регулювання суспільних відносин, який розвивався історично та відображає унікальні риси національної правової культури [8, С. 4]. Вона забезпечує зв'язок із правовим минулим, створюючи міцне підґрунтя для правотворчості та правозастосування. Водночас правова спадщина підлягає критичному переосмисленню та адаптації відповідно до сучасних викликів і потреб, що сприяє її здатності відповідати на актуальні суспільні запити.

Поняття «континуїтет права» відображає неперервність розвитку правової системи, забезпечуючи наступність правових норм та інститутів. Континуїтет підкреслює, що нові правові інститути та норми не виникають на порожньому місці, а є продовженням попередніх правових традицій, що відповідають на сучасні виклики [1]. Зокрема, в англосаксонській правовій системі континуїтет підтримується через прецедентне право, коли судові рішення минулих справ стають джерелом права для майбутніх справ, тоді як у континентальній правовій системі континуїтет втілюється через стабільність та еволюцію законодавства.

Кожна правова система має унікальний підхід до забезпечення принципів спадкоємності та континуїтету.

Англосаксонська система, яка домінує у Великій Британії та США, засновується на принципі прецеденту як основному способі забезпечення правової спадкоємності. Система судових прецедентів забезпечує неперервність права шляхом обов'язкового дотримання попередніх судових рішень у схожих справах, що підтримує спадковість правових норм і дозволяє праву поступово адаптуватися до нових умов. Кожне судове рішення додає нові елементи до правової спадщини, збагачуючи її сучасним тлумаченням норм відповідно до соціальних реалій. У Великій Британії, наприклад, спадкоємність права відображається через гнучкість прецедентів: суди вищих інстанцій можуть переглядати попередні рішення, залишаючись водночас у межах традиційної правової структури [6].

Континентальні правові системи, характерні для країн Європи, таких як Франція та Німеччина, зберігають правову спадкоємність через стабільність кодифікації. Основні принципи права закріплені в кодексах, що мають високий ступінь стабільності та послідовності, і забезпечують спадковість уніфікованих правових норм. Кодифікація сприяє збереженню правової спадщини в організованій формі, де кожен новий закон доповнює і розвиває вже існуючі норми, не змінюючи основ правової системи. Наприклад, у Франції, де Кодекс Наполеона продовжує відігравати основну роль у цивільному праві, система кодифікації забезпечує збереження основних принципів, дозволяючи їхню адаптацію до нових викликів через поправки та доповнення [9].

Правова спадкоємність у країнах, де діє ісламське право, як-от Саудівська Аравія та Іран, базується на релігійних традиціях і доктринах, закріплених у Шаріаті. Ісламське право спирається на релігійні джерела — Коран і Сунну — які вважаються незмінними та визначають основи для формування правових норм. Ці джерела гарантують неперервність і стабільність правової системи, забезпечуючи збереження спадкоємності правових принципів через

непорушність релігійних основ. Проте сучасні реалії потребують модернізації окремих норм, що досягається шляхом тлумачення релігійних текстів, дозволяючи зберегти правову спадкоємність під час адаптації права до нових соціальних умов [2].

Правова спадкоємність у соціалістичних країнах, таких як Китай, має свої особливості, оскільки правові системи цих держав є інструментом державної політики та ідеології. Правова спадкоємність у соціалістичних правових системах відображається в еволюції норм, що відповідають поточним потребам суспільства та ідеологічним цілям держави. У сучасному законодавстві Китаю, наприклад, спадкоємність відображається через поєднання соціалістичних принципів із ринковими механізмами, що дає змогу зберігати основні соціалістичні цінності при адаптації правової системи до умов глобалізованої економіки [10, С. 34].

Сучасні глобальні трансформації актуалізують потребу в адаптації національних правових систем, ставлячи перед ними завдання збереження спадкоємності, що базується на зваженому врахуванні як універсальних тенденцій, так і унікальних національних особливостей. У таких умовах критично важливо забезпечити актуальність правової спадщини та її відповідність сучасним потребам суспільства.

Інтенсивні інтеграційні процеси в рамках глобалізації призводять до уніфікації правових норм, що може стати загрозою для національної правової ідентичності, нівелюючи культурні та історичні особливості окремих правових систем. Таким чином, збереження правової спадкоємності в умовах глобалізації передбачає балансування між адаптацією до міжнародних стандартів і збереженням національних інститутів та традицій. Як спосіб вирішення цієї проблеми можна використовувати селективну інтеграцію міжнародних норм, а також поглиблене дослідження національних особливостей при гармонізації із міжнародним правом.

Розвиток ж цифрових технологій змінює традиційні правові процедури та призводить до необхідності оновлення нормативно-правової бази. Сучасна правова система повинна поєднувати традиційні правові принципи з цифровими стандартами, забезпечуючи спадковість фундаментальних принципів права при адаптації до цифрових умов. Необхідна також інституціоналізація цифрових технологій у судовій системі для підтримки ефективного правозастосування, водночас зберігаючи базові процесуальні засади.

Нові соціальні цінності, що набувають актуальності, як права людини, захист прав меншин та забезпечення екологічної безпеки, потребують відповідного перегляду правових інститутів та механізмів правозастосування. Правова спадкоємність повинна враховувати ці зміни шляхом інклюзивного оновлення законодавства, зокрема через інституціоналізацію нових норм та принципів, що відповідають сучасним соціальним орієнтирам, забезпечуючи стабільність правової системи.

Сучасні тенденції вимагають оновлення правової спадщини, щоб нові правові інститути органічно інтегрувалися в національну правову систему без порушення її цілісності. Це завдання досягається через модернізацію та регулярний перегляд правових норм, створення умов для діалогу між традиційною правовою спадщиною та новими тенденціями, де інновації стають природним продовженням існуючих правових практик.

Отже, аналіз правової спадкоємності та спадщини підтверджує їхню ключову роль у забезпеченні стабільності та безперервного розвитку національної правової системи. Спадкоємність права, зокрема, виконує функцію зв'язку між минулим, сучасністю та майбутнім, забезпечуючи адаптивність системи до нових суспільних потреб і глобальних викликів. Вона не тільки зберігає правові цінності та принципи, але й дозволяє їм еволюціонувати під впливом сучасних тенденцій, таких як глобалізація, цифровізація і соціальні трансформації.

В умовах глобалізації актуальним стає баланс між інтеграцією міжнародних стандартів та збереженням національної правової ідентичності, що можливе через селективну гармонізацію та підтримку унікальних національних інститутів. Цифровізація, своєю чергою, вимагає оновлення правових механізмів і поєднання традиційних принципів із сучасними цифровими технологіями. Соціальні зміни зумовлюють потребу в інклюзивному оновленні правових норм і підходів, щоб забезпечити відповідність правової системи новим соціальним цінностям.

Таким чином, у сучасних умовах важливим є поєднання інновацій та традицій, що дозволяє зберегти правову ідентичність, водночас адаптуючи систему до нових реалій. Такий підхід сприятиме стійкості правової системи, забезпечуючи її стабільний розвиток і відповідність вимогам часу.

Список використаних джерел:

1. Merryman J. H., Pérez-Perdomo R. *The Civil Law Tradition* 3rd Edition. 2018. 192 p.
2. Белов Д. М., Бота С. М. Ісламське право у правовій картині світу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. 2023. С. 41-45. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284376>
3. Бурдоносова М. А. Професійна культура юристів: поняття, сутність і фактори формування. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2021. С. 98-99. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/84/2168/4704-1?inline=1%C2%A0>
4. Величко О. О., Берлач А. І. Скасування застарілого законодавства часів СРСР. *Право і суспільство*. 2020. №1. С. 15-22.
5. Герасимів Т. Світоглядна основа наукового осмислення феномена права відповідно до конкретних часових меж. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2020. № 3(27). С. 38-47
6. Гуренко Ю. А. Англосаксонська правова система та її особливості. *«Тридцять четверті економіко-правові дискусії»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21 лютого, 2019)*. С. 43-45. URL: http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1573203063.pdf#page=43
7. Захарченко П. П. Історія українського права: поняття, історіографічна та компаративістична складові її ідентифікації. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 138–146. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/138-146>
8. Кобко-Одарій В. С. Категорія «правова спадщина»: досвід теоретичного обґрунтування. *Право і суспільство*. №6. Ч. 2. С. 3-11. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_2/3.pdf
9. Риженко Ю. М. Система права у структурі романо-германської правової сім'ї. *Часопис Київського університету права*. № 4. 2009. С. 79-85. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/22729>
10. Самокиш І. В. Правові системи сучасності: дискусійні положення. *Юридичний бюлетень*. Вип. 6. 2018. С. 30-36. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c6d01ef-0bcf-4890-8a19-385d9efcefb0/content#page=30>

ЛИСАК О. М.

здобувач кафедри конституційного

та адміністративного права

(Запорізький національний університет)

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.71>

ОКРЕМІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджено окремі напрями удосконалення захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства. Вказано, що забезпечення ефективності норм у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства вимагає пошуку напрямів зменшення їх кількісних показників та перегляду розуміння змісту якісних критеріїв реалізації правових положень актів чинного законодавства України.

Досягнення ефективності реалізації чинного законодавства у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства вимагає комплексного міжгалузевого підходу, що вимагає визначення якості нормативних положень, так і положень локальних актів, яке передусім має відобразитися у встановленні відповідності сучасним вимогам суспільства та його інтересам, і тому здатно належним чином задовольнити потреби людини, громади, держави в цілому.

Зроблено висновок, що оскільки сучасні реалії вимагають від людства все більшого переходу до цифрової епохи та впровадження штучного інтелекту в судові системи, дуже важливо, щоб було дотримано принципів правосуддя, орієнтованого на людину. Не дивлячись на те, що штучний інтелект може підвищити ефективність і допомогти з процедурними завданнями в процесі захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства, він також може поставити під загрозу людські елементи емпатії, розуміння та тонких юридичних тлумачень, які лежать в основі нашої системи правосуддя. Стандартизація може бути корисним інструментом у цьому аспекті: вона може мінімізувати ризики, встановлюючи вимоги до систем штучного інтелекту у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Ключові слова: *власність, адміністративне судочинство, спеціальні правові режими, захист права власності.*

Lysak O. M. Certain areas for improving the protection of private property rights under special legal regimes in administrative proceedings

The article examines some directions of improvement of protection of private property rights in the context of special legal regimes in administrative proceedings. It is specified that ensuring the effectiveness of norms in the field of protection of private property rights in the conditions of special legal regimes in administrative proceedings requires the search for ways to reduce their quantitative indicators and a revision of the understanding of the content of qualitative criteria for the implementation of legal provisions of the acts of the current legislation of Ukraine.

Achieving the effectiveness of the implementation of the current legislation in

the field of protection of private property rights in the context of special legal regimes in administrative proceedings requires a comprehensive intersectoral approach, which requires determining the quality of regulatory provisions and provisions of local acts, which should primarily be reflected in establishing compliance with modern requirements of society and its interests, and therefore is able to properly meet the needs a person, a community, a state as a whole.

It is concluded that since modern realities require humanity to make an increasing transition to the digital age and the introduction of artificial intelligence in judicial systems, it is very important that the principles of human-centered justice are observed. Despite the fact that artificial intelligence can increase efficiency and help with procedural tasks in the process of protecting private property rights in the context of special legal regimes in administrative proceedings, It can also compromise the human elements of empathy, understanding, and subtle legal interpretations that underpin our justice system. Standardization can be a useful tool in this aspect: it can minimize risks by establishing requirements for artificial intelligence systems in the field of protection of private property rights under special legal regimes in administrative proceedings.

Key words: *property, administrative proceedings, special legal regimes, protection of property rights.*

Постановка проблеми. Забезпечення ефективності норм у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства вимагає пошуку напрямів зменшення їх кількісних показників та перегляду розуміння змісту якісних критеріїв реалізації правових положень актів чинного законодавства України.

Досягнення ефективності реалізації чинного законодавства у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства вимагає комплексного міжгалузевого підходу, що вимагає визначення якості нормативних положень, так і положень локальних актів, яке передусім має відобразитися у встановленні відповідності сучасним вимогам суспільства та його інтересам, і тому здатно належним чином задовольнити потреби людини, громади, держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування напрямів удосконалення захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства фрагментарно в межах інших суміжних проблематик досліджувались у публікаціях О. І. Безпалової, Ю.А. Волкової, С.М. Гусарова, О. В. Джафарової, Л. В. Козлової, Ю.О. Легези, О.І. Миколенка, Р. С. Мельника та ін..

Мета статті. Визначити окремі напрями удосконалення захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Доцільно вказати, що електронне судочинство набуло актуальності ще за часів пандемії, а збройна агресія рф посилила доцільність та необхідність забезпечення повного та безпечного доступу до правосуддя. Війна обумовила ще більшу потребу до дистанційного правосуддя, оскільки саме такий формат дає можливість залишатися учасникам справи в безпеці та зменшити часові й фінансові витрати у процесі захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Варто зазначити, що на сьогодні існує багато наукових підходів до розуміння електронного правосуддя та розвитку судової системи у цифрову епоху. Саме тому у нашому дослідженні вбачається за доцільне піти далі та порушити питання нового порядку, а саме питання використання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, в процесі прийняття рішень у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Слід підкреслити, що зростаюче використання новітніх технологій для автоматизації прийняття рішень у таких сферах, як фінанси, охорона здоров'я тощо, викликало значний інтерес та дискусії як серед науковців, так і серед практиків, і судова система не є виключенням. Сьогодні вже практично доведено, що новітні технології можуть підвищити ефективність, зменшити упередженість і призвести до кращих результатів у прийнятті рішень, проте, варто зазначити, що не слід забувати, що використання наприклад штучного інтелекту також порушують важливі етичні та правові питання. Зокрема, прийняття рішень за допомогою використання штучного інтелекту може потенційно впливати на принципи прозорості і справедливості. Більше того, коли новітні технології складні для розуміння або погано розроблені, вони можуть увічнити або навіть посилити існуючі проблеми та дискримінацію.

Напруга між потенційними вигодами та реальними ризиками штучного інтелекту стає особливо очевидною в системах правосуддя, які наразі стикаються з серйозним скороченням бюджету, маючи справу зі збільшеним робочим навантаженням. Автоматизація за допомогою штучного інтелекту обіцяє усунути ці недоліки та забезпечити більш ефективне, справедливе та швидке правосуддя. Утім, варто вказати, що судові системи, керовані штучним інтелектом, також можуть нівелювати роль суддів, обмежуючи їхню незалежність тощо.

Оскільки очікується, що штучний інтелект ставатиме все більш поширеним у судових системах по всьому світу, важливо критично оцінювати його потенційні переваги та ризики, а також гарантувати, що його використання відповідає фундаментальним демократичним цінностям, включаючи справедливість, підзвітність та прозорість [1].

Доцільно зазначити, що саме процес прийняття рішень у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства за допомогою використання штучного інтелекту зумовлює потребу в дослідженні зарубіжного досвіду використання новітніх технологій у правосудді, що надасть можливість запропонувати оптимальні напрями удосконалення захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

На сучасному етапі такі практики переходу від традиційних форм до новітніх форматів правління судочинства можна знайти у багатьох державах світу та в окремих державах ЄС. Зокрема, Естонія пропонує актуальний кейс у цьому відношенні, оскільки модернізація естонських судів стала провідним світовим прикладом переваг, але також складності використання цифрових технологій у судовій системі.

Естонські суди стали одними з перших у впровадженні цифрових інструментів у здійсненні правосуддя. Після багатьох років впровадження цифрових змін у залі судових засідань з естонської моделі можна винести кілька уроків, а також застережень щодо використання штучного інтелекту в системі правосуддя. Такі критичні роздуми стають особливо актуальними з огляду на рамки штучного інтелекту, запроваджені на рівні ЄС, та плани цифровізації судової системи, що реалізуються в Європі та за її межами.

Отже, вищі суди Естонії стали першими у використанні цифрового зберігання та обробки документів. Крім того, доцільно вказати, що не тільки було модернізовано судову систему, також громадяни Естонії можуть сплачувати податки і навіть голосувати онлайн. Так, на останніх виборах в Естонії електронним голосуванням скористалися 51% виборців. Крім того, технологія блокчейн використовується для багатьох реєстрів у державному секторі.

Діджиталізація естонських судів досягла піку, коли почали застосовувати робо-суддів для розгляду справ незначної складності. Естонію розглядали, як першу юрисдикцію, яка запровадила суддів зі штучним інтелектом, проте, незважаючи на потенційні переваги впровадження штучного інтелекту в судовій системі Естонії для полегшення навантаження на суди, Міністерство юстиції Естонії не перебуває в процесі створення робота-судді зі штучним інтелектом.

Варто вказати, що оцінка ефективності використання штучного інтелекту серед суддів Естонії значно відрізнялася. Зокрема судді Верховного суду Естонії, висловили загалом позитивні відгуки щодо використання цифрових інструментів у судових системах та вказали, що

більш трудомісткі та повторювані завдання, включаючи подачу документів, успішно взяли на себе цифрові інструменти. Як наслідок, скоротилося відставання у справах, у суддів з'явилося більше часу, щоб приділити свою увагу вирішенню складних справ [2].

Утім менш оптимістичними були судді першої та апеляційної інстанцій, навантаження яких суттєво відрізняється від навантаження вищих судів [3]. Деякі судді підкреслили, що традиційні засоби роботи з паперовими друкованими документами є більш ефективними. Зокрема, це пов'язано з двома причинами: 1) у цифровій системі, яка використовується в естонських судах, є технічні недоліки та повторювані збої, і для їх виправлення потрібен час; 2) судді дещо з недовірою ставляться до цифрових систем.

Інтеграція ШІ в китайську судову систему триває з 1990 року та сучасні дослідники вказують, що трансформація судової системи Китаю відбувалася в три етапи [4]: перший етап розпочався у 1996 році і закінчився у 2003 році, коли всі суди Китаю завершили оцифрування своїх файлів та посилань на веб-сайти; другий етап трансформації китайських судів відбувся між 2004 і 2013 роками і характеризувався проведенням судових слухань за допомогою Інтернету; у 2014 році китайські суди вступили в третій етап трансформації з впровадженням ініціативи «розумних судів», яка підтримувала використання більш складних технологій. Таким чином, згідно з концепцією «розумного суду», передбачається, що всі судові послуги доступні та здійснюються онлайн [5]. У рамках цього етапу трансформації була завершена робота над такими онлайн-платформами: China Judicial Process Information Online, China Judgments Online та China Judgments Enforcement Information Online.

На додаток до цих платформ, в Китаї було створено спеціальний тип суду під назвою «Інтернет-суд», які розглядають ряд справ, зокрема, таких як спори щодо онлайн-платежів в інтернет-магазинах, надання інтернет-послуг, доменні імена веб-сайтів, відповідальність за інформацію, розміщену в Інтернеті, інформацію, яка порушує права людини, у разі порушення авторських прав в Інтернеті.

Крім того, з березня 2019 року громадяни Китаю мають можливість вирішувати онлайн-спори через популярний месенджер WeChat, який розпізнає обличчя учасника процесу встановлення особи та дозволяє використовувати електронний підпис при поданні заяв та доказів. Процес відбувається у форматі відеочату, і рішення приймає ШІ. У вересні 2019 року Пекінський інтернет-суд опублікував Білу книгу про застосування інтернет-технологій у судовій практиці [6], яка включала положення про створення «інтелектуального онлайн-суду».

Утім, варто зазначити, що в Китаї технологія штучного інтелекту не замінює суддю, а лише допомагає йому аналізувати справи та приймати рішення, включаючи визначення відповідних законів та прецедентів. Однак технологія штучного інтелекту використовується китайськими суддями не тільки для здійснення правосуддя, але й для проведення юридичних досліджень. Наприклад, Верховний народний суд Китаю розробив платформу юридичних досліджень на основі штучного інтелекту під назвою China Judgments Online, яка дозволяє суддям швидко шукати та отримувати доступ до відповідних юридичних документів.

У США основним нормативним актом у сфері штучного інтелекту є Закон про Національну ініціативу штучного інтелекту 2020 року. Основна мета ШІ - допомогти суддям приймати справедливі та неупереджені рішення, а також оцінити ризики при прийнятті рішення. Задля цього розроблено та впроваджено декілька платформ. Також у Сполучених Штатах створено чат-боти на основі штучного інтелекту (наприклад, ROSS), основне призначення якого – надати громадськості інформацію про загальні питання, пов'язані з судовою системою, тим самим зменшуючи навантаження на персонал суду та забезпечуючи доступ громадськості до інформації.

У листопаді 2022 року Палата лордів Сполученого Королівства опублікувала доповідь Комітету з питань юстиції та внутрішніх справ, в якій розглянули використання технологій штучного інтелекту в системі кримінального правосуддя Великобританії [7]. Згідно з цим звітом, нерегульоване використання штучного інтелекту в системі правосуддя Великобританії потенційно призводить до помилок правосуддя.

В Англії та Уельсі 12 грудня 2023 року оприлюднено посібник Artificial Intelligence (AI) Guidance for Judicial Office Holders [8], який розроблено з метою надання допомоги працівникам судових органів у питаннях використання штучного інтелекту, в якому викладено основні ризики та проблеми, пов'язані з використанням ШІ, пропозиції щодо їх мінімізації, а також наведено приклади потенційного використання.

Британські чиновники досить скептично ставляться до використання автоматизованих систем для прийняття рішень, оскільки вони вважають, що відповідне та остаточне рішення має приймати людина, а не ШІ. Крім того, Комітет відзначив відсутність мінімальних стандартів, прозорості, оцінки та навчання технологіям штучного інтелекту та дійшов висновку, що це може призвести до порушень прав і свобод людини та громадян. У зв'язку з цим Комітет розробив наступні рекомендації: обов'язкове навчання використанню ШІ, створення національного органу у сфері використання нових технологій, розробка загального та спеціального законодавства, що передбачає загальні принципи та стандарти використання ШІ.

У Великобританії, на додаток до обговорюваних систем, була розроблена та використана цифрова система справ (DCS), електронна платформа, яку Міністерство юстиції Сполученого Королівства запровадило у 2020 році для управління справами в Королівському суді. Розроблено її для підвищення ефективності та результативності системи правосуддя в Англії та Уельсі, що дозволяє суддям, юристам та іншим судовим співробітникам розглядати справи в цифровому форматі від початку й до кінця. Зокрема DCS виконує дві основні функції: вона дозволяє вам отримувати доступ та оновлювати подані справи в режимі реального часу, а також дозволяє дистанційно брати участь у судовому провадженні. Крім того, система дозволяє сторонам подавати докази та документи в цифровому вигляді.

Правове регулювання використання технології штучного інтелекту в юсудді базується на наступних документах. До них відносяться, по-перше, Етична хартія використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі, прийнята Європейською комісією з ефективності правосуддя (CEPEJ) 3 грудня 2018 року [9]. Цей документ містить п'ять основних принципів використання штучного інтелекту в правосудді: принцип поваги до основних прав (ШІ не повинен заважати здійсненню права на доступ до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд); принцип недискримінації; принцип якості та безпеки (дані, завантажені в AI, повинні бути міждисциплінарними, отриманими з сертифікованих джерел і здатними накопичуватися та виконуватися в безпечному середовищі, що забезпечує цілісність та недоторканність системи); принцип прозорості, неупередженості та надійності (повна технічна прозорість ШІ та забезпечення доступу до процесу розробки, відсутність упередженості та можливість зовнішнього аудиту); принцип «під контролем користувача» (забезпечення в будь-який час можливості перегляду судових актів та даних, що використовуються для отримання результату (обов'язкове рішення приймається не ШІ, а суддею), а також гарантування права особи, яка бере участь у справі, на розгляд спору безпосередньо судом).

Таким чином, можна зазначити, що положення цього документу не дозволяють приймати рішення щодо спору виключно ШІ, але передбачають можливість використання ШІ в судочинстві в якості помічника судді.

Наступним документом є Етичні рекомендації щодо надійного штучного інтелекту, затверджені Європейською комісією у 2019 році. Надійний ШІ має три компоненти, які повинні виконуватися протягом усього життєвого циклу системи: 1) він повинен бути законним, відповідати всім чинним законам та правилам; 2) він повинен бути етичним, забезпечуючи дотримання етичних принципів та цінностей, і 3) він повинен бути надійним, як з технічної, так і з соціальної точки зору, оскільки навіть з добрими намірами системи ШІ можуть викликати ненавмисну гармонію. Згідно з положеннями цього документу, основними етичними принципами використання штучного інтелекту є: повага до людської автономії, запобігання заподіяння шкоди, справедливість та поясність.

Крім того, ЄС прийняв Стратегічну програму цифрової Європи як системний компонент фінансової консолідації ЄС на 2021-2027 роки для оцифрування європейського

суспільства та підтримки конкурентоспроможності в інноваційних технологіях, включаючи робототехніку та технології штучного інтелекту [10]. Основною метою цієї програми є стимулювання цифрової трансформації шляхом забезпечення фінансування впровадження нових технологій у найважливіших сферах, кожна з яких має свій власний бюджет, включаючи високопродуктивні обчислення, штучний інтелект, кібербезпеку та довіру, високий рівень цифрової грамотності, впровадження та оптимальне використання цифрової грамотності.

Крім того було прийнято Закон про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act [11]). Країни-члени ЄС мають до 2 серпня 2025 року визначити національні компетентні органи, які контролюватимуть застосування правил для систем на основі штучного інтелекту та здійснюватимуть діяльність з нагляду за ринком.

Закон про штучний інтелект має дуже широкий обсяг і сильний екстериторіальний охоплення, оскільки він буде застосовуватися до будь-якої системи штучного інтелекту, що впливає в ЄС, незалежно від місця заснування постачальника. Зокрема, Закон про ШІ застосовуватиметься, коли система ШІ буде розміщена на ринку або введена в експлуатацію в ЄС, коли користувач знаходиться в ЄС або коли вихід використовується в ЄС.

Сам ШІ визначається в дуже широких термінах у Законі про ШІ. Він охоплює будь-яку «машинну систему, розроблену для роботи з різним рівнем автономії, яка може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка для явних або неявних цілей виводить з вхідних даних, які вона отримує, як генерувати результати, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище» [11].

Закон про ШІ розрізняє системи штучного інтелекту та моделі штучного інтелекту загального призначення (GPAI), які є моделями штучного інтелекту, навченими з великою кількістю даних, використовуючи самонагляд у масштабі і які можуть компетентно виконувати широкий спектр різних завдань.

Франція є визнаним лідером у використанні штучного інтелекту в сфері правосуддя серед європейських країн. Зокрема, у Франції у 2017 році була створена система Case Law Analytics, яка дозволяє оцінювати юридичні ризики та моделювати можливі результати судових процесів. Крім того, ця система здатна швидко вибрати найбільш відповідний судовий прецедент для конкретних обставин справи. Подібна програма - Predictice. Однак у французькому законі від 23 березня 2019 року про програмування на 2018–2022 роки та реформу правосуддя [12] передбачено заборону на повністю автоматизоване прийняття рішень, тобто правосуддя може здійснюватися лише суддею-людиною. Таким чином, ці системи можуть використовуватися лише як допоміжний інструмент для аналізу судових документів, вибору норм права та відповідного судового прецеденту.

На основі результатів аналізу зарубіжного досвіду використання ШІ в сфері правосуддя доцільно виділити наступні аспекти:

1. Використання судового штучного інтелекту можливе лише за умови надання гарантій прав та інтересів людини. Таким чином, на етапі розвитку штучного інтелекту необхідно дотримуватися етичних принципів і забезпечувати рівність громадян перед законом. Крім того, особам, які беруть участь у справі, слід надати можливість заперечити проти використання судового ШІ, а право на оскарження рішення, прийнятого судовим ШІ, має бути гарантоване.

2. Доцільно визначити наступні сфери використання штучного інтелекту в правосудді: організаційна сфера діяльності судів (реєстрація справ, формування складу суду, реєстрація тощо); оцінка доказів та встановлення юридично значущих обставин; розгляд справи штучним інтелектом.

3. На основі розуміння ШІ як імітованої (штучно відтвореної) інтелектуальної діяльності людського мислення пропонуються наступні етапи його впровадження в системі національних судів: короткострокова перспектива: впровадження ШІ як помічника судді-людини з певних питань офісної роботи та при розгляді справи по суті (наприклад, ведення протоколу судового засідання) [13]; середньострокова перспектива (5-10 років): дозволить нам розглянути ШІ як суддю-супутника судді-людини, в тому числі з питання оцінки ряду доказів; довгострокова перспектива: можлива заміна судді-людини на ШІ для виконання

певних функцій у здійсненні правосуддя, наприклад, при прийнятті рішень щодо певних категорій спорів, зокрема й справи щодо захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства. На нашу думку, автономне прийняття рішень можливе за таких умов: відсутність оціночних норм, що регулюють спірні правові відносини; претензії сторін базуються на оцифрованих письмових доказах або доказах, отриманих з автоматизованих інформаційних систем; права, обов'язки та відповідальність у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства чітко визначені в законодавстві.

Використання штучного інтелекту в процесі розгляду справ щодо захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства забезпечить розвиток технологічної юриспруденції з точки зору об'єктивного встановлення правових фактів, а публічне розкриття цифрових алгоритмів для роботи судового ШІ дасть більшу цифрову прозорість судового розгляду та забезпечить прозорість роботи ШІ. Утім варто підкреслити, що новітні технології, що використовують штучний інтелект, повинні використовуватися в судових процесах лише за наявності належного контролю.

Висновки. На сучасному етапі робота штучного інтелекту можлива виключно у поєднанні з суддею-людиною, тобто спільної роботи, керованою людиною. Ми говоримо про об'єднану роботу ШІ в тандемі з суддею-людиною або під її контролем у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Отже, електронне правосуддя на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій перейшло на якісно новий рівень. Традиційний документообіг у паперовій формі активно замінюється документами у цифровому форматі. Запропонований прогноз етапів впровадження ШІ у процес захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства в першу чергу базується на рівні розвитку інформаційних технологій. В даний час ШІ ще не створено, близький до когнітивних здібностей людського мозку, тому необхідно використовувати ШІ в питаннях, які вимагають обробки великої кількості інформації та документів в електронній формі, що забезпечить процедурну економію та скоротить час розгляду спорів щодо захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства завдяки швидкості та точності розрахунків.

Таким чином, доцільно запропонувати наступні напрями удосконалення захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства:

1. Розробка та впровадження ефективної та надійної цифрової інфраструктури: щоб повною мірою скористатися перевагами технологічного розвитку, політичні плани щодо використання штучного інтелекту в судах мають бути зосереджені на побудові ефективної, надійної цифрової інфраструктури

2. Активізація міждисциплінарних досліджень для впровадження процесуальних принципів в процесі захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства у системи штучного інтелекту: алгоритми, що використовуються в системі правосуддя, повинні відповідати правовим принципам, що регулюють діяльність судів. Крім того, системи штучного інтелекту мають бути прозорими та зрозумілими для своїх користувачів. А також, вирішення судових справ у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства часто вимагає інтерпретаційного судження, врахування ситуаційних змінних, судової практики та необхідності неупередженого зважування різних інтересів. Тому системи штучного інтелекту повинні бути розроблені таким чином, щоб враховувати ці функції. Дуже важливо забезпечити, щоб процесуальні принципи та гнучкість інтерпретації були інтегровані в системи штучного інтелекту для прийняття справедливих, обґрунтованих рішень.

3. Підтримання людського фактору: Акт судочинства в судах не є лише процесуальним, він має глибокий емоційний та психологічний вимір для тих, хто бере в ньому участь. Цифрова трансформація судової системи не повинна призводити до ерозії людського фактору, який є невід'ємною частиною здійснення правосуддя.

4. Забезпечення незалежності в автоматизованому прийнятті рішень (ADM): Автоматизація представляє новий вимір старого принципу незалежності судової влади. ADM у судовій системі, як і людські судді, має бути неупередженим і незалежним від будь-яких зовнішніх факторів. У той час як автоматизовані системи мають значний потенціал у підвищенні ефективності відправлення правосуддя, незалежність систем ADM – їхня здатність приймати рішення без зовнішнього впливу чи упередженості – є фундаментальною для їхньої ролі в демократичній та справедливій правовій системі. Отже, забезпечення незалежності цих систем та її впровадження на технічному, етичному та регуляторному рівнях набуває важливого значення.

5. Оскільки сучасні реалії вимагають від людства все більшого переходу до цифрової епохи та впровадження штучного інтелекту в судові системи, дуже важливо, щоб було дотримано принципів правосуддя, орієнтованого на людину. Не дивлячись на те, що штучний інтелект може підвищити ефективність і допомогти з процедурними завданнями в процесі захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства, він також може поставити під загрозу людські елементи емпатії, розуміння та тонких юридичних тлумачень, які лежать в основі нашої системи правосуддя. Стандартизація може бути корисним інструментом у цьому аспекті: вона може мінімізувати ризики, встановлюючи вимоги до систем штучного інтелекту у сфері захисту права приватної власності в умовах спеціальних правових режимів у порядку адміністративного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Marta Gamito Cantero, Giulia Gentile Algorithms, rule of law, and the future of justice: implications in the estonian justice system URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f0a5abdd-7d32-11ee-99ba-01aa75ed71a1/language-en>
2. According to the European Commission's 2020 Digital Economy and Society Index (DESI), Estonia ranks high in digital public services, with an overall score of 70.4 out of 100. European Commission, Digital Economy and Society Index (DESI) 2020, Estonia Country Report.
3. The average length of Estonian court civil proceedings has fallen from 156 days to 99 days in just 5 years URL: <https://e-es-tonia.com/wp-content/uploads/2020mar-facts-a4-v04-e-justice.pdf>
4. Shi C, Sourdin T, Li B. The smart court—a new pathway to justice in China? Int J Court Adm. 2021 URL: <https://doi.org/10.36745/ijca.367>.
5. Susskind R. Online courts and the future of justice. Oxford: University Press; 2019; p. 368.
6. Provisions of the Supreme People's Court on Several Issues Concerning the Trial of Cases by Internet Courts. Court Provisions. 2018. URL: <http://www.court.gov.cn/zixun-xiangqing-116981.html>
7. Brader C. AI technology and the justice system: lords committee report. House of lords library. 2022. URL: <https://lordslibrary.parliament.uk/ai-technology-and-the-justice-system-lords-committee-report/#:%7E:text=The%20report%20was%20published%20on,in%20the%20criminal%20justice%20system>
8. Why do we need to regulate the use of Artificial Intelligence? European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_21_1683.
9. Ethical charter on the Use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>.
10. The Digital Europe Programme for the Period 2021–2027. EUR-Lex. 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52018PC0434>.
11. Artificial Intelligence Act URL: <https://artificialintelligenceact.eu/>
12. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts. EUR-Lex. 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1623335154975&uri=CELEX%3A52021PC0206>
13. Angwin J, Larson J, Mattu S, Kircher L. Machine bias. In: Ethics of data and analytics. Pro-Publica; 2016. <https://doi.org/10.1201/9781003278290>

ЛІПКАН В. А.

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Академія праці, соціальних відносин
і туризму)
ORCID ID: 0000-0002-7411-2086
<https://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/0012068>
WoS : LIH-1184-2024

ШЕВЧЕНКО О. О.

здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти аспірант
(Академія праці, соціальних відносин
і туризму)
ORCID ID: 0009-0007-8352-1125

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.72>

**МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА ЗМІНОЮ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК**

Стаття присвячена аналізу законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері впровадження нових спрощених механізмів зміни призначення земельних ділянок в Україні у контексті процесу повоєнної відбудови. Метою дослідження є оцінка ефективності механізмів, їхнього впливу на прискорення відбудови об'єктів інфраструктури та економіки країни, а також виявлення перспектив для удосконалення процесів, пов'язаних із їх реалізацією. У статті використовуються методи юридичного аналізу, кількісного та якісного дослідження, а також порівняльний аналіз. Основні результати включають визначення позитивних аспектів нових процедур: зменшення впливу бюрократичних бар'єрів та сприяння швидкій відбудові України; ідентифікація потенційних загроз, таких як ризики корупції та зловживань. Окрему увагу присвячено аналізу питання штучного інтелекту, який має бути запроваджений у сфері моніторингу та контролю за процесом зміни цільового призначення земель. Наведені приклади використання новітніх та вже діючих систем, що інтегровані в системи контролю та можуть бути використані при зміні цільового призначення земельних ділянок, на основі штучного інтелекту: технології доповненої реальності («Augmented Reality – AR»), хмарні технології («Cloud Technology»), технології «Big Data», колективний інтелект («Swarm intelligence»), блокчейн («Blockchain», «Block chain»), 3D-принтери, «Spectrum Technology Platform» тощо.

Аргументовано, що отримані за допомогою цих систем дані можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правової бази та практики публічного управління у даній сфері, а також сприяти ефективнішому використанню земельних ресурсів у процесі розвитку країни. З метою успішної реалізації комплексної земельної реформи в Україні, запропоновано впровадження окремого інституту з контролю за дотриманням цільового призначення земельних ділянок, що корелюється із необхідністю розроблення акта стратегічної правотворчості „Стратегії державної земельної політики України”. Окремо

запропоновано ідею, яка полягатиме у визначенні основних напрямів для дослідження методів і засобів, які можуть бути використанні при застосуванні методів штучного інтелекту при зміні цільового призначення земель та включатимуть в себе: науковий, практичний, правовий, стратегічний, економічний, природоохоронний та екологічний напрями.

Ключові слова: зміна цільового призначення земельних ділянок, відбудова та розвиток Української Держави, ефективна держава, земельні ресурси, економічне відновлення, раціональне використання, ефективний контроль за земельним ділянкою, території забруднені/імовірно забруднені вибухонебезпечними предметами, інфраструктурний потенціал, правове регулювання.

Lipkan V. A., Shevchenko O. O. Mechanisms for controlling changes in the designated purpose of land plots

The article analyzes the legislation regulating social relations in the area of implementation of new simplified mechanisms for changing the purpose of land plots in Ukraine in the context of the post-war reconstruction process. The purpose of the study is to assess the effectiveness of the mechanisms, their impact on accelerating the reconstruction of the country's infrastructure and economy, and to identify prospects for improving the processes related to their implementation. The article uses the methods of legal analysis, quantitative and qualitative research, and comparative analysis. The main results include the identification of positive aspects of the new procedures: reducing the impact of bureaucratic barriers and facilitating the rapid reconstruction of Ukraine; identification of potential threats, such as the risks of corruption and abuse. Special attention is paid to the analysis of artificial intelligence, which should be introduced in the field of monitoring and control over the process of changing the designated purpose of land. The author provides examples of the use of the latest and existing systems that are integrated into control systems and can be used to change the designated purpose of land plots based on artificial intelligence: Augmented Reality (AR), cloud technologies, Big Data, collective intelligence, block chain, 3D printers, Spectrum Technology Platform, etc.

It is argued that the data obtained with the help of these systems can be used to improve the regulatory framework and practice of public administration in this area, as well as to promote more efficient use of land resources in the process of the country's development. In order to successfully implement a comprehensive land reform in Ukraine, the author proposes to introduce a separate institution for monitoring compliance with the designated purpose of land plots, which correlates with the need to develop a strategic law-making act "Strategy of the State Land Policy of Ukraine". The author also proposes an idea which would consist in identifying the main areas for researching the methods and means which can be used when applying artificial intelligence methods when changing the designated purpose of land and which would include: scientific, practical, legal, strategic, economic, environmental and ecological areas.

Keywords: change of designated purpose of land plots, restoration and development of the Ukrainian state, effective state, land resources, economic recovery, rational use, effective control over land plots, territories contaminated/possibly contaminated with explosive objects, infrastructure potential, legal regulation.

Актуальність. Стан сучасного земельного фонду України наразі можемо охарактеризувати, як напружений, нестійкий, який перебуває у критичному стані. Триваюча війна, використання агрохімікатів, значне виділення вуглецю та аміаку, відсутність контролю за станом земель лише погіршують становище національного багатства Української Держави. Це стосується, передусім, її земельних ресурсів.

Відповідно до схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р «Концепції загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель», кризова ситуація, з подальшою тенденцією до погіршення, у використанні земельних ресурсів спостерігається і в неаграрних сферах землекористування. Окрім того, у більшості галузей економіки через недосконалість нормативів, зокрема низький рівень підготовки проектно-технічної документації, землі використовуються нераціонально [1].

Проте, Українська Держава та її земля була, є та буде в майбутньому основою продовольчої безпеки для країн усього світу, про що йдеться в тексті Спільного комюніке „Про основи миру” за результати Глобального саміту миру, Який проходив у Швейцарії 15-16 червня 2024 року. Зокрема в тексті даного документа було відзначено, що глобальна продовольча безпека залежить від безперервного виробництва та постачання продуктів харчування. У зв'язку з цим вільне, повне та безпечне торговельне судноплавство, а також доступ до морських портів на Чорному та Азовському морях є надзвичайно важливими. Напади на торговельні судна в портах і на всьому маршруті, а також на цивільні порти та цивільну портову інфраструктуру є неприйнятними. Продовольчу безпеку жодним чином не можна використовувати як зброю. Українська сільськогосподарська продукція має безпечно та вільно постачатися зацікавленим третім країнам [2].

На даний час врожайність наших ґрунтів та якість вирощеної продукції досягають найвищого рівня. М'який клімат та різноманітність ґрунтів на території Української Держави дозволяють вирощувати значну кількість агрокультур, а також одночасно добувати велику кількість корисних копалин, відповідно до місцезнаходження та географічних особливостей нашої країни. Тож, у перспективі одним із векторів інфраструктурного розвитку нашої держави має бути формування потужного промислового комплексу із переробки і виготовлення готової продукції як із сільськогосподарських культур так і з використанням рідкісноземельних мінералів [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті проаналізовано думки щодо раціонального використання таких вчених, як: М. Пархоменка, Н. Кандаля, Т. Машкової, В. Русана та П. Кулинича. Окремо також досліджено положення сучасного законодавства, що стосуються раціонального, ефективного та екологічного користування земельними ділянками, в контексті контролю за зміною їх цільового використання у процесі відбудови України. Поза це проаналізовано найновітніші способи і засоби, які дозволять контролювати зміну цільового призначення земельних ділянок на базі методів штучного інтелекту.

Метою дослідження в науковій статті є огляд, аналіз та формулювання пропозицій щодо удосконалення процедур впровадження нового спрощеного механізму зміни призначення земельних ділянок в Україні у контексті відбудови після руйнувань, спричинених військовою агресією РФ, а також контролю за такою діяльністю. Також значну увагу приділено вивченню ефективності механізмів зміни цільового призначення земельних ділянок, розкриттю поняття раціонального використання землі, їх впливу на процеси відновлення інфраструктурного потенціалу та економічної могутності, ідентифікації та визначенню можливих стратегічних перспектив, пов'язаних з їх реалізацією.

Для аналізу впровадження спрощених механізмів зміни призначення земельних ділянок у контексті поствоєнної відбудови Української Держави застосовувано комплекс наукових методів дослідження. При написанні цієї статті був застосований основний метод дослідження – юридичний аналіз, який включає в себе вивчення правової літератури науковців у сфері права, нормативно-правових актів, законів, урядових постанов, звітів, стратегій відбудови та інших офіційних документів, якими регулюються суспільні відносини у сфері контролю за зміною призначення земельних ділянок.

Виклад основного матеріалу. Підтвердженням актуальності цієї теми є новини, що стосуються вирощування бавовни на території України. Так, фахівці Українського інституту експертизи сортів рослин засіяли поля п'ятьма експериментальними сортами бавовнику. Головною особливістю є те, що в умовах війни ця рослинна культура має велику цінність через наявність у ній бавовняної целюлози, яка використовується для виробництва пороху [4].

Цей процес відбувається синхронно із відповідним законодавчим регулюванням у цій сфері. Послаблення контролю та механізм його поширення здійснюються на підставі прийнятого Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо поширення сортів бавовнику в Україні» від 23.04.2024 № 3645-IX, який вступив в силу 16.05.2024 року [5].

У даному документі передбачено спрощення процедури ввезення та обігу в Україні сортів бавовнику. Також спрощено механізм державної реєстрації сортів бавовнику та прав на них без кваліфікаційної експертизи. Цим нормативно-правовим актом також передбачено спрощення процедури введення в обіг насіння сортів бавовнику та його подальшого використання без сертифікації.

Окрім того, впровадження спрощених процедур для вирощування сортів бавовнику відбувається паралельно із розвитком промисловості для швидкої відбудови території України та залученням інвестицій від наших стратегічних партнерів.

Запровадження спрощеної процедури зміни цільового використання землі стосуватиметься також підприємств, що пов'язані з вирощуванням таких агрокультур.

28.05.2024 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 06.02.2024 № 3563-IX.

Положення цього нормативного акта повністю відповідають визначеним цілям

1) здійснення систематичного контролю та моніторингу земельних ділянок, які використовуються підприємствами переробної та іншої промисловості;

2) ліквідація бюрократичних перепон для інвесторів та землекористувачів, які мають на меті побудувати в Україні новий завод або інший промисловий чи енергетичний об'єкт, або ж взагалі окремі об'єкти стратегічної інфраструктури.

Спрощений механізм діятиме впродовж воєнного стану та п'ять років по його закінченню та застосовується за межами населених пунктів і лише там, де відсутня розроблена містобудівна документація для наступних об'єктів промисловості та енергетики, а саме для:

– промислових та складських будівель;

– нежитлових сільськогосподарських будівель;

– трубопроводів, ліній електронних комунікаційних мереж та електропередачі (крім магістральних нафтопроводів та газопроводів);

– комплексних споруд промислових об'єктів (крім споруд підприємств, що здійснюють видобування, виробництво та переробку ядерних матеріалів, споруд підприємств і установок із збагачення та перероблення ядерного палива; споруд підприємств, призначених для термічного оброблення (спалювання) побутових відходів; атомних електростанцій) [6].

Цей механізм зміни цільового призначення земельної ділянки передбачає відсутність потреби дотримання вимог абз. 1 ч. 3 та абз. 2 ч. 5 статті 20 Земельного кодексу України за умови отримання мотивованого висновку уповноваженого органу містобудування та архітектури щодо можливості розміщення на земельній ділянці відповідного об'єкта згідно з вимогами нормативно-правових актів та будівельних норм [7].

Після отримання цього висновку зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється за рішенням власника земельної ділянки без розроблення документації із землеустрою.

Окрім цього, надважливим питанням є запровадження та як наслідок створення Кабінетом Міністрів України «Реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами».

Здійснений нами аналіз різноманітних аналітичних матеріалів стосовно стану забруднення та наслідків ґрунтів уможливило висловити, що землі, які були забруднені внаслідок бойових дій негативно впливають не лише на стан навколишнього природного середовища, а й на організм людини, що знаходить свої прояви у порушенні діяльності нервової системи людини, систем її кровотворення та органів внутрішньої секреції внаслідок дії концентрованого вмісту важких металів у них. Крім того, зазначені хімічні забруднення можуть

призводить до виникнення злоякісних утворень, атеросклерозу та порушення апарату спадковості. В умовах значної втрати генофонду через триваючу війну, непродуману політику щодо вакцинації, такі умов формують серйозну загрозу українській державності і здатності до реалізації власної геостратегії [8].

Так до прикладу, використання та обліку таких земель, за підрахунками, взятими з дослідження Української природоохоронної групи, через обстріл лише на квадратному кілометрі поля в Харківській області, у ґрунт потрапило 50 тонн заліза, 1 тонна сполук сірки та 2,35 тонни міді — і це лише ті речовини, вміст яких є найбільшим [9].

Цей реєстр створено як нову геоінформаційну систему, що перебуває у державній власності з метою збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту відомостей про землі, які забруднені вибухонебезпечними предметами, та землі, що є непридатними для використання через потенційну загрозу їх забруднення вибухонебезпечними предметами.

Відповідно до Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV, *забрудненням земель* визнається накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін [10].

Тобто, наразі констатуємо: внаслідок збройної агресії та триваючої війни РФ проти Української Держави формуються достатньо серйозні ризики для державної безпеки у сфері реалізації державної продовольчої політики через ускладнення вирощування та обробку на таких землях їх власниками та землекористувачами сільськогосподарських культур. Особливо тих, які стосуються продовольчої складової сектору економіки.

Зазначені суб'єкти землекористування окрім отримання певної податкової вигоди внаслідок реалізації окремих положень податкового законодавства отримуватимуть незаконний дохід від продажу такої сільськогосподарської вирощеної продукції.

Доцільно розробити та встановити дозволені види використання таких забруднених земель, через саме економічну необхідність, підтримання землекористувачів, а також унеможливлення провадити діяльність, яка заборонена за екологічними показниками на такі землі.

Держателем цього реєстру визначається саме Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а технічним адміністратором — бюджетна установа «Центр гуманітарного розмінування».

Нам вбачається важливим впровадження чіткого механізму та визначення повноважень, які дозволятимуть проводити обстеження земельних ділянок державними інспекторами з контролю за використанням та охороною земель територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (інспектори «Держгеокадастру»), або державними інспекторами з контролю за використанням та охороною земель виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, що набули встановлених законом повноважень із здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Забезпечення можливості швидкої зміни таких земель запровадить одноманітне правове регулювання та вичерпний перелік можливих (допустимих) видів провадження на таких земельних ділянках відповідно до рівня та характеру такого забруднення.

Безпосередньо поняття «*раціональне використання земель*» досліджувалося багатьма спеціалістами у сфері земельного, аграрного та екологічного права. Зокрема, М. Пархоменко та Н. Кандала визначали, що раціональність, ефективність та корисність у землекористуванні зводиться до максимального задоволення потреб суб'єкта використання земель у разі нанесення цій земельній території мінімальної шкоди. Крім того, вони стверджували, що головний акцент слід робити не на управлінні державою земельними правовідносинами, а на розвиток такого формування правової поведінки учасників земельних правовідносин, за якою у зазначених суб'єктах не виникає намір учинити земельне правопорушення [11, с. 57-58].

Однак, ведення агресивної війни, чисельні факти колабораціонізму формують підстави для корегування такої позиції відповідно до реалій сьогодення. Саме в цих реаліях

стратегічна роль держави, потенціал усієї інституційної системи має бути використано для реалізації земельної політики в інтересах держави, а не окремих олігархічних кіл, транснаціональних корпорацій. Відтак переконані, що важливим елементом *земельної стратегії* виступає розроблений механізмів стратегічної політики у сфері земельних відносин [12].

Дослідження у сфері ефективного та раціонального використання постійно постає перед науковцями, вченими та практиками. Так, до повномасштабної війни, Т. Машковою було висунуто ідеї щодо запровадження єдиного спеціалізованого документа у сфері якісно-кількісного обліку земель, який називався «Акт приймання-передачі земельних ресурсів». Глибоко розкриваючи ідею, Машкової Т., можна зазначити, що вона була, спрямована саме на контроль за сплатою податків, 4 групи платників («агropідприємства» та «агрохолдинги»), а не на діяльність, яка пов'язана із раціональним та ефективним використанням землі [13]. Тобто висновуємо, про превалювання чіткого імперативного методу, заборонувальних норм, які є лише частковим компонентом механізму, що входить до системи стратегічного управління у сфері земельних відносин.

Характеризуючи цей документ, можна надати головні показники, за якими мав би відбуватися цей контроль за заповнення таких даних:

- головні ідентифікатори земельної ділянки (кадастровий номер, площа, цільове призначення, вид угідь);
- якість ґрунтів у розрізі вмісту поживних речовин (агрохімічних показників): азоту (N), (за наявності визначених показників – аміачний азот (NH₂) і нітрит азоту (NO₂), рухомого фосфору (P₂O₅), обмінного калію (K₂O₅), обмінного натрію (Na⁺), рівня гідролітичної кислотності рН, гранометричного складу ґрунту, вмісту гумусу (%);
- місцезнаходження ділянки;
- дані про затрати на поліпшення; інформацію про особу, за якою закріплюється ділянка; момент введення її в експлуатацію на даному підприємстві;
- нормативну грошову вартість (за наявності – експертну оцінку) земельної ділянки [13].

Окрім того, за змістом термін «раціональний», означає осмислене, зважене, вигідне, доцільне рішення, прийняте на основі вибору порівняння різних варіантів і врахування багатьох чинників, які розкривають його зміст. Дане поняття походить від латинського слова «rationalis» – розумно обґрунтований, доцільний. На думку В. Русана, раціональність сільськогосподарського землекористування полягає в одержанні найбільшого економічного ефекту з урахуванням природно-економічного розташування земельної ділянки [14, с. 29].

Кулинич П. Ф., визначає у своїй праці, що термін «раціональне використання земель» у нормах права, які входять до механізму правового регулювання діяльності учасників земельних відносин, позначає такі їхні дії, за яких відбувається дотримання земельно-правових заборон, виконання земельних обов'язків та реалізація земельних прав, які закріплені у чинному законодавстві. Отже, раціональне використання земель означає правомірне використання земель, тобто таке, в якому учасники земельних відносин дотримуються встановлених у законодавстві заборон та виконують обов'язки щодо використання та охорони земель [15, с. 52-53].

Результатом напрацювань у сфері дослідження природи раціонального та ефективного використання землі має бути запровадження технологій *штучного інтелекту* (надалі за текстом – «ШІ») в реалізації питань, що пов'язані із дослідженням цільового призначення земельних ділянок. Запровадження діяльності ШІ в цих правовідносин надасть органам державного управління, місцевого самоврядування додаткові засоби, що дозволять ефективно та вкрай швидко ухвалювати відповідні управлінські рішення, які стосуватимуться відповідних землекористувачів та землевласників.

Дослідження питання стосовно запровадження методів та засобів ШІ у сфері земельних відносин та публічного управління повинно охоплювати два головних аспекти:

- а) цінність, що лежить в основі технології: хто може використовувати дані та з якою метою;

б) розгортання технологічних систем, що можна віднести до технічних аспектів впровадження інструментів ШІ, наприклад тих самих чат-ботів, які також можуть впливати на рівень витонченості та складності надання послуг [16].

Окремо слід говорити і про те, що за допомогою ШІ можливо сформулювати матриці ефективності залежно від змісту земельних стратегем і геостратегії Української Держави з урахуванням багатокритеріального моделювання геостратегічного ландшафту, прогнозування імовірностей настання тих чи інших подій і відпрацювання відповідних сценаріїв. Маситі дослідження із уведення ШІ у склад правовідносин були здійснені І. Діордіцею, який досліджував питання «кібернетично топології» – просторово-часові параметри кіберпростору, який породжується під час взаємодії людей у кіберпросторі один із одним, так само як і взаємодії людини зі штучним інтелектом в рамках даного простору [17].

У питаннях дослідження та застосування ШІ в галузі публічного управління та земельних відносин, можна звернутися до запропонованого В. Довбенком переліку найпоширеніших інформаційних технологій на основі штучного інтелекту. Як зазначає вчений, в органах державної влади та місцевого самоврядування останніми роками застосовуються наступні найбільш перевірені та популярні інформаційні технології, а саме:

- технології доповненої реальності («Augmented Reality – AR»);
- хмарні технології («Cloud Technology»);
- технології «Big Data»;
- колективний інтелект («Swarm intelligence»);
- блокчейн («Blockchain», «Block chain»);
- 3D-принтери;
- «Spectrum Technology Platform» тощо. [18, с. 92–95].

За останні декілька років багато наукових праць було присвячено саме вивченню штучного інтелекту, які допомагають аналізувати велику кількість вже існуючих даних, а також зможуть контролювати видозміни в цих процесах. Так, на прикладі дослідження науковців у сфері ШІ Магдалени Вагер та Вальтер Тимо де Фріза, останні дійшли висновку про те, що прийняття управлінських рішень у землеустрої штучний інтелект часто використовують у поєднанні з клітинними автоматами («Cellular automata») та дослідженнями операцій («Operation research»), що дає змогу автоматизувати процес ведення земельного кадастру та його бази [19].

Дослідження питання застосування різних методів та форм ШІ у сфері дотримання використання земель за цільовим призначенням, зміни їх цільового призначення та властивостей, а також дослідження термінів ефективності їх використання та раціональності на певній місцевості уможливить знизити ризики корумпованості суб'єктів, які безпосередньо беруть участь у публічно-управлінських рішеннях та заходах контролю. Так, сам за допомогою ШІ буде зведено до мінімуму використання бекдорів і програмних розробках, в тому числі в системі Прозорро.

Очевидно, що людський чинник не може бути повністю виключено із процесу та контролю та моніторингу, проте застосування вищезазначених засобів, вже на створених базах Державного земельного кадастру та Порталу Єдиної державної системи у сфері будівництва дасть змогу мінімізувати комерційну складову у питаннях зміни призначення земель і наблизить земельну стратегему до інтеграції із загальним змістом геостратегії Української Держави [20].

Важливими є регулювання та запровадження нормативних баз для створення підґрунтя у сфері державного управління за земельними відносинами. На теперішній час і технічні можливості і наповненість таких кадастрових баз дозволяє створити підсистему, яка регулюватиме зміну цільового призначення землі, без втручання людського фактору.

Реалізація впровадження методів штучного інтелекту при зміні цього призначення земель можлива за прикладами, які вже були запроваджені раніше в нашій країні на окремих територіях, які найбільш постраждали внаслідок збройної агресії РФ. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту

щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 382 від 25.04.2023 року, було запроваджено окремий експериментальний порядок на відновлення об'єктів нерухомого майна Агентством відновлення в шістьох визначених населених пунктах. Відновлення цих населених пунктів включає в себе, виготовлення проєктної документації, нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, поточний ремонт і придбання товарів за бюджетні кошти цього Агентства за допомогою та координацією органів місцевого самоврядування [21].

На важливість та значущість дослідження впровадження вищезазначених механізмів за контролем та зміною цільового призначення або виду використання землі вказує існування відповідної судової практики, зокрема судові провадження, що стосуються самовільного захоплення землі в місті Харкові.

На підставі останньої правозастосовної практики, на прикладі будівництва житлового комплексу «ІТ-Парк Manufactura», що розташований на земельній ділянці за адресою: м. Харків, вул. Юлія Чигиріна, 13. Фактично, станом на червень місяць цього року, там розташована десяти поверхова житлова будівля з об'єктами комерційного використання.

Обставинами цього провадження є незаконне будівництво багатоквартирного житлового комплексу за цією адресою, на думку органів прокуратури, які представляють інтереси Харківської міської ради. Рішення суду першої інстанції від 18 січня 2023 року задовольнило позов органів прокуратури повністю. Це рішення передбачало скасування усіх реєстраційних дій щодо новостворених об'єктів нерухомого майна, припинення права власності на ці «новозбудовані» квартири, а також відновлення прав Харківської територіальної громади на земельну ділянку, яка належить їй, шляхом усунення перешкод у користуванні територіальною громадою належною їй земельною ділянкою, яке передбачало зобов'язання юридичної особи – «забудовника» повернути цю ділянку Харківській міській раді [22].

З огляду на правозастосовну діяльність та аналіз нормативно-правової бази, яка стосується оформлення та зміни цільового призначення земель, 19 березня 2024 року було ухвалено рішення суду щодо затвердження «Мирової угоди» між Харківською міською радою та Відповідачем – юридичною особою «Забудовником» про наступне:

– зобов'язання «Забудовника» сплатити суми добровільного відшкодування безпідставно збережених коштів за використання земель комунальної форми власності на території м. Харкова;

– «Забудовник» зобов'язується протягом 12 місяців виконати усі обов'язкові дії, передбачені для забудовника чинним земельним та містобудівним законодавством щодо належного оформлення у встановленому порядку всіх необхідних документів по закінченому будівництвом (реконструюванням) об'єкту нерухомого майна – житловому комплексу «ІТ – Парк Manufactura».

Також протягом 12 місяців з моменту затвердження мирової угоди вжити заходів щодо:

– розроблення проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки з визначенням категорії і цільового призначення та її затвердження;

– оформлення прав користування земельною ділянкою шляхом укладення договору оренди земельної ділянки для будівництва і обслуговування багатоквартирного житлового комплексу.

На «Забудовника» також покладено обов'язки протягом 90 днів з моменту оформлення всіх необхідних документів по закінченому будівництвом (реконструюванням) житловому комплексу «ІТ – Парк Manufactura», передати Департаменту економіки та комунального майна Харківської міської ради 16 квартир, орієнтованою площею 369 кв.м., для поповнення житлового фонду територіальної громади м. Харкова. [17]

На всі ці зобов'язання «Забудовника» Харківська міська рада зобов'язувався протягом розумних строків, але не більш ніж протягом 9 місяців з моменту затвердження цієї Мирової угоди судом, вжити заходів щодо затвердження йому землевпорядної документації з визначенням категорії і цільового призначення земельної ділянки площею 1899 кв.м., оформлення

прав користування земельною ділянкою та укладання договору оренди цієї земельної ділянки для будівництва і обслуговування багатоквартирного житлового комплексу.

Фактично, положення цієї Мірової угоди повністю підривають регулювання у сфері містобудування та становлять основу для майбутніх правопорушень у сфері будівництва, зокрема у сфері порядку введення в експлуатацію об'єктів нерухомого майна.

Окрім того, відповідно до ст. 376 Цивільного кодексу України, нерухоме майно вважається самочинним у випадках: якщо воно побудоване на земельній ділянці, що не надавалась для цієї мети; якщо не було належного дозволу на будівництво; якщо не було належно затвердженого проекту; якщо будівництво здійснено з істотними порушеннями будівельних норм та правил. [18]

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити певні проміжні висновки, а саме рішення суду апеляційної інстанції справді викликає сумніви щодо відповідності нормам, що регулюють відносини у цій сфері. Однак, на даний момент, органи прокуратури вже подали касаційну скаргу на перегляд цього рішення. Це може вказувати на те, що вони сподіваються на зміну судового рішення на більш відповідне нормам закону. Таким чином, справа залишається в процесі розгляду, і майбутні судові рішення можуть вплинути на вирішення цього питання.

На підтвердження вищезазначеного висновку, 22.04.2024 року Ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду було відкрите касаційне провадження за касаційною скаргою заступника керівника Харківської обласної прокуратури на ухвалу Східного апеляційного господарського суду від 19.03.2024 у справі № 922/436/22.

Висновки і пропозиції. Для уникнення схожих ситуацій в майбутньому, можливо запровадити вищезазначені функції та засоби контролю за цільовим призначенням землі, які, насамперед, є важливими для подальшої реалізації повноважень посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, що відповідають за дотримання вимог у сфері раціонального та ефективного використання земель та їх призначенням під час реалізації земельної реформи в Україні. Паралельно, вони мають дотримуватися вимог основних законодавчих актів, що регулюють земельні відносини, зокрема Земельного кодексу України, законів України «Про охорону земель», «Про регулювання містобудівної діяльності» та інших.

Для науковців у цій сфері та держави в цілому постає гостра необхідність у запровадженні окремого інституту з контролю за дотриманням цільового призначення земельних ділянок землевласниками та землекористувачами у поствоєнний час. З метою успішної реалізації земельної реформи в Україні в умовах повномасштабної війни доцільно розробити та впровадити передові технології, які враховуватимуть нові потреби держави, а також забезпечуватимуть збалансованість прав власників та землекористувачів в сьогочасних реаліях. Досягнення цієї мети можливе за умови полегшення певних процесів, зменшення бюрократичних перепон, мінімізації корупційних ризиків, а також впровадження ШІ.

Сучасні виклики, які постали перед нашою державою, зокрема щодо ефективного та раціонального управління її природними ресурсами, зумовлюють необхідність розроблення земельної стратегії — державної політики у сфері земельних відносин і відповідного акта стратегічної правотворчості „Стратегії державної земельної політики України”.

Для реалізації означених завдань необхідно залучати як міжнародних партнерів, так і власних фахівців для відновлення та створення подальших безпечних, екологічних, та правових умов, що стосуються як використання землі, так і її охорони в усіх аспектах цього терміну. Для запровадження механізмів та порядків дій необхідно ретельно та виважено проводити реформи, в тому числі податкові, земельні та екологічні, які відповідали б духу часу в умовах повномасштабної війни РФ, а також власному баченню нашої держави щодо стратегічного розвитку.

Запровадження засобів та методів застосування штучного інтелекту, цифрова трансформація земельних ресурсів, впровадження новітніх досягнень у сфері виміру якості ґрунтів та їх раціональне і ефективне використання згідно з потребами секторів економіки

має стати ключовою та пріоритетною ідеєю — головною рушійною силою, що має забезпечити в майбутньому чітке правове регулювання цих відносин, а також неухильне дотримання законів, які регулюють відносини у сфері функціонально-цільового допустимого використання землі, на всій території України відповідно до визначеного географічного розміщення.

Перспективу дослідження визначеного кола питань доцільно розбити на декілька основних напрямів, які включають в себе: науковий, практичний, правовий, стратегічний, економічний, природоохоронний та екологічний напрями.

Це дослідження було обмежене, оглядом та аналізом впроваджених наявних та майбутніх засобів і способів щодо механізмів, який дозволять виявити їхні переваги та недоліки, що сприятиме розробленню ефективніших стратегій відбудови України в контексті сучасних умов та власного національного потенціалу та спроможностей щодо досягнення проголошених цілей.

Практичним прогнозованим нами наслідком має стати зменшення бюрократичних бар'єрів для раціонального та ефективного використання землі та прискорення як інфраструктурного розвитку нашої країни, так і раціонального відновлення постраждалих територій.

Список використаних джерел:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р «Концепції загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>. Дата звернення: 14.06.2024.
2. Спільне комюніке про основи миру // URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilne-komyunike-pro-osnovi-miru-91581>
3. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України: *монографія*; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. 1008 с.
4. Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентові України. URL: <https://www.congress.gov.ua/na-odeshchyni-zasiialy-pershi-eksperymentalni-polia-bavovnyku/>. Дата звернення: 14.06.2024.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо поширення сортів бавовнику в Україні» від 23.04.2024 № 3645-IX. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3645-20#Text>. Дата звернення: 14.06.2024.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 06.02.2024 № 3563-IX. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3563-20#Text>. Дата звернення: 14.06.2024.
7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>. Дата звернення: 14.06.2024.
8. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. *монографія*. Одеса: Видавничий дім „Гельветика”, 2024. 830 с.
9. Боєприпаси та хімія: як війна шкодить ґрунтам і які є рішення? (2022). URL: <https://gubryka.com/article/soil-ukraine/>. (дата звернення: 14.06.2024)
10. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#top>. Дата звернення: 14.06.2024.
11. Науково-практичний журнал «Екологічне право». Видавничий дім «Гельветика» 2021. Випуск № 1-4. Текст. Гетьман А.П., Горбань А.В., Костицький В.В., Фоменко А.Є., Шемшученко Ю.С. С. 56-61.
12. Ліпкан В. А. Стратегема: політичний зміст поняття. Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 25 квітня 2024 року. Частина 1. Кропивницький, 2024. С. 41—45.

13. Машкова Т. В. Оцінка якісних параметрів земель сільськогосподарського призначення для цілей обліку / Т. В. Машкова // Стратегічний розвиток підприємств аграрної сфери економіки України: аналітично-прогнозна оцінка : кол. монографія / За заг. ред. В. К. Савчука. К.: ЦП «Компринт», 2017. С. 238-245.
14. Русан В. М. Теоретико-методологічні аспекти раціонального сільськогосподарського землекористування. Економіка АПК. 2008. № 7. С. 27-30.
15. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: моногр. Київ : Логос, 2011. 668 с.
16. Andrews, L., (2019), «Public administration, public leadership and the construction of public value in the age of the algorithm and ‘big data’», *Public Administration*, 97, pp. 296—310, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/padm.12534> (дата звернення: 14.06.2024).
17. Діордіца І. В. Кібербезпекова політика України: стан та пріоритетні напрями реалізації: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 548 с.
18. Довбенко В.І. Оцінювання ефективності застосування новітніх інформаційних технологій в економіці. Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології: матеріали XVIII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 19–20 вересня 2019 р.) / МОН України, УкрІНТЕІ та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. С. 92–95.
19. Comparative Review of Methods Supporting Decision-Making in Urban Development and Land Management. URL: <https://www.mdpi.com/2073-445X/8/8/123> Дата звернення: 14.06.2024.
20. Ліпкан В. А. Геостратегія сучасної Української держави: засади формування. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. 2022. № 42. С. 268-277.
21. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 382 від 25.04.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#Text>. Дата звернення: 14.06.2024.
22. Рішення Господарського суду Харківської області від 18.01.2023 року № 922/436/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108765478>. Дата звернення: 15.05.2024.
23. Ухвала Східного апеляційного господарського суду від 19.03.2024 року № 922/436/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117783742>. Дата звернення: 15.05.2024.
24. Узагальнення застосування ст. 376 ЦК та ст. 38 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності». Офіційний сайт Харківського апеляційного суду. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshe/inf_court/uzag19c12. Дата звернення: 15.05.2024.
25. Шульга, А. М. «Забруднення та псування земельних ресурсів України, як ознака кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в умовах російської воєнної агресії», *Journal «ScienceRise: Juridical Science»* № 2 (2023): 24 file:///C:/Users/1/Downloads/283449-Article%20Text-653617-1-10-20230630.pdf. Дата звернення: 14.06.2024.

ЗІНОРУК М. М.аспірант кафедри приватного
та публічного права,
(Київський національний університет
технологій та дизайну)УДК 001.8-044.922:351.862.4
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.73>**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті здійснено системний аналіз парадигмальної еволюції дослідження такої правової категорії, як: „*державна безпека*”. Розробка концепції методології дослідження державної безпеки спирається на теоретико-правові положення авторської концепції „образу сучасної державної безпеки”.

Теоретико-правова концепція будови методології дослідження державної безпеки на підставі концепції „образу сучасної державної безпеки” подається вперше. Розкрито зміст підходів до будови методології. Піддано критичному аналізу традиційний тричленний поділ на: загальні, загальнонаукові і спеціальнонаукові методи. Доведено еkleктичність такого підходу, зважаючи на правову природу державної безпеки. Обґрунтовано необхідність обрання тих методів, які мають державну безпеку як об’єкт і досліджують його форму та зміст як цілісну єдність. Наведено додаткові аргументи щодо неприпустимості обмеження методологією правознавства при вивченні трансформаційних процесів.

Відзначено, що у переважній більшості наукових досліджень питанням методології державної безпеки увага фактично не приділяється. Наведено додаткові аргументи щодо необхідності інтеграції на засадах право, державо- і безпекознавства нової теорії – теорії державної безпеки, об’єктом якої має виступати державна безпека; відтак об’єктом методології і ставлення відповідної теорії до державної безпеки. Наведено аргументи на користь перспективності використання: аксіологічного, антропологічного, безпекознавчого, герменевтичного, системного, міждисциплінарного, національнобезпекознавчого, прагматичного, синергетичного, системного та цивілізаційного підходів.

На підставі інструментального підходу *методи дослідження державної безпеки* запропоновано групувати на наступні блоки: 1) які безпосередньо мають становити каркас відповідної наукової теорії, описувати структуру і функції наукового знання про ДБ, критерії її відповідності сучасним реаліям безпекотворення – теорії державної безпеки; 2) за допомогою яких досліджується феномен державної безпеки; 3) за допомогою яких досліджуються детермінанти державної безпеки (державність, державоутворення, державотворення, формування стратегічного курсу державної політики тощо); 4) за допомогою яких вивчаються процеси забезпечення державної безпеки, процедурні засади управління; 5) які пов’язані із пізнавальними установками, цінностями та цілями суб’єкта дослідження державної безпеки; 6) формування змісту методології теорії державної безпеки.

У статті також визначено напрями використання і практичного застосування таких методів: природно-правовий, соціального натуралізму, юридичного позитивізму і догматизму, психолого-соціологічний, юридичної і політичної антропології, порівняльно-правовий, формально-юридичний, діалектичний.

Сформульовано висновок про необхідність формування теорії державної

безпеки, в рамках якої має бути обґрунтовано новий образ сучасної державної безпеки, констатовано розрив між правовою нормою і правовою реальністю, недієвою статичною моделлю соціальної держави і дієвою динамічною моделлю меритократичної держави, подано аргументи щодо зміни форми державної влади на таку, яка відповідатиме інтересам Української Держави, розвитку державності, сприятиме утвердженню національної ідентичності.

Ключові слова: методологія державної безпеки, метод державної безпеки, теорія державної безпеки, образ сучасної державної безпеки, державна безпека, державність, державотворення, ідентичність, стратегія забезпечення державної безпеки, державна безпекова політика, правове регулювання.

Zinoruk M. M. Transformation of the state security research methodology paradigm

The article carries out a systematic analysis of the paradigmatic evolution of the study of such a legal category as: “state security”. The development of the concept of the research methodology of state security is based on the theoretical and legal provisions of the author’s concept of “the image of modern state security”.

The theoretical and legal concept of the structure of the methodology for studying state security based on the concept of “image of modern state security” is presented for the first time. The author reveals the content of approaches to the structure of the methodology. The traditional three-part division into general, general scientific and special scientific methods is critically analyzed. The eclecticism of this approach is proved, given the legal nature of state security. The author substantiates the need to choose those methods which have state security as an object and study its form and content as an integral unity. The author provides additional arguments regarding the inadmissibility of limiting the methodology of jurisprudence in the study of transformation processes.

It is noted that in the vast majority of scientific studies, the issues of the State security methodology are not actually paid attention to. The author provides additional arguments for the need to integrate a new theory on the basis of law, State and security studies - the theory of state security, the object of which should be state security; hence, the object of the methodology and the attitude of the relevant theory to state security. The author provides arguments in favor of the prospects of using: axiological, anthropological, security studies, hermeneutical, systemic, interdisciplinary, national security studies, praxeological, synergistic, systemic and civilizational approaches.

On the basis of the instrumental approach, the *methods of researching state security* are proposed to be grouped into the following blocks: 1) which should directly constitute the framework of the relevant scientific theory, describe the structure and functions of scientific knowledge about the State Security, the criteria for its compliance with the modern realities of security creation - the theory of State security; 2) which study the phenomenon of State security; 3) which study the determinants of State security (statehood, state genesis, state-building, formation of the strategic course of the State policy, etc.

The article also identifies the areas of use and practical application of the following methods: natural law, social naturalism, legal positivism and dogmatism, psychological and sociological, legal and political anthropology, comparative law, formal law, and dialectical.

The author concludes that it is necessary to formulate a theory of state security within which a new image of modern state security should be substantiated, states the gap between the legal norm and legal reality, the ineffective static model of the welfare state and the effective dynamic model of the meritocratic state,

and presents arguments for changing the form of state power to one that will meet the interests of the Ukrainian State, develop statehood, and promote the establishment of national identity.

Key words: *methodology of state security, method of state security, theory of state security, image of modern state security, state security, statehood, state-building, identity, strategy of ensuring state security, state security policy, legal regulation.*

Загальна постановка проблеми. Наразі питання державної безпеки перебувають у фокусі уваги різних дослідників, які презентують ті чи ті наукові школи. Такий підхід сприяв фрагментації державної безпеки, вона стала вивчатися в різних науках по-різному, втративши системність і цілісність як явище.

В умовах війни проти Української держави, спробах знищення Української державності, державотворення, повної ліквідації як національної, так і ідентичності Української держави, констатуємо про відсутність серйозних напрацювань щодо методології дослідження державної безпеки.

Це зумовлює актуальність теми, як у теоретичній, так і практичній площині, адже від правильного та коректного дослідження державної безпеки залежить не лише валідність наукових теорій, а й передусім зміст державної політики у сфері безпеки, результат збереження нашою державою державного суверенітету, а нацією – власної національної ідентичності. Поза контекстом ефективного функціонування системи державної безпеки виконання цих завдань неможливе.

Тому **актуальність** теми полягає в необхідності усвідомлення іманентності трансформативної природи держави і відповідно державної безпеки, а звідси потреби у виробленні динамічної методологічної системи, яка б дозволяла вивчати державну безпеку в динаміці. Поданий підхід базується на авторській концепції „образу сучасної державної безпеки”.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті дослідження загальних питань державної безпеки можемо виділити таких авторів, як: В. Сідак, В. Пилюпчук, С. Гордієнко, В. Картавцев, О. Жарій, І. Юрій, А. Янчук, О. Чайкіна.

Однак акцентованих серйозних самостійних та оригінальних розвідок, в яких методологія державної безпеки виступала б окремим предметом дослідження нами на виявлено. Найбільш серйозними в методологічному плані є роботи з методології дослідження феномену національної безпеки українського вченого В. Ліпкана, тож нами вони буду використані в тому аспекті, який сприятиме досягнення цілей нашого дослідження.

Метою статті є формулювання засад трансформації парадигми дослідження державної безпеки на підставі авторської концепції „образу сучасної державної безпеки”.

Основними завданнями виступають:

- структурація наукової методології дослідження державної безпеки (далі – ДБ);
- опис значення конкретних методів для адекватного дослідження ДБ;
- аргументація необхідності формування теорії державної безпеки в контексті утворення образу сучасної державної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що наукове дослідження передусім вирізняється власним його науковим стилем мовлення, тому важливим дослідницьким завданням вивчення того чи того явища виступає з’ясування методології.

Здійснений нами контент-аналіз відповідних наукових джерел дав змогу констатувати, що в переважній більшості робіт, питання методології або не розглядаються, або розглядаються поверхово, здебільшого через екстраполяцію загально відомої структури поділу методів на три групи.

Так, І. Терлюк пропонує досліджувати феномен української національної державності крізь тричленну структуру:

- 1) **загальні:** методи порівняння, узагальнення, дескрипції;

2) **загальнонаукові**: діалектичний, елементарні мисленнєві операції: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування та ін.;

3) **спеціальнонаукові**: аксіологічний, герменевтики, історично-філософського й історично-генетичного, факторного й семантичного аналізу, системного, компаративного (історично-правовий та порівняльно-правовий), структурно-функціонального та ін. [1]

Цікавість підходу даного автора полягає в тому, що ним наголошується на національно-державницькій парадигмі, за якої держава загалом розглядається як один із найважливіших засобів реалізації суверенітету народу, а українська національна державність, зокрема, – в контексті формування національних традицій українського державотворення, що мають багатовікову історію [1, с. 21].

Утім певна еkleктичність поглядів автора впливає із його тверджень (переклад здійснено нами): „Дослідження повинно проводитися на засадах загальнонаукового характеру: системності, історизму та об’єктивності, всебічності, комплексності дослідження проблеми та моделювання. Всі ці принципи повинні бути реалізовані через застосування при вивченні множини наукових методів, а їх використання в сукупності має забезпечувати валідність і надійність результати досліджуваної проблеми” [1, с. 20].

Тобто, фактично, валідність застосування даного підходу і методів може бути призвичайно до будь-якої теми. Таке твердження не може бути підтримано в контексті дослідження **правової природи державної безпеки**.

Передусім, має йтися про ті *методи, які досліджують державну безпеку безпосередньо*, як окремий об’єкт. Питання полягає не у тому, щоб пристосувати об’єкт дослідження до методів правознавства, наприклад, адміністративного права, а щоб за допомогою методів правових наук комплексно дослідити системне явище – державну безпеку.

На наше переконання найбільш повну, логічну та структуровану систему побудови наукової безпекової методології було викладено українським вченим професором В.А. Ліпканом у розробленій ним теоретичній концепції безпекознавства і презентованій більше як 20 років тому в таких маститих роботах, як: „Безпекознавство” [2, сс. 25-31, 39-56] і „Теоретичні основи та елементи національної безпеки України” [3, сс. 42-49, 89-259], „Правові засади розвитку інформаційного суспільства” [4, сс. 153-258], „Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави” [5, сс. 197-344].

Тож, дотримуючись вимог МОН щодо врахування результатів досліджень інших вчених та рівня розробленості теми, переконуємося у тому, що більшість сучасних дослідників цю норму м’яко ігнорує, прагнучи зазначати лише на загальнонаукові методи. Це призводить до обмеженого вивчення явища, знижує потенціал до пізнання його структурних зв’язків, а головне зменшує роль цього дослідження, яке по суті не наближає до пізнання явища як такого, а лише слугує маніфестацією методів конкретної науки, за даного випадку правознавства, за допомогою якої відбувається дослідження.

На хибність даного підходу свого часу зауважував Ю. Оборотов, котрий, розглядаючи традиції та новації в правовому розвитку [6], зауважував на неприпустимість обмеження методологією правознавства при вивченні трансформаційних процесів у межах юриспруденції [7; 8].

М. С. Кельман взагалі наголошував на тому, що першочерговим завданням сучасної юриспруденції є формування методологічної системи [9, с. 1]. Тобто за умови, якщо об’єктом дослідження виступає державна безпека, то об’єктом методології є ставлення відповідної науки (теорії державної безпеки) до державної безпеки.

На даному етапі розвитку науки доцільно включати в методологічний арсенал дослідження системних явищ такі підходи: аксіологічний [10], антропологічний [11-13], безпекознавчий, національно-безпекознавчий [14-16], герменевтичний [17; 18], системний [19], міждисциплінарний [20], праксеологічний [21], синергетичний [22] та цивілізаційний підходи [23], які значно розширюють обрії осягнення феномену державної безпеки, передусім в контексті його органічної пов’язаності між процесами утвердження державної ідентичності, державності і державотворення.

Тобто нами пропонується певна матриця методів, які формуються, виходячи не через „усталені традиції до дослідження правових явищ”, а саме через необхідність дотримання принципів наукового дослідження: об’єктивності, прозорості, повноти та достовірності. Таким чином, із застосуванням **інструментального підходу**, методи дослідження нами пропонується групувати за наступними блоками:

- методи, які безпосередньо мають становити каркас відповідної наукової теорії, описувати структуру і функції наукового знання про ДБ, критерії її відповідності сучасним реаліям безпекотворення – теорії державної безпеки;
- методи, за допомогою яких досліджується *феномен державної безпеки*;
- методи, за допомогою яких досліджуються *детермінанти державної безпеки (державність, державотенез, державотворення, формування стратегічного курсу державної політики тощо)*;
- методи, за допомогою яких вивчаються *процеси забезпечення державної безпеки, процедурні засади управління*;
- методи, які пов’язані із пізнавальними установками, цінностями та цілями суб’єкта дослідження державної безпеки, за допомогою яких уможлиблюється на новий рівень знань внаслідок усвідомлення трансформаційної природи образу сучасної державної безпеки;
- формування змісту методології теорії державної безпеки.

Таким чином логіка будови методів корелюватиме із загальним алгоритмом наукового дослідження і не буде відірваною від контекста. Адже звичайно, що досліджуючи державну безпеку, наприклад, за допомогою **методів юридичного позитивізму**, можна довести високий рівень державної безпеки до тотожності із тоталітаризмом. Адже згідно з концепцією так званого „жорсткого” юридичного позитивізму якщо беззаконня є формально санкціонованим, то воно не потребує відповідності етичним ідеалам та оцінкам. Будь-яка держава, яка здійснює своє функціонування відповідно до внутрішнього законодавства, в тому числі реалізує безпекову політику, повністю відповідає концепції юридичного позитивізму.

Так, окремого дослідження в рамках правознавства потребують позасудові ліквідації, як практика забезпечення ДБ, що поширена у використанні урядами таких країн, як: Ізраїль, США, РФ, Індія.

Наприклад: санкціоноване прем’єр-міністром Держави Ізраїль Б. Нетаньягу умисне політичне вбивство лідера Хезболи Хасана Насрала 28 вересня 2024 року відповідає, за коментарями офіційних посадових осіб даної держави „*праву на самооборону*”.

В. Сухонос при аналізі системи безпеки Держави Ізраїль чітко відзначає: „Демократія, над якою нависає перманентна загроза війни, вимушена розглядати забезпечення безпеки як найвищу мету, і в цій ситуації – задля „священної місії” забезпечення обороноздатності країни – іноді вимушено порушує індивідуальні права громадян” [24, с. 157].

Таким чином роль права у сучасному світі в умовах трансформації безпекового середовища значним чином змінюється і зменшується, що не відображено у переважній більшості розвідок із права. Дослідники продовжують практику некритичного послуговування методологією правознавства без врахування істотних змін як у ставленні до самого права, так і до його можливостей щодо ефективного регулювання суспільних відносин.

Відтак в рамках наукових досліджень маємо аналізувати не абстрактні теоретичні конструкти, спираючись на аморфні та застарілі правові догми, **сформовані в мирні часи**, а нову правову і безпекову реальність, в якій **позасудові ліквідації стають офіційним інструментом забезпечення державної безпеки конкретної країни**.

Також окремо наголосимо на уточненні трактування та інтерпретації застосування *міждисциплінарної методології*. В окремих дослідженнях дуже абстрактно наголошується на тому, що „міждисциплінарний підхід посилює можливості інформаційно-аналітичних служб у розв’язанні складних завдань” [25, с. 381]. Так само акцентується на тому, що даний підхід: полягає у застосуванні методів різних наук [26], стає світовим трендом майбутнього [27, с. 30], перетворюється на трансдисциплінарність [28, с. 114]. Але головне призначення даного підходу полягає у його спроможності сприяти з одного боку – плюралізації,

а з іншого – конкретизації варіативної структури предмета дослідження, за допомогою об'єднання та синтезу за критерієм предмета дослідження методів різних наукових дисциплін та наукових напрямів. В контексті нашої роботи – вироблення критично-конструктивного підходу до творення державної безпекової політики.

Тож важко погодитись із позицією О. Агапової, яка однією з описових ознак *міждисциплінарного підходу* вважає „здійснення дослідження на стику двох дисциплін, в результаті чого утворюється нова дисципліна” [29, с. 35].

До арсеналу методологічних інструментів можемо віднести *державознавчі ідеї* Б. Кістяківського. У рамках розробленої даним вченим теорії відбувається поєднання *природно-правового нормативізму та психолого-соціологічних підходів*. Така інтеграція дає можливість по-різному досліджувати конкретні поняття (прикладом: „державність”, „державна безпека”) як кількісні виміри реальності, особливостями яких є суттєві відмінності множинності від одності. Методологічний плюралізм доволі чітко формулює риси комплексного характеру образу сучасної державної безпеки, водночас на підставі формулювання та вираження однієї спільної ідеї, трансцендентної істини [30, с. 488].

Акцентуємо і на такому напрямі, як *антропологія права, юридична антропологія* [31; 32] та *політична антропологія* [33, с. 26], в рамках яких відбувся поворот до прав людини, переміщення акцентів із державних на особистісні, творення концепції людиноцентризму.

У рамках політичної антропології державна безпека може інтерпретуватися крізь такі характеристики:

- 1) з'ясування антропологічного виміру державної безпеки як безпеки для людини і безпеки суб'єктом управління якою є людина;
- 2) усвідомлення онтологічного змісту державної безпеки як віддзеркалення образу сучасної держави;
- 3) уточнення структури системи суб'єктів забезпечення державної безпеки;
- 4) вивчення процесу адаптації традиційних безпекових відносин у сфері державної безпеки до функціонування наднаціональних структур та нових політичних інститутів;
- 5) виявлення неефективних елементів, форм і проявів суспільних відносин у сфері державної безпеки;
- 6) з'ясування рівня ефективності правового регулювання діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки за допомогою антропологічного виміру складових правовідносин у зазначеній сфері.

Утім відзначимо, що певне порушення балансу між антропологічними і державознавчими дослідженнями призвели до того, що концепція антропоцентризму фактично вплинула на зменшення рівня забезпеченості безпеки держави. Водночас саме в рамках держави і за допомогою держави людина може отримати найбільш збалансований комплекс безпекових послуг, в тому числі і через удосконалення механізму правового регулювання (якість та інтегративність джерел права, насамперед, відомчих нормативно-правових актів, рівень і досконалість правореалізаційної та правозастосовної діяльності тощо [34, с. 289–291]) відповідно до необхідності забезпечення державних інтересів. Відтак знову доходимо висновку, що застосування лише методології права, зокрема *антропології права* до процесів формування і реалізації державної безпекової політики, є неповним і в сучасних реаліях *превалювання фактора сили* потребує значного коригування.

Так, свого часу І. Корж відзначав, що „першооснову безпеки складають інтереси окремих людей, з яких витікають інтереси суспільства та держави в цілому. При цьому держава розглядається як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи, суспільства і самої держави” [35, с. 70]. Таким чином автор нівелює державу до рівня інструмента забезпечення інтересів особи, а відтак політика державної безпеки повністю, за твердженням цього автора, є підсистемою національної безпеки. А подальші міркування автора про те, що „безпека України є синонімом терміну „національна безпека”, тобто синонімом терміну „безпека держави” [35, с. 71] свідчать про недостатній рівень аргументованості та понятійно-категорійної прозорості і чіткості в позиції цього автора.

Уникнення таких непорозумінь і понятійної плутанини можливе із застосуванням *порівняльно-правового методу*. Його використання дозволяє розуміти етапи еволюції не лише процесів державності і державотворення, а й еволюцію поглядів на державну безпеку, рефлексію питань державної безпеки у наукових дослідженнях в рамках тих чи інших наук. Саме застосування даного методу уможливило нас дійти висновку про превалювання досліджень державної безпеки в рамках політологічних наук і недостатній рівень державної безпеки в рамках правознавства. Так само важливим є розуміння етапів еволюції легітимації політики державної безпеки, що формулює підстави для встановлення векторів трансформації безпекової політики. Причому одразу ж наголосимо на тому, що поняття трансформації має нейтральне забарвлення, тобто може носити як позитивний, так і негативний характер, на що також відзначає у своїй роботі і Л. Удовіка [36, с. 470].

Даний підхід може бути показовим серед тих досліджень, в яких без застосування категорійно-понятійної системи державознавства і безпекознавства автори прагнуть, інтегруючи різні варіанти дефініції „національна безпека”, сутнісні підходи до яких сформовано в чисельних безпекових дослідженнях, вироблені в рамках різних наук (юридичних, політичних) запропонувати своє суб’єктивне ставлення до цього. Як бачимо такий підхід має мало спільного із „методологічним підходом”, а виступає редукціонізмом як самого явища „державна безпека”, так і дефінітивного дизайну.

Прикладом, дослідник галузевих проблеми удосконалення правового регулювання прикордонної безпеки О. Ганьба у своїх пропозиціях зосереджується лише на компілюванні відомих істин, про необхідність „удосконалення, підвищення ефективності, збалансованості чинного законодавства, забезпечення дієвого соціального захисту..” [37, с. 52-53], так і не формує справжніх причин та умов, стану суспільних відносин безпосередньо у сфері прикордонної безпеки, які власно і мали б визначати зміст державної безпекової політики у прикордонній сфері [38].

Модерним змістом сучасної системи забезпечення державної безпеки в тому числі відповідної їй системи правового регулювання, має бути більш помірковане ставлення до *юридичного позитивізму і догматизму*, адже дані концепції в сучасних реаліях продемонстрували недостатній потенціал до ефективного регулювання суспільних відносин у сфері безпеки, в тому числі щодо свого профілактичного потенціалу на недопущення ведення війни.

Відтак більш релевантним є звернення до такого *методу як діалектичний*, адже в його рамках відбувається дослідження співвідношення форми та змісту ДБ, як в мирний, так і воєнний час, а згодом, як у воєнний так і повоєнний час. Діалектичний метод не є методом комуністів і компонентом суто заборонених досліджень, тому його асоціації із марксистсько-ленінським вченням і через це – занедбання, є некоректним і, як нами чітко було показано, суттєво звужує дослідницькі рамки.

Зазвичай *формально-юридичний метод* дозволяє визначати послідовність та встановлювати закономірності та зв’язки між параметрами та характеристиками державної влади і процесами забезпечення державної безпеки, між безпековою політикою в цілому і політикою державної безпеки зокрема. Натомість в рамках даного методу певним чином ігнорується нелінійна система розвитку, трансформаційні процеси і відповідний їм апріорний змінюваний характер як середовища функціонування держави, так і процесів та політики державної безпеки. Адже держава як така дедалі менше вивчається в якості об’єкта в рамках правових наук, натомість досліджуються здебільшого окремі правові аспекти держави.

Звертаємо увагу і на ґрунтовну монографію П. Богущького, в якій автором проголошено на розгляд „нелінійності права національної безпеки і його методологічному забезпеченні” [39, сс. 130-149]. Однак більш детальний аналіз положень даного дослідження не сприяв встановленню нами, якими саме методами нелінійності користувався автор.

У даному ракурсі не можемо підтримати автора у його думці, що „система національної безпеки є закритою для її зовнішніх чинників, така закритість забезпечує стабільність, сталість системи та запобігає руйнуванню” [39, с. 131].

Зокрема на хибність такого підходу прямо вказував свого часу Ю. Оборотов, імплементуючи у правову дійсність такі категорії, як: „образ сучасної держави” та „апологія права”, які на його думку формують ціннісно-нормативну модель, що дозволяє долати розрив між реальною правовою ситуацією та правовою нормою” [40; 41]. У рамках *теорії соціального натуралізму* О. Костенко ставить дуже глибоке питання: „Що є першоджерелом політики – воля і свідомість людей чи закони соціальної природи? Залежно від того, як це питання вирішується, політика може бути або проявом сваволі й ілюзій, або проявом волі і свідомості людей, узгоджених із законами соціальної природи” [42, с. 36].

Так само свого часу Г. Форд відзначав на деструктивність проголошення таких соціальних законів, що суперечитимуть законам природи [43, с. 12].

Неточно означені П. Богуцьким напрями збереження суттєво важливих параметрів для свого існування при впливі зовнішні та внутрішні чинників описується і досліджуються в рамках інших тем і наукових напрямів, зокрема ґрунтованих розробок авторів із *національної стійкості* [44; 45], в рамках яких, на відміну від консервативного трактування П. Богуцького, остання інтерпретується як здатність до змін, збереження системної цілісності, але в умовах відкритості та структурних модифікацій.

Нелінійність і самоорганізація достатньо повно були описані у чисельних дослідженнях із *синергетики*, а одним із перших застосував методологію синергетики до безпекової сфери професор В. А. Ліпкан у своїх публікаціях, розробляючи синергетичну парадигму безпекознавства, яку потім втілювали в свої розробки чисельні представники його наукової школи [46].

На підставі загальновідомих фактів нелінійність і самоорганізація стали цікавими для безпеки саме через адаптивність, гнучкість та динамічність системи безпеки. Питання в тому, що більшість дослідників, і досі сповідують парадигму „захищеності”, в рамки якої логічно лягає положення і думки про те, що система національної безпеки має бути закритою. Тут звичайно ж можна зануритись у досить глибокі дискусії щодо розуміння термінів „система національної безпеки” і „система забезпечення національної безпеки” тощо, але це виходить за межі нашого дослідження. Питання лише в тому, що П. Богуцький, застосовуючи багатоплановий пласт понять теорії синергетики, по тексту свого дослідження суперечить проголошеним ним положенням про нелінійність з одного боку, і замкненість і сталість системи з іншого.

Водночас підкреслимо, що даний автор пропонує дуже цікавий підхід до *ризми права*, яку він визначає як „сформованим на основі ідеї права, концентрованим поєднанням соціальної та морально-етичної енергії, що містить ціннісні наративи, які віддаляють і наближують усвідомлену діяльність соціальних акторів до визначеної в соціальних комунікаціях мети” [39, с. 144].

За цих умов корисно згадати і про необхідність застосування *системного підходу*, в рамках якого державна безпека вивчається як ціле, самостійний окремий об’єкт дослідження. Причому в рамках державної безпеки також встановлюємо і поділ на такі об’єкти, як: держава, державотворення, державність, безпека саме в їх специфіці, взаємодії та єдності.

Системний підхід уможливорює сформулювати солідні та вагомі аргументи на користь позиції щодо включення державної безпеки в якості об’єкта юриспруденції. Адже змінюваний характер сучасної держави та відповідний їй образ [47], образ сучасної державної безпеки формують чітке уявлення про невідповідність і невалідність чисельних існуючих теоретичних моделей практиці сучасного державотворення, нелінійності процесів, превалюванні силових засобів у сфері міжнародних відносин, заходів примусу та імперативних методів у сфері внутрішньої політики.

Екстраполуючи існуючі підходи в державознавстві, методологію дослідження державної безпеки можна звести до трьох рівнів:

1) *рівень парадигм*:

а) державна безпека є складовою політики національної безпеки, її підсистемою і обумовлена нею;

б) державна безпека є органічною складовою державознавства і будується відповідно до мети розвитку і творення стратегії держави, опосередкована формою держави, її стратегічним курсом, віддзеркалює та забезпечує реалізацію процесів державотворення і утвердження державності;

2) **рівень принципів:** державоцентричність; стратегічність; системність; ієрархічність; послідовність; наступність; адаптивність і асиметричність; проактивність;

3) **рівень методів:**

- загальнонаукові методи;
- спеціальнонаукові методи.

Таким чином, запропонований нами підхід може становити елемент *наукової новизни*, оскільки в його рамках відбувається нова інтерпретація структуризації методів дослідження відповідно до трансформативного характеру такого сучасного явища як державна безпека.

Висновки. Комплексний характер методології визначає її існування в якості цілісності, що включає право-, державо-, безпекознавчі, політологічні складові, а також загальнофілософські, загальнотеоретичні та міждисциплінарні компоненти.

На підставі розроблення авторської концепції *образу сучасної державної безпеки* уможливується встановити кореляційні ряди, в яких відбувають паралельні і синхронні процеси: 1) зміна образу сучасної держави тягне за собою зміну образу сучасної державної безпеки; 2) зміна образу сучасної державної безпеки зумовлює обрання відповідного класу методології: розвитку державної безпеки, повноцінного та широкомасштабного розвитку Української Держави, розвитку усієї інституційної системи. Таким чином науково обґрунтовується вектор діяльності державних органів: *розвиток*, а не відновлення. Згідно з даним вектором обирається коректна методологія, в рамках якої визначається якісний склад суб'єктів правовідносин, аналізуються їхні структурно-генетичні зв'язки, формується комплексний інструментарій впливу на ті процеси, що виникають та відбуваються у сфері державної безпеки.

Відтак нами ілюструється методологічний брак тих наукових досліджень, які конструюють дефініцію державної безпеки через формулу „стан захищеності”, тим самим наперед звужуючи методологію дослідження лише до статичних параметрів: вивчення стану системи, тобто дослідження параметральних характеристик у стані спокою. Нами в статті науково доведено звуженість та недоцільність використання таких підходів.

Продемонстровано модифікаційний зміст зміни образу сучасної державної безпеки, що характеризується процесами трансформації. Встановлено, що державна безпека перебуває у перманентному змінюваному середовищі, тож має адаптуватися до нього. Висновується, що державна безпека також зазнає постійних змін, у ній відбувається зміна параметрів, які описують зміну станів системи.

Тож державна безпека не може бути станом, а методологія – статичною, яка вивчатиме лише стан системи. Для цього варто відзначити на головні властивості, які описують розвиток: 1) незворотність; 2) спрямованість; 3) закономірність, які мають передбачати упорядкування, випадковість і невизначеність, а також доповнюватися активністю саморуху та самоорганізації. Це пояснює **іманентно проактивну природу державної безпеки**.

Не заперечуючи можливості наявності різних підходів до трактування поняття „*державна безпека*” підкреслимо, що за даного випадку метою вірного обрання методологічного інструментарію є унеможливлення втрати реального об'єкта, його розмиття та ерозію на окремі складові, довільно обрані дослідниками в рамках володіння ними фрагментарними знаннями чи то із юриспруденції, чи то із політології, чи то з безпекознавства або інших наук. Адже реальне існування науки є там, де відбувається дослідження природи явищ, а не масштабується система синтетичних знань через аналіз дефініцій та підходів різних авторів. З іншого боку – наявність різноманітних підходів до дослідження державної безпеки виступає підґрунтям для переходу методології на новий рівень розвитку і формування нової системної теорії – теорії державної безпеки.

У рамках даної теорії має бути: 1) обґрунтовано новий образ сучасної державної безпеки; 2) констатовано розрив між правовою нормою і правовою реальністю, недієвою

статичною моделлю соціальної держави і дієвою динамічною моделлю меритократичної держави; 3) подано наукові аргументи щодо зміни форми державної влади на ту, які відповідатиме інтересам Української Держави, розвитку державності, сприятиме утвердженню національної ідентичності.

Сучасний світ крокує до концентрації влади, централізації безпекових інститутів. Можна й надалі бездумно сповідувати і тиражувати концепцію людиноцентризму, цитувати класиків філософії права, але світ змінився. Якщо не змінимося ми, то Світ перетвориться на Темряву. Колективний Захід сьогодні не розширюється на відміну від тоталітарних держав, які об'єднуються. Вісь Зла набуває рис глобалізації і трансформується на колективне Зло, і відсутність демократії демократії не заважає цим країнам успішно розвиватися, об'єднуються, а головне – досягати успіхів в утвердженні Зла на планеті.

Науковий підхід, зокрема, пропонується в даній статті концепція щодо дослідження державної безпеки, дозволяє по-іншому дивитися на сучасні комплексні проблеми, а головне змінити своє ставлення на ті способи та методи, горизонти конкретних дій, які маємо вживати вже сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Terlyuk I. Methods of research of historical and legal reality: the phenomenon of Ukrainian national statehood and state legal tradition. Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія: „Юридичні науки”. № 1 (33), 2022. С. 17-21.
2. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навчальний посібник. Київ : Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.
3. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.
4. Ліпкан В.А., Сопілко І. М., Кір'ян В. О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2015. 664 с.
5. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави. монографія. Одеса : Видавничий дім „Гельветика”, 2024. 830 с.
6. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2003. 379 с.
7. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33–39.
8. Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія юридичної науки : метод. посіб. з навч. дисципліни „Правознавство” / МОН України ; НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2013. 32 с.
9. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.
10. Ліпкан В. А. Підходи до аксіології національної безпеки. *Правові та політичні проблеми сучасності* : матеріали науково-практичної конференції (Луцьк, 22 квітня 2012 р.). Київ : Ліпкан О. С., 2012. С. 8–11.
11. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2 кн. / О. О. Рафальський (кер. авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 1. 432 с.
12. Юрій М. Ф., Павлюк В. І. Політична антропологія : навч. посіб. Київ : Дакор, 2008. 408 с.
13. Завальнюк В. В. Предмет юридичної антропології та теорії держави і права: особливості взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 359–363.
14. Ліпкан В. А. Націобезпекознавча парадигма. *Право України*. 2003. № 2. С. 120 - 123.
15. Ліпкан В. А. Предмет націобезпекознавства. *Держава і право*. 2003. № 19. С. 39 - 44.
16. Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2005. 350 с.

17. Мережко А. А. Юридична герменевтика и методологія права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159–162.
18. Фатхутдінов В. Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: юридичні науки. Херсон, 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 45–50.
19. Ліпкан В. А. Системний підхід до побудови еталонної моделі системи забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 2. С. 19 – 24.
20. Оборотов Ю. М. Філософія права та методологія юриспруденції : [фрагмент]. *Рабінович П. М. Філософія права* : навч. посіб. для студ. юрид. вузів : в 5 ч. Львів : Галиц. друк., 2014. Ч. 1–2. Філософія права як наука. Гносеологія права. С. 151–155.
21. Побочій І. А. Політична боротьба: праксеологічний вимір : *монографія*. Київ : Абрис, 2007. 352 с.
22. Ліпкан В. А. Основи терорології (синергетична теорія тероризму). Київ : КНТ, 2006. 84 с.
23. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
24. Державознавство: *підручник* / Володимир Сухонос, Віктор Сухонос, Анатолій Куліш, Руслан Білокінь; за ред. Володимира Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2021. 493 с.
25. Споришев К.О. Механізми державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. Дис. ... д-ра наук з державного управління. 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. Національна академія Національної гвардії України, Харків, 2024. 444 с.
26. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 5 (158). С. 18–22.
27. Докучаєва В. В. Когнітивістика як трансдисциплінарна основа освітнього інжинірингу. *Інновації педагогічної освіти в умовах викликів сьогодення* / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ, 2019. С. 29–52.
28. Докучаєва В. В. Міждисциплінарність як ознака якісних змін у галузі освіти. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : [збірник]. Одеса : Видавничий дім „Гельветика”, 2022. Вип. 37. С. 112–115.
29. Агапова О. В. Міждисциплінарність в українському дослідницькому просторі як домінанта наукових інновацій. *Ukrainian research area in the conditions of military intervention: adaptability and update of the technical and legal sciences*. Kharkiv-Riga, 2022. С. 34–36.
30. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Довіра, 2002. 744 с.
31. Завальнюк В. В. Природні права людини в антропологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми держави і права* / голов. ред. : С. В. Ківалов. 2008. Вип. 40. С. 203–208.
32. Завальнюк В. В. Предмет юридичної антропології та теорії держави і права: особливості взаємодії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 359–363.
33. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.
34. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : дис. ... докт. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2016. 436 с.
35. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. № 4 (36). 2012. С. 69–75.
36. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір. Харків : Право, 2011. 552 с.

37. Ганьба О. Б. Умови підвищення ефективності механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України. С. 51-54. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/3e4da8d4-4ff3-4c27-89d8-156c8be72d57/content> ;
38. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ „ТВОРИ”, 2020. 448 с.
39. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : *монографія*. Київ : Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України ; Одеса : Фенікс, 2020. 376 с.
40. Оборотов Ю. М. Місцезвиток в основі апологізації українського права. *Право України*. 2011. № 8. С. 142–150.
41. Оборотов Ю. М. Поняття „образ держави” та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2003. Вип. 21. С. 7–12.
42. Костенко О. М. „Нові очі” для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
43. Форд Г. Мое життя та робота. Київ : Наш формат, 2015. 344 с.
44. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз : нац. доп. / [ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький] ; ПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
45. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : *монографія*. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
46. Ліпкан В. А. Синергетичний і гомеостатичний підходи до системи національної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. С. 104 – 111.
47. Крестовська Н. М., Головченко М. Ф. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12–19. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.2>.

РЕЦЕНЗІЇ

ЖУРАВЕЛЬ В.

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)
Президент Національної академії
правових
наук України, дійсний член (академік)
НАПрН України,
Заслужений працівник освіти України

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.74>**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А. В. БОРОВИКА: «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ:
ЗАКОНОДАВСТВО, ДОКТРИНА, ПРАКТИКА»¹**

В умовах війни в Україні представники влади повинні максимально ефективно виконувати свої обов'язки. Водночас і держава повинна забезпечити їх оптимальний захист, зокрема за допомогою кримінально-правових заборон, передбачених в розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Йдеться про делікти, передбачені ст. 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 351-1, 351-2 КК України. Водночас як свідчить судова практика застосування цих кримінально-правових норм суттєво ускладнене передусім недоліками їх конструкцій, а також відсутністю у певних випадках відповідних роз'яснень та рекомендацій. З огляду на зазначене актуальною на сьогодні є монографія А. В. Боровика «Відповідальність за кримінальні правопорушення проти представників влади: законодавство, доктрина, практика».

У монографії досліджено актуальні проблеми кримінальної відповідальності за посягання на представників влади, підстави кримінальної відповідальності за які встановлено в розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Розкрито питання класифікації кримінальних правопорушень, передбачених розділом XV Особливої частини КК України, їх родовий та видовий об'єкти. Значну увагу приділено безпосереднім об'єктам кримінальних правопорушень проти представників влади, а також потерпілим від цих деліктів. У межах об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти представників влади охарактеризовано опір представникам влади (ст. 342 КК України), втручання в їх діяльність (ст. 343, 344 КК України), перешкоджання цій діяльності (ст. 351, 351-1, 351-2 КК України), а також інші прояви цих кримінально протиправних діянь (ст. 345, 346, 347, 348, 349 КК України). Висвітлено питання суб'єкта та суб'єктивної сторони зазначених посягань. Увагу приділено аналізу санкцій статей, що визначають підстави кримінальної відповідальності за правопорушення проти представників влади, а також практиці призначення покарань за ці делікти. Видання може бути корисним для науковців, студентів, суддів, працівників правоохоронних органів та адвокатів.

Монографія є першим комплексним дослідженням питань відповідальності за кримінальні правопорушення проти представників влади. На підставі всебічного аналізу

¹ Відповідальність за кримінальні правопорушення проти представників влади: законодавство, доктрина, практика : монографія / А. В. Боровик. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 524 с.

положень Кримінального кодексу України, його нового проекту, а також положень інших нормативно-правових актів, судової практики висунуто низку нових у концептуальному плані положень, висновків, пропозицій і рекомендацій.

Положення, висновки та пропозиції, що містяться у роботі А. В. Боровика «Відповідальність за кримінальні правопорушення проти представників влади: законодавство, доктрина, практика» характеризуються аргументованістю і послідовністю. У праці не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікацій. Висновки відповідають сутності розглянутих питань і відзначаються чіткістю викладених думок.

Монографічне дослідження є оригінальним, містить комплекс наукових положень, що мають важливе значення для теорії кримінального права та практики застосування кримінального законодавства.

У роботі сформульовано концептуальну основу забезпечення кримінально-правової охорони представників влади.

Підсумовуючи вищевикладене зазначу, що монографія А. В. Боровика «Відповідальність за кримінальні правопорушення проти представників влади: законодавство, доктрина, практика» підготовлена на високому науковому рівні, є завершеною та самостійною працею, що характеризується новизною у теорії кримінального права та практики його застосування та має значення для забезпечення ефективної діяльності органів державної влади.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВОЛОХОВ О. С. «ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА» ТА «ЯКІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА»: ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТЬ.....	3
ГУСАР В. В., МІХАЙЛІНА Т. В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ПОМИЛКИ: ПРИЧИНИ ПОЯВИ, ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ	11
КИРИЧЕНКО Ю. В., СМОЛЯРОВА М. Л. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ.....	17
КУМЕЙКО А. В. СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУ.....	22
ЛУКАШЕВИЧ І. М. БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ ЯК СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРШЕННІ СПОРІВ	27
МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П. РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	33
ОРЖИНСЬКА Е. І., МАРТИНОВА Д. О. СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ (З УРАХУВАННЯМ РІШЕНЬ ЄСПЛ).....	38
ПЕКАРЧУК А. В. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	46
ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В. МЕТОД «ЧЕСНОГО ЧИТАННЯ» (THE "FAIR READING" METHOD) У ТЛУМАЧЕННІ ПРАВА В УКРАЇНІ.....	52

ЦИВІЛІСТИКА

БАРАНКОВА В. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	58
ГЛИНЯНА К. М. ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗАХИСТ» ТА «ОХОРОНА» ПРАВ ДИТИНИ.....	66
ЛАНТУХ Я. В. СИСТЕМА ПРОЦЕДУР ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ, СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	72
ПОКОТИНСЬКИЙ М. А. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ АВТОРІВ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	78
СТАВНІЧЕНКО М. В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЧАСТКИ У СПІЛЬНОМУ МАЙНІ ЧЕРЕЗ НЕДОСКОНАЛІСТЬ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ.....	85
ТЕКУТ'ЄВ М. Є. ПРАКТИКА ЄСПЛ У ВСТАНОВЛЕННІ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	92
ТКАЧЕНКО К. Л. СПАДКУВАННЯ ПРАВА ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ: ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	97
ЯВТУШЕНКО О. В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В АКТІ ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ОЦІНКА ЙОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У БЕЗПЛОТНИКАХ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	105

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

DR HAIZMANN JAN, ZAHNITKO O. P. TRANSPOSING IN UKRAINIAN CONTEXT FOR COMMUNICATION CHANNELS BETWEEN EUROPEAN SECURITIES MARKETS AUTHORITY AND THE ENERGY MARKET PARTICIPANTS.....	112
--	-----

ЛЕВКІВСЬКА В. М. ЕФЕКТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	122
ОСІНСЬКИЙ О. Л. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА АКАДЕМІЇ НАУК ЗА ЧАСІВ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	131
ПЕТРУНЕНКО Я. В. СТАН ТА ОПТИМАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	138
ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
ГРИНЬ Д. В. ЩОДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ.....	146
КОСТОГРИЗ Я. О. ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	152
ПАВЛОВСЬКА Л. В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЧЕРЕЗ ВИЗНАЧЕННЯ ТРУДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРАЦІВНИКА.....	157
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
АНДРЕЄВ Д. О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	162
БАСКО А. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ ТЕРИТОРІЙ.....	169
БУБЛЕЙНИК В. А. ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ РИЗИКАМ ПІД ЧАС НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСТВА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ.....	178
ВАСЮК С. В. ПОНЯТТЯ ТА ЗАВДАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	185
ГЕРАСИМЧУК Л. В., ЧЕПКОВА К. О. ПРАВОВА ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-ЛІКАРСЬКИХ КОМІСІЙ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....	191
ГОРДІЄНКО А. В. СУТНІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТА БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	198
КОЛЕСНИКОВА М. В., ЗІНЧЕНКО Г. С. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВИЗНАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ.....	204
КРОПИВНИЦЬКИЙ М. О. ЗАХОДИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	210
КУРКОВА К. М. ОРГАНИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ.....	218
ЛЮБАРСЬКИЙ В. С. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	224
МОІСЄЄВ М. С. ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ.....	232
ПІШТА В. І., ШЕЛЕВЕР Н. В., БОЛДІЖАР С. О. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕЛОКАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЯКІ МАЮТЬ СТАТУС ВПО.....	238
СУБОТ Н. І. ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДІ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ.....	244
ХОРКАВИЙ С. В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ: КУРС НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ.....	250

ЯВОРСЬКИЙ Р. І. НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	256
ФІНАНСОВЕ ПРАВО	
ГЕТМАНЦЕВ Д. О., КОВАЛЬ Ю. А. ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ.....	264
МУРАШКО І. С. АДАПТАЦІЯ, ГАРМОНІЗАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ.....	272
ЧУБЕНКО О. О. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	280
ШУМЕЙКО І. П. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ФІНАНСОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЙОГО ДІЯ У ПРОСТОРІ, В ЧАСІ ТА ЗА КОЛОМ ОСІБ.....	285
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	
БОНДАРЕНКО О. С., ХИМАН Б. Ю. СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ ПІД ЧАС МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОВАРІВ.....	294
ВАЩУК О. П. ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ.....	299
ГОРЬ В. В. ПІДВИЩЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....	305
КАНАРСЬКИЙ В. Р. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	311
КУЛИКОВИЧ А. Ю. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У ЛЮЦИФЕРІАНСЬКИХ КУЛЬТАХ.....	315
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
ЗАВТУР В. А. СВОБОДА ВІД САМОВИКРИТТЯ ТА ПРАВО ОСОБИ ЗБЕРІГАТИ МОВЧАННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ.....	321
ПОПЛАВСЬКА А. М. АНАЛІЗ ЗНАЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В РОЗРІЗІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ.....	334
САРІБЕКЯН Ю. А. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ.....	341
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
ПИНДА Н. Т. МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДЕРЖАВІ У ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТАХ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	346
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
ВЕЛИЧКО В. О. ПОНЯТТЯ СВОБОДИ ТА ЇЇ ОЗНАКИ В АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОЧИННИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	352
ЦУРКАН-САЙФУЛІНА Ю. В., АГАТІЙ Ю. Д., СТУПАК М. Г. РОЛЬ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТЬОГО ПРАВНИКА.....	357
БЕЗЗУБОВ Д. О., КОВАЛЬ М. В. ЗАКОНОДАВЧА СПАДЩИНА УНР В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	364
СТАСІВ Н. С. МАЛОЗНАЧНІ СПРАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	376
ШИШКА Р. Б., ГАЛУНЬКО В. В., ВОРОБЕЙ П. А. ВЗАЄМОДІЯ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ З ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	382
КОЛПАКОВ В. К., КУРІННИЙ Є. В., ШАРАЯ А. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ.....	388

КОЛОДІН Д. О. ДО ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ВИБОРЦЯ.....	394
АНІСІМОВ Д. О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ СПОРТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	399
ПОПОВА С. М., СЕРДЮК Є. В., ЗАМРИГА А. В. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ: НА ПРИКЛАДІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	405
ДОБРЯНСЬКА Н. В. ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ЗДОБУТКИ.....	411
ГЄЛЛЕР Є. Б. СФЕРА СПОРТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК СФЕРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	417
НЕСТЕРОВИЧ О. С. КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СПОРТУ З ТРУДОВИМ ПРАВОМ.....	425
КУЛІБАБА О. О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ПОЗОВУ.....	425
КОВАЛЕНКО Р. І. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЗАГРОЗ.....	436
ВОРОБЕЙ П. А., ТИЛЬЧИК В. В., ФОРОСТЯНИЙ А. В. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У ХОДІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	440
ЮНІН О. С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ.....	446
НЕВІДОМА О. А. ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	452
РЯЗАНОВ М. Ю. СПАДКОЄМНІСТЬ І ПРАВОВА СПАДЩИНА: ЗВ'ЯЗОК У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ.....	457
ЛИСАК О. М. ОКРЕМІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	463
ЛІПКАН В. А., ШЕВЧЕНКО О. О. МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА ЗМІНОЮ ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК.....	471
ЗІНОРУК М. М. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ.....	482
РЕЦЕНЗІЇ	
ЖУРАВЕЛЬ В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А. В. БОРОВИКА: «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ: ЗАКОНОДАВСТВО, ДОКТРИНА, ПРАКТИКА».....	494

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:**ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE**

VOLOKHOV O. S. “EFFECTIVENESS OF LEGISLATION” AND “QUALITY OF LEGISLATION”: ASPECTS OF THE RELATIONSHIP AND THE USE OF THESE CONCEPTS.....	3
HUSAR V. V., MIKHAILINA T. V. GENERAL CHARACTERISTICS OF A LEGAL ERROR: CAUSES OF APPEARANCE, CONCEPT AND LEGAL MEANING.....	11
KYRYCHENKO YU. V., SMOLIAROVA M. L. CONSTITUTIONAL AND LEGAL PROVISION OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE.....	17
KUMEIKO A. V. THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES FOR THE PREVENTION OF OFFENSES THAT ENCROACH ON STATE SECURITY.....	22
LUKASHEVYCH I. M. BUSINESS ENVIRONMENT AS A FIELD OF APPLICATION OF MEDIATION IN THE RESOLUTION OF DISPUTES.....	27
MAKHMUROVA-DYSHLIUK O. P. THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS, FREEDOMS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	33
ORZHYNska E. I., MARTYNOVA D. O. STATUS OF PROVIDING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE: TODAY'S CHALLENGES (TAKING INTO ACCOUNT DECISIONS OF THE ECtHR).....	38
PEKARCHUK A. V. CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF JUSTICE: STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ASPECT.....	46
CHERNOPIATOV S. V. THE “FAIR READING” METHOD OF LAW INTERPRETATION UKRAINE.....	52

CIVILISTICS

BARANKOVA V. V. FEATURES OF THE FORMATION OF THE ULTIMATE FACT IN THE NOTARY PROCESS	58
GLINYANA K. M. DEFINITION AND CORRELATION OF THE CONCEPTS OF “PROTECTION” AND “PROTECTION” OF CHILDREN’S RIGHTS.....	66
LANTUKH YA. V. SYSTEM OF PROCEDURES FOR PROTECTION OF SUBJECTIVE RIGHTS, FREEDOMS, LEGITIMATE INTERESTS OF PARTICIPANTS IN EXECUTIVE PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS.....	72
POKOTYNSKYI M. A. INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF AUTHORS OF COMPUTER PROGRAMS IN CIVIL PROCEEDINGS	78
STAVNICHENKO M. V. PROBLEMS OF DETERMINING THE SHARE IN JOINT PROPERTY RELATED TO IMPERFECT STATE REGISTERS.....	85
TEKUTIEV M. YE. THE PRACTICE OF THE ECtHR IN ESTABLISHING STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE PROPERTY RIGHTS OF PERSONS WHO HAVE BEEN INJURED AS A RESULT OF ARMED CONFLICT UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL CONDITIONS. 92	
TKACHENKO K. L. INHERITANCE OF THE RIGHTS OF PERMANENT USE OF A LAND PLOT: PECULIARITIES OF JUDICIAL PROTECTION OF THE CIVIL RIGHTS OF PARTICIPANTS IN HEREDITARY LEGAL RELATIONS.....	97
YAVTUSHENKO O. V. THE IMPACT OF THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT ON THE LEGAL REGULATION OF UNMANNED VEHICLES IN THE EU: A CIVIL LAW ANALYSIS.....	105

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

DR HAIZMANN JAN, ZAHNITKO O. P. TRANSPOSING IN UKRAINIAN CONTEXT FOR COMMUNICATION CHANNELS BETWEEN EUROPEAN SECURITIES MARKETS AUTHORITY AND THE ENERGY MARKET PARTICIPANTS.....	112
LEVKIVSKA V. M. EFFECTIVE LEGISLATION AND LAW ENFORCEMENT AS THE BASIS OF LEGAL SECURITY OF NATIONAL ECONOMIC SECURITY.....	122

OSINSKYI O. L. ECONOMIC AND LEGAL REGIME OF THE PROPERTY OF THE ACADEMY OF SCIENCES DURING THE ACTIVITY OF HETMAN PAVLO SKOROPADSKYL.....	131
PETRUNENKO IA. V. THE STATE AND OPTIMAL DIRECTIONS OF ENSURING SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR	138
EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW	
HRYN D. V. ON THE ISSUE OF WORK-LIFE BALANCE FOR EMPLOYEES.....	146
KOSTOHRYZ YA. O. IMPACT OF CORRUPTION ON THE LABOR MARKET: CURRENT ISSUES.....	152
PAVLOVSKA L. V. IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO WORK THROUGH DETERMINATION OF THE EMPLOYEE'S LABOR FUNCTION.....	157
ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW	
ANDREIEV D. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE LEGAL AID SYSTEM IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	162
BASKO A. V. PECULIARITIES OF APPLICATION BY LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF TERRITORIAL IMPROVEMENT.....	169
BUBLEINYK V. A. PREVENTION OF CORRUPTION RISKS DURING THE PROVISION OF ELECTRONIC SERVICES IN THE FIELD OF MIGRATION AND CITIZENSHIP IN THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICES.....	178
VASIUK S. V. THE CONCEPTS AND TASKS OF THE UNITS OF ORGANIZATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT AND OPERATIONAL RESPONSE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	185
HERASYMCHUK L. V., CHEPKOVA K. O. LEGAL BASIS FOR ORGANIZING THE ACTIVITIES OF MILITARY MEDICAL COMMISSIONS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	191
HORDIENKO A. V. THE ESSENCE OF THE INSTRUMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE PROTECTION OF ATMOSPHERIC AIR AND THE SAFETY OF THE AIRSPACE OF UKRAINE.....	198
KOLESNIKOVA M. V., ZINCHENKO H. S. DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE REGARDING THE RECOGNITION OF ELECTRONIC EVIDENCE.....	204
KROPYVNYTSKYI M. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT OF MEASURES OF INFORMATION AND LEGAL PROVISION OF SOCIAL SECURITY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION	210
KURKOVA K. M. BODIES OF PUBLIC HEALTH CARE MANAGEMENT OF UKRAINE.....	218
LIUBARSKYI V. S. ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT FOR THE TRANSPARENCY OF THE ACTIVITIES OF EXECUTIVE BODIES.....	224
MOISIEIEV M. S. LEGAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE.....	232
PISHTA V. I., SHELEVER N. V., BOLDIZHAR S. O. THE LEGAL ASPECT OF THE RELOCATION OF HEALTH CARE FACILITIES AND THE EMPLOYMENT OF MEDICAL WORKERS WHO HAVE THE STATUS OF IDPS.....	238
SUBOT N. I. COUNTERACTING ORGAN TRAFFICKING: IMPLEMENTING FOREIGN EXPERIENCE IN UKRAINE.....	244
KHORKAVYI S. V. THE MAIN AREAS OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE BODIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF UKRAINE: THE COURSE FOR EUROPEAN INTEGRATION.....	250
YAVORSKYI R. I. DIRECTIONS FOR USING FOREIGN EXPERIENCE IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TOURISM AND RECREATION ACTIVITIES.....	256

FINANCIAL LAW

GETMANTSEV D. O., KOVAL YU. A. FINANCIAL AND LEGAL APPROACH TO UNDERSTANDING OF THE ESSENCE AND MEANING OF TAX RISKS IN CONTRACTUAL RELATIONS.....	264
MURASHKO I. S. ADAPTATION, HARMONIZATION AND IMPLEMENTATION OF EUROPEAN NORMS IN THE FIELD OF TAX LEGISLATION IN UKRAINE.....	272
CHUBENKO O. O. IMPLEMENTATION OF THE MECHANISM FOR PROTECTING THE CONSUMERS' RIGHTS OF FINANCIAL SERVICES IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION.....	280
SHUMEIKO I. P. LEGISLATION OF UKRAINE ON FINANCIAL RESPONSIBILITY AND ITS EFFECT IN SPACE, TIME AND AMONG PERSONS.....	285

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

BONDARENKO O. S., KHYMAN B. YU. CONCEPT AND ESSENCE OF SMUGGLING DURING CUSTOMS CLEARANCE OF GOODS.....	294
VASHCHUK O. P. EFFECTIVENESS OF CRIME INVESTIGATION METHODS: EVALUATION CRITERIA.....	299
HORB V. V. INCREASING ANTI-TERRORIST SECURITY THROUGH THE INTRODUCTION OF INFORMATION SYSTEMS.....	305
KANARSKYI V. R. DEVIANT BEHAVIOR: CRIMINOLOGICAL ASPECT.....	311
KULYKOVYCH A. YU. CRIMINOLOGICAL CHARACTERIZATION OF PERSONS COMMITTING CRIMES IN LUCIFERIAN CULTS.....	315

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

ZAVTUR V. A. FREEDOM FROM SELF-INCRIMINATION AND THE RIGHT OF A PERSON TO REMAIN SILENT: INTERNATIONAL STANDARDS, NATIONAL LEGISLATION AND COMPARATIVE LEGAL CONTEXT.....	321
POPLAVSKA A. M. ANALYSIS OF THE SIGNIFICANCE OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE PROCESS OF PROOF IN SECTION OF CRIMINALISTICS CHARACTERISTICS OF CERTAIN TYPES OF CRIMES.....	334
SARIBEKIAN YU. A. STAGES OF ENGAGING IN ILLEGAL MEDICAL PRACTICE IN THE FIELD OF PROVIDING COSMETOLOGICAL SERVICES.....	341

INTERNATIONAL LAW

PYNDA N. T. MECHANISM OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO THE STATE IN MILITARY CONFLICTS IN THE 21ST CENTURY.....	346
--	-----

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

VELYCHKO V. O. THE CONCEPT OF FREEDOM AND ITS SIGNS IN ADMINISTRATIVE-JUDICIAL LEGAL RELATIONS.....	352
TSURKAN-SAIFULINA YU. V., AHATII YU. D., STUPAK M. H. THE ROLE OF ORATORY ARTS IN THE PROFESSIONAL SKILL DEVELOPMENT SYSTEM OF THE FUTURE LAWYER.....	357
BEZZUBOV D. O., KOVAL M. V. THE LEGISLATIVE HERITAGE OF UPR IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN LEGAL SYSTEM.....	364
STASIV N. S. MINOR CASES IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE.....	376
SHYSHKA R. B., HALUNKO V. V., VOROBEL P. A. INTERACTION OF MILITARY ADMINISTRATIONS WITH LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	382
KOLPAKOV V. K., KURINNYI YE. V., SHARAIA A. A. ADMINISTRATIVE LAW STATUS OF POLITICALLY EXPOSED PERSONS IN THE FINANCIAL MONITORING SYSTEM.....	388
KOLODIN D. O. ON THE REGULATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR VOTE BUYING.....	394
ANISIMOV D. O. CURRENT TRENDS IN CRIME IN THE FIELD OF SPORTS UNDER MARTIAL LAW.....	399

POPOVA S. M., SERDIUK YE. V., ZAMRYHA A. V. THE LEGAL NATURE AND CONTENT OF THE POWERS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS A COMPONENT OF THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS: ON THE EXAMPLE OF POLICE OFFICERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	405
DOBRIANSKA N. V. LEGISLATIVE AUTHORITY UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE: CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS.....	411
HELLER E. B. THE FIELD OF SPORTS PERSONAL DEVELOPMENT AS A FIELD OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT.....	417
NESTEROVYCH O. S. CORRELATION OF LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF SPORTS WITH LABOR LAW.....	425
KULIBABA O. O. PROCEDURAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY SECURING A CLAIM.....	425
KOVALENKO R. I. MODERN SECURITY CHALLENGES IN GLOBALIZATION AND DIGITAL TRANSFORMATION: AN INTERDISCIPLINARY APPROACH TO ADDRESSING THREATS.....	436
VOROBEL P. A., TYLCHYK V. V., FOROSTIANYI A. V. CRIMINAL PROCEDURAL PROOF DURING CHOOSING PREVENTIVE MEASURES IN PRE-TRIAL INVESTIGATION.....	440
YUNIN O. S. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENFORCEMENT OF JUDGEMENTS AND OTHER BODIES' DECISIONS.....	446
NEVIDOMA O. A. GENESIS AND CURRENT STATE OF GENDER POLICY IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....	452
RYAZANOV M. Yu. CONTINUITY AND LEGAL HERITAGE: THE CONNECTION IN THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM.....	457
LYSAK O. M. CERTAIN AREAS FOR IMPROVING THE PROTECTION OF PRIVATE PROPERTY RIGHTS UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	463
LIPKAN V. A., SHEVCHENKO O. O. MECHANISMS FOR CONTROLLING CHANGES IN THE DESIGNATED PURPOSE OF LAND PLOTS.....	471
ZINORUK M. M. TRANSFORMATION OF THE STATE SECURITY RESEARCH METHODOLOGY PARADIGM.....	482
REVIEWS	
ZHURAVEL V. REVIEW OF A. V. BOROVIK'S MONOGRAPH: «RESPONSIBILITY FOR CRIMINAL OFFENSES AGAINST GOVERNMENT OFFICIALS: LEGISLATION, DOCTRINE, PRACTICE».....	494

ПРАВО 3 ● 2024
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 23.08.2024 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0824/612.
Обл.-вид. арк. 32,27. Ум. друк. арк. 29,25. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.